ERNEST MANDEL

ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑ

ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΓΡΑΦΕΙΟΚΡΑΤΙΑΣ

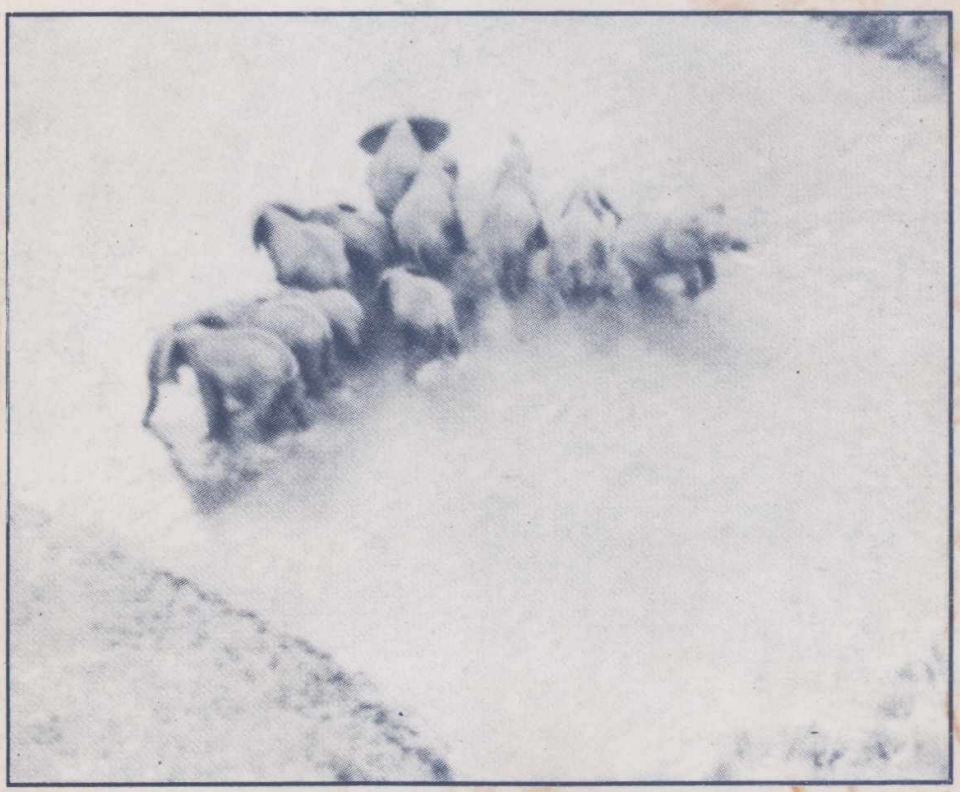

ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Στην αγαπημένη μου Αν,
Που η έμπνευση, η αγάπη και η στοργή της
Κάνουν τα πάντα πιο φωτεινά

ERNEST MANDEL

ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑ

ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΓΡΑΦΕΙΟΚΡΑΤΕΙΑΣ

μετάφραση: Έλενα Βαφειάδου
επιμέλεια: Τάσος Αναστασιάδης

ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τίτλος πρωτοτύπου : Power and Money, A Marxist Theory of Bureaucracy
έκδοση VERSO, London

©Ernest Mandel, 1992

©για τα ελληνικά:
Πρωτοποριακή Βιβλιοθήκη, 1994
ISBN 960 85531 0 5

Μετάφραση : Ε. Βαφειάδου
Επιμέλεια : Τ. Αναστασιάδης
Επιμέλεια εξωφύλλου : Δ. Καρέλλας
Φωτογράφηση : Γραφικές Τέχνες Υψιλον, Εμμ. Μπενάκη 37, Αθήνα
Μοντάζ : Π. Τουμπάνης-Βωβός
Εκτύπωση : Γοργογιάννης - Φερέτος, Δερβενίων 30, Αθήνα

Εκδόσεις Πρωτοποριακή Βιβλιοθήκη
Ερεσσού 34, 10681 Αθήνα, τηλ. 3300675

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή 9

Γραφειοκρατία και παραγωγή εμπορευμάτων 23

1. Κοινωνική διαίρεση εργασίας, κράτος και σπανιότητα 24
2. Σπανιότητα και παραγωγή εμπορευμάτων 34
3. Ο υβριδικός συνδυασμός οικονομίας της αγοράς με γραφειοκρατικό δεσποτισμό 47
4. Το βάρος της γραφειοκρατικής πολιτικής στην κοινωνική πραγματικότητα 61
5. Οι αντιφάσεις της γραφειοκρατικής εργοστασιακής οργάνωσης 71
6. Κρατικός-εμπορευματικός φετιχισμός: Η καρδιά της γραφειοκρατικής ιδεολογίας 78

Οργάνωση και σφετεριομός της εξουσίας 91

1. Η γένεση της εργατικής γραφειοκρατίας 91
2. Οργανωτικός φετιχισμός 101
3. Γραφειοκρατικά προνόμια 109
4. Η εργατική γραφειοκρατία στην εξουσία 112
5. Η γραφειοκρατική θεωρία της εργασίας 122
6. Γραφειοκρατική εξουσία και έλεγχος της εργασίας 126
7. Η δομή της γραφειοκρατίας 131
8. Η σχιζοφρενική αυτοσυνείδηση της γραφειοκρατίας 137
9. Είναι η γραφειοκρατικοποίηση των μαζικών εργατικών κομμάτων αναπόφευκτη; 147

Υποκαταστατισμός και ρεαλπολιτίκ: Οι πολιτικές των εργατικών γραφειοκρατιών 155

1. Οι ρίζες του υποκαταστατισμού 155
2. Η μαρξιστική αναίρεση της ιδεολογίας και της πρακτικής του υποκαταστατισμού 166
3. Είναι ο Λένιν πηγή του υποκαταστατισμού; 172
4. 1920-1921: Τα σκοτεινά χρόνια των Λένιν και Τρότσκι 178
5. Υποκαταστατισμός και άλλα μαρξιστικά ρεύματα 192
6. Ρεαλπολιτίκ και υποκαταστατισμός 195

7. Η ψυχολογική διάσταση του υποκαταστατισμού 198
8. Υποκατάσταση και πολιτικές επιλογές: Η τραγωδία του Μπουχάριν και των παλιών μπολσεβίκων 204
9. Υποκατάσταση και πολιτικές επιλογές: Η προσωπική μοίρα των Μάο Τσετούνγκ και Ντενγκ Χσιάο Πινγκ 218

Διοίκηση και πραγματοποίηση κέρδους: Η ανάπτυξη των αστικών γραφειοκρατιών 227
1. Η κρατική μηχανή στον καπιταλισμό 227
2. Η άνοδος της παρα-κρατικής γραφειοκρατίας 236
3. Η τραγική παρανόηση της κρατικής γραφειοκρατίας από τους αυστρομαρξιστές 245
4. Τριτοκοσμικές γραφειοκρατίες 254
5. Οι γραφειοκρατίες των μεγάλων καπιταλιστικών εταιρειών 258
6. "Γραφειοκρατικοποίηση του κόσμου"; 263
7. Οι αντίθετες λογικές της άμεσης κατανομής πόρων και της μεγιστοποίησης του κέρδους 266
8. Η εναλλακτική θεωρία του Max Weber για τη γραφειοκρατία 271
9. Οι απόψεις του Schumpeter για την τάση προς γραφειοκρατικοποίηση 281
10. Εξουσία και πλούτος 282

Αυτοδιαχείριση, αφθονία και απονέκρωση της γραφειοκρατίας 287
1. Η πραγματικότητα της πολιτικής επανάστασης 287
2. Οι πολιτικές προϋποθέσεις για την απονέκρωση του κράτους 291
3. Οι κοινωνικές συνθήκες για ριζική μεγένθυνση της αυτοδιαχείρισης 299
4. Οι οικονομικές συνθήκες για την αυτοδιαχείριση 305
5. Οι θεσμικές συνθήκες για την αφθονία 313
6. Είναι η "ελεύθερη επιχείρηση" αποτελεσματικό αντίδοτο στον γραφειοκρατικό δεσποτισμό; 320
7. Καπιταλισμός, σχεδιασμός και οικονομικός υπολογισμός 329
8. Οικονομικός ορθολογισμός και κοινωνικός ορθολογισμός 336
9. Εμπόδια στο δρόμο για την αυτοδιαχείριση και την αυτοδιοίκηση 341
10. Η αναζήτηση του καλύτερου στέκεται εμπόδιο στην επίτευξη του καλού; 348
11. Ο Bobbio και η μαρξιανή έννοια της απονέκρωσης του κράτους 357
12. Η νέα ώθηση για αυτοδιαχείριση 362

Εισαγωγή

I

Η επιθανάτια αγωνία των γραφειοκρατικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη, μαζί με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, έχουν θέσει με τον οξύτερο δυνατό τρόπο το πρόβλημα της κοινωνικής τους φύσης και θέσης στην ιστορία -πρόβλημα σημαντικά παρεμφερές με εκείνο της ειδικής φύσης της γραφειοκρατίας στις κοινωνίες αυτές.

Τα γεγονότα στάθηκαν μάλλον σκληρά για τις περισσότερες από τις θεωρίες που προσφέρθηκαν σε απάντηση αυτού του ερωτήματος. Για παράδειγμα, οι δεξιοί ιδεολόγοι -και οι ψευδοαριστεροί σαν τον Κορνήλιο Καστοριάδη- επέμειναν με συνέπεια στο ότι τα σταλινικά και μετασταλινικά καθεστώτα είναι "ολοκληρωτικά", με την έννοια ότι δεν θα μπορούσαν να τρανταχτούν εσωτερικά και θα αυτοαναπαράγονταν ατελείωτα. Τα γεγονότα από το 1989 μέχρι το 1991 ανασκεύασαν αυτή τη θέση. Απ' τη δική τους πλευρά, κάποιοι μαρξιστές όπως ο Paul Sweezy, υποστήριζαν πως είναι αδύνατο να αποκαλεστεί "μεταβατικό" ένα καθεστώς όταν έχει ήδη διαρκέσει εβδομήντα χρόνια. Τι γίνεται όμως όταν ένα καθεστώς τρίζει συθέμελα μετά από εβδομήντα δύο χρόνια; Μήπως τελικά μπορούσε να είναι μεταβατικό;

Το ζήτημα της παλινόρθωσης του καπιταλισμού τίθεται τώρα στην Ανατολική Ευρώπη και τα πρώην σοβιετικά κράτη -κι έτσι ακριβώς γίνεται κατανοητό το θέμα από όλες τις κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις, τόσο σ' εθνικό όσο και διεθνές επίπεδο. Εκείνοι που ταύτισαν την ΕΣΣΔ με κρατικό καπιταλισμό έμειναν έτσι με την απορία: πώς μπορεί να παλινορθωθεί ο καπιταλισμός αν το κράτος βρίσκεται ήδη υπό καπιταλισμό; Δεν χρησιμεύει σε τίποτα το να προσπαθήσει να ξεφύγει κανείς λέγοντας ότι ο κρατικός καπιταλισμός είναι διαφορετικός από τον ιδιωτικό καπιταλισμό. Γιατί, αν η διαφορά είναι ποιοτική, ποιός ο λόγος να ονομαστούν και οι δύο καπιταλισμός; Και αν η διαφορά είναι μόνο ποσοτική, καθίσταται αδύνατο να εξηγηθεί πώς τόσο μικρές διαφορές θα μπορούσαν να προκαλέσουν τέτοια θεμελιακή διατάραξη του συστήματος σε τόσες ανατολικοευρωπαϊκές χώρες. Δύσκολα θα χαρακτηριζόταν μικρή διαφορά το αν μια οικονομία κυβερνιέται από το νόμο της αξίας ή όχι, αλλά στις περιπτώσεις της πρώην ΛΔΓ, της Πολωνίας ή της Ουγγαρίας, αυτό ακριβώς διακυβεύεται στη μετάβαση από το ένα σύστημα στο άλλο.

Όλοι όσοι χαρακτήριζαν τη γραφειοκρατία νέα άρχουσα τάξη μοιάζουν τώρα ακόμα πιο χαμένοι, υπό το φως των γεγονότων της ανατολικής Ευρώπης. Τι λογής νέα άρχουσα τάξη είναι αυτή που προχωρεί τόσο γρήγορα προς την αυτοκατάργησή της, που παραχωρεί με ταχύτητα φωτός μεγάλο μέρος της εξουσίας της, στην Πολωνία και την Ουγγαρία, και μάλιστα χωρίς καν πίεση από ένα μαζικό επαναστατικό κίνημα; Μια νέα άρχουσα τάξη που αποδεικνύεται ανίκανη να αναπαράγει την κυριαρχία της μετά από τρία μόλις τέταρτα του αιώνα ύπαρξη; Μια νέα άρχουσα τάξη που άρχει χωρίς χαρακτηριστική μορφή ιδιοποίησης του κοινωνικού υπερπροϊόντος;

Δεν μπορεί κανείς να δει πού αρχίζει και πού τελειώνει η ιστορία της ΕΣΣΔ μετά το 1923, χωρίς να την κατανοήσει σαν μια *τριμερή* πάλη ανάμεσα στη γραφειοκρατία, στην εργατική τάξη και στις μικροαστικές και φιλο-αστικές δυνάμεις. Ούτε στην κρίση του 1928-33, ούτε σ' εκείνη του 1941-42 αποκατέστησε ο Στάλιν τον καπιταλισμό· και δεν τον διατήρησε στην Ανατολική Ευρώπη το 1947-1948.

Παραφράζοντας τον Τρότσκι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η γραφειοκρατία, με το δικό της τρόπο και με βάρβαρα μέσα, δεν προσπάθησε ούτε να οικοδομήσει μια σοσιαλιστική αταξική κοινωνία ούτε να παλινορθώσει τον καπιταλισμό, αλλά να υπερασπίσει και να επεκτείνει τα δικά της προνόμια και την εξουσία της. Αν και δεν είχε τις κοινωνικές ή ιστορικές ρίζες ή την οικονομική λειτουργία μιας άρχουσας τάξης, είχε ωστόσο πράγματι μια *σχετική* αυτονομία που την καθιστούσε ικανή να υπερασπιστεί τον εαυτό της, φτάνει να μην απειλείται άμεσα από μια μαζική επαναστατική εξέγερση. Η πραγματική ιστορική βάση της εξουσίας της ήταν πρώτα η παρακμή κι έπειτα η εξαφάνιση της ανεξάρτητης μαζικής δράσης. Όσο επικρατούσε αυτή η κατάσταση, η σχετική αυτονομία θα μπορούσε να παραμένει.

Από τη σκοπιά της μακροπρόθεσμης ιστορικής εξέλιξης, η σοβιετική γραφειοκρατία μπορεί πραγματικά να ειδωθεί σαν ιμάντας μεταβίβασης της καπιταλιστικής πίεσης στη Σοβιετική Ένωση. Αλλ' αυτό δεν συνεπάγεται πως κατά τη διάρκεια μιας μεταβατικής περιόδου λειτούργησε σε κάθε σοβαρή κρίση υπέρ των άμεσων συμφέροντων της διεθνούς αστικής τάξης. Δεν υπάρχει τίποτα το απολογητικό στη μαρξιστική αυτή ερμηνεία. Αντίθετα: τα χτυπήματα που κατάφερε η γραφειοκρατία σε διάφορες στιγμές της ιστορίας κατά των αστικών και φιλο-αστικών δυνάμεων ήρθαν μετά από περιόδους κατά τις οποίες είχε η ίδια αδυνατίσει την ΕΣΣΔ και το σοβιετικό προλεταριάτο, και συνοδεύτηκαν από περαιτέρω δυνατά χτυπήματα ενάντια στους εργάτες και τους αγρότες. Φοβερές, άχρηστες απώλειες και θυσίες αποδυνάμωσαν τις μάζες και τη χώρα μακροπρόθεσμα, καθιστώντας αδύνατο κάθε νέο προχώρημα προς την κατεύθυνση μιας αταξικής κοινωνίας. Από τη γενική αυτή άποψη, η συνολικά αντεπαναστατική φύση αυτής της γραφειοκρατίας είναι λοιπόν αναμφισβήτητη.

Μόνο η επαναστατική μαρξιστική ερμηνεία της ΕΣΣΔ και της σοβιετικής γραφειοκρατίας βγαίνει σώα και αβλαβής από τις σοβαρότατες αναταραχές των τελευταίων χρόνων. Η Σοβιετική Ένωση ήταν μια μετακαπιταλιστική κοινωνία, παγιωμένη σ' ένα μεταβατικό στάδιο ανάμεσα στον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό σαν αποτέλεσμα, από τη μια, της διεθνούς της απομόνωσης από τις πιο ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες και,

από την άλλη, των αρνητικών επιπτώσεων της γραφειοκρατικής δικτατορίας σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Θα μπορούσε να παλινδρομήσει προς τον καπιταλισμό. Θα μπορούσε, αν η δύναμη της γραφειοκρατίας υπερνικιόταν από μια πολιτική επανάσταση, να κάνει σημαντικά βήματα προς την κατεύθυνση του σοσιαλισμού. Δεν έχει πάντως προταθεί καμιά άλλη εναλλακτική συνεκτική εξήγηση αυτής της κοινωνίας και δικτατορίας.

Στο ερώτημα του πώς έγινε δυνατή η κατάρρευση στην Ανατολή, η απάντησή μας είναι ξεκάθαρη: η εξουσία έγινε αντικείμενο σφετερισμού από μια γραφειοκρατία της οποίας η πολιτική βάση αποσυντέθηκε. Το θέμα δεν είναι ότι οι άνθρωποι που εξουσίαζαν ήταν κακοί ή εμπνέονταν από λάθος ιδέες, αλλά ότι οι οικονομικές, πολιτικές, πολιτιστικές, ιδεολογικές και ψυχολογικές δυνάμεις αλληλεπιδρούσαν με τρόπους που αυτό εδώ το βιβλίο επιζητεί να αναλύσει.

Αυτή η άποψη μιας *κοινωνικά διακριτής* γραφειοκρατίας εξηγεί γιατί χρησιμοποιούμε αυτό τον όρο για να χαρακτηρίσουμε το κυβερνόν στρώμα στην ΕΣΣΔ σε μερικές διαδοχικές στιγμές -ας πούμε το 1930, 1937, 1945, 1956, 1970, 1986 και 1990. Οι πολιτικές συνθήκες ήταν, φυσικά, διαφορετικές πριν και μετά τις αιμοσταγείς εκκαθαρίσεις του Στάλιν, πριν και μετά τη νίκη στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, πριν και μετά την αρχική αποσταλινοποίηση του Χρουστσόφ, στην αρχή της διακυβέρνησης από τον Γκορμπατσόφ και τον Αύγουστο του 1991. Αλλά εκείνο που εξέφραζαν ήταν διάφορες μορφές κυριαρχίας από το ίδιο κοινωνικό στρώμα. Με παρόμοιο τρόπο, η γερμανική ιμπεριαλιστική αστική τάξη κυβέρνησε με τον Βίσμαρκ το 1880, τον Κάιζερ το 1900, τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης το 1920, τους Ναζί το 1935 και την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία από το 1948, αλλά μέσα από πολύ διαφορετικά πολιτικά συστήματα.

Επιπλέον, η εσωτερική συνοχή της γραφειοκρατίας ήταν πολύ μεγαλύτερη την περίοδο 1950-70 απ' ό,τι το 1930-39 ή απ' ό,τι μετά τα τέλη του '70. Ο βαθμός συνοχής αντικατοπτρίζει, αλλά και αλληλεπιδρά ισχυρά με, τη σχετική σταθερότητα ή αστάθεια της κοινωνίας. Έτσι, η αυξανόμενη και συγκρουόμενη αποσύνθεση της ίδιας της γραφειοκρατίας αύξησε την ταχύτητα αποσύνθεσης της σοβιετικής κοινωνίας και της Σοβιετικής Ένωσης ως κράτους.

II

Όταν λέμε ότι η επαναστατική μαρξιστική ερμηνεία της σοβιετικής γραφειοκρατίας είναι η μόνη που αντιστάθηκε στη δεινή δοκιμασία των γεγονότων, δεν εννοούμε ότι είχε απάντηση για κάθε ερώτημα. Μακράν τούτου. Στην προσέγγισή μας του μεταβατικού χαρακτήρα της σοβιετικής κοινωνίας και της ιδιόρρυθμης φύσης της σοβιετικής γραφειοκρατίας, το ενδιαφέρον μας εστιάζεται στην άνοδο αυτού του κοινωνικού στρώματος και στη σχετική σταθερότητα της εξουσίας και των προνομίων του. Όμως το πρόβλημα που τίθεται σήμερα είναι η *παρακμή* και τώρα η αποσύνθεση αυτού του ίδιου κοινωνικού στρώματος. Η διαλεκτική της παρακμής δεν είναι η ίδια με τη διαλεκτική της ανόδου. Δυο σημεία θα πρέπει να τονιστούν εδώ.

Οι σχετικές θέσεις της παγκόσμιας αστικής τάξης και της σοβιετικής γραφειοκρατίας ήταν πολύ διαφορετικές στη δεκαετία του '30 (παγκόσμια οικονομική κρίση!) απ' ό,τι είναι σήμερα. Στη διάρκεια της ανόδου του σταλινισμού, ειδικά μετά το 1928, η γραφειοκρατία συμπεριφερόταν σαν νεόπλουτη, ξαναμμένη από την επιτυχία. Ακόμα κι όταν ο Χρουστσόφ διαδέχτηκε το Στάλιν, ένιωθε ακόμα σε θέση να δηλώνει στην αστική τάξη των ΗΠΑ: "Θα σας θάψουμε". Σήμερα, όμως, η σοβιετική γραφειοκρατία όπως και η κινέζικη, λειτουργεί σ' ένα παγκόσμιο περιβάλλον όπου ο οικονομικός συσχετισμός των δυνάμεων με τις κύριες ιμπεριαλιστικές χώρες επιδεινώνεται πραγματικά. Έχει βαθιά επίγνωση της επιδείνωσης αυτής και μάλιστα υπερβάλλει το βάθος και τη διάρκειά της. Δεν έχει πια τίποτα από τα χαρακτηριστικά του νεόπλουτου: χαρακτηρίζεται μάλλον από γεροντική απόγνωση. Έτσι, τόσο για αντικειμενικούς όσο και για υποκειμενικούς λόγους, είναι πολύ πιο ευάλωτη στην ιμπεριαλιστική πίεση και σημαντικές δυνάμεις μέσα από τις δικές της γραμμές είναι έτοιμες να συνδεθούν οργανικά με τη διεθνή αστική τάξη.

Επιπλέον, μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, σαν αποτέλεσμα της αντικειμενικής ενδυνάμωσης των ΗΠΑ, της εξάπλωσης των επαναστάσεων και των επιπτώσεων που είχαν πολλά από τα εγκλήματα της σοβιετικής γραφειοκρατίας, ο ιμπεριαλισμός πέτυχε να εγκαθιδρύσει μια διεθνή συμμαχία που

ερχόταν σε αντίθεση με τα βαθιά ρήγματα που είχε γνωρίσει κατά την περίοδο 1929-45. Ενώ οι ενδοϊμπεριαλιστικές αντιπαλότητες συνέχισαν να λειτουργούν, αυτό γινόταν πια μέσα στο πλαίσιο αυτής της συμμαχίας. Η κατατεμαχισμένη παγκόσμια αγορά των δεκαετιών του τριάντα και του σαράντα, είχαν δώσει λαβή για την αντιδραστική ουτοπία του "σοσιαλισμού σε μία χώρα". Η ενωμένη παγκόσμια αγορά των τελευταίων δεκαετιών έπληξε γερά την ουτοπία αυτή.

Από την άλλη, η ανατροπή της γραφειοκρατικής δικτατορίας από μια *νικηφόρα* πολιτική επανάσταση εμφανίζεται σήμερα σαν δυνατότητα που μπορεί να ανακοπεί από την επίτευξη μιας καπιταλιστικής παλινόρθωσης. Βέβαια, οι αντικειμενικές σχέσεις δυνάμεων μεταξύ προλεταριάτου, γραφειοκρατίας και φιλο-παλινορθωτικών δυνάμεων δίνουν μεγάλο βάρος στην εργατική τάξη, τουλάχιστον στη Ρωσία και την Τσεχοσλοβακία, ή και στη Ρουμανία και την Πολωνία. Το επίπεδο δράσης και κινητοποίησης της εργατικής τάξης αυξάνεται σε αρκετές από αυτές τις χώρες. Ωστόσο μια νικηφόρα έκβαση απαιτεί από την εργατική τάξη και ένα υψηλό επίπεδο ταξικής συνείδησης, αυτοοργάνωσης και πολιτικής ηγεσίας με σαφές περιεχόμενο και δυναμική ταξικής εξουσίας -συνθήκες που λείπουν ακόμα από όλες τις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες και, σε μικρότερο βαθμό, από την ίδια τη Ρωσία.

Αυτός είναι ο λόγος που είδαμε στην Ανατολική Γερμανία μια διαδικασία που, από κάποιες απόψεις, μας θυμίζει την ανάλυση του Μαρξ για τη Γαλλία του 1848: δηλαδή, τη ραγδαία μεταστροφή μιας πολιτικής επανάστασης σε κοινωνική αντεπανάσταση. Κι αυτός είναι επίσης ο λόγος που οι παλινορθωτικές δυνάμεις έχουν έρθει στο προσκήνιο σε αρκετές άλλες ανατολικοευρωπαϊκες χώρες και αναπτύσσονται τώρα σε μεγαλύτερη κλίμακα στην ΕΣΣΔ. Φυσικά, αν αφήσουμε κατά μέρος την απορρόφηση της ΛΔΓ από την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και τις επιπτώσεις της, η παλινόρθωση του καπιταλισμού δεν είναι πουθενά προαποφασισμένη. Η διαδικασία ακολουθεί ένα κλασικό πρότυπο με τρία στάδια. Μια πρώτη φάση γενικής δημοκρατικής ευφορίας ακολουθείται από μια αντιδραστική αντεπίθεση, κάτω από συνθήκες βαθιάς πολιτικής σύγχυσης και αποπροσανατολισμού της εργατικής τάξης. Αλλά τότε, σε μια τρίτη φάση, οι εργάτες παρά την

έλλειψη πολιτικής καθαρότητας ή στόχων, αρχίζουν να υπερασπίζονται τα άμεσα υλικά τους συμφέροντα όχι μόνο ενάντια στις ανοιχτά παλινορθωτικές δυνάμεις αλλά και ενάντια στις "δημοκρατικές" κυβερνήσεις που οι ίδιοι βοήθησαν να εκλεγούν. Αυτή η φάση έχει ήδη αρχίσει στην Πολωνία. Θα αναπτυχθεί και αλλού.

Η παλινόρθωση του καπιταλισμού είναι δυνατή μόνο αν η αντίσταση αυτή κατανικηθεί, ή τουλάχιστον αν κατατεμαχιστεί τόσο που πρακτικά να αδυνατεί να λειτουργήσει. Τέτοια έκβαση, ωστόσο, δεν είναι διόλου σίγουρη. Δεν είναι αναπόφευκτη στην πρώην ΕΣΣΔ, που έχει την ισχυρότερη εργατική τάξη του κόσμου, και μια από τις πιο εξειδικευμένες και πιο καλλιεργημένες. Το ξύπνημα αυτής της δυνητικής κοινωνικής δύναμης, με τις πρώτες της κινήσεις για ανεξάρτητη παρέμβαση, είναι μια από τις πιο θετικές πλευρές των παγκόσμιων εξελίξεων κατά τα τελευταία πέντε χρόνια που θα μπορούσαν να εξουδετερώσουν, ή και να αντιστρέψουν, τις αρνητικές τάσεις στην Ανατολική Ευρώπη. Αλλά, με αυτά δεδομένα, παραμένει το γεγονός πως το χαμηλό επίπεδο της ταξικής συνείδησης της ανατολικοευρωπαϊκής και σοβιετικής εργατικής τάξης έχει δημιουργήσει μια κατάσταση που μπορούν να εκμεταλλευτούν οι παλινορθωτιστές.

Πρέπει να παραδεχτούμε ότι οι επαναστάτες μαρξιστές υποτίμησαν σημαντικά τις μακροπρόθεσμες καταστρεπτικές επιπτώσεις του σταλινισμού και της γραφειοκρατικής δικτατορίας στο μέσο επίπεδο συνείδησης. Ο απολογισμός που έχει διαμορφώσει από την εμπειρία της η μεγάλη πλειοψηφία των εργατών σ' αυτές τις χώρες είναι ότι η γραφειοκρατική δικτατορία απέτυχε ολότελα να εξασφαλίσει το επίπεδο κατανάλωσης και ελευθερίας που ήθελαν. Καθώς δεκαετίες σταλινικής κατήχησης -με την υποστήριξη και της αστικής ιδεολογικής επίθεσης- τους έλεγε ότι αυτά τα γραφειοκρατικά καθεστώτα είναι σοσιαλιστικά, η χρεοκοπία του σταλινισμού εμφανίστηκε στα μάτια τους σαν χρεοκοπία του κομμουνισμού, του μαρξισμού, ακόμα και του σοσιαλισμού *tout court*[1]. Αυτό δημιούργησε μέσα τους ένα φοβερό ιδεολογικό-ηθικό κενό. Κι αφού η κοινωνία, όπως και η φύση, απεχθάνεται το κενό, τα ιδεολογικά ρεύματα που διαφέρουν ή αντιτίθενται στο

[1] Σ.τ.μ.: =σκέτα (γαλλικά στο πρωτότυπο)

σοσιαλισμό -από την φιλοκαπιταλιστική σοσιαλδημοκρατία και τον αστικό φιλελευθερισμό ώς το θρησκευτικό φονταμενταλισμό, το ρατσιστικό σοβινισμό και τον καθαρό φασισμό- απέκτησαν τη δυνατότητα να διεισδύσουν σε αυτές τις κοινωνίες και να κάνουν σημαντική πρόοδο.

Για να μπορέσουν να ανακτήσουν ένα επίπεδο συνείδησης και ηγεσίας που να τους επιτρέψει να αναλάβουν και να ασκήσουν άμεσα την κρατική εξουσία -δηλαδή, να ηγηθούν μιας νικηφόρας πολιτικής επανάστασης- οι σοβιετικές και ανατολικοευρωπαϊκές εργατικές τάξεις θα πρέπει να διέλθουν μια ολόκληρη σειρά πρακτικών εμπειριών στη μαζική πάλη. Καμιά προπαγάνδα ή εκπαίδευση, όσο απαραίτητη κι αν είναι, δεν μπορεί να τις υποκαταστήσει, γιατί αυτές οι εμπειρίες είναι η μόνη πραγματική πηγή συλλογικής συνειδητοποίησης για τις μάζες. Οποιαδήποτε προσπάθεια να συντομευτεί αυτή η μακριά και επίπονη διαδικασία, -νέα πειραμάτα υποκαταστατισμού- δε θα οδηγήσει παρά σε νέες καταστροφές.

III

Σ' όλο τον κόσμο, ουσιαστικά όλα τα ρεύματα και οι τάσεις της αριστεράς θέτουν σήμερα την ίδια σειρά ερωτημάτων. Πώς έγινε δυνατή η καταστροφή; Ποιές είναι οι βαθύτερες ιστορικές αιτίες; Πώς μπορεί να αποτραπεί μια επανάληψη; Έχει το σοσιαλιστικό σχέδιο ακόμα μέλλον; Θα επιβιώσει από τα ερείπια του σταλινισμού και του μετασταλινισμού; Είναι αδύνατο να δοθεί πειστική απάντηση σ' αυτές τις ερωτήσεις χωρίς να παρουσιαστεί μια συστηματική θεωρία για την εργατική γραφειοκρατία -τις γραφειοκρατίες που αναδύονται από τις οργανώσεις της εργατικής τάξης και τα εργατικά κράτη. Αυτός είναι ο σκοπός του παρόντος βιβλίου.

Η γραφειοκρατία είναι ένα πολυπρόσωπο τέρας και σαν τέτοιο πρέπει να κατανοηθεί. Οι ρίζες της είναι οικονομικές και θεσμικές. Η διαδικασία της ανάπτυξής της εμπλέκει πολιτικοστρατηγικές επιλογές. Καθρεφτίζεται μες από διαδικασίες ιδεολογικής αυτοδικαιολόγησης και εκφυλισμού. Η άνοδός της στην εξουσία γίνεται με τη μεσολάβηση μηχανισμών αρνητικής επιλογής στελεχών. Όλες αυτές οι όψεις της γραφειοκρατικο-

ποίησης αναλύονται στα τρία πρώτα κεφάλαια, όπου το καθοδηγητικό νήμα είναι ο ορισμός της γραφειοκρατίας σα *νέο κοινωνικό στρώμα* που σφετερίζεται διοικητικές λειτουργίες οι οποίες εξασκούνταν πριν από τις ίδιες τις μάζες. Αυτό πηγάζει από την εισαγωγή της κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας μέσα στο ίδιο το εργατικό κίνημα, συμπεριλαμβανόμενου και του κυβερνώντος κόμματος σ' ένα εργατικό κράτος: Οι εργάτες διοικούνται και "διευθύνονται" από ανθρώπους που βγαίνουν από τις δικές τους γραμμές. Τους καταπιέζουν και τους εκμεταλλεύονται οι ίδιοι οι δικοί τους υπάλληλοι.

Οι οικονομικές αιτίες και συνέπειες αυτής της καταπίεσης στη Σοβιετική Ρωσία κατανοήθηκαν πλατιά από τους μαρξιστές ήδη από τη δεκαετία του 1920. Οι θεσμικές αιτίες και συνέπειες αποκαλύφθηκαν σ' όλο τους το μεγαλείο από την Ρόζα Λούξεμπουργκ το 1918, από την Αριστερή Αντιπολίτευση και τη λαμπρή ανάλυση του Ρακόφσκι στη δεκαετία του 1920, και από την κριτική ανάλυση του Τρότσκι στη δεκαετία του 1930. Πολλές εντυπωσιακές αποκαλύψεις για το σοβιετικό Θερμιδόρ είδαν το φως της δημοσιότητας στην ΕΣΣΔ μέσα στο καινούριο πλαίσιο της γκλάσνοστ, αλλά στην πραγματικότητα δεν προσθέτουν τίποτα πραγματικά καινούριο στη βασική ανάλυση.

Στην ΕΣΣΔ και τις παρόμοιες χώρες, ο διφορούμενος και υβριδικός χαρακτήρας της εργατικής γραφειοκρατίας φάνηκε καθαρότερα στη σχέση μεταξύ διοικητικής εξουσίας και χρηματικού πλούτου. Η μη καπιταλιστική φύση αυτής της γραφειοκρατίας εκφράστηκε με το γεγονός ότι ουσιαστικά *κυβερνούσε* όχι διαμέσου του χρήματος αλλά μέσα από τη μονοπώληση της πολιτικής εξουσίας. Η μη σοσιαλιστική της φύση, από την άλλη, εκφράστηκε με την ανικανότητά της να απελευθερωθεί από την *επήρεια* του χρήματος και του χρηματικού πλούτου. Το γεγονός ότι δεν ήταν μια νέα άρχουσα τάξη εκφράστηκε με την ανικανότητά της να ελευθερωθεί από τον όλο υβριδικό συνδυασμό μονοπωλιακής εξουσίας και χρηματικής δύναμης και να βασιστεί σε θεμελιακά νέους μηχανισμούς κυριαρχίας.

Τώρα, η αναντίρρητη ανάπτυξη των κρατικών, παρακρατικών και ιδιωτικών γραφειοκρατιών στις καπιταλιστικές χώρες, που πραγματευόμαστε στο κεφάλαιο 4, πρέπει να τεθεί στο πραγματικό πλαίσιο της ταξικής εξουσίας. Πουθενά δεν

μπόρεσε κανένας τομέας της αστικής γραφειοκρατίας να σπάσει την αποφασιστική δύναμη του χρηματικού πλούτου. Αντίθετα: ενώ στις μετακαπιταλιστικές κοινωνίες ο χρηματικός πλούτος είναι, σε τελική ανάλυση, υποταγμένος στην πολιτική εξουσία, στις καπιταλιστικές κοινωνίες η πολιτική εξουσία είναι, σε τελική ανάλυση, απόρροια του χρηματικού πλούτου. Όποτε πετυχαίνει ασυνήθιστα υψηλό βαθμό αυτονομίας, αυτό γίνεται είτε λεωφόρος για πρωταρχική συσσώρευση ιδιωτικού χρηματικού πλούτου είτε μέσο διείσδυσης στα ανώτερα στρώματα της αστικής τάξης.

Έτσι, η ιδέα της "γραφειοκρατικοποίησης του κόσμου" βασίζεται σε μια λάθος σύλληψη της καπιταλιστικής πραγματικότητας. Προϋποθέτει το σπάσιμο του ελέγχου των Μεγάλων Επιχειρήσεων πάνω στους κύριους μηχανισμούς παραγωγής και κατανομής υλικού πλούτου, και συνεπώς και στην κοινωνία σαν σύνολο, όταν στην πραγματικότητα μια τέτοια διαδικασία δεν έχει καν αρχίσει σε καμιά ανεπτυγμένη καπιταλιστική χώρα.

Είναι αλήθεια ότι υπάρχουν δύο κοινές κοινωνικές πηγές για τις παράλληλες -όχι ταυτόσημες- διαδικασίες γραφειοκρατικοποίησης των μαζικών οργανώσεων της εργατικής τάξης, των εργατικών κρατών και των ιδιωτικών Μεγάλων Επιχειρήσεων: Συγκεκριμένα, αυξανόμενη πολυπλοκότητα της κοινωνικής και οικονομικής ζωής μετά την παρακμή του καπιταλισμού του "ελεύθερου ανταγωνισμού"· και αυξανόμενη ανάγκη όλων των αρχουσών τάξεων και κοινωνικών στρωμάτων να κρατήσουν τους εργάτες και όλους τους "υπό" κάτω από σφιχτότερο έλεγχο απ' ό,τι πριν, δεδομένης της μεγαλύτερης αντικειμενικής δύναμης του παγκόσμιου προλεταριάτου και των μεγαλύτερων δυνατοτήτων του να αποσταθεροποιήσει και να ανατρέψει τις υπάρχουσες δομές εξουσίας. Γραφειοκρατίες διαφορετικής κατά τ' άλλα φύσης ανταποκρίνονται σ' αυτό το διπλό φαινόμενο.

Παραδόξως, δεν είναι τόσο κάποια βασική αδυναμία της εργατικής τάξης όσο, αντίθετα, η σχετική της δύναμη και οι *επιμέρους νίκες* της που επιτρέπουν την άνοδο των γραφειοκρατιών, τουλάχιστον όσο αυτές οι νίκες παραμένουν μόνο τμηματικές και οδηγούν σε *τμηματικές ήττες*. Σε τελευταία ανάλυση, έτσι, τα φαινόμενα γραφειοκρατικοποίησης εκφράζουν την ασταθή ισορροπία των ταξικών δυνάμεων που

χαρακτήρισε την παγκόσμια κατάσταση από το 1917. Το παγκόσμιο προλεταριάτο δεν μπόρεσε να επεκτείνει την Οκτωβριανή Επανάσταση στα κύρια βιομηχανικά έθνη και να φέρει την κοινωνία κάτω από το συνειδητό έλεγχο των παραγωγών και καταναλωτών. Ο ιμπεριαλισμός είναι ακόμα ανίκανος να αποκαταστήσει την κυριαρχία του σ' ολόκληρο τον κόσμο και να συντρίψει αποφασιστικά το εργατικό κίνημα στις καπιταλιστικές χώρες. Αυτή η ασταθής ισορροπία δεν μπορεί να κρατήσει για πάντα. Η μοίρα των γραφειοκρατιών θα αποφασιστεί από την τελική έκβαση της πάλης των τάξεων σε παγκόσμια κλίμακα.

IV

Οι προοπτικές για ένα νέο άνοιγμα του δρόμου προς το σοσιαλισμό εξαρτώνται από μια ριζική περιθωριοποίηση του βάρους των γραφειοκρατιών μέσα στο μαζικό κίνημα στις καπιταλιστικές χώρες καθώς και στα σταλινικά ή πρώην σταλινικά κράτη. Οι δυνατότητες για μια απονέκρωση της γραφειοκρατίας, που εξετάζονται στο τελευταίο κεφάλαιο, θα ενισχυθούν φανερά από μια βαθύτερη θεωρητική κατανόηση του όλου φαινομένου. Με αυτή την έννοια, σκοπός του συγγραφέα ήταν να κάνει μια μικρή συνεισφορά στο ιστορικό καθήκον να προληφθεί κάθε επιστροφή ή αναπαραγωγή των σταλινικών φρικαλεοτήτων.

Στο τέλος, ωστόσο, οι μαρξιστές πρέπει να συμμεριστούν την πίστη του ίδιου του Μαρξ ότι το μέλλον του σοσιαλισμού είναι άλυτα δεμένο με τους αγώνες της εργατικής τάξης όπως αυτή υπάρχει στην πραγματικότητα -δηλαδή, με τα άμεσα συμφέροντά της όπως η ίδια τα βλέπει. Πρέπει ακόμα να συμμεριστούν την πεποίθηση του Μαρξ ότι η δυνατότητα του σοσιαλισμού προκύπτει από τις αντιφάσεις του καπιταλισμού, ότι τα συστατικά στοιχεία της νέας κοινωνίας αναπτύσσονται από τη μήτρα των ίδιων των πιο εξελιγμένων καπιταλιστικών κοινωνιών. Σοσιαλιστική επανάσταση στην ουσία σημαίνει την απελευθέρωση αυτών των συστατικών στοιχείων.

Με αυτή την έννοια, όπως ακριβώς η διαδικασία της γραφειοκρατικοποίησης βασίζεται στην αποδυνάμωση του

έλεγχου που ασκεί η εργατική τάξη στις οργανώσεις της και το εργατικό κράτος, έτσι και η αποδυνάμωση της γραφειοκρατίας βασίζεται σε μια ριζική αύξηση της αυτενέργειας και αυτοοργάνωσης των εργαζομένων -μπλε και λευκά κολάρα ενωμένα- και της ικανότητάς τους να πάρουν στα δικά τους χέρια την αναδιοργάνωση της κοινωνίας κάτω από σχετικά ευνοϊκές συνθήκες υλικού πλούτου. Αυτό δεν είναι ζήτημα θεωρητικολογίας. Είναι ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί στη βάση των εμπειρικών στοιχείων, υπό το φως των εκτυλισσόμενων ιστορικών τάσεων. Η εμπειρία αυτή μπορεί να συνοψισθεί ως εξής: ενώ είναι αλήθεια ότι μέχρι τώρα οι εργαζόμενοι δεν κατάφεραν να εμποδίσουν με διάρκεια τη γραφειοκρατικοποίηση των μαζικών τους οργανώσεων, μπόρεσαν ωστόσο σε διάφορες στιγμές να την αμφισβητήσουν σημαντικά σε μια σειρά από χώρες, με μαζική κινητοποίηση και ποιοτικά αυξημένη αυτενέργεια. Μια ανάλογη διαδικασία άρχισε να εκτυλίσσεται και στη Σοβιετική Ένωση τα δυο τελευταία χρόνια.

Παρομοίως, ενώ είναι αλήθεια ότι οι μισθωτοί δεν μπόρεσαν μέχρι τώρα πουθενά με διάρκεια να γίνουν άμεσοι διοικητές της κοινωνίας, έχουν ωστόσο περιοδικά κάνει μεγάλα βήματα προς την κατεύθυνση αυτήν, προκαλώντας ζωηρές εκρήξεις μαζικού αγώνα. Αυτή η τάση δεν έχει σταματήσει. Υπάρχουν πολλά σημάδια ότι θα ανέβει και δεν θα παρακμάσει στα χρόνια που έρχονται.

Μια σημαντική ένδειξη είναι η ανάπτυξη μαζικών εξωκοινοβουλευτικών κινητοποιήσεων σε μια σειρά σημαντικών πολιτικών ζητημάτων: πάλη ενάντια στον πόλεμο και το μιλιταρισμό· καμπάνιες ενάντια στην πυρηνική ενέργεια· υπεράσπιση του περιβάλλοντος· ζητήματα που προκύπτουν από την ανάπτυξη του φεμινισμού· νέες απόψεις για την άμεση δημοκρατία· επέκταση των δικαιωμάτων των εργατών· και θέματα σχετικά με την "ποιότητα ζωής" γενικά. Όλα αυτά τα κινήματα είναι, σ' αυτό το στάδιο αποσυνδεδεμένα το ένα από το άλλο, τεμαχισμένα στη βάση "ενός θέματος", χωρίς σφαιρική πολιτική προοπτική, χωρίς μια συνεκτική οπτική για εναλλακτικό μοντέλο κοινωνίας. Γι' αυτό το λόγο, ενδέχεται τουλάχιστον τμηματικά να απορροφηθούν και να επανενταχθούν στην παραδοσιακή κατεστημένη πολιτική. Όμως, σε κάθε

περίπτωση, εκφράζουν μια ενστικτώδη τάση των εργαζομένων προς μια άλλη πολιτική πρακτική. Πιο πολλή άμεση δημοκρατία απέναντι σε *αποκλειστικά* έμμεση, αντιπροσωπευτική δημοκρατία, που συνδέεται όσο ποτέ με αυταρχικά κατασταλτικά χαρακτηριστικά, για να μην πούμε ανοιχτή δικτατορία: αυτό αρχίζει να εμφανίζεται σαν εναλλακτική πολιτική για τα ερχόμενα χρόνια.

Συνδέεται ακόμα στενά με έναν κοινωνικοοικονομικό προσανατολισμό: ούτε κρατικό δεσποτισμό ούτε δεσποτισμό της αγοράς· να αφεθούν οι παραγωγοί να αποφασίσουν για λογαριασμό τους τί να παράγουν, πώς να το παράγουν και πώς να κατανείμουν το προϊόν. Η οπτική αυτή θα αναπτυχθεί στα κράτη που βαρύνονται ακόμα από σταλινικό σύστημα όπως η Κίνα, αλλά ακόμα και σ' εκείνα τα κράτη που έχουν απορρίψει το σταλινισμό χωρίς να ανακαλύψουν βιώσιμη εναλλακτική λύση. Προσαρμόζεται με τη λογική της τρίτης τεχνολογικής επανάστασης, που απαιτεί την παρακμή των διαδικασιών εργασίας που είναι ιεραρχικά οργανωμένες από πάνω προς τα κάτω. Το μέλλον του σοσιαλισμού και της ανθρώπινης ελευθερίας, το μέλλον -ακόμα και η φυσική επιβίωση- της ανθρωπότητας της ίδιας εξαρτάται από τη συνειδητή και οργανωμένη συγχώνευση αυτών των τάσεων.

Αυτό το βιβλίο γράφτηκε σε μια εποχή που πολλές κομμουνιστικές κυβερνήσεις της Ανατολικής Ευρώπης είχαν ανατραπεί, σε μια εποχή που η παλιά γραφειοκρατική διάρθρωση ήταν παντού σε κάποια κρίση, αλλά πριν από το αποτυχημένο πραξικόπημα στη Μόσχα τον Αύγουστο του 1991 και την επακόλουθη απόρριψη της κομμουνιστικής διακυβέρνησης και τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Αυτά τα τελευταία γεγονότα συνιστούν μια εξέλιξη ακριβώς των διαδικασιών που αναλύονται σ' αυτό το βιβλίο, ειδικά του τριμερούς αγώνα μεταξύ των φιλοκαπιταλιστικών δυνάμεων, της γραφειοκρατίας και του πρόσφατα ανεξαρτητοποιημένου εργατικού κινήματος.

Η άνοδος των εργατικών αγώνων, όπως η κινητοποίηση των μεταλλωρύχων το 1989 και το 1990, συνεισέφεραν πολύ στην αμφισβήτηση της νομιμότητας της διακυβέρνησης από το ΚΚΣΕ, αλλά δεν πήραν αρκετή γενίκευση, επικέντρωση και προγραμματική διαμόρφωση για να μπορέσουν να παρουσιάσουν μια ανεξάρτητη πολιτική εναλλακτική λύση ενάντια στη

νομενκλατούρα και στις φιλοκαπιταλιστικές δυνάμεις, πολλές από τις οποίες βγαίνουν μέσα από την παλιά γραφειοκρατική διάρθρωση. Έτσι ήταν αυτές οι δυνάμεις που μπόρεσαν να πάρουν την πολιτική πρωτοβουλία. Η νίκη του Γιέλτσιν και η διακήρυξη απ' αυτόν των υποτιθέμενων αρετών της ιδιωτικοποίησης και της ελεύθερης αγοράς επιβεβαιώνουν, με το δικό τους τρόπο, το επιχείρημα ότι η γραφειοκρατικοποιη- μένη οικονομία ήταν ένα βαθιά αντιφατικό και ασταθές κοινωνικό μόρφωμα, υποχρεωμένο να κινηθεί είτε προς το σοσιαλισμό είτε προς τον καπιταλισμό. Αλλά το αναμφισβήτητο πολιτικό γεγονός ότι, προς το παρόν, η επιλογή της ρωσικής κυβέρνησης είναι να οικοδομήσει τον καπιταλισμό δεν καταργεί από μόνη της τον παλιό τριμερή αγώνα. Σημαντικά κατάλοιπα της παλιάς σταλινικής γραφειοκρατίας επιβιώνουν. Και οι εργατικές οργανώσεις εξακολουθούν να αναπτύσουν τη δική τους ανεξάρτητη δυναμική καθώς αντιμετωπίζουν την πολιτική των νέων αρχών -τη σκόπιμη δημιουργία μαζικής ανεργίας, τον καλπάζοντα πληθωρισμού, το ξήλωμα των κοινωνικών υπηρεσιών, την ιδιωτικοποίηση και τα συναφή.

Η ταξική πάλη στις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, έτσι, μπαίνει σ' ένα καινούργιο στάδιο. Ενώ η κυβέρνηση επιθυμεί να εγκαθιδρύσει καπιταλισμό, δεν θα πρέπει να πάρουμε τις επιθυμίες της για πραγματικότητα. Οι κοινωνικές δυνάμεις και οι πολιτικές επιλογές που πραγματευόμαστε σ' αυτές τις σελίδες παραμένουν σχετικές όσο ποτέ με την πραγματικότητα στις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, όπως ακριβώς και στην ανατολική Ευρώπη, και -με τις κατάλληλες διαφοροποιήσεις- και σ' εκείνα τα κράτη που αυτοαποκαλούνται ακόμα Κομμουνιστικά.

Γραφειοκρατία και παραγωγή εμπορευμάτων

Το κύριο χαρακτηριστικό της ΕΣΣΔ και παρόμοιων κοινωνιών υπήρξε η υπερτροφία του κράτους. Στην ίδια τη Σοβιετική Ένωση, το οικονομικό σύστημα έφτασε να περιγράφεται παγκόσμια σαν "οικονομία διαταγών" και είναι ένα ιστορικό φαινόμενο ότι ο κρατικός έλεγχος πάνω σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής σημάδεψε κάπου εξήντα χρόνια γραφειοκρατικής δικτατορίας. Εξού και το πρώτο ερώτημα που ανακύπτει: Σε ποιά υλικά θεμέλια βασίζεται το κράτος; Ποιά είναι η θέση του στις ανθρώπινες κοινωνίες;

Η γενική σχέση μεταξύ σπανιότητας, κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας, άσκησης ορισμένων κοινωνικών λειτουργιών από μια χωριστή ομάδα ανθρώπων (τη γραφειοκρατία) και προέλευσης και συνεχούς ύπαρξης του κράτους, αναλύθηκε από τους Μαρξ και Ένγκελς:

> Είναι σαφές ότι, όσο η ανθρώπινη εργασία ήταν ακόμα τόσο λίγο παραγωγική που δεν παρείχε παρά ένα μικρό πλεόνασμα πέρα από τα απαραίτητα για τη συντήρηση μέσα, κάθε αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων, διεύρυνση του εμπορίου, ανάπτυξη του κράτους και του νόμου, ή εξέλιξη τεχνών και επιστημών, ήταν δυνατή μόνο διαμέσου μιας μεγαλύτερης διαίρεσης της εργασίας. Και η απαραίτητη γι' αυτό βάση ήταν η μεγάλη διαίρεση της εργασίας μεταξύ των μαζών που κάνουν απλή χειρωνακτική εργασία και των λίγων προνομιούχων ατόμων που κατευθύνουν την εργασία, διεξάγουν εμπορικές και

δημόσιες υποθέσεις και, σ' ένα μετέπειτα στάδιο, ενασχολούνται με την τέχνη και την επιστήμη.[2]

Το δεύτερο διακριτικό χαρακτηριστικό [του κράτους] είναι η εγκαθίδρυση μιας *δημόσιας δύναμης* που δεν συμπίπτει πλέον άμεσα με τον ίδιο τον πληθυσμό αυτοοργανωμένο σαν ένοπλη δύναμη. Αυτή η ιδιαίτερη δημόσια δύναμη είναι απαραίτητη γιατί μια αυτενεργός ένοπλη οργάνωση του ίδιου του πληθυσμού έχει γίνει αδύνατη μετά το σχίσμα σε τάξεις... Αυτή η δημόσια δύναμη υπάρχει σε κάθε κράτος· δεν συνίσταται μόνο σε ένοπλους άντρες, αλλά και σε συμπληρωματικές υλικές λειτουργίες, φυλακές και θεσμούς κάθε είδους εξαναγκασμού, για τα οποία η κλανική κοινωνία δεν γνώριζε τίποτα".[3]

1. Κοινωνική διαίρεση εργασίας, κράτος και σπανιότητα

Ο μαρασμός του κράτους και των κοινωνικών τάξεων -τις οποίες ο Μαρξ και ο Ένγκελς θεώρησαν παράλληλες διαδικασίες- προϋποθέτει ένα επίπεδο παραγωγικών δυνάμεων τέτοιο που να μπορεί να αντιπαρέλθει τη σπανιότητα και τα άτομα να μπορούν να πετύχουν την ολόπλευρη ανάπτυξή τους. Κάτω από τέτοιες συνθήκες, μπορεί να αποφευχθεί η υποβολή των ατόμων στην τυραννία της *κοινωνικής* διαίρεσης της εργασίας. Ή, για να παραφράσουμε τον Ένγκελς, "οι κοινές υποθέσεις της κοινωνίας" μπορούν από 'κεί και πέρα να διεξάγονται από *όλους τους άντρες και τις γυναίκες* και όχι πλέον από έναν *ειδικό μηχανισμό*.

Μόνο η τεράστια αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων που επιτεύχθηκε από την σύγχρονή βιομηχανία κατέστησε δυνατή την κατανομή της εργασίας μεταξύ όλων των μελών της κοινωνίας χωρίς εξαίρεση, και συνεπώς και τον περιορισμό των ωρών εργασίας κάθε μέλους, σε τέτοιο βαθμό που να έχουν όλοι αρκετό ελεύθερο χρόνο για να λάβουν μέρος στα γενικά -θεωρητικά και πρακτικά- ζητήματα της κοινωνίας.[4]

---

[2] Φρίντριχ Ένγκελς, *Anti-Dühring*, Μόσχα 1954, σελ.251-52. Παρακάτω, στο κεφάλαιο 5, θα ασχοληθούμε με το γενικό ζήτημα του ορισμού της σπανιότητας.

[3] Ένγκελς, "The Origin of the Family, Private Property and the State", στο *Selected Works* των Μαρξ και Ένγκελς", Λονδίνο 1968, σελ.577.

[4] *Anti-Dühring*, σελ.252.

Ο Ένγκελς ισχυρίζεται ρητά ότι αυτές οι "κοινές υποθέσεις της κοινωνίας" συμπεριλαμβάνουν όλες εκείνες τις λειτουργίες που, σε μια ταξική κοινωνία, επιτελούνται από το κράτος. Η απονέκρωση του κράτους είναι έτσι επιστροφή στην επιτέλεση όλων αυτών των λειτουργιών από την ίδια την κοινωνία, χωρίς ανάγκη εξειδικευμένου μηχανισμού ή γραφειοκρατίας.

Στο έργο τους *Η Γερμανική Ιδεολογία* (1845-46) οι Μαρξ και Ένγκελς είχαν ήδη συλλάβει ότι προϋπόθεση για τον κομμουνισμό είναι μια "μεγάλη αύξηση" και "καθολική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων", γιατί "χωρίς αυτήν η ανάγκη γίνεται απλά γενική και με την έλλειψη, ο αγώνας για τα απαραίτητα αναπαράγεται και, μαζί του όλες οι παλιές βρωμοδουλειές...".[5] Απ' αυτή τη θεμελιακή θέση του ιστορικού υλισμού συνεπάγεται ότι η απουσία σοσιαλισμού (δηλαδή, του πρώτου, χαμηλότερου σταδίου του κομμουνισμού) στη Σοβιετική Ένωση και άλλες τέτοιες κοινωνίες, μπορεί να αποδοθεί σε τρεις υλικές αιτίες: (1) το ανεπαρκές επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων· (2) την απομόνωση αυτών των κοινωνιών από τα ηγεμονικά βιομηχανικά έθνη και (3) τον ανανεωμένο αγώνα για ικανοποίηση των υλικών αναγκών με την αναποφευκτη συνέπειά του μια επιστροφή σε "όλες τις παλιές βρωμοδουλειές".

Ο Τρότσκι το εξέφρασε καθαρότερα στο *Η Προδομένη Επανάσταση*:

> Αν δεν απονεκρώνεται το κράτος αλλά γίνεται όλο και περισσότερο δεσποτικό, αν οι πληρεξούσιοι της εργατικής τάξης γραφειοκρατικοποιούνται και αν η γραφειοκρατία υψώνεται πάνω από τη νέα κοινωνία, αυτό δεν είναι για κάποιους δευτερεύοντες λόγους, όπως τα ψυχολογικά λείψανα του παρελθόντος κλπ., αλλά είναι αποτέλεσμα της σιδηράς ανάγκης να γεννηθεί και να υποστηριχτεί μια προνομιούχα μειονότητα όσο είναι αδύνατο να εξασφαλιστεί μια έντιμη ισότητα... Η βάση της γραφειοκρατικής κυριαρχίας είναι η έλλειψη της κοινωνίας σε καταναλωτικά αγαθά, με τον συνακόλουθο αγώνα του καθένα ενάντια σε όλους. Όταν υπάρχουν αρκετά αγαθά σ' ένα κατάστημα, οι αγοραστές μπορούν να μπουν όποτε θέλουν. Όταν υπάρχουν λιγοστά αγαθά, οι αγοραστές αναγκάζονται να στέκονται στην ουρά. Όταν οι ουρές είναι πολύ μεγάλες, είναι απαραίτητο να διοριστεί αστυφύλακας για να τις κρατάει σε τάξη. Αυτή είναι η αφετηρία για την εξουσία της

[5] Μαρξ και Ένγκελς, *The German Ideology*, Λονδίνο 1965, σελ.46-47.

σοβιετικής γραφειοκρατίας. Αυτή "ξέρει" ποιός πρέπει να πάρει κάτι και ποιός πρέπει να περιμένει.[6]

Το κράτος, σαν όργανο το οποίο επιβλέπει και διεξάγει τις "κοινές υποθέσεις της κοινωνίας" (δηλαδή, συσσώρευση μέρους του κοινωνικού πλεονάσματος, στρατιωτικά θέματα, επιβολή των κανόνων που διέπουν τη συμβίωση των πολιτών, δημιουργία και διατήρηση της υποδομής, κλπ.), σαν ξεχωριστές από την άμεση οικονομική δραστηριότητα της παραγωγής και της διανομής, ενσωματώνεται σε ειδικούς μηχανισμούς που, όπως δείχνει ο Ένγκελς στο *Anti-Dühring*, κατακτούν την δική τους αυτονομία στην κοινωνία και γίνονται μάλλον αφέντες της παρά υπηρέτες της.

Μ' αυτή την έννοια, το κράτος πάντα επιτελεί μια δυαδική λειτουργία: εγγυάται την κυριαρχία της άρχουσας τάξης πάνω στις υπό εκμετάλλευση τάξεις, και διασφαλίζει τα γενικά συμφέροντα της άρχουσας τάξης ενάντια στα ιδιωτικά συμφέροντα των μελών της. Αυτό αληθεύει για όλες τις σταθερές ταξικές κοινωνίες, αλλά πάνω απ' όλα για τον καπιταλισμό όπου τα ιδιωτικά οικονομικά συμφέροντα είναι πολύ πιο ισχυρά. Οι ιδιώτες καπιταλιστές δεν μπορούν, για παράδειγμα, να εξασφαλίσουν αποτελεσματικά τη λειτουργία μιας κεντρικής τράπεζας, επειδή δεν μπορούν να απομονώσουν τα ιδιωτικά τους συμφέροντα. Οι κρατικές γραφειοκρατίες, αντίθετα από εκείνες των ιδιωτών δουλοκτητών, των φεουδαρχών ή των καπιταλιστών επιχειρηματιών, δρουν μέσα από ένα αυστηρό σύστημα ιεραρχικά οργανωμένων κανόνων, ανεξάρτητα από το άμεσο αποτέλεσμα που αυτοί μπορεί να έχουν πάνω στο προσωπικό που εντάσσεται σε αυτές. Οι κανόνες μπορούν ν' αλλάξουν μόνο με, συλλογική απόφαση της άρχουσας τάξης. Μια αποτυχία εφαρμογής τους δεν είναι μέρος "του παιχνιδιού": οφείλεται σε παράγοντες όπως η διαφθορά ή η ανεπάρκεια των υπαλλήλων ατομικά. Ο στρατός, με τους σιδηρούς του "κανονισμούς" και την αλυσίδα των διαταγών και την εμμονή του στην τυφλή υπακοή, είναι μια κατά παραδοχή καρικατούρα της κρατικής γραφειοκρατίας. Υποτίθεται ότι είναι πλήρως αποκολλημένος από αναζήτηση προσωπικών χρηματικών πλεονεκτημάτων και, παρόλο που η λεηλασία και η διαφθορά

[6] Λέον Τρότσκι, *The Revolution Betrayed*, Λονδίνο 1967, σελ.55, 112.

συνόδευσαν την άνοδο του στρατού σε όλες τις ταξικές κοινωνίες, οι άρχουσες ταξεις μπόρεσαν κανονικά να κρατήσουν υπό έλεγχο αυτές τις "υπερβολές".

Με μια ενατένιση εκπληκτικά κοντινή στον μαρξισμό, ο Χέγκελ αναγνώρισε στο *σταθερό εισόδημα* και *στην ασφάλεια της θέσης* την υλική βάση της γραφειοκρατίας. Αυτά τα αντέταξε στο κυμαινόμενο εισόδημα και την ανασφάλεια της "κοινωνίας των πολιτών" (δηλαδή, τις βασικές τάξεις της αστικής κοινωνίας).[7] Αν προσθέσει κανείς, όπως έκανε ο Χέγκελ, την *ιεραρχική* φύση της γραφειοκρατίας (δηλαδή, την προοπτική αύξησης του εισοδήματος μέσο προαγωγής), τότε ανακαλύπτει πράγματι τα τρία ξεχωριστά κοινωνικά στηρίγματα της γραφειοκρατίας, σαν ξεχωριστά από τα αντίστοιχα της αστικής τάξης ή του προλεταριάτου.[8]

Όμως η κοινωνική κατάσταση της γραφειοκρατίας δεν ορίζεται μόνο από τη διαφορά της από τις κοινωνικές τάξεις που την περιβάλλουν. Καθορίζεται ακόμα από την ταυτόχρονη διείσδυσή της μέσα στην "κοινωνία των πολιτών". Όταν ο Χέγκελ θαυμάζει και εξυμνεί τον "ανιδιοτελή" χαρακτήρα του κρατικού λειτουργού, (που στηρίζεται στο εγγυημένο εισόδημα και στην ασφάλεια της θέσης!), φαίνεται να ξεχνά ότι, σε μια κοινωνία κυβερνώμενη από τον πλούτο, η ελκτική δύναμη του χρήματος, και άρα της διαφθοράς, είναι μάλλον φοβερή. Ειδικά στα υψηλότερα κλιμάκια, οι κρατικοί λειτουργοί θα τείνουν να ανακαλύπτουν μύριους τρόπους να γίνουν μέρος της "εγωιστικής", πεινασμένης για κέρδος αστικής τάξης.[9] Μπορούμε να

---

[7] Δες Hegel, *The Philosophy of the Right*, Λονδίνο 1967, para.294, σελ.191-92

[8] Οι όροι για τη διασφάλιση της εργασία και ιδιαίτερα για προαγωγή είναι η υπακοή και εξαφάνιση της ατομικής κρίσης. Αυτή είναι η υλιστική εξήγηση για την ιδιαίτερη ιδεολογία όλων των γραφειοκρατιών. Οι εκκλησίες, με την απαγόρευση ερωτήσεων για το αποκαλυφθέν δόγμα, είναι ίσως το καλύτερο παράδειγμα αυτής της ενότητας μεταξύ γραφειοκρατικών ιεραρχιών και θεσμοθετημένης υποταγής. Σίγουρα η ιδεολογία παίζει σημαντικό ρόλο στην εσωτερίκευση της υποταγής και, κατά συνέπεια και στην αντικειμενική συνοχή της γραφειοκρατίας. Δες τα πρόσφατα ντοκουμέντα του Βατικανού που προκήρυσσαν ότι εξ ορισμού μια παπική (δηλαδή, κεντρικά καθοδηγούμενη και ιεραρχικά δομημένη) οργάνωση, δεν μπορεί να είναι δημοκρατική. Πράγματι, δε γίνεται. "Roman Instruction of the Congregation pour la Doctrine de la Foi", 25 Μάη 1990

[9] Ακόμα και σε μια προκαπιταλιστική κοινωνία όπως η Κίνα των Μαντσού, στο ζενίθ της δύναμης και της ευημερίας της, ένας πανέξυπνος Γάλλος Ιησουίτης αναγνώρισε αμέσως τη δυαδικότητα της συμπεριφοράς των Μανδαρίνων. Προφανώς είχε το υπόβαθρο για να καταλάβει αυτή τη βασικά αντιφατική φύση των γραφειοκρατιών. Louis Lecomte, *Un Jésuite à Pékin*, Παρίσι 1990.

πούμε ότι η ιδιαιτερότητα της σοβιετικής γραφειοκρατίας έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι είναι βυθισμένη σε μια κοινωνία στην οποία ο χρηματικός πλούτος, και ο ιδιωτικός πλούτος γενικά, αν και όχι απόντες, παίζουν έναν ποιοτικά μικρότερο ρόλο απ' ό,τι στην αστική, στη φεουδαρχική ή στην ώριμη δουλοκτητική κοινωνία, ή και στις κλασικές κοινωνίες του "ασιατικού τρόπου παραγωγής".

Όπως και να έχει, είναι φανερό ότι το κράτος ούτε καν άρχισε να απονεκρώνεται στη Σοβιετική Ένωση. Αντίθετα, συνέχισε να επεκτείνεται σαν ισχυρή ανεξάρτητη δύναμη πάνω από το σύνολο της κοινωνίας και η ηγεσία του ΚΚΣΕ -όπως βλέπουμε μέχρι και στο Κομματικό πρόγραμμα του 1986- σχεδόν ανοιχτά συνηγορούσε υπέρ της περαιτέρω ενδυνάμωσής του. Η σοβιετική εμπειρία γραφειοκρατικοποίησης αντανακλά όχι μόνο ιστορική καθυστέρηση, αλλά και βαθιές κοινωνικές εντάσεις, που πολύ απέχουν από μια αταξική κοινωνία. Η διαχείριση αυτών των αντιφάσεων απαιτεί την ύπαρξη και υπερτροφία των οργάνων του κρατους, δηλαδή τη γραφειοκρατία. Όπως το έθεσε ο Ένγκελς, "Το κράτος δεν είναι, κατά συνέπεια, με κανένα τρόπο μια εξουσία επιβεβλημένη στην κοινωνία χωρίς να προέρχεται απ' αυτήν.... Μάλλον είναι ένα προϊόν της κοινωνίας σ' ένα συγκεκριμένο στάδιο εξέλιξης· είναι η παραδοχή ότι η κοινωνία αυτή έχει εμπλακεί σε μια άλυτη αντίφαση με τον εαυτό της, ότι έχει διασπαστεί σε αγεφύρωτους ανταγωνισμούς τους οποίους δεν έχει τη δύναμη να αποβάλει".[10]

Οι επαναστάτες μαρξιστές δεν κατηγορούν τη σταλινική ομάδα και τους διαδόχους της στην εξουσία ότι "προκάλεσαν" την τερατώδη ανάπτυξη του κράτους και της γραφειοκρατίας με τις "προδοσίες" ή τα "πολιτικά λάθη" τους. Αντίθετα μάλιστα. Οι επαναστάτες μαρξιστές εξηγούν τη νίκη, την πολιτική γραμμή και την ιδεολογία της σταλινικής ομάδας και των διαδόχων της με αναφορά στις υλικές και κοινωνικές συνθήκες που υπογραμμίστηκαν παραπάνω. Αυτό που μπορούμε να τους προσάψουμε, από τη σκοπιά της προώθησης του επιστημονικού σοσιαλισμού, είναι τα εξής:

1. Κρύβουν την κοινωνική πραγματικότητα και τρέφουν την "εσφαλμένη συνείδηση" προσφέροντας ειδική ιδεολογική

[10] "The Origin of the Family, Private Property and the State", σελ.576.

απολογία για τη γραφειοκρατία. Μ' αυτή την απομάκρυνση από τον μαρξισμό και την ιστορικοϋλιστική ερμηνεία της κοινωνίας, απογοητεύουν την εργατική τάξη της δικής τους χώρας και του κόσμου γενικότερα, και δίνουν μεγάλη βοήθεια στην διεθνή αστική τάξη και τους ιδεολόγους της.[11]

2. Στο όνομα του "κομμουνισμού" και του "μαρξισμού", αποδέσμευσαν μεγάλης κλίμακας διαδικασίες εκμετάλλευσης και καταπίεσης των εργαζομένων, της νεολαίας, των αγροτών, των γυναικών και των εθνικών μειονοτήτων, που όλες συνιστούν έγκλημα ενάντια στον σοσιαλισμό και το προλεταριάτο.

3. Η πολιτική τους οδήγησε πρακτικά σε συνθήκες που, όχι μόνο δεν περιόριζαν τις ελλείψεις και τις γραφειοκρατικές υπερβολές στο ελάχιστο, αλλά, αντίθετα, ενθάρρυναν πολύ την ανάπτυξή τους. Έτσι δεν έδρασαν και δεν δρουν σύμφωνα με τα συμφέροντα του σοσιαλισμού και του προλεταριάτου σαν τάξη, αλλά υπέταξαν αυτά τα συμφέροντα στα ιδιαίτερα συμφέροντα της προνομιούχας γραφειοκρατίας.

Αυτή η μαρξιστική ανάλυση της υπερτροφίας του κράτους και της γραφειοκρατίας στη Σοβιετική Ένωση θέτει ένα κρίσιμο ιστορικό ερώτημα. Μήπως τελικά είχαν δίκιο οι μενσεβίκοι σε αντίθεση με τον Λένιν και τον Τρότσκι, όταν αντιτάχθηκαν στην Οκτωβριανή Επανάσταση υποστηρίζοντας ότι η Ρωσία δεν ήταν ώριμη για σοσιαλισμό και ότι κάθε προσπάθεια να "υπερπηδηθεί" η ανάπτυξη του καπιταλισμού είναι "βολονταριστική" και "μπλανκιστική"; Μήπως η Ρωσική Επανάσταση ήταν ιστορικό λάθος, αφού, όπως έδειξε η μετά το 1945 ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, ο καπιταλισμός δεν είχε ακόμα εξαντλήσει όλο το οικονομικό του δυναμικό σε παγκόσμια κλίμακα;[12]

---

[11] Η σημαντικότερη ιδεολογική βοήθεια ήταν ο χαρακτηρισμός της σοβιετικής και παρόμοιων κοινωνιών σαν "πραγματικά υπαρκτού σοσιαλισμού". Το αποτέλεσμα είναι σήμερα φανερό: όλοι όσοι απορρίπτουν τον σταλινισμό και τα δεινά του, τείνουν τώρα να απορρίψουν και τον σοσιαλισμό.

[12] Για τις θέσεις των μενσεβίκων δες μεταξύ άλλων πηγών το *Sein Werk und seine Bedeutung für den Sozialismus* του Julius Martow, Βερολίνο 1924. Βλ. επίσης Karl Kautsky, *The Dictatorship of the Proletariat* (1918), University of Michigan Press 1964, *Terrorism and Communism* (1919), Νέα Υόρκη 1920, "Die Lehren des

Η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα είναι ότι η *διαδικασία της παγκόσμιας σοσιαλιστικής επανάστασης* πρέπει να διακριθεί από την αυταπάτη της ολοκλήρωσης της οικοδόμησης μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας σε μια χώρα. Χωρίς αμφιβολία, η Ρωσία δεν ήταν "ώριμη" για την εγκαθίδρυση μιας τέτοιας κοινωνίας, και μέχρι το 1924 αυτή την άποψη συμμερίζονταν όλοι οι επαναστάτες μαρξιστές, όχι μόνο ο Λένιν, ο Τρότσκι, η Λούξεμπουργκ, ο Μπουχάριν, ο Ζινόβιεφ, ο Λούκατς, ο Γκράμσι, ο Ταλχάιμερ, ο Κορς ή ο Ράντεκ, αλλά και ο ίδιος ο Στάλιν. Όμως, *ο κόσμος* ήταν ώριμος για το σοσιαλισμό. Αυτή η διάκριση και αυτή η βεβαιότητα είχε ήδη εξηγηθεί από τον Ένγκελς στο *Anti-Dühring* και ό,τι ίσχυε το 1878 ίσχυε ακόμα περισσότερο το 1917.

Τώρα, η ιδιοποίηση των μέσων παραγωγής από το κράτος των εργατών σαν *πολιτική* πράξη συνδεόταν όχι μόνο με τις ήδη κρατούσες υλικές συνθήκες, αλλά και με τις υπάρχουσες πολιτικές και υποκειμενικές συνθήκες. Βασιζόμενος στην ανακάλυψη του νόμου της άνισης και συνδυασμένης ανάπτυξης, ο Τρότσκι κατάφερε να προβλέψει ήδη από το 1905-6 ότι, *στο πλαίσιο του ιμπεριαλιστικού κόσμου*, το προλεταριάτο μιας λιγότερο αναπτυγμένης χώρας σαν τη Ρωσία θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει ένα μοναδικό συνδυασμό κοινωνικοοικονομικής καθυστέρησης και πολιτικής ωριμότητας για να ανατρέψει την κρατική εξουσία του κεφαλαίου πριν κάτι τέτοιο συμβεί στα πιο ανεπτυγμένα βιομηχανικά έθνη.

Ο ιμπεριαλισμός εμποδίζει ταυτόχρονα την πλήρη ανάπτυξη τόσο των αντικειμενικών συνθηκών για το σοσιαλισμό στις καθυστερημένες χώρες (δηλαδή, την πλήρη ανάπτυξη του καπιταλισμού) όσο και των υποκειμενικών συνθηκών στις

Oktoberexperiments", από το *Die Gesellschaft* No.4, 1925, και "Das Proletariat in Russland", από το *Der Kampf* No.10, 1925. Δες ακόμα το έργο του Massimo Salvadori, *Karl Kautsky and the Socialist Revolution*, Λονδίνο 1979, που σχολιάζει εκτενέστατα τις απόψεις του Kautsky γι' αυτό το ζήτημα. Σε γενικές γραμμές ο Martow αντιπροσώπευε την αριστερή μενσεβίκικη και ο Kautsky την δεξιά μενσεβίκικη θέση.

Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι πολλοί "φιλελεύθεροι" στην ΕΣΣΔ σήμερα, υιοθετούν μια νεοσοσιαλδημοκρατική θέση για την ιστορική και πολιτική έλλειψη νομιμότητας της Οκτωβριανής Επανάστασης. Δες μεταξύ άλλων τις δημοσιεύσεις των Mikhail Lobanov στην *Moscow News*, 17 Δεκέμβρη 1989, A.Tsypko στην *Soviet Weekly*, 8 Μάρτη 1990, και, το εκπληκτικότερο, εκείνη του στρατηγού Volkogonov στην *Nouvelles de Moscou*, 4 Μάρτη 1990. Υπάρχουν και σημάδια ότι η σοσιαλδημοκρατία επανεμφανίζεται σαν πολιτική δύναμη στην Σοβιετική Ένωση. Δες, *Nouvelles de Moscou*, 4 Μάρτη 1990.

υψηλά εκβιομηχανισμένες χώρες (δηλαδή, την πλήρη ανάπτυξη της προλεταριακής ταξικής συνείδησης). Είναι ακριβώς ο συνδυασμός αυτών των δύο διαδικασιών που καθορίζει τη συγκεκριμένη μορφή της παγκόσμιας σοσιαλιστικής επανάστασης. Αυτή μπορεί *να αρχίσει* σε χώρες σαν τη Ρωσία αλλά θα οδηγήσει στην πλήρη ανάπτυξη σοσιαλιστικής κοινωνίας μόνο αν επεκταθεί στα βιομηχανικά πιο προχωρημένα έθνη. Όλη η τραγωδία του εικοστού αιώνα εμπεριέχεται σ' αυτή την πρόγνωση.

Η Οκτωβριανή Επανάσταση υπήρξε πράγματι κινητήρια δύναμη της παγκόσμιας σοσιαλιστικής επανάστασης και όχι απλά ένα μέσο για την "ανάπτυξη του σοσιαλισμού σε μία χώρα": Αυτή ήταν από την αρχή η ιστορική δικαίωση που της είχε αποδοθεί από τον Λένιν, τον Τρότσκι, την Λούξεμπουργκ και τους συντρόφους τους. Ας ακούσουμε για μια στιγμή την Λούξεμπουργκ:

> Αφήστε τους Γερμανούς κυβερνητικούς σοσιαλιστές να φωνάζουν ότι η κυβέρνηση των μπολσεβίκων στη Ρωσία είναι μια διεστραμμένη έκφραση της δικτατορίας του προλεταριάτου. Αν ήταν ή είναι τέτοια, αυτό συμβαίνει μόνο γιατί είναι προϊόν της συμπεριφοράς του γερμανικού προλεταριάτου σαν διεστραμμένης έκφρασης του σοσιαλιστικού ταξικού αγώνα. Είμαστε όλοι μας υποκείμενοι στους νόμους της ιστορίας και μόνο διεθνώς μπορεί να πραγματοποιηθεί η σοσιαλιστική κοινωνία. Οι μπολσεβίκοι έδειξαν ότι είναι ικανοί για όλα όσα ένα αυθεντικό επαναστατικό κόμμα μπορεί να προσφέρει μέσα στα όρια των ιστορικών δυνατοτήττων. Δεν μπορούν να κάνουν και θαύματα. Γιατί μια υποδειγματική και αλάνθαστη προλεταριακή επανάσταση σε μια απομονωμένη χώρα, εξαντλημένη από τον παγκόσμιο πόλεμο, στραγγαλισμένη από τον ιμπεριαλισμό, προδομένη από το διεθνές προλεταριάτο, θα ήταν θαύμα. Εκείνο που *όντως χρειάζεται* είναι να διακρίνουμε το ουσιώδες από το επουσιώδες, τον πυρήνα από τα τυχαία εξογκώματα στην πολιτική των μπολσεβίκων. Στην παρούσα περίοδο, όταν αντιμετωπίζουμε αποφασιστικούς τελικούς αγώνες σ' όλο τον κόσμο, το σημαντικότερο πρόβλημα του σοσιαλισμού ήταν και είναι το φλέγον ζήτημα της εποχής μας. Δεν πρόκειται για κάποιο δευτερεύον ζήτημα τακτικής, αλλά για την ικανότητα δράση του προλεταριάτου, για τη δύναμης δράσης, για την ίδια τη θέληση για σοσιαλισμό. Σ' αυτό ο Λένιν, ο Τρότσκι και οι φίλοι τους ήταν οι *πρώτοι* που προχώρησαν σαν παράδειγμα για το

παγκόσμιο προλεταριάτο: είναι ακόμα *οι μόνοι* που μπορούν μαζί με τον Hütten, να βροντοφωνήσουν: "Εγώ, τόλμησα"".[13]

Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος όξυνε τις εσωτερικές αντιθέσεις του ιμπεριαλισμού και του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και οδήγησε έτσι σε μια δυνητικά αδιάκοπη σειρά από επαναστάσεις. Αν και αυτές έλαβαν σημαντική ώθηση από τον Ρωσικό Οκτώβρη και την ίδρυση του Σοβιετικού κράτους, αποτελούσαν πάντως μια *πραγματική παγκόσμια διαδικασία* που συνοδεύτηκε από μια προοπτική επαναστατικής νίκης σε βιομηχανικά προηγμένες χώρες σαν την Γερμανία, την Αυστρία, την Ιταλία και την Φινλανδία. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, η δυνατότητα επίτευξης του σοσιαλισμού σε παγκόσμια κλίμακα προόδευε, παρά την αδυναμία υλοποίησης του σοσιαλισμού στη Ρωσία. Έτσι η Οκτωβριανή Επανάσταση, ιστορικά μιλώντας, δικαιώνεται πλήρως.

Η Ρωσική Επανάσταση ήταν μια σύγκρουση μαζικών κοινωνικών δυνάμεων στη θεμελιακή τους μορφή που δεν θα μπορούσε να ελεγχθεί από μετριοπαθείς ή "λογικούς" φιλελεύθερους μεσολαβητές. Σ' αυτή την ακραία πόλωση, το πραγματικό δίλημμα δεν ήταν φιλελεύθερη δημοκρατία ή "μπολσεβίκικη δικτατορία", αλλά μάλλον δικτατορία του προλεταριάτου ή μια φονική δικτατορία ακροδεξιάς, ημιφασιστικής φύσης.[14] Έτσι, ο Ουκρανός αντεπαναστάτης Petlyura, που με κανένα τρόπο δεν ήταν από τους δεξιότερους πολιτικούς ηγέτες του εμφύλιου, εξόντωσε εκατό χιλιάδες Εβραίους στα πογκρόμ του 1919 -ο μεγαλύτερος αριθμός θυμάτων της δεξιάς τρομοκρατίας μέχρι τα στρατόπεδα εξόντωσης του Χίτλερ. Ακόμα και πριν την Οκτωβριανή Επανάσταση, υπήρχε η απόπειρα *πραξικοπήματος* του Στρατηγού Kornilov, όταν οι αντεπαναστάτες ήταν έτοιμοι να φέρουν το γερμανικό στρατό να καταλάβει το Πέτρογκραντ. Αυτό θα οδηγούσε σε ομαδική σφαγή του προλεταριάτου του

---

[13] Ρόζα Λούξεμπουργκ, "The Russian Revolution", από το, *Rosa Luxemburg speaks*, ed. Mary-Alice Waters, Νέα Υόρκη 1970, σελ.395.

[14] Τυπικά μιας πλειάδας τέτοιου είδους είναι τα απομνημονεύματα της Πριγκίπισσας Catherine Sayn-Wittgenstein, που κατατρέχενται από ένα έντονο ταξικό μίσος για τους αγρότες και εργάτες της Ρωσίας ακόμα κι αν αυτό μετριάζεται από όλο και αυξανόμενες τύψεις. Τα απομνημονεύματα ξεκινούν μ' ένα διακαή αντιγερμανικό ρωσικό σοβινισμό, αλλά τελειώνουν χαιρετίζοντας τον γερμανικό στρατό σαν απελευθερωτή από τις επαναστατικές μάζες. Δες το *Als unsere Welt unterging*, Φρανκφούρτη 1988.

Πέτρογκραντ, ιδέα της οποίας μπορούμε να πάρουμε από το λουτρό αίματος που έγινε από το γερμανικό μιλιταρισμό και τις δυνάμεις του Mannerheim στο φινλανδικό εμφύλιο πόλεμο.[15]

Δε χρειάζονται θεωρητικολογίες για το τίμημα που θα πληρωνόταν αν δεν είχε γίνει η Οκτωβριανή Επανάσταση -οι ιστορικοί που κάνουν προσεχτικά προσθέσεις για να βρουν το κόστος της επανάστασης, σχεδόν ποτέ δεν λαμβάνουν υπόψη τέτοιες "αντιπραγματικότητες". Εκείνο στο οποίο μπορούμε να στηριχτούμε, όμως, είναι το τραγικό παράδειγμα της Γερμανίας. Όταν ξέσπασε η γερμανική επανάσταση το 1918, η σοσιαλδημοκρατία προσπάθησε να τη συντρίψει με τη βοήθεια του στρατού (Reichswehr) και των εθελοντών (Freikorps) -ο πυρήνας των μελλοντικών SA και SS- απελευθερώνοντας έτσι μια διαδικασία σταδιακής αντεπανάστασης που τελικά θα κατέληγε στην άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία το 1933 και στην απώλεια δεκάδων εκατομμυρίων ψυχών. Μπορούμε να πούμε ότι το τίμημα μιας νικηφόρας σοσιαλιστικής επανάστασης το 1918 θα ήταν ασύγκριτα μικρότερο και ότι ο σταλινικός εκφυλισμός της Ρωσίας, με το τεράστιο κόστος του, θα είχε επίσης αποφευχθεί. Ο ιστορικός απολογισμός έτσι επιβεβαιώνει εύλογα τη νομιμότητα της Οκτωβριανής Επανάστασης στο φως του γερμανικού εναλλακτικού δρόμου.

Όσο για την προσαρμοστικότητα του διεθνούς καπιταλισμού, έτσι όπως εκφράζεται στο νέο "μεγάλο κύμα" οικονομικής ανάπτυξης μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, έχει πληρωθεί με τρομερό τίμημα: 20 εκατομμύρια θάνατοι σαν αποτέλεσμα του πρώτου πολέμου· 80 εκατομμύρια σαν αποτέλεσμα του δεύτερου πολέμου· και ακόμα μεγαλύτερος αριθμός οφειλόμενος σε 140 "τοπικούς πολέμους", αθλιότητα στον τρίτο κόσμο και διάφορες τεχνολογικές καταστροφές από το 1945. Δεν αποδεικνύει αυτό άραγε την ορθότητα της μαρξιστικής θέσης ότι, αντίθετα με την προ του 1914 περίοδο, τα αρνητικά αποτελέσματα του καπιταλισμού ξεπερνούν τώρα κατά πολύ τα θετικά του; Και πάλι: δεν είναι άραγε το τίμημα που πλήρωσε η ανθρωπότητα επειδή δεν πραγματοποίησε την παγκόσμια επανάσταση ασύγκριτα μεγαλύτερο από το κόστος που αυτή η επανάσταση θα είχε;

---

[15] Για την τρομοκρατία στο φινλανδικό εμφύλιο, δες το έργο του Anthony Upton, The *Finnish Revolution 1917-1918*, University of Minnesota Press, 1980.

2. Σπανιότητα και παραγωγή εμπορευμάτων

Διερευνώντας τις οικονομικές ρίζες της γραφειοκρατίας στη σπανιότητα, πρέπει τώρα να σκεφτούμε το ζήτημα της παραγωγής εμπορευμάτων. Η αντίφαση μεταξύ παραγωγής εμπορευμάτων και μιας κοινωνίας ελεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγών (δηλαδη μια σοσιαλιστική κοινωνία σαν χαμηλότερη φάση του κομμουνισμού) είναι μια από τις βασικές αρχές του ιστορικού υλισμού.

Είναι αλήθεια ότι για τους Μαρξ και Ένγκελς το εύρος της παραγωγής εμπορευμάτων δεν περιορίζεται καθόλου στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής: "Η πολιτική οικονομία αρχίζει με τα *εμπορεύματα*, με τη στιγμή που τα προϊόντα ανταλλάσσονται, είτε από ιδιώτες είτε από πρωτόγονες κοινότητες".[16] Αλλά στο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*, ο Μαρξ δηλώνει ότι τα προϊόντα γίνονται εμπορεύματα μόνο όταν είναι αποτέλεσμα διαφορετικών *ιδιωτικών εργασιών που διεξάγονται ανεξάρτητα η μια από την άλλη*. Από τη στιγμή που η εργασία χάσει τον ιδιωτικό της χαρακτήρα, γίνεται άμεσα και κατευθείαν κοινωνική, η κατανομή της μεταξύ των ποικίλων τομέων δραστηριότητας καθορίζεται όχι από αυθόρμητες αποφάσεις ατόμων, μονάδων παραγωγής ή εταιρειών, αλλά από τις εκ των προτέρων αποφάσεις της κοινωνίας ως συνόλου. Η παραγωγή εμπορευμάτων τότε εξαφανίζεται:

> Μέσα στη συνεταιριστική κοινωνία που βασίζεται σε κοινή ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, οι παραγωγοί δεν ανταλλάσσουν τα προϊόντα τους· παρόμοια, η εργασία που ξοδεύεται για προϊόντα δεν εμφανίζεται πια σαν *αξία* αυτών των προϊόντων(...)· γιατί τώρα, σε αντιδιαστολή με την καπιταλιστική κοινωνία, τα ατομικά μέρη της εργασίας δεν είναι πια μόνο έμμεσο αλλά άμεσο συστατικό στοιχείο της συνολικής εργασίας.(...) Ασχολούμαστε εδώ με μια κομμουνιστική κοινωνία, όχι όπως *αναπτύσσεται* πάνω στα δικά της θεμέλια, αλλά αντίθετα, όπως *αναδύεται* μέσα από την καπιταλιστική κοινωνία. Από κάθε άποψη, οικονομικά, ηθικά, διανοητικά, είναι έτσι από την αρχή σφραγισμένη με τα σημάδια της παλιάς κοινωνίας από της οποίας τη μήτρα έχει

[16] Ένγκελς, "Karl Marx's 'Contribution to the Critique of Political Economy'", από το έργο του Μαρξ, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Λονδίνο 1971, σελ.226.

γεννηθεί. Κατά συνέπεια, ο κάθε παραγωγός παίρνει πίσω από την κοινωνία -μετά από τις αφαιρέσεις- ό,τι ακριβώς της έχει δώσει".[17]

Έτσι, από μαρξιστική σκοπιά, η μερική ύπαρξη εμπορευματικής παραγωγής στη Σοβιετική Ένωση και στους παρεμφερείς κοινωνικούς σχηματισμούς, μαζί με την υπερτροφία του γραφειοκρατικού κρατικού μηχανισμού, είναι ατράνταχτη απόδειξη ότι δεν υπάρχει ακόμα *σοσιαλιστική* οικονομία ή κοινωνία, πλήρης κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής, των διαδικασιών παραγωγής ή των διαδικασιών της εργασίας. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς φυσικά σκέφτηκαν την κατανομή της κοινωνικής εργασίας "σε ακριβείς αναλογίες" σαν κανόνα που ισχύει σε όλες τις κοινωνίες με την πραγματική δύναμη "φυσικού νόμου". Αλλά, όταν ο Μαρξ ασχολήθηκε μ' αυτό το ζήτημα, αμέσως πρόσθεσε:

> Εκείνο που μπορεί ν' αλλάξει σε ιστορικά διαφορετικές περιστάσεις είναι μόνο η *μορφή* με την οποία αυτοί οι νόμοι επιβάλλονται. Και η μορφή με την οποία επιβάλλεται αυτή η αναλογική κατανομή της εργασίας, σε ένα κοινωνικό σύστημα όπου η διασύνδεση της κοινωνικής εργασίας εκφράζεται με την *ιδιωτική ανταλλαγή* ατομικών προϊόντων εργασίας, είναι ακριβώς η *ανταλλακτική αξία* αυτών των προϊόντων...
>
> Η ουσία της αστικής κοινωνίας συνίσταται σ' αυτό ακριβώς, ότι δεν υπάρχει εκ των προτέρων συνειδητός κοινωνικός διακανονισμός της παραγωγής. Η λογική και φυσική αναγκαιότητα επιβάλλεται μόνο σαν ένας τυφλά λειτουργών μέσος όρος.[18]

Και ακόμα πιο καθαρά στα *Grundrisse*: "Έτσι, η οικονομία χρόνου, μαζί με την σχεδιασμένη κατανομή χρόνου εργασίας μεταξύ των ποικίλων τομέων παραγωγής, παραμένει ο πρώτος οικονομικός νόμος στη βάση της κοινοτικής παραγωγής. Εκεί γίνεται νόμος σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό. *Όμως, αυτό είναι ουσιαστικά διαφορετικό από μια μέτρηση ανταλλακτικών αξιών (εργασία ή προϊόντα) με βάση το χρόνο εργασίας*".[19]

---

[17] Marx, "Critique of the Gotha Programme", στο *The First International and After*, Harmondsworth 1974, σελ.345-346.

[18] Μαρξ προς Kugelmann, 11 Ιουλίου 1868, από το *Marx-Engels Selected Correspondence*, Μόσχα 1975, σελ.196-197.

[19] Μαρξ, *Grundrisse*, Harmondsworth 1973, σελ.173 [υπογράμμιση Ε.Μ.].

Έτσι, η δήλωση ότι στο σοσιαλισμό, η *συνειδητή* αναλογική κατανομή των ποσοτήτων εργασίας θα καθορίζει σε μεγάλο βαθμό το σχεδιασμό, με κανένα τρόπο δε συνεπάγεται -το αντίθετο μάλιστα- ότι η παραγωγή εμπορευμάτων και αξίας θα εξακολουθούν να επικρατούν. Γιατί εμπόρευμα και αξία είναι *ιδιαίτερες* μορφές με τις οποίες η κατανομή ποσοτήτων εργασίας παίρνει έναν τυφλό, άναρχο τρόπο, "πίσω από την πλάτη των παραγωγών". Εξ ορισμού αυτό εμποδίζει τους παραγωγούς να προσδιορίσουν τις δικές τους προτιμήσεις, να ελέγξουν τις δικές τους συνθήκες εργασίας και ζωής.

Οι προσπάθειες της σοβιετικής γραφειοκρατίας να αναθεωρήσει αυτές τις θεμελιώδεις απόψεις της μαρξιστικής θεωρίας άρχισαν με ένα περίφημο άρθρο που εμφανίστηκε το 1943 στο περιοδικό *Pod Znamenem Marxizma* (Υπό το λάβαρο του μαρξισμού), υπογεγραμμένο από τους εκδότες, αλλά μάλλον γραμμένο από τον ακαδημαϊκό Leontiev: "Στη σοσιαλιστική κοινωνία", ισχυριζόταν, "το προϊόν της εργασίας είναι εμπόρευμα· έχει αξία χρήσης και αξία.(...) Η αξία ενός εμπορεύματος στην σοσιαλιστική κοινωνία προσδιορίζεται όχι από τις μονάδες εργασίας που δαπανήθηκαν πραγματικά για την παραγωγή του, αλλά από την ποσότητα εργασίας που είναι κοινωνικά απαραίτητη για την παραγωγή και αναπαραγωγή του".[20] Αν αυτό ήταν αλήθεια, δεν θα υπήρχε θεμελιώδης διαφορά μεταξύ σοσιαλισμού και καπιταλισμού. Γιατί, ας το επαναλάβουμε, η ουσιώδης λογική της παραγωγής εμπορευμάτων είναι ο ιδιωτικός χαρακτήρας της εργασίας.

Ο ίδιος ο Στάλιν κωδικοποίησε αυτή την αναθεώρηση του μαρξισμού το 1952, στο άρθρο του "Οικονομικά προβλήματα του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ". Εκεί δήλωνε κατηγορηματικά ότι "ο νόμος της αξίας όντως υπάρχει και όντως λειτουργεί" στη Σοβιετική Ένωση.[21] Ένας από τους πιο σύνθετους νεοσταλινικούς θεωρητικούς, ο Ανατολικογερμανός οικονομολόγος Fritz Behrens, προσπάθησε αργότερα να αναπτύξει μια λεπτότερη αιτιολόγηση της "σοσιαλιστικής παραγωγής εμπορευμάτων", την οποία θεώρησε συνδεδεμένη με το ανεπαρκές απόλυτο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, την ιδιωτική ιδιοκτησία της εργατικής δύναμης και την αυξανόμενη πολυπλοκότητα

[20] Το άρθρο αναδημοσιεύτηκε από την American Economic Review, Σεπτέμβρης 1944.
[21] I.B.Στάλιν, *Economic Problems of Socialism in the USSR*, Πεκίνο 1972, σελ.18.

των σχέσεων μεταξύ παραγωγικών μονάδων. Αν αφήσουμε κατά μέρος τον πραγματιστικό και μη επιστημονικό χαρακτήρα κάποιων απ' αυτές τις διατυπώσεις ("οι σχέσεις εμπορεύματος/αξίας παραμένουν επειδή έπρεπε και πρέπει να χρησιμοποιούνται για αποτελεσματικότερο σχεδιασμό"), η θέση του Behren ανάγεται στην παραδοχή ότι αυτή η εργασία δεν είναι ακόμα άμεσα κοινωνική εργασία. Έτσι είναι ακόμα επι μέρους ιδιωτική εργασία.[22] Αλλά, αυτό το απλό γεγονός δεν επιβεβαιώνει ότι δεν έχουμε ακόμα να κάνουμε με σοσιαλιστική κοινωνία;

Μπορεί μερικοί να θεωρήσουν όλη αυτή τη συζήτηση στην ουσία δογματική, αν όχι και κατά βάθος σχολαστική. Γιατί να δίνουμε τόση προσοχή στο τι έγραψαν ο Μαρξ και ο Ένγκελς ή στην ερμηνεία των γραπτών τους; Δεν θα ήταν προτιμότερο να εστιάσουμε την προσοχή μας στο τί πραγματικά συνέβη στην ΕΣΣΔ και συμβαίνει στην Κίνα; Μια τέτοια αντίρρηση, όμως, παραλείπει εκείνο που είναι το κλειδί της συζήτησης. Δεν είναι απλά ζήτημα απεικόνισης των οικονομικών φαινομένων και εξελίξεων στη Σοβιετική Ένωση και τις παρεμφερείς κοινωνίες, όσο ουσιαστικό και να είναι αυτό. Το ζήτημα είναι να τα καταλάβουμε και να τα εξηγήσουμε. Κι αυτό είναι αδύνατο χωρίς αναλυτικά-θεωρητικά εργαλεία. Να πού υπεισέρχεται ο Μαρξ και ο μαρξισμός.[23]

Οι απολογητές της σταλινικής γραφειοκρατίας, υποστηριζόμενοι από τα φιλικά χαμόγελα των αστών και μικροαστών ιδεολόγων στη Δύση, αγωνίζονται να ανασκευάσουν αυτό το επιχείρημα με δύο τρόπους. Από τη μία ισχυρίζονται ότι οι Μαρξ και Ένγκελς έσφαλαν σχετικά με το "αληθινό κίνημα" του σοσιαλισμού, που φάνηκε στην πράξη ότι δεν είναι ασυμβίβαστος είτε με ένα "ισχυρό κράτος" είτε με την παραγωγή εμπορευμάτων. Επιπλέον, ισχυρίζονται ότι οι δύο πατέρες δεν κουράστηκαν να επαναλαμβάνουν ότι ο κομμουνισμός δεν είναι ένας στόχος προς επίτευξη αλλά ένα πραγματικό κίνημα που καταργεί την "υπάρχουσα κατάσταση των πραγμάτων", δηλαδή την ιδιωτική ιδιοκτησία. Αυτή η

[22] Fritz Behrens, *Ware, Wert, Wertgesetz*, Ανατολικό Βερολίνο 1961.

[23] Όσο για τα εμπειρικά στοιχεία, προσπάθησα να τα παρουσιάσω στα σχετικά κεφάλαια της *Marxist Economic Theory*, Λονδίνο 1968, και το "Beyond Perestroika", Λονδίνο 1989.

υποβαθμιστική στάση βασίζεται σε μια σαφώς λανθασμένη ερμηνεία μιας παραγράφου της *Γερμανικής Ιδεολογίας*:

> Με την καταργηση της βάσης της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, με την κομμουνιστική διαχείριση της παραγωγής (και, υποννοείται, την καταστροφή της αλλοτριωτικής σχέσης μεταξύ ανθρώπων και εκείνου που οι ίδιοι παράγουν), η δύναμη της σχέσης προσφοράς και ζήτησης εκμηδενίζεται, και οι άνθρωποι παίρνουν την ανταλλαγή, την παραγωγή, τις αμοιβαίες τους σχέσεις πάλι κάτω από τον έλεγχό τους. Ο κομμουνισμός δεν είναι για μας μια *κατάσταση πραγμάτων* που πρέπει να καθιερωθεί, ένα *ιδανικό* στο οποίο η πραγματικότητα [θα] πρέπει να προσαρμοστεί. Αποκαλούμε κομμουνισμό το *πραγματικό* κίνημα που καταργεί την παρούσα κατάσταση πραγμάτων. Οι συνθήκες γι' αυτό το κίνημα προκύπτουν από τις προϋποθέσεις που σήμερα υπάρχουν.[24]

Οι Μαρξ και Ένγκελς, λοιπόν, δηλώνουν καθαρά ότι η κατάργηση της "παρούσας κατάστασης πραγμάτων" δεν πρέπει να περιοριστεί αποκλειστικά στην ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Πρέπει να περιλαμβάνει τουλάχιστον και τα ακόλουθα: (1) κατάργηση της παραγωγής εμπορευμάτων και σταδιακή εξαφάνιση του χρήματος ("η δύναμη της σχέσης προσφοράς και ζήτησης εκμηδενίζεται")· (2) κατάργηση του εμπορίου καταναλωτικών αγαθών τουλάχιστον μέσα στην κοινότητα· (3) έλεγχος από τους ελεύθερα συνεταιρισμένους

[24] *The German Ideology*, σελ.47–48. Ένγκελς , "Αυτή η λύση δεν μπορεί παρά να συνίσταται στην πρακτική αναγνώριση της κοινωνικής φύσης των σύγχρονων παραγωγικών δυνάμεων, και συνεπώς στον εναρμονισμό των τρόπων παραγωγής, ιδιοποίησης και ανταλλαγής με τον κοινωνικοποιημένο χαρακτήρα των μέσων παραγωγής. Και αυτό μπορεί να γίνει μόνο από μια κοινωνία που ανοιχτά και άμεσα παίρνει στην κατοχή της τις παραγωγικές δυνάμεις που έχουν ξεπεράσει κάθε έλεγχο εκτός από εκείνον της κοινωνίας ως συνόλου. Ο κοινωνικός χαρακτήρας των μέσων παραγωγής και των προϊόντων σήμερα αντιδρά εναντίον των παραγωγών, διαρρυγνύει περιοδικά όλη την παραγωγή και ανταλλαγή.(...) Αλλά με το να αναλάβει η κοινωνία τις παραγωγικές δυνάμεις, ο κοινωνικός χαρακτήρας των μέσων παραγωγής και των προϊόντων θα χρησιμοποιηθεί από τους παραγωγούς με τέλεια κατανόηση της φύσης του.(...) Με την αναγνώριση, τέλος, της πραγματικής φύσης των παραγωγικών δυνάμεων του σήμερα, η κοινωνική αναρχία της παραγωγής δίνει τη θέση της σε μια κοινωνική ρύθμιση της παραγωγής βάσει καθορισμένου σχεδίου, *σύμφωνα με τις ανάγκες της κοινότητας και κάθε ατόμου*. Τότε ο καπιταλιστικός τρόπος ιδιοποίησης, στον οποίο το προϊόν σκλαβώνει πρώτα τον παραγωγό και ύστερα και αυτόν που το ιδιοποιείται, αντικαθίσταται από τον τρόπο ιδιοποίησης των προϊόντων που βασίζεται στη φύση των σύγχρονων μέσων παραγωγής: από την μια, άμεση κοινωνική ιδιοποίηση, σαν μέσο διατήρησης και επέκτασης της παραγωγής - από την άλλη, άμεση ατομική ιδιοποίηση, σαν μέσο συντήρησης και απόλαυσης". Anti Dühring, σελ.386–388.

παραγωγούς στο προϊόν της εργασίας τους και στις συνθήκες δουλειάς τους, συμπεριλαμβανόμενης και της πρόσβασης σε καταναλωτικά αγαθά· (4) έλεγχος από το λαό στις "αμοιβαίες τους σχέσεις", που αποκλείει έναν κατασταλτικό μηχανισμό χωριστό από την κοινωνία. Συνεπάγεται, από την εμπειρία της Σοβιετικής Ένωσης και αλλού, ότι *δεν έχει ακόμα υπάρξει πραγματικό κίνημα που να κατάργησε την "παρούσα κατάσταση πραγμάτων"*. Δεν υπάρχει πουθενά υπαρκτή σοσιαλιστική κοινωνία.

Άλλη μια κατηγορία που εκτοξεύεται από τους απολογητές της γραφειοκρατίας ενάντια στους επαναστάτες μαρξιστές και άλλους "αριστερούς κριτικούς" είναι ότι σκόπιμα πρόβαλαν το αίτημα του σοσιαλισμού με τέτοιο τρόπο που να δείξουν ότι η πραγματικότητα στη Σοβιετική Ένωση και αλλού δεν ταιριάζει με το ιδεώδες.[25] Αυτό, συνεχίζει το επιχείρημα, είναι σύμπτωμα μιας υποκατάστασης: ο "ιστορικός ιδεαλισμός", η "κανονιστική ουτοπία" ή η "ηθικολογία" αντικαθιστούν τις κατηγορίες του ιστορικού υλισμού.

Η απάντησή μας σ' αυτό είναι ακριβώς μια από τις κεντρικές θέσεις του ιστορικού υλισμού, ότι δηλαδή οι επιστημονικές κατηγορίες (όπως και τα "ιδανικά") είναι προϊόντα των *πραγματικών κοινωνικών σχέσεων* και όχι ενός "λάθος συλλογισμού" ή κάποιου δαιμονικού "αντικομμουνισμού". Η επιβίωση τέτοιων "κατηγοριών" όπως το εμπόρευμα, η αξία και το χρήμα στη Σοβιετική Ένωση και τις παρόμοιες κοινωνίες έχει μια *υλική βάση* στην ανεπαρκή κοινωνικοποίηση της παραγωγής. Η εργασία δεν είναι ακόμα ολότελα και άμεσα κοινωνικού χαρακτήρα. Οι παραγωγοί, που δεν συνιστούν ακόμα ελεύθερο συνεταιρισμό, δεν έχουν άμεση πρόσβαση στα μέσα παραγωγής και στα καταναλωτικά αγαθά. Επομένως, η ιδιωτική εργασία και η ιδιωτική ιδιοκτησία δεν έχουν ακόμα καταργηθεί πλήρως.

Μ' άλλα λόγια, δεν είναι επειδή οι κοινωνικές συνθήκες στην ΕΣΣΔ απέτυχαν να συμμορφωθούν με τα μαρξιστικά "ιδανικά" που ήταν "κακές" και μη σοσιαλιστικές. Τέτοιος συλλογισμός θα ήταν πράγματι ιδεαλιστικός και "κανονιστικός". Όχι, οι συνθήκες αυτές ήταν μη σοσιαλιστικές επειδή

[25] Δες για παράδειγμα, το *The Marxist-Leninist Teaching of Socialism and the World Today*, Μόσχα 1978, σελ.102-103, του P.N.Fedoseyev και άλλων.

παρέμεναν εκμεταλλευτικές, εξαιρετικά καταπιεστικές και αλλοτριωτικές, επειδή δεν ανταποκρίνονταν στα πραγματικά κριτήρια για τον σοσιαλισμό. Αυτά τα κριτήρια, όπως ορίζονται από τον Μαρξ και άλλους, δεν είναι ούτε ιδεαλιστικοί σχεδιασμοί ούτε ουτοπικές συλλήψεις αλλά *αντικειμενικές συνθήκες*, απαραίτητες για την έλευση μιας μη εκμεταλλευτικής και μη καταπιεστικής αταξικής κοινωνίας. Ο "πραγματικά υπαρκτός σοσιαλισμός" αποδεικνύεται ότι δεν υπήρξε στην πράξη ούτε στη Σοβιετική Ένωση ούτε πουθενά αλλού.

Η γραφειοκρατία και οι ιδεολόγοι της ισχυρίστηκαν το αντίθετο επειδή ήταν προς δικό τους συμφέρον να το κάνουν, για να συγκαλύψουν ή να παραβλέψουν την ανισότητα, τα υλικά προνόμια και το μονοπώλιο εξουσίας στην ΕΣΣΔ. Από την πλευρά της, η διεθνής αστική τάξη με χαρά παρουσίαζε τη Σοβιετική Ένωση σαν σοσιαλιστική, για να αποδείξει στα μάτια των εργατών της Δύσης και αλλού ότι ο "σοσιαλισμός" είναι πράγματι μια πολύ κακή μορφή κοινωνίας.

Ένα περαιτέρω επιχείρημα που ακούγεται μερικές φορές σε λιγότερο μορφωμένους κύκλους είναι ότι η "αριστερή οπορτουνιστική" κριτική της Σοβιετικής κοινωνίας μπερδεύει τον σοσιαλισμό με τον κομμουνισμό και πως ό,τι ζητείται από μια σοσιαλιστική κοινωνία είναι δυνατό μόνο σε μια υψηλότερη, κομμουνιστική. Όμως, αυτοί οι απολογητές ξεχνούν την σαφή περιγραφή του Λένιν για αυτό που συνήθως ονομάζεται σοσιαλισμός:

> Είναι αυτή η κομμουνιστική κοινωνία -μια κοινωνία που μόλις εμφανίστηκε στο φως της ημέρας από τη μήτρα του καπιταλισμού και που, απ' όλες τις πλευρές, φέρει τα σημάδια της παλιάς κοινωνίας- που ο Μαρξ ορίζει σαν "πρώτη" ή χαμηλότερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας. Τα μέσα παραγωγής δεν είναι πλέον ιδιωτική ιδιοκτησία των ατόμων. Τα μέσα παραγωγής ανήκουν στο σύνολο της κοινωνίας. Κάθε μέλος της κοινωνίας, που επιτελεί ένα συγκεκριμένο μέρος του κοινωνικά απαραίτητου έργου, λαμβάνει από την κοινωνία ένα πιστοποιητικό που αποδεικνύει ότι έχει κάνει τόση και τέτοια δουλειά. [26]

Οι απολογητές ξεχνούν ακόμα ότι αυτός ο ορισμός του σοσιαλισμού βρίσκεται στις παραγράφους που ήδη παραθέσαμε

[26] Β.Ι.Λένιν, *The State and Revolution*, Πεκίνο 1965, σελ.110.

από τους Μαρξ και Ένγκελς, και ότι η όλη μαρξιστική παράδοση από το 1875 μέχρι το 1928, αρχίζοντας από τον Μπέμπελ, βασίστηκε σ' αυτόν. Μέχρι τον Ιούνιο του 1928 επαναλαμβανόταν ακόμα και από τον ίδιο τον Στάλιν[27].

Είναι όμως απλά ζήτημα ορισμών; Σίγουρα όχι. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η παραγωγή εμπορευμάτων και ο νόμος της αξίας συνεχίζουν να άρχουν σε μια σοσιαλιστική κοινωνία μόνο αν απορρίψει το σύνολο του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* του Μαρξ, την ανάλυσή του για τα εμπορεύματα, την αξία, την ανταλλακτική αξία (μορφή αξίας) και το νόμο της αξίας. Αυτό θα ήταν σαν να απέρριπτε όχι μόνο τον ορισμό του Μαρξ για το σοσιαλισμό, αλλά και την ανάλυσή του για τον καπιταλισμό και την προέλευση των τάξεων και του κράτους. Θα ήταν σαν να εγκατέλειπε συλλήβδην τις βάσεις του μαρξισμού και του ιστορικού υλισμού.

Το επιχείρημα του Μαρξ στην *Κριτική του προγράμματος της Γκότα* ότι το "αστικό δίκαιο" εξακολουθεί να επικρατεί και στον σοσιαλισμό (πρώτη, κατώτερη φάση του κομμουνισμού) δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να θεωρηθεί ότι σημαίνει επιβίωση της παραγωγής εμπορευμάτων και του νόμου της αξίας. Οι προηγούμενες παραθέσεις μας από αυτή την *Κριτική* δηλώνουν σαφώς το αντίθετο. *Παρά την εξαφάνιση της παραγωγής εμπορευμάτων και της αξίας στον σοσιαλισμό*, το "αστικό δίκαιο" συνεχίζει να κυριαρχεί επειδή υπάρχει ακόμα *τυπική μόνο ισότητα*. Ίσες ποσότητες ατομικής εργασίας, που αμέσως αναγνωρίζεται σαν κοινωνική εργασία, παρέχουν το δικαίωμα σε ίσα μερίδια κατανάλωσης. Αλλά, αφού τα διαφορετικά άτομα έχουν διαφορετικές ανάγκες και διαφορετική ικανότητα να παράγουν ποσότητες εργασίας, άλλοι μπορούν να ικανοποιούν τις ανάγκες τους και άλλοι όχι.[28]

Εκείνο που υπήρξε στη Σοβιετική Ένωση ήταν ακριβώς όχι εκείνη η *τυπική ισότητα* στη διανομή καταναλωτικών αγαθών στην οποία αναφέρθηκε ο Μαρξ με τη χρήση του όρου "αστικό

[27] "Συχνά λέμε ότι η δημοκρατία μας είναι σοσιαλιστική. Σημαίνει αυτό άραγε ότι έχουμε ήδη επιτύχει τον σοσιαλισμό, ότι έχουμε απαλλαγεί από τις τάξεις και καταργήσει το κράτος (αφού η επίτευξη του σοσιαλισμού συνεπάγεται την απονέκρωση του κράτους); Ή μήπως σημαίνει πως οι τάξεις, το κράτος κ.ο.κ., θα συνεχίσουν να υπάρχουν και στον σοσιαλισμό; Προφανώς όχι". Ι.Β.Στάλιν, "Letter to Kushtysev", 28 Δεκέμβρη 1928, από το *Collected Works*, τόμος 11, σελ. 325-326.

[28] Δες την "Critique of the Gotha Programme", σελ. 346-47.

δίκαιο", αλλά μάλλον μια τρομερή, και όλο και αυξανόμενη, *τυπική ανισότητα*. Σε αντάλλαγμα οκτώ ωρών εργασίας, ένας ανειδίκευτος χειρώνακτας εργάτης έπαιρνε x ποσότητα καταναλωτικών αγαθών, ενώ για τις ίδιες οκτώ ώρες ένας υψηλόβαθμος γραφειοκράτης, απολαμβάνοντας όχι μόνο το μισθό του αλλά και ειδική πρόσβαση σε αγαθά πολυτελείας και υπηρεσίες σε είδος, έπαιρνε 10x ή 20x καταναλωτικά αγαθά. *Αυτό* το αστικό δίκαιο εκτείνεται πολύ πέρα από την άποψη του Μαρξ για την πρώτη, σοσιαλιστική φάση του κομμουνισμού. Στη σταλινική απολογητική, αυτό εμφανίζεται σαν "κανόνας διανομής" του "στον καθένα ανάλογα με την ποσότητα και την *ποιότητα* της εργασίας του", που υποτίθεται ότι διακρίνει το σοσιαλισμό από τον κομμουνιστικό κανόνα του "στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του". Γι' άλλη μια φορά όμως, αυτό βρίσκεται σε κατάφωρη αντίθεση με τη διατύπωση του ίδιου Μαρξ στην *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*, όπου δεν γίνεται καμία αναφορά στην "ποιότητα της εργασίας" ή σε καμιά παρόμοια ιδέα, καθώς και με την πολεμική του Ένγκελς για το ίδιο ζήτημα στο *Anti-Dühring*.[29] Όσο για τη σταλινική πολιτική επίθεση ενάντια στον "εξισωτισμό", που χαρακτηρίζεται σαν μορφή "μικροαστικού ασκητισμού", αυτή έκοψε με την όλη σοσιαλιστική παράδοση και με τις σαφείς θέσεις που είχε πάρει ο Λένιν.[30]

[29] "Και τώρα ας αφήσουμε τον αναγνώστη να βυθομετρήσει την αναίδεια του κυρίου Dühring που αποδίδει στον Μαρξ τον ισχυρισμό ότι ο χρόνος εργασίας ενός ατόμου είναι από μόνος του μεγαλύτερης αξίας από εκείνον άλλου ατόμου... Σε μια σοσιαλιστικά οργανωμένη κοινωνία, αυτό το κόστος [για απόκτηση ειδίκευσης] επιβαρύνουν την κοινωνία και γι' αυτό σ' αυτήν ανήκουν και οι καρποί, οι μεγαλύτερες αξίες που παράγονται από τη σύνθετη εργασία. *Ο ίδιος ο εργάτης δεν έχει απαίτηση για επιπλέον πληρωμή*". *Anti Dühring*, σελ.277-279 [υπογράμμιση E.M.]. Συγκρίνετέ το με τις αντίθετες διατυπώσεις του Στάλιν στο *Economic Problems of Socialism in the USSR*, και με την πρωτότυπη δήλωση στο *Under the Banner of Marxism*, άρθρο που αναφέρθηκε και πρωτύτερα: "Η δυσκολία είναι ότι η εργασία των πολιτών σε μια σοσιαλιστική τάξη πραγμάτων δεν είναι ποιοτικά ενιαία... Η εργασία της μιας κατηγορίας απαιτεί περισσότερη εκπαίδευση απ'ό,τι μιας άλλης... Μ' άλλα λόγια, υπάρχουν διαφορές μεταξύ ειδικευμένης και ανειδίκευτης εργασίας και ανάμεσα σε εργασίες με διαφορετικούς βαθμούς ειδίκευσης... Όλα αυτά δείχνουν ότι η ώρα (ή μέρα) δουλειάς ενός εργάτη δεν είναι ίση με την ώρα (ή τη μέρα) ενός άλλου. Σαν αποτέλεσμα αυτού, το μέτρο της εργασίας και το μέτρο της κατανάλωσης σε μια σοσιαλιστική κοινωνία μπορεί να υπολογιστεί μόνο στη βάση του νόμου της αξίας".

[30] Ο σοσιαλισμός, λέει ο Λένιν, και όχι μόνο η υψηλότερη φάση του κομμουνισμού, σημαίνει την επίτευξη της "ισότητας για όλα τα μέλη της κοινωνίας σε σχέση με την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, δηλαδή *ισότητα εργασίας και ισότητα μισθών*". (*The State and Revolution*, σελ.118 [υπογράμμιση E.M.]). Σε μια συνομιλία με τον

Από αυτό το καθεστώς διανομής στην ΕΣΣΔ, όπως και από την εμμονή στην παραγωγή εμπορευμάτων και αξίας, συνεπάγεται ότι η "πάλη για ύπαρξη", ο γενικός αγώνας για προσωπικό πλουτισμό, ο ψυχρός υπολογισμός του "προσωπικού οφέλους", ο εγωισμός, ο καριερισμός, και η διαφθορά, εξακολούθησαν να κυριαρχούν στη Σοβιετική κοινωνία, έστω και σε μικρότερο βαθμό απ' ό,τι στην καπιταλιστική κοινωνία. Αυτή η κοινωνική δυναμική δεν προέκυψε πρωταρχικά από τα "απομεινάρια της καπιταλιστικής ιδεολογίας" ή "την επίδραση της Δύσης", αλλά ήταν κατ' αρχήν αποτέλεσμα της *επικρατούσας κοινωνικοοικονομικής δομής της ΕΣΣΔ*.

Εδώ συναντούμε γι' άλλη μια φορά το φαινόμενο της σπανιότητας, την ίδια ανεπάρκεια στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων που ήδη χρησίμευσε για να εξηγήσει την επιβίωση και την υπερτροφία του κράτους και της γραφειοκρατίας. Δεν υπάρχει τρόπος με τον οποίο οι σχέσεις διανομής, δικαίου, νομιμότητας και εξουσίας να μπορέσουν να λειτουργήσουν σε επίπεδο ποιοτικά ανώτερο από εκείνο που επιτρέπει η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Η οργάνωση της διανομής, ο τρόπος και η διάρθρωση της διευθέτησής της, τελικά εξαρτώνται από τη διαθέσιμη ποσότητα -δηλαδή, από το πόσο έχει παραχθεί.[31] Καμιά ποσότητα καλών

Μπουχάριν το 1918 ο Λένιν τόνιζε: "Και (...) όταν ο Μπουχάριν λέει πως [μια υψηλότερη αμοιβή για αστούς ειδικούς] δεν παραβιάζει τις αρχές, εγώ λέω ότι εδώ πράγματι έχουμε παραβίαση της αρχής της Παρισινής Κομμούνας". (*Collected Works*, τόμος 27, σελ.311). Τέλος, το επίσημο Κομματικό Πρόγραμμα του 1919 έθεσε σαν τελικό του στόχο "τη διασφάλιση ίσης αμοιβής για κάθε εργασία": "Programme of the Communistic Party of Russia", από το έργο των Μπουχάριν και Πρεομπραζένσκυ, *The ABC of Communism*, Harmondsworth 1969, σελ.449. Όσο για τον Στάλιν, τα παραληρήματά του εναντίον του "μικροαστικού εξισωτισμού" θα γέμιζαν βιβλίο ολόκληρο. Άρχισαν με μια επίθεση ενάντια στην "Φιλοσοφία της Εποχής" του Ζινόβιεφ (1925), και έφτασαν σε πλήρη έκφραση με μια συνέντευξη με τον Γερμανό συγγραφέα Emil Ludwig το 1931, όπου δήλωσε ότι "ο εξισωτισμός δεν έχει τίποτα κοινό με τον μαρξιστικό σοσιαλισμό". (*Collected Works*, τόμος 13, σελ.121).

[31] "Παραδόξως όμως δεν εντυπωσίασε κανέναν το ότι, στο κάτω-κάτω, η μέθοδος διανομής εξαρτάται ουσιαστικά από το *πόσο* υπάρχει για διανομή και το ότι αυτό πρέπει να αλλάξει σίγουρα με την πρόοδο της παραγωγής και της κοινωνικής οργάνωσης, και ότι γι' αυτό η μέθοδος της διανομής θ' αλλάξει κι αυτή". (Ένγκελς, "Επιστολή στον Κόνραντ Σμιτ", 5 Αυγούστου 1890, από το *Marx-Engels Selected Correspondence*, σελ.393). Στο Anti-Dühring (σελ.206), ο Ένγκελς υπέδειξε παραπέρα ότι, μετά την πτώση του καπιταλισμού, ο νέος τρόπος παραγωγής "μπορεί να εξασφαλίσει τη διανομή που του ταιριάζει μόνο στη βάση ενός μακρόχρονου αγώνα". Γι' αυτό και ο Marcel van der Linden κάνει λάθος όταν κατηγορεί την θεωρία του Τρότσκι για την Σοβιετική κοινωνία πως απέρριψε την υποτιθέμενη σύλληψη του

προθέσεων, εθελοντικής προσπάθειας ή ιδεαλιστικού πόθου δεν μπορεί ν' αλλάξει αυτόν τον περιορισμό μακροπρόθεσμα. Όσο η κοινωνία της Σοβιετικής Ένωσης δεν ήταν σε θέση να ενοποιηθεί με το δυναμικό των πιο προχωρημένων βιομηχανικών τομέων στη Δυτική Ευρώπη, Βόρεια Αμερική και Ιαπωνία, δεν μπορούσε να υπάρξει σοσιαλισμός. Η μοίρα του σοσιαλισμού εξαρτιόταν πάντα από τη μοίρα του διεθνούς καπιταλισμού, από τη νίκη ή την ήττα του παγκόσμιου προλεταριάτου -μ' άλλα λόγια, από το μέλλον της παγκόσμιας επανάστασης.

Αυτό μας δίνει τη δυνατότητα να διαλύσουμε μια άλλη παρανόηση. Όταν οι επαναστάτες μαρξιστές υποστήριζαν ότι η επιβίωση των σχέσεων αγοράς στη Σοβιετική Ένωση και αλλού αποδείκνυε πως δεν υπήρχε ακόμη σοσιαλιστική κοινωνία, μ' αυτό δεν "ζητούσαν" από το "κόμμα" ή την εργατική τάξη να απομακρυνθεί άμεσα από την παραγωγή εμπορευμάτων και το χρήμα ή κάποια τέτοια "αριστερίστικη" ανοησία. Η παραγωγή εμπορευμάτων και η αξία, όπως και το κράτος, δεν μπορούν να "καταργηθούν" αυθαίρετα· μπορούν μόνο να *απονεκρωθούν σταδιακά*. Το γεγονός ότι εξακολουθούν ν' ανθίζουν και να επεκτείνονται στην Κίνα, αντί να απονεκρώνονται, είναι ουσιώδες για μια επιστημονική, μαρξιστική, αντικειμενική ανάλυση της κινέζικης και άλλων παρόμοιων κοινωνιών. Αλλά δεν αποτελεί έδαφος για ανεύθυνες και παράλογες προτάσεις. Κάτω από τις δεδομένες εσωτερικές και εξωτερικές συνθήκες, η εν μία νυκτί "κατάργηση", της παραγωγής εμπορευμάτων και της κυκλοφορίας χρήματος στην πραγματικότητα θα οδηγούσε ασφαλώς σε μια ακόμα γοργότερη αποσύνθεση των υπαρχουσών σχέσεων παραγωγής, όχι υπέρ του σοσιαλισμού αλλά τελικά υπέρ της παλινόρθωσης του καπιταλισμού.

Ούτε στις προτάσεις της Αντιπολίτευσης για μεταρρύθμιση της σοβιετικής οικονομίας και κοινωνίας, μεταξύ 1922 και 1933, ούτε στο πρόγραμμα για μια πολιτική επανάσταση αργότερα

Μαρξ για πλήρη συνοχή μεταξύ τρόπων παραγωγής και τρόπων κατανομής. Τέτοια συνοχή εφαρμόζεται μόνο στους ιστορικά παγιωμένους τρόπους παραγωγής, όχι σε περιόδους μετάβασης μεταξύ δύο τρόπων. Το βιβλίο του van der Linden, (*Het westers marxisme en de Sovjetunie*, Amsterdam 1989), παρέχει μια από τις πιο περιεκτικές αναφορές στη διεθνή μαρξιστική συζήτηση πάνω στη φύση της Σοβιετικής Ένωσης. Πρωτύτερα, πάντως, σαν πληρέστερη αντίστοιχη αναφορά, παρουσιαζόταν το βιβλίο του Gerd Mayer, *Sozialistische Systeme* (Oplanden 1979).

που χαράχτηκε από τους επαναστάτες μαρξιστές στην ΕΣΣΔ, υπήρξε ποτέ οποιαδήποτε συζήτηση για άμεσο τέλος στην παραγωγή εμπορευμάτων. Μάλλον ζήτησαν να περιληφθεί, ακόμα και να επεκταθεί, μέσα σ' ένα σύστημα κοινωνικοποιημένης παραγωγής και σχεδιασμού, σκοπεύοντας ταυτόχρονα στη βέλτιστη *μακροπρόθεσμη* ανάπτυξη τόσο των παραγωγικών δυνάμεων όσο και των *αυθεντικών σοσιαλιστικών σχέσεων παραγωγής*. Δεν μπορεί αυθαίρετα να διαχωριστεί το ένα από το άλλο.[32]

Χωρίς επέκταση των παραγωγικών δυνάμεων, που να βασίζονται σε μια άλλη τεχνολογία η οποία να σέβεται την ανθρωπότητα και τη φύση, δεν μπορεί να υπάρξει σοσιαλισμός. Αλλά είναι εξίσου αδύνατο να οικοδομηθεί ο σοσιαλισμός με την απουσία πραγματικά σοσιαλιστικών σχέσεων παραγωγής. Ο σκοπός δεν μπορεί να είναι να παράγουμε "καταρχήν" τόση ποσότητα χάλυβα και τσιμέντου ή αυτοκινήτων και σπιτιών αφήνοντας για το μέλλον τη μέρα που οι παραγωγοί ξαφνικά (από ποιό θαύμα;) θα γίνουν κύριοι και κυρίες των συνθηκών εργασίας και ζωής τους. Ταυτόχρονη πρόοδος πρέπει να γίνει, μέσα από μια διαδικασία διαρκούς αλληλεπίδρασης, τόσο στο μέτωπο της παραγωγής και της παραγωγικότητας της εργασίας, όσο και στην ανάπτυξη της κοινωνικής ισότητας, της εργατικής αυτοδιαχείρισης και της σοσιαλιστικής δημοκρατίας στην οικονομική και κρατική διοίκηση. Διαφορετικά, οι πηγές μιας περαιτέρω ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων θα στερέψουν σιγά σιγά, η μια μετά την άλλη.

Είναι επίσης τελείως ακατάλληλο να υπονοήσει κανείς, όπως το έκανε ο Λούκατς, ότι για τους επαναστάτες μαρξιστές η μόνη επιλογή είναι μεταξύ "σοσιαλισμού δια επαναστατικού πολέμου και επιστροφής στις συνθήκες που επικρατούσαν πριν την 7η Νοέμβρη, μ' άλλα λόγια το δίλημμα της επιλογής μεταξύ τυχοδιωκτισμού και καπιταλισμού". "Αναφορικά μ' αυτό το δίλημμα", συμπέραινε ο Λούκατς, "μια αποκατάσταση του Τρότσκι δεν δικαιώνεται ιστορικά. Αναφορικά με τα στρατηγικά ζητήματα της εποχής, ο Στάλιν είχε απόλυτο

[32] Λεπτομερέστερα ασχοληθήκαμε μ' αυτό το ζήτημα στο δοκίμιό μας, "Η Εναλλακτική οικονομική Πλατφόρμα του Τρότσκι 1923-1934", μια συντομευμένη έκδοση της οποίας εμφανίστηκε στο "Trotsky Vivant", ειδική έκδοση της *Rouge*, του Οκτώβρη 1990. Το πλήρες κείμενο θα εκδοθεί στο Trotski als Alternative, Dietz-Verlag, Βερολίνο 1991.

δίκιο".[33]

Η διαστρέβλωση αυτή της ιστορίας παίρνει στα σοβαρά τους μύθους της γραφειοκρατίας που ανασκευάζονται άμεσα από όλα τα ντοκουμέντα που έχουν σχέση με τις διαφωνίες μέσα στο ΚΚΣΕ και την Κομιντέρν μεταξύ 1923 και 1933. Μακριά από του να αιχμαλωτιστούν στο δίλημμα που περιγράφηκε από τον Λούκατς, ο Τρότσκι και η Αριστερή Αντιπολίτευση επέμειναν -πρώτα εναντίον του Στάλιν και του Ζινόβιεφ, ύστερα εναντίον του Στάλιν και του Μπουχάριν, και τελικά, αφού το ΚΚΣΕ είχε γίνει εντελώς μονολιθικό, εναντίον της σταλινικής ομάδας και μόνο- ότι οι κομμουνιστές είχαν δύο στόχους κλειδιά και ότι αυτοί έπρεπε να εκπληρωθούν μαζί. Από τη μια πλευρά έπρεπε να επισπεύσουν τη σταδιακή εκβιομηχάνιση της Σοβιετικής Ένωσης, εισάγοντας οικονομικό σχεδιασμό, ανεβάζοντας τις τεχνικές συνθήκες της γεωργίας και αναδιοργανώνοντάς την -*μόνο με την ελεύθερη συναίνεση της αγροτιάς*- σε συνεταιριστική βάση. Ταυτόχρονα όμως, έπρεπε επίσης να επεκτείνουν την επανάσταση στο διεθνές μέτωπο *σύμφωνα με τους εσώτερους νόμους και απαιτήσεις της ταξικής πάλης σε κάθε χώρα* (και όχι σύμφωνα με ό,τι έτυχε να είναι οι οικονομικές ή διπλωματικές ανάγκες της Σοβιετικής Ένωσης σε μια συγκεκριμένη στιγμή). Αυτή η γραμμή συνιστούσε μια απόρριψη τόσο της υποχώρησης όσο και του τυχοδιωκτισμού, όπως τονίζει και ο ίδιος ο Τρότσκι στο έργο του "Κριτική του Σχεδίου Προγράμματος της Κομμουνιστικής Διεθνούς":

> Κατά τη διάρκεια του Τρίτου Συνεδρίου [της Κομιντέρν], δηλώσαμε δεκάδες φορές στους ανυπόμονους Αριστεριστές: "Μη βιάζεστε τόσο να μας σώσετε. Μ' αυτό τον τρόπο, δεν θα πετύχετε άλλο από το να προκαλέσετε τη δική σας, και άρα και τη δική μας, καταστροφή. Ακολουθήστε συστηματικά το δρόμο της μαζικής πάλης προκειμένου έτσι να φθάσετε στον αγώνα για εξουσία. Χρειαζόμαστε τη νίκη σας, μα όχι την ετοιμότητά σας να παλέψετε κάτω από μη ευνοϊκές συνθήκες. Εμείς θα καταφέρουμε να διατηρηθούμε στη Σοβιετική δημοκρατία με τη βοήθεια της ΝΕΠ και θα προχωρήσουμε. Θα έχετε

[33] "Επιστολή στον Alberto Carocci", από το *Forum* (Βιέννη), 1963, εδώ απόσπασμα από το "Schriften zur Ideologie und Politik", Δυτικό Βερολίνο 1967, σελ.661, του Λούκατς. Ο Dominique Desanti (σελ.179-80) έδειξε πώς ο Λούκατς, ακόμα και στα χειρότερα χρόνια του ζντανοφισμού, έπεισε πολλούς αρκετά προοδευτικούς διανοούμενους να γίνουν ή να παραμείνουν σταλινικοί.

ακόμα καιρό να έρθετε σε βοήθειά μας τη σωστή στιγμή αν έχετε συγκεντρώσει τις δυνάμεις σας και έχετε επωφεληθεί από την ευνοϊκή κατάσταση".[34]

Τελικά, μέσα στο πλαίσιο των θεωριών της διαρκούς επανάστασης και της άνισης και συνδυασμένης ανάπτυξης, προφανώς δεν ισχύει ότι οι λαοί των λιγότερο εκβιομηχανισμένων χωρών δεν μπορούν να κάνουν βήματα προς τη δική τους απελευθέρωση, περιμένοντας τη νίκη του προλεταριάτου στα προηγμένα βιομηχανικά έθνη να δημιουργήσει τα θεμέλια για την επιτυχημένη οικοδόμηση του σοσιαλισμού. Αντίθετα, ο Τρότσκι έφτασε στο συμπέρασμα ότι μια σοσιαλιστική επανάσταση στις καθυστερημένες χώρες είναι το μόνο μέσο να απελευθερωθούν από τη βάρβαρη κληρονομιά του παρελθόντος που έπεφτε τόσο βαριά στους ώμους τους.

Στην εποχή του ιμπεριαλισμού, η αστική τάξη δεν μπορεί να καθαρίσει τους στάβλους του Αυγεία όπως, ως επί το πλείστον, το έκανε στη Δύση. Αυτό και μόνο δικαιώνει πλήρως και επαρκώς τις σοσιαλιστικές επαναστάσεις στον Τρίτο Κόσμο, γιατί μόνο αυτές μπορούν να φέρουν σε πέρας τους ανεκπλήρωτους στόχους της εθνικοδημοκρατικής επανάστασης και να *ξεκινήσουν* τη σοσιαλιστική ανάπτυξη. Ωστόσο, αυτή η διαδικασία δεν μπορεί να *ολοκληρωθεί* πάνω στα πενιχρά οικονομικά και κοινωνικά θεμέλια αυτών των χωρών: πρέπει να επεκταθεί στις ηγετικές βιομηχανικές χώρες όποτε το επιτρέψει η τρέχουσα κατάσταση της ταξικής πάλης.

3. Ο υβριδικός συνδυασμός οικονομίας της αγοράς με γραφειοκρατικό δεσποτισμό

Ίσως ερωτηθούμε αν από τη μέχρι τώρα ανάλυσή μας προκύπτει πως η γραφειοκρατία έχει γίνει είτε "κρατική καπιταλιστική τάξη" είτε "μια νέα άρχουσα τάξη". Η απάντηση σ' αυτό το ερωτημα είναι: ούτε κατά διάνοια. Αλλά για να ανασκευαστούν τέτοιες μηχανιστικές συλλήψεις, πρέπει να εξεταστεί από πιο κοντά ο αντιφατικός συνδυασμός ανάμεσα στην εμπορευματική παραγωγή και τη λειτουργία του νόμου της

[34] Λ.Τρότσκι, *The Third International after Lenin*, Νέα Υόρκη 1970, σελ.89.

αξίας, από τη μια πλευρά, και στη δεσποτική δύναμη της γραφειοκρατίας, από την άλλη. Αυτό πρέπει με τη σειρά του να ενσωματωθεί στη γενικότερη προβληματική των κοινωνιών σε μετάβαση μεταξύ "διαδοχικών" ιστορικών τρόπων παραγωγής, για να χρησιμοποιήσουμε την περίφημη έκφραση του ο Μαρξ.

Όπως ήδη εξηγήσαμε, δεν μπορεί να περιοριστεί η λειτουργία της παραγωγής εμπορευμάτων στην εποχή του καπιταλισμού, γιατί κάτι τέτοιο θα ερχόταν σε αντίθεση με μια από τις βασικές θέσεις του ιστορικού υλισμού. Η ανταλλαγή, η αξία ανταλλαγής και η παραγωγή εμπορευμάτων, και άρα και η λειτουργία του νόμου της αξίας, υπήρχαν αιώνες πριν την εμφάνιση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Εκείνο που διακρίνει τον καπιταλισμό από τις ποικίλες μορφές μικρής εμπορευματικής παραγωγής, είναι ότι η παραγωγή εμπορευμάτων και αξίας *γενικεύεται*· μόνο μέσα σε αυτόν τον τρόπο παραγωγής τα μέσα παραγωγής και η εργατική δύναμη γίνονται, με τρόπο γενικό, εμπορεύματα. Αν και το κεφάλαιο, ο καπιταλισμός και οι αντιφάσεις τους ενυπάρχουν ήδη σε εμβρυακή μορφή στη μικρή εμπορευματική παραγωγή, δεν παύουν ωστόσο να είναι ακριβώς εμβρυακά. Για να αναπτυχθούν πλήρως, πρέπει να διαμορφωθεί ολόκληρη σειρά *περαιτέρω* οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών. Στη Δύση και τους μεγάλους πολιτισμούς της Ανατολής, αυτή η διαδικασία χρειάστηκε χιλιάδες χρόνια. Στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, δεν έχει ακόμα σήμερα ολοκληρωθεί.

Τα εμπόδια σε αυτή την πορεία είναι αλήθεια πολύ μεγάλα. Θα αναφέρουμε ένα μόνο, την ανάγκη να χωριστούν οι παραγωγοί-αγρότες από κάθε άμεση πρόσβαση στη γη, στα στοιχειώδη μέσα παραγωγής και συντήρησής τους, και να μετατραπούν σε ημερομίσθιοι εργάτες. Αυτό απαιτεί σαφώς μια τεράστια μεταβολή των ιδιοκτησιακών σχέσεων στην επαρχία -την κατάργηση των φυτειών με σκλάβους και των κρατικών γαιών, καθώς και των πρωτότυπων κοινοτήτων στα χωριά όπου οι χωρικοί έχουν de facto τη χρήση της γης (είτε στο πλαίσιο του "ασιατικού τρόπου παραγωγής" είτε στην "καθαρή φεουδαρχία").[35]

---

[35] Cf.Μαρξ, "Μορφές που Προηγούνται της Καπιταλιστικής Παραγωγής", σελ.471-514 των Grundisse, για το ρόλο της κοινοτικής ιδιοκτησίας σαν εμπόδιο στις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και ακόμα και στην παραγωγή ανταλλακτικής

Απαραίτητες είναι ακόμα και άλλες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές στην παραγωγή και το εμπόριο, τόσο στην πόλη όσο και στην ύπαιθρο. Επειδή αυτή η εξέλιξη έγινε με αργά βήματα, ακόμα και στις ανεπτυγμένες περιοχές της Δυτικής Ευρώπης, απαίτησε μεγάλες περιόδους συνύπαρξης της μικρής εμπορευματικής παραγωγής -των μη καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής που επικρατούσαν- και των βαθμιαία αναδυόμενων καπιταλιστικών σχέσεων.[36] Απ' αυτή τη φάση μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό προέκυψε ένας υβριδικός συνδυασμός παραγωγής εμπορευμάτων και παραγωγής απλών αξιών χρήσης. Ο νόμος της αξίας λειτουργούσε όντως στη σφαίρα των εμπορευμάτων, με μορφή μοναδική σ' αυτή την μεταβατική κοινωνία. Αλλά στο επίπεδο του χωριού, για μια μεγάλη περίοδο, λειτουργούσε από σπάνια έως καθόλου.

Ένας ευρωπαίος χωρικός στις αρχές του Μεσαίωνα, ένας Ινδός ή Κινέζος χωρικός το δέκατο όγδοο αιώνα, ένας Μεξικάνος ή Αφρικανός χωρικός στα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα, δεν άλλαζε τον όγκο ή τη φύση της παραγωγής του ανάλογα με τις διακυμάνσεις των τιμών της αγοράς, όσο η παραγωγή του γινόταν κατά το πλείστον για τη δική του επιβίωση. Ενοίκια χωραφιών, φόροι, πόλεμοι ή λιμοί, μπορεί να ελάττωναν, δραστικά σε κάποιες περιπτώσεις, το μέρος των συνολικών αξιών χρήσης που απέμεναν για δική του κατανάλωση. Αλλά αυτό το γεγονός δεν τον μετέτρεπε σε παραγωγό εμπορευμάτων εξαρτώμενο από την αγορά, δηλαδή από τον νόμο της αξίας. Γιατί, για να συμβεί αυτό, ήταν

αξίας στο χωριό. "Η πρώτη προϋπόθεση [της μεγάλης κλίμακας βιομηχανίας] είναι να δοθεί όλη η έκταση της γης στην παραγωγή όχι αξιών χρήσης αλλά ανταλλακτικών αξιών".(σελ.511). Η σημαντικότερη παράγραφος γι' αυτό το θέμα, πάντως, βρίσκεται στο *Κεφάλαιο*, τόμος πρώτος, Λονδίνο 1976, σελ.477-79.

[36] Ο Αμερικανός μαρξιστής George Novack, είναι ο πρώτος που ασχολήθηκε συστηματικά με το πρόβλημα των περιόδων μετάβασης μέσα στην ιστορία. Το κλασικό έργο του Perry Anderson *Lineages of the Absolutist State*, (Λονδίνο 1974) και το *Das 17.Jahrhundert. Krisen der feudalen Gesellschaft*, των Miroslav Hroch και Josef Petran, δείχνουν ξεκάθαρα τον μεταβατικό χαρακτήρα του κοινωνικού συστήματος (ή της κοινωνικής κρίσης) του δέκατου έβδομου αιώνα. Αυτό εκφράστηκε πιο εντυπωσιακά με τον αντιφατικό χαρακτήρα της ανόδου της απολυταρχίας σαν μεταφεουδαρχικού κράτους, που θα μπορούσε να προωθήσει είτε μια παγίωση φεουδαρχικών σχέσεων παραγωγής συνδυασμένων με μια επέκταση των καπιταλιστικών σχέσεων, ή διαφορετικά ένα μαρασμό του φεουδαρχικού οικονομικού συστήματος μέσω ενός συνδυασμού της μικρής εμπορευματικής παραγωγής -που τότε ακόμα επικρατούσε- με τον ανερχόμενο καπιταλισμό.

απαραίτητη μια αλλαγή των *ιδιοκτησιακών σχέσεων* στο χωριό -ιδιοκτησιακών σχέσεων εννοείται όχι με τη νομική, αλλά την οικονομική έννοια. Ήταν απαραίτητος ντε φάκτο ο χωρισμός του αγρότη από την ελεύθερη πρόσβαση στη γη.

Η λογική μιας υβριδικής κοινωνίας τέτοιου είδους μπορεί να εκφραστεί λέγοντας ότι ο νόμος της αξίας *λειτουργεί* μεν, αλλά δεν κυριαρχεί. Η κατανομή των κοινωνικά διαθέσιμων παραγωγικών πόρων μεταξύ των διαφορετικών τομέων καθορίζεται κύρια από το έθιμο και την παράδοση, από τις ανάγκες και τις συνήθειες των χωρικών, από τις τεχνικές παραγωγής τους, την οργάνωση των κοινοτήτων τους, τη δεσποτική διείσδυση του κράτους, κ.ο.κ. Είναι πασίγνωστη η ανάλυση του Μαρξ γι' αυτή την κατάσταση.

Τέτοιες υβριδικές σχέσεις παραγωγής δεν οδηγούν απαραίτητα σε στασιμότητα των παραγωγικών δυνάμεων και της κοινωνίας. Η αντίφαση μεταξύ παραδοσιακής οικονομίας και παραγωγής εμπορευμάτων ξετυλίγεται σιγά σιγά: ένα της στοιχείο είναι η επέκταση της τοκογλυφίας και του εμπορικού (και αργότερα χειροτεχνικού) κεφαλαίου. Μπορεί μακροπρόθεσμα να γεννήσει μια οικονομική και κοινωνική δυναμική που να οδηγήσει ενδεχομένως στην κυριαρχία του νόμου της αξίας και του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Πάντως, πρόκειται για *σταδιακή ιστορική διαδικασία*, που πρέπει να μελετηθεί συγκεκριμένα και της οποίας η πραγματικότητα πρέπει να δειχτεί εμπειρικά. Δεν μπορεί να εξαχθεί με αφηρημένους συλλογισμούς του τύπου: εμφάνιση εμπορευματικής παραγωγής = αυτόματη κυριαρχία του νόμου της αξίας = καπιταλισμός = κυριαρχία μιας καπιταλιστικής τάξης, της αστικής.

Είναι εντυπωσιακή η αναλογία με την οικονομική και κοινωνική δομή της Σοβιετικής Ένωσης και άλλων κοινωνιών οργανωμένων στο ίδιο πρότυπο. Όπως και στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες, η παραγωγή εμπορευμάτων παραμένει στη μετάβαση μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού. Αλλά και στις δύο περιπτώσεις, αντιμετωπίζει κανείς μια μη γενικευμένη, μερική μόνο, μορφή παραγωγής εμπορευμάτων. Τα καταναλωτικά αγαθά και τα μέσα παραγωγής που ανταλλάσσονται μεταξύ αγροτικών συνεταιρισμών και κρατικών επιχειρήσεων είναι εμπορεύματα, όπως είναι και τα προϊόντα που προορίζονται για το εξωτερικό εμπόριο. Αλλά ο κύριος όγκος των μεγάλης

κλίμακας μέσων παραγωγής δεν είναι εμπορεύματα, ούτε και το μεγαλύτερο μέρος της εργατικής δύναμης: δεν υπάρχει γι' αυτά αγορά, με την πρωταρχική έννοια της λέξης. [37]Γι' αυτό το λόγο, αυτές οι οικονομίες δεν μπορούν να ονομαστούν κυριολεκτικά "καπιταλιστικές", αφού δεν εφαρμόζονται οι βασικοί νόμοι κίνησης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Τα μηχανήματα και η εργατική δύναμη δεν μετακινούνται από τους τομείς με χαμηλότερο προς τους τομείς με υψηλότερο "ποσοστό κέρδους". Τιμές και "κέρδη" (τα οποία, σε κάθε περίπτωση, εξυπηρετούν κύρια λογιστικούς σκοπούς όσο οι τιμές ορίζονται διοικητικά) δεν είναι σήματα που διαμορφώνουν ή ανακατευθύνουν την επένδυση. Δεν είναι ο νόμος της αξίας αλλά το κράτος (η γραφειοκρατία δηλαδή) που καθορίζει τελικά σε ποιά αναλογία θα επενδυθεί το κοινωνικό προϊόν και σε ποιά θα καταναλωθεί, όπως και αποφασίζει για τη δυναμική της οικονομίας συνολικά. Έτσι, η σοβιετικού τύπου οικονομία δεν είναι μια γενικευμένη οικονομία της αγοράς. Είναι *οικονομία συγκεντρωτικής κατανομής των πόρων*, μια κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία.

Όμως, δεν πρόκειται για μια "καθαρή" οικονομία κεντρικής κατανομής, αλλά για έναν *υβριδικό συνδυασμό* κεντρικής κατανομής και παραγωγής εμπορευμάτων, όπου ο νόμος της αξίας λειτουργεί αλλά δεν εξουσιάζει. Και αυτή η επιρροή του νόμου της αξίας, *θέτει τελικά αμετακίνητα όρια στον*

[37]Δεν μπορούμε να υπεισέλθουμε εδώ σε λεπτομερή ανάλυση της σοβιετικής "μισθωτής εργασίας". Η έννοια των "μισθών" καλύπτει δύο πραγματικότητες ή διαδικασίες που συνδυάζονται στον καπιταλισμό, αλλά δεν κάνουν το ίδιο στις προκαπιταλιστικές ή μετακαπιταλιστικές κοινωνίες, ή τουλάχιστον όχι σύμφωνα με την ίδια δυναμική. Από τη μία, αυτό σημαίνει έμμεση πρόσβαση σε καταναλωτικά αγαθά, σε αντάλλαγμα για, και περιορισμένα από, το χρηματικό εισόδημα. Μ' *αυτή* την έννοια, ο Ρώσος εργάτης είναι σίγουρα ακόμα μισθωτός. Από την άλλη, όμως, η μισθωτή εργασία επίσης εμπλέκει και την ύπαρξη μιας αγοράς εργασίας, όπου οι παραγωγοί *αναγκάζονται* να πουλήσουν την εμπορευματική τους εργατική δύναμη για μια τιμή που ορίζεται από την προσφορά και τη ζήτηση που κυμαίνονται γύρω από μια αντικειμενική κοινωνική αξία. Για να συμβεί αυτό, ο μισθωτός πρέπει να στερηθεί την πρόσβαση στα μέσα παραγωγής καθώς και στα μέσα συντήρησης. Μα αυτό δεν ισχύει ακόμα στην Σοβιετική Ένωση, για όσο διάστημα το "δικαίωμα στη δουλειά" είναι εγγυημένο όχι μόνο από το Σύνταγμα αλλά στην καθημερινή πρακτική. Η εργατική δύναμη (με σημαντικές εξαιρέσεις) δεν είναι λοιπόν εμπόρευμα, και ο μισθωτός δεν κερδίζει μισθό με την καπιταλιστική έννοια. Η κατά τ' άλλα εντυπωσιακή μελέτη του Pierre Naville για το "σοσιαλιστικό μισθό" αμαυρώνεται από την αποτυχία του να κάνει τη διάκριση μεταξύ αυτών των δύο πλευρών της έννοιας. Δες το *Le salaire socialiste*, δύο τόμοι, Παρίσι 1970.

γραφειοκρατικό δεσποτισμό. Να τί δεν κατάφεραν να δουν οι θεωρητικοί του "γραφειοκρατικού κολλεκτιβισμού", από τον Burnham και τον Shachtman μέχρι τον Καστοριάδη.

Πρώτ' απ' όλα, οι δυνατότητες της γραφειοκρατίας για αυθαίρετη δράση περιορίζεται από αντικειμενικά εσωτερικά εμπόδια, από τους περιορισμένους υλικούς πόρους που η οικονομία είναι σε θέση να κατανείμει. Είναι αλήθεια ότι η γραφειοκρατία μπορεί να διατάξει να έχουν συγκεκριμένοι τομείς της οικονομίας, ειδική απαίτηση από τους σπάνιους πόρους, ο τομέας, ας πούμε, της υψηλής τεχνολογίας. Μπορεί έτσι να δώσει προτεραιότητα διαδοχικά στη βαριά βιομηχανία, τους εξοπλισμούς, το διαστημικό πρόγραμμα, τους αγωγούς φυσικού αερίου προς την Ευρώπη, και πάει λέγοντας. Μα εκείνο που δεν μπορεί να κάνει είναι να ελευθερωθεί από τους νόμους της εκτεταμένης αναπαραγωγής.[38] Κάθε δυσανάλογη κατανομή πόρων υπέρ ενός τομέα οδηγεί σε μεγαλύτερες δυσαναλογίες στο σύνολο της οικονομίας, υπονομεύοντας τελικά την παραγωγικότητα εργασίας στον ίδιο τον τομέα προτεραιότητας. Αυτό σημαίνει, για παράδειγμα, ότι μια μερίδα των σοβιετικών οικονομικών πόρων θα έπρεπε να διοχετευτεί στην εισαγωγή τροφίμων, και όχι μηχανημάτων ή σύγχρονης τεχνολογίας.[39] Το σημαντικότερο: οι τομείς που δεν είναι της αγοράς εμπλέκονται με αμέτρητους τρόπους στις εμπορευματικές, χρηματικές σχέσεις, παρόλη την τρομοκρατία, την πίεση και το δεσποτισμό της γραφειοκρατίας. Δεύτερο, η αυθαιρεσία της γραφειοκρατικής συμπεριφοράς περιορίζεται από την πίεση της παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς όπου υπάρχει τελικά μια δομή ενιαίας τιμής και ο νόμος της αξίας όντως τελικά επικρατεί. Όλο το εξωτερικό εμπόριο του σοβιετικού μπλοκ (ακόμα και μέσα στην Κομεκόν) διεξαγόταν σε τελική ανάλυση στη βάση των τιμών της παγκόσμιας αγοράς.

Η υβριδική φύση της σοβιετικού τύπου μεταβατικής κοινωνίας, αντικατοπτρίζεται με σαφήνεια στην *δυαδική δομή των εσωτερικών τιμών*, μια ομάδα που προσδιορίζεται από τον νόμο της αξίας, μια άλλη που ορίζεται αυθαίρετα από τις αρχές

[38] Αυτό είναι το βασικό λάθος του Καστοριάδη και άλλων, όταν ισχυρίζονται ότι η βιομηχανία εξοπλισμών πέτυχε πλήρη αυτονομία στην ΕΣΣΔ. Δες το *Devant la guerre*, Παρίσι 1981, του Κορνήλιου Καστοριάδη.

[39] Επί του θέματος δες το έργο του Moshe Lewin, *Political Undercurrents in Soviet Economic Debates*, Λονδίνο 1975, σελ.104-106, 116-118.

σχεδιασμού. Αυτή η δεύτερη ομάδα "τιμών" κυριαρχούσε -κι αυτό εξηγεί γιατί ήταν μια οικονομία κεντρικής κατανομής, προστατευμένη από το κρατικό μονοπώλιο του εξωτερικού εμπορίου. Κι όμως, όσο μεγαλύτερη είναι η αναλογία του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος που συνδέεται με το εξωτερικό εμπόριο, τόσο μεγαλύτερη είναι και η επίδραση του νόμου της αξίας στις "σχεδιασμένες" τιμές και στην κατανομή των πόρων μέσα στον κρατικό τομέα. Ο χώρος για ελιγμούς της σχεδιασμένης οικονομίας -δηλαδή, η κεντρική κατανομή των σημαντικών υλικών πόρων- είναι έτσι σαφώς προσδιορισμένος. Και οι διαμάχες μεταξύ "πολιτικής" και "τεχνοκρατικής" πτέρυγας της γραφειοκρατίας, μεταξύ αρχών του κεντρικού σχεδιασμού και διευθυντών επιχειρήσεων, είναι εν τέλει αντανάκλαση αυτών των αντικειμενικών αντιφάσεων.

Για τον ίδιο λόγο, κάθε "εθνική" άρχουσα γραφειοκρατία, ενώ συμμερίζεται τα περισσότερα χαρακτηριστικά του σοβιετικού της προτύπου, τα συνδυάζει με έναν αριθμό εθνικών ιδιαιτεροτήτων. Αυτές αντικατοπτρίζουν τη στιγμή και τον τρόπο με τον οποίο αυτή η γραφειοκρατία ήρθε στην εξουσία, την ιστορία της χώρας της και του εργατικού της κινήματος, τις προϋπάρχουσες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές δομές, τις πολιτικές παραδόσεις των αρχουσών και μεσαίων τάξεων, και -το σημαντικότερο απ' όλα- τη συγκεκριμένη ένταξη της χώρας στην παγκόσμια αγορά. Τα γεγονότα του 1989-90 επιβεβαίωσαν αυτά τα σημεία με θεαματικό τρόπο.

Αν και η εμμονή της παραγωγής εμπορευμάτων και της δεσποτικής κυριαρχίας της γραφειοκρατίας μπορούν και οι δύο να αποδοθούν στην απομόνωση της σοσιαλιστικής επανάστασης σ' ένα μέρος του κόσμου που είναι, με βιομηχανικούς όρους, σχετικά καθυστερημένο, αυτός ο δεσποτισμός παραμένει δεμένος με τη συλλογική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, τη σχεδιασμένη οικονομία και το κρατικό μονοπώλιο του εξωτερικού εμπορίου. Η παραγωγή εμπορευμάτων και η λειτουργία του νόμου της αξίας δεν μπορεί μακροπρόθεσμα να γενικευτεί χωρίς να σπάσει το δεσποτισμό της γραφειοκρατίας.

Εδώ βλέπουμε τον αποφασιστικό λόγο που δεν επέτρεψε στη γραφειοκρατία να γίνει άρχουσα τάξη. Δεν μπορούσε να το κάνει με το ν' αναπτυχθεί στην κατεύθυνση μιας νέας άρχουσας τάξης, αλλά μόνο μετασχηματιζόμενη σε κλασική καπιταλιστι-

κή τάξη. *Για να εμφανιστεί ένας "νέος", "γραφειοκρατικός", μη καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, η σοβιετική γραφειοκρατία θα έπρεπε να απελευθερωθεί μια για πάντα από την επιρροή του νόμου της αξίας.* Αυτό όμως θα απαιτούσε όχι μόνο την εξαφάνιση των σχέσεων διανομής που βασίζονται στην ανταλλαγή μέσα στην ίδια την Σοβιετική Ένωση, αλλά ακόμα και τη συνολική απελευθέρωση της ΕΣΣΔ από την παγκόσμια αγορά, δηλαδή την εξάλειψη του καπιταλισμού σε παγκόσμια κλίμακα, ή τουλάχιστον στις πιο σημαντικές εκβιομηχανισμένες χώρες[40]. Αυτό με τη σειρά του εξαρτάται από την τελική έκβαση του αγώνα μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας σε παγκόσμια κλίμακα, και μια νίκη της παγκόσμιας σοσιαλιστικής επανάστασης θα καθιστούσε εξαιρετικά δυσοίωνη μια μετατροπή της σταλινικής γραφειοκρατίας σε άρχουσα τάξη.

Μια νέα άρχουσα τάξη προϋποθέτει νέο τρόπο παραγωγής, με δική του εσωτερική λογική, δικούς του τρόπους κίνησης. Μέχρι τώρα, κανένας δεν μπόρεσε να περιγράψει, έστω και σε γενικές γραμμές, τους νόμους της κίνησης ενός "νέου γραφειοκρατικού τρόπου παραγωγής" -για τον απλό λόγο ότι δεν υπάρχει τέτοιος τρόπος. Από την άλλη, κατέστη δυνατό να αναγνωριστούν οι νόμοι της κίνησης που χαρακτηρίζουν τη σταλινική οικονομία. Τα εμπειρικά στοιχεία των τελευταίων τριάντα χρόνων επιβεβαιώνουν έντονα τη λειτουργία τους.[41]

Για τους επαναστάτες μαρξιστές, οι επιμέρους θετικές πλευρές του σοβιετικού κράτους προέκυψαν ακριβώς από το γεγονός ότι ήταν ακόμα εργατικό κράτος, αν και εξαιρετικά γραφειοκρατικοποιημένο. Όσο για τις μη προλεταριακές του όψεις, ό,τι έχει σχέση με τα ιδιαίτερα συμφέροντα και την ειδική φύση της γραφειοκρατίας σαν κοινωνικού στρώματος -εχθρότητά της απέναντι στην εργατική τάξη, εκ μέρους της ιδιοποίηση μέρους του υπερπροϊόντος, συντηρητικός της ρόλος

---

[40] Παραβλέπουμε την αδύνατη "ειδική περίπτωση" κατά την οποία η ΕΣΣΔ θα μπορούσε να ξεπεράσει τόσο αποφασιστικά το διεθνή καπιταλισμό σε εργατική παραγωγικότητα που θα ήταν σε θέση να απελευθερωθεί από το νόμο της αξίας με "καθαρά οικονομικούς" τρόπους. Αλλά σ' αυτή την περίπτωση, θα γινόταν μια χώρα αφθονίας -μ' άλλα λόγια, μια κομμουνιστική κοινωνία χωρίς, αντικειμενικά, καθόλου χώρο για μια νέα άρχουσα τάξη.

[41] Δες μεταξύ άλλων, το έργο του E.Mandel, "The Laws of Motion of the Soviet Economy", *Critique*, No 2, 1980. Ήδη εκφράσαμε την ίδια βασική άποψη στο κεφάλαιο για την σοβιετική οικονομία, στη *Μαρξιστική Πραγματεία της Οικονομίας* που γράφτηκε το 1960, και πρωτοεκδόθηκε το 1962.

στη διεθνή αρένα- όλα ήταν βαθιά και κυριολεκτικά αντιδραστικά.[42]

Ιστορικά, οι άρχουσες τάξεις κατόρθωναν να διατηρήσουν την κυριαρχία τους μακροπρόθεσμα μόνο πάνω στη βάση της ιδιοκτησίας. Η μοίρα των κρατικών αξιωματούχων στον ασιατικό τρόπο παραγωγής συνιστά άριστη απεικόνιση της περίπτωσης.

Στην Κίνα, κατά τη διάρκεια των πρώτων φάσεων κάθε δυναστείας, η αντικειμενική λειτουργία της γραφειοκρατίας ήταν να προστατεύει το κράτος και τους αγρότες από τις απαιτήσεις των ευγενών γαιοκτημόνων προκειμένου να επιτρέπει την εκτεταμένη αναπαραγωγή (αρδευτικά έργα, συγκεντροποίηση του υπερπροϊόντος, εγγυήσεις για επαρκή παραγωγικότητα της εργασίας στα χωριά, κ.ο.κ.). Αυτό με τη σειρά του επέτρεπε την -συχνά εξαιρετικά γενναιόδωρη- ανταμοιβή της γραφειοκρατίας εκ μέρους του κράτους, από το συγκεντροποιημένο υπερπροϊόν. Ο γραφειοκράτης, όμως, συνέχισε να εξαρτάται από τις *ιδιοτροπίες του κράτους*, με τη μορφή της Αυλής και του Αυτοκράτορα. Η θέση του δεν ήταν ποτέ ασφαλής.[43] Δεν μπορούσε να είναι βέβαιος ότι και ο γιός του θα αποκτούσε την ίδια καλή θέση που είχε ο ίδιος καταλάβει στη γραφειοκρατία.

Να γιατί, στη διάρκεια του δεύτερου μισού κάθε δυναστικού κύκλου, υπήρχε μια γενική τάση των ευγενών γαιοκτημόνων να

[42] Δες την πολεμική μας με τον Paul Sweezy στην *Monthly Review*, και με τον Rudolf Bahro για θέματα που προκύπτουν από το βιβλίο του *The Alternative*. Η έκφραση "γραφειοκρατικό κράτος" είναι άνευ νοήματος: το κράτος είναι εξ ορισμού "γραφειοκρατικό". Συνίσταται σε μηχανισμούς που διαχωρίστηκαν από την κοινωνία. Όλα εξαρτώνται από την ταξική φύση του κράτους και συνεπώς της γραφειοκρατίας. Υπάρχουν δεσποτικές γραφειοκρατίες (οι υποκείμενες στον ασιατικό τρόπο παραγωγής), γραφειοκρατίες βασισμένες στη σκλαβιά, φεουδαρχικές και ημιφεουδαρχικές γραφειοκρατίες (οι τελευταίες σε απόλυτες μοναρχίες), αστικές γραφειοκρατίες, εργατικές γραφειοκρατίες, κ.ο.κ. Η σοβιετική γραφειοκρατία, κατά την άποψή μας, είναι ακόμα εργατική γραφειοκρατία, γεγονός που με κανένα τρόπο δε "συγχωρεί" ούτε μετριάζει τα παρασιτικά της χαρακτηριστικά, την τρομαχτική σπατάλη πόρων που κάνει, και τα εγκλήματά της.

[43] Υπάρχει ένας άμεσα εντυπωσιακός και, με κοινωνιολογικούς όρους, εξαιρετικά σημαντικός παράλληλισμός μεταξύ, από τη μία, του περίπλοκου, ιεραρχικού και υπερ-φορμαλιστικού συστήματος υπηρεσίας στην κλασική Κίνα και, από την άλλη, της νομενκλατούρας στην σοβιετική γραφειοκρατία. Και οι δύο, πρέπει να παρατηρήσουμε, περιλαμβάνουν μια διαδικασία επιλογής με εξετάσεις -στην σοβιετική περίπτωση, εξετάσεις στον σταλινικό, δογματικό και διεφθαρμένο "μαρξισμό-Λενινισμό".

συγχωνευθούν με τη γραφειοκρατία. Οι γραφειοκράτες γίνονταν σταδιακά ιδιοκτήτες, πρώτα χρήματος και κινητών περιουσιακών στοιχείων, και ύστερα της γης -αλλά αυτό ήταν μια "παράνομη" διαδικασία που μπορεί να συγκριθεί με έναν σφετερισμό από τα αποθέματα πρώτων υλών και τελικών προϊόντων από τους γραφειοκράτες στη Σοβιετική Ένωση.

Στο βαθμό που οι κρατικοί γραφειοκράτες συγχωνεύονταν με την αριστοκρατία, η συγκεντροποίηση του υπερπροϊόντος υπονομευόταν, η κρατική εξουσία εξασθένιζε, η πίεση στους χωρικούς γινόταν πιο έντονη, ενώ το εισόδημά τους μειωνόταν. Η παραγωγικότητα της αγροτικής εργασίας έπεφτε. Η έξοδος των αγροτών, οι αγροτικές εξεγέρσεις, οι ληστείες, οι ανταρσίες γίνονταν γενικευμένα φαινόμενα. Η δυναστεία έχανε την "εντολή του Ουρανού" -τη νομιμότητά της δηλαδή- και τελικά κατέρρεε. Μια νέα δυναστεία, συχνά αγροτικής προέλευσης, παλινόρθωνε τότε τη σχετική ανεξαρτησία του κράτους και της γραφειοκρατίας του απέναντι στους ευγενείς γαιοκτήμονες.

Ένα από τα καλύτερα έργα για την παραδοσιακή κινεζική κοινωνία είναι το *La bureaucratie céleste* του Etienne Balazs. Είναι αλήθεια ότι ο Balazs μερικές φορές ονομάζει τους μανδαρίνους τάξη, αλλά αυτός ο γενικός ορισμός δε στέκει απέναντι στα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που διαδοχικά εντοπίζει, ούτε απέναντι στην αξιοσημείωτη συγκεκριμένη του ανάλυση της κοινωνικής τους συμπεριφοράς και της θεμελιακής έλλειψης σταθερότητας.

> Μια μακρόχρονη κι επίπονη διαδικασία [διεξήχθη υπό τη δυναστεία Zhou], το πλέον αξιοσημείωτο αποτέλεσμα της οποίας ήταν η γέννηση ενός νέου ενδιάμεσου κοινωνικού στρώματος μεταξύ ευγενών και απλών ανθρώπων...
>
> Αυτό το νέο, πολύ μορφωμένο, φοβερό και φιλόδοξο στρώμα, μόλις που είχε συνείδηση του ρόλου του και της μελλοντικής του αυτονομίας, ενώ ήθελε να σώσει το σύνολο της κοινωνίας, και κατ' αρχήν τον εαυτό του, από την κρατούσα γενική ανασφάλεια...
>
> Οι μεγάλης μόρφωσης αξιωματούχοι, υπεύθυνοι για τη διοίκηση της ενιαίας Αυτοκρατορίας, που ιδρύθηκε από τον "Πρώτο Αυτοκράτορα" Qin Shihuangdi (221-210 π.Χ.) και συνεχίστηκε με τη δυναστεία των Χαν, ήταν, γενικά μιλώντας, κι αυτοί κάτοχοι ιδιοκτησίας. Αλλά -και

αυτό είναι πολύ σημαντικό για την κατανόηση της αυτοκρατορικής Κίνας- η πηγή της εξουσίας τους δεν ήταν η ιδιοκτησία αλλά η θέση τους: η δραστήρια εκτέλεση των καθηκόντων της καθόριζε τα προνόμιά τους. Αυτό το γεγονός εξηγεί τον μόνιμο χαρακτήρα των δύο αντιφατικών όψεων της αγροτικής ιστορίας στην Κίνα. Από τη μία, η προνομιούχα τάξη των μορφωμένων αξιωματούχων/ιδιοκτητών, που υιοθέτησε σαν πιστή της έκφραση το πατερναλιστικό κομφουκιανό δόγμα, αντιτάχθηκε σθεναρά στη διαμόρφωση μεγάλων αγροτικών γαιοκτησιών και στην εξουσία των μεγαλο-γαιοκτημόνων, επειδή οι υπερβολές των ευγενών, η συμπεριφορά των φεουδαρχών, έβαζε σε κίνδυνο την ενότητα και ακόμα και την ύπαρξη της Αυτοκρατορίας. Ταυτόχρονα, αυτοί οι ίδιοι αξιωματούχοι έτειναν φυσιολογικά να επενδύσουν την περιουσία τους σε γη, εμπόριο και βιομηχανία, αν και αυτές οι απασχολήσεις ήταν θεωρητικά ασυμβίβαστες με την τιμή ενός ευγενούς. Εξού και οι συνεχείς ταλαντεύσεις στην αγροτική πολιτική".[44]

Βλέπουμε εδώ έναν τριμερή αγώνα μεταξύ μεγαλοϊδιοκτητών γης, μανδαρίνων και αγροτών -τετραμερή μάλιστα αν συμπεριληφθεί και η αστική τάξη που άρχισε να εμφανίζεται στις πόλεις. Υπάρχει και πάλι μια εντυπωσιακή αναλογία με την ΕΣΣΔ, όπου τα τρία μέρη αντιπροσωπεύονταν από τους εργάτες, τους γραφειοκράτες και μια αρχική αστική τάξη στις πόλεις και την ύπαιθρο -και ένα τέταρτο μέρος από την εργαζόμενη αγροτιά. Αναλογία είναι βέβαια, όχι ταύτιση. Η ιδιωτική ιδιοκτησία και ο προσωπικός πλουτισμός έπαιζαν πολύ μεγαλύτερο ρόλο στους μανδαρίνους της αρχαίας Κίνας από ό,τι στη σταλινική και μετασταλινική νομενκλατούρα. Αλλά και στις δύο περιπτώσεις, έχουμε να κάνουμε μ' ένα υβριδικό κοινωνικό στρώμα, που συνδυάζει χρηματική και μη χρηματική πρόσβαση στο κοινωνικό υπερπροϊόν. Η υβριδική -και συνεπώς θεμελιακά ασταθής- φύση αυτού του κοινωνικού στρώματος αντικατοπτρίζει τον υβριδικό χαρακτήρα των ίδιων των κοινωνικών σχέσεων της παραγωγής- δηλαδή, της κοινωνικής δομής στο σύνολό της.

Όσο εξακολουθούσαν να λείπουν τελείως τα καταναλωτικά αγαθά από τη Σοβιετική Ένωση -γενικά από το 1928 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1950- η ανάγκη ικανοποίησης των δικών τους άμεσων αναγκών παρακίνησε τους γραφειοκράτες

[44] *La bureaucratie céleste*, Παρίσι 1968, σελ. 142, 144-45.

να αναγκάσουν τους εργάτες να δουλεύουν δυο και τρεις φορές σκληρότερα. Αλλά μόλις καταπραΰνθηκαν αυτές οι άμεσες ανάγκες, η σοβιετική κοινωνία αντιμετώπισε το πρόβλημα που υπήρξε χαρακτηριστικό όλων των προκαπιταλιστικών κοινωνιών. *Όπου τα προνόμια των κυρίαρχων τάξεων ή στρωμάτων (κάστες κλπ.) περιορίζονταν κύρια στο βασίλειο της ιδιωτικής κατανάλωσης, δεν έχουν αντικειμενικό μακροπρόθεσμο συμφέρον σε μια παρατεταμένη αύξηση της παραγωγικότητας.* Νά γιατί η ανάπτυξη της παραγωγής και της κατανάλωσης των αγαθών πολυτελείας πηγαίνει χέρι χέρι με τους σπάταλους, παράλογους εκκεντρισμούς και την προσωπική παρακμή (αλκοολισμό, όργια, ναρκωτικά). Απ' αυτή την άποψη, η συμπεριφορά των ευγενών στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, των Γάλλων αυλικών του δέκατου όγδοου αιώνα, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας του δέκατου ένατου αιώνα και της Τσαρικής Αυτοκρατορίας στις παραμονές της Επανάστασης είναι ολόιδια ως προς τους σκοπούς και τις προθέσεις.

Ο παράλληλισμός με τα ανώτερα στρώματα της σοβιετικής γραφειοκρατίας και με τα παρασιτικά ιδιοκτησιακά στρώματα στο μονοπωλιακό καπιταλισμό είναι φανερός. Μόνο που η τάξη των καπιταλιστών επιχειρηματιών *αναγκάζεται από την πίεση του ανταγωνισμού* (δηλαδή, από τη γενίκευση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της παραγωγής εμπορευμάτων) να συμπεριφερθεί με ουσιαστικά διαφορετικό τρόπο. Αν μειωθεί ο ανταγωνισμός, όπως το έδειξε ο Μαρξ, ο καπιταλισμός δείχνει τάσεις στασιμότητας. Αλλά ο ανταγωνισμός πάει μαζί με την ιδιωτική ιδιοκτησία (με την οικονομική έννοια του όρου) και χάνει όλο του το νόημα αν αυτή λείπει.

Στη δεκαετία του πενήντα, οι επικριτές της θέσης μας -σύμφωνα με την οποία η ΕΣΣΔ εξακολουθούσε να είναι μία μεταβατική κοινωνία- ωρύονταν ότι η "παραγωγή για την παραγωγή" επικρατούσε εκεί και ότι θα οδηγούσε σε μόνιμα επίπεδα σχετικά υψηλής ανάπτυξης. Η δική μας ανάλυση μας έδοσε τη δυνατότητα να προβλέψουμε ότι θα γινόταν το αντίθετο. Τώρα, η ιστορία έχει αποφανθεί. Όσο περισσότερο επιβραδυνόταν η σοβιετική οικονομική ανάπτυξη, τόσο ένα τμήμα της γραφειοκρατίας πίεζε για αποκέντρωση του ελέγχου στα μέσα παραγωγής και το κοινωνικό υπερπροϊόν, με τον ισχυρισμό ότι αυτό που "αντικειμενικά" απαιτείται είναι

μεγαλύτερα δικαιώματα για τους διευθυντές και μια νόμιμη ιδιοποίηση των πόρων για *ιδιωτική* κατανάλωση και *ιδιωτικό* κέρδος. Αυτή η "φιλελευθεροποίηση" διαβρώνει βαθμιαία τον κεντρικό σχεδιασμό. Οδηγεί σε ισχυρότερο ρόλο του νόμου της αξίας και στο τέλος σε μια τάση για παλινόρθωση του καπιταλισμού.

Σε μια παράλληλη διαδικασία, η γραφειοκρατία υπόκειται σε εσωτερικές διαιρέσεις και, πάνω απ' όλα, σε αυξανόμενη αντίθεση εκ μέρους της εργατικής τάξης. Γιατί οι εργάτες βλέπουν στην πράξη πως η ιδιωτική ιδιοκτησία μπορεί να κερδίσει αποφασιστικά έδαφος *μόνο σε βάρος της πλήρους απασχόλησης και με ακόμα μεγαλύτερη ανισότητα*, και οι μαζικές απεργίες του 1988-90 επιβεβαιώνουν ότι είναι έτοιμοι να παλέψουν γι' αυτά με αποφασιστικότητα. Κάποιοι το ονόμασαν αυτό "συντηρητισμό". Μπορεί κανείς με την ίδια λογική να περιγράψει σαν "συντηρητική" και την σκέψη των εργατών στις καπιταλιστικές χώρες, που αντιστέκονται σε περικοπές μισθών και απολύσεις![45]

Γι' αυτούς τους λόγους, μια εργατική αυτοδιαχείριση γιουγκοσλαβικού τύπου, που δηλαδή συνδυάζεται με μια λεγόμενη "σοσιαλιστική οικονομία αγοράς", συγκαλύπτει μάλλον παρά λύνει την αντίφαση. Δεν υπάρχει γνήσια *εξουσία*

[45] Διάφοροι παρατηρητές της καθημερινής σοβιετικής ζωής -πιο αξιοσημείωτος ο φιλόσοφος και σατιρικός Αλεξάντερ Ζινόβιεφ, αλλά δυστυχώς και ο επαναστάτης σοσιαλιστής Hillel Ticktin- ισχυρίστηκαν ότι η σταθερότητα της Σοβιετικής Ένωσης θεμελιώνεται στη σιωπηρή συνενοχή μεταξύ γραφειοκρατίας και εργατών. (Ζινόβιεφ, *Homo Sovieticus*, Λονδίνο 1982, Ticktin στο *Critique*, no.12, σελ. 129, 132-35). Όποιες κι αν ήταν οι προθέσεις των συγγραφέων, μια τέτοια γραμμή επιχειρημάτων είναι εν τέλει απολογία για τις υπάρχουσες συνθήκες, που είναι ακριβώς συγκρίσιμες με την ιδέα μιας συναίνεσης μεταξύ καπιταλιστών και της "σιωπηλής πλειοψηφίας" στη Δύση. Έχει όμως κι ένα σπόρο λογικής που μπορούμε να δούμε στη φλογερή αντίθεση των Σοβιετικών εργατών σε οποιαδήποτε αποσταθεροποιητική αλλαγή στην ασφάλεια του χώρου εργασίας τους.

Είναι αλήθεια ότι στους "ιδιωτικούς" τομείς της "μαύρης" εργασίας, οι μισθοί μπορεί να είναι έξι ή επτά φορές μεγαλύτερος απ'ό,τι στον κρατικό τομέα, και ότι συνεπώς υπάρχει ένα κοινό συμφέρον μεταξύ επιχειρηματιών της "μαύρης αγοράς" και εργαζομένων στον ανεπίσημο τομέα. Αλλά αυτό είναι δυνατό μόνο επειδή τέτοιοι τομείς δεν βαρύνουν σημαντικά στην κλίμακα του συνόλου της οικονομίας. Δεν υπάρχει υλική βάση για να φθάσει ο μέσος μισθός στην ΕΣΣΔ έξι ή επτά φορές πάνω από τον σημερινό. Δες τις παρατηρήσεις του Μαρξ για το ρόλο της δουλοκτητικής παραγωγής μέσα στον καπιταλισμό: "Η δουλεία είναι δυνατή σε συγκεκριμένα σημεία μέσα στο αστικό σύστημα παραγωγής (...) μόνο επειδή δεν υπάρχει σε άλλα σημεία και εμφανίζεται σαν ανώμαλο αντίθετο του ίδιου του αστικού συστήματος". *Grundrisse*, σελ.464.

λήψης αποφάσεων από τις εργατικές κολλεκτίβες (και, έτσι, ούτε γνήσια αυτοδιαχείριση), αν το κλείσιμο ενός εργοστασίου τους επιβάλλεται από το νόμο της αξίας. Δεν υπάρχει γνήσια "οικονομία της αγοράς" αν οι εργατικές κολλεκτίβες μπορούν να *εμποδίσουν* αποτελεσματικά τις διακυμάνσεις στην απασχόληση.

Τώρα, στη Σοβιετική Ένωση και στις άλλες τέτοιες κοινωνίες, είναι δυνατό να παρατηρήσουμε μια εμβρυακή μετατροπή τμημάτων της γραφειοκρατίας σε καπιταλιστική τάξη. Μια τέτοια διαδικασία απαιτεί γενίκευση της παραγωγής εμπορευμάτων -δηλαδή, μετατροπή των μέσων παραγωγής *και της εργατικής δύναμης* σε εμπορεύματα. Για να φθάσει στην ολοκλήρωση, θα πρέπει να καταργήσει τη συλλογική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, τις θεσμικές εγγυήσεις της πλήρους απασχόλησης, την κυριαρχία του κεντρικού σχεδιασμού, και το κρατικό μονοπώλιο του εξωτερικού εμπορίου. Κι αυτό βέβαια θα σήμαινε μια περαιτέρω ιστορική ήττα της σοβιετικής εργατικής τάξης σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Τέτοια ήττα δεν έχει συμβεί ακόμα.[46]

Η Οκτωβριανή Επανάσταση και η γραφειοκρατική κυριαρχία που προέκυψε από την απομόνωσή της μπορεί να εξηγηθεί μόνο με ένα *συνδυασμό*, από τη μια μεριά των ορίων της ρωσικής "εσωτερικής ανάπτυξης" (ένας "βάρβαρος" καπιταλισμός σε ένα ημιφεουδαρχικό κράτος, υποκείμενος σε έντονη ιμπεριαλιστική επίδραση από τα έξω, με μια σχετικά ισχυρότερη, πιο συγκεντρωμένη και πιο συνειδητή εργατική τάξη) και, από την άλλη, της τεράστιας ανάπτυξης του παγκόσμιου καπιταλισμού και του παγκόσμιου προλεταριάτου στην εποχή του ιμπεριαλισμού. Για τον ίδιο αυτό λόγο, η ρωσική γραφειοκρατία δεν μπορεί να μετατραπεί σε "νέα άρχουσα τάξη"

---

[46] Ο Charles Bettelheim (*Class Struggles in the USSR: Second Period, 1923-1930*, Brighton 1978) αναλύει λεπτομερειακά τους εργατικούς αγώνες της δεκαετίας του είκοσι, αλλά πουθενά δεν αποδεικνύει ότι κατέληξαν στην επανεμφάνιση μιας *αγοράς εργασίας* -δηλαδή, με μια οικονομική ήττα και τη μετατροπή του προλεταριάτου σε "εργάτες με ελεύθερο μισθό". Εκείνο που όντως δείχνει είναι ότι υπήρξε μεγάλη *πολιτική ήττα* της σοβιετικής εργατικής τάξης -συμπέρασμα που η σοβιετική Αριστερή Αντιπολίτευση, που παραβλέπεται από τον Bettelheim, και αργότερα το τροτσκιστικό κίνημα είχαν βγάλει εδώ και περισσότερα από εξήντα χρόνια. Αυτό το σοβιετικό Θερμιδόρ, όπως ονομάστηκε σε θύμηση της Γαλλικής Επανάστασης, δεν κατέστρεψε αλλά διατήρησε τα οικονομικά θεμέλια της κοινωνίας που δημιουργήθηκαν στην επανάσταση.

όσο η μοίρα του καπιταλισμού δεν έχει ακόμα αποφασιστεί διεθνώς κατά τον α΄ ή τον β΄ τρόπο. Αυτές οι "παλιές βρωμοδουλειές" που επανεμφανίστηκαν στην ΕΣΣΔ μετά τη νίκη της Επανάστασης, δεν μπορούσαν να πάρουν τη μορφή νέας ταξικής κοινωνίας αλλά διαφυλάχτηκαν με τη γραφειοκρατικοποίηση της κοινωνίας σε μετάβαση μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού.

4. Το βάρος της γραφειοκρατικής πολιτικής στην κοινωνική πραγματικότητα

Η επαναστατική μαρξιστική ανάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, δεν βασίστηκε σε μια "αντικειμενικίστικη" κι ακόμα λιγότερο σε μια "οικονομίστικη" σκοπιά της ιστορίας. Πουθενά δεν ισχυριζόμαστε ότι ο υποκειμενικός παράγοντας -η ταξική συνείδηση των εργατών και η πολιτική γραμμή που ακολουθήθηκε από την κρατική και κομματική ηγεσία- είχε ή έχει καθαρά περιθωριακό βάρος. Αντικειμενικές συνθήκες -και πάνω απ' όλα, ο βαθμός ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων- θέτουν σαφώς αυστηρά όρια στις πολιτικές εναλλακτικές λύσεις που είναι ανοιχτές για το κράτος και το κόμμα. Ακόμα και οι πιο ολοκληρωμένοι επαναστάτες στη Σοβιετική Ένωση το 1990 (για να μη μιλήσουμε για το 1920, 1927, 1933 ή το 1953) δε θα μπορούσαν να καταργήσουν ολότελα την παραγωγή εμπορευμάτων, το ρόλο του χρήματος, το κράτος και τη γραφειοκρατία. Όμως, μέσα σ' αυτούς τους αντικειμενικούς περιορισμούς, το φάσμα των πιθανών πολιτικών ήταν και παραμένει ευρύτερο απ' ό,τι γενικά πιστεύεται. Είκοσι οκτώ χρόνια πριν, στο κεφάλαιο 16 του βιβλίου *Μαρξιστική Πραγματεία της Οικονομίας*, προσπαθήσαμε να διευκρινίσουμε τις συνέπειες αυτών των επιλογών. Μέχρι σήμερα, κανείς δεν αντέκρουσε την επιχειρηματολογία μας.

Σε κάθε κοινωνία όπου υπάρχει περισσότερο ή λιγότερο σταθερά αναπτυσσόμενη αναπαραγωγή, το κοινωνικό προϊόν υποδιαιρείται σε τρεις, και όχι δύο, βασικούς τομείς: το αποθεματικό για παραγωγική κατανάλωση (Α), που επιτρέπει στην εργατική δύναμη και στα μέσα παραγωγής που φθείρονται

από την πορεία της παραγωγής να επανασυσταθούν· στο αποθεματικό για συσσώρευση (Β), που περιλαμβάνει το σύνολο των μέσων παραγωγής και μέσων κατανάλωσης για *πρόσθετους παραγωγούς*, πράγμα που γίνεται δυνατό με την εκτεταμένη αναπαραγωγή *εκφραμένη σε αξίες χρήσης*[47]· και στο αποθεματικό για μη παραγωγική κατανάλωση (Γ) -που περιλαμβάνει και την παραγωγή όπλων-, που δε συνεισφέρει διόλου στην μελλοντική εκτεταμένη αναπαραγωγή σε όρους, γι' άλλη μια φορά, αξίας χρήσης.

Η οικονομική ιδεολογία της γραφειοκρατίας, με την υποστήριξη αμέτρητων Δυτικών ιδεολόγων και διάφορων ψευτο- ή ημι-μαρξιστών, επιμένει ότι το αποθεματικό για παραγωγική κατανάλωση έπρεπε να παραμείνει συμπιεσμένο προκειμένου να διασφαλιστεί υψηλό επίπεδο συσσώρευσης για οικονομική ανάπτυξη και *μακροχρόνια* για "βέλτιστη ανάπτυξη" της κατανάλωσης. Αυτό υποτίθεται ότι εξηγεί το υψηλό ποσοστό συσσώρευσης στη σοβιετική οικονομία -κατά μέσον όρο, 25% του ετήσιου εθνικού εισοδήματος. Τόσο στη θεωρία όσο και στην πρακτική, όμως, αυτή η θέση είναι λαθεμένη, για τους παρακάτω δύο λόγους.

Πρώτον, δεν λαμβάνει υπόψη ότι το καταναλωτικό απόθεμα για τους άμεσους παραγωγούς είναι αποθεματικό *έμμεσων μέσων παραγωγής*. Κάθε ανεπάρκεια σε σχέση με τις βασικές προσδοκίες κατανάλωσης των άμεσων παραγωγών έχει σαν αποτέλεσμα μια σχετική, ή και απόλυτη μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας. Πρόσθετες επενδύσεις που γίνονται εφικτές από τη σχετική ή την απόλυτη πτώση της κατανάλωσης των παραγωγών οδηγούν σε *φθίνον ποσοστό αύξησης του τελικού προϊόντος*. Το ποσοστό συσσώρευσης 25% μεταφράζεται αρχικά σε 7% ετήσια ανάπτυξη, ύστερα σε 5%, μετά σε 4%, και στο τέλος σε μόλις 3%. Δυτικοί οικονομολόγοι μιλάνε αναφορικά μ' αυτό για "αυξανόμενο συντελεστή κεφαλαίου" στην ΕΣΣΔ. Οι επίσημοι Σοβιετικοί οικονομολόγοι αναφέρονται στο ίδιο φαινόμενο με τον όρο "επιβράδυνση στην ανακύκλωση των παγίων κεφαλαίων".[48]

---

[47] Σ' αυτό το πλαίσιο δεν αναφερόμαστε σε ανταλλακτικές αξίες ή τιμές, επειδή δεν μιλάμε μόνο για καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής.

[48] A.Bagdarasov, S.Pervushin, "Labour Productivity, Reserves for Growth", *Kommunist* 2, 1983. "Σημαντική αιτία για τις ανεπαρκείς ποιοτικές και ποσοτικές στατιστικές της οικονομικής ανάπτυξης είναι το ότι, αντί για πραγματική οικονομία της εργασίας, σε

Δεύτερον, αυτή η ιδεολογία παραβλέπει το γεγονός ότι οι παραγωγοί που καταναλώνουν λιγότερα ή χαμηλότερης ποιότητας απ' ό,τι προσδοκούσαν αγαθά και που δεν είναι ικανοποιημένοι με τις συνθήκες της εργασίας και της ζωής τους (συμπεριλαμβανόμενης της απουσίας πολιτικών και πολιτειακών δικαιωμάτων), είναι επίσης αδιάφοροι για τη δουλειά τους και μπορεί πράγματι να επιβραδύνουν σκόπιμα τους ρυθμούς της. Αποποιούμενοι κάθε ευθύνη για την παραγωγή, πρέπει να *εξαναγκαστούν για να εργαστούν.*

Σε μια καπιταλιστική οικονομία, αυτός ο εξαναγκασμός λειτουργεί κύρια μέσα από την αγορά εργασίας, μέσα από τη διακύμανση των μισθών, την εργασιακή ανασφάλεια, τις περιοδικές φάσεις μαζικής ανεργίας κ.ο.κ. Στη Σοβιετική Ένωση, όμως, αυτοί οι περιορισμοί λειτουργούσαν περιθωριακά ή και καθόλου: *αυτός είναι και ο λόγος που δεν πρόκειται για καπιταλιστική κοινωνία.* Αντί για νόμους της αγοράς, οι παράγοντες εξαναγκασμού είναι ο διοικητικός έλεγχος, η πίεση και η καταστολή -μ' άλλα λόγια, ο δεσποτισμός της γραφειοκρατίας. *Αυτές ακριβώς είναι οι περιστάσεις που εξηγούν την υπερτροφία του υπαλληλισμού και των κατασταλτικών μηχανισμών, και του αποθέματος για μη παραγωγική κατανάλωση (κατηγορία Γ) που είδαμε παραπάνω. Έτσι, το Β μειώνεται παραπάνω απ' όσο θα έπρεπε, αν αυξανόταν λογικά το Α. Η επέκταση των μη παραγωγικών δαπανών μειώνει ή ακυρώνει αυτά τα επιπρόσθετα πλεονεκτήματα που θεωρήθηκε δυνατό να επιτευχθούν με τη διατήρηση της κατανάλωσης από τους παραγωγούς σε χαμηλά επίπεδα.* Ο Πίνακας 1 μας δείχνει την κατά προσέγγιση εξέλιξη του εθνικού εισοδήματος, όπως αυτό κατανέμεται στις τρεις κατηγορίες.[49]

ισοδύναμη βάση, υπάρχει μια σχέση συναλλαγής μεταξύ ζωντανής εργασίας και νεκρής, αντικειμενοποιημένης εργασίας, σύμφωνα με την οποία *κάθε νέο βήμα προς υψηλότερη παραγωγικότητα της εργασίας βασισμένο σε μεγαλύτερη δαπάνη για αντικειμενοποιημένη εργασία* δεν αντισταθμίζεται από εξοικονόμηση τις δαπάνες για ζωντανή εργασία".

[49] Οι ίδιες οι σοβιετικές πηγές εκτιμούν το κόστος της γραφειοκρατίας (δηλαδή της κατηγορίας Γ) σε γύρω στο 30% του εθνικού εισοδήματος (Alexander Zaichenko, στο Moscow News, 11 Ιουνίου 1989). Κατά τη δική μας γνώμη, και αυτός ο αριθμός είναι κάτω από την πραγματικότητα. Από την άλλη, οι σοβιετικές πηγές εκτιμούν ότι το μέρος του μισθού (και εκείνου του διοικητικού προσωπικού) στην καθαρή παραγωγή της βιομηχανίας μειώθηκε από 58% το 1928 σε 33,4% το 1950, ενώ αυξήθηκε ύστερα λίγο για να φτάσει το 37,7 % το 1987.

Αυτή, λοιπόν, είναι η μυστική ουσία της πολιτικής και οικονομικής ιστορίας της γραφειοκρατίας, των αρχικών της επιτυχιών και των όλο και πιο θλιβερών της αποτυχιών. Αντί για "παραγωγή για την παραγωγή", και "συστηματική ώθηση προς επέκταση της συσσώρευσης κεφαλαίου", βρίσκουμε μια

Πίνακας 1

Κατανομή του κοινωνικού προϊόντος στην Σοβιετική Ένωση (%)

	Α	Β	Γ
Αρχική Κατάσταση	55.00	15.00	30.00
Αρχή γραφειοκρατικής εκβιομηχάνισης	35.00	30.00	35.00
Μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα	35.00	20.00	45.00

τεράστια ανάπτυξη της κατηγορίας Γ και μια αυξανόμενη αδιαφορία για την ανάπτυξη, για να μην πούμε για τη βελτιστοποίηση, της κατηγορίας Β. Όσο για τις εσωτερικές αντιφάσεις της διαχείρισης και του σχεδιασμού της, η γραφειοκρατία όλο και περισσότερο γίνεται εμπόδιο στην επέκταση των παραγωγικών δυνάμεων -εμπόδιο που πρέπει να εξαλειφθεί για να ξανα-υπάρξει πρόοδος. Μετά τις αποκαλύψεις της γκλάσνοστ, είναι δύσκολο να αρνηθεί κανείς αυτή τη συνολική εκτίμηση.

Στη Σοβιετική Ένωση, το μέγεθος και η έκταση της γραφειοκρατίας, καθώς και η δυναμική της παραγωγής εμπορευμάτων, ήταν πολύ μεγαλύτερα απ' ό,τι είναι αντικειμενικά αναπόφευκτο. Πράγματι, *η αλληλεπίδραση μεταξύ αντικειμενικά αναπόφευκτου και πραγματικής γραφειοκρατικής πολιτικής*, (δηλαδή, το προϊόν των συγκεκριμένων γραφειοκρατικών συμφερόντων) *προσδιόριζε τη δυναμική της σοβιετικής πραγματικότητας*. Οι συνέπειες αυτής της αλληλεπίδρασης πρέπει να συνοψισθούν σε μια απλή διατύπωση: κολοσσιαία σπατάλη. Ένας πρώην επικεφαλής της γραφειοκρατίας, ο Γιούρι Αντρόποφ, εκτίμησε ότι *το ένα τρίτο των κατ' έτος εργατικών ωρών*, σπαταλιούνταν. Και ο Γκορμπατσόφ κατόπιν επιβεβαίωσε τον ισχυρισμό. Δύσκολα θα μπορούσε να υπάρξει πιο ρητή καταγγελία της γραφειοκρατικής διαχείρισης στην σοβιετική οικονομία.

Το να βλέπει κανείς την πηγή της εξουσίας της γραφειοκρατίας στον "κεντρικό σχεδιασμό σαν τέτοιον", είναι μια τυπική περίπτωση πραγμοποιημένης, φετιχιστικής σκέψης που δεν απαντά το ερώτημα: ποιές κοινωνικές δυνάμεις σχεδιάζουν, και υπέρ τίνος;[30] Επιπλέον, παραβλέπει την κύρια πλευρά της σοβιετικής οικονομίας, που είναι ακριβώς ο υβριδικός *συνδυασμός* κεντρικής κατανομής και μερικής επιβίωσης της παραγωγής εμπορευμάτων. Από το πρώτο πενταετές σχέδιο και μετά, είδαμε μόνο μερικό και συνεπώς κατά πολύ στρεβλωμένο σχεδιασμό, μια συγκέντρωση πόρων σε "καταστροφικά" σχέδια μαζί με τεράστιες σύμφυτες δυσαναλογίες.

Την εντυπωσιακότερη απ' αυτές τις δυσαναλογίες βλέπουμε στην τρομακτική υπανάπτυξη του τομέα υπηρεσιών με την ευρύτερη έννοια του όρου (εμπόριο, μεταφορές, αποθήκευση, τραπεζικές εργασίες κτλ.), που είναι μόνο το 15-20% της εθνικής δαπάνης, σε σύγκριση με το 40-50% στις βιομηχανικές και ημιβιομηχανικές καπιταλιστικές χώρες. (Αυτή η τελευταία αναλογία, όμως, θα έπρεπε να μειωθεί ουσιαστικά αν επρόκειτο να λάβει κανείς υπόψη του τα *faux frais* της καπιταλιστικής παραγωγής, της καπιταλιστικής διανομής και της καπιταλιστικής συσσώρευσης στις χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες και το εμπόριο, που είναι επίσης πολύ σπάταλα). Οι διαβόητες ουρές στις σοβιετικές πόλεις, που κατατρώγουν τόσο χρόνο -κύρια από τις γυναίκες- οφείλονται τουλάχιστον τόσο σ' αυτή τη

---

[30] Ο Gerard Roland δημοσίευσε πρόσφατα ένα ανανεωτικό, ενδιαφέρον έργο: *L'économie politique du système soviétique*, Παρίσι 1989. Ατυχώς, οι πολλές ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις του μειώνονται σε αξία από ένα χαρακτηρισμό της σοβιετικής οικονομίας σαν κυριαρχούμενης από "δείκτες αξίες", δηλαδή, στόχους σε ακαθάριστο προϊόν που τίθενται στις επιχειρήσεις. Ο σχεδιασμός, ισχυρίζεται, και ο σχεδιασμός με μέσα τους δείκτες ακαθάριστου προϊόντος, δεν είναι λογικός παρά μόνο αν τείνει να μεγιστοποιήσει την παραγωγή. Γιατί όμως; Ο Roland παρέχει μόνο κάποια κυκλικά και ταυτολογικά επιχειρήματα για να υποστηρίξει αυτή τη δήλωση, που δεν αντέχει σε εξονυχιστική λογική εξέταση. Γιατί ο σχεδιασμός σημαίνει μόνο ότι *οι στόχοι που θέτουν αυτοί που ελέγχουν τη διαδικασία σχεδιασμού* (ή, αν προτιμά κανείς, αυτοί που ελέγχουν το κοινωνικό υπερπροϊόν), πρέπει να εφαρμοστούν από οικονομικές μονάδες. Ποιός όμως ελέγχει πραγματικά αυτή τη διαδικασία και ποιοί στόχοι τίθενται είναι ζητήματα που μπορούν ν' απαντηθούν μόνο από συγκεκριμένη ανάλυση, όχι από εκ των προτέρων υποθέσεις. Δεν απαιτεί μεγάλη προσπάθεια το ν' αποδείξουμε εμπειρικά ότι η μεγιστοποίηση της παραγωγής δεν υπήρξε ποτέ ούτε στόχος ούτε αποτέλεσμα του γραφειοκρατικού σχεδιασμού.

Παρόμοια κριτική θα μπορούσε να γίνει στην έννοια του Walter Süss για τον "σταλινικό τρόπο παραγωγής" στο κατά τ' άλλα έξοχο βιβλίο του, *Die Arbeiterklasse als Maschine*, Βισμπάντεν 1985.

μακροπρόθεσμη υποεπένδυση στον τομέα των υπηρεσιών όσο και στις ανεπάρκειες σε προϊόντα. Για παράδειγμα, παρόλο που η ΕΣΣΔ είναι ο κατά πολύ μεγαλύτερος παραγωγός πατάτας στον κόσμο, το 75% του προϊόντος δεν καταφέρνει να φθάσει στον τελικό καταναλωτή.

Τέτοιες δυσαναλογίες βαραίνουν πολύ στις συνθήκες ζωής και στην παραγωγικότητα της εργασίας στην Σοβιετική Ένωση, αλλά δεν μπορούν με κανένα τρόπο να περιγραφούν ως σύμφυτες, ή σαν αναπόφευκτες επιπτώσεις, του κεντρικού σχεδιασμού. Αντίθετα: οι τεράστιες δυσλειτουργίες και σπατάλες που συνεπάγονται αντιβαίνουν στην βασική λογική του σχεδιασμού, ο οποίος στο κάτω κάτω είναι μια προσπάθεια για αναλογική ανάπτυξη της οικονομίας. Αντανακλούν απλά προτιμήσεις της γραφειοκρατίας, που επιβάλλονται δεσποτικά στο πλήθος των παραγωγών/καταναλωτών.

Όσο για τη θέση ότι ο κεντρικός σχεδιασμός "σαν τέτοιος και από μόνος του" τρέφει τη γραφειοκρατία και ότι συνεπώς ο "μαρξιστικός σοσιαλισμός" ισούται με τη γενική και δεσποτική εξουσία της γραφειοκρατίας -μια θέση που πρωτοδιατυπώθηκε από τον Μαξ Βέμπερ και υιοθετήθηκε από τον von Mises- καμία λογική απόδειξη δεν έχει ποτέ προταθεί σε υποστήριξή της. Είναι πράγματι βασικά μια ταυτολογία, *με την προϋπόθεση* ότι ισχυρίζεται κανείς πως η μόνη δυνατή μορφή σχεδιασμού είναι ο σχεδιασμός από πάνω, μέσω ενός υπερβολικά εκτεταμένου κράτους. Αυτό όμως ενσωματώνει ένα σκληρό μέτρο ελιτιστικής προκατάληψης, την υπόθεση δηλαδή ότι η μάζα των παραγωγών/πολιτών δεν είναι σε θέση συνειδητά να συντονίσουν (δηλαδή να σχεδιάσουν) τις προτιμήσεις τους από τα κάτω.

Αν κοιτάξει κανείς τα ιστορικά στοιχεία, στην πραγματικότητα η αιτιακή αλυσίδα πρέπει να αντιστραφεί. Δεν είναι η εσώτερη φύση του σχεδιασμού που παρήγε την υπερτροφία της Σοβιετικής γραφειοκρατίας, αλλά μάλλον η εξουσία της γραφειοκρατίας που παρήγε τις ειδικές μορφές σχεδιασμού στην ΕΣΣΔ και τις παρεμφερείς κοινωνίες.

Μια άλλη ιδέα που κυκλοφορεί τώρα ευρύτατα στην ΕΣΣΔ είναι ότι ο γραφειοκρατικός δεσποτισμός είναι αποτέλεσμα του "κομμουνισμού των στρατώνων" που ήδη ξεκίνησε στην περίοδο του πολεμικού κομμουνισμού. Υποτίθεται ότι το φαινόμενο

κάπως περιορίστηκε με τη Νέα Οικονομική Πολιτική (ΝΕΠ), αλλά ότι γενικεύτηκε στη συνέχεια μετά το 1928, με την "αριστεροβολονταρίστικη" γραμμή του Στάλιν να εκσυγχρονίσει τη Ρωσία με κάθε κόστος και με μέσα ανελέητης πίεσης. Το γεγονός είναι, ωστόσο, ότι στην περίοδο του Πολεμικού Κομμουνισμού, δεν υπήρχε σχεδόν καμία γραφειοκρατία. Η γραφειοκρατία ανέβηκε στην εξουσία την εποχή της ΝΕΠ, όπως δείχνουν σαφώς τα στοιχεία για τους υπαλλήλους πλήρους απασχόλησης στο Ρωσικό Κομμουνιστικό Κόμμα μετά το 1922. Αν η γενίκευση του σχεδιασμού μετά το 1928 πήρε τερατώδη γραφειοκρατική μορφή, αυτό έγινε ακριβώς επειδή επιβλήθηκε από τη γραφειοκρατία, για να επεκτείνει τη δύναμη και τα προνόμιά της.[51]

Παρά τον αποσπασματικό του χαρακτήρα, ο σοβιετικός σχεδιασμός εμπεριείχε ένα σκληρό πυρήνα πραγματικού σχεδιασμού. Το να χαρακτηρίσουμε τη σοβιετική οικονομία *μόνο* σαν "οικονομία της σπατάλης" -όπως έκαναν κάποιοι συγγραφείς- δεν εξηγεί πώς μια κατ' ουσία αγροτική χώρα κατόρθωσε, μέσα σε λιγότερο από δύο γενιές, να γίνει η δεύτερη βιομηχανική δύναμη στον κόσμο. Πλήθος αμερικανικά και ιαπωνικά εργοστάσια εφαρμόζουν τώρα σοβιετικές πατέντες. Είναι όλα αυτά αποτέλεσμα της "σπατάλης";[52]

Σ' ένα σύστημα ελεύθερης και δημοκρατικής λήψης αποφάσεων από το λαό, δημοκρατικά συγκεντροποιημένης αυτοδιαχείρισης, η έκταση της γραφειοκρατικής στρέβλωσης του σχεδιασμού θα μειωνόταν αισθητά. Αλλά αρκετοί συγγραφείς, από διαφορετική σκοπιά ο καθένας, υπονοούν πως η αυτοδιαχείριση είναι αδύνατη δίχως την κυριαρχία της αγοράς, ότι ο μόνος δυνατός "πραγματοποιήσιμος" σοσιαλισμός είναι ο σοσιαλισμός της αγοράς. Η ιστορική εμπειρία της

[51] Ο Alec Nove σωστά υπέδειξε ότι, αντίθετα με το μύθο ενός Τρότσκι σαν πατέρα του "στρατιωτικοποιημένου κομμουνισμού", στην πραγματικότητα ο Τρότσκι πρότεινε την εισαγωγή της ΝΕΠ ένα χρόνο πριν τον Λένιν, χάνοντας στην ψηφοφορία στο Πολιτμπιρό. "Trotsky, Collectivization and the Five Year Plan", που αρχικά τυπώθηκε στο βιβλίο της Francesca Gori, ed., *Pensiero e azione politica di Lev Trockij*, Φλωρεντία 1982.

[52] Για να εκτιμήσουμε τη δυναμική του κεντρικού σχεδιασμού, θα πρέπει να θυμηθούμε και την αξιωσημείωτη μετακίνηση της σοβιετικής βαριάς βιομηχανίας από την Ουκρανία στα Ουράλια στο 1941 -μια κίνηση εντελώς απρόβλεπτη από τους Γερμανούς (και Αγγλοαμερικάνους) στρατιωτικούς ηγέτες, που ήταν ένας από τους κύριους παράγοντες που βοήθησαν την ΕΣΣΔ να επιβιώσει από την χιτλερική εισβολή.

Γιουγκοσλαβίας ανασκεύασε ήδη αυτό τον ισχυρισμό, αφού οι ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις προς αγορά το 1971 οδήγησαν όχι στην ενδυνάμωση της εργατικής αυτοδιαχείρισης αλλά στη βαθμιαία της αυτοκατάργηση. Αν η αγορά επιβάλλει μαζικές απολύσεις, ή και κλεισίματα εργοστασίων, στους εργαζόμενους, -στις περισσότερες περιπτώσεις, όχι από δικό τους "λάθος" ή ευθύνη- πώς μπορούν να θεωρηθούν ελεύθεροι ή αυτοδιαχειριζόμενοι με οποιαδήποτε έννοια, εκτός από εκείνη του ότι είναι ελεύθεροι να αυτοαπολύονται;

Η ανάλυση του Μαρξ για τις αναπόφευκτες επιπτώσεις μιας κυρίαρχης οικονομίας της αγοράς επιβεβαιώθηκαν έτσι πλήρως, παρά την ποικιλία των πρόσφατων προσπαθειών να τετραγωνιστεί ο κύκλος. Ο Peter Ruben, για παράδειγμα, προσπαθεί να παντρέψει την υπεράσπιση του "σοσιαλισμού της αγοράς" -συμπεριλαμβανόμενων και των επιχειρηματικών κερδών και μεγάλων, αναγκαστικών διακυμάνσεων στην απασχόληση- με το όραμα του Μαρξ για απελευθέρωση των εργαζομένων διαμέσου της αντικατάστασης της ταξικής κοινωνίας από μια ένωση ελεύθερων ατόμων. Μα αυτή η αντιμετώπιση αγνοεί εντελώς το ότι δεν υπάρχουν "ελεύθερα συνεταιρισμένοι παραγωγοί" αν υποτάσσονται και αλλοτριώνονται από το νόμο της αξίας, αν η οικονομική τους μοίρα τους *επιβάλλεται* πίσω από την πλάτη τους, ανεξάρτητα από τη συνειδητή τους επιλογή.[53]

Ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ εκφράζει ακόμα σαφέστερα αυτή την αντίφαση. Από τη μία, σωστά υπενθυμίζει ότι, για τον Μαρξ, σοσιαλισμός σημαίνει ελεύθερη ανάπτυξη όλων των ατόμων: οι άνθρωποι πρέπει να αποκτήσουν τον έλεγχο της υλικής τους παραγωγής· η ίδια η ουσία του σοσιαλισμού βρίσκεται στην ελευθερία. Ύστερα όμως έρχεται το *salto mortale*. Στην σκέψη του Γκορμπατσόφ, η ελευθερία και ο έλεγχος περιορίζονται στην ιδιοποίηση των μέσων παραγωγής από τους παραγωγούς (διαφοροποιημένες και όχι πλέον "μονοπωλιακές" ιδιοκτησιακές σχέσεις). Η κοινωνική δικαιοσύνη συσχετίζεται με τη λεγόμενη οικονομική αποτελεσματικότητα -δηλαδή, με τον προσδιορισμό της μακροπρόθεσμης δυναμικής της οικονομίας από τον ανταγωνισμό και εκτεταμένους μηχανισμούς της αγοράς. Αλλά πώς μπορούν οι παραγωγοί να ελέγξουν την υλική τους

[53] Peter Ruben, "Was ist Sozialismus?" στο περιοδικό της ΛΔΓ *Initial*, No.2, 1990.

παραγωγή και τις εργασιακές τους συνθήκες, αν αυτές τους επιβάλλονται από τους νόμους της αγοράς και τον ανταγωνισμό, ενάντια στη δική τους ελεύθερη βούληση;[54]

Από την άποψη αυτήν, η πολιτική της ηγεσίας του ΚΚΣΕ δεν ήταν ούτε αντικειμενικά προκαθορισμένη ούτε και χωρίς επίπτωση για την εξέλιξη της χώρας και του κόσμου: ενίσχυσε ταυτόχρονα και τη διάδοση της εμπορευματικής παραγωγής και την επέκταση της γραφειοκρατίας. Στο τέλος επιτάχυνε σημαντικά και τις δύο διαδικασίες, καθιστώντας έτσι πιο έντονες τις κοινωνικές αντιφάσεις. Το ίδιο το κόμμα, όχι μόνο δεν υπήρξε όπλο των προλεταριακών μαζών (του προλεταριάτου σαν τάξη) ενάντια στη γραφειοκρατία, όπως το ευχόταν και το έλπιζε ο Λένιν, αλλά και έγινε εργαλείο της γραφειοκρατικής διχτατορίας. Αντί να υψώσει το προλεταριάτο στη θέση της άμεσα άρχουσας τάξης, στην περίοδο της διχτατορίας του προλεταριάτου, το κόμμα μετατράπηκε όλο και πιο πολύ σε μια ξεχωριστή γραφειοκρατική μηχανή μακρυά από την εργατική τάξη. Η γραφειοκρατικοποίηση του κόμματος ενώθηκε με τη γραφειοκρατικοποίηση του κράτους για να καταπιέσει και πάλι το προλεταριάτο.

Είναι σαφές ότι όλη αυτή η προβληματική συνδέεται στενά με το ζήτημα του Θερμιδόρ, που ήταν το αντικείμενο μιας από τις γνωστότερες αναλύσεις του Τρότσκι. Αυτό που είναι λιγότερο γνωστό είναι ότι ήδη από το 1921, ο ίδιος ο Λένιν προέβαλε τη δυνατότητα ενός Θερμιδόρ στις σημειώσεις του για την Δέκατη Κομματική Συνδιάσκεψη: "Θερμιδόρ; Η λογική σίγουρα υπαγορεύει να παραδεχτούμε την πιθανότητα. Αν θα φθάσουμε σ' αυτό ή όχι, μόνο ο χρόνος θα το πει".[55]

---

[54] Μ.Γκορμπατσόφ, "Die sozialistische Idee und die revolutionäre Umgestaltung", *Der Spiegel-Dokument*, Γενάρης 1990. Μια κλασική υπεράσπιση της θέσης του σοσιαλισμού της αγοράς σαν μόνου δυνατού πλαισίου για την αυτοδιαχείριση των εργατών είναι το έργο του Selucki, "Marxism and Self-Management", από το J.Vanek, ed., *Self Management: Economic Liberation of Man*, Harmondsworth 1975. Για τη γιουγκοσλαβική εμπειρία δες το εξαίρετο βιβλίο της Catherine Samary, *Le marché contre l' auto-gestion*, Παρίσι 1988.

[55] V.I.Lenin, *Sochineniya* (συλλογή έργων στα ρωσικά), τόμος 43, σελ.403, πέμπτη έκδοση. Η απόφαση που υιοθετήθηκε από τη 19η συνδιάσκεψη του ΚΚΣΕ δηλώνει ρητά ότι από το 1924 η εξουσία είχε γίνει αντικείμενο σφετερισμού από τη γραφειοκρατία και τα σοβιέτ είχαν στερηθεί όλη την πραγματική τους εξουσία. Είναι ένας τέλειος ορισμός του σοβιετικού Θερμιδόρ, κατ' ουσία ολόιδιος με τη διατύπωση του Τρότσκι για πολιτική απαλλοτρίωση του σοβιετικού προλεταριάτου από την γραφειοκρατία.

Θα πρέπει γι' άλλη μια φορά να τονιστεί ότι το αποτέλεσμα δεν πηγάζει αυτόματα από "αντικειμενικές περιστάσεις" ή από "συσχετισμούς δύναμης", αλλά καθορίστηκε κατά πολύ από μια ολόκληρη σειρά αποφάσεων που πήρε πρώτα η πλειοψηφία της ηγεσίας του ΚΚΣΕ, ύστερα ο Στάλιν και η ομάδα του στην κεφαλή του σοβιετικού κράτους και, αργότερα, στη διάρκεια μιας τρίτης φάσης, η κορυφή της γραφειοκρατικής δικτατορίας μετά το θάνατο του Στάλιν. Οι παρακάτω επιλογές, σε πάνω-κάτω χρονολογική σειρά, είχαν πλήθος συνέπειες:

- η άρνηση εφαρμογής της απόφασης του 1923 για εσωκομματική δημοκρατία, η κατάπνιξη των συζητήσεων και της κριτικής, και η παγίωση ενός κομματικού καθεστώτος βασισμένου στην εξουσία ενός μη εκλεγμένου και ουσιαστικά αμετακίνητου μηχανισμού που επεκτάθηκε τερατωδώς μετά το 1921.

- η συντριβή της αυτοέκφρασης των εργατών και των καταλοίπων της σοβιετικής δημοκρατίας.

- η καθυστέρηση σε μια σταδιακά επιταχυνόμενη εκβιομηχάνιση μεταξύ 1923 και 1927, και ειδικά στη δημιουργία βιομηχανίας τρακτέρ σαν βάση για μια ανάπτυξη εθελοντικών συνεταιρισμών των παραγωγών στην αγροτιά.

- η υποταγή του Κινεζικού Κομμουνιστικού Κόμματος στην αστική Κουομιντάνγκ, έως και μετά το πραξικόπημα του Τσαν Καϊσέκ -μια πολιτική που οδήγησε στην ήττα της Κινεζικής Επανάστασης τον Απρίλη του 1927.

- η αναγκαστική κολλεκτιβοποίηση της γεωργίας και η μαζική εξορία των υποτιθέμενων κουλάκων μετά το 1928.

- η εσπευσμένη εκβιομηχάνιση, χωρίς υπολογισμό κόστους, μετά το 1928, που συνοδεύτηκε από απότομη πτώση των πραγματικών μισθών και μια βάναυση αντεργατική νομοθεσία και καταστολή.

- η θεωρία και πρακτική του "σοσιαλφασισμού" που βοήθησε τον Χίτλερ να πάρει και να σταθεροποιήσει την εξουσία του το 1933-34.

- ο στραγγαλισμός της Ισπανικής Επανάστασης το 1936-37.

- η μαζική εκκαθάριση του ΚΚΣΕ και του Κόκκινου Στρατού μεταξύ 1934 και 1938, και η θεσμοθέτηση της τρομοκρατίας.
- το Σύμφωνο Χίτλερ-Στάλιν το 1939-41, με τα καταστροφικά πολιτικά και στρατιωτικά του αποτελέσματα.
- οι προσπάθειες για κατάπνιξη των μαζικών εθνικοαπελευθερωτικών εξεγέρσεων στην Ινδία και την Ινδονησία μεταξύ 1942 και 1946 και των εξεγέρσεων των εργατικών μαζών στην καπιταλιστική Ευρώπη το 1943-48.
- η δομική αφομοίωση στη σταλινική Ρωσία της Ανατολικοευρωπαϊκής "ζώνης απορρόφησης κραδασμών", με μεθόδους που απέρριπτε η πλειοψηφία των εργαζομένων σ' αυτές τις χώρες.
- η διάσπαση με τον Τίτο και τον Μάο σε κρατικό επίπεδο.
- η στρατιωτική επέμβαση εναντίον της πολιτικής επανάστασης στην Ουγγαρία το 1956 και εναντίον της Άνοιξης της Πράγας το 1968.

Όλες αυτές οι αποφάσεις θα μπορούσαν ν' αποφευχθούν. Αν είχαν ληφθεί άλλες στη θέση τους, δεν θα υπήρχε εγγύηση για νίκη της παγκόσμιας επανάστασης, αλλά σίγουρα θα δημιουργούσαν έναν κόσμο τελείως διαφορετικό απ' εκείνον που αναπτύχθηκε από το 1924.

5. Οι αντιφάσεις της γραφειοκρατικής εργοστασιακής οργάνωσης

Ο υβριδικός συνδυασμός δεσποτικού κεντρικού σχεδιασμού και μερικής λειτουργίας του νόμου της αξίας στη Σοβιετική Ένωση εκφράστηκε καθαρά στο επίπεδο της εργοστασιακής οργάνωσης.

Η επαύριο της Οκτωβριανής Επανάστασης σημαδεύτηκε από μια μεγάλη προώθηση της αυτοοργάνωσης της εργατικής τάξης στα εργοστάσια.[56] Όμως η έλλειψη συντονισμού του

[56] Δες μεταξύ άλλων πηγών τα: *The Petrograd Workers and the Soviet Seizure of Power*, Λονδίνο 1984 του David Mandel, που είναι το κύριο έργο επί του θέματος. *The Bolsheviks Come to Power*, Νέα Υόρκη 1976 και Λονδίνο 1979, του A.Rabinowitch.

οικονομικού συστήματος δεν ξεπεράστηκε αυθόρμητα μ' αυτό τον τρόπο και η κυβέρνηση των μπολσεβίκων προσπάθησε να συνδυάσει τις από τα κάτω πρωτοβουλίες των εργαζομένων με την από τα πάνω συγκεντροποίηση.[57] Οι πιέσεις του εμφύλιου πολέμου και του Πολεμικού Κομμουνισμού, λειτούργησαν στην ίδια κατεύθυνση. Με την εισαγωγή της ΝΕΠ το 1921, αυτή η νέα ισορροπία σταθεροποιήθηκε τελικά δια του συστήματος "τρόικα" με την κατανομή εξουσίας ανάμεσα στο διευθυντή, το γραμματέα του εργατικού συνδικάτου και τον γραμματέα του Κόμματος.[58] Τα συνδικάτα λειτούργησαν σαν κύριοι υπερασπιστές και ιμάντες μεταβίβασης των εργατικών συμφερόντων, που με κανένα τρόπο δεν θυσιάζονταν συστηματικά προς όφελος της διεύθυνσης. Στην πραγματικότητα, αν και η ανισότητα αυξήθηκε στην περίοδο της ΝΕΠ, όπως και η ανεργία, το βιοτικό επίπεδο των εργαζομένων ανέβηκε σημαντικά.[59]

Η παγίωση του Θερμιδόρ, της γραφειοκρατικής δικτατορίας, κατέστρεψε βίαια αυτή την ισορροπία. Τα συνδικαλιστικά δικαιώματα μειώθηκαν στο μηδέν. Η ενός ανδρός διευθυντική εντολή έγινε σιδερένιος κανόνας στο εργοστάσιο. Ο πρωτόγονος "παραγωγισμός", με μέτρο το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν, ανεξάρτητα από οικονομικό και κοινωνικό κόστος, έγινε ο στόχος στον οποίο τόσο η συνδικαλιστική όσο και η κομματική οργάνωση όφειλαν να αφιερωθούν ψυχή τε και σώματι. Απεργίες και όποια άλλη μορφή εργατικής ταξικής αντίδρασης απαγορεύονταν σαν "δολιοφθορά".

Η Ενωμένη Αντιπολίτευση αντιτάχθηκε σθεναρά απ' την αρχή σ' αυτές τις τάσεις. Στις 21 Σεπτεμβρίου 1926, ο Τρότσκι υπέδειξε ότι τα "μέτρα του πολεμικού κομμουνισμού και η

Fabrikräte in Russland, Δυτικό Βερολίνο 1976 της A.M.Pankratova. *The Soviets: The Russian Workers, Peasants and Soldiers Councils, 1905-1921*, Νέα Υόρκη 1974, του O.Anweiler. *Die russischen Gewerkschaften in Revolution und Bürgerkrieg, 1917-1919*, Φρανκφούρτη 1972, του V.Brugmann.

[57] Επιπρόσθετα με τα έργα που αναφέρονται στη σημείωση 55, δες το έργο του Victor Serge *Year One of the Russian Revolution*, Λονδίνο 1972, το *The Bolshevik Revolution*, τόμος 1, Harmondsworth 1966 του E.H.Carr και το *Die heroische Periode der grossen russischen Revolution*, Φρανκφούρτη 1971, του L.N.Kritzmann.

[58] Δες Walter Süss, σελ.79-89.

[59] Σύμφωνα με τον Süss (σελ.62-65), ο μέσος πραγματικός μισθός του εργάτη τον Απρίλη του 1928 ήταν λίγο υψηλότερος στη Μόσχα απ' ό,τι στη Βιέννη ή την Πράγα, και μόνο 30% μικρότερος απ' ό,τι στο Βερολίνο. Ώς το 1929, η αναλογία αναλφαβητισμού της ρωσικής εργατικής τάξης είχε μειωθεί σε 13,9% από το 36% το 1918.

εντεινόμενη πίεση" θα μπορούσαν να είναι αποτελεσματικά μόνο για μια περιορισμένη περίοδο, και ότι "σε συνθήκες μακροπρόθεσμης οικοδόμησης του σοσιαλισμού, η εργατική πειθαρχία πρέπει να βασίζεται όλο και περισσότερο στην αυτοδραστηριότητα των εργατών και στο ενδιαφέρον τους για το αποτέλεσμα της δουλειάς τους".[60]

Το σύστημα της γραφειοκρατικής διοίκησης εισήγαγε μαζικά έναν χοντροκομμένο τεϊλορισμό και την απο-ειδίκευση μέρους της εργατικής δύναμης.[61] Μια επιταχυνόμενη και κατατμημένη εργασία, με μια ριζική, σταχανοβικού τύπου, κατάτμηση της εργατικής τάξης σύμφωνα με την τεχνική διαίρεση της εργασίας, γρήγορα έγιναν ο κανόνας. Ενάντια στην αρχική αντίσταση του Λουνατσάρσκι, Λαϊκού Κομισάριου Εκπαίδευσης, το όλο σύστημα επαγγελματικής κατάρτισης αναδιοργανώθηκε, για να αντικαταστήσει τη γενική πολυτεχνική και πολιτιστική κατεύθυνση με ακόμα μεγαλύτερη εξειδίκευση και στενούς επαγγελματικούς ορίζοντες.[62]

Από πρώτη ματιά θα υπέθετε κανείς -κι αυτό είναι ένα από τα κύρια επιχειρήματα των "κρατικοκαπιταλιστών" (ή "κρατικοσοσιαλιστών") θεωρητικών- ότι ο νέος προσανατολισμός δεν ήταν παρά μια συνολική μίμηση της καπιταλιστικής εργοστασιακής οργάνωσης. Δεν θα έπρεπε να πιστέψει κανείς ότι δεν υπάρχει εδώ και σπόρος αλήθειας: η συμμετρία μεταξύ αμερικανικού και σοβιετικού τεϊλορισμού είναι αναντίρρητη. Αλλά υπάρχει και μια ασυμμετρία, που πάλι επιβεβαιώνει την ιδιαιτερότητα των σχέσεων παραγωγής στην ΕΣΣΔ.

Ο καπιταλιστής επιχειρηματίας δεν ασχολείται μόνο με τη μικροοικονομική μεγιστοποίηση της υπερεργασίας. Κάτω από το

---

[60] Αρχεία Τρότσκι, T895, αναφέρεται στον E.H.Carr και R.W.Davies, "Foundations of a Planned Economy 1926-1929", τόμος I, II, Λονδίνο 1969, σελ.494.

[61] Süss, σελ.214-33, 162-72, 141-48.

[62] Ο Süss, (σελ.153), αναφέρει από γραπτό του Λουνατσάρσκι τα εξής: "Οι οικονομικές μας ανάγκες απαιτούν επιτακτικά ανθρώπους με συγκεκριμένη εξειδίκευση. Γι' αυτό είναι κατανοητό αν, εκ μέρους της Ανώτατης Επιτροπής Επαγγελματικής-Τεχνικής Εκπαίδευσης, ένα θυμωμένο χέρι καμιά φορά κουνιέται με δυσφορία απέναντι στις παιδαγωγικές εκκλήσεις -στο όνομα της αρμονικής ανάπτυξης ανθρώπου και πολίτη, για το δικαίωμα του παιδιού για συνολική και όχι μόνο εξειδικευμένη γνώση. Καταλαβαίνουμε ότι η αποδιοργανωμένη ρωσική οικονομία χρειάζεται ειδικούς. Αλλά... σαν σοσιαλιστές, που έχουμε υπερασπιστεί το δικαίωμα των εργατών απέναντι στο εργοστάσιο στον καπιταλισμό, δεν μπορούμε να μένουμε σιωπηλοί όταν βλέπουμε ότι σ' αυτά τα δύσκολα χρόνια το νέο σοβιετικό κομμουνιστικό εργοστάσιο δείχνει την ίδια τάση να καταπιεί την προσωπικότητα".

μαστίγιο του ανταγωνισμού, η *μεγιστοποίηση του πραγματοποιούμενου κέρδους σε χρηματική μορφή* είναι απόλυτη προϋπόθεση για τη συσσώρευση κεφαλαίου. Δεν έχει νόημα η αύξηση της υπερεργασίας αν οδηγεί σε μείωση του κέρδους. Τώρα, ένας από τους κύριους μηχανισμούς μεγιστοποίησης του κέρδους γίνεται με την αντικατάσταση της εκτεταμένης παραγωγής απόλυτης υπεραξίας από την παραγωγή σχετικής υπεραξίας. Η ανοδική τάση και περιοδική επαναστατικοποίηση της εργασιακής παραγωγικότητας, μέσω βελτιωμένης τεχνολογίας και "ορθολογικοποιημένης" οργάνωσης της εργασίας, καθιστά δυνατό να παράγεται το ισοδύναμο του εργατικού μισθού (συμπεριλαμβανόμενου του αυξημένου πραγματικού μισθού) σε όλο και μικρότερο μέρος της εργάσιμης ημέρας. Αυτή είναι μια από τις κύριες όψεις της οικονομικής ανάπτυξης στον καπιταλισμό.

Στη γραφειοκρατική δικτατορία, οι διευθυντές εργοστασίων δεν λειτουργούν κάτω από τους ίδιους περιορισμούς. Δεν υπάρχει το μαστίγιο του ανταγωνισμού· δεν υπάρχει αναπόφευκτη ώθηση να μειωθεί το κόστος παραγωγής στο μικροοικονομικό επίπεδο του εργοστασίου· δεν υπάρχει υποχρέωση να μεγιστοποιηθούν τα "κέρδη". Ο μόνος βασικός καταναγκασμός είναι πολιτικός. Υπό τον Στάλιν, το αντίτιμο για μια φτωχή επίδοση θα μπορούσε να φτάσει μέχρι την απώλεια της ελευθερίας ή ακόμα και της ίδιας της ζωής.[63] Μετά το θάνατο του Στάλιν, τέτοιες εξωοικονομικές κυρώσεις μειώθηκαν σταθερά και οι διευθυντές γενικά απολαμβάνουν τώρα μεγάλο βαθμό ασφάλειας στην κοινωνική τους θέση. Αν ένα μέλος της νομενκλατούρας απολυθεί από μια δουλειά, θα "επανενταχθεί" σχεδόν αυτόματα κάπου αλλού.

Η γενική απουσία ευθύνης και η αδιαφορία για τις επιδόσεις του εργοστασίου είναι συνεπώς χαρακτηριστικό του συστήματος και απειλεί την ΕΣΣΔ με στασιμότητα και παρακμή.[64] Πράγματι, αφού το μόνο ουσιαστικό κριτήριο

[63] Αυτή η δήλωση φυσικά πρέπει να τοποθετηθεί στο πλαίσιό της. Καθώς αναρίθμητοι και αντιφατικοί "στόχοι σχεδιασμού" έπρεπε να επιτευχθούν, η πρακτική της κρίσης της διευθυντικής επίδοσης με βάση το φυσικό προϊόν, πάντα σήμαινε ότι άλλοι στόχοι δεν θα υλοποιούνταν. Οι κυρώσεις για τις "παραβιάσεις του σχεδίου" εφαρμόζονταν λοιπόν μόνο κάτω από ιδιαίτερες περιστάσεις

[64] Αυτός είναι ένας από τους βασικούς λόγους που η "εκσυγχρονιστική" τεχνοκρατική πτέρυγα, υπό τον Γκορμπατσόφ, έριξε όλο της το βάρος στην

οικονομικού ορθολογισμού είναι η εκπλήρωση φυσικών στόχων, οι διευθυντές τείνουν στην πράξη να υπονομεύσουν την αποτελεσματικότητα συσσωρεύοντας εκτεταμένα αποθέματα, μειώνοντας την ποιότητα των προϊόντων, σπαταλώντας ενέργεια και πρώτες ύλες, αναμειγνυόμενοι σε δραστηριότητες "μαύρης αγοράς", κ.ο.κ.

Ίσως αντιπροβάλει κανείς ότι το σύστημα του γραφειοκρατικού σχεδιασμού, αν και πολύ κατώτερο του καπιταλιστικού ανταγωνισμού (της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς) σε μικροοικονομική αποτελεσματικότητα, είναι ωστόσο ανώτερο από την άποψη των μακροοικονομικών αποτελεσμάτων. Αναμφίβολα, για δεκαετίες ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης της σοβιετικής οικονομίας υπερτερούσε εκείνου της Δύσης. Ακόμα και αν, όμως, παραμερίσουμε τα ερωτήματα "Με ποιο κόστος;" και "Γιατί δεν κράτησε;", αυτό το επιχείρημα υπεκφεύγει από το κύριο πρόβλημα της *ειδοποιούς διαφοράς*, σε όρους ανθρώπινης εργασίας και μηχανημάτων (τεχνολογίας) του σοβιετικού εργοστασιακού συστήματος.

Ακριβώς επειδή η εξαγωγή υπερεργασίας από τον Σοβιετικό εργάτη δεν κατευθύνεται στην μικροοικονομική μεγιστοποίηση του κέρδους, είναι ταυτόχρονα χειρότερη και λιγότερο καταπιεστική απ' ό,τι στον καπιταλισμό. Συγκρινόμενοι με τους συναδέλφους τους στη Βόρειο Αμερική ή τη Δυτική Ευρώπη, οι Σοβιετικοί εργάτες πρέπει να περνούν περισσότερες ώρες στο εργοστάσιο για πολύ χαμηλότερο μισθό, αλλά στην πραγματικότητα δουλεύουν πολύ λιγότερο χρόνο.

Η συνολική σπατάλη οικονομικών πόρων είναι ίσως μεγαλύτερη στον καπιταλισμό απ' ό,τι στην ΕΣΣΔ: στην κλίμακα του 50% έναντι 40-45%. Ουσιαστικά εμφανίζεται σαν απούλητα αγαθά, αχρησιμοποίητα μέσα παραγωγής και πώληση άχρηστων ή βλαβερών προϊόντων. Στην Σοβιετική Ένωση, παίρνει τη μορφή ωρών εργασίας που δεν δουλεύονται αληθινά -κάτι που δε συναντάμε συχνά στον καπιταλισμό.

Στη σφαίρα της τεχνολογίας, όπου δεν υπάρχει αντίστοιχο της μόνιμης πίεσης προς τους καπιταλιστές επιχειρηματίες,[65] οι

περεστρόικα.

[65] Είναι αλήθεια ότι στο μονοπωλιακό καπιταλισμό, σε τομείς που ελέγχονται από ένα μικρό αριθμό μεγάλων τραστ, αυτή η πίεση ελαττώνεται. Αλλά στην καπιταλιστική φάση του ύστερου μονοπωλιακού καπιταλισμού, με την εμφάνιση υπερεθνικών εταιρειών σαν κύρια οργανωτική μορφή των Μεγάλων Επιχειρήσεων,

μεγάλοι διασκελισμοί στη θεμελιώδη έρευνα και τις πρωτοτυπικές κατασκευές, δεν οδήγησαν στη μαζική εισαγωγή τους στο εργοστάσιο. Πράγματι, οι γραφειοκράτες αντιστέκονται σε μια τέτοια εισαγωγή, γιατί θεωρούν τη διαδικασία επιβλαβή για το στόχο της εκπλήρωσης ενός σχεδίου που καθορίζεται πριν γίνουν οι ανακαινίσεις.[66]

Ο Σοβιετικός διοικητής θέλει να συνδυάσει τη συμπεριφορά ενός τυπικού γραφειοκράτη μ' εκείνη ενός εν δυνάμει επιχειρηματία.[67] Από τη μια πλευρά ακολουθεί αυστηρά τους κανονισμούς, όποια κι αν είναι τα οικονομικά αποτελέσματα για το εργοστάσιό "του" (ακριβώς επειδή δεν είναι το εργοστάσιό "*του*") και την οικονομία σαν σύνολο. Από την άλλη, θα προσπαθήσει να "εκπληρώσει το σχέδιο" σε βάρος των εργατών, με μικρή ή καμιά μέριμνα για την δική τους ευημερία και παραβιάζοντας πολλούς από τους κανονισμούς.

Από τη δική τους πλευρά, οι εργαζόμενοι υπεραμύνονται τόσο των δικαιωμάτων τους ως καταναλωτών (πραγματικοί μισθοί, πραγματική κατανάλωση, πραγματικές κοινωνικές υπηρεσίες) όσο και της θέσης τους σαν παραγωγών, όποιες κι αν είναι οι φαινομενικές αντιφάσεις ανάμεσα στα δύο. Όπως ακριβώς ο γραφειοκράτης διοικητής δεν απειλείται από ανταγωνισμό, έτσι και ο εργάτης δεν απειλείται από την ανεργία.[68] Το αποτέλεσμα είναι ένα εργοστασιακό καθεστώς -δηλαδή, πραγματικές σχέσεις παραγωγής ακόμα και "στο σημείο της παραγωγής", για να μη μιλήσουμε για την οικονομία σαν σύνολο- που διαφέρει ουσιαστικά από εκείνο του καπιταλισμού. Παρ' όλες τις ιεραρχίες του εργασιακού ελέγχου, η διαφοροποιημένη σχέση των δυνάμεων στο επίπεδο της βάσης, μαζί με τη λογική του "τα πάντα για να έχουμε το κεφάλι μας ήσυχο", σημαίνει ότι οι Σοβιετικοί διοικητές ως επί το πλείστον θα ενδώσουν στις απαιτήσεις των εργατών.[69]

αυξάνεται πάλι.

[66] Δες, Moshe Lewin, σελ.116-117.

[67] Στην πράξη, φυσικά, οι διοικητές ποικίλουν πολύ σε αυτοσυνείδηση -δηλαδή, στον τρόπο που βλέπουν την ικανότητά τους να διευθύνουν το εργοστάσιο "αποτελεσματικά" για να ανταποκριθούν στις προκλήσεις της αγοράς και του ανταγωνισμού.

[68] Βλέπε την εύγλωττη παρατήρηση ενός Σοβιετικού προϊστάμενου στο εμπόριο κτιρίων: "Δεν υπάρχει τρόπος να αναγκάσουμε τους εργάτες να δουλέψουν υπερωριακά".

[69] Για την κατάσταση της βάσης στην ΕΣΣΔ, δες το έργο του David Seppo, "Conscience ouvrière et alternative socialiste en URSS", *Quatrième Internationale* no.36,

Το διακριτικό χαρακτηριστικό της γραφειοκρατίας είναι να δουλεύει στη βάση τυπικών κανόνων. Αλλά το "να ενεργείς σύμφωνα με τους κανόνες", στο δημόσιο τομέα του καπιταλισμού, σημαίνει κυριολεκτικά να αποδιοργανώνεις την οικονομία, να κάνεις κάτι σαν απεργία -που είναι εντελώς διαφορετικό από το να "δουλεύεις για το κέρδος". Όποιος δεν το αντιλαμβάνεται αυτό δεν καταλαβαίνει την ιδιαιτερότητα του καπιταλισμού.

Φυσικά, αυτή η ανάλυση δεν θα έπρεπε να εκληφθεί σαν απολογία είτε της γραφειοκρατικής κακοδιοίκησης είτε της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης. Και οι δύο είναι καταπιεστικές από την σκοπιά της εργατικής τάξης. Και οι δύο είναι σπάταλες στην κατανομή υλικών πόρων ή την προστασία της ακεραιότητας της εργασίας και της φύσης. Το θέμα είναι πως είναι διαφορετικές.

Ο πιο θεμελιώδης παραλληλισμός μεταξύ καπιταλιστικής και σοβιετικής-γραφειοκρατικής διοίκησης είναι ότι, με διαφορετικό τρόπο, τείνουν και οι δύο να συνδυάσουν την τεχνολογική ανακαίνιση με μεθόδους διατήρησης ή αύξησης του ελέγχου πάνω στην εργασία στο σημείο της παραγωγής[70]. Ο Walter Suss έχει δείξει πειστικά πώς η μηχανική και άκριτη εισαγωγή του τεϊλορισμού στην ΕΣΣΔ, ειδικά μετά την εισαγωγή του πρώτου πενταετούς σχεδίου, σχεδιάστηκε ακριβώς για να επιτύχει την σταδιακή απο-ειδίκευση της εργαοίας, να θέσει μεγαλύτερο έλεγχο στο χρόνο εργασίας και να αποδυναμώσει την αντίσταση στην εντατικοποίησή της.[71] Στην ιδεολογία των ακραίων οπαδών του "σοβιετικού τεϊλορισμού", όπως του Gastev, αυτό εκφράστηκε με μια αντίληψη για το σοσιαλισμό στην οποία το προλεταριάτο όχι μόνο θα επιβίωνε σαν τάξη αλλά θα γινόταν (εμείς θα λέγαμε μάλλον ότι θα

Απρίλιος-Ιούλιος 1990.

[70] Στο μετά θάνατο εκδοθέν έργο του *Die illegale Partei*, ο Otto Bauer παρατηρεί, "Κάθε υπουργός εξωτερικών δίνει στους πρεσβευτές και τους απεσταλμένους του οδηγίες για το πώς να εκτιμήσουν τα γεγονότα της ημέρας σε συνομιλίες με διπλωμάτες άλλων χωρών, και ποιά επιχειρήματα να χρησιμοποιήσουν στην επικοινωνία τους με ξένους πολιτικούς. Στην επαγγελματική διάλεκτο της διπλωματίας, λέγεται ότι ο υπουργός *ορίζει το λόγο* των πρεσβευτών και των απεσταλμένων του". *Werkausgabe*, τόμος 4, Βιέννη 1976, σελ.488.

[71] Süss, σελ.203 σημείωση. Για την κλασική ανάλυση της λειτουργίας αυτής του καπιταλιστικού τεϊλορισμού, δες το έργο του Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital*, Νέα Υόρκη 1974.

εκφυλιζόταν σε) "κοινωνικά αυτόματα". Ο Τρότσκι από την άλλη, θέτοντας τον εαυτό του στην παράδοση των Μαρξ και Ένγκελς, αντιτέθηκε έντονα σε τέτοιες ιδέες. Γι' αυτόν, σοσιαλισμός σήμαινε, όχι την διαιώνιση, αλλά την εξαφάνιση του προλεταριάτου σαν τάξη.[72]

6. Κρατικός-εμπορευματικός φετιχισμός: Η καρδιά της γραφειοκρατικής ιδεολογίας

Η εξέλιξη της σταλινικής και μετασταλινικής ιδεολογίας αντανακλά εντυπωσιακά την υβριδική και αντιφατική κοινωνική πραγματικότητα στην ΕΣΣΔ. Η γραφειοκρατία δεν έχει δική της ιδεολογία. Συνεχίζει να βασίζεται, σαν υποκατάστατο, σε μια συστηματικά παραμορφωμένη εκδοχή του μαρξισμού, της οποίας ο πυρήνας αποκρυσταλλώθηκε βαθμιαία μέσα από την κυνική ρεαλπολιτίκ που οδήγησε το Κρεμλίνο να επιβάλει αναρίθμητες αλλαγές κατεύθυνσης στους δύστυχους ιδεολόγους του.

Το πρώτο στοιχείο είναι μια *φετιχοποίηση του κράτους* τραβηγμένη ώς τα άκρα. Στο έργο του, *Κριτική της χεγκελιανής θεωρίας για το κράτος*, ο Μαρξ παρουσίασε αυτή την φετιχοποίηση σαν βασικό ιδεολογικό χαρακτηριστικό κάθε γραφειοκρατίας. Η λαμπρή και διεισδυτική του περιγραφή εφαρμόζεται κατά γράμμα στην ιδεολογία της σοβιετικής γραφειοκρατίας:

> Ο γραφειοκρατικός νους είναι ένας ιησουίτικος, θεολογικός νους πέρα για πέρα. Οι γραφειοκράτες είναι οι Ιησουίτες και θεολόγοι του κράτους. Η γραφειοκρατία είναι η θρησκευτική δημοκρατία... Η γραφειοκρατία αυτοπαρουσιάζεται σαν ο απώτατος σκοπός του κράτους. Καθώς η γραφειοκρατία μετατρέπει τους "τυπικούς" σκοπούς της σε περιεχόμενό της, έρχεται σε σύγκρουση με "πραγματικούς" σκοπούς σ' όλα τα σημεία. Γι' αυτό και αναγκάζεται να περάσει τη μορφή για περιεχόμενο και το περιεχόμενο για μορφή. Οι σκοποί του κράτους μεταμορφώνονται σε σκοπούς των γραφείων και τανάπαλιν. Η γραφειοκρατία είναι ένας μαγικός κύκλος από τον οποίο δε μπορεί να

[72] Δες για παράδειγμα το έργο του Τρότσκι, *Literature and Revolution*, University of Michigan Press 1960, σελ.185.

ξεφύγει κανείς. Η ιεραρχία της είναι μια ιεραρχία γνώσης. Η κορυφή αποδίδει τη γνώση του ειδικού στα χαμηλότερα κλιμάκια, ενώ τα χαμηλότερα κλιμάκια αποδίδουν στην κορυφή τη γνώση του καθολικού, κι έτσι καθένας ξεγελά τον άλλο...

Η γραφειοκρατία κρατά το κράτος, την πνευματική ουσία της κοινωνίας, σε αιχμαλωσία, σαν την *ιδιωτική της ιδιοκτησία*. Το καθολικό πνεύμα της γραφειοκρατίας είναι η *μυστικότητα*, είναι το μυστήριο που αυτοδιατηρείται με μέσα ιεραρχικής δομής και παρουσιάζεται στον έξω κόσμο σαν αυτάρκης συντεχνία. Το ανοιχτά ομολογούμενο δημόσιο πνεύμα, ακόμα και το πατριωτικό αίσθημα, εμφανίζεται στην γραφειοκρατία σαν *προδοσία* του μυστηρίου της. Η αρχή της γνώσης της είναι συνεπώς η *αυθεντία*, και ο *πατριωτισμός* της είναι η κολακεία της αυθεντίας. Μέσα της, όμως, ο *πνευματισμός* εκφυλίζεται σε *χοντροκομμένο υλισμό*, τον υλισμό της παθητικής υπακοής, τη λατρεία της αυθεντίας, το *μηχανισμό* της ορισμένης, τυπικής πράξης, των αυστηρών αρχών, απόψεων και παραδόσεων. Όσο για τον μεμονωμένο γραφειοκράτη, ο σκοπός του κράτους γίνεται ιδιωτικός του σκοπός, *κυνήγι της προαγωγής, καριερισμός*...

Ενώ από μια πλευρά η γραφειοκρατία είναι χοντροκομμένος υλισμός, από μια άλλη ο χοντροκομμένος της πνευματισμός αποκαλύπτεται από τη *βούλησή της να κάνει τα πάντα*. Δηλαδή, κάνει *βούληση* την αρχική αιτία γιατί δεν είναι τίποτα αλλό από ενεργητική ύπαρξη και λαμβάνει το περιεχόμενό της απ' έξω, και συνεπώς δεν μπορεί να αποδείξει την ίδια της την υπαρξη παρά μόνο αναπλάθοντας και περιορίζοντας αυτό το περιεχόμενο. Για τον γραφειοκράτη, ο κόσμος δεν είναι παρά ένα αντικείμενο πάνω στο οποίο ενεργεί.[73]

Ας δούμε πώς λειτουργεί αυτό στα γραπτά των ιδεολόγων της σοβιετικής γραφειοκρατίας. Βρίσκουμε, πρώτ' απ' όλα, ένα δόγμα που αρνείται την παρασιτική φύση και τον ιστορικά περιορισμένο, μεταβατικό χαρακτήρα του κράτους. Ο L.S.Mamut, για παράδειγμα, γράφει:

Κάνοντας μια ανασκόπηση της πραγματικότητας, πρέπει να παρατηρηθεί πως, στην κλίμακα της παγκόσμιας ιστορίας, το κράτος αναπτύσσει ένα ακόμα υψηλότερο επίπεδο πολιτικής ελευθερίας για την κοινωνία και τους υπηκόους του... Σύμφωνα με τον Μαρξ, η ελευθερία μπορεί να δημιουργηθεί μόνο με τη βοήθεια των [κρατικών]

[73] "Critique of Hegel's Doctrine of the State", στο *Early Writings*, Harmondsworth 1974, σελ. 107-109.

θεσμών· γι' αυτό το σκοπό, υποβάλλονται σε θεμελιακή μεταμόρφωση και, σημαντικότερο, πρέπει να τεθούν κάτω από τον αποτελεσματικό έλεγχο των εργατών της νέας κοινωνίας... Μετά τη νίκη του επαναστατικού προλεταριάτου επί της αστικής τάξης, η ελευθερία της κοινωνίας θα συμπεριλαμβάνει την ελευθερία του *κάθε* εργαζόμενου. Μια *συλλογική* ελευθερία που δεν έχει σαν προϋπόθεση την ελευθερία *καθενός* από τα συνεταιρισμένα άτομα είναι, σύμφωνα με τους Μαρξ και Ένγκελς, απλώς παράλογη. Η κοινωνία δεν μπορεί ν' απελευθερωθεί χωρίς να απελευθερώσει κάθε άτομο".[74]

Εκτός από τις δύο τελευταίες φράσεις, που γράφτηκαν από τον Μαρξ και τον Ένγκελς, αυτή η παράγραφος είναι θεωρητικά και εμπειρικά βλακώδης. Η "νίκη του επαναστατικού προλεταριάτου πάνω στην αστική τάξη" έγινε στη Σοβιετική Ένωση πριν εβδομήντα τρία χρόνια. Είχε άραγε ο *κάθε* Σοβιετικός εργάτης επί Στάλιν, Χρουστσόφ, Μπρέζνιεφ ή Αντρόποφ, την ελευθερία να ιδρύσει ένα συνδικάτο, μια πολιτική οργάνωση ή μια μηνιαία έκδοση χωρίς πρώτα να πάρει άδεια από κάποιο κρατικό όργανο; Μήπως απολαμβάνει ακόμα και σήμερα αυτή την ελευθερία; Ελέγχει η εργατική τάξη αποτελεσματικά την KGB; Πού; Πώς; Πότε; Πώς δεν ντρέπονται οι έξυπνοι κυνικοί να γράφουν τέτοιες ανοησίες; Πού είναι ο "έλεγχος των Σοβιετικών εργατών" πάνω στα κεντρικά όργανα του κράτους, ακριβώς αυτά που υποτίθεται πως εγγυώνται "ένα ακόμα υψηλότερο επίπεδο πολιτικής ελευθερίας για την κοινωνία και τους υπηκόους του";

Ακόμα και αν οι εργαζόμενοι είχαν τον αποτελεσματικό έλεγχο των κρατικών θεσμών, αυτό δεν θα έκανε το κράτος μέσο διασφάλισης μιας "ακόμα μεγαλύτερης ελευθερίας". Το πόσο μακρινές είναι τέτοιες αντιλήψεις από τις απόψεις των Μαρξ και Ένγκελς, μπορούμε να το δούμε από το ακόλουθο απόσπασμα του Ένγκελς, που μας παρέχει μια θαυμάσια σύνοψη της θεωρίας τους για τη γραφειοκρατία:

Έχοντας δημόσια εξουσία και το δικαίωμα να επιβάλλουν φόρους, οι αξιωματούχοι στέκονται τώρα, σαν όργανα της κοινωνίας, *πάνω* από την κοινωνία. Ο ελεύθερος, εθελοντικός σεβασμός που αποδιδόταν στα όργανα του γενεαλογικού [κλανικού] σχηματισμού δεν τους ικανοποιεί, ακόμα κι αν μπορούσαν να τον κερδίσουν· όντας το όχημα μιας

[74] L.S.Mamut, "Socio-philosophical Aspects of the Marxist Doctrine of the State", *Voprosi filosofii*, no.2, 1982.

εξουσίας που αποξενώνεται από την κοινωνία, ο σεβασμός γι' αυτούς πρέπει να επιβληθεί με μέσα εξαιρετικών νόμων δυνάμει των οποίων απολαμβάνουν ειδική ιερότητα και απαραβίαστο. Ο τελευταίος δημόσιος λειτουργός στο πολιτισμένο κράτος έχει μεγαλύτερο "κύρος" από όλα τα όργανα της κλανικής κοινωνίας μαζί· αλλά ο ισχυρότερος ηγεμόνας και ο μεγαλύτερος πολιτικός, ή στρατηγός, του πολιτισμού μπορεί να φθονεί τον ταπεινότερο αρχηγό ενός κλαν για τον απεριόριστο και αδιαφειλονίκητο σεβασμό που του απεδίδετο".[75]

Επιπλέον, ο Ένγκελς έγραψε πραγματικά στον Bebel *ακριβώς το αντίθετο* από τους συλλογισμούς του Mamut για το κράτος σαν εγγυητή της ελευθερίας: "Όσο το προλεταριάτο *χρησιμοποιεί* ακόμα το κράτος, δεν το χρησιμοποιεί προς το συμφέρον της ελευθερίας, αλλά για να υπερνικήσει τους αντιπάλους του, και μόλις μπορέσουμε να μιλήσουμε για ελευθερία, το κράτος σαν τέτοιο παύει να υπάρχει".[76]

Όσο για τη μαρξιστική αντίληψη για τη διαφορά μεταξύ αστικού κράτους (ή του κράτους όλων των προηγούμενων αρχουσών τάξεων) και προλεταριακού κράτους (δικτατορία του προλεταριάτου), ο Λένιν ήταν ακόμα πιο ριζοσπαστικός. Συνοψίζοντας την εμπειρία της Παρισινής Κομμούνας, έγραψε τα ακόλουθα στο *Κράτος και Επανάσταση*:

Ακόμα Χρειάζεται να καταργήσουμε την αστική τάξη και να συντρίψουμε την αντίστασή της... Αλλά το όργανο της κατάργησης είναι τώρα η πλειοψηφία του πληθυσμού, και όχι μια μειοψηφία, όπως ήταν πάντα με τη δουλεία, τη δουλοπαροικία και τη μισθωτή σκλαβιά. Και αφού η πλειοψηφία του *ίδιου* του λαού καταργεί τους καταπιεστές της, μια "ειδική δύναμη" καταστολής *δεν είναι πλέον αναγκαία*! Με αυτή την έννοια, το κράτος *αρχίζει να απονεκρώνεται*. Αντί για ειδικούς θεσμούς μιας προνομιούχας μειοψηφίας (προνομιούχας ιεραρχίας, των διοικητών του στρατού), η ίδια η πλειοψηφία μπορεί να επιτελέσει άμεσα αυτές τις λειτουργίες, και όσο περισσότερο οι λειτουργίες της κρατικής εξουσίας μεταβιβάζονται στο λαό σαν σύνολο, τόσο μικρότερη ανάγκη υπάρχει για την ύπαρξη αυτής της εξουσίας... Αυτό δείχνει καθαρότερα απ' ό,τιδήποτε άλλο τη *στροφή* από την αστική προς την προλεταριακή δημοκρατία, από τη δημοκρατία των καταπιεστών προς τη δημοκρατία των καταπιεζόμε-

[75] "The Origin of the Family, Private Property and the State", σελ.577.

[76] Γράμμα στον Bebel 18-28 Μάρτη 1875, από το *Marx Engels Selected Correspondence*, σελ.275-276.

νων τάξεων, από το κράτος σαν "ειδική δύναμη" για την κατάργηση μιας συγκεκριμένης τάξης προς την κατάργηση των καταπιεστών από τη *γενική δύναμη* της πλειοψηφίας του λαού.[77]

Αργότερα ο Λένιν χαρακτήρισε με παρόμοιους όρους το σοβιετικό κράτος: "Η σοβιετική εξουσία είναι ένας νέος τύπος κράτους χωρίς γραφειοκρατία, χωρίς αστυνομία, χωρίς στρατό".[78] Είναι ειρωνία να σκεφτούμε ότι άν, μεταξύ του 1928 και 1986, οποιοσδήποτε στη Σοβιετική Ένωση είχε δημοσιεύσει και διαδώσει αυτό το απόσπασμα του Λένιν, θα καταδικαζόταν σε πέντε έως δέκα χρόνια καταναγκαστικά έργα σε γκούλακ για "αντισοβιετική προπαγάνδα" ή "κατασυκοφάντηση των σοβιετικών αρχών". Χειρότερα ακόμα, μπορεί και να τον έκλειναν για χρόνια σε ψυχιατρείο, και να τον υπέβαλαν σε πλύση εγκεφάλου. Γιατί θα έπρεπε στ' αλήθεια νά 'ναι κανείς τρελός -όσο τρελός ήταν ο Λένιν- για να φανταστεί σοβιετικό κράτος δίχως γραφειοκράτες, δίχως αστυνόμία, και δίχως στρατό!

Ο Στάλιν δε δίστασε να υπερασπιστεί σχεδόν ανοιχτά την αναγκαιότητα και τις λειτουργίες της γραφειοκρατίας. Μια ευθεία δήλωση εμπεριέχεται στην οργανωτική του εισήγηση στο Δωδέκατο Συνέδριο του Κόμματος τον Απρίλη του 1923:

> Μόλις προσδιοριστεί η σωστή πολιτική γραμμή, ο κύριος στόχος είναι να επιλέξουμε τους λειτουργούς με τρόπο τέτοιο που οι θέσεις να καταληφθούν από άτομα που καταλαβαίνουν πώς να εκτελέσουν τις οδηγίες, να βλέπουν τη λογική τους, να θεωρούν τις οδηγίες αυτές σαν δικές τους και να τις κάνουν πραγματικότητα... Νά για ποιό λόγο αποκτά τόσο μεγάλη σημασία το τμήμα εγγραφής και κατανομής, το όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του οποίου δουλειά είναι να καταγράφει και να κατανέμει τους πιο σημαντικούς μας λειτουργούς [δηλαδή το μελλοντικό κατάλογο της νομενκλατούρας!].[79]

---

[77] *The State and Revolution*, σελ.50-51.

[78] *Sämtliche Werke*, πρώτη έκδοση, τόμος 22, σελ.390.

[79] Πρακτικά του Δωδέκατου Συνεδρίου του ΡΚΚ, από τον Süss, σελ.102-103. Η "κλασική" δικαιολόγηση από τον Στάλιν της επιβίωσης του κράτους στον σοσιαλισμό -με πρόφαση την απειλή από το εξωτερικό (επιβίωση του καπιταλισμού) και την παρουσία μεγάλου αριθμού κατασκόπων, δολοφόνων, καταστροφέων και εκτροπέων μέσα στη χώρα- βρίσκεται στην ομιλία του στο Δέκατο Όγδοο Συνέδριο του ΚΚΣΕ το Μάρτη του 1939. Η όχι λιγότερο κλασική απάντηση του Τρότσκι στο άρθρο του "Η Βοναπαρτική Φιλοσοφία του Κράτους", βρίσκεται στο *Writings of Leon Trotsky 1938-1939*, Νέα Υόρκη 1969.

Ο φετιχισμός του κράτους μερικές φορές φτάνει ώς τη γελοιότητα. Μερικοί ιδεολόγοι της γραφειοκρατίας αποκαλύπτονται, σε τελική ανάλυση, ιδεολόγοι της αστυνομίας και οραματίζονται μακάρια ότι η KGB θα συνεχίσει να υπάρχει ακόμα και σε μια "πλήρως ανεπτυγμένη" κομμουνιστική κοινωνία χωρίς κράτος. "Το κράτος απονεκρώνεται αλλά τα όργανα παραμένουν!" Πώς μπορεί πραγματικά να φανταστεί κανείς την αυτοεξαφάνισή του σαν ξεχωριστής και προνομιούχας κοινωνικής ομάδας χωρίς να απαρνηθεί τον εαυτό του;

Αυτό όμως είναι μέρος μόνο της ιστορίας. Στην ιδεολογία της γραφειοκρατίας, η φετιχοποίηση του κράτους συνδυάζεται με μια κλασική *φετιχοποίηση των εμπορευμάτων* -ένα χαρακτηριστικό κάθε κοινωνίας με σημαντικό βαθμό παραγωγής εμπορευμάτων, είτε μερικά είτε γενικά. Ο νόμος της αξίας λέγεται ότι επικρατεί στην ΕΣΣΔ δυνάμει μιας "αντικειμενικής αναγκαιότητας". Μερικές φορές, γινόταν αναφορά σ' αυτό το περιβάλλον, στη φόρμουλα του Ένγκελς: "ελευθερία δεν είναι παρά η γνώση της αναγκαιότητας". Αλλά εκείνο που δεν αναφέρεται είναι πως ο Ένγκελς μιλούσε εδώ σαφώς για τους *νόμους της φύσης*. Ενώ για τους σταλινικούς και μετασταλινικούς ιδεολόγους ο "νόμος της αξίας" παίρνει τη δύναμη ενός νόμου της φύσης, για τους Μαρξ και Ένγκελς είναι ένας νόμος που, ακριβώς, δεν είναι ούτε φυσικός ούτε αιώνιος: Συνδέεται αυστηρά με ιδιαίτερες, προσωρινά περιορισμένες, κοινωνικές συνθήκες, εκείνες που επικρατούν σε κοινωνίες όπου οι παραγωγοί εργαζονται χωριστά ο ένας από τον άλλον στη βάση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και εισέρχονται σε αμοιβαίες σχέσεις ουσιαστικά με την ανταλλαγή των προϊόντων της ιδιωτικής τους εργασίας.

Αρκετά λογικά, ο υβριδικός συνδυασμός φετιχισμών κράτους και εμπορεύματος φθάνει να πάρει την ειδική μορφή μιας δικαίωσης του ρόλου και της λειτουργίας της ίδιας της γραφειοκρατίας. Η γραφειοκρατία υποτίθεται ότι χρησιμοποιεί (ο νέος Μαρξ είπε "απολιθώνει") τους "αντικειμενικούς νόμους" για να κατευθύνει την οικονομία. Το δεσποτικό κράτος χειραγωγεί το "νόμο της αξίας", με άλλα λόγια, τον παραβιάζει σε κάθε βήμα. Ταυτόχρονα, όμως, ο γραφειοκρατικός σχεδιασμός πρέπει να υποκλιθεί ενώπιον της "υλικής φιλοκτημοσύνης" των

παραγωγών (στην πραγματικότητα, των γραφειοκρατών) και *δεν μπορεί* να βασιστεί στις ανάγκες των εργαζομένων όπως δημοκρατικά καθορίζονται σε όρους "αξιών χρήσης", επειδή "το απαγορεύει ο νόμος της αξίας". Και έτσι αυτός ο νόμος "επικρατεί" παρά τον κρατικό δεσποτισμό.

Ο Στάλιν συνδύασε αυτά τα σημεία και εξέφρασε αυτές της αντιφάσεις με το δικό του αμίμητο ύφος:

> Όπου υπάρχουν εμπορεύματα και παραγωγή εμπορευμάτων, πρέπει επίσης να υπάρχει και ο νόμος της αξίας. Στη χώρα μας, η σφαίρα λειτουργίας του νόμου της αξίας εκτείνεται, πρώτα απ' όλα, στην κυκλοφορία των εμπορευμάτων, στην ανταλλαγή των εμπορευμάτων μέσα από την αγορά και την πώληση, την ανταλλαγή, κυρίως, των ειδών προσωπικής κατανάλωσης. Εδώ, σ' αυτή τη σφαίρα, ο νόμος της αξίας διατηρεί, μέσα σε συγκεκριμένα όρια φυσικά, τη λειτουργία ενός ρυθμιστή.
>
> Αλλά η λειτουργία του νόμου της αξίας δεν περιορίζεται στη σφαίρα της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Επεκτείνεται και στην παραγωγή. Είναι αλήθεια ότι ο νόμος της αξίας δεν έχει ρυθμιστική λειτουργία στην σοσιαλιστική μας παραγωγή. Αλλά ούτως ή άλλως επηρεάζει την παραγωγή, και αυτό το γεγονός δεν μπορεί να αγνοηθεί, όταν διευθύνουμε την παραγωγή.[80]

Είναι σαφές λοιπόν, δεν είναι; Ο νόμος της αξίας "επηρεάζει" την παραγωγή, αλλά δεν την "ρυθμίζει" στον "σοσιαλισμό". Όχι, δεν είναι καθόλου σαφές. Γιατί ο Στάλιν ταυτόχρονα δηλώνει:

> Λέγεται ότι κάποιοι από τους οικονομικούς νόμους που λειτουργούν στη χώρα μας στο σοσιαλισμό, συμπεριλαμβανόμενου του νόμου της αξίας, έχουν "μεταμορφωθεί" ή ακόμα "ριζικά μεταμορφωθεί", στη βάση της σχεδιασμένης οικονομίας. Αυτό είναι εξίσου αναληθές. Οι νόμοι δεν είναι δυνατό να "μεταμορφωθούν" -ακόμα λιγότερο να "μεταμορφωθούν ριζικά". Αν μπορούν να μεταμορφωθούν, τότε μπορούν και να καταργηθούν και ν' αντικατασταθούν από άλλους νόμους. Η θέση ότι οι νόμοι είναι δυνατό να μεταμορφωθούν είναι λείψανο της εσφαλμένης διατύπωσης ότι οι νόμοι μπορούν να "καταργηθούν" ή να "διαμορφωθούν."[81]

---

[80] *Economic Problems of Socialism in the USSR*, σελ.18-19.

[81] ο.π., σελ.7-8.

Και αυτό δεν είναι δυνατό. Γιατί ο νόμος της αξίας είναι σαν "φυσικός νόμος", στο σοσιαλισμό όπως και στον καπιταλισμό. Και οι "φυσικοί νόμοι" δεν μπορούν να καταργηθούν: εφαρμόζονται "ανεξάρτητα από την ανθρώπινη βούληση". Εδώ έχουμε τον φετιχισμό του εμπορεύματος στην καθαρότερη μορφή.

Ο νόμος της αξίας είναι "φυσικός" νόμος που δεν μπορεί να μεταμορφωθεί. Έτσι κυριάρχησε στην ΕΣΣΔ. Αλλά, ταυτόχρονα, ο νόμος της αξίας δεν ρύθμιζε την παραγωγή στην ΕΣΣΔ. Έτσι τελικά "είχε μεταμορφωθεί", αφού προφανώς ρυθμίζει την παραγωγή στον καπιταλισμό. Συμπέρασμα; Φετιχισμός εμπορεύματος + κρατικός φετιχισμός = πλήρης ασυναρτησία στο επίπεδο των ιδεών, που εκφράζει μια μαζική οικονομική δυσλειτουργία στο επίπεδο της πρακτικής.

Λιγότερο σημαντικοί μαθητές του μεγάλου αρχηγού, όπως ο καθηγητής Malych, εκφράζονταν με τον ίδιο τρόπο δεκαπέντε χρόνια αργότερα, μολονότι με λίγο περισσότερη σαφήνεια:

> Δεν πρέπει κανείς να πέφτει στο αντίθετο άκρο: αν επικρατεί η παραγωγή εμπορευμάτων, τότε η αναρχία της αγοράς, ο νόμος της αξίας που θα δρά αυθόρμητα, η παραγωγή για μια άγνωστη κι ελεύθερη αγορά θα ήταν αναπόφευκτα, δεδομένου του ρυθμιστικού ρόλου αυτού του νόμου, κτλ. Ο αυθορμητισμός εμποδίζεται από το σοσιαλιστικό κράτος, αφού είναι σε θέση να χαλιναγωγήσει τις αρνητικές όψεις [!] των σχέσεων εμπορεύματος-χρήματος και να υποτάξει τα όργανά τους... σε συνειδητά σχεδιασμένους στόχους. Χάρη στην μαρξιστική λενινιστική θεωρία και στην πρακτική της οικοδόμησης του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού, το μεγάλο οικονομικό δυναμικό του σοσιαλιστικού κράτους σαν υποκείμενο και σαν οργανωτική δύναμη του οικονομικού μηχανισμού ανακαλύφθηκε [!] και αποδείχτηκε. Θα ήταν λάθος, ωστόσο, να πιστέψουμε ότι στον σοσιαλισμό, ο προσδιορισμός της ποσότητας [του μέτρου;] της εργασίας και της κατανάλωσης εξαρτάται αποκλειστικά [!] από το κράτος. Σε σημαντικό βαθμό, η λειτουργία αυτή επιτελείται από το νόμο της αξίας".[82]

Σύμφωνα με τον Μαρξ, ο νόμος της αξίας λειτουργεί σε μια οικονομία αγοράς με τρόπο αντικειμενικό, τελείως ανεξάρτητα από την βούληση των ανθρώπων. Προσδιορίζει μεσοπρόθεσμα

[82] A.I.Malych, "Fragen der ökonomischen Theorie in Friedrich Engels' *Anti-Dühring*", από το *Marx-Engels Jahrbuch* 2, Βερολίνο ΛΔΓ 1979, σελ.103-104.

-όχι σε βάση καθημερινή- τις τιμές των αγαθών και συνεπώς και του εμπορεύματος εργατική δύναμη, στο μέτρο που αυτή είναι εμπόρευμα. Τί γίνεται όμως με τη σοσιαλιστική κοινωνία; Άραγε η κατανάλωση των παραγωγών καθορίζεται εδώ από συνειδητή απόφαση να αφιερωθεί, ας πούμε, το 35% αντί του 65% της παραγωγής σε καταναλωτικά αγαθά; Όχι, απαντά ο καθηγητής μας. Το σοσιαλιστικό κράτος (όχι, φυσικά, οι ελεύθερα συνεταιρισμένοι παραγωγοί) δεν είναι ελεύθερο να προσδιορίσει μόνο του το μέγεθος αυτής της κατανάλωσης: "σε σημαντικό βαθμό", αυτή η λειτουργία επιτελείται από το νόμο της αξίας.

Αυτό θα σήμαινε ότι η εργατική δύναμη είναι ακόμα εμπόρευμα! Γιατί διαφορετικά, πώς θα μπορούσε να έχει μια τιμή που να προσδιορίζεται από το νόμο της αξίας; Μα αν η εργατική δύναμη είναι εμπόρευμα, όπως τα μέσα παραγωγής, πώς μπορεί το "σοσιαλιστικό κράτος" τότε να εμποδίσει το νόμο της αξίας -ένα νόμο που λειτουργεί ανεξάρτητα από την ανθρώπινη βούληση- από το να προσδιορίσει την τιμή *όλων* των εμπορευμάτων και συνεπώς και τις επενδύσεις και τη δομή της οικονομικής ανάπτυξης; Όχι, λέει ο Malych: το σοσιαλιστικό κράτος είναι σε θέση να "χαλιναγωγήσει" αυτό το νόμο.

Αν όλη αυτή η συλλογιστική έχει κάποιο νόημα, αυτό είναι να αποδείξει ότι η αταξία στην "θεωρία" της γραφειοκρατίας είναι σύμμετρη με την αταξία στην πραγματική της οικονομική διαχείριση. Το αποκορύφωμα είναι η έννοια της επιβίωσης του κράτους όχι μόνο στο σοσιαλισμό αλλά και στον πλήρη κομμουνισμό -παρά την απόλυτη εξαφάνιση της ταξικής κοινωνίας. Ποιό σκοπό θα υπηρετεί αυτό το παράξενο κράτος; "Η απονέκρωση του κράτους θα εξαρτηθεί πρώτα και κύρια από την επιτυχία με την οποία τα απομεινάρια του καπιταλισμού θα εξαλείφονται από το μυαλό των ανθρώπων".[83] Μ' άλλα λόγια, υπάρχει ανάγκη για ένα μηχανισμό καταστολής, για "ένοπλα σώματα αντρών", μόνο και μόνο για να επιβάλουν ιδεολογική πειθαρχία (μονολιθισμό). Η αστυνομία στρέφεται προς την αστυνόμευση των εγκεφάλων, επειδή δεν έχει τί άλλο να κάνει. Αλλά και πάλι πρέπει να επιβιώσει για να επιτελέσει αυτή τη ζωτική λειτουργία.

---

[83] *Grundlagen der marxistischen Philosophie* (γερμανική μετάφραση σοβιετικού έργου), Βερολίνο/ΛΔΓ 1959, σελ.584.

Δεν είναι προφανές ότι έχουμε εδώ να κάνουμε με μια ιδεολογία αυτο-δικαιολόγησης που αντανακλά την υλική ύπαρξη της γραφειοκρατίας; Εκείνο που πρέπει να επιβιώσει πάση θυσία είναι ένας μηχανισμός που ιδιοποιείται λειτουργίες που πριν επιτελούνταν από την κοινωνία χωρίς ανάγκη για ειδικό μηχανισμό -λειτουργίες που η κοινωνία θα μπορούσε αύριο να ασκήσει με τον ίδιο τρόπο αλλά δεν "εξουσιοδοτείται" να επιτελέσει.

Αυτή η φετιχοποίηση των σχέσεων εμπορεύματος-χρήματος, διασπάει επίσης την ανάλυση των πιο ευφυών θεωρητικών της γραφειοκρατίας. Έτσι, ο Leonid Abalkin, πρώην διευθυντής Ινστιτούτου της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ, κι έπειτα αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και ένας από τους κύριους συμβούλους του Γκορμπατσόφ, έγραψε: "Η πείρα δείχνει ότι η σοσιαλιστική φύση των σχέσεων παραγωγής δεν δίνει εγγύηση στην κοινωνία απέναντι στα αρνητικά φαινόμενα".[84] Και συνέχιζε με ένα απόσπασμα από την ομιλία του Γκορμπατσόφ στο 27ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ, σύμφωνα με το οποίο, "οι νυν κρατούσες μορφές σχέσεων παραγωγής συγκροτήθηκαν στο πλαίσιο εκτατικής ανάπτυξης της οικονομίας και δεν είναι πιά κατάλληλες για τις απαιτήσεις μιας εντατικής ανάπτυξης". Ο Abalkin τονίζει σ'αυτό το σημείο ότι το τρέχον σύστημα χρηματοδοτικής αυτονομίας και οικονομικών κινήτρων, τιμών και χρηματοπιστωτικών μηχανισμών, "υπό το φως της επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου, δεν παρέχει ευνοϊκές συνθήκες για διασφάλιση ραγδαίων ρυθμών. Οι επιχειρήσεις που παράγουν τα συνήθη, βαρετά, παλαιού τύπου και συχνά ξεπερασμένα προϊόντα, είναι σε καλύτερη κατάσταση απ' εκείνες που ανανεώνονται".[85]

Ωστόσο, αν η χρηματοδοτική αυτονομία των επιχειρήσεων -την οποία σκοπεύουν να ενδυναμώσουν οι σημερινές μεταρρυθμίσεις- τις καθιστά εν μέρει ικανές να αποφασίσουν για την κλίμακα και το περιεχόμενο της παραγωγής, αυτό δείχνει ακριβώς ότι έχουν επιμέρους έλεγχο στα μέσα παραγωγής, ότι συνεπώς δεν είναι πλήρως κοινωνικοποιημένες. Το γεγονός ότι στις επιχειρήσεις και στο επίπεδο της κοινωνίας

---

[84] L.Abalkin, "Essor de l' économie politique du socialisme", *Revue Internationale* no.12, 1986.

[85] ο.π.

σαν σύνολο είναι η γραφειοκρατία (το κράτος), και όχι οι ελεύθερα συνεταιρισμένοι παραγωγοί, που παίρνει και εφαρμόζει αποφάσεις, μπορεί μόνο να επιβεβαιώσει ότι οι σχέσεις παραγωγής που επικρατούν στην ΕΣΣΔ δεν είναι ακόμα σοσιαλιστικές στη φύση τους.

Ο ιστορικός ρόλος της αντιγραφειοκρατικής πολιτικής επανάστασης, και η αντικειμενική της αναγκαιότητα, μπορούν να συλληφθούν μόνο αν καταλάβουμε ταυτόχρονα τον αντικειμενικό ρόλο της γραφειοκρατίας και την αντικειμενική λειτουργία της σοσιαλιστικής δημοκρατίας στην ΕΣΣΔ. Δεν είναι ζήτημα εφαρμογής "ιδεαλιστικών κριτηρίων". Το ζήτημα είναι οι *κοινωνικοοικονομικές αναγκαιότητες*, που προκύπτουν από τις εσώτερες αντιφάσεις της σοβιετικής κοινωνίας.

Από τη στιγμή που το κράτος αποκτάει τον έλεγχο των μεγάλης κλίμακας μέσων παραγωγής, ιδιοποιείται το κοινωνικό υπερπροϊόν και το κατανέμει από ένα κεντρικό σημείο, το ζήτημα της διαχείρισης των ποικίλων σταδίων αυτής της διαδικασίας γίνεται αποφασιστικό για τη δυναμική της κοινωνίας, συμπεριλαμβανόμενης της κρίσιμης κατανομής των πόρων ανάμεσα στα τρία κύρια τμήματα. Αν δεν υπάρχει αποτελεσματική διάρθρωση με τις σαφώς αναγνωρισμένες και δημοκρατικά εκφρασμένες ανάγκες και προτιμήσεις της μεγάλης μάζας των παραγωγών και καταναλωτών, τότε ο κοινωνικός δεσποτισμός (η καταπίεση δηλαδή) και η οικονομική δυσλειτουργία είναι αναπόφευκτα. *Γι' αυτό το λόγο*, η αυθαίρετη, δεσποτική φύση της οικονομίας της κεντρικής κατανομής στη Σοβιετική Ένωση δεν αντανακλά κάποια "ουσία" της συλλογικής ιδιοκτησίας, κι ακόμα λιγότερο του οικονομικού σχεδιασμού. Η γραφειοκρατία μπορεί να πραγματοποιεί μεταρρυθμίσεις για να διορθώνει αυτή την αυθαιρεσία. Μπορεί να ανατρέχει σε πρόσθετες δόσεις οικονομίας της αγοράς. Αλλά ο γραφειοκρατικός συγκεντρωτισμός είναι καταδικασμένος να παραμείνει δεσποτικός και σπάταλος.

Υπάρχει μόνο μία μη καπιταλιστική εναλλακτική επιλογή απέναντι στη γραφειοκρατική αυθαιρεσία: ένα σύστημα διαχείρισης και σχεδιασμού στο οποίο *το ίδιο το πλήθος των εργαζομένων κατανέμει κεντρικά πόρους και προσδιορίζει δημοκρατικά τις προτεραιότητες*. Ένα τέτοιο σύστημα απαιτεί να αρθρώσουν οι μάζες τις ανάγκες τους σαν παραγωγοί,

καταναλωτές και πολίτες -μ' άλλα λόγια, να ελέγξουν τις συνθήκες ζωής και εργασίας τους, και να απελευθερωθούν από το δεσποτισμό τόσο της γραφειοκρατίας όσο και της αγοράς (τυραννία του πορτοφολιού).

Τέτοια απελευθέρωση, ωστόσο, δεν μπορεί να είναι παρά σταδιακή. Σ' όλη την περίοδο μετάβασης, τόσο ο συνειδητός δημοκρατικός σχεδιασμός όσο και η χρήση μηχανισμών της αγοράς θα αναπτύσσονται δίπλα δίπλα. Ο Τρότσκι εκφράστηκε σχεδόν αλάθητα σ' αυτό το ζήτημα:

> Οι αναρίθμητοι ζωντανοί συμμέτοχοι της οικονομίας, κρατικής και ιδιωτικής, συλλογικοί και ατομικοί, πρέπει να κοινοποιούν τις ανάγκες τους και τη σχετική τους ένταση όχι μόνο διαμέσου των στατιστικών προσδιορισμών της επιτροπής σχεδίου αλλά και με την άμεση πίεση της προσφοράς και της ζήτησης. Το σχέδιο ελέγχεται και σ' ένα αξιοσημείωτο βαθμό υλοποιείται, μέσα από την αγορά... Τα σχεδιαγράμματα που παράγονται από τα τμήματα πρέπει να αποδείξουν την οικονομική τους αποτελεσματικότητα μέσα από την εμπορική κυκλοφορία.[86]

Μόνο έτσι μπορεί να ξεπεραστεί πρακτικά η ανευθυνότητα και η ανεπάρκεια της γραφειοκρατίας. Μια ικανοποιητική λύση των σχέσεων μεταξύ παραγωγής και αναγκών προϋποθέτει *δημοκρατική* συγκεντροποίηση -δηλαδή, την αυτοκεντροποιημένη διοίκηση της οικονομίας, σχεδιασμένη και υλοποιημένη από τους ίδιους τους εργαζόμενους. Αυτό είναι δυνατό μόνο αν η παραγωγή εμπορευμάτων δεν έχει ρυθμιστικό ρόλο και, πιο μακροπρόθεσμα, απονεκρώνεται σταδιακά.

---

[86] "The Soviet Economy in Danger", από το *The Writings of Leon Trotsky 1932*, Νέα Υόρκη 1973, σελ.274.

Οργάνωση και σφετερισμός της εξουσίας

1. Η γένεση της εργατικής γραφειοκρατίας

Το πρόβλημα της γραφειοκρατίας μέσα στο εργατικό κίνημα προκύπτει από το γεγονός ότι μικροαστοί διανοούμενοι απασχολούμενοι με πλήρες ωράριο καταλαμβάνουν τις μεσαίες και κορυφαίες θέσεις σε ένα μόνιμο μηχανισμό. Όσο οι οργανώσεις της εργατικής τάξης περιορίζονται σε μικρές ομάδες, δεν υπάρχει ούτε μηχανισμός, ούτε πλήρης απασχόληση σε αυτόν, και έτσι το φαινόμενο δεν παρουσιάζεται. Το πολύ-πολύ να υπάρχει πρόβλημα σχέσης με τους μικροαστούς διανοούμενους που έρχονται να συμβάλουν στη διαμόρφωση του εμβρυακού κινήματος.

Η εξέλιξη όμως των μαζικών πολιτικών ή συνδικαλιστικών οργανώσεων είναι αδύνατη δίχως ένα μηχανισμό υπαλλήλων πλήρους απασχόλησης. Στο πιο βασικό επίπεδο, είναι αδύνατο να συλλέξεις, να συγκεντρώσεις, και να διευθύνεις τις συνδρομές ενός εκατομμυρίου μελών μέσα από καθαρά εθελοντική εργασία. Ο Parvus εξήγησε διορατικά αυτή την τάση κατά την αλλαγή του αιώνα:

Είναι σαφές ότι ένα πολιτικό κόμμα με σχεδόν δύο εκατομμύρια μέλη, που απλώνεται σ' όλη τη χώρα, έχει κάπου πενήντα βουλευτές μόνο στο Ράιχσταγκ, διαθέτει δεκάδες εφημερίδες και οργανώνει χιλιάδες συλλαλητήρια κάθε χρόνο -ένα τέτοιο κόμμα χρειάζεται πολύ περισσότερες οργανωτικές δυνάμεις, έναν πολύ πιο σύνθετο και περίπλοκο μηχανισμό οργάνωσης και προπαγάνδας. Θα ήταν εγκληματική μωρία να θέλεις να δημιουργήσεις ένα τέτοιο κίνημα μόνο με την αλτρουϊστική ατομική αφοσίωση των αγκιτατόρων, που με την καλύτερη θέληση στον κόσμο δε θα μπορούσαν να διαθέσουν στο κόμμα περισσότερο από τον ελεύθερό τους χρόνο. Έτσι ένα πολιτικό μέσο στρώμα από αγκιτάτορες, που αριθμεί αρκετές εκατοντάδες, γίνεται πραγματικότητα, χωρίς την οποία το κόμμα στο παρόν του μέγεθος δε θα μπορούσε ποτέ να υπάρξει[87].

Η ανάπτυξη ενός μηχανισμού μεταδίδει στις εργατικές οργανώσεις το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της ταξικής κοινωνίας: την κοινωνική διαίρεση της εργασίας. Μέσα στον καπιταλισμό, αυτή αναθέτει την εργασία για την τρέχουσα παραγωγή στην εργατική τάξη, ενώ η παραγωγή και εξομοίωση της κουλτούρας -καθώς και όλοι οι στόχοι της συσσώρευσης- είναι σχεδόν το μονοπώλιο άλλων κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων. Η φύση της εργασίας τους -φυσικά και διανοητικά εξαντλητική και πάνω απ' όλα χρονοβόρα- δεν επιτρέπει στην πλειοψηφία του προλεταριάτου να αποκτήσει και να αφομοιώσει την επιστημονική γνώση στην πιο προχωρημένη της μορφή, ή ακόμα και να στρατευτεί σε μια συνεχή πολιτική και κοινωνική δραστηριότητα έξω από τη σφαίρα της παραγωγής και της τρέχουσας υλικής κατανάλωσης, όπως σωστά ονομάζεται. Η θέση του προλεταριάτου κάτω από τη διοίκηση του κεφαλαίου είναι, συνεπώς, κανονικά μια θέση πολιτιστικής υπανάπτυξης. Παραδοσιακά, αυτή η κοινωνική διαίρεση της εργασίας θεωρητικοποιήθηκε σαν διαίρεση ανάμεσα στη χειρωνακτική και τη διανοητική εργασία.

Με τη δημιουργία ενος μηχανισμού επαγγελματιών λειτουργών των οποίων η εξειδικευμένη γνώση είναι απαραίτητη για να γεμίσει τα χάσματα που προκαλούνται από την πολιτιστική υπανάπτυξη του σύγχρονου προλεταριάτου, υπάρχει ο κίνδυνος να χωριστούν οι οργανώσεις της εργατικής τάξης από μόνες τους, σε στρώματα που ασκούν διαφορετικές

[87] Parvus, *Die Gewerkschaften und die Sozialdemokratie*, Δρέσδη 1896, σελ.65-66.

λειτουργίες. Η εξειδίκευση μπορεί να έχει σαν αποτέλεσμα μια αυξανόμενη μονοπώληση της γνώσης, της συγκεντροποιημένης πληροφορίας. Η γνώση είναι εξουσία και μια μονοπώλησή της οδηγεί σε εξουσία επί του λαού. Έτσι, η τάση προς γραφειοκρατικοποίηση μπορεί, αν δεν ελεγχθεί, να σημάνει πραγματική διαίρεση μεταξύ νέων αφεντικών και διοικούμενων μαζών.

Ο Πάρβους αναγνώρισε αυτόν τον κίνδυνο, αλλά μη καταφέρνοντας να δει την υλική του βάση, τον περιόρισε σε ζήτημα ρουτίνας:

> Είναι μια προλεταριακή ιεραρχία, που ναι μεν μέρος της λαμβάνει βουλευτική αποζημίωση κι έτσι καθίσταται αξιοσημείωτη, αλλά δεν παύει να είναι μια ιεραρχία ανεπαρκέστερα αμοιβόμενη από κάθε άλλη στον κόσμο, και υπερφορτωμένη με δουλειά του πιο ποικίλου και πολύμορφου είδους, που φτάνει και μάλιστα ξεπερνά τα όρια του ανθρώπινα δυνατού...
>
> Ακριβώς όμως επειδή αυτό το πολιτικό μέσο στρώμα είναι τόσο εξαρτημένο, αντανακλά ακριβέστερα τη γενική πολιτική κατάσταση. Αντιδρά άμεσα αν του ασκηθεί πίεση είτε από πάνω είτε από κάτω. Αλλά αν δεν έρθει καμιά, τότε γρήγορα αρχίζει η *ρουτίνα*[88]

Η κύρια τάση που παρέβλεψε εδώ ο Πάρβους, είναι εκείνη προς αυτονόμηση του στρώματος των προλεταρίων λειτουργών -δηλαδή αρχικών γραφειοκρατών. Αλλά είναι δυνητικοί κίνδυνοι· δεν υπάρχει τίποτα αναπόφευκτο. Ισχυρές αντίθετες τάσεις μπορούν και όντως λειτουργούν.

Οι συλλογικές οργανώσεις της εργατικής τάξης είναι και σχήματα για τη μερική αυτο-χειραφέτηση των ατόμων[89]. Από

---

[88] ο.π., σελ.66

[89] Λόγω ιδεολογικής προκατάληψης, αυτό σπάνια γίνεται κατανοητό εξίσου από φιλελεύθερους και συντηρητικούς, που τείνουν να αντιπαραθέτουν συλλογική οργάνωση και ατομική απελευθέρωση. (Και οι σταλινικοί γενικά υπερασπίζουν μια ανάλογη θέση). Φαίνεται πως δεν αντιλαμβάνονται ότι "η μάζα" αποτελείται από άτομα που υπερασπίζονται τον εαυτό τους και παλεύουν για τα ατομικά τους δικαιώματα. Η μόνη διαφορά με τα μέλη της άρχουσας τάξης είναι ότι λόγω της οικονομικής τους αδυναμίας, που θεσμοθετήθηκε από την αστική κοινωνία, δεν μπορούν να πετύχουν ένα ελάχιστο αντίρροπης εξουσίας και αξιοπρέπειας με καθαρά ατομικές προσπάθειες, αλλά μόνο με τη συλλογική οργάνωση και δράση. Ο στόχος τους παραμένει η ελεύθερη ή η πιο ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Αλλά η φιλελεύθερη και νεοσυντηρητική αστική τάξη, που τείνει να τους αρνηθεί το δικαίωμα αυτοεπιβεβαίωσης που εκείνοι τόσο έντονα διεκδικούν, δεν μπορεί να δει παρά έναν "απρόσωπο όχλο", στον οποίο όμως τα μέλη του καθίστανται απρόσωπα

την αρχή αρχή, οι εργάτες δημιούργησαν αυτές τις οργανώσεις όχι μόνο για να αμυνθούν από τις βάναυσες απαιτήσεις της αστικής κοινωνίας και για να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής και δουλειάς τους, αλλά και για να εκπαιδευτούν και ν' ανεβάσουν το γενικό πολιτιστικό τους επίπεδο. Αυτός ο αγώνας για κατάκτηση ενός στοιχείου της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ήταν ένα χαρακτηριστικό του νεαρού εργατικού κινήματος που εντυπωσίασε όλους τους αντικειμενικούς παρατηρητές.[90] Ούτε εξαφανίστηκε -αντίθετα- με την μετατροπή των μικρών ομαδοποιήσεων αυτοάμυνας σε μαζικές οργανώσεις.

Πολιτιστικές οργανώσεις της εργατικής τάξης που ενέπλεκαν χιλιάδες και αργότερα δεκάδες ή εκατοντάδες χιλιάδες, αναπτύχθηκαν χέρι χέρι με τα μαζικά εργατικά συνδικάτα και κόμματα, ενώ εφημερίδες, φυλλάδια και -με πιο περιορισμένο τρόπο- βιβλία διαβάζονταν από όλο και μεγαλύτερο αριθμό εργατών. Μια ολόκληρη αντικουλτούρα πήρε μορφή, τόσο σαν όχημα ταξικής ανεξαρτησίας από την αστική τάξη όσο και σαν μέσο ατομικής πολιτιστικής χειραφέτησης.[91] Henriette Roland-Holst, στο φυλλάδιό της για την πολιτική μαζική απεργία, συνόψισε τέλεια αυτή την πλευρά της αυτοοργάνωσης:

> Η προλεταριακή οργάνωση συγκεντρώνει μόνο ανθρώπους της ίδιας θέσης, με τα ίδια συμφέροντα και στόχους. Συγκεντρώνονται σε εθελοντική βάση στην οργάνωση, με συνείδηση του γεγονότος ότι χρειάζονται ο ένας τον άλλο. Η δύναμή της βρίσκεται στο πνεύμα αυτοθυσίας και στον ενθουσιασμό, στην αγάπη των μαζών· δεν έχουν τίποτα άλλο να βασιστούν. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, δεν είναι δυνατό να καταστραφούν. Η μορφή τους μπορεί να καταστρέφεται,

---

από τον ίδιο το θεατή τους.

[90] Δες τις περίφημες παρατηρήσεις του Μαρξ στο "Inaugural Address of the International Working Men's Association", στο Μαρξ, *The first International and after*, Harmondsworth 1974.

[91] Η Σοσιαλιστική Εγκυκλοπαίδεια, που εκδόθηκε από τους Γάλλους σοσιαλιστές λίγο πριν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, δίνει εντυπωσιακά στοιχεία σε σχέση μ' αυτό. Σε πολλές Ευρωπαϊκές χώρες, δεκάδες ή ακόμα κι εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι ανήκαν σε θεατρικές και μουσικές ομάδες των εργατών, σε αθλητικούς και γυμναστικούς συλλόγους, κ.ο.κ. Στην Κούβα, η ένωση των εργατών πούρων ανάγκασε τα αφεντικά να προσλάβουν κάποιον για να επιλέγει βιβλία εκπαιδευτικής και πολιτικής αξίας και να τα διαβάζει δυνατά στη διάρκεια των εργάσιμων ωρών. Στη Φινλανδία, την παραμονή του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, το αρκετά αριστερό σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα ανάγκασε το Κοινοβούλιο να εκδόσει τον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* στα φινλανδικά, δημοσία δαπάνη.

αλλά η συνείδησή τους για μια κοινή μοίρα, μια ενότητα σκοπού, δεν μπορεί να εξαλειφθεί από τις μάζες...

Όλη η εξουσία και η αυτοπεποίθηση του σύγχρονου προλεταριάτου βασίζεται στην οργάνωση. Αυτή του δίνει εκείνο που έδωσαν τα όπλα στους φεουδάρχες ευγενείς, εκείνο που το χρήμα δίνει στους αστούς: ικανότητα για αντίσταση, περηφάνεια και αξιοπρέπεια. Ένας ανοργάνωτος εργάτης είναι η πιο αδύναμη ύπαρξη στη γη· τρέμει μπροστά σε κάθε απειλή· η αίσθηση της εξάρτησης πολύ συχνά υπονομεύει τα ηθικά του θεμέλια, τον κάνει δειλό και δουλοπρεπή.

Η οργάνωση εκπαιδεύει το προλεταριάτο όχι μόνο για τον ταξικό αγώνα αλλά και για την κοινωνική ζωή στο σύνολό της. Στην οργάνωση το προλεταριάτο μαθαίνει *πώς να κυβερνά τον εαυτό του*[92].

Η Ρόζα Λούξεμπουργκ, επεκτείνοντας τη σύλληψη του Μαρξ για το "ηθικο-ιστορικό" συστατικό του μισθού, προχώρησε στην επινόηση της διατύπωσης για "πολιτιστικοκοινωνικό ελάχιστο" επίπεδο ζωής:

Η κύρια λειτουργία των εργατικών συνδικάτων είναι ότι για πρώτη φορά, διαμέσου της επέκτασης των αναγκών των εργατών και της ηθικής τους ανάπτυξης, θέτουν το ελάχιστο της πολιτιστικοκοινωνικής συντήρησης στη θέση του ελάχιστου φυσικής συντήρησης -δηλαδή, παράγουν ένα συγκεκριμένο πολιτιστικοκοινωνικό επίπεδο ζωής των εργατών πέρα από το οποιο δε γίνεται να πέσουν οι μισθοί χωρίς να προκαλέσουν άμεσα ένα συνασπισμό αγώνα, ένα κίνημα αντίστασης. Και εδώ βρίσκεται η μεγάλη οικονομική σημασία της σοσιαλδημοκρατίας: με τη διανοητική και πολιτική ανύψωση των πλατιών εργατικών μαζών, ανεβαίνει και το πολιτιστικό τους επίπεδο και άρα και οι οικονομικές τους ανάγκες.[93]

Ακόμα σημαντικότερη απ' αυτή την πολιτιστική πρόοδο είναι η κατάκτηση αυτοπεποίθησης από τα τμήματα της τάξης και τα άτομα που την αποτελούν. Οι πετυχημένοι ταξικοί αγώνες τείνουν να μετατρέψουν τα απογοητευμένα, υποδουλωμένα και ποδοπατημένα ανθρώπινα όντα σε μαχητικούς, στρατευμένους, γεμάτους αυτοπεποίθηση δραστήριους ανθρώπους, ακόμα πιο ικανούς να αντιμετωπίσουν όποιον

[92] Henriette Roland-Holst, *Algemeene Werkstaking en Sociaaldemocratie*, Ρότερνταμ 1906, σελ.111-12 [υπογράμμιση ΕΜ].

[93] Ρόζα Λούξεμπουργκ, "Einführung in die Nationalökonomie", στο *Gesammelte Werke*, τόμος 5, Βερολίνο/ΛΔΓ 1975, σελ.763.

προσπαθήσει να τους ταπεινώσει ή να τους καταπιέσει. Αυτή η μετατροπή γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στις ίδιες τις εργατικές οργανώσεις. Έτσι ο Bebel, όταν τον ρωτούν στο Ράιχσταγκ για τον υποτιθέμενο αυταρχισμό μέσα στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία, θα απαντήσει με όλη του την ειλικρίνεια:

> το μεγάλο πλεονέκτημα [που έχουμε] είναι ότι δεν γνωρίζουμε εξουσίες. Αν υπάρχει κάποια εξουσία στις γραμμές μας, είναι αυτή που κερδήθηκε από τα άτομα... μέσα από τη δραστηριότητά τους, τις ικανότητες, την αυτοθυσία, την αφοσίωσή τους στο σκοπό. Δεν υπάρχει άλλη εξουσία στις τάξεις μας· δεν γνωρίζουμε τεχνητή ή επιβεβλημένη αρχή. Τα μέλη του κόμματος που πιστεύουν ότι έχουν μπροστά τους κάποιον που αντιπροσωπεύει απόλυτα τα συμφέροντά τους θα του δώσουν την απαραίτητη εμπιστοσύνη κι έτσι τέτοιοι άνθρωποι θα έχουν κάποιες θέσεις εξουσίας. Αλλά πόσο λίγη σημασία έχουν τέτοιες θέσεις πραγματικά, το βλέπετε στα κομματικά μας συνέδρια. Αν κάναμε πράγματα που δεν αρέσουν σε κάποιον, ο Liebknecht κι εγώ πρέπει να ανεχτούμε να μας ζητείται ο λόγος και να μας γίνουν εκεί επιθέσεις και από τον τελευταίο σύντροφό μας -αν μπορώ να χρησιμοποιήσω τέτοιον όρο- με τρόπο που δε συμβαίνει σε άλλο κόμμα... Πώς μπορούμε να προσπαθήσουμε να φερθούμε τυραννικά απέναντι σε οποιονδήποτε σύντροφο; Θα ξεσηκώναμε μεγάλη ταραχή. Έχουμε καθαρές προγραμματικές αρχές σ' αυτό το ζήτημα, και καθαρά εκφρασμένους οργανωτικούς κανόνες [καταστατικό] που πρέπει να εφαρμόσουμε όπως κάνουν όλα τα μέλη. Όποιος ενεργήσει αντίθετα μ' αυτούς και προσπαθήσει να πάρει κάτι που δεν δικαιούται, θα βρεθεί μπροστά σε μεγάλα προβλήματα. Δεν υπάρχει κόμμα στο οποίο οι τυραννικές τάσεις να αντιμετωπίζονται τόσο ενεργητικά όσο στο σοσιαλδημοκρατικό κόμμα, που στην ουσία και την εσωτερική του φύση είναι καθαρά δημοκρατικό κόμμα *και πρέπει να είναι αν πρόκειται να πετύχει τους στόχους του.*[94]

Στο τέλος της ίδιας συζήτησης ο Wilhelm Liebknecht επιβεβαίωνε με την ίδια ειλικρίνεια ότι η δύναμη της σοσιαλδημοκρατίας βρίσκεται στο γεγονός ότι "οι ηγέτες δεν είναι παρά απλοί στρατιώτες, *που πρέπει να βηματίζουν μαζί με τις πλατιές μάζες* σε κάθε μα κάθε περίσταση".[95]

---

[94] August Bebel, *Der sozialdemokratische "Zukunftstaat", Verhandlungen des Deutschen Reichstags am 31. Januar, 3, 4., 6. und 7. Februar 1893*, Βερολίνο 1893, σελ.11 [υπογράμμιση ΕΜ]. Αυτό το φυλλάδιο των 127 σελίδων πούλησε πάνω από εκατό χιλιάδες αντίτυπα.

[95] ο.π., σελ 125 [υπογράμμιση ΕΜ].

Μ' άλλα λόγια, οι εμβρυακές τάσεις προς γραφειοκρατικοποίηση που προκύπτουν από την ανάπτυξη ενός επαγγελματικού μηχανισμού θα μπορούσαν να σταματήσουν μέσα από το ανερχόμενο επίπεδο πολιτισμού, αυτοπεποίθησης και αυτενέργειας των μελών, με την προϋπόθεση ότι η εσωτερική δημοκρατία (οι "κανόνες" στους οποίους αναφέρεται ο Bebel) γίνεται σεβαστή και η οργάνωση εξακολουθεί να λειτουργεί προς το σοσιαλιστικό στόχο. Υπάρχει και μια περαιτέρω σημαντική συνθήκη: δηλαδή, η συνειδητή προσπάθεια των σοσιαλιστών ηγετών να χτυπήσουν κάθε αρχή γραφειοκρατικοποίησης αγωνιζόμενοι για, και εφαρμόζοντας επιτυχώς, κατάλληλες οργανωτικές και πολιτικές εγγυήσεις ενάντιά της.

Από τότε που πρωτοεμφανίστηκαν σαν πολιτική τάση, αρχίζοντας από τους ίδιους τους Μαρξ και Ένγκελς, οι μαρξιστές συνειδητοποίησαν πλήρως τον κίνδυνο να περάσουν οι οργανώσεις της εργατικής τάξης μια διαδικασία γραφειοκρατικοποίησης ακόμα και μετά την εξάλειψη του καπιταλισμού. Στο βιβλίο *Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία* ο Μαρξ υπογράμμισε τα μέτρα που εγγυώνται ότι το "κράτος-κομμούνα" θα είναι θεμελιακά διαφορετικό από το αστικό κράτος -ουσιαστικά, η ευρύτερη δυνατή διαφάνεια όλων των διαδικασιών, η ελεύθερη δημοκρατική εκλογή όλων των αξιωματούχων από το λαό, η άμεση ανακλητότητα όλων των αντιπροσώπων και ο περιορισμός του εισοδήματός τους σε εκείνο ενός μέσου ειδικευμένου εργάτη. Και πρόσθεσε: "Η Κομμούνα έκανε το σύνθημα των αστικών επαναστάσεων για φθηνή κυβέρνηση πραγματικότητα, καταστρέφοντας τις δυο μεγαλύτερες πηγές εξόδων -το μόνιμο στρατό και το δημοσιο-υπαλληλίκι"[96].

Στην εισαγωγή που έγραψε γι'αυτό το φυλλάδιο του Μαρξ, ο Ένγκελς δήλωσε σαφέστατα:

> Από την αρχή αρχή η Κομμούνα αναγκάστηκε να αναγνωρίσει ότι η εργατική τάξη, αφού έρθει στην εξουσία, δεν μπορεί να συνεχίσει με την παλιά κρατική μηχανή· ότι, για να μη χάσει πάλι την μόλις αποκτηθείσα υπεροχή της, η εργατική τάξη πρέπει, από τη μία, να ξεμπερδεύει με όλο τον παλιό μηχανισμό καταστολής που χρησιμοποιήθηκε παλιότερα ενάντια στην ίδια και, από την άλλη, *να προφυλαχτεί η ίδια από τους δικούς της βουλευτές και αξιωματούχους*,

[96] "The Civil War in France", στο *The First International and After*, σελ.212.

καθιστώντας τους όλους χωρίς εξαίρεση υποκείμενους σε ανάκληση ανά πάσα στιγμή.[97]

Σ' αυτή τη βάση, ο Λένιν μπόρεσε να εξαγάγει το ακόλουθο συμπέρασμα:

> Στη σοσιαλιστική κοινωνία,το "είδος κοινοβουλίου" που αποτελείται από εκπροσώπους των εργατών ασφαλώς θα "συντάσσουν τους εργασιακούς κανονισμούς και θα επιβλέπουν τη διιχείριση" του "μηχανισμού" -*αλλά* αυτός ο μηχανισμός *δεν* θα είναι "γραφειοκρατικός". Οι εργάτες, έχοντας κατακτήσει πολιτική εξουσία, θα συντρίψουν τον παλιό γραφειοκρατικό μηχανισμό, θα τον τσακίσουν συθέμελα, θα τον καταστρέψουν μέχρι τη ρίζα του· και θα τον αντικαταστήσουν μ' έναν καινούριο, που θα αποτελείται από τους ίδιους τους εργάτες και υπαλλήλους γραφείου, *ενάντια* στων οποίων τη μεταμόρφωση σε γραφειοκράτες θα παρθούν αμέσως τα μέτρα που ορίζονται λεπτομερώς από τους Μαρξ και Ένγκελς".[98]

Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, ο Λένιν πρόσθεσε άλλο ένα μέτρο στο οποίο θα επιμέναμε ακόμα περισσότερο σήμερα σαν κεντρικό για έναν επιτυχημένο αγώνα ενάντια στη γραφειοκρατικοποίηση: δηλαδή, τη ριζική μείωση της εργάσιμης ημέρας. Η φόρμουλα του Λένιν ήταν: 6 ώρες δουλειά + 4 ώρες σε διαχειριστικές δραστηριότητες, έτσι που *όλοι* να μπορούν να ασχοληθούν και με τα δύο, και καμιά κοινωνική διάιρεση της εργασίας να μην εμφανιστεί μέσα στις εργατικές οργανώσεις, συμπεριλαμβανόμενων και των σοβιέτ. Το αντίστοιχο σήμερα θα ήταν: 4 ώρες δουλειά + 4 ώρες (αυτο)διαχείριση.

Τα πρώτα χρόνια του αιώνα μας, ο Karl Kautsky εξέδοσε ένα αξιοσημείωτο έργο, *Η προέλευση του Χριστιανισμού*, στην εισαγωγή του οποίου παρουσιάζει την πιθανότητα να περάσει το εργατικό κίνημα και το εργατικό κράτος μια διαδικασία γραφειοκρατικοποίησης παρόμοια μ' εκείνη που γνώρισε η Καθολική Εκκλησία μετά την μεταμόρφωσή της σε κόμμα της καθεστηκίας τάξης, κατά τον τέταρτο αιώνα μ.Χ., την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου.[99] Φυσικά καταλάβαινε ότι η αντι-

[97] *The Civil War in France*, Πεκίνο 1966, σελ.15 [υπογράμμιση ΕΜ].

[98] *The State and Revolution*, Πεκίνο 1965, σελ.131 [υπογράμμιση ΕΜ].

[99] Karl Kautsky, *The Origins of Christianity*, Λονδίνο 1917. Αν και ήταν η πρώτη φορά που τέθηκε τόσο καθαρά από μαρξιστή το πρόβλημα της γραφειοκρατικοποίησης, η μέθοδος της ιστορικής σύγκρισης δεν ήταν καρπός μόνο των θεωρητικών εργασιών του Kautsky. Ο Ένγκελς, στην εισαγωγή του στο *Class Struggles in France* (Μόσχα 1960, σελ.25-26), σύγκρινε τη δίωξη που υπέστη το εργατικό κίνημα μ' εκείνη ενός

στοιχεία δεν μπορούσε να πάει πολύ μακριά, αλλά την είδε σαν τρόπο να θέσει ένα πραγματικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε το σοσιαλιστικό κίνημα.

Οι απαντήσεις του ίδιου του Kautsky είναι σίγουρα γεμάτες ενδιαφέρον, που προχωρεί πέρα από την αποκλειστική εστίαση του Μαρξ στις θεσμικές ασφαλιστικές δικλείδες και παραπέμπει σ'εκείνα που αργότερα υποστηρίχθηκαν από τον Τρότσκι. Ο Kautsky υποστήριξε ότι ο παραλληλισμός θα ήταν απόλυτα βάσιμος, αν οι ιστορικές συνθήκες με τις οποίες έρχεται στην εξουσία η εργατική τάξη, έμοιαζαν με εκείνες με τις οποίες θριάμβευσε η Εκκλησία -μια εποχή σημαδεμένη από τη στασιμότητα και την παρακμή των παραγωγικών δυνάμεων. Στην πραγματικότητα, όμως, οι συνθήκες κάτω από τις οποίες οι εργάτες κατακτούν την εξουσία θα ήταν σήμερα ακριβώς αντίθετες. Γιατί σοσιαλισμός σημαίνει μια τρομερή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, πράγμα που θέτει τα θεμέλια για την απονέκρωση της διαίρεσης εργασίας και για μια επαναστατική άνοδο του πολιτιστικού επιπέδου των μαζών. Μια νίκη της γραφειοκρατίας θα ήταν συνεπώς ιστορικά ασύλληπτη.

Κάτω από το φως της μετέπειτα εμπειρίας, ωστόσο, μας έρχονται δύο αντιρρήσεις στο μυαλό. Τί γίνεται αν η εργατική τάξη αναγκαστεί να πάρει την εξουσία σε συνθήκες έντονης παρακμής των παραγωγικών δυνάμεων, όπως συνέβη στη Ρωσία;[100] Τί γίνεται αν μείνει απομονωμένη σε μια πολιτιστικά καθυστερημένη χώρα σαν αποτέλεσμα μιας αποτυχίας να εξαπλωθεί η επανάσταση;[101] Και τί γίνεται αν μια βαθιά διαδικασία γραφειοκρατικοποίησης έχει ήδη αδράξει τις μαζικές εργατικές οργανώσεις, είτε εμποδίζοντας την

άλλου κινήματος καταπιεσμένων, χίλια εξακόσια χρόνια νωρίτερα. Παρά την άγρια καταστολή εκ μέρους των αρχουσών τάξεων, ο χριστιανισμός δυνάμωνε όλο και περισσότερο μέχρι που άγγιξε όλες τις κοινωνικές τάξεις και στο τέλος νίκησε.

[100] Ο Μπουχάριν λαθεμένα γενίκευσε απ' αυτές τις εξαιρετικές περιστάσεις της Ρώσικης Επανάστασης στο βιβλίο του *Τα Οικονομικά της Μεταβατικής Περιόδου* (αγγλική μετάφραση σαν Μέρος Δεύτερο του *The Politics and Economics of the Transition Period*, Λονδίνο 1979). Δεν υπάρχει νόμος στη σύγχρονη ιστορία που να ισχυρίζεται ότι η κατάκτηση της εξουσίας από την εργατική τάξη συνοδεύεται παντού και πάντα από απότομη πτώση των παραγωγικών δυνάμεων.

[101] Μετά το 1917 τον Λένιν τον απασχόλησε έμμονα η σχετική πολιτιστική καθυστέρηση της ρωσικής εργατικής τάξης. Υπό ευνοϊκότερες συνθήκες, όμως, η Κουβανέζικη Επανάσταση πέτυχε μέσα σε μια γενιά να αυξήσει εντυπωσιακά το πολιτιστικό επίπεδο των μαζών.

κατάκτηση της εξουσίας (και καταδικάζοντας την κοινωνία σε "παράλληλη παρακμή και των δύο αγωνιζόμενων τάξεων", που ο Ένγκελς είδε σαν εξήγηση για την καταστροφή των αρχαίων πολιτισμών) είτε κάνοντάς την να διεξαχθεί κάτω από εξαιρετικά δυσοίωνες υποκειμενικές συνθήκες;[102]

Ενώ ο Λένιν κατηύθυνε την προσοχή του στον πολιτικό οπορτουνισμό των δεξιών τάσεων μέσα στην διεθνή σοσιαλδημοκρατία[103], ο Τρότσκι ήδη από το 1905-6 επέμενε στον *κοινωνικό* συντηρητισμό που θεμελίωνε αυτή την τάση.[104] Η Ρόζα Λούξεμπουργκ συνέδεσε αυτό τον συντηρητισμό σαφέστερα με το φαινόμενο της γραφειοκρατικοποίησης, ειδικά των συνδικαλιστικών οργανώσεων:

> Η εξειδίκευση της επαγγελματικής τους δραστηριότητας σαν συνδικαλιστών ηγετών, καθώς και ο φυσικά περιορισμένος τους ορίζοντας που συνδέεται με τους αποκομμένους οικονομικούς αγώνες σε ειρηνική περίοδο, οδηγεί πολύ εύκολα τους αξιωματούχους των σωματείων σε γραφειοκρατικοποίηση και σε κάποια στενότητα αντιλήψεων...
>
> Η αηδιαστική κολακεία και η απεριόριστη αισιοδοξία θεωρούνται καθήκον κάθε "φίλου του συνδικαλιστικού κινήματος"...
>
> Σε στενή σύνδεση με αυτές τις θεωρητικές τάσεις βρίσκεται μια επανάσταση στις σχέσεις ηγετών και μαζών. Στη θέση της συλλογικής ηγεσίας από μη πληρωμένους συναδέλφους μέσω τοπικών επιτροπών, που κινούνται από καθαρό ιδεαλισμό, η πρωτοβουλία και η εξουσία της λήψης αποφάσεων μεταβιβάζεται στους ειδήμονες συνδικαλιστές, ούτως ειπείν, και ενισχύεται η πιο παθητική αρετή της πειθαρχίας στη μάζα των μελών. Αυτή η σκοτεινή πλευρά της υπηρεσιακής λετουργίας ασφαλώς κρύβει σημαντικούς κινδύνους για το κόμμα: Για παράδειγμα, ο τελευταίος νεωτερισμός, ο θεσμός των τοπικών γραμματειών του Κόμματος, μπορεί εύκολα, αν η σοσιαλδημοκρατική μάζα δεν φανεί προσεκτική, να έχει σαν αποτέλεσμα να μείνουν αυτές οι γραμματείες απλά όργανα αποφάσεων και να μην αντιμετωπισθούν με κανένα τρόπο σαν φορείς της πρωτοβουλίας και της διεύθυνσης της τοπικής κομματικής ζωής".[105]

---

[102] Τέτοια ήταν σε μεγάλο βαθμό και η περίπτωση των επαναστάσεων στη Γιουγκοσλαβία, στην Κίνα και στο Βιετνάμ, που όλες τους καθοδηγήθηκαν από πολύ από γραφειοκρατικοποιμένα κόμματα.

[103] Δες, ειδικά το *Ένα βήμα μπρος, Δύο βήματα πίσω* (1904).

[104] Δες το έργο του Λ.Ν.Τρότσκι, *Results and Prospects*, Λονδίνο 1962.

Μ' αυτό τον τρόπο, η μια από τις τρεις αμυντικές γραμμές του Bebel ενάντια στη γραφειοκρατικοποίηση των μαζικών οργανώσεων -δηλαδή, η εσωτερική δημοκρατία, η πλήρης ανεξαρτησία και ελευθερία κριτικής των μελών- υπονομεύτηκε σοβαρά.

Στη βάση της πιο προχωρημένης εμπειρίας του ιταλικού ταξικού αγώνα του 1919, ο Γκράμσι πήγε ακόμα μακρύτερα στον εντοπισμό της συνδικαλιστικής γραφειοκρατίας σαν ξεχωριστό κοινωνικό στρώμα, χρησιμοποιώντας μάλιστα τον όρο "κάστα", που αργότερα ο Τρότσκι θα εφάρμοζε στη σοβιετική γραφειοκρατία.

> Η επιλογή συνδικαλιστών ηγετών δεν έγινε ποτέ στη βάση της βιομηχανικής αρμοδιότητας, αλλά μάλλον απλά στη βάση δικαστικής, γραφειοκρατικής και δημαγωγικής αρμοδιότητας. Και όσο περισσότερο επεκτείνονταν οι οργανώσεις, όσο συχνότερα παρενέβαιναν στον ταξικό αγώνα κι όσο περισσότερο μαζική και εξαπλωμένη γινόταν η δράση τους, τόσο περισσότερο το έβρισκαν απαραίτητο να μειώνουν τα αρχηγεία τους σε καθαρά διοικητικά και λογιστικά κέντρα· οι πιο τεχνικές και βιομηχανικές τους ικανότητες έγιναν πλεονάζουσες και γραφειοκρατικές, ενώ οι εμπορικές ικανότητες έφτασαν να κυριαρχούν. Έτσι είδε το φως μια αληθινή κάστα συνδικαλιστών αξιωματούχων και δημοσιογράφων, με ομαδική ψυχολογία ολότελα δική τους και εντελώς ασύμβατη μ' εκείνη των εργατών. Αυτή τελικά έφτασε να καταλάβει την ίδια θέση απέναντι στις εργατικές μάζες που κατέχει η κυβερνώσα γραφειοκρατία απέναντι στο κοινοβουλευτικό κράτος: είναι η γραφειοκρατία που ρυθμίζει και κυβερνά.[105]

2. Οργανωτικός φετιχισμός

Η ανάπτυξη μιας νέας διαίρεσης της εργασίας μεταξύ μηχανισμού και μελών σχεδόν αναπόφευκτα γεννά, στο διανοητικό επίπεδο (ιδεολογία) φαινόμενα οργανωτικού φετιχισμού.

---

[105] "The Mass Strike, the Political Party and the Trade Unions", από το *Rosa Luxemburg Speaks*, ed. Mary Alice Waters, Νέα Υόρκη 1970, σελ.214-16. Μετάφραση τροποποιημένη.

[106] Αντόνιο Γκράμσι, "Trade Unions and Dictatorship", *Ordine Nuovo*, 25 Οκτώβρη 1919, αναπαραγωγή στο Γκράμσι, *Selections from Political Writings, 1910-1920*, ed. Quintin Hoare, Λονδίνο 1977, σελ.105-106.

Δεδομένης της ακραίας διαίρεσης της εργασίας που επικρατεί στην αστική κοινωνία γενικά, το γεγονός ότι οι άνθρωποι είναι φυλακισμένοι σ' ένα μικρό τομέα δραστηριότητας τείνει να βρει έκφραση σε μια θεώρηση αυτής της δραστηριότητας σαν αυτοσκοπού. Αυτό ισχύει ειδικά για κείνους που ταυτίζονται μ' ένα μηχανισμό, που ζουν μόνιμα μέσα του και παίρνουν ζωή απ' αυτόν· μ' άλλα λόγια, οι πλήρους ωραρίου, οι εν δυνάμει γραφειοκράτες.

Αυτή η διαδικασία τροφοδοτεί και μια άλλη πηγή κοινωνικού συντηρητισμού μέσα στις μαζικές οργανώσεις: τη διαλεκτική των μερικών κατακτήσεων. Η περίφημη φράση του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* που λέει ότι το προλεταριάτο δεν έχει να χάσει τίποτ' άλλο από τις αλυσίδες του ισχύει με κυριολεκτική έννοια μόνο για τους ενδεείς, ανοργάνωτους εργάτες στα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα. Παρόλο που αυτό εξακολουθεί να ισχύει από *ιστορική* σκοπιά, ωστόσο, το οργανωμένο προλεταριάτο του σήμερα έχει όντως κάτι να χάσει *συγκυριακά* -δηλαδή, τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά οφέλη που η μακρόχρονη πάλη του απέσπασε από την άρχουσα τάξη. Μαθαίνει από πείρα ότι μπορεί να χάσει όλες αυτές τις κατακτήσεις σαν αποτέλεσμα εσκεμμένων ενεργειών της αστικής τάξης. Τα υπέρ και τα κατά κάθε αγώνα πρέπει να ζυγιστούν τώρα προσεκτικά μέσα στις μαζικές οργανώσεις και στο σύνολο της εργατικής τάξης, ακόμα περισσότερο ανάμεσα στους ανοργάνωτους παρά στους οργανωμένους εργάτες. Γιατί, αντί να πετύχουν κάτι καινούριο, κινδυνεύουν πάντα να απωλέσουν τα ήδη κερδισμένα.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι η διαλεκτική των μερικών κατακτήσεων αντανακλά πραγματικά προβλήματα και όχι μια λογική αντίφαση που μπορεί να λυθεί απλώς με σωστά επιχειρήματα. Ούτε είναι απλά ζήτημα "προδοσίας από την ηγεσία" -που θα μας οδηγούσε κατευθείαν σε μια συνομωτική θεωρία της ιστορίας.

Ωστόσο, εδώ βλέπουμε τις θεμελιώδεις ρίζες του γραφειοκρατικού συντηρητισμού, που ήδη υπήρχαν στο σοσιαλδημοκρατικό κίνημα πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και στην Σοβιετική Ένωση ακόμα και πριν από τη σταλινική εποχή. Ο λόγος που χρησιμοποιούμε τον όρο "συντηρητισμός" -και τον αντιμετωπίζουμε σαν βλαβερό για τα

συμφέροντα του προλεταριάτου και συνεπώς του σοσιαλισμού- είναι ότι αυτή η νοοτροπία αρνείται να προωθήσει και να υποστηρίξει πιο προχωρημένους αγώνες, υποθέτοντας εκ των προτέρων ότι κάθε επαναστατικό βήμα μπροστά, είτε σε εθνικό είτε σε διεθνές επίπεδο, θα θέσει σε κίνδυνο τις κατακτήσεις της εργατικής τάξης.

Η διαλεκτική των μερικών κατακτήσεων, συνδεδεμένη με το φαινόμενο της φετιχοποίησης, που χαρακτηρίζει μια κοινωνία γενικευμένης παραγωγής εμπορευμάτων και ακραίου καταμερισμού της εργασίας, είναι σύμφυτη με την ανάπτυξη του εργατικού κινήματος στο στάδιο της ιστορικής παρακμής του καπιταλισμού και της μετάβασης προς μια σοσιαλιστική κοινωνία. Όμως η λειτουργία της τείνει να υπονομεύσει τη δεύτερη από τις ασφαλιστικές δικλείδες του Bebel ενάντια στην γραφειοκρατικοποίηση: την αφοσίωση των μαζικών οργανώσεων στο σοσιαλιστικό στόχο. Εκείνο που πραγματικά σημαίνει ο οργανωτικός φετιχισμός είναι ότι το κόμμα ή το συνδικάτο γίνεται όλο και πιο πολύ αυτοσκοπός, έτσι που η απελευθέρωση της εργατικής τάξης ταυτίζεται με την υπεράσπιση και εδραίωση της "οργάνωσης" που η ίδια όλο και περισσότερο προσδιορίζεται με όρους του μηχανισμού της. Η περίφημη ρήση του Bernstein, "Το κίνημα είναι το παν, ο στόχος είναι τίποτα", που επιστράτευσε στη διάρκεια της ρεβιζιονιστικής αντιπαράθεσης στην αρχή του αιώνα, παρέμεινε η σαφέστερη έκφραση αυτής της νοοτροπίας.[107]

Η ιδεολογική έκφραση αυτής της διαδικασίας είναι ένα πολυδιάστατο φαινόμενο, και όχι απλώς ένα κόλπο ή μια άσκηση συνειδητής προδοσίας ή κοροϊδίας σε βάρος των εργατών. Στην πραγματικότητα, η ανάδυση "λαθεμένης συνείδησης" προϋποθέτει ένα ισχυρό στοιχείο *αυτο*-απογοήτευσης. Τουλάχιστον η πρώτη γενιά ηγετών των γραφειοκρατικοποιημένων μαζικών οργανώσεων πίστευαν ειλικρινά ότι εργάζονταν για τον σοσιαλισμό, ή ότι υπεράσπιζαν την επανάσταση, όταν ταύτιζαν την υπεράσπιση του μηχανισμού με τον αγώνα για αυτούς τους υψηλούς στόχους. Η σκόπιμη προδοσία και η διπροσωπία παρεισέφρυσαν αργότερα -και,

[107] Δες E.Bernstein, *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, Βερολίνο 1899. Συμπτηγμένη αγγλική μετάφραση: *Evolutionary Socialism*, Νέα Υόρκη 1961.

ακόμα και τότε, παρέμειναν συνδυασμένες με την αυτο-απογοήτευση.

Ο ηγέτης του SPD Gustav Noske επέδειξε με το σαφέστερο τρόπο αυτό τον οργανωτικό φετιχισμό όταν επισκέφτηκε τις Βρυξέλλες μετά την άφιξη του γερμανικού στρατού κατοχής το 1914. "Γιατί είστε τόσο εχθρικός με τη γερμανική κατοχή;" ρώτησε τον Anseele, Βέλγο ηγέτη του Σοσιαλιστικού Κόμματος. "Η οργάνωσή μας είναι ισχυρότερη στη Γερμανία απ' ό,τι στο Βέλγιο. Έχει δικαίωμα καθολικής ψηφοφορίας. Αν το Βέλγιο ενσωματωθεί στη Γερμανία, η οργάνωση θα δυναμώσει κι άλλο. Θα έχουν όλοι δικαίωμα ψήφου. Οι εργάτες θα ισχυροποιθούν".[108] Έτσι αγνοούνταν ή υποτάσσονταν στο κυρίαρχο ζήτημα της "οργάνωσης" όλες οι πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές, πολιτιστικές και εθνικές όψεις της προσάρτησης. Δεν υπήρχε καμία κατανόηση του γεγονότος ότι μια εργατική τάξη στερημένη από μερικά βασικά της δικαιώματα, όπως ο εθνικός αυτοπροσδιορισμός, ίσως ακόμα και η ασυλία, θα ήταν πολύ πιο αδύναμη και όχι πιο δυνατή από πριν· καμία κατανόηση του ότι η τερατώδης δήλωση του Noske τον καθιστούσε εκπρόσωπο του γερμανικού ιμπεριαλισμού. Όχι: πράγματι πίστευε ότι η "ενδυνάμωση της οργάνωσης" ήταν το άλφα και το ωμέγα της σοσιαλιστικής σοφίας.

Και θ' ακολουθούσαν χειρότερα. Όταν ο Χίτλερ ανέλαβε την κυβέρνηση, οι ηγέτες των συνδικάτων προσπάθησαν απεγνωσμένα να σώσουν την "οργάνωση" με κατάπτυστες ιδεολογικές και πολιτικές παραχωρήσεις στους Ναζί. Προφασιζόμενοι ότι καλωσόριζαν και ότι ήθελαν να συμμετάσχουν στην "εθνική αναγέννηση", συμμετέσχαν ακόμα και στην καθοδηγημένη από τους Ναζί διαδήλωση της 1ης Μάη 1933, που διέστρεψε την ημέρα πάλης των εργατών σε έναν κοινό "εορτασμό της γερμανικής εργασίας", με εργοδότες, εργάτες και χασάπηδες Ναζί όλους "ενωμένους" γύρω από τα ναζιστικά συνθήματα.[109] Σε ανταμοιβή γι' αυτή τη συνθηκολόγη-

[108] Απόσπασμα απο το *Cinquante mois d' Occupation Allemande*, των Gilles/Ooms/Delandsheere, τόμος 3, Βρυξέλλες 1919, σελ.395-96.

[109] Δες τα έργα του Erich Mathias, *Das Ende der Parteien 1933*, Dusseldorf 1979, σελ.177-80 και του Wolfgang Abendroth, *Die deutschen Gewerkschafen*, Heidelberg 1954, σελ.34. Οι σοσιαλδημοκράτες ηγέτες, αιχμάλωτοι της παθιασμένης τους πίστης για τη "νομιμότητα" και "διατήρηση της οργάνωσης με κάθε θυσία", ψήφισαν ακόμα και στο Ράιχσταγκ υπέρ της εξωτερικής πολιτικής του Χίτλερ, στη συνεδρίαση της 17

ση, οι ναζί την επόμενη ακριβώς μέρα διέλυσαν τα συνδικάτα, κατέλαβαν τα γραφεία τους και κατέσχαν τα κεφάλαιά τους. Οι εργάτες είχαν τόσο αποπροσανατολιστεί και απογοητευτεί από τους σοσιαλδημοκράτες (και σταλινικούς) γραφειοκράτες που καμιά σοβαρή αντίσταση δεν παρουσιάστηκε σ' αυτή την καταστροφή μιας επίπονης προσπάθειας που είχε ξεκινήσει πριν από μισό αιώνα και περισσότερο. Ο οργανωτικός φετιχισμός είχε οδηγήσει στην καταστροφή της οργάνωσης.

Όταν ο Στάλιν έκανε το 1927 την περίφημη δήλωση "Τα στελέχη αποφασίζουν τα πάντα", προσέφερε το κλειδί για την ύπαρξη και την αυτοσυνείδηση της γραφειοκρατίας. Μια άρχουσα γραφειοκρατία μπορεί τέλεια να συνυπάρξει με όλους τους συνδυασμούς σχεδιασμού και μηχανισμών αγοράς (αν και όχι με τη γενικευμένη οικονομία της αγοράς, δηλαδή τον καπιταλισμό). Αλλά δεν μπορεί να διατηρηθεί αν η εξουσία των στελεχών -δηλαδή, του μηχανισμού- αμφισβητείται και καταρρίπτεται εκ θεμελίων.

Ο οργανωτικός φετιχισμός σημαίνει όχι μόνο ταύτιση του στόχου με τα μέσα, αλλά και υποταγή του στόχου στα μέσα. Αυτό είναι αρκετά φανερό στην περίπτωση του σταλινοποιημένου κομμουνιστικού κινήματος, όπου ο αγώνας για επανάσταση έξω από την ΕΣΣΔ, η ενδυνάμωση των δικαιωμάτων και της εξουσίας της σοβιετικής εργατικής τάξης, υποτάσσονταν στην υπεράσπιση του γραφειοκρατικού μηχανισμού του ΚΚΣΕ και του σοβιετικού κράτους. Όμως, μπορεί να λειτουργήσει μια παρεμφερής λογική, κάποτε μάλιστα σε ακραίες μορφές, σε κάθε εργατική μαζική οργάνωση. Πάρτε το ακόλουθο παράδειγμα:

Τα εργατικά συνδικάτα συσσωρεύουν χρήμα σαν δυνητικό απεργιακό αποθεματικό, ώστε να κάνουν πιο αποτελεσματικό τον αγώνα των μελών τους για μισθούς και άλλα άμεσα υλικά συμφέροντα. Αυτό είναι απόλυτα φυσικό και θεμιτό. Ύστερα ο μηχανισμός των συνδικάτων επενδύει αυτά τα χρήματα σε ένα αποταμιευτικό οργανισμό για να τα αυξήσει με κάποιο τόκο και, όσο παραμένουν εκεί ημιρευστά, πάλι φαίνεται πως τίποτα δεν είναι κακό σ' αυτή την ενέργεια. Θα υπάρχουν περισσότερα χρήματα για την οικονομική υποστήριξη ενδεχόμενης μακρόχρονης απεργίας. Όμως, αν η επένδυση χάσει την

Ιουνίου 1933, την τελευταία συνεδρίαση όπου τους επιτράπηκε να συμμετάσχουν.

ημιρευστότητά της, η απόφαση για προκήρυξη απεργίας -ή τουλάχιστον για το πότε να προκηρυχτεί- δεν θα εξαρτάται πλέον αποκλειστικά από τη βούληση και τις αντικειμενικές ανάγκες της πλειοψηφίας των μελών, ή από μια αντικειμενική ανάλυση του συσχετισμού δύναμης με τους εργοδότες. Η επενδυτική δέσμευση του απεργιακού κεφαλαίου θα επηρεάσει το αποτέλεσμα με τρόπο που δεν έχει καμία σχέση με τα βασικά συμφέροντα των εργαζομένων ή με τους αρχικούς στόχους και λειτουργίες των συνδικάτων.

Τώρα, παρ' όλες τις πιέσεις της διαλεκτικής των μερικών κατακτήσεων, οι εργάτες με ταξική συνείδηση τείνουν, κατά περιόδους τουλάχιστον, να αντιταχθούν σε τέτοια διαστροφή των σκοπών του συνδικάτου τους. Εξού και η τάση της αρχικής γραφειοκρατίας να περιορίσει βαθμιαία την εξουσία των εργατών και τη δημοκρατία των εργατών μέσα στις μαζικές οργανώσεις που δημιουργήθηκαν για αυτο-χειραφέτηση της τάξης. Μόνο μ' αυτό τον τρόπο είναι δυνατό να μεταμορφωθούν σε οργανώσεις που όλο και περισσότερο βάζουν σε δεύτερη μοίρα αυτό το στόχο. Ταυτόχρονα, όμως, ο σφετερισμός της εξουσίας λήψης αποφάσεων μετατρέπει την αρχική γραφειοκρατία σε μια πλήρως ανεπτυγμένη γραφειοκρατία. Ένα νέο κοινωνικό στρώμα διαμορφώνεται τελικά: *η γραφειοκρατία της εργατικής τάξης.*

Εδώ είναι απαραίτητο να συνδυάσουμε τα επιχειρήματα των Κάουτσκι, Μπέμπελ, Λούξεμπουργκ, Τρότσκι ή Γκράμσι για το πώς να αντιμετωπισθεί η τάση προς γραφειοκρατικοποίηση -αν και η εμπειρία από την εποχή τους μέχρι τώρα έδειξε ότι αυτό δεν είναι καθόλου εύκολο. Ήδη στα 1906, η Ρόζα Λούξεμπουργκ έβλεπε αυτή τη διαδικασία να εκτυλίσσεται στο γερμανικό συνδικαλιστικό κίνημα:

> Η συγκέντρωση όλων των νημάτων του κινήματος στα χέρια ενός συνδικαλιστή (που συνήθως έχει έρθει από άλλη πόλη) κάνει την ικανότητα κρίσης για συνδικαλιστικά ζητήματα επαγγελματική ειδικότητα. Το πλήθος των μελών υποβιβάζεται στο επίπεδο μιας μάζας ανίκανης για κρίση, της οποίας κύριο καθήκον γίνεται η "πειθαρχία", δηλ. η παθητική υπακοή... Μέσα στα συνδικάτα, η σχέση κυρίαρχου οργάνου προς ταπεινές μάζες υπάρχει σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό.

Μια συνέπεια αυτής της σύλληψης είναι το επιχείρημα με το οποίο απαγορεύεται κάθε θεωρητική κριτική των προοπτικών και δυνατοτήτων της πρακτικής των συνδικάτων, και το οποίο υποστηρίζει ότι αυτή αντιπροσωπεύει ένα κίνδυνο προς το ευσεβές συνδικαλιστικό αίσθημα των μαζών. Από το σημείο αυτό αναπτύσσεται η συλλογιστική ότι μόνο με τυφλή, παιδιάστικη πίστη στην αποτελεσματικότητα του συνδικαλιστικού αγώνα οι εργαζόμενες μάζες μπορούν να κερδηθούν και να κρατηθούν για την οργάνωση... Είναι η αντιστροφή της θεωρίας, είναι η θεωρία της ανικανότητας των μαζών για κριτική και απόφαση. "Η πίστη του λαού πρέπει να διατηρηθεί" -αυτή είναι η θεμελιώδης αρχή με βάση την οποία πολλοί συνδικαλιστές χαρακτηρίζουν σαν απόπειρα ενάντια στη ζωή του κινήματος κάθε κριτική της αντικειμενικής ανεπάρκειας του συνδικαλισμού [τρεϊνγιουνιονισμού]".[110]

Εντυπωσιάζεται κανείς απεριόριστα εδώ από τον παραλληλισμό μεταξύ του ορθολογισμού των εργατικών συνδικάτων και της σοβιετικής γραφειοκρατίας: οι περισσότερες από τις διατυπώσεις της Ρόζας Λούξεμπουργκ θα ταίριαζαν και στα δύο, και με δυσκολία θ' άλλαζε έστω μια λέξη.

Όμως, ο σφετερισμός της εξουσίας προκαλεί αντίσταση εκ μέρους των εργαζομένων γι' αυτό και είναι αδιαχώριστος από την καταστολή, την αντεκδίκηση, τις απειλές ή και πραγματικές διαγραφές, διασπάσεις και βαθιές διαιρέσεις του εργατικού κινήματος. Σε στιγμές οξείας κρίσης, μπορεί να φτάνει ακόμα και σε καταγγελίες στις αστικές αρχές, απολύσεις από την εργασία, κάλυψη της αστυνομικής καταστολής ή ακόμα και σε φόνο συντρόφων.[111] Ο φάκελος της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας είναι αναφορικά μ' αυτό ένας τραγικός, αν και ηπιότερος, προάγγελος της ιστορίας του σταλινισμού.

---

[110] "Massenstreik, Partei, und Gewerkschaften", πρώτη έκδοση στο *Gesammelte Werke*, τόμος 2, Βερολίνο/ΛΔΓ 1972, σελ. 165. Η αγγλική μετάφραση από το *Selected Political Writings*, εκδ.Dick Howard, Νέα Υόρκη 1971, σελ.264, και το *Rosa Luxemburg Speaks*, σελ.216. Το κείμενο συνεχίζει με μια δυνατή παράγραφο: "Σε αντιπαράθεση με την σοσιαλδημοκρατία, που βασίζει την επίδρασή της στην... κριτική στάση των μαζών σε όλους τους παράγοντες και τα επίπεδα του δικού τους ταξικού αγώνα, η επίδραση και η εξουσία των συνδικάτων βασίζονται στη θεωρία της ανικανότητας των μαζών για κριτική και αποφάσεις".

[111] Παραδείγματα καταγγελιών δόθηκαν από την ηγεσία του SPD σχεδόν αμέσως μετά τις 4 Αυγούστου 1914. Στα αηδιαστικά του απομνημονεύματα ο Noske προσπαθεί να καλύψει το φόνο της Ρόζα Λούξεμπουργκ και του Καρλ Λίμπκνεχτ.

Γιατί τότε ο σφετερισμός της εξουσίας από προνομιούχες γραφειοκρατίες διαρκεί τόσο πολύ μέσα στις μαζικές οργανώσεις και τα κράτη που δημιούργησε η εργατική τάξη; Γιατί είναι ακόμα σήμερα κυρίαρχος, τουλάχιστον στις σημαντικότερες χώρες του κόσμου; Πρέπει να ψάξουμε την αιτία στην διαλεκτική αλληλεπίδραση μεταξύ αντικειμενικών εξελίξεων και του "υποκειμενικού παράγοντα". Όταν οι γραφειοκρατικοί μηχανισμοί επωφελούνται μιας προσωρινής μείωσης της δραστηριότητας των εργατών προκειμένου να ενδυναμώσουν τη λαβή τους στους θεσμούς της εργατικής τάξης, βοηθούν να καταφερθούν ήττες στο εργατικό κίνημα που καλλιεργούν περαιτέρω τον αποπροσανατολισμό, το σκεπτικισμό και την απογοήτευση μέσα σ' αυτή την τάξη. Η εμφάνιση νέων ελπίδων, νέας αυτοπεποίθησης, νέων προοπτικών για να εμπνεύσουν υψηλότερες μορφές δραστηριότητας -όλα αυτά γίνονται πιο δύσκολα για όλους εκτός από μια περιορισμένη μειοψηφία της εργατικής τάξης.[112] Και αυτό ενισχύει ακόμα παραπέρα την ίδια τη διαδικασία της γραφειοκρατικοποίησης.[113]

Οι εργαζόμενοι δεν είναι ανόητοι. Βλέπουν τί γίνεται. Βλέπουν ότι οι οργανώσεις που οι ίδιοι δημιούργησαν και με μεγάλη προσπάθεια και θυσίες υπερασπίστηκαν στρέφονται εναντίον τους σε κρίσιμα θέματα της καθημερινής τους ύπαρξης. Και νιώθουν γελασμένοι. Ένα ερώτημα έρχεται στο μυαλό τους: "Άξιζε τελικά τον κόπο;" Η απάντηση είναι ένα κοφτό, "Όχι". Συνεχίζουν εν μέρει να ταυτίζονται μ' αυτές τις οργανώσεις, ειδικά όταν τους επιτίθεται ο ταξικός εχθρός.[114] Από καιρού εις

---

[112] Μια θλιβερή, ακόμα και τραγική, όψη αυτής της αντίφασης μπορούμε να δούμε στη μεγάλης κλίμακας απόσυρση από την πολιτική ή συνδικαλιστική δραστηριότητα δεκάδων χιλιάδων κριτικών στελεχών του εργατικού κινήματος, δραστήριων ηγετών σε απεργίες, κ.ο.κ., στη διάρκεια των τελευταίων σαράντα χρόνων στην Ευρώπη. Ακόμα κι όταν απομακρύνονται με τη συνενοχή των γραφειοκρατών, ή και διαγράφονται από το συνδικάτο, ή και τα δύο, συνεχίζουν να παλεύουν για ένα χρονικό διάστημα. Αλλά με την απουσία μιας ισχυρής οργάνωσης της πρωτοπορίας που να καθιστά αυτό τον αγώνα αποτελεσματικό μακροπρόθεσμα, η μεγάλη πλειοψηφία τελικά εγκαταλείπει και η ανοικοδόμηση μιας γνήσιας σοσιαλιστικής μαζικής πρωτοπορίας γίνεται κατά συνέπεια ακόμα πιο δύσκολη.

[113] Έτσι, στο *Μεταβατικό Πρόγραμμα* ο Τρότσκι προτείνει ότι μια γενιά αγωνιστών που έχουν υποστεί μεγάλες ήττες, δε θα ξαναμπλεχτεί εύκολα στη σοσιαλιστική πολιτική και ότι το έργο θα αναληφθεί κανονικά από μια καινούρια, νεότερη γενιά.

[114] Αυτό συνέβη όχι μόνο στη διάρκεια της ανόδου του φασισμού στη δεκαετία του τριάντα, αλλά επίσης και σ' εκείνες του 1970 και του 1980 -για παράδειγμα, η εντυπωσιακή επίδειξη μαζικού πένθους και μαζικής αλληλεγγύης μετά τη δολοφονία του Σουηδού σοσιαλδημοκράτη ηγέτη, Όλαφ Πάλμε.

καιρόν οι εργάτες ασκούν πίεση για να ανακτήσουν κάποια εξουσία λήψης αποφάσεων μέσα σ' αυτούς τους θεσμούς.[115] Αλλά η βασική τους συμπεριφορά παραμένει σκεπτικιστική. Δεν μπορείς να αισθάνεσαι ότι σε κοροϊδεύουν δυο, τρεις, τέσσερις φορές διαδοχικά χωρίς να βγάλεις κάποια αρνητικά συμπεράσματα. Δεν θέλεις να σε κοροϊδέψουν και πέμπτη φορά.

Η σχετική παθητικότητα των εργατών μέσα στις μαζικές οργανώσεις -που προκύπτει σε μεγάλο βαθμό από την πρακτική και την πολιτική της γραφειοκρατίας- προσφέρει σ' αυτό τον μηχανισμό ένα επιπρόσθετο στοιχείο αυτοδικαίωσης. "Βλέπετε", λένε, "οι εργάτες είναι παθητικοί. Είναι καθυστερημένοι. Αν δεν κάναμε τη δουλειά για λογαριασμό τους, το συνδικάτο ή το κόμμα ή το 'σοσιαλιστικό κράτος' θα κατέρρεε".[116] Η σοφιστεία εδώ αποκαλύπτεται γρήγορα, όταν οι εργάτες γίνονται όντως ενεργητικοί, ακόμα και υπερδραστήριοι, ειδικά σε μια μαζική απεργία ή σε προεπαναστατική έκρηξη. Τότε οι γραφειοκράτες, όχι μόνο δεν επιτρέπουν να εκτυλιχθεί μια τέτοια δραστηριότητα, αλλά και κάνουν ό,τι τους περνάει από το χέρι για να την εμποδίσουν. Διαιρούν την εργατική τάξη, συνεργάζονται με τον ταξικό εχθρό για να φέρουν τέλος ή και να καταστείλουν την πάλη, αποκαλύπτοντας την βασικά συντηρητική, αντεπαναστατική τους φύση, σε όλο της το μεγαλείο. Και, ωστόσο, είναι μόνο με μια τέτοια εμπειρία, με ένα νέο κύκλο κοινωνικών εντάσεων και ταξικών αγώνων, τελικά ριζωμένων σε μια κρίση οικονομικών και πολιτικών δομών, που μπορεί να ξεπεραστεί η όλη αυτή διαλεκτική του γραφειοκρατικού σφετερισμού και της παθητικότητας των εργατών.

3. Γραφειοκρατικά προνόμια

Για κάθε οπαδό της υλιστικής ερμηνείας της ιστορίας, είναι φανερό ότι η εμφάνιση ενός νέου κοινωνικού στρώματος -της γραφειοκρατίας των μαζικών εργατικών οργανώσεων- δεν

[115] Με το φαινόμενο αυτό θα ασχοληθούμε περισσότερο παρακάτω, στο κεφάλαιο 5.
[116] Παρακάτω θα ασχοληθούμε με την εκδοχή των Bauer-Hilferding γι' αυτό το επιχείρημα.

μπορεί να διαχωριστεί από τα ιδιαίτερα υλικά του συμφέροντα. Η νοοτροπία των γραφειοκρατών ηγετών οδηγεί σε έναν αυξανόμενο συντηρητισμό προς την υπάρχουσα κοινωνική τάξη πραγμάτων. Σημαίνει όμως επίσης και μια όλο και πιο βαθιά επιθυμία τους για να διατηρήσουν μια προνομιούχα κοινωνική θέση, με όλα τα πλεονεκτήματα, την εξουσία και το κύρος που τους παρέχει η θέση τους. Στις πρώτες οργανώσεις της εργατικής τάξης, τα συνδικάτα και τα σοσιαλδημοκρατικά μαζικά κόμματα, λειτουργούσαν δύο ξεχωριστές διαδικασίες.

Πρώτον, το να εγκαταλείψει κανείς το χώρο παραγωγής και να απασχοληθεί με πλήρες ωράριο -ειδικά σε συνθήκες ημέρας δώδεκα ωρών, απόλυτης έλλειψης κοινωνικής ασφάλισης, κτλ.- αναμφίβολα αντιπροσώπευε για έναν εργάτη, έναν ορισμένο βαθμό ατομικής κοινωνικής προαγωγής. Θα ήταν λάθος να το εξισώσουμε αυτό με *αστικοποίηση* ή τη δημιουργία ενός προνομιούχου κοινωνικού στρώματος. Οι πρώτοι γραμματείς τέτοιων οργανώσεων ζούσαν σε μέτριες υλικές συνθήκες, και συχνά ξόδευαν μεγάλο μέρος της ζωής τους στη φυλακή. Αλλά, πάντως, από κοινωνική σκοπιά, ζούσαν καλύτερα από τους υπόλοιπους εργαζόμενους της εποχής τους.

Δεύτερον, σε ψυχολογικό επίπεδο, είναι απεριόριστα πιο ικανοποιητικό για τους σοσιαλιστές ή κομμουνιστές στρατευμένους να περνούν όλο τους το χρόνο παλεύοντας για τις ιδέες τους από το να μένουν δεμένοι με μηχανική δουλειά σ' ένα εργοστάσιο -ειδικά όταν ξέρουν ότι οι καρποί της εργασίας τους δεν θα χρησιμοποιηθούν παρά για να πλουτίσει ο ταξικός εχθρός.

Τώρα, το φαινόμενο της ατομικής κοινωνικής ανέλιξης, αναμφίβολα εμπεριέχει τους δυνητικούς σπόρους της γραφειοκρατικοποίησης. Εκείνοι που καταλαμβάνουν θέσεις με πλήρες ωράριο, απλά θέλουν να εξακολουθήσουν να τις κατέχουν. Θα υπερασπιστούν τη θέση τους ενάντια σε οποιονδήποτε θελήσει να την αντικαταστήσει με ένα περιστροφικό σύστημα στο οποίο κάθε μέλος της οργάνωσης περνάει κάποια στιγμή από αυτές τις θέσεις. Τα κοινωνικά προνόμια δεν είναι πολύ απτά στην αρχή, αλλά γίνονται σημαντικά μόλις η οργάνωση κερδίσει μια θέση ισχύος μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία.

Επιπλέον, γίνεται τώρα απαραίτητη η επιλογή δημοτικών συμβούλων, βουλευτών και γραμματέων συνδικάτων, ικανών να διαπραγματεύονται άμεσα με τα αφεντικά -κι έτσι, σε κάποιο βαθμό, να συνυπάρχουν μ' αυτά. Πρέπει να διοριστούν εκδότες εφημερίδων, καθώς και διευθυντές όλων των ειδών για άλλες δραστηριότητες με τις οποίες το εργατικό κίνημα παρεμβαίνει στην κοινωνία.

Αυτό πάλι παράγει μια γνήσια διαλεκτική, και όχι απλή, αντίφαση. Για παράδειγμα, όταν το εργατικό κίνημα βγάζει μια εφημερίδα, αντιμετωπίζει πραγματικά το δίλημμα αν θα πρέπει να εφαρμόσει τον κανόνα του Μαρξ, σύμφωνα με τον οποίο ο μισθός ενός πλήρως απασχολούμενου δεν θα πρέπει να ξεπερνά το μισθό του ειδικευμένου εργάτη. Οι πιο συνειδητοί πολιτικά αγωνιστές θα δεχτούν τη λογική αυτής της θέσης, αλλά πολλοί ταλαντούχοι δημοσιογράφοι που μπορούν να κερδίσουν πολύ περισσότερα αλλού, θα βρίσκονται μόνιμα στον πειρασμό να διαλέξουν την πιο επικερδή λύση. Όσο δεν είναι επαρκώς στρατευμένοι, θα κινδυνεύσουν να αφομοιωθούν από την αστική τάξη κι έτσι να χαθούν για το εργατικό κίνημα.

Παρόμοια, σε πόλεις που διοικούνται από το εργατικό κίνημα, μια αυστηρή εφαρμογή των κανόνων του Μαρξ στις περισσότερες περιπτώσεις θα οδηγούσε σε απώλεια για το δημόσιο των αρχιτεκτόνων, μηχανικών, γιατρών και άλλων με ανεπαρκώς ανεπτυγμένη πολιτική συνείδηση, αλλά με καλύτερη ειδίκευση από επαγγελματική άποψη. Και πάλι δεν υπάρχει εύκολη απάντηση. Αν η μετριότητα γίνει ο κανόνας στη δουλειά στο δημόσιο, χωρίς υλικά πλεονεκτήματα, και αυτό μπορεί να αποτελέσει γόνιμο έδαφος για κονφορμισμό και υπακοή.

Σε μια κοινωνία όπου οι καπιταλιστικοί κανόνες και αξίες επικρατούν, είναι αδύνατη η οικοδόμηση ενός τελειου συστήματος σοσιαλιστικών ανθρώπινων σχέσεων -ακόμα και μέσα στο εργατικό κίνημα. Αυτό μπορεί να είναι βιώσιμο για έναν πυρήνα υψηλά συνειδητοποιημένων επαναστατών. Αλλά ένα πλατύ εργατικό κίνημα είναι αντικειμενικά πιο ενταγμένο μέσα στην αστική κοινωνία, και μέσα εκεί είναι πολύ δυσκολότερη η εφαρμογή των κομμουνιστικών αρχών. Συνεπώς, υπάρχει πάντα κίνδυνος σταδιακής αποδυνάμωσης των ειδικών φραγμών στη γραφειοκρατικοποίηση.

Στη φάση της ιστορίας που χαρακτηρίζεται από καπιταλιστική παρακμή, η διαλεκτική των επιμέρους κατακτήσεων παίρνει την πλήρως εξελιγμένη της μορφή συνειδητής ένταξης στην αστική κοινωνία, μαζί με τη λογική και την πολιτική της ταξικής συνεργασίας. Όλα τα εμπόδια στη γραφειοκρατικοποίηση εξαφανίζονται μέσα στις ρεφορμιστικές ή νεορεφορμιστικές μαζικές οργανώσεις. Οι σοσιαλδημοκράτες ηγέτες δεν δίνουν πια μέρος της κοινοβουλευτικής της αποζημίωσης στην οργάνωση -στην πραγματικότητα, κομματικοί και συνδικαλιστές λειτουργοί καταλήγουν να γίνουν ένα πελατειακό στρώμα της αστικής τάξης μέσα στην εργατική τάξη, οι εργατικοί ανθυπολοχαγοί του κεφαλαίου, για να επαναλάβουμε τη διατύπωση του Αμερικάνου σοσιαλιστή Daniel De Leon. Η γραφειοκρατική παραμόρφωση προχωρεί με άλματα προς το γραφειοκρατικό εκφυλισμό.

4. Η εργατική γραφειοκρατία στην εξουσία

Μια παρόμοια διαδικασία τριών σταδίων λειτουργεί στη Σοβιετική Ένωση. Στην αρχή υπάρχουν μόνο προνόμια κύρους και πολιτικά πλεονεκτήματα που προέρχονται από το μονοπώλιο στην άσκηση της εξουσίας. Ύστερα ακολουθούν κοινωνικοοικονομικά προνόμια υλικής και πολιτιστικής φύσης. Τελικά, εγκαθίσταται ο πλήρης εκφυλισμός. Οι κομματικές/κρατικές γραφειοκρατίες συγχωνεύονται με τους γραφειοκράτες διοικητές της οικονομίας, για να διαμορφώσουν ένα σκληρό και αμετακίνητο κοινωνικό στρώμα (κάστα το έλεγε ο Τρότσκι), που χρησιμοποιεί το μονοπώλιο εξουσίας του για να διατηρήσει και να επεκτείνει την υλικο-κοινωνική του θέση. Το γεγονός ότι η εργατική γραφειοκρατία ασκεί τώρα την κρατική εξουσία, πολλαπλασιάζει επί δέκα όλα τα αντεργατικά, συντηρητικά και παρασιτικά χαρακτηριστικά που είναι ήδη ορατά στις συνδικαλιστικές και κομματικές γραφειοκρατίες του μαζικού εργατικού κινήματος.

Πρόσφατα ήρθαν πολλά στο φως για την ανάπτυξη του γραφειοκρατικού μηχανισμού, την έκταση των προνομίων του και τη σχεδόν απόλυτη εξουσία του στη Σοβιετική Ρωσία από

τις αρχές της δεκαετίας του είκοσι.[117] Ο μηχανισμός των πλήρους ωραρίου λειτουργών στο Κομμουνιστικό Κόμμα εκτινάχτηκε από τους μόλις 700 το 1919, σε 15.300 το 1922 και σε πάνω από 100.000 μερικά χρόνια μετά. Ενώ οι αρχικοί 700 είχαν εκλεγεί από την ίδια τη βάση, οι 15.300 διορίστηκαν από το κέντρο και συνέστησαν μια πελατειακή δομή που όφειλε υποταγή και την επαγγελματική της ασφάλεια στη Γραμματεία του Κόμματος και τον Γενικό του Γραμματέα, Ι.Β.Στάλιν.

Παραβιάζοντας παράνομα την αρχή του "μέγιστου του κόμματος", ο Στάλιν άρχισε να διανέμει ιεραρχικά διαφοροποιημένα χρηματικά και μη χρηματικά πλεονεκτήματα στα μέλη του μηχανισμού, των οποίων η συνολική αμοιβή είχε φτάσει στο δεκαπλάσιο του μέσου εργατικού μισθού το 1923-24.[118] Από τη δεκαετία του τριάντα και μετά, αυτά τα υλικά προνόμια αυξήθηκαν και θεσμοθετήθηκαν με τρόπο τερατώδη -φουσκωμένα εισοδήματα, ειδικά καταστήματα, εξοχικά σπίτια (*ντάτσες*), ιδιαίτερα δωμάτια στα νοσοκομεία, ειδική μόρφωση καμουφλαρισμένη σαν "σχολεία για χαρισματικά παιδιά",

[117] Ο όρος "απολυταρχική εξουσία", τον οποίο ακόμα και ο Τρότσκι χρησιμοποίησε περιστασιακά, σημαίνει ένα βαθμό απόλυτου, αμετακίνητου ελέγχου επί της κοινωνίας, που δεν υπήρχε ούτε υπό τον Χίτλερ ούτε υπό τον Στάλιν. Είναι σημαντικό ότι ακόμα και στο αποκορύφωμα της δικτατορίας στην ΕΣΣΔ, η κοινή γνώμη πίστευε πως το "μπλατ" ή "διασυνδέσεις" είναι "δυνατότερα από τον Στάλιν" -πράγμα που ήταν μάλλον αληθινό και αντανακλούσε την αυξανόμενη εσωτερική τμηματοποίηση της γραφειοκρατίας. Στην θλιβερά παρεξηγημένη του δυσ-τοπία *Χίλια Εννιακόσια Ογδόντα Τέσσερα*, ο George Orwell έφτασε μέχρι να προφητέψει ότι σε μια "απολυταρχική" κοινωνία, ο όγκος τον πολιτών της θα δεχόταν με χαρά την άθλια μοίρα του. Η εξέλιξη της ΕΣΣΔ ακριβώς μετά το 1984, για να μη μιλήσουμε για την Ανατολική Ευρώπη, διέψευσε θεαματικά αυτή τη λογοτεχνική προβολή.

Ο σπόρος αλήθειας που έχει η έννοια του "ολοκληρωτισμού" είναι ότι, τόσο στο φασιστικό όσο και στο σταλινικό καθεστώς, ο δικτατορικός έλεγχος και η κατάργηση των βασικών ελευθεριών, έφθασε σε ποιοτικά υψηλότερο επίπεδο απ' ό,τι σε άλλα καθεστώτα, συμπεριλαμβανομένων και των βοναπαρτικών, όσο κατασταλτικά κι άν ήταν. Με αυτή την έννοια, η ΕΣΣΔ σήμερα φανερά δεν είναι πια μια τέτοια "ολοκληρωτική" δικτατορία.

[118] Δες την αναφορά που έγινε από τον Alex Podshekoldin, του Ινστιτούτου Μαρξισμού-Λενινισμού της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ, στο Συμπόσιο για τον Τρότσκι που έγινε στο Βούπερταλ το Μάρτη 1990. Σύμφωνα με τον E.H.Carr, (*The Interregnum 1923-1924*, Λονδίνο 1969, σελ.49 σημείωση), ο μέγιστος μισθός για βιομηχανικούς διευθυντές το Γενάρη του 1923, ήταν 1.500 ρούβλια τον μήνα, ή περισσότερα από τριάντα ή εξήντα φορές πάνω από τον ελάχιστο μισθό και 20-22 φορές από τον μέσο. Το "κομματικό μέγιστο", που εισηγήθηκε ο Λένιν, προέβλεπε ότι κανένα μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος, συμπεριλαμβανόμενου και του Πολίτμπιρό και των κορυφαίων κυβερνητικών στελεχών, δε θα μπορούσε να πληρωθεί περισσότερο από έναν ειδικευμένο εργάτη. Η αρχή αυτή καταργήθηκε επίσημα το 1930.

εξασφαλισμένη πρόσβαση σε ταξίδια στο εξωτερικό, κ.ο.κ. Όποιοι μύθοι και αν διαδόθηκαν από τους μαοϊκούς και νεομαοϊκούς στην Κίνα και αλλού, το σύνολο των προνομίων ήταν σαφώς μεγαλύτερο επί Στάλιν παρά επί Χρουστσόφ. Ο Μπορίς Γιέλτσιν, στην αυτοβιογραφία του που πρόσφατα εκδόθηκε, αφιερώνει αρκετές σελίδες στον τρόπο ζωής της κορυφαίας νομενκλατούρας. Ιδού μερικά σημαντικά αποσπάσματα:

> Η υπακοή και η δουλοπρέπεια ανταμοίβονται με προνόμια: ειδικά χοσοκομεία, ειδικά σανατόρια, η εξαίρετη καντίνα της Κεντρικής Επιτροπής, η εξίσου εξαίρετη υπηρεσία για παραδόσεις ειδών μπακαλικής και άλλων στο σπίτι, το κλειστό τηλεφωνικό σύστημα των ανθρώπων του Κρεμλίνου, οι δωρεάν μετακινήσεις. Όσο ψηλότερα ανεβαίνει κανείς στην επαγγελματική κλίμακα, τόσο περισσότερες ανέσεις απολαμβάνει και τόσο πιο δύσκολο του είναι να τις χάσει... Όλα επινοήθηκαν προσεχτικά: ένας προϊστάμενος τμήματος δεν έχει προσωπικό αυτοκίνητο, αλλά έχει το δικαίωμα να ζητήσει από το στόλο αυτοκινήτων της Κεντρικής Επιτροπής ένα αυτοκίνητο για τον εαυτό του και το άμεσο προσωπικό του. Ο υποδιευθυντής μιας Διεύθυνσης έχει ήδη προσωπικό αυτοκίνητο Βόλγκα, ενώ ο διευθυντής έχει Βόλγκα με κινητό τηλέφωνο.
>
> Αν όμως σκαρφαλώσεις μέχρι την κορυφή της κατεστημένης πυραμίδας, εκεί θα βρεις τον "πλήρη κομμουνισμό"... Ακόμα και στο δικό μου επίπεδο του υποψήφιου μέλους του Πολιτμπιρό, το οικιακό μου προσωπικό περιελάμβανε τρεις μάγειρους, τρεις σερβιτόρες, μια καμαριέρα και έναν κηπουρό με δική του ομάδα βοηθών... Και, το εκπληκτικό, όλη αυτή η πολυτέλεια δεν μπορούσε να παράσχει ούτε άνεση, ούτε βολή. Τι ζεστασιά μπορεί να υπάρξει σ' ένα σπίτι κλεισμένο σε μάρμαρα;...
>
> Η ντάτσα είχε δικό της κινηματογράφο, και κάθε Παρασκευή, Σάββατο και Κυριακή ερχόταν ένας κινηματογραφιστής, με πλήρη συλλογή ταινιών. Όσο για την ιατρική περίθαλψη, τα φάρμακα και λοιπά χρειώδη ήταν όλα εισαγόμενα, και όλα τους στην τελευταία λέξη της επιστημονικής έρευνας και τεχνολογίας. Οι πτέρυγες του "Νοσοκομείου του Κρεμλίνου" είναι τεράστιες σουίτες, και πάλι γεμάτες πολυτέλεια: πορσελάνη, κρύσταλλο, χαλιά και κηροπήγια...

Το "δελτίο του Κρεμλίνου", μια ειδική δυνατότητα πρόσβασης σε αγαθά που κανονικά δεν μπορεί κανείς να αποκτήσει, πληρώνεται από τα υψηλότερα κλιμάκια στο μισό τους κόστος, και συνίσταται σε τροφές υψίστης ποιότητας. Στη Μόσχα, ένα σύνολο 40.000 ανθρώπων απολαμβάνουν το προνόμιο να παίρνουν αυτά τα ειδικά δελτία.[119]

Παρόμοια, στη ΛΔΓ, ενώ η χώρα είχε έλλειψη ξένου συναλλάγματος για την εισαγωγή ζωτικών ανταλλακτικών, δέκα εκατομμύρια μάρκα (περισσότερα από 5 εκατομμύρια δολάρια με την επίσημη ισοτιμία), διατίθενταν κατ' έτος μόνο για την εισαγωγή ειδών πολυτελείας για τα είκοσι τρία μέλη του Πολιτμπιρό. Η πρακτική στην Πολωνία, για να μη μιλήσουμε για τη Ρουμανία του Τσαουσέσκου, ήταν πολύ χειρότερη.

Φυσικά, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ποτέ ότι τέτοια προνόμια είναι πραγματικά ασήμαντα σε σύγκριση με τον πλούτο των κορυφαίων μονοπωλιστών και των γκάνγκστερς στις καπιταλιστικές χώρες. Εδώ έχουμε δισεκατομμυριούχους: εκεί έχουμε σκέτους εκατομμυριούχους, ή ανθρώπους που έχουν ακόμα λιγότερα από το ισοδύναμο ενός εκατομμυρίου δολαρίων. Ωστόσο, από ψυχολογική σκοπιά, αυτές οι διαφορές δομής και εξουσίας, δύσκολα μεταβάλλουν την αγανάκτηση και την αίσθηση προδοσίας που νιώθουν οι εργαζόμενοι στις μετακαπιταλιστικές κοινωνίες. Όπως υπέδειξε πριν πολύ καιρό η Angelica Babanova, είναι άλλο όταν ένας καπιταλιστής, που ποτέ δεν ισχυρίστηκε ότι υπερασπίζεται την κοινωνική ισότητα και δικαιοσύνη ζει κυνικά με πολυτέλεια εν μέσω μαζικής στέρησης. Και είναι αρκετά διαφορετικό πράγμα όταν άνθρωποι που ισχυρίζονται πως είναι σοσιαλιστές ή κομμουνιστές απολαμβάνουν μικρές ή μεγάλες ανέσεις με τον ίδιο κυνισμό, ενώ γύρω τους επικρατεί ακόμα μεγαλύτερη στέρηση.[120]

Αυτό μας φέρνει σε μια σημαντική ιστορική διάκριση ανάμεσα στη σοβιετική γραφειοκρατία και τις καπιταλιστικές άρχουσες τάξεις. Στη διάρκεια της περιόδου της ανόδου της αστικής τάξης στην εξουσία, ήταν ήδη μια οικονομικά και πολιτιστικά προνομιούχα και σίγουρη για τον εαυτό της τάξη,

[119] Μ.Γιέλτσιν, *Against the Grain*, Λονδίνο 1990, σελ.127-29, 111. Ο Γιέλτσιν στιγματίστηκε σαν προδότης από την κάστα της νομενκλατούρας εξαιτίας των ειλικρινών του αποκαλύψεων.

[120] Δες τις σχετικές σκέψεις στο έργο της Angelica Balabanov, *My Life as a Rebel*, Λονδίνο 1938.

που διατύπωνε επιθετικά την ιδεολογική της ηγεμονία στην κοινωνία, ενώ ακόμα καταπιεζόταν πολιτικά. Μπόρεσε, συνεπώς, μετά τις νικηφόρες επαναστάσεις, να αναλάβει με σχετική ευχέρεια τον απολυταρχικό κρατικό μηχανισμό και να τον αναμορφώσει σύμφωνα με τα δικά της συμφέροντα. Μπόρεσε να δημιουργήσει ένα ειδικό σώμα κρατικών λειτουργών υποταγμένο σ' αυτήν με την κυρίαρχη δύναμη του χρήματος και του πλούτου. Μ' άλλα λόγια, για να χρησιμοποιήσουμε τη διατύπωση του Kautsky, μπορούσε να άρχει χωρίς άμεσα να κυβερνά.

Μετά από μια νικηφόρα σοσιαλιστική επανάσταση, η εργατική τάξη βρίσκεται σε εντελώς διαφορετική κατάσταση. Δεν έχει πείρα του πώς να κυβερνά. Δεν έχει ιδεολογική ηγεμονία στην κοινωνία. Είναι πολιτιστικά λιγότερο ανεπτυγμένη απ' ό,τι οι προηγούμενες άρχουσες τάξεις, των οποίων την επιρροή συνεχίζει να υφίσταται για μεγάλο χρονικό διάστημα. Δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει τον αστικό κρατικό μηχανισμό για σκοπούς αυτοαπελευθέρωσης. Όταν απομονωθεί σε μία ή λίγες χώρες -ιδιαίτερα αν αυτές είναι σχετικά καθυστερημένες- υφίσταται μόνιμα την "καταναλωτική", τεχνολογική και πολιτιστική πίεση της παγκόσμιας αγοράς, και κυρίως των ηγετικών βιομηχανικών εθνών του κόσμου.

Δεν υπάρχει τρόπος με τον οποίο η εργατική τάξη να άρχει δίχως να κυβερνά. Πρέπει να ασκεί την εξουσία ταυτόχρονα μέσα στην επιχείρηση και τον κλάδο, το δήμο και την επαρχία, καθώς και στα συνολικά επίπεδα του κράτους και της εθνικής οικονομίας, για να μπορέσει να "κυριαρχεί" με κάποια πραγματική και άμεση έννοια της λέξης: να παίρνει τις κρίσιμες αποφάσεις για τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές προτεραιότητες στην κατανομή των σπάνιων πόρων. Έτσι, η λειτουργική διαίρεση του προλεταριάτου, ανάμεσα σ' εκείνους που "ασκούν επαγγελματικά την εξουσία" και στη μάζα της τάξης, θέτει σε κίνηση μια κοινωνική διαδικασία που καταργεί την άμεση συλλογική εξουσία της τάξης.

Είναι πολύ γνωστό ότι κάτω από τις συνθήκες που επικράτησαν στη Ρωσία στο τέλος του Εμφυλίου Πολέμου, μια ολόκληρη σειρά δυσοίωνων περιστάσεων επιτάχυνε αυτή τη διαδικασία. Με όρους συγκεκριμένων μηχανισμών, όμως, ήταν η άνοδος μιας αυτόνομης μηχανής -διορισμένης, ελεγχόμενης και

συγκεντροποιημένης από τα πάνω και αποφασισμένης να διατηρήσει τη σταθερότητα της κατοχής της- ο τρόπος με τον οποίο η εργατική τάξη σαν τέτοια έπαψε να ασκεί την εξουσία στη Σοβιετική Ρωσία. Να πώς περιγράφει ο Rakovsky αυτό το γραφειοκρατικό σφετερισμό:

> Συγκεκριμένες λειτουργίες, που πριν επιτελούνταν από το κόμμα σαν σύνολο, από όλη την τάξη, έγιναν τώρα ιδιότητες της εξουσίας- δηλαδή, ενός μόνο, συγκεκριμένου αριθμού ανθρώπων στο κόμμα και σ' αυτή την τάξη...
>
> Η λειτουργία τροποποίησε τον ίδιο τον οργανισμό: δηλαδή, η ψυχολογία εκείνων που ανέλαβαν τους διάφορους στόχους της διεύθυνσης στη διοίκηση της οικονομίας και του κράτους, έχει αλλάξει σε τέτοιο βαθμό που όχι μόνο αντικειμενικά αλλά και υποκειμενικά, όχι μόνο υλικά αλλά και ηθικά, έπαψαν να αποτελούν μέρος αυτής της ίδιας της εργατικής τάξης. Έτσι, για παράδειγμα, ένας διευθυντής εργοστασίου, που κάνει τον σατράπη παρά το γεγονός ότι είναι κομμουνιστής, παρά την προλεταριακή του προέλευση, παρά το γεγονός ότι ήταν εργοστασιακός εργάτης πριν λίγα χρόνια, δεν θα γίνει στα μάτια των εργατών η σύνοψη των καλύτερων αρετών του προλεταριάτου.[121]

Εκ των υστέρων, δεν μπορεί κανείς παρά να επισημάνει τη διορατικότητα της *Διακύρηξης των 46*, τον Οκτώβρη 1923 -την πρώτη ανάλυση της Αριστερής Αντιπολίτευσης για την ιστορική οπισθοδρόμηση που συνέβαινε τότε:

> Το Κόμμα σε σημαντικό βαθμό παύει να είναι αυτή η ζωντανή ανεξάρτητη συλλογικότητα που συλλαμβάνει με ευαισθησία τη ζωντανή πραγματικότητα επειδή συνδέεται μ' αυτή την πραγματικότητα με χιλιάδες νήματα. Αντί γι' αυτό, παρατηρούμε την όλο και μεγαλύτερη -και τώρα μόλις καλυμμένη- διαίρεση του

[121] Christian Rakovsky, "The Professional Dangers of Power" (6 Αυγούστου 1928), στο *Selected Writings on Opposition in the USSR 1923-1930*, ed.Gus Fagan, Λονδίνο 1980, σελ.126, 160. Ο Rakovsky θυμίζει ότι την παραμονή του γαλλικού Θερμιδόρ, ο Ροβεσπιέρος άρχισε ν' αντικαθιστά τους δικαστές και τους επιτρόπους στις *sections* (επιτροπές) του Παρισιού, που μέχρι τότε εκλέγονταν, με άτομα που διορίζονταν από τα πάνω. Ο ίδιος όρισε τους προέδρους των επαναστατικών επιτροπών και άρχισε ακόμα και να αντικαθιστά με υπαλλήλους, όλους τους ηγέτες της Κομμούνας. Αυτό σκότωσε τη μαζική πρωτοβουλία, σ' ένα ήδη αποδυναμωμένο κράτος σαν αποτέλεσμα της οικονομικής μιζέριας και της καταστολής της ακροαριστεράς από τον Ροβεσπιέρο. Η νίκη του Θερμιδόρ διευκολύνθηκε πολύ από τη συνακόλουθη παθητικότητα των παρισινών μαζών.

κόμματος μεταξύ μιας γραμματειακής ιεραρχίας και του "σιωπηλού λαού", μεταξύ των επαγγελματιών κομματικών αξιωματούχων που στρατολογούνται από τα πάνω και της γενικής μάζας του κόμματος που δεν συμμετέχει στην κοινή του ζωή.

Αυτό είναι ένα γεγονός που γνωρίζει κάθε μέλος του Κόμματος. Τα κομματικά μέλη που δυσαρεστούνται με τη μια ή την άλλη απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής ή ακόμα και μιας τοπικής επιτροπής, που έχουν αυτή ή την άλλη αμφιβολία κατά νου, που παρατηρούν κατ' ιδίαν το ένα ή το άλλο λάθος, παράβαση, ή αταξία, φοβούνται να μιλήσουν γι' αυτά στις κομματικές συνεδριάσεις και μάλιστα φοβούνται να μιλήσουν για αυτά εκτός και αν ο συνομιλητής τους είναι άκρως έμπιστος από την άποψη της "διακριτικότητας". Η ελεύθερη συζήτηση έχει πρακτικά εξαφανιστεί από το Κόμμα. Η κοινή γνώμη του κόμματος καταπνίγεται.

Στις μέρες μας δεν είναι το Κόμμα, ούτε οι πλατιές του μάζες, που προωθούν και επιλέγουν τα μέλη των επαρχιακών επιτροπών και της Κεντρικής Επιτροπής του ΡΚΚ. Αντίθετα: η γραμματειακή ιεραρχία του Κόμματος σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό στρατολογεί τα μέλη για τις συσκέψεις και τα συνέδρια, που γίνονται όλο και περισσότερο οι εκτελεστικές συνελεύσεις της ιεραρχίας.

Το καθεστώς που εγκαθιδρύθηκε μέσα στο Κόμμα είναι τελείως αφόρητο. Καταστρέφει την ανεξαρτησία του Κόμματος, αντικαθιστώντας το κόμμα μ' ένα στρατολογημένο γραφειοκρατικό μηχανισμό που ενεργεί χωρίς αντιρρήσεις τον κανονικό καιρό [βλέπε τη "ρουτίνα" στη διατύπωση του Πάρβους], και που απειλεί να γίνει εντελώς αναποτελεσματικός απέναντι στα σοβαρά γεγονότα που τώρα επίκεινται[122]

Όλα αυτά αναγνωρίζονται και επαναλαμβάνονται τώρα από τον Γκορμπατσόφ και τους συνεχιστές του, αλλά με εξήντα-εξήντα πέντε χρόνια καθυστέρηση. Ο Grigorii Volodazov, για παράδειγμα, γράφει:

Ο ώριμος, εξελιγμένος σταλινισμός, όπως ήταν στα μέσα της δεκαετίας του τριάντα, είναι η ιδεολογία της γραφειοκρατικής ελίτ... Είναι αλάθητη έκφραση των αντικειμενικών συμφερόντων του γραφειοκρατικού στρώματος... Παρατηρώντας ένα ισχυρό κύμα στρατιωτικο-κομμουνιστικών και γραφειοκρατικο-διατακτικών τάσεων, ο Λένιν

[122] *Documents of the 1923 Opposition*, Λονδίνο 1975, σελ.7-8.

έγραφε με αγωνία, στις αρχές της δεκαετίας του είκοσι, ότι αν επρόκειτο να χαθούμε, αυτό θα γινόταν από λάθος της γραφειοκρατίας. Σκεφτόταν σοβαρά τους κινδύνους του Θερμιδόρ.[123]

Το συσσωρευτικό αποτέλεσμα του σφετερισμού της εξουσίας από τη γραφειοκρατία, και του ατομισμού και της αποπολιτικοποίησης των εργαζομένων, είναι η φοβερή δυσφήμιση την οποία υφίσταται ο κομμουνισμός, ο μαρξισμός και ο σοσιαλισμός μεσα στις μάζες. Δεν είναι τόσο ότι οι μάζες εξακολουθούν να είναι παθητικές -αντίθετα, τελικά αφυπνούνται και ενεργούν πιο τολμηρά. Αλλά το κάνουν με σχετικά χαμηλότερο επίπεδο πολιτικής συνείδησης, και με βαθιά εχθρότητα απέναντι σ' ένα κόμμα που ταυτίστηκε με την προνομιούχα γραφειοκρατία. Όπως πρόβλεψε η αντιπολίτευση πολύ πριν, αντί να εγγυηθεί τον "ηγετικό ρόλο του κόμματος", το γραφειοκρατικό καθεστώς προκάλεσε την απώλεια της εμπιστοσύνης και απομάκρυνε από το Κόμμα κάθε πιθανότητα ηγεσίας.[124]

Λέγεται μερικές φορές ότι η άσκηση εξουσίας μετά την απαλλοτρίωση των καπιταλιστών είναι βασικά οικονομικό ζήτημα, και ότι η γραφειοκρατία κυβερνά στο μέτρο που ελέγχει το κοινωνικό υπερπροϊόν. Αλλά το να εστιάζεται κανείς σ'αυτό είναι σαν να χάνει την ουσία. Στον καπιταλισμό, η αστική τάξη κυβερνά με ουσιαστικά οικονομικά μέσα: να γιατί μπορεί να κυβερνάει τόσο κάτω από ένα καθεστώς περιορισμένου δικαιώματος ψήφου όσο και με καθολικό δικαίωμα ψήφου, με κοινοβουλευτικές σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις όσο και με στρατιωτικές ή φασιστικές δικτατορίες. Οι προκαπιταλιστικές άρχουσες τάξεις, αντίθετα, ασκούσαν την εξουσία ουσιαστικά με εξωοικονομικό, και όχι τόσο οικονομικό, καταναγκασμό και αυτό ισχύει και για τη σοβιετική γραφειοκρατία. Αλλά αυτός ο

[123] G.Volodazov, "The Roots and Essence of Stalinism", *Oktyabr*, No.6/1989.

[124] "Αποτέλεσμα ήταν παράνομες κινήσεις που έφεραν μέλη του Κόμματος εκτός των ορίων του Κόμματος, και διαζύγιο του Κόμματος από τον εργαζόμενο λαό". Ο.π., σελ.8. Δες ακόμα από τον Rakovsky: "Σκέφτομαι τις μάζες που πέφτουν σε φτώχεια ή ημι-φτώχεια και που, χάρη στα γελοία επιδόματα ανεργίας που δίνονται από το κράτος, βρίσκονται στα όρια της εξαθλίωσης, της κλεψιάς και της πορνείας... Αρχίζουν να βλέπουν τη σοβιετική εξουσία, και εκείνο το κομμάτι της εργατικής τάξης που δουλεύει στη βιομηχανία, με εχθρότητα. Νιώθουν ιδιαίτερα εχθροί των λειτουργών των σοβιέτ, του κόμματος και των συνδικάτων. Μπορούν μερικές φορές να μιλούν σκληρά για τα ανώτερα τμήματα της εργατικής τάξης, αποκαλώντας τους 'καινούργια αριστοκρατία'". Από το "The Professional Dangers of Power", σελ.130.

εξωοικονομικός καταναγκασμός μπορεί να λειτουργήσει μόνο αν συμπίπτει με την ατομικοποίηση και παθητικοποίηση των εργατικών μαζών. Αν οι τελευταίες προκαλέσουν τον έλεγχο της γραφειοκρατίας σε πολιτικό επίπεδο, ο έλεγχός της στο κοινωνικό υπερπροϊόν διαλύεται σαν δροσούλα την αυγή. Η εξουσία της αστικής τάξης είναι συμβατή με εξαπλωμένα (αν και περιορισμένα) δημοκρατικά δικαιώματα των μαζών. Η εξουσία της γραφειοκρατίας είναι ασύμβατη με ευρεία επέκταση αυτών των δικαιωμάτων.

Έτσι, το πρόβλημα της εξουσίας σε μια μετακαπιταλιστική κοινωνία είναι ουσιαστικά πολιτικής φύσης. Αφορά *το ερώτημα κλειδί της σοσιαλιστικής δημοκρατίας: πώς οι εργαζόμενες μάζες ελέγχουν αποφασιστικά το κράτος, με ποιές μορφές λήψης των αποφάσεων μπορεί να διασπαστεί αποφασιστικά η αυτονομία του μηχανισμού, να μειωθούν ριζικά οι διαστάσεις του και να επιβληθεί ο εκλέξιμος χαρακτήρας του ενάντια στη γραφειοκρατική αντίσταση.*

Η κύρια εναλλακτική επιλογή στην υλιστική μας εξήγηση για την ανόδο και το ρόλο της σοβιετικής γραφειοκρατίας είναι μια ιδεαλιστικο-ηθική αναφορά σε όρους "λαθών", "παρεκτροπών", "κακοδιεύθυνσης", "προσωπικής δίψας για εξουσία", "έλλειψης κομμουνιστικής ηθικής", "κακών συνηθειών", "φραξιονισμού", "κλικών", "λαθεμένου ηγετικού ύφους", κ.ο.κ. Αυτό ισχύει ακόμα και για τον Lukacs, για παράδειγμα, τουλάχιστον πριν την τελευταία περίοδο της ζωής του. Αρχίζει την ανάλυσή του για το Εικοστό Συνέδριο του ΚΚΣΕ με μια ευθεία απόρριψη της "προσωπολατρείας" σαν εξήγηση του σταλινισμού, κάνοντας αντίθετα το πρώτο, δειλό βήμα προς μια κοινωνική και υλιστική άποψη: "Η αρχική μου, σχεδόν άμεση, αντίδραση στο Εικοστό Συνέδριο κατευθύνθηκε πέρα από το άτομο, ενάντια στην οργάνωση, ενάντια στο γραφειοκρατικό μηχανισμό που παρήγαγε την προσωπολατρεία και που προσκολλήθηκε σ' αυτήν σαν μόνιμη και εκτεταμένη αναπαραγωγή".[125]

Όμως η παράκαμψη προς τον ιστορικό ιδεαλισμό ακολουθεί αμέσως. Αντί να εξηγήσει την αυτονομία του μηχανισμού με όρους *σύγκρουσης κοινωνικών συμφερόντων*, χρησιμοποιώντας τη μέθοδο του ιστορικού υλισμού, ο Lukacs απολογείται για τα

[125] Georg Lukacs, Letter to Carocci, σελ. 658.

τρομερά εγκλήματα του Στάλιν αναφερόμενος στις λαθεμένες του ιδέες: "Δεν έχω ακόμα πλήρως καταπιαστεί με το θέμα, αλλά αυτές οι περαστικές και περιορισμένες παρατηρήσεις είναι αρκετές για να δούμε ότι με τον Στάλιν, *σίγουρα δεν ήταν ζήτημα μεμονωμένων, συμπτωματικών λαθών*, όπως για πολύ καιρό πολλοί ήθελαν να πιστεύουν. Ήταν πολύ περισσότερο ζήτημα *συστήματος λαθεμένων αντιλήψεων* που αναπτύχθηκαν σε μια χρονική περίοδο".[126]

Μ' άλλα λόγια, η γραφειοκρατία δεν προέβη ενεργητικά στη θεσμοθέτηση της "προσωπολατρείας" -και του μονοπωλίου της εξουσίας της- στην υπηρεσία υλικών συμφερόντων που την έφερναν σε σύγκρουση με την εργατική τάξη σαν ξένη κοινωνική δύναμη. Όχι, οι "εσφαλμένες ιδέες" του Στάλιν (που εμφανίστηκαν στην ειδική κατάσταση της Σοβιετικής Ένωσης τη δεκαετία του τριάντα) παρήγαν την ολοκληρωτική και αυθαίρετη εξουσία της γραφειοκρατίας.

Ο Ζαν Πολ Σαρτρ, όταν περνούσε την απολογητική του για τον σταλινισμό φάση, χρησιμοποίησε επίσης ιδεαλιστικές ή φετιχιστικές διατυπώσεις: "Από τη στιγμή που η ΕΣΣΔ, μόνη και περικυκλωμένη, ανέλαβε τη γιγαντιαία προσπάθεια της εκβιομηχάνισης, ο μαρξισμός [;] βρέθηκε ανήμπορος να αντέξει το σοκ αυτών των νέων αγώνων, των πρακτικών αναγκαιοτήτων και των λαθών που πάντα είναι αχώριστα απ' αυτούς".[127] Η ΕΣΣΔ γενικά και αφηρημένα; Όχι μια συγκεκριμένη κοινωνία δομημένη με κοινωνικές τάξεις και στρώματα με αντιτιθέμενα συμφέροντα; Ποιές ήταν αυτές οι "πρακτικές αναγκαιότητες"; Μήπως η αναγκαστική κολεκτιβοποίηση της γεωργίας; Και

[126] Ο.π., σελ.674.

[127] Ζαν Πολ Σαρτρ, *The Problem of Method*, Λονδίνο 1963, σελ.22. Ο Σαρτρ (στη σελ.23) κατηγορεί τους τροτσκιστές για αντιεπιστημονικό "απριορισμό", "παράλληλο" μ' εκείνον του Στάλιν, όταν ερμήνευσαν τη σοβιετική επέμβαση στην Ουγγαρία το 1956 σαν πράξη "επιθετικότητας ενάντια στην δημοκρατία των Εργατικών Συμβουλίων", χωρίς να μπουν στον κόπο να μελετήσουν τα γεγονότα. Εμείς μπορούμε να επισημάνουμε ότι, ενώ πολλά τροτσκιστικά δημοσιεύματα έδωσαν μακριά και λεπτομερή αναφορά των "γεγονότων", ο Σαρτρ προσπερνάει το όλο θέμα με δυο φράσεις μόνο. Το σημαντικότερο, όμως, το πρώτο πρόβλημα δεν είναι να αναλύσουμε τις λεπτομέρειες των δραστηριοτήτων των εργατικών συμβουλίων και τις ποικίλες τάσεις που αναδεικνύονται μέσα τους. Πριν απ' αυτό, είναι απαραίτητο ν' αποφασίσουμε κατά πόσο η πάλη στην Ουγγαρία αφορούσε *διαφορετικές κοινωνικές δυνάμεις με αντιτιθέμενα κοινωνικά συμφέροντα*. Διαφορετικά, θα ήταν σαν να προσπαθούσαμε να προσδιορίσουμε τη σπουδαιότητα της Παρισινής Κομμούνας ή της Ρωσικής Επανάστασης χωρίς ν' αναφερθούμε καν στους υποκείμενους ταξικούς αγώνες.

ποιός "μαρξισμός" υπέστη τα αποτελέσματα αυτών των αναγκαιοτήτων; Ο "μαρξισμός" του Στάλιν;

Η άλλη μεριά του νομίσματος των ιδεολογικών θέσεων του Lukacs, είναι η "αντικειμενίστικη" εξήγηση αλά Ellenstein, που αποδίδει το φαινόμενο Στάλιν στις ιστορικές περιστάσεις του καιρού. Και πάλι αυτό παραβλέπει την ιδιαίτερη κοινωνική φύση της γραφειοκρατίας, και τις επιπτώσεις της σταλινικής πολιτικής σε αυτές ακριβώς τις περιστάσεις.[128] Μόνο η επαναστατική μαρξιστική ανάλυση αναλύει πλήρως τη διαλεκτική του αντικειμενικού και του υποκειμενικού στη συγκεκριμένη ιστορική διαδικασία που παρήγαγε τον σταλινισμό.

5. Η γραφειοκρατική θεωρία της εργασίας

Όπως είδαμε ότι η εδραίωση της εξουσίας της γραφειοκρατίας εκφράζεται με μια διακεκριμένη θεώρηση του κράτους και της παραγωγής εμπορευμάτων, έτσι και η ύπαρξή της σαν χωριστού κοινωνικού στρώματος αντικατοπτρίζεται σε μια χαρακτηριστική παραμόρφωση της μαρξιστικής θεωρίας για την εργασία.

Πριν μερικά χρόνια αναπτύχθηκε μια ενδιαφέρουσα συζήτηση στην ΛΔΓ για το κατά τα φαινόμενα αφηρημένο φιλοσοφικό ζήτημα της βασικής φύσης της εργασίας. Σύμφωνα με τους επίσημους Κομματικούς ιδεολόγους, η εργασία είναι μια "πράξις προς τέλος" -δηλαδή μια δραστηριότητα με δεδομένο στόχο. Είναι αλήθεια ότι το ίδιο λέει και ο Μαρξ στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*, και το να αρνηθεί κανείς αυτή τη διάσταση της εργασίας θα ήταν σαν να έπεφτε σε μηχανικά υλιστικές συλλήψεις, Ήδη όμως στην *Γερμανική Ιδεολογία*, και στα μετέπειτα γραπτά τους, οι Μαρξ και Ένγκελς επίσης τονίζουν και το γεγονός ότι η εργασία υλικά παράγει τόσο την ανθρώπινη επιβίωση (συντήρηση) όσο και το ίδιο το ανθρώπινο γένος.[129] Πράγματι, πρέπει να αντιληφθούμε την μαρξιστική

[128] Jean Ellenstein, *The Stalin Phenomenon*, Λονδίνο 1975.

[129] Δες ειδικά το περίφημο μέρος "Ο Ρόλος της Εργασίας στην Μετάβαση από τον Πίθηκο στον Άνθρωπο" (1876), στο έργο του Φρίντριχ Ένγκελς, *Dialectics of Nature*, Μόσχα 1964, σελ.172-186.

έννοια της εργασίας σαν διαλεκτικό συνδυασμό, σαν αντιφατική ενότητα, τόσο του υλικού όσο και του σκοπούμενου συστατικού της ανθρώπινης δραστηριότητας, τόσο της παραγωγής όσο και της επικοινωνίας, που καθεμιά προσδιορίζει την άλλη και εξαρτάται απ' αυτήν.

Αφού ξεκαθαριστεί αυτή η αδιάσπαστη σχέση, παρουσιάζεται ένα περαιτέρω ζήτημα. Ποιός θέτει τους στόχους της εργασίας, το "τέλος" της παραγωγής; Όταν ο Μαρξ λέει πως ακόμα και στου χειρότερου αρχιτέκτονα το μυαλό, η εικόνα εκείνου που θέλει να κατασκευάσει υπάρχει πριν αυτό πραγματοποιηθεί υλικά, το παράδειγμα καταφανώς προϋποθέτει *ιδιωτική ατομική εργασία*. Κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί με σοβαρότητα ότι ο τελικός ουρανοξύστης, για να μην πούμε το τελικό αεροπλάνο, ζει στο κεφάλι κάθε ενός εργάτη που άμεσα ή έμμεσα ασχολείται με την κατασκευή του. Πολύ συχνά ο εργάτης δεν ξέρει καν σε ποιό τελικό προϊόν συμβάλλει με την εργασία του. Πολύ συχνά ο εργάτης δεν είναι παρά ένας κρίκος μιας σύνθετης αλυσίδας ζωντανής και νεκρής εργασίας- εργατών και μηχανών- της οποίας το τελικό προϊόν είναι γνωστό μόνο σε μια μικρή ομάδα επιστημόνων, αναλυτών, σχεδιαστών και τεχνοκρατών.

Κάθε πρόοδος στην αντικειμενική κοινωνικοποίηση της εργασίας -δηλαδή, στη μαζική παραγωγή και στη μεγάλης κλίμακας βιομηχανία- συνοδεύεται από παράλληλη πρόοδο στην τεχνική διαίρεση της εργασίας μέσα στο εργοστάσιο και την οικονομία σαν σύνολο, που διαχωρίζει τη σύλληψη από την πραγματική παραγωγή. Κοινωνικές δυνάμεις διαφορετικές από τους άμεσους παραγωγούς καθορίζουν τους στόχους της παραγωγής.

Ο σοσιαλισμός δε σημαίνει απαραίτητα συνολική εξαφάνιση του *τεχνικού* καταμερισμού της εργασίας (αν και, όπως θα δούμε στο τελευταίο κεφάλαιο, η μείωσή του με μια ριζοσπαστική επανάσταση στην τεχνολογία είναι απαραίτητη για λόγους τόσο ανθρώπινης όσο και φυσικής οικολογίας). Αλλά εκείνο που σίγουρα σημαίνει ο σοσιαλισμός είναι η απονέκρωση του *κοινωνικού* καταμερισμού της εργασίας μεταξύ εκείνων που ορίζουν κι εκείνων που εκπληρώνουν τους στόχους της παραγωγής, μεταξύ διοικούντων και παραγωγών, μεταξύ αφεντικών και εκείνων που δουλεύουν με αφεντικό πάνω από

το κεφάλι τους. Και πάλι, αν ακολουθήσουμε τη λογική της θέσης τους, αυτό είναι ακριβώς εκείνο που αρνιούνται οι επίσημοι ιδεολόγοι της γραφειοκρατίας, οι οποίοι συνεχίζουν να ανάγουν τη δημιουργική δραστηριότητα σε "διανοητική εργασία", διαχωρισμένη και ξέχωρη από την υλική δραστηριότητα ή τη χειρωνακτική εργασία.[130] Μια τέτοια άποψη υποθέτει ότι οι "σκεπτόμενοι", "σχεδιαστές", "διευθύνοντες" ή "γραφειοκράτες" λειτουργούν και υπάρχουν ξέχωρα από τους άμεσους παραγωγούς -ή, όπως το θέτει ο Harald Boehme, ότι αυτή η "δραστηριότητα των λειτουργών" είναι "πάνω από την εργασία".[131] Έτσι η νεοεγελιανή, νεολουκατσιανή έννοια της εργασίας σαν αποκλειστικά στραμμένης προς ένα στόχο, χωρισμένο και ξέχωρο από το υλικό και αισθητό του περιεχόμενο, σημαίνει τη διαιώνιση της κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας στο σοσιαλισμό· είναι μια τυπική αυτοδικαίωση της γραφειοκρατίας.

Σωστά επίσης ο Boehme υποδεικνύει την σύνδεση ανάμεσα σε αυτή τη μονομερή έννοια της εργασίας και στην γραφειοκρατική ιδεολογία της παραγωγής εμπορευμάτων στο "σοσιαλισμό". Γιατί ο θεωρητικός διαχωρισμός του τμήματος I και του τμήματος II σαν να υπήρχαν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, σημαίνει ότι με την κρατική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής ή ακόμα και με υψηλότερες μορφές κοινωνικής ιδιοκτησίας, μια δύναμη χωριστή από τους άμεσους παραγωγούς αντιπροσωπεύει το κράτος, την κοινότητα, τον "συλλογικό παραγωγό", την κοινωνία στο σύνολό της. Αλλιώς, η "ανταλλαγή" ανάμεσα στα δύο τμήματα (δηλαδή, η επιβίωση της παραγωγής εμπορευμάτων) δεν έχει κανένα νόημα. Δεν ανταλλάσσεις με τον εαυτό σου.

Γι' άλλη μια φορά λοιπόν η ύπαρξη της γραφειοκρατίας σαν χωριστό κοινωνικό στρώμα δικαιολογείται από τους ιδεολόγους της σαν ανταποκρινόμενη σε "αντικειμενικούς οικονομικούς

[130] Δες ανάμεσα σ' άλλες πηγές και τα: *Materialismus and Dialektik. Zu einem unakzeptablen philosophischen Konzept* DZfPh, 9, 1981, σελ.1032f του G.Redlow και *Ueber Dialektik in der Geschichtsfassung*, DZfPh, 2, 1982 του W.Eichorn. Εμείς εδώ χρησιμοποιούμε την έννοια "χειρωνακτική εργασία" σαν περιεκτική όλων των άμεσων παραγωγών, συμπεριλαμβανόμενων και εκείνων που εργάζονται με τεχνολογίες απαραίτητες για το τελικό προϊόν.

[131] Δες το έργο του Harald Boehme, "Sozialistische Reproduktion und Revizionismus -Zum Fall Peter Ruben", στο Damerow, Furth και Lefevre *Arbeit und Philosophie -Symposium über philosophische Probleme des Arbeitsbegriffs*, Bochum 1983.

νόμους", σαν απαραίτητη και χρήσιμη. Αλλά όταν η γραφειοκρατία ισχυρίζεται ότι η διαίρεση του κοινωνικού προϊόντος μεταξύ των τμημάτων I και II εξακολουθεί να έχει μορφή αξίας και να οδηγεί στην ανταλλαγή, παίρνει σαν δεδομένο ότι οι άμεσοι παραγωγοί θα δεχτούν την θέση υποταγής τους στην κοινωνική διαίρεση της εργασίας -παρά το ότι τα υλικά τους συμφέροντα αντιτίθενται προς εκείνα των γραφειοκρατών. Δεν υπάρχει εμπειρική απόδειξη της μακροπρόθεσμης ισχύος αυτού του επιχειρήματος, για να πούμε το ελάχιστο.[132]

Η γραφειοκρατία απλά δεν μπορεί να συλλάβει ότι σε μια αταξική κοινωνία η μάζα των άμεσων παραγωγών (όπου συμπεριλαμβάνονται, φυσικά, επιστήμονες, εφευρέτες ή τεχνικοί, στο μέτρο που αυτοί παραμένουν ξεχωριστά επαγγέλματα μέσα στην εργατική δύναμη που είναι απαραίτητα για τη συνεχή παραγωγή) θα μπορούσε ελεύθερα και δημοκρατικά να προσδιορίζει τόσο τους στόχους όσο και την οργάνωση της εργασιακής διαδικασίας. Και όμως, αυτό είναι το νόημα της έννοιας σχεδιασμένη (διαρθρωμένη) εργατική αυτοδιαχείριση, συν σοσιαλιστική δημοκρατία. Αυτό είναι σε τελευταία ανάλυση που σημαίνει η απονέκρωση της παραγωγής εμπορευμάτων, της κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας και του κράτους.

Ακόμα και η ανεξάρτητη έρευνα στις Ανατολικοευρωπαϊκές χώρες μπορεί μερικές φορές να υποκρύπτει παράξενες σιωπές σ' αυτό το ζήτημα. Ο Ούγγρος Ferenc Tökei, για παράδειγμα, είναι ένας σύνθετος μαρξιστής ιστορικός. Αλλά το θεμελιώδες του έργο για τη θεωρία των κοινωνικών μορφών -ουσιαστικά ένα εκτεταμένο σχόλιο για τα *Grundisse* του Μαρξ, αφιερωμένο στους προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς-

[132] Σε μια συνέντευξη στην καθημερινή Βελγική *Le Soir* (27 Ιουλίου 1989), ένας Ουκρανός ανθρακωρύχος σχολίασε ως εξής την απεργία που έκαναν εκείνο το μήνα οι ανθρακωρύχοι στην ΕΣΣΔ: "*Ερώτηση*: Κατηγορείτε τους γραφειοκράτες για αυτά τα ολισθήματα; *Απάντηση*: Ναι, σωστά. Αλλά, εν πάσει περιπτώσει, κάνουν ό,τι κι εμείς: υπερασπίζουν τον εαυτό τους. Για μπείτε στη θέση τους. Νομίζεις ότι είσαι εξασφαλισμένος μέχρι να πάρεις σύνταξη, κι έπειτα πετιούνται κάτι τύποι και σου ζητάνε το υπουργείο σου ή το τμήμα σου και σε διώχνουν. Θα κάτσουν να περιμένουν να γκρεμιστεί το οικοδόμημα που έχτιζαν υπομονετικά δεκαετίε για τον εαυτό τους; Ποτέ! Ξέρεις πόσο έχει μεγαλώσει αυτή η τάξη; Πρώτα σκέφτηκαν τον εαυτό τους. Ύστερα βρήκαν χώρο για τα παιδιά, τ' αδέλφια, τα ξαδέλφια τους, έπειτα για τους φίλους τους, για 'κείνον που βοήθησε τον ανιψιό της γυναίκας τους να μπει στο πανεπιστήμιο... Έτσι στελεχώθηκαν κάμποσα τμήματα υπουργείων. Στο μεταξύ εμείς σπάγαμε τη μέση μας στη δουλειά. Τώρα όμως λέμε, φτάνει πιά".

προσπαθεί με μάλλον σχολαστικό τρόπο να περιορίσει όλη την προϊστορία και την ιστορία της ανθρωπότητας σε διαλεκτική αλληλεπίδραση μεταξύ εργασίας, ιδιοκτησίας και ατόμου.[133] Αφήνει εντελώς έξω τη λειτουργία του κράτους και δεν αναφέρει καν την ίδια την αναφορά του Μαρξ σε αυτό, στο αρχικό σχέδιο του *Κεφαλαίου*.

Με την αρχή της γκλάσνοστ, ωστόσο, μερικοί Σοβιετικοί συγγραφείς, ακολουθώντας τον Butenko, αναγνώρισαν τη φύση της γραφειοκρατίας σαν κοινωνικού στρώματος με ειδικά συμφέροντα[134] και τα πάντα δείχνουν ότι αυτή η άποψη είναι τώρα διαδεδομένη στην ΕΣΣΔ.

6. Γραφειοκρατική εξουσία και έλεγχος της εργασίας

Η ιδιαίτερη φύση της σοβιετικής γραφειοκρατίας γίνεται πολύ σαφέστερη υπό το φως της σχέσης της με την εργασία και τον έλεγχο επί της εργασίας. Ο Ούγγρος András Hegedüs, πρώην σταλινικός πρωθυπουργός, παρέσχε μια αξιοσημείωτη ανάλυση του προβλήματος αυτού:

> Κατά την άποψή μου, οι σχέσεις κυριαρχίας και υποταγής στον σοσιαλισμό προκύπτουν άμεσα από διαφορές στις θέσεις που καταλαμβάνονται στον καταμερισμό της εργασίας και από το γεγονός ότι η γραφειοκρατική σχέση σαν ουσιαστική σχέση έχει επιβιώσει στη σοσιαλιστική κοινωνία (αν και παίζει ρόλο ουσιαστικά διαφορετικό από ό,τι υπό τον καπιταλισμό), κύρια επειδή η περαιτέρω ανάπτυξη και επιβίωση ενός ιεραρχικά δομημένου διοικητικού μηχανισμού είναι κοινωνική αναγκαιότητα.[135]

---

[133] Ferenz Tökei, *Zur Theorie der Gesellschaftsformen*, Βουδαπέστη 1977.

[134] A.Butenko, "The Contradictions in the Development of Socialism as a Social Order", *Voprosi Filosofii*, No.10, 1982. Δες ακόμα το άρθρο από τον αρχισυντάκτη της ίδιας αυτής εφημερίδας, V.S.Semionov, "The Problem of Contradictions Under Socialism" στο παραπάνω, No.7, 1982. Από τις πιο πρόσφατες συνεισφορές, θα αναφέρουμε δύο μόνο: "Sombre Optimisme" του L.Batkine, στο J.N.Afanassiev ed., *La Seule Voie*, Παρίσι 1989 και Tatiana Zaslavskaia, *Die Gorbatchow-Strategie*, Βιέννη 1989.

[135] Hegedüs, *The Structure of Socialist Society, I: Theoretical Problems*, Λονδίνο 1977, σελ.52. Το ουγγρικό κείμενο χρονολογείται από το 1966. Ο Hegedüs επεξεργάστηκε αυτή την ιδέα σε μια σειρά άρθρων, "Η Γραφειοκρατική Σχέση στο Σοσιαλισμό", πού παρουσιάστηκαν στις εφημερίδες *Magyar Tudoma*, Απρίλης 1966, *Kortars* No.8, 1966, *Kozgazdasagi Szemle* Nos.7-8, 1966. Μεταφράστηκαν για λογαριασμό μας από φίλους.

Ήδη εκφράσαμε τις απόψεις μας για τα όρια αυτής της "κοινωνικής αναγκαιότητας". Ο Hegedüs επιπλέον δεν δίνει τη δέουσα προσοχή στις κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις των υλικών προνομίων της γραφειοκρατίας. Αλλά συνεχίζει κάνοντας μια ενδιαφέρουσα επισήμανση που συνδέεται με το επιχείρημα του Boehme, στο οποίο έχουμε ήδη αναφερθεί:

> Αν ορίσουμε τη θέση στον καταμερισμό της εργασίας σαν την πιο σημαντική ανεξάρτητη μεταβλητή στην σοσιαλιστική κοινωνία, αυτό δεν πρέπει να ταυτίζεται με την απασχόληση. Η θέση που κατέχεται στην κοινωνική διαίρεση εργασίας είναι στην πραγματικότητα ορισμένος τύπος σχέσης παραγωγής, που δεν είναι ποτέ απλά ένα χαρακτηριστικό της ατομικής δουλειάς, αλλά πάντα περιλαμβάνει ουσιαστικές σχέσεις με άλλα άτομα και την κοινωνία...
>
> Υπάρχουν διάφοροι τύποι εργασίας μέσα στην κοινωνική διαίρεση της εργασίας, που ορίζονται σε αντιστοιχία με το βαθμό κατά τον οποίο επιτρέπουν τον έλεγχο πάνω στην ατομική εργασία κάποιου και στην εργασία των άλλων.
>
> Ο αριθμός των μη χειρωνακτών εργατών έχει αυξηθεί τόσο απόλυτα όσο και σχετικά, και μάλιστα αρκετά γοργά κατά τα τελευταία δέκα χρόνια. Τα σημερινά στοιχεία δίνουν κατά μέσον όρο 29,3% μη χειρώνακτες εργάτες για κάθε 100 χειρώνακτες εργάτες.
>
> Μια τέτοια διαίρεση είναι, όμως, μόνο χοντρική και έτοιμη και δεν ικανοποιεί κανέναν που πραγματοποιεί εκ του σύνεγγυς μελέτη της κοινωνικής δομής της σοσιαλιστικής κοινωνίας, αφού καμιά από τις δύο ομάδες δεν μπορεί να ονομαστεί ομοιογενές στρώμα...
>
> Οι μη χειρώνακτες εργάτες, με την στατιστική έννοια, θα έπρεπε κατά τη γνώμη μου να καταταγούν σε πέντε τουλάχιστον ομάδες για κοινωνιολογικούς σκοπούς:
>
> 1. Εκείνους που κατέχουν εκτελεστικές θέσεις και πού όχι μόνο ασκούν σχετικά υψηλό βαθμό ελέγχου στη δουλειά άλλων, αλλά ελέγχουν και τη δική τους...
>
> 2. Εκείνους που κατέχουν εκτελεστικές θέσεις και ελέγχουν την εργασία άλλων, αλλά των οποίων η δουλειά γίνεται κατά πολύ μέσα σε ένα ιεραρχικό και τυποποιημένο σύστημα...

3. Εκείνους που κάνουν κύρια διανοητική δουλειά, που δεν ελέγχουν τη δουλειά άλλων, αλλά ελέγχουν τη δική τους... Σε αυτούς περιλαμβάνονται γιατροί, δάσκαλοι και δικηγόροι.

4. Εκείνους που κάνουν κύρια διανοητική δουλειά και που δεν ελέγχουν ούτε τη δουλειά άλλων, ούτε τη δική τους...

5. Εκείνους που η δουλειά τους απαιτεί προσοχή αλλά όχι διανοητική δραστηριότητα υψηλού επιπέδου, που δεν μπορούν να ελέγξουν ούτε τη δική τους δουλειά, ούτε τη δουλειά άλλων, όπως λογιστές, υπάλληλοι ή βοηθοί ερευνητές.[136]

Ο πίνακας 2 συνοψίζει αυτή την κοινωνική διαίρεση της εργασίας στις γραφειοκρατικοποιημένες κοινωνίες σε μετάβαση μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού.

Πίνακας 2
Κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας

Κοινωνικό στρώμα	*Έλεγχος της δικής σου εργασίας*	*Έλεγχος της εργασίας άλλων*
Κορυφαίοι γραφειοκράτες και επιστήμονες, καλλιτέχνες, κτλ.	Ναι	Ναι
Μεσαίοι γραφειοκράτες και διανοούμενοι	Ναι	Όχι
Μικρογραφειοκράτες, επιστάτες, κτλ.	Όχι	Ναι
Κοινοί εργάτες και αγρότες	Όχι	Όχι

Όπως τόνισε ο Ανατολικογερμανός φιλόσοφος Peter Feist, υπάρχει και άλλη μία διάσταση στο πρόβλημα του ελέγχου της εργασίας. Η εργασία αντιπροσωπεύει τη δραστηριότητα με την γενικότερη έννοια του όρου, που συνιστά θεμελιώδη φυσική-ψυχολογική ανάγκη των ανθρώπων.[137] Παθητικότητα ή μη δραστηριότητα, από την άλλη, είναι πηγή βαθιάς στέρησης: αφορά μια αίσθηση προσωπικής αχρηστίας. Επιπλέον, όσο λιγότερο η εργασία, ή η δραστηριότητα γενικά, παρουσιάζεται στα μάτια εκείνων που την επιτελούν σαν αυτοελεγχόμενη και

[136] *The Structure of Socialist Society*, σελ.49-51.

[137] "Zum Bewegungsverlauf dialektischer Widersprüche in der sozialistischen Gesellschaft", αδημοσίευτη διατριβή, 1988.

σημαντική, τόσο περισσότερο μεγαλώνει η στέρηση. Κάτω από τη γραφειοκρατική διαχείριση της κοινωνικοποιημένης (κρατικοποιημένης) οικονομίας, αυτή η στέρηση αναπόφευκτα διαπερνά σχεδόν όλα τα κοινωνικά στρώματα.[138] Η στέρηση από τη δουλειά τροφοδοτεί τη φυγή προς τον καταναλωτισμό, που από την πλευρά του ενισχύεται συνειδητά από τη γραφειοκρατία σαν μη χείρον σε σύγκριση με την αυτοδιαχείριση. Άλλά αφού η κακοδιαχειριζόμενη οικονομία δεν μπορεί να ικανοποιήσει τις καταναλωτικές ανάγκες, γεννιέται ένας φαύλος κύκλος που αργά η γρήγορα θα οδηγήσει σε εκρήξεις οργής.

Σωστά επέμεινε ο Harry Braverman στη σπουδαιότητα του ελέγχου από τους καπιταλιστές της εργασιακής διαδικασίας σαν ουσιαστικής συνθήκης για τη λειτουργία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής,[139] ενώ ο André Gorz τόνισε ότι αυτή η ανάγκη ελέγχου -κι όχι η αναζήτηση ακόμα μεγαλύτερων κερδών- είναι ο κύριος λόγος για το μαζικό κατακερματισμό της εργασίας στον καπιταλισμό του εικοστού αιώνα.[140] Άλλοι συγγραφείς έφτασαν ακόμα μέχρι το να επινοήσουν τη διατύπωση "πολιτικές σχέσεις παραγωγής". Μια πυραμίδα ελέγχου, που περιλαμβάνει επιστάτες, ελεγκτές ποιότητας, ελεγκτές χρόνου, υπεύθυνους ασφάλειας εργοστασίου και άλλο προσωπικό, εντείνει αυτή τη συνεχή προσπάθεια να υποταχτεί η εργασία όχι μόνο στα μηχανήματα αλλά και στους ανθρώπινους εκπρόσωπους του κεφαλαίου. Ο διαχωρισμός μεταξύ εργασίας και γνώσης -που είναι ένα από τα χαρακτηριστικά της ταξικής κοινωνίας και φτάνει στο αποκορύφωμά του στον καπιταλισμό- εκφράζεται με ένα δίκτυο θεσμών που περιορίζουν την εργασία σε μηχανικές και επαναλαμβανόμενες λειτουργίες.

Σε όλα τα σημαντικά του γραπτά, από τη *Γερμανική Ιδεολογία* και τα *Grundisse* μέχρι το *Κεφάλαιο*, ο Μαρξ επέμεινε

[138] Δες το παράρτημα του έργου του M.Vozlensky, *The Nomenklatura*, London 1984, "Μια μέρα από τη Ζωή του Ιβάν Ιβάνοβιτς", που έγινε κλασικό κοινωνιολογικό κείμενο γι' αυτό το ζήτημα.

[139] *Labor and Monopoly Capital* Η κύρια αδυναμία του Braverman είναι η υπερβολική έμφαση που δίνει στις αρχικές δεξιότητες των εργατών και την καταστροφή τους υπό τον καπιταλισμό. Στην πραγματικότητα, η απο-ειδίκευση της εργασίας εμπλέκεται με μια αντίθετη διαδικασία επανειδίκευσης μετά την Βιομηχανική Επανάσταση.

[140] André Gorz, "Technique, techniciens et lutte de classe", από το Gorz ed., *Critique de la division du travail*, Παρίσι 1973.

ιδιαίτερα στο ότι σε μια αταξική κοινωνία η μάζα των παραγωγών *ελέγχουν τη δική τους εργασία*. Δεν υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ εκείνων που σχεδιάζουν και διευθύνουν και εκείνων που εφαρμόζουν την εργασία στην άμεση παραγωγή. Η κοινωνική διαίρεση της εργασίας εξαφανίζεται: "Καθολικά αναπτυγμένα άτομα, των οποίων οι κοινωνικές όπως και οι κοινοτικές [*gemeinschaftlich*] σχέσεις υποτάσσονται έτσι στο δικό τους κοινοτικό έλεγχο...".[141]

Ο Μαρξ δεν οραματίστηκε μια πλήρη εξαφάνιση όλων των μορφών επαγγελματικής διαίρεσης της εργασίας -αυτό θα ήταν ουτοπικό, εκτός από μια υψηλά ρομποτοποιημένη κοινωνία. Αλλά έκανε μια σαφή διάκριση μεταξύ αυτού και της *κοινωνικής* διαίρεσης της εργασίας, που είναι ασυμβίβαστη με την κυριαρχία των ελεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγών.[142] Δεν ασχολήθηκε με το ζήτημα του ελέγχου επί της εργασίας στην περίοδο της μετάβασης από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό. Αλλά και πάλι εδώ η σκέψη του κινείται σαφώς στην ίδια κατεύθυνση. Μόλις ελευθερωθούν από την εξουσία του κεφαλαίου, οι παραγωγοί πρέπει να γίνουν, και είναι ικανοί να γίνουν, αφεντικά του εαυτού τους, έως και μέσα στο χώρο δουλειάς τους.[143]

---

[141] *Grundrisse*, σελ.162. Δες ακόμα και την σελ.708: "Πραγματικός πλούτος είναι η ανεπτυγμένη παραγωγική δύναμη όλων των ατόμων". Ο Μαρξ αντιπαραθέτει το διαχωρισμό της επιστήμης και της εργασίας στον καπιταλισμό με την ενοποίησή τους στην εξουσία των ελεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγών.

[142] Στο *Κεφάλαιο* ο Μαρξ δηλώνει ακόμα ότι η μεγάλης κλίμακας βιομηχανία "κάνει ζήτημα ζωής και θανάτου την αναγνώριση της ποικιλίας εργασίας και συνεπώς του κατά πόσο ταιριάζει ο εργάτης στο μέγιστο αριθμό διαφορετικών ειδών εργασίας. Αυτή η δυνατότητα διαφοροποίησης της εργασίας πρέπει να γίνει γενικός νόμος της κοινωνικής παραγωγής και οι υπάρχουσες σχέσεις πρέπει να προσαρμοστούν για να επιτρέψουν την πρακτική υλοποίησή του". Τόμος Ι, σελ. 618. Τα αποσπάσματα σ' αυτή και την προηγούμενη υποσημείωση βρίσκονται στο ενδιαφέρον έργο του Ali Rattansi, *Marx and the Division of Labour*, Λονδίνο 1982.

[143] Δες την υποσημείωση στο *Κεφάλαιο*, Τόμος πρώτος (σελ.449): "'Ενα ανόητο αγγλικό περιοδικό, το *Spectator*, θεωρεί ότι το κύριο ελάττωμα στα συνεταιριστικά πειράματα του Rochdale είναι το εξής: 'Εδειξαν ότι οι συνεταιρισμοί εργατών ήταν σε θέση να κρατήσουν καταστήματα, εργοστάσια και σχεδόν όλες τις μορφές της βιομηχανίας με επιτυχία, και βελτίωσαν αμέσως τις συνθήκες για τους ανθρώπους, αλλά ύστερα δεν άφησαν χώρο για τ' αφεντικά'. *Quelle horreur!*" (= Τι φρίκη!).

7. Η δομή της γραφειοκρατίας

Συζητήσαμε σε προηγούμενο μέρος τη γενική σπουδαιότητα των προνομίων στη διαμόρφωση μιας γραφειοκρατίας στα εργατικά κράτη. Τώρα πρέπει να κοιτάξουμε από πιο κοντά την κοινωνική δομή που αυτό συνεπάγεται.

Είναι τυπικά δημαγωγικός ο τρόπος με τον οποίο ο Yegor Ligachev, ο εκπρόσωπος της πιο συντηρητικής πτέρυγας της σοβιετικής γραφειοκρατίας, αρνήθηκε το όλο πρόβλημα των προνομίων ισχυριζόμενος ότι το μέσο εισόδημα κομματικών και κρατικών λειτουργών είναι λίγο κάτω από εκείνο ενός εργάτη με μέση ειδίκευση: 200-250 ρούβλια το μήνα. Τυπικά έχει δίκιο. Υπάρχουν δεκαοκτώ εκατομμύρια υπάλληλοι στη Σοβιετική Ένωση και προφανώς όλοι τους δεν μπορεί να κερδίζουν δέκα φορές παραπάνω από τον απλό εργάτη. Και στις ΗΠΑ, δεν υπάρχουν δεκαοκτώ εκατομμύρια οικογένειες που να κερδίζουν δέκα φορές παραπάνω από έναν ειδικευμένο βιομηχανικό εργάτη. Ωστόσο, ο Ligachev ξέρει καλά πως οι αναρίθμητοι εργάτες και διανοούμενοι που καταγγέλουν τα γραφειοκρατικά προνόμια αναφέρονται όχι σε μικρουπαλλήλους αλλά στη νομενκλατούρα. Είναι αυτή η ελίτ, κάπου 300-400.000 κόσμος, των οποίων τα χρηματικά και άλλα οφέλη σίγουρα υπερβαίνουν το μέσο εισόδημα του εργάτη δέκα φορές και παραπάνω.

Θα έπρεπε λοιπόν να περιορίσουμε την ιδέα της γραφειοκρατίας στο κορυφαίο της στρώμα, τη νομενκλατούρα; Με τίποτα. Θα ήταν λάθος, τόσο αναλυτικά όσο και λειτουργικά, να μην συμπεριλάβουμε σ' αυτή την κατηγορία τις μεσαίες τάξεις των κομματικών, κρατικών και συνδικαλιστικών λειτουργών, καθώς και τους αξιωματικούς της αστυνομίας και του στρατού. Η νομενκλατούρα θα αδυνατούσε να διοικήσει μια σύγχρονη βιομηχανοποιημένη και αστικοποιημένη κοινωνία σαν την ΕΣΣΔ, την Τσεχοσλοβακία, την Πολωνία, την Γιουγκοσλαβία ή την Ουγγαρία -ακόμα και μια τεράστια υπανάπτυκτη χώρα σαν την Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας- με λίγες μόνο εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους. Χρειάζονται ενδιάμεσα όργανα για να διατηρηθεί ενωμένος ο κοινωνικός ιστός, και κύρια είναι τα μεσαία στρώματα της γραφειοκρατίας,

κάπου δύο εκατομμύρια άνθρωποι, που επιτελούν αυτή τη λειτουργία.

Στην αστική κοινωνία αυτός ο ρόλος αναλαμβάνεται από τις μεσαίες τάξεις, τις λεγόμενες "νέες μεσαίες τάξεις", οι οποίες, από αυστηρά επιστημονική άποψη, αποτελούν το ανώτερο στρώμα του προλεταριάτου, που δεν κατέχουν αρκετή ιδιοκτησία για να απελευθερώνονται από τον οικονομικό εξαναγκασμό να πουλάνε την εργατική τους δύναμη. Σε όλα αυτά τα στρώματα, η απόκτηση, υπεράσπιση και ιδεολογία της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, είναι απόλυτα κρίσιμης σημασίας, όπως πρέπει να παραδεχτεί οποιοσδήποτε δεν τυφλώνεται από την άγνοια ή την αυταπάτη.

Στη Σοβιετική Ένωση τα πράγματα είναι μάλλον διαφορετικά. Φυσικά η τάση για προσωπικό πλουτισμό δεν έχει εξαλειφθεί· στην πραγματικότητα, ενδυναμώθηκε σταθερά μετά την εγκαθίδρυση της σταλινικής δικτατορίας. Θα ήταν όμως λάθος να ισχυριστούμε ότι ένα άτομο ωθείται να γίνει κομματικός, κρατικός ή συνδικαλιστικός υπαλληλίσκος από τη μανία του να αποκτήσει ιδιωτική ιδιοκτησία και χρηματικό πλούτο. Τα μέτρια προνόμια που συνδέονται με τη θέση τους είναι σχεδόν πάντα έξω από την καθαρά χρηματική σφαίρα, με κύρια εξαίρεση τη γραφειοκρατία του συστήματος διανομής, με τους δεσμούς της με την τοπική και επαρχιακή μαφία. Γενικά, τα πιο σημαντικά οφέλη αφορούν την πρόσβαση σε συγκεκριμένα αγαθά και υπηρεσίες, ασφάλεια καριέρας, ήρεμη ζωή, την ικανοποίηση του να διοικούν άλλους, κ.ο.κ.

Επιπλέον, καθώς καμιά γραφειοκρατία δεν μπορεί να διοικήσει ένα μαζικό εργατικό συνδικάτο χωρίς τη μεσολάβηση μέρους τουλάχιστον των μελών του, έτσι και η σταλινική γραφειοκρατία δεν μπορεί να διοικήσει τα γραφειοκρατικοποιημένα εργατικά κράτη χωρίς τη μεσολάβηση μιας μειοψηφίας της εργατικής τάξης. Όταν λέμε "μεσολάβηση", δεν εννοούμε απαραίτητα ανοιχτή ή συνειδητή "συνεργασία", αν και υπάρχει κι αυτή. Ούτε είναι δυνατό να φτιάξουμε γενικά καλούπια για όλες αυτές τις κοινωνίες. Η ρουμανική γραφειοκρατία του Τσαουσέσκου, για παράδειγμα, είχε σίγουρα διαζευχθεί από την εργατική τάξη περισσότερο απ' ό,τι η ομόλογή της στη ΛΔΓ, ενώ η τσεχοσλοβάκικη γραφειοκρατία είχε μεγαλύτερους δεσμούς με τις μάζες στη διάρκεια της Άνοιξης της Πράγας απ'

ό,τι με τον Νοβότνι ή τον Τζέικς: Στην Γιουγκοσλαβία, ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας, οι μεταπολεμικές επαναστατικές εξεγέρσεις, η επιτυχημένη αντίσταση στον Στάλιν και το πείραμα της αυτοδιαχείρισης σήμαιναν ότι για πολύ καιρό, οι σχέσεις του Κόμματος με την εργατική τάξη ήταν βαθύτερες απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη Ανατολικοευρωπαϊκή χώρα.

Εκείνο που μπορεί να εκφραστεί σα γενικός κανόνας είναι ότι κανένα απ' αυτά τα κόμματα δε θεωρήθηκε ευρέως σαν όργανο για την υπεράσπιση των συμφερόντων των εργαζομένων.[144] Αντιμετωπίζονται σαν κρατικά κόμματα, σαν εργαλεία των "νέων αφεντικών" και αυτή είναι όντως η πραγματική τους υπόσταση. Δε σημαίνει, όμως, ότι το διαζύγιο με τους εργαζομένους είναι πλήρες. Η θέση αυτών των κομμάτων μέσα στην κοινωνία, και μέσα στο εργοστάσιο, καθιστά μια τέτοια κατάσταση αντικειμενικά αδύνατη. Γιατί το Κόμμα δεν συνίσταται μόνο σε διευθυντές και σε επιστάτες: συμπεριλαμβάνει στις τάξεις του μεγάλο αριθμό λειτουργών που οι εργάτες πρέπει να χρησιμοποιήσουν για να πετύχουν επανορθώσεις για διάφορες αδικίες, να αντιπαρέλθουν καθυστερήσεις στα επιδόματα ασθενείας ή τις συντάξεις, να εξασφαλίσουν θέση σε ένα από τα εξοχικά σπίτια των συνδικάτων για τις διακοπές, κ.ο.κ. Συμπεριλαμβάνει ακόμα εκατομμύρια άμεσους παραγωγούς -κάπου επτά με οκτώ εκατομμύρια στην ΕΣΣΔ και αντίστοιχη αναλογία στην Ανατολική Ευρώπη- η μεγάλη πλειοψηφία των οποίων δεν εντάχθηκαν από φόβο ή καθαρό καριερισμό. Θα ήταν γελοίο να παρουσιάσουμε αυτούς τους εργάτες σαν απλά τσιράκια ή σαν μπράβους της γραφειοκρατίας των ΚΚ.

Έτσι τα κυβερνώντα Κομμουνιστικά Κόμματα αντανακλούν μια πιο περίπλοκη και διαλεκτική κοινωνική σχέση από εκείνη που υπάρχει μεταξή εκμεταλλευτών εργοδοτών και υπό εκμετάλλευση μισθωτών. Αυτή η διαφορά, και η ιδιαίτερη φύση των γραφειοκρατιών στα εργατικά κράτη, φαίνεται επίσης και από τον σχετικά υψηλό βαθμό κάθετης κινητικότητας που κατά παράδοση έχουν.[145]

---

[144] Πολλές δημοσκοπήσεις στην ΕΣΣΔ επιβεβαίωσαν ότι αυτή είναι η άποψη της πλατιάς πλειοψηφίας των εργατών. Μια σημαντική μειοψηφία, όμως, εξακολουθεί να σκέφτεται διαφορετικά.

[145] Πολλά διάδοχα των σταλινικών και μετασταλινικών ΚΚ κόμματα, διατήρησαν κάποιο βαθμό επαφής με την πλατιά μάζα των ψηφοφόρων και την εργατική τάξη.

Στις καπιταλιστικές χώρες, ειδικά στον μονοπωλιακό καπιταλισμό, η εξέλιξη των κοινωνικών δομών καθορίζεται γενικά από την αυξανόμενη συγκεντροποίηση του κεφαλαίου και προλεταριοποίηση της εργασίας. Σίγουρα, αυτές οι τάσεις δε λειτουργούν με ευθύγραμμο ή μηχανικό τρόπο -ειδικά σε περιόδους επέκτασης, λειτουργούν παράλληλα και αντίρροπες τάσεις. Μακροπρόθεσμα όμως, το μερίδιο της εξαρτημένης (μισθωτής) εργασίας στον ενεργό πληθυσμό αυξάνεται, ενώ το μέρος των ανεξάρτητων μικροεπιχειρηματιών μειώνεται. Το τμήμα των μικρών και μεσαίων αστών που "τα κατάφεραν" -που έγιναν δηλαδή μεγάλοι καπιταλιστές- μειώνεται κι αυτό ιστορικά. Όσο για κείνους που φτάνουν στην κορυφή, που γίνονται δισεκατομμυριούχοι σε δολάρια και παραμένουν εκεί για αρκετές γενιές, αυτοί ελαττώθηκαν σε μια χούφτα μετά το τέλος του δέκατου ένατου αιώνα.

Στη Σοβιετική Ένωση, αντίθετα, ένας εργάτης με νοημοσύνη και πρωτοβουλία άνω του μετρίου μπορεί ακόμα να γίνει μεσαίου στρώματος γραφειοκράτης. Πράγματι, η γραφειοκρατία θα κάνει μεγάλη προσπάθεια να απορροφήσει τέτοιους ανθρώπους στις τάξεις της, ειδικά αν δείξουν και ένα ελαφρώς κριτικό πνεύμα. Τα μέσα στρώματα της γραφειοκρατίας αυξάνονται ραγδαία, δεν παρακμάζουν.[146] Ένας νέος, κάπως φτωχός, τοπικός γραφειοκράτης, μπορεί ακόμα να γίνει σημαντικό μέλος της νομενκλατούρας, αν συνδυάζει τα παραπάνω χαρακτηριστικά με συγκεκριμένη τακτική επιδεξιότητα και έλλειψη ενδοιασμών, αν αποκτήσει την εύνοια εκείνων που μετρούν σε τοπικό, επαρχιακό και εθνικό επίπεδο, και αν ανταποκριθεί στις προσδοκίες τους σε μια σειρά καταστάσεων κρίσης. Στο κάτω κάτω, έτσι ανέβηκε στην κορυφή της ιεραρχίας και ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ.

Είναι αλήθεια ότι στις μέρες μας δύσκολα βρίσκονται παιδιά των χειρωνακτών εργατών ανάμεσα στα κορυφαία

Στη Βουλγαρία, Ρουμανία και Γιουγκοσλαβία, φαίνεται ουσιαστικά μεγαλύτερος από ό,τι στην πρώην ΛΔΓ και στην Τσεχοσλοβακία, αλλά πουθενά, με την πιθανή (ίσως όμως όχι οριστική) εξαίρεση της Πολωνίας, δεν έγιναν αυτοί οι σχηματισμοί περιθωριακοί.

[146] Το έργο του Rudolf Bahro, *The Alternative in Eastern Europe*, Λονδίνο 1977, παρέχει πειστικές αποδείξεις από πρώτο χέρι γι' αυτή την τάση στη ΛΔΓ. Από την εποχή της ΝΕΠ, η σοβιετική γραφειοκρατία έχει ακολουθήσει μια συστηματική πολιτική διορισμού των μελών (κοοπτάτσια) με το όνομα vydvizenie ("προαγωγή", ή "κατακόρυφη κινητικότητα"). Δες, Walter Süss, σελ.93f.

στρώματα της νομενκλατούρας. Αλλά, από την άλλη πλευρά, μόνο μια μειονότητα αυτών είναι παιδιά πρώην υψηλών γραφειοκρατών. Ούτε ένα μέλος του Πολίτμπιρό ή του Συμβουλίου Υπουργών δεν είναι απόγονος πρώην μέλους του Πολίτμπιρό ή του Συμβουλίου Υπουργών. Η διαφορά με την αστική κοινωνία είναι σίγουρα εντυπωσιακή.

Ωστόσο, για να συλλάβουμε τη φύση και τη δυναμική της σοβιετικής γραφειοκρατίας, πρέπει να έχουμε κατά νου άλλο ένα της χαρακτηριστικό. Γιατί δεν είναι μια "καθαρή" εργατική γραφειοκρατία, αλλά μια γραφειοκρατία που, από την αρχή, συμπλεκόταν με μη προλεταριακά μικροαστικά και ακόμα και αστικά στρώματα, καθώς και με κατάλοιπα της τσαρικής ιεραρχίας. Όπως το θέτει ο E.H.Carr, "η διαχείριση της βιομηχανίας ξαναγύριζε στα χέρια των παλιών αστών διευθυντών και ειδικών και μια υψηλότερη αναλογία τους αποκτούσε την αξιοπρέπεια και την ασφάλεια του κομματικού μέλους".[147] Ο Λένιν έδωσε μεγάλη έμφαση στο στοιχείο της συνέχειας με το παρελθόν σε μερικά από τα τελευταία του γραπτά, και αργότερα ο Τρότσκι θα έγραφε:

> Ο στρατός του Σοβιετικού Θερμιδόρ στρατολογήθηκε ουσιαστικά από τα υπόλοιπα των προηγούμενων κυβερνητικών κομμάτων και των ιδεολογικών τους αντιπροσώπων. Οι παλαιοί ευγενείς γαιοκτήμονες, καπιταλιστές, δικηγόροι, οι γιοί τους -δηλαδή, όσοι δεν έφυγαν στο εξωτερικό- μπήκαν στον κρατικό μηχανισμό και μερικοί ακόμα και στο κόμμα. Ένας πολύ μεγαλύτερος αριθμός απ' αυτούς που έγιναν δεκτοί στην κρατική και κομματική μηχανή ήταν πρώην μέλη των μικροαστικών κομμάτων -Μενσεβίκων και Εσέρων. Σε αυτούς πρέπει να προστεθεί ένας τρομακτικός αριθμός από απλώς αριβίστες που είχαν δειλιάσει και αποσυρθεί κατά τη διάρκεια της θυελλώδους εποχής της Επανάστασης και του Εμφυλίου Πολέμου, και που, πεισμένοι τελικά για τη σταθερότητα της σοβιετικής κυβέρνησης, αφοσιώθηκαν με πάθος μοναδικό στον ευγενή στόχο της διασφάλισης βολικών, μόνιμων καταφυγίων.[148]

Μακροπρόθεσμα όμως ο Τρότσκι επέμεινε, στο *Μεταβατικό πρόγραμμα*, ότι η σχέση δυνάμεων μέσα στη γραφειοκρατία θα άλλαζε:

---

[147] *The Interregnum*, σελ.49.
[148] Λ.Τρότσκι, *Stalin*, Νέα Υόρκη 1941, σελ.404-405.

Τα επαναστατικά στοιχεία μέσα στη γραφειοκρατία [δεν μπορούν παρά να] είναι μια μικρή μειοψηφία. Τα... αντεπαναστατικά στοιχεία, που αυξάνονται αδιάκοπα, εκφράζουν με ακόμα μεγαλύτερη εμμονή τα συμφέροντα του παγκόσμιου ιμπεριαλισμού. Αυτοί οι υποψήφιοι για τον κομπραδόρικο ρόλο σκέφτονται, όχι δίχως λόγο, ότι το νέο κυρίαρχο στρώμα μπορεί να διασφαλίσει τις προνομιακές τους θέσεις μόνο μέσα από την απόρριψη της εθνικοποίησης, της κολλεκτιβοποίησης και του μονοπωλίου του εξωτερικού εμπορίου στο όνομα της εξομοίωσης με τον "Δυτικό πολιτισμό", δηλ. τον καπιταλισμό. Ανάμεσα σ' αυτούς τους δύο πόλους, υπάρχουν ενδιάμεσες τάσεις, διάχυτα μενσεβίκικες-εσέρικες-φιλελεύθερες τάσεις, που έλκονται από την αστική δημοκρατία.[149]

Γραμμένες εδώ και πάνω από πενήντα χρόνια, αυτές οι αράδες αντιπροσωπεύουν μια πραγματικά προφητική εικόνα εκείνου που άρχισε να συμβαίνει τώρα στην ΕΣΣΔ.

Αν τώρα γυρίσουμε στην σύγχρονη λειτουργική διαφοροποίηση μέσα στη σοβιετική γραφειοκρατία, είναι δυνατό να χωρίσουμε τις γραμμές της στις ακόλουθες κατηγορίες: (α) την κρατική γραφειοκρατία, συμπεριλαμβανόμενων των κεντρικών οικονομικών διοικήσεων· (β) τη στρατιωτική γραφειοκρατία· (γ) την αστυνομική γραφειοκρατία· (δ) τη γραφειοκρατία των μαζικών οργανώσεων νεολαίας, γυναικών κοκ.· (ε) την "πολιτιστική" γραφειοκρατία· (στ) τη συνδικαλιστική γραφειοκρατία και (ζ) την κομματική γραφειοκρατία. Η τελευταία ασκεί ένα είδος τελικού ελέγχου πάνω σ' όλες τις προηγούμενες, αλλά λιγότερο απ' όσο γενικά υποτίθεται. Μπορεί να θεωρηθεί σαν το σιδερένιο δαχτυλίδι που συγκρατεί το βαρέλι.

Η "διαμερισματοποίηση" -μερικοί χρησιμοποιούν τον όρο "φεουδαρχοποίηση"- της γραφειοκρατίας, επιβλήθηκε σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό. Σε καθένα από τους παραπάνω κλάδους, ο κανόνας είναι η "εσωτερική προαγωγή". Η παρέμβαση της Κομματικής γραφειοκρατίας μπορεί ακόμα να φτιάξει και να χαλάσει σταδιοδρομίες, αλλά το κάνει μέσα σε καθιερωμένες ιεραρχίες και πολύ δύσκολα με αλεξιπτωτισμό από τα έξω στα πόστα των στρατηγών, τον κορυφαίων σχεδιαστών, των γραμματέων των ενώσεων, των εργατοπατέρων, κ.ο.κ. Δε χρειάζεται να πούμε ότι κάθε κομμάτι της νομενκλατούρας

[149] *The Transitional Programme for Socialist Revolution*, Νέα Υόρκη 1973, σελ.103.

"φροντίζει για τους δικούς του", κάποτε με τεράστιες πολιτικές συνέπειες.[150]

Η Tatiana Zaslavskaia πρότεινε ένα άλλο κριτήριο για υποδιαίρεση της γραφειοκρατίας με βάση το επίπεδο μόρφωσης και τη σχέση με την αλλαγή.[151] Από τις δώδεκα "σημαντικές κοινωνικές ομάδες" που απαριθμεί οι τέσσερις μπορούν να θεωρηθούν μέρος της γραφειοκρατίας: οικονομικοί διευθυντές; ηγετικά στελέχη στο χώρο του εμπορίου, υψηλόβαθμοι κομματικοί και κρατικοί λειτουργοί και πολιτικοί. Η "πολιτιστική και εκπαιδευτική ιντελιγκέντσια" και οι "μικροεπιχειρηματίες" αναλύονται σαν χωριστές ομάδες. Η Zaslavskaia προσθέτει κάποιες σκέψεις για διαφορές συμπεριφοράς σύμφωνα με τις ηλικιακές ομάδες και επισημαίνει -κάτι που επιβεβαιώνεται από την πρόσφατη εμπειρία στην ΛΔΓ- ότι η διευθυντική γραφειοκρατία χωρίζεται ανάμεσα σε υποστηρικτές και αντιπάλους της περεστρόικα σύμφωνα με το επίπεδο αρμοδιότητας και ικανότητας για αλλαγή. Ενώ τα συμπεράσματά της είναι ενδιαφέροντα, δεν δικαιολογούν καμιά θεωρητική υποβάθμιση της βασικής δομικής διαφοροποίησης.

8. Η σχιζοφρενική αυτοσυνείδηση της γραφειοκρατίας

Είναι σαφές από τη μέχρι τώρα πραγμάτευση του θέματος ότι η γραφειοκρατία δεν κατάφερε να αποκόψει όλους τους δεσμούς με την εργατική τάξη, ενώ εξακολούθησε να συμπεριφέρεται σαν παρασιτικό, σπάταλο, προδοτικό, καταπιεστικό και υλικά προνομιούχο στρώμα αυτής της τάξης. Με τον ίδιο τρόπο, δεν κατάφερε να αποκόψει όλους τους δεσμούς της με τη θεωρία των Μαρξ και Λένιν, ενώ εξευτέλισε εκείνες τις κριτικές, απελευθερωτικές ιδέες και μεθόδους έρευνας μετατρέποντάς τες σε διάφορα παρανοϊκά δόγματα. Η

[150] Έτσι, αμέσως μετά το θάνατο του Στάλιν, ο Στρατάρχης Zukov, ηγήθηκε μιας κίνησης για αποκατάσταση των στρατιωτικών θυμάτων των εκκαθαρίσεων, συμπεριλαμβανόμενων και τεσσάρων αξιωματικών του Κόκκινου Στρατού που είχαν πρωτοστατήσει στην πρώτη μαζική εξέγερση μέσα στο γκούλακ, στο Τσάισκι. Αυτός ήταν κρίσιμος παράγοντας για την πτώση του Μπέρια και την αποδιάρθρωση της απόλυτης εξουσίας της μυστικής αστυνομίας. Δες το άρθρο στο *Trud*, 30 Δεκέμβρη 1989.

[151] *Die Gorbatschow-Strategie*, σελ. 286-93.

ουσιαστική της προσέγγιση στη μαρξιστική παράδοση είναι μια σχολαστική τσιτατολογία, που μόνος της σκοπός είναι να δικαιολογήσει τις κοινωνικές και πολιτικές δομές στα κράτη όπου κυριαρχεί, και τις διάφορες, συχνά αντιφατικές, πολιτικές που διαδοχικά εφαρμόζει. Η γραφειοκρατία λοιπόν εργαλειοποιεί την επιστήμη μετατρέποντάς την σε υπηρέτρια των συγκυριακών της πολιτικών και των συμφερόντων που αυτές υπερασπίζονται.

Παρ' όλ' αυτά, δεν παύει τα δόγματα στα οποία παραπέμπει να είναι δανεισμένα από τους Μαρξ, Ένγκελς και Λένιν, μολονότι συχνά με ισχυρή δόση στρέβλωσης ή ακόμα και παραποίησης, και όχι από αυθεντίες του τύπου Στάλιν, Χρουστσόφ ή Μπρέζνιεφ.[152] Αυτό δεν μπορεί να είναι τυχαίο, ούτε τα αποτελέσματά του απρόβλεπτα.

Στο κεφάλαιο 1, δείξαμε μια κρίσιμη πλευρά της ιδεολογίας της γραφειοκρατίας: τον συνδυασμό κρατικού και εμπορευματικού φετιχισμού. Μια περαιτέρω ουσιώδης διάσταση είναι η ανικανότητά της να πετύχει μια αυτοσυνείδηση και να ανοίξει το δρόμο σε μια αυτοοπροβολή, δηλαδή να διαμορφώσει με συνέπεια μια κοσμοαντίληψη που να μπορεί αληθινά να ονομαστεί δική της. Αυτή η αδυναμία, που είναι εντυπωσιακά αντίθετη με την συμπεριφορά όλων των αρχουσών τάξεων στην πορεία της ιστορίας, παρέχει νέα επιβεβαίωση ότι η γραφειοκρατία δεν είναι πραγματικά μια άρχουσα τάξη. Δύσκολα μπορεί να φανταστεί κανείς τον Sieyès να δηλώνει: "Τί είναι η Τρίτη Τάξη; Δεν υπάρχει".[153] Ούτε μπορεί κανείς να φανταστεί Νότιους αφέντες σκλάβων στις προπολεμικές ΗΠΑ να αρνούνται ότι υπάρχει ο "ιδιόμορφος θεσμός" ή Ευρωπαίους αριστοκράτες να ισχυρίζονται πως δεν υπάρχει κληρονομική ευγένεια με ειδικά δικαιώματα. Κι όμως, ακριβώς αυτό ισχυρίζεται για τον εαυτό της η νομενκλατούρα εδώ και πάνω από μισό αιώνα.

Αυτή ιδεολογική αυτοαναίρεση είναι προφανώς μια τεράστια άσκηση σε μυθοποίηση. Είναι γεμάτη εκρηκτικές

[152] Θα έπρεπε ωστόσο να σημειώσουμε ότι κατά τη διάρκεια της περιόδου της σταλινικής δικτατορίας, τα έργα του εκδίδονταν και κυκλοφορούσαν περισσότερο από εκείνα του Λένιν.

[153] Η περίφημη ρήση του Sieyès, "Τί είναι η Τρίτη Τάξη; Τίποτα. Τί θέλει να γίνει; Το παν", τυπώθηκε στο φυλλάδιό του *Τί Είναι η Τρίτη Τάξη;* που έγινε το μανιφέστο της αστικής τάξης στις αρχές της Γαλλικής Επανάστασης το 1789.

αντιφάσεις. Αρνείται ξενδιάντροπα εκείνο που οποιοσδήποτε με μέση αντίληψη και νοημοσύνη παρατηρεί μέρα με τη μέρα στην καθημερινή ζωή. Γι' αυτό και προκαλεί μαζικές αμφιβολίες και διανοητική απόρριψη. Μπορεί να πλασαριστεί σε μια δύστροπη κοινωνία μόνο με μέσα θεσμοθετημένου ψεύδους, που και πάλι προκαλούν την μαζική απόρριψη.[154] Απαιτεί υψηλό βαθμό καταστολής για να στηριχτεί, όχι μόνο ή ούτε και κύρια ενάντια στους διανοούμενους, αλλά και ενάντια στους εργάτες. Το έγκλημα του να λες μεγαλόφωνα "κακές σκέψεις" ("συκοφαντία της σοβιετικής-σοσιαλιστικής τάξης πραγμάτων", "αντισοσιαλιστική προπαγάνδα", κτλ.) χρειάστηκε να μπει στον ποινικό κώδικα και να τιμωρείται με σκληρές ποινές εγκλεισμού σε φυλακή ή σε στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας.[155] Οι προσπάθειες της γραφειοκρατίας να αρνηθεί την ίδια της την ύπαρξη, την οδήγησαν ν' αρνηθεί την κοινωνική πραγματικότητα σαν τέτοια, με αποτέλεσμα τον στραγγαλισμό κάθε κοινωνικής επιστήμης.

Το γεγονός ότι όλη αυτή η προσπάθεια δε συμβαίνει στο κενό αλλά μέσα σ' ένα πλαίσιο που εξακολουθεί να έχει αναφορές στον μαρξισμό, την κάνει δεκτική σε εκρηκτικές πιέσεις. Τα αποτελέσματα της γραφειοκρατικής δικτατορίας τείνουν να δυσφημίσουν τον μαρξισμό σαν "κρατική θρησκεία" στα μάτια των πλατιών μαζών, αλλά όσο τα έργα των Μαρξ, Ένγκελς και Λένιν παραμένουν πλατιά διαθέσιμα, θα υπάρχουν πάντα κάποιοι που θα αντλούν εκεί τα αναλυτικά εργαλεία για να εξηγήσουν το μυστήριο της γραφειοκρατίας, πώς γεννήθηκε, τί σημαίνει, πώς μπορεί να νικηθεί. Για τη γραφειοκρατία, η κριτική μαρξιστική σκέψη είναι κάτι σαν τη Λερναία Ύδρα. Κόβεις το ένα κεφάλι, κόβεις το άλλο, μα πάντα προβάλλουν καινούρια.

---

[154] Zaslavskaia, σελ.162, Γκορμπατσόφ, *Περεστρόικα*, Λονδίνο 1987.

[155] Καταγγελίες και καταστολή για "απαγορευμένες σκέψεις" εφαρμόζονταν και από τους σοσιαλδημοκράτες και συνδικαλιστές γραφειοκράτες, συνήθως (αλλά όχι πάντα) σε ηπιότερη μορφή. Δεν πάει πολύς καιρός που η αριστερή πτέρυγα του συνδικάτου CFDT των εργαζομένων στα νοσοκομεία, διαγράφτηκε σαν "μαύρο πρόβατο" [sic], λόγω κάποιων αποσπασμάτων από τον Τρότσκι και από το έντυπο της LCR, του γαλλικού τμήματος της Τέταρτης Διεθνούς. Η αληθινή αιτία για τις διαγραφές ήταν ότι αυτοί οι αγωνιστές συνδικαλιστές είχαν υποστηρίξει μια νικηφόρα εθνικού επιπέδου απεργία, που καθοδηγήθηκε από εκλεγμένες επιτροπές, οι οποίες εκπροσωπούσαν σχεδόν όλους τους εργαζόμενους στον τομέα αυτό, αλλά τις οποίες οι γραφειοκράτες αρνήθηκαν ν' αναγνωρίσουν.

Αυτό είναι το τίμημα που πρέπει να πληρώσει η γραφειοκρατία για τη συνεχή αναφορά της στον μαρξισμό. Δεν βρήκε άλλη διέξοδο από τις πρώτες ακόμα μέρες του σοβιετικού Θερμιδόρ. Επιπλέον, όταν η απολογητική διαστροφή της κοινωνικής επιστήμης φθάσει σε ένα συγκεκριμένο κατώφλι, αντιμετωπίζει αντικειμενικές επιπτώσεις που την μετατρέπουν από έρεισμα της δικτατορίας, σε ωρολογιακή βόμβα εναντίον της. Η απάτη γίνεται αυταπάτη. Η γραφειοκρατία καθίσταται όλο και λιγότερο ικανή να δει ή να κατανοήσει τις διαδικασίες κοινωνικής αλλαγής που συμβαίνουν ακριβώς κάτω από τη μύτη της. Δεν ξέρει πια την ίδια της τη χώρα.[156] Αφού όμως αυτό μειώνει την ικανότητά της για υπεράσπιση της εξουσίας της, αναγκάζεται να χαλαρώσει τη σιδερένια της λαβή στην κοινωνική επιστήμη. Αυτή είναι μια από τις αιτίες που οδήγησαν στη γκλάσνοστ του Γκορμπατσόφ.

Τώρα, ακριβώς επειδή ο μαρξισμός παραμένει η επίσημη ιδεολογία, η αναβίωση των κοινωνικών επιστημών δεν μπορεί να είναι καθαρά εμπειρική ή πραγματιστική, όπως θα την ήθελε η "εκσυγχρονιστική" πτέρυγα της γραφειοκρατίας, αλλά εμπλέκεται όλο και περισσότερο με μια αναβίωση της κριτικής μαρξιστικής σκέψης και ανάλυσης. Σήμερα στη Σοβιετική Ένωση εκτυλίσσεται μια συζήτηση για τη γραφειοκρατία σαν κοινωνικό φαινόμενο -σαν ειδικό και διαφορετικό από το πρόβλημα των γραφειοκρατικών προνομίων και νοοτροπιών- που είναι πολύ πιο βαθιά από τη συζήτηση της δεκαετίας του είκοσι. Αν και ηλικίας μόλις δύο ετών, αυτή η συζήτηση είναι εξίσου, αν όχι και περισσότερο, βαθιά και σύνθετη με την πενηντάχρονη θεωρητική παράδοση στη Δύση.

Ούτε εδώ τελειώνει η υπόθεση. Καθώς η αναγέννηση της μαρξιστικής και της άλλης κριτικής κοινωνικής σκέψης συνδυάζεται με νέα κοινωνικά κινήματα και μαζική δράση που αμφισβητεί την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, προκαλεί μια βαθιά και μόνιμη κρίση ταυτότητας στη γραφειοκρατία. Ειδικά όταν βρεθούν αντιμέτωποι με την αμφισβήτηση της εργατικής τάξης,

---

[156] Ένα πιο εντυπωσιακό παράδειγμα συνιστά ο Τσεχοσλοβάκος ηγέτης του ΚΚ Jakes, που στις αρχές του 1989, δήλωσε ήρεμα σε μια συνέντευξη στο γερμανικό εβδομαδιαίο *Die Zeit*: Γιατί να κάνουμε χώρο γι' αυτούς τους διαφωνούντες, γι' αυτόν τον Βάτσλαβ Χάβελ; Δεν τους υποστηρίζει παρά λιγότερο από το ένα τοις εκατό του λαού. Πριν περάσει χρόνος, ο Χάβελ εκλέχτηκε πρόεδρος της Τσεχοσλοβακίας με την υποστήριξη της συντριπτικής πλειοψηφίας του τσεχοσλοβακικού λαού.

μερικοί γραφειοκράτες σπρώχνονται να θέσουν κάποιες ενοχλητικές ερωτήσεις: Ποιοί είμαστε; Κομμουνιστές ή απλώς μέλη ενός κόμματος που αυτοαποκαλείται κομμουνιστικό; Πού υπακούμε -στο Κόμμα, ή στην εργατική τάξη, την απελευθέρωση και το μαρξισμό;[157] Αν το Κόμμα παραδέχεται τώρα ότι δεν έχει πάντα δίκιο, έχουμε ή δεν έχουμε εμείς ν' αποφασίσουμε, με τη δική μας, ατομική συνείδηση, τί είναι σωστό και τί λάθος σε μια δεδομένη κατάσταση; Είμαστε πραγματικά ελεύθεροι να τα συζητήσουμε όλ' αυτά; Μέσα στο Κόμμα, όσο και έξω απ' αυτό; Μόνο με τα μέλη του Κόμματος, ή ακόμα και με άλλους εργάτες και κριτικούς διανοούμενους;

Έτσι όλα τα κύρια ερωτήματα που τίθενται στη διάρκεια της έλευσης της γραφειοκρατικοποίησης και της κατάπνιξης της εργατικής δημοκρατίας, αρχίζουν να έρχονται στην επιφάνεια, στο μυαλό μερικών τουλάχιστον γραφειοκρατών και ιδεολόγων της γραφειοκρατίας. Και όχι απλά στο μυαλό τους. Γιατί μια φριχτή τύψη αρχίζει να καίει την καρδιά της γενιάς των σταλινικών και μετασταλινικών γραφειοκρατών, ιδεολόγων και συνοδοιπόρων. Ήταν ένοχοι τερατωδών εγκλημάτων ή μιας συστηματικής κάλυψής τους -όχι λίγα από τα οποία ενάντια στους ίδιους τους κομματικούς τους συντρόφους. Το σημάδι του Κάιν προβάλλει στο μέτωπό τους.

Χτές, όλα εξηγούνταν σαν απαραίτητα και αναπόφευκτα, σαν το μη χείρον ή σαν ατυχές λάθος.[158] Σήμερα τα αποτρόπαια εγκλήματα, αντίθετα με οποιαδήποτε συμφέροντα της εργατικής τάξης και του σοσιαλισμού, αποκαλούνται με το πραγματικό τους όνομα. Μόνο οι πιο κυνικοί ή χαμηλής ηθικής προσπαθούν ν' αρνηθούν ή να ελαχιστοποιήσουν την ενοχή τους.[159]

---

[157] Θυμίζει το φοβερό ερώτημα που έγινε σ' ένα Σοβιετικό συγγραφέα από το γιο του: "Πατέρα, είσαι μέλος του Κόμματος ή Κομμουνιστής;"

[158] Αναφέρεται ότι ο Ντενγκ Σιάο Πινγκ είπε για τον Πολ Ποτ: "Δεν καταλαβαίνω γιατί μερικοί θέλουν να διώξουν τον Πολ Ποτ. Είναι αλήθεια βέβαια ότι έκανε κάποια λάθη στο παρελθόν...". (Απόσπασμα από το έργο του Ben Kiernan *How Pol Pot Came to Power*, τόμος 2, Πανεπιστήμιο του Wollongong). Υποτίθεται ότι ήταν "λάθος" το να σκοτωθούν πάνω από ένα εκατομμύριο άνθρωποι...

[159] Σύμφωνα με επίσημες σοβιετικές πηγές, μεταξύ 1930 και 1953, 3.778.234 άνθρωποι έγιναν θύματα "αδικαιολόγητης αντεκδίκησης" στην ΕΣΣΔ. 768.089 άτομα, κομμουνιστές οι περισσότεροι, εκτελέστηκαν. Για μια εξαιρετικά συγκινητική αυτοκριτική, που δεν μπορεί παρά να εντυπωσιάσει κάθε αντικειμενικό αναγνώστη, δες την αυτοβιογραφία του Ernst Fischer, *An Opposing Man*, Λονδίνο 1974. Ο Τολιάτι δεν είχε το κουράγιο να κάνει τέτοια αυτοκριτική, μ' όλο που (ή μήπως ακριβώς επειδή;) η ευθύνη του για τις εκκαθαρίσεις στην Κομιντέρν ήταν πολύ μεγαλύτερη.

Είναι σημαντικό ότι εκείνοι που αντιμετώπισαν την μεγαλύτερη εργατική εξέγερση στην Ανατολική Ευρώπη αναγνώρισαν και πιο ειλικρινά την ενοχή τους και την ανάγκη για αυτοκριτική: αναφερόμαστε στους Ούγγρους σταλινικούς. Ήδη πριν την έναρξη της επανάστασης του 1956, ο Ίμρε Νάγκι που ήταν έντιμος κομμουνιστής, είχε γράψει μια επανεκτίμηση της όλης περιόδου του Rákosi, όπου εντόπιζε την ύπαρξη της γραφειοκρατίας του ΚΚ σαν στοιχείο-κλειδί για τον εκφυλισμό εκείνου του κόμματος:

> Η κυριαρχία του μηχανισμού και η έκλειψη των εκλεγμένων οργάνων, με αποτέλεσμα την αύξηση των διοικητικών μεθόδων στην ηγεσία του Κόμματος, δεν είναι τίποτα καινούργιο στη ζωή του κόμματός μας. Είναι χαρακτηριστική των προ του Ιουνίου μεθόδων της κομματικής ηγεσίας. Δεν μπορούσαμε να το αλλάξουμε αυτό, πράγμα που ήταν ιδιαίτερα κακό επειδή οι Σοβιετικοί σύντροφοι, και ειδικά ο σύντροφος Χρουστσόφ, σε πολλές περιπτώσεις μας επέστησαν την προσοχή στον κίνδυνο: στο γεγονός ότι ο μηχανισμός μας καθοδηγεί και υπερεξουσιάζει το κόμμα. [Οι "Σοβιετικοί σύντροφοι" ξέχασαν όμως να αναφέρουν ότι αυτό είχε συμβεί στην ΕΣΣΔ ήδη από το 1923 -ΕΜ]. Η αυξανόμενη πίεση, η τρομοκρατία και ο εκφοβισμός στο επίπεδο της εσωκομματικής δημοκρατίας και της κριτικής και αυτοκριτικής, συνδέεται στενά με τον κυρίαρχο ρόλο που διαδραματίζει ο μηχανισμός και με την αυξανόμενη χρήση διοικητικών μηχανισμών στην εσωτερική ζωή του Κόμματος...
>
> Η κατηγορία του φραξιονισμού προκύπτει από διεστραμμένες απόψεις για τους κανόνες της εσωκομματικής ζωής. Κάθε πολιτική δήλωση των μελών του Κόμματος θεωρείται φραξιονισμός από αυτούς που αρνούνται το θεμελιώδες δικαίωμα των κομματικών μελών να συζητούν τα κομματικά προβλήματα και να ανταλλάσουν γνώμες· που πιστεύουν ότι τα μέλη του Κόμματος, πρέπει να συζητούν την κομματική ζωή, τα πολιτικά, οικονομικά, πολιτιστικά ή διεθνή ζητήματα μόνο παρουσία του Γραμματέα του Κόμματος ή με την επίβλεψη μελών του μηχανισμού· που αισθάνονται ότι οι συζητήσεις πρέπει να διεξάγονται σύμφωνα με ειδικούς κανόνες ή από μια προαποφασισμένη σκοπιά και μέσα σ' ένα περιορισμένο φάσμα -μ' άλλα λόγια, μόνο με συνθήκες που οι "αριστεροί" εξτρεμιστές και η Κομματική γραφειοκρατία είναι πρόθυμοι να ανεχτούν.[160]

[160] Ίμρε Νάγκι, *Imre Nagy on Communism*, Νέα Υόρκη 1957, σελ.289-90.

Ο Ίμρε Νάγκι δε δίστασε να πει τα πράγματα με το όνομά τους. Εκείνο που δημιούργησε ο σταλινισμός στην Ουγγαρία ήταν ένας πραγματικός εκφυλισμός του εργατικού κράτους:

> Ο εκφυλισμός της εξουσίας βάζει σε σοβαρό κίνδυνο τη μοίρα του σοσιαλισμού και τη δημοκρατική βάση του κοινωνικού μας συστήματος. Η εξουσία όλο και περισσότερο απομακρύνεται από το λαό και στρέφεται εναντίον του. Η Λαϊκή Δημοκρατία, σαν τύπος δικτατορίας του προλεταριάτου στην οποία η εξουσία ασκείται από την εργατική τάξη και εξαρτάται από τη συνεργασία των δύο μεγάλων ομάδων εργαζομένων -εργάτες και αγρότες- αντικαθίσταται φανερά από μια κομματική γραφειοκρατία, που δεν βασίζεται στα κομματικά μέλη αλλά σε μια προσωπική δικτατορία και προσπαθεί να κάνει τον κομματικό μηχανισμό, και δι' αυτού και τα μέλη, ένα απλό εργαλείο αυτής της δικτατορίας. Η εξουσία της δεν διαπνέεται από το πνεύμα του σοσιαλισμού ή της δημοκρατίας, αλλά από ένα βοναπαρτιστικό πνεύμα μιας δικτατορίας της μειοψηφίας. Οι στόχοι της δεν προσδιορίζονται από τον μαρξισμό και τις διδασκαλίες του επιστημονικού σοσιαλισμού, αλλά από απολυταρχικές απόψεις που συντηρούνται με κάθε μέσο και θυσία.[161]

Προλαμβάνοντας τις συζητήσεις που θα διεξάγονταν σε ευρεία κλίμακα στην ΕΣΣΔ και την Κίνα τριάντα χρόνια αργότερα, και απηχώντας εκείνα που είχε διατυπώσει ήδη από το 1923 η Αριστερή Αντιπολίτευση στο ΚΚΣΕ, ο Νάγκι σωστά επεσήμανε τις σχέσεις μεταξύ μιας δεδομένης ομάδας ηθικών στάσεων -ηθικο-πολιτικών θα λέγαμε εμείς- και της πάλης ενάντια στο γραφειοκρατικό εκφυλισμό της εργατικής εξουσίας. Γιατί η εδραίωση των υλικών προνομίων της γραφειοκρατίας, μαζί με την υλική πίεση, για να μην πούμε καταστολή, που επιβλήθηκαν στα μέλη του Κόμματος και στις πλατιές μάζες, δημιουργούν μια κοινωνική ατμόσφαιρα παντοδύναμου κυνισμού, στον οποίο η διαφθορά γίνεται ενδημική:

> Δεν είναι συμβατό με την κοινωνική ηθική να έχουμε σε ηγετικές θέσεις τους διευθυντές και οργανωτές μαζικών δικών [δηλαδή παρωδίες δίκης -ΕΜ], ή εκείνους που φέρουν την ευθύνη για το βασανισμό και τη δολοφονία αθώων, ή οργανωτές διεθνών προκλήσεων, ή οικονομικούς δολιοφθορείς, ή αυτούς που σπαταλούν τη δημόσια περιουσία, και που, κάνοντας κατάχρηση εξουσίας, είτε

[161] Ο.π., σελ.50.

διέπραξαν σοβαρά εγκλήματα ενάντια στο λαό, ή αναγκάζουν άλλους να τα διαπράξουν. Τα δημόσια, κομματικά και κρατικά όργανα πρέπει να καθαριστούν από τέτοια στοιχεία.

Υπάρχει ένας τύπος υλικής εξάρτησης που αναγκάζει τους ανθρώπους να παραιτούνται από την προσωπικότητα και τις πεποιθήσεις τους, που δεν είναι συμβατός με την ηθική στη δημόσια ζωή. Δυστυχώς, αυτό έχει λάβει διαστάσεις μαζικές εδώ και πρέπει να θεωρηθεί ουσιαστικά ασθένεια της κοινωνίας μας. Ο εκτεταμένος συγκεντρωτισμός της οικονομικής και πολιτικής δομής είναι το αναπόφευκτο συμπλήρωμα της προσωπικής δικτατορίας. Τί είδους πολιτική ηθική υπάρχει σε μια δημόσια ζωή όπου οι αντίθετες ιδέες όχι μόνο καταργούνται αλλά και τιμωρούνται με πραγματική αποστέρηση της ζωής· όπου εκείνοι που εκφράζουν αντίθετες γνώμες εξορίζονται από την κοινωνία με επαίσχυντη αδιαφορία για τα ανθρώπινα και πολιτικά δικαιώματα που ορίζονται από το Σύνταγμα· όπου όσοι αντιτίθενται από θέση αρχής στην άρχουσα πολιτική τάση εμποδίζονται ν' ασκήσουν το επάγγελμά τους;...

Αυτό δεν είναι σοσιαλιστική ηθική. Μάλλον σύγχρονος μακιαβελισμός είναι. Αυτή η παντοδύναμη υλική εξάρτηση, αυτή η αγωνία για το ψωμί, σκοτώνει τις ευγενέστερες ανθρώπινες αρετές, αρετές που θα έπρεπε ιδιαίτερα να καλλιεργούνται σε μια σοσιαλιστική κοινωνία: κουράγιο, αποφασιστικότητα, ειλικρίνεια και ντομπροσύνη, συνέπεια στις αρχές και δύναμη. Στη θέση τους, οι ηγέτες μετέτρεψαν σε "αρετές" την αυτοταπείνωση, τη δειλία, την υποκρισία, την έλλειψη αρχών και τα ψέμματα. Ο εκφυλισμός και η διαφθορά της δημόσιας ζωής και η έλλειψη χαρακτήρα που εμφανίζεται στην κοινωνία σαν αποτέλεσμα αυτών είναι μεταξύ των πιο σημαντικών ενδείξεων της ηθικής κρίσης που συντελείται μπροστά στα μάτια μας... Ψεύδος και καριερισμός απλώνονται επικίνδυνα στη δημόσια ζωή μας και επηρεάζουν βαθιά την ανθρώπινη ηθική και τιμή· η δυσπιστία κερδίζει έδαφος· και μια ατμόσφαιρα καχυποψίας και αντεκδίκησης εξοστρακίζει το θεμελιώδες χαρακτηριστικό της σοσιαλιστικής ηθικής, τον ανθρωπισμό· στη θέση του εμφανίζεται μια ψυχρή απανθρωπιά στη δημόσια ζωή μας. Είναι μια τρομακτική εικόνα που αποκαλύπτει η ηθική διάσταση της κοινωνικής μας ζωής.[162]

Η κρίση ταυτότητας των γραφειοκρατών που δεν έκοψαν όλους τους τους δεσμούς με το προλεταριάτο εκφράστηκε με

[162] Ο.π., σελ.55-56.

τον σαφέστερο δυνατό τρόπο από τον αρχηγό της αστυνομίας της Βουδαπέστης, Sandor Kopacsi, πρώην εργάτη και γιο εργάτη, που πέρασε με το μέρος της επανάστασης τον Οκτώβρη του 1956 και έγινε *μαύρο πρόβατο* για την KGB. Μόλις που ξέφυγε από τη θανατική καταδίκη που επιβλήθηκε στον Ίμρε Νάγκι.[163] Όταν ανακρίθηκε, μετά τη σύλληψή του, δεν ήξερε τί να πει για την ταυτότητα και το επάγγελμά του:

> Άνοιξα το στόμα μου. Ύστερα, έκπληκτος συνειδητοποίησα ότι δεν ήξερα πια. Αρχηγός της αστυνομίας της Βουδαπέστης; Όχι. Ένας νεαρός εργάτης μετάλλου που περιπλανιέται στα δάση του βορά; Όχι. Ο αφοσιωμένος γιος του πατέρα μου; Ο λατρευτός πατέρας της κόρης μου; Ένας κατάσκοπος πληρωμένος από τον Άλαν Ντάλες; Οπαδός του Χρουστσόφ και του Ίμρε Νάγκι; Ή, μήπως, του Γιάνος Καντάρ; Άδειο κέλυφος σαλιγκαριού; Νιφάδα χιόνι, αδελφός εκείνης που μόλις είχε προσγειωθεί στο μέτωπό μου.[164]

Τρεις γνωστοί συγγραφεις στην ΛΔΓ, έδωσαν μια λογοτεχνική έκφραση σ' αυτή τη σχιζοφρένεια. Η πιο παθιασμένη περίπτωση είναι ο πρώην Υπουργός Πολιτισμού, Johannes R.Becher, που επέτρεψε στον εαυτό του να μπλέξει σε μια στημένη ιστορία ενάντια στον παλιό του φίλο Λούκατς, με την οποία κατάφεραν να καταδικάσουν και έναν άλλο φίλο, τον Janka, καθώς και τον Wolfgang Harich, σε μακρόχρονη φυλάκιση. Σε μια σκανδαλωδώς δουλοπρεπή επιστολή του στην Κεντρική Επιτροπή του SED, εξηγούσε πώς είχε λατρέψει τον Στάλιν και είχε γράψει ειλικρινή ποιήματα για τη δόξα του, και πώς είχε συγκλονιστεί από τις αποκαλύψεις του Χρουστσόφ στο Εικοστό Συνέδριο του ΚΚΣΕ -αλλά δίχως να βγάλει αρνητικά συμπεράσματα για την "άνευ όρων κομματική πειθαρχία".[165] Ταυτόχρονα, όμως, έγραψε μυστικά μερικά γερά ποιήματα που καταδίκαζαν όσους συγγραφείς κατήγγειλαν τους συντρόφους τους στην αστυνομία και τους σκότωναν έτσι με λίγες αράδες. Το ποίημα τελειώνει με την αυτοκτονία ενός τέτοιου πληροφοριοδότη: "Μετά απ' αυτό, σαν άνθρωπος δεν βαστάς πια να ζεις. Και χτυπήθηκε με το κυνηγετικό του όπλο".[166]

[163] Στη δίκη του Νάγκι, ο Kopacsi κλήθηκε σαν μάρτυρας, για να εξηγήσει ότι το χειρόγραφο του Νάγκι, με τον πρωτότυπο τίτλο *Ήθη και Ηθική*, είχε επηρεάσει την πολιτική του επιλογή.

[164] Sandor Kopacsi, *In the Name of the Working Class*, Λονδίνο 1989, σελ.253.

[165] Ανατύπωση στο Ανατολικογερμανικό λογοτεχνικό περιοδικό *Sinn und Form*, Μάρτης-Απρίλης 1990.

Η δεύτερη περίπτωση είναι ο μυθιστοριογράφος Stephan Hermlin, που, σε μια συνέντευξη μετά το Εικοστό Συνέδριο, δήλωσε ότι δεν ήξερε πως οι Δίκες της Μόσχας βασίζονταν σε χαλκευμένες κατηγορίες, αλλά ότι ακόμα και αν το ήξερε, δεν θα τις είχε καταγγείλει, γιατί αυτό θα βοηθούσε τους εχθρούς της ΕΣΣΔ, και η ΕΣΣΔ ήταν το μόνο προπύργιο ενάντια στον Χίτλερ. Αργότερα, ο Hermlin αναγνώρισε ότι μόνο η αλήθεια είναι επαναστατική, και ότι πρέπει να τη λέμε πάση θυσία, αν είναι δυνατό μέσα στο Κόμμα, ακόμα και με κίνδυνο διαγραφής.[167]

Το εντυπωσιακότερο παράδειγμα σχιζοφρένειας είναι εκείνο του πιο χαρισματικού Γερμανού σταλινικού συγγραφέα, του Μπέρτολτ Μπρεχτ. Στο τρομερό του έργο, *Die Massnahme*, προσπάθησε να δικαιώσει προκαταβολικά το φόνο αθώων συντρόφων. Πολλά χρόνια αργότερα, δεν εκφώνησε δημόσια την κριτική του για τη βίαιη καταστολή της εξέγερσης των Ανατολικογερμανών εργατών στις 17 Ιουνίου 1953. Ωστόσο, ταυτόχρονα, έγραψε ένα περίφημο σαρκαστικό απόσπασμα στο ημερολόγιό του: "Αν ο λαός δεν ακολουθεί την σωστή κομματική γραμμή, το Κόμμα έχει το δικαίωμα να καταργήσει το λαό". Έγραψε κι ένα άλλο, μυστικό ποίημα στο οποίο χαρακτήριζε τον Στάλιν σαν *"verdienter Mörder des Volkes"* (διακεκριμένο φονέα του λαού).[168] Θα έπρεπε να προστεθεί ότι ο ίδιος δημοσίευσε ένα αναμφίβολα αντισταλινικό έργο, το Galileo, το κατά πολύ καλύτερό του, που υπερασπίζεται την ελευθερία της σκέψης και της επιστήμης ενώ ο ήρωάς του ελίσσεται με τις αρχές του για να διατηρήσει τη ζωή του μέσα σ' ένα κλίμα καταστολής.

---

[166] Από το *Sinn und Form*, σελ.342.

[167] Ο.π., σελ.315-16. Ο Hermlin έθεσε και την σημαντική διάκριση μεταξύ "κομματικής πειθαρχίας" και "τυφλής υπακοής".

[168] Από το έργο του Heiner Müller, *Wolokolamsker Chaussee I-V*, Berliner Ensemble 1989, σελ.3.

9. Είναι η γραφειοκρατικοποίηση των μαζικών εργατικών κομμάτων αναπόφευκτη;

Από το τελευταίο μέρος του δέκατου ένατου αιώνα, δυο ξεχωριστές παραδόσεις έθεσαν το ερώτημα αν η γραφειοκρατικοποίηση των μαζικών κομμάτων της εργατικής τάξης είναι αναπόφευκτη. Από την μια πλευρά, ο Robert Michels, εμπνευσμένος από την θεωρία των Mosca και Pareto για την "κυκλοφορία των ελίτ", διατύπωσε ένα "σιδερένιο νόμο" της ολιγαρχίας, που επηρεάζει όλα τα κόμματα.[169] Από την άλλη πλευρά, μια παρόμοια ιδέα ανέπτυξαν οι αναρχικοί, ακριβώς από την εποχή του αγώνα του Μπακούνιν μέσα στην Πρώτη Διεθνή, και αυτό μέχρι ενός ορίου υποστηρίχθηκε και από διάφορους αριστερούς αντιπολιτευτικούς μέσα στη σοσιαλδημοκρατία (όπως τον Γερμανό Johann Most που αργότερα πέρασε στον αναρχισμό). Και οι δυο αυτές παραδόσεις τόνιζαν τον "αυταρχικό" χαρακτήρα των κομματικών ηγετών όπως έκανε το KAPD και οι "κομμουνιστές των συμβουλίων" γύρω από τους Pannekoek και Gorter μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.[170] Αλλά, ύστερα, οι δρόμοι τους χώρισαν. Ενώ τουλάχιστον μια πτέρυγα των αναρχικών (οι αναρχοσυνδικαλιστές), καθώς και οι "κομμουνιστές των συμβουλίων" τόνισαν την αποφασιστική σημασία της μαζικής δράσης και οργάνωσης, η σχολή Pareto-Michels πρόβαλε τη σύμφυτη αδυναμία των εργατικών μαζών να πετύχουν τη δική τους απελευθέρωση.[171]

Εδώ βρισκόμαστε πραγματικά *στη μέση των πραγμάτων*. Αν υποστηρίξει κανείς το αναπόφευκτο του γραφειοκρατικού

---

[169] R.Michels, *Political Parties*, Νέα Υόρκη 1962, που πρωτοεκδόθηκε το 1913 σαν *Zur Soziologie des Parteiwesens*.

[170] Όπως πολλοί συγγραφείς που συμμερίστηκαν την άποψη του Μαρξ, ο αυταρχισμός και η λατρεία της ηγεσίας ανθίζουν γενικά ακόμα περισσότερο σε αναρχικές και υπεραριστερές ομάδες, παρά σε μαζικά κόμματα, εκτός των ακραίων σταλινικών οργανώσεων. Αυτό είναι αρκετά λογικό, γιατί μόνο η μαζική δράση και η μαζική δημοκρατία είναι αποτελεσματικό αντίδοτο στις αυταρχικές τάσεις.

Η ιδέα ότι τα εργατικά συμβούλια θα μπορούσαν να επιβιώσουν σε περιόδους απότομης πτώσης της μαζικής δράσης αντικρούεται από την ιστορική εμπειρία. Το να αποσυρθεί κανείς από τα μαζικά συνδικάτα και από την οικοδόμηση πρωτοποριακών κομμάτων για να δημιουργήσει μικρά, μη αντιπροσωπευτικά "συμβούλια" ή "ενώσεις" δεν λύνει κανένα από τα προβλήματα που τίθενται από την αντίφαση μεταξύ ανάγκης για συλλογική αυτοαπελευθέρωση της εργατικής τάξης σαν τέτοιας και της σύμφυτης τάσης γραφειοκρατικοποίησης των μαζικών της οργανώσεων.

[171] Δες Michels, τόμος 2. Θα επιστρέψουμε στο ζήτημα αυτό στο τελευταίο κεφάλαιο.

εκφυλισμού των μαζικών εργατικών κομμάτων, τότε θεωρεί ταυτόχρονα ότι η μαζική δραστηριότητα και η αυτοοργάνωση θα παρακμάσει αναπόφευκτα, ή τουλάχιστον θα παραμείνει μόνιμα σε χαμηλό επίπεδο. Προφανώς, διακυβεύονται πολύ σημαντικότερα πράγματα από το πρόβλημα της γραφειοκρατικοποίησης. Κρίνεται η τύχη του σύγχρονου προλεταριάτου, αν όχι και όλης της ανθρωπότητας. Γιατί, δίχως αυτο-χειραφέτηση της εργατικής τάξης, δεν είναι δυνατός ο σοσιαλισμός. Στην καλύτερη περίπτωση, μόνο μια μεταρρύθμιση του καπιταλισμού θα παρέμενε σαν διέξοδος προς μια καλύτερη κοινωνία. Αλλά, μακροπρόθεσμα, ο καπιταλισμός παράγει τη μια καταστροφή μετά την άλλη. Απλές μεταρρυθμίσεις του καπιταλισμού δεν εμπόδισαν τον Χίτλερ να πάρει την εξουσία, ούτε έκλεισαν το δρόμο για το Άουσβιτς και τη Χιροσίμα· ούτε και θα εξοβελίσουν παρόμοιους κινδύνους αύριο. Αν αυτό είναι όλο κι όλο, τότε δεν υπάρχει διέξοδος από την πλήρη βαρβαρότητα ή την αυτοκαταστροφή.[172]

Η ιστορική εμπειρία δείχνει σαφώς ότι το να εστιάζεται κανείς στην ιδιαιτερότητα των "κομμάτων", όπως κάνουν οι αναρχικοί και οι κομμουνιστές των συμβουλίων, είναι σαν να υπεκφεύγει από το θέμα.[173] Τα συνδικάτα, κι εκείνα ακόμα των οποίων ηγούνται αναρχοσυνδικαλιστές, τείνουν σε ακόμα πιο γοργή γραφειοκρατικοποίηση σε συνθήκες φθίνουσας μαζικής δραστηριότητας. Το ίδιο αληθεύει και για τα όργανα σοβιετικού τύπου. Στην πραγματικότητα, τα επαναστατικά κόμματα συχνά αντιστέκονται στην τάση αυτή περισσότερο, εν μέρει επειδή τα περισσότερα μέλη τους έχουν υψηλότερο επίπεδο συνεχούς δραστηριότητας και εν μέρει επειδή συνειδητοποιούν συνήθως περισσότερο τους κινδύνους.

Σε τελική ανάλυση, το πρόβλημα μπορεί να τεθεί σωστά και να επιλυθεί, αν αντικατασταθεί η απλουστευτική αντιπαράθεση "μαύρου" (γραφειοκρατικοποίηση) και "άσπρου" (αυτοκυβέρνηση των εργατών) από μια διαλεκτική κατανόηση των αντιφατικών και συνδυασμένων *διαδικασιών*. Μια σύμφυτη τάση προς γραφειοκρατικοποίηση των μαζικών οργανώσεων της εργατικής

[172] Δες κεφάλαιο 5 παρακάτω. Ο Τρότσκι διατύπωσε ήδη αυτό το δίλημμα το 1939, αν και το σκέφτηκε για αρκετά βραχυπρόθεσμα.

[173] Για μια συζήτηση και βιβλιογραφία για τους κομμουνιστές των συμβουλίων, δες το έργο του Serge Bricianer, *Pannekoek and the Workers' Councils*, St.Louis, 1978.

τάξης είναι πράγματι αναπόφευκτη, όπως αναπόφευκτες είναι και οι περιοδικές κάμψεις της μαζικής δραστηριότητας. Αλλά οι περιοδικές ανακάμψεις στο επίπεδο της μαζικής δράσης είναι εξίσου αναπόφευκτα προϊόντα των εσωτερικών αντιφάσεων του καπιταλισμού και της αστικης κοινωνίας: πάνω από μια φορά έχουν πάρει τη μορφή επαναστατικής δράσης.

Όσο εκτυλίσσεται αυτή η διαδικασία, τόσο περισσότερο μπορεί να ελεγχθεί η τάση προς γραφειοκρατικοποίηση και να αντιστραφούν τα προηγούμενά της αποτελέσματα. Περίφημα παραδείγματα στην πορεία του εικοστού αιώνα είναι: η Ρωσία το 1917-19· η Γερμανία το 1917-20· η Ιταλία το 1917-21· η Ισπανία το 1934-Μάη 1937· το Βέλγιο το 1956-62· η Ιταλία το 1969-73· η Τσεχοσλοβακία το 1968-69· η Χιλή το 1970-73· η Πορτογαλία το 1974-75· η Πολωνία το 1980-81· η Βραζιλία το 1985-90· και, με κάπως πιο περιορισμένο τρόπο, η Γαλλία το 1934-37, οι ΗΠΑ το 1934-39 και η Αργεντινή το 1973.[174] Παρόμοια διαδικασία ξεκίνησε τα τελευταία χρόνια και στη Σοβιετική Ένωση.

Έτσι, το πραγματικό καθήκον για τους σοσιαλιστές ή τους κομμουνιστές που αποζητούν την αυτοαπελευθέρωση των εργατών, είναι να οργανωθούν και να προπαγανδίσουν τις ιδέες και τους σκοπούς τους μέσα στην εργατική τάξη· να συμμετάσχουν με τη μεγαλύτερη αφοσίωση, πίστη και διαύγεια, σε όλους τους αγώνες της και στους αγώνες όλων των εκμεταλλευομένων και καταπιεζομένων· και να ενεργούν με τέτοιο τρόπο που να προωθούν την αυτοδραστηριοποίηση και την αυτοοργάνωση της τάξη σαν τέτοια, ή τουλάχιστον του μεγαλύτερού της μέρους. Η ιστορία έδειξε πως αυτή είναι μια δεινή αλλά και δυνατή προσπάθεια.

Μιά άλλη πραγματική και όχι "λογική" αντίφαση υποβόσκει στους κύκλους της μαζικής δράσης. Από τη μία, οι μισθωτοί δεν μπορούν να επιβιώσουν στην καπιταλιστική κοινωνία χωρίς να πουλήσουν την εργατική τους δύναμη. Δεν μπορούν να αρχίσουν να απελευθερώνονται χωρίς να προσπαθήσουν να πουλήσουν το μόνο εμπόρευμα που κατέχουν σε υψηλότερη τιμή.

[174] Ο Nelson Lichtenstein, (*Labor's War at Home: The CIO in World War II*, Cambridge 1982) κάνει μια ενδιαφέρουσα περιγραφή της επαναγραφειοκρατικοποίησης του αμερικανικού βιομηχανικού συνδικαλισμού, μετά το 1939. Ο Adolfo Gilly ("La anomalía argentina", *Cuadernos del Sur*, no.4, Οκτώβρης-Δεκέμβρης 1985) περιγράφει τη σύντομη αλλά εκρηκτική απογραφειοκρατικοποίηση του αργεντίνικου εργατικού κινήματος σε επίπεδο εργοστασίου, το 1973.

Κάνοντάς το αυτό, και χρησιμοποιώντας τα χρήματα του μισθού για να αγοράσουν εμπορεύματα, γίνονται ένα στοιχείο κλειδί για την αναπαραγωγή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής -δηλαδή για την ίδια τους την εκμετάλλευση. Αυτό δεν μπορεί παρά να έχει ορισμένες επιπτώσεις στη συνείδησή τους.[175] Και προφανώς δεν είναι απάντηση το να προτείνουμε να αποσυρθούν οι εργάτες από τον αγώνα για υψηλότερους μισθούς. Μια εξαθλιωμένη εργατική τάξη, όπως το είδε και ο Μαρξ, θα ήταν πολύ απογοητευμένη για να κατορθώσει να ανατρέψει τον καπιταλισμό.

Από την άλλη, οι μισθωτοί είναι και παραγωγοί που υπομένουν το ζυγό της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και καταπίεσης στο χώρο δουλειάς. Από τις πρώτες του μέρες, το εργατικό κίνημα πάλεψε όχι μόνο για να προστατέψει και να αυξήσει τους πραγματικούς μισθούς, αλλά και για να μειώσει την εργάσιμη εβδομάδα και να εγκαθιδρύσει κάποια μορφή ελέγχου στην εργασιακή διαδικασία. Με το να δρουν έτσι οι εργαζόμενοι δε βοηθούν την αναπαραγωγή του καπιταλισμού: τον προκαλούν αντικειμενικά και -λίγο ώς πολύ- συνειδητά. Σαν στρατευμένοι καταναλωτές εμπορευμάτων, οι εργάτες μπορεί να εντάσσονται στην αστική κοινωνία. Σαν παραγωγοί στρατευμένοι στην αμφισβήτηση του ποσού της υπερεργασίας που εξάγεται από τους ίδιους, και ακόμα και της μηχανικής και ανθρώπινης δομής της εξαγωγής υπερπροϊόντος, δεν μπορούν να ενταχθούν στην αστική κοινωνία. Υπονομεύουν τα ίδια της τα θεμέλια.

Αυτή η δυαδική θέση της εργατικής τάξης αντανακλάται σε διάφορες μορφές πραγματικής (όχι ιδανικής ή ιδεατής), συνείδησης. Μερικοί θεωρητικοί έγραψαν αναφορικά μ' αυτό για μιαν αντίφαση μεταξύ της καθημερινής συνείδησης των εργατών και της ταξικής συνείδησης με την παραδοσιακή, υψηλότερη έννοια του όρου -μια συνείδηση των κοινών, συλλογικών συμφερόντων όλων των μελών της τάξης σαν

[175] Οι συντάξεις γήρατος δίνουν αρκετά καθαρό παράδειγμα σχετικά μ' αυτό. Χωρίς αυτές, μεγάλα τμήματα της εργατικής τάξης είναι ευάλωτα στην έσχατη μιζέρια και ένδεια. Αλλά όταν διασφαλιστούν κρατικές συνάξεις, οι εργάτες από μια συγκεκριμένη ηλικία τείνουν να χάσουν τουλάχιστον μέρος της αγωνιστικότητάς τους. Αυτός είναι ο πυρήνας της αλήθειας στην άλλως τετριμμένη παρατήρηση ότι κανείς δεν παραμένει ριζοσπάστης αγωνιστής μετά την ηλικία των πενήντα, πενήντα πέντε.

τέτοιας.[176] Η διάκριση του Λένιν μεταξύ συνδικαλιστικής ταξικής συνείδησης και σοσιαλιστικής ταξικής συνείδησης είναι και εδώ σχετική.[177] Και εμείς προσθέσαμε ένα τρίτο, ενδιάμεσο επίπεδο, με φανερή ιστορική σπουδαιότητα: δηλαδή, την πολιτική ταξική συνείδηση, που δεν είναι ακόμα σοσιαλιστική, αλλά εκφράζει μια κατανόηση της ανάγκης των εργατών να οργανωθούν και να ψηφίζουν ανεξάρτητα από τους καπιταλιστές και τα κόμματά τους.[178]

Μια άλλη γραμμή ανάλυσης, που πρωτοπροωθήθηκε από τον Hendrik De Man και αρθρώθηκε σαφέστερα από τον Rudolf Hilferding, επικεντρώνεται στη διάκριση μεταξύ "γενικών" και "ειδικών" συμφερόντων στον τομέα των ιδεών. Απ' αυτή την άποψη, η ταξική συνείδηση δεν αντικαθιστά απλά τα δεύτερα με τα πρώτα. Πηγαίνει και πέρα από τα άμεσα υλικά συμφέροντα (συμπεριλαμβανόμενων κι εκείνων της εργατικής τάξης), για να αναπτύξει μια ομάδα ιδεών απαραίτητη για την απελευθέρωση των παραγωγικών δυνάμεων από τα δεσμά των υπαρχουσών σχέσεων παραγωγής.[179] Αυτές οι ιδέες, που ξεκινούν από διανοούμενους και τη διαλεκτική των ιδεολογιών, μπορεί ακόμα και να συγκρουσθούν με τα υλικά συμφέροντα της πλειοψηφίας της τάξης.[180]

Αφού μπήκαν σ' αυτό το δρόμο ο De Man, ο ύστερος Sorel ή ο Hilferding θέτουν το ερώτημα γιατί οι περισσότεροι εργάτες απορρίπτουν τόσο συχνά σωστές ιδέες. Πέρα από την πίεση της αστικής ιδεολογίας, ποιά είναι η παράλογη πηγή των κινήτρων

---

[176] Δες ειδικά το *Zentralismus oder Demokratie. Zur Organisationsfrage in der Arbeiterbewegung*, Βιέννη 1983, σελ.21-27, του Reinhard Kannonier.

[177] Δες το τρίτο μέρος του *Τί να Κάνουμε;* Μόσχα 1968.

[178] Δες E.Mandel, "The Leninist Theory of Organization", στην έκδοση του R.Blackburn, *Revolution and Class Struggle: A Reader in Marxist Politics* Λονδίνο 1977. Ενώ η ταξική συνείδηση μπορεί να αντιμετωπισθεί σαν συγκέντρωση ζώσας εμπειρίας, ιδιαίτερα των αγώνων, ο ασυνεχής χαρακτήρας αυτής της εμπειρίας για την πλειοψηφία των εργαζομένων δικαιώνει την οικοδόμηση πολιτικών οργανώσεων της πρωτοπορίας που ενσωματώνουν αυτή τη διαδικασία της συμπύκνωσης. Λειτουργούν, για να το πούμε έτσι, σαν συλλογική μνήμη των μαθημάτων του ταξικού αγώνα.

[179] R.Hilferding, "Das historische Problem", (πρωτοεκδόθηκε μετά το θάνατό του το Σεπτέμβρη του 1940) στο έργο της Cora Stephan, *Zwischen den Stühlen oder über die Unvereinbarkeit von Theorie und Praxis*, Δυτικό Βερολίνο 1982, σελ.311f.

[180] Ο απολογητικός χαρακτήρας αυτής της θεωρίας δεν θα πρέπει να αγνοηθεί. Στο όνομα "πολιτικών προτεραιοτήτων", προσπαθεί να δικαιολογήσει, τουλάχιστον αντικειμενικά, τη σοσιαλδημοκρατική κυβερνητική πολιτική που έρχεται σε σύγκρουση με τα υλικά συμφέροντα της εργατικής τάξης. Θα επιστρέψουμε στο ζήτημα αυτό στο επόμενο κεφάλαιο.

τους στα πάθη, τους μύθους, τις ενστικτώδεις ορμές, τον πόθο για "αξίες" υψηλότερες από τα υλικά συμφέροντα, κ.ο.κ.;[181]

Η βασική διαφορά μεταξύ αυτών των δύο προσεγγίσεων -που δεν είναι, φυσικά, εντελώς διαχωρισμένες η μια από την άλλη και θα μπορούσαν να συνδυαστούν μέχρις ενός σημείου- μπορεί να διατυπωθεί αρκετά συνοπτικά. Σύμφωνα με τη μια προσέγγιση, το κύριο εμπόδιο για υψηλότερα επίπεδα ταξικής συνείδησης βρίσκεται στα άμεσα συμφέροντα των εργαζομένων όπως τα αντιλαμβάνονται οι ίδιοι στην καθημερινή ζωή. Σύμφωνα με την άλλη προσέγγιση, η αντίσταση σε υψηλότερη συνείδηση, υπάρχει παρά την κατανόηση αυτού του άμεσου συμφέροντος. Κατά τη δική μας άποψη, η πρώτη σχολή έχει πολύ περισσότερο δίκιο, μολονότι αξιόλογα συμπεράσματα μπορούν να εξαχθούν και από το "ψυχολογικό" ρεύμα.

Πολλοί θεωρητικοί βλέπουν αυτά τα εμπόδια σαν επιβεβαίωση του ότι η γραφειοκρατικοποίηση των μαζικών εργατικών οργανώσεων είναι αναπόφευκτη· ότι η εργατική τάξη έχει τις οργανώσεις και τους αρχηγούς που της αξίζουν. Σύμφωνα με τη μοιρολατρική προσέγγιση του ιστορικού υλισμού από τον Otto Bauer, για παράδειγμα, η ιστορία δεν θα μπορούσε να είχε κινηθεί διαφορετικά. Αν τα πράγματα πήγαν στραβά, στη Ρωσία όπως και στην Κεντρική Ευρώπη, αυτό ήταν επειδή οι αντικειμενικές συνθήκες δεν επέτρεψαν να γίνει η μαζική εξέγερση αρκετά ισχυρή.[182] Με άλλα λόγια: οι ανεπάρκειες του προλεταριάτου είναι η ρίζα της γραφειοκρατικοποίησης.

Το πρόβλημα μ' αυτή την αιτιολόγηση είναι ότι, προσπαθώντας να αποδείξει πάρα πολλά, καταλήγει να αποδεικνύει πολύ λίγα. Αν οι μάζες έχουν πάντα την ηγεσία που τους αξίζει, πώς να εξηγήσει κανείς ότι σε πολλές καταστάσεις μερικές αντίπαλες ηγεσίες και κόμματα αντιμάχονται το ένα το άλλο μέσα στο εργατικό κίνημα; Γιατί η σχέση δυνάμεων μεταξύ αυτών των τάσεων να αλλάζει τόσο πολύ, μερικές φορές μάλιστα μέσα σε λίγους μήνες; Γιατί χώρες με ουσιαστικά ολόιδιες αντικειμενικές συνθήκες να

[181] Η κλασική αφετηρία γι' αυτή τη γραμμή σκέψης ήταν το έργο του Hendrik De Man, "Zur Psychologie des Sozialismus", Ιένα 1927. Θα κοιτάξουμε στο επόμενο κεφάλαιο μερικές από τις απόψεις του Wilhelm Reich για την πολιτική και την ψυχολογία.

[182] Otto Bauer, "Die illegale Partei".

επιδεικνύουν τόσο μεγάλες διαφορές στο βαθμό της εργατικής δημοκρατίας μέσα στο εργατικό κίνημα;

Συμπέρασμα: οι πραγματικές αντιφάσεις στη συνείδηση μπορούν να λυθούν μόνο στην πράξη, μέσα από τις εξελίξεις στο πραγματικό ταξικό κίνημα. Προχωρημένες μορφές μαζικής δραστηριότητας και οργάνωσης, και η παράλληλη κατάκτηση υψηλότερων επιπέδων ταξικής συνείδησης, θα τείνουν να μετατρέψουν τη μαζική δράση σε άμεση πρόκληση προς την αστική τάξη πραγμάτων. Αλλά η οικοδόμηση πρωτοποριακών κομμάτων είναι ένα ουσιώδες, αν όχι επαρκές, συστατικό αυτής της προόδου προς την αυτοαπελευθέρωση της εργατικής τάξης.

Το να απορρίπτει κανείς όλες τις συγκεντρωτικές εργατικές οργανώσεις στη βάση του ότι μπορεί να γραφειοκρατικοποιηθούν -ή, ακόμα χειρότερα, να απορρίπτει κάθε οργάνωση έξω από το συγκεκριμένο χώρο εργασίας- είναι σα να προτείνει μια θεραπεία χειρότερη από την ασθένεια.[183] Όπως κι αν το βλέπουν οι οπαδοί της, μια τέτοια επιστροφή στον πρωτογονισμό, αρνείται την ίδια τη δυνατότητα της αυτοαπελευθέρωσης των εργατών, που μπορεί να επιτευχθεί μόνο στο επίπεδο της κοινωνίας στο σύνολό της. Μερικοί τουλάχιστον από τους αντιοργανωτικούς θεωρητικούς λογικά ολοκληρώνουν την ιδιόμορφη διαδρομή τους εντασσόμενοι στην αστική κοινωνία.

[183] Η θεωρία του Λένιν για την οργάνωση δεν αφορά μια συνομωσία για να επιβληθούν ηγέτες στους δύστροπους εργάτες, αλλά βασίζεται στην ανάγκη να συγκεντρωποιηθούν οι εμπειρίες των εργατών, να ξεπεραστεί η αναπόφευκτη στενότητα αντιλήψεων που προκύπτει από την εμπειρία της ζωής και τον αγώνα σ' ένα μόνο εργοστάσιο, απασχόληση ή -μπορούμε να προσθέσουμε σήμερα-, χώρα. Δες E.Mandel, *The Leninist Theory of Organization*.

Υποκαταστατισμός και ρεαλπολιτίκ: Οι πολιτικές των εργατικών γραφειοκρατιών

1. Οι ρίζες του υποκαταστατισμού

Όπως είδαμε στο τελευταίο κεφάλαιο, η εμφάνιση της νέας κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας μέσα στο κίνημα της εργατικής τάξης οδηγεί σε πραγμοποιημένη σκέψη και σε αντιστροφή της διαλεκτικής των μέσων/στόχων ανάμεσα σε μερικούς τουλάχιστον από τους επαγγελματίες λειτουργούς του. Για να θεμελιωθεί αυτός ο φετιχισμός της οργάνωσης, προτείνονται μια σειρά από αξιώματα, μερικά ανοιχτά, άλλα σιωπηλά, για μια χρονική περίοδο τουλάχιστον. Όλα μαζί, αποτελούν ένα λίγο ως πολύ συνεκτικό σώμα προκαταλήψεων και σοφιστειών στις οποίες στηρίζουν τις πράξεις τους οι γραφειοκράτες ηγέτες, και τις οποίες προσπαθούν να επιβάλουν στα μέλη, σαν γενικούς κανόνες.

Αυτά τα αξιώματα είναι λιγότερα στις συνδικαλιστικές και σοσιαλδημοκρατικές γραφειοκρατίες απ' ό,τι στα σταλινικά ή

μετασταλινικά αντίστοιχά τους, αλλά δεν είναι λιγότερο πραγματικά. Μπορούμε συνοπτικά να τα κατατάξουμε στα εξής επτά:

(α) Η ενδυνάμωση των παραδοσιακών μαζικών οργανώσεων (συνδικάτα και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα) είναι απόλυτη προϋπόθεση για την απελευθέρωση της εργατικής τάξης.

(β) Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο με το σεβασμό της νομιμότητας ("των κανόνων του παιχνιδιού") κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες, με κύρια εργαλεία τις εκλογές, την κοινοβουλευτική δραστηριότητα, και τις συλλογικές διαπραγματεύσεις με την εργοδοσία, που μπορεί περιστασιακά να ενισχύονται και από τη δράση νομίμων απεργιών[184].

(γ) Η μαζική οργάνωση της εργατικής τάξης πρέπει να είναι ουσιαστικά δυαδική. Οι πολιτικές δραστηριότητες, κάθε στόχου και σκοπού, ασκούνται από ένα κόμμα που ετοιμάζεται για τις εκλογές, ενώ τα συνδικάτα πρέπει να περιορίζονται στις συλλογικές διαπραγματεύσεις με τους εργοδότες για τους μισθούς και τις συνθήκες εργασίας.

(δ) Η απόλυτη προτεραιότητα της επίτευξης καλού εκλογικού αποτελέσματος ("εκλογισμός") και του σεβασμού της (αστικής) νομιμότητας επιφέρει μια βασικά θετική στάση απέναντι στο (αστικό) κράτος. Η αποδοχή των "κρατικών συμφερόντων" οδηγεί σε αποδοχή των "εθνικών συμφερόντων" πριν και πάνω από τα συμφέροντα της εργατικής τάξης. Εξού και η ετοιμότητα να στηριχθεί η αστυνομία και ο στρατός, να επιδοκιμαστεί η "εθνική άμυνα" και να υποστηριχθούν οι εξωτερικοί πόλεμοι συμπεριλαμβανόμενων κι εκείνων για τη διατήρηση των αποικιών.

(ε) Η ενότητα και η πειθαρχία, που αν χρειαστεί επιβάλλονται και με επιβολή ποινών στους υποτιθέμενους παραβάτες τους, είναι απολύτως ζωτικές για την ενδυνάμωση της οργάνωσης της εργατικής τάξης.

---

[184] Είναι αλήθεια ότι για ένα διάστημα, ο Bebel, ο Κάουτσκι και άλλοι ισχυρίζονταν ότι το παιχνίδι θα άλλαζε αν η άρχουσα τάξη απειλούσε ευθέως το καθολικό δικαίωμα ψήφου. Αλλά αυτή η επιφύλαξη σιγά-σιγά ξεχάστηκε. Δες μεταξύ άλλων, το *Karl Kautsky and the Socialist Revolution*, Λονδίνο 1979, του M.Salvadori.

(ζ) Το κύρος της ηγεσίας είναι κρίσιμο για την ενδυνάμωση της οργάνωσης και πρέπει να διατηρηθεί πάση θυσία, ακόμα και με τη χρήση κυρώσεων και διαγραφών ενάντια σ' εκείνους που την υπονομεύουν με "προσωπικές εμπάθειες" (ή που παραβαίνουν τη "σοσιαλιστική αλληλεγγύη", όπως ονομάζεται μερικές φορές).

(η) Οποιαδήποτε πρακτική, ακόμα και η μαζική δράση, αν απειλεί ή θέτει υπό αμφισβήτηση αυτούς τους κανόνες, πρέπει να αντιμετωπιστεί με όλα τα απαραίτητα μέσα, ακόμα κι αν αυτό προκαλέσει βαθιά σχίσματα μέσα στην εργατική τάξη. Παραδείγματα τέτοιας δράσης είναι οι μαζικές πολιτικές απεργίες, οι ανοιχτές προκλήσεις στους νομικούς κανόνες που τίθενται από το αστικό κράτος και η δημιουργία εργατικών ή λαϊκών συμβουλίων.

Αυτές οι αρχές εντάθηκαν βαθμιαία στα χρόνια πριν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, φτάνοντας στο σημείο της μη επιστροφής τον Αύγουστο του 1914, όταν οι ηγέτες της πλειοψηφίας των περισσότερων σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων και σχεδόν όλων των συνδικαλιστικών οργανώσεων έσπευσαν να συμπαραταχθούν στην πολιτική της ταξικής συνεργασίας με την αστική τάξη στο όνομα της εθνικής άμυνας[185]. Οι παραδοσιακοί "κεντριστές" στις οργανώσεις αυτές, επιδόθηκαν σε μια μάλλον αναποτελεσματική τους αντίκρουση μεταξύ του 1917 και του 1923 κι ακόμα αργότερα στην Αυστρία. Στα τέλη της δεκαετίας του είκοσι, όμως, οι επτά εντολές έτυχαν ευρύτατης αποδοχής, κι αυτό ισχύει από τότε.

Αν στραφούμε προς τη σταλινική φράξια, πρώτα του Ρωσικού Κομουνιστικού Κόμματος και ύστερα της Κομμουνιστικής Διεθνούς, βρίσκουμε έναν πολύ πυκνότερο ιστό αξιωμάτων που βαθμιαία επιβλήθηκε στη δεκαετία του είκοσι και έφτασε σε "πλήρη ωρίμανση" στα μέσα της δεκαετίας του τριάντα. Η αναφορά του Χρουστσόφ στο Εικοστό Συνέδριο έθεσε κάποιες από τις δευτερεύουσες πλευρές τους σε αμφισβήτηση. Αλλά ο ουσιαστικός πυρήνας του δόγματος κυριάρχησε γερά στα σταλινικά και μετασταλινικά κόμματα (με μόνη εξαίρεση το

[185] Πρόσφατα, η ηγεσία της Γερμανικής ομοσπονδίας εργατικών συνδικάτων δήλωσε ότι ο κύριος λόγος που το SPD συνθηκολόγησε στις 4 Αυγούστου 1914 και ψήφισε τον πολεμικό προϋπολογισμό ήταν ότι είχε ανάγκη να υπερασπιστεί την οργάνωση ενάντια στην απειλή καταστολής και απαγόρευσης. *Referentenmaterial*, 1 Μάη 1990.

Γιουγκοσλαβικό Κομμουνιστικό Κόμμα) για πάνω από μισό αιώνα, μέχρι τη δεύτερη φάση της γκλάσνοστ στην ΕΣΣΔ στα τέλη της δεκαετίας του 80. Ο φοβερός ζουρλομανδύας, που επιβλήθηκε στους έντιμους κομμουνιστές, τα γνήσια κορόϊδα, τους αμόρφωτους εργάτες, τους συνοδοιπόρους και τους κυνικούς συνεργούς, αποτελείται από τα ακόλουθα συστατικά:

(α) Η κοινωνική επανάσταση και ακόμα και η κοινωνική πρόοδος εξαρτώνται από τη διατύπωση του ηγετικού ρόλου της εργατικής τάξης στην κοινωνία. Η εργατική τάξη μπορεί να το πετύχει αυτό μόνο μέσω του ηγετικού ρόλου του Κομμουνιστικού Κόμματος.

(β) Η δικτατορία του προλεταριάτου, που εγκαθιδρύεται μετά τη νίκη της σοσιαλιστικής επανάστασης, μπορεί ως εκ τούτου να εξασκηθεί μόνο με την κυριαρχία του Κομμουνιστικού Κόμματος.

(γ) Κάτω από τη δικτατορία του προλεταριάτου, το κράτος και το κόμμα συγχωνεύονται σε μεγάλο βαθμό -κάποιοι πιστεύουν ολοκληρωτικά, αν και αυτό δε δηλώθηκε ποτέ σαφώς.

(δ) Το Κομμουνιστικό Κόμμα έχει πάντα δίκιο, επειδή ενσωματώνει την επιστημονική αλήθεια του "Μαρξισμού-Λενινισμού" και εκφράζει τη συλλογική εμπειρία της εργατικής τάξης.

(ε) Μόνο το Κομμουνιστικό Κόμμα αντιπροσωπεύει την εργατική τάξη. Πράγματι, ο "Μαρξισμός-Λενινισμός" σημαίνει την αρχή του ενός κόμματος κάτω από τη δικτατορία του προλεταριάτου. Εκεί όπου άλλα κόμματα είναι αποδεκτά από το νόμο, αυτά θεωρούνται εκπρόσωποι "προοδευτικών" μη εργατικών κοινωνικών δυνάμεων, και τους επιτρέπεται να λειτουργούν μόνο μέσα από "εθνικά μέτωπα" που ελέγχονται στενά από τους κομμουνιστές.

(ζ) Όλα τα άλλα κόμματα που ισχυρίζονται ότι είναι της εργατικής τάξης, σοσιαλιστικά ή ακόμα κι επαναστατικά, αντιπροσωπεύουν έτσι δυνάμεις ξένων τάξεων που έχουν διεισδύσει μέσα στο εργατικό κίνημα για να το διαμελίσουν, να το αδυνατίσουν και τελικά να προκαλέσουν την ήττα

του. Πρέπει να συντριβούν ανελέητα αν είναι να προχωρήσει η εργατική τάξη[186].

(η) Προκειμένου να ασκήσει τον ηγετικό του ρόλο στο κράτος και την κοινωνία, το Κομμουνιστικό Κόμμα πρέπει να διατηρήσει πάση θυσία την ενότητά του, πρώτα εφαρμόζοντας "σιδερένια πειθαρχία" σε όλα τα μέλη και τους ηγέτες του. Με κανένα τρόπο δεν μπορούν οι εσωτερικές διαφορές σε θέματα πολιτικής να δημοσιοποιούνται.

(θ) Εφόσον τα κυβερνώντα Κομμουνιστικά Κόμματα (και κάποια πριν έρθουν στην εξουσία) διαθέτουν μεγάλο αριθμό μελών, η όποια δημοσιοποίηση εντός του κόμματος πολιτικών διαφωνιών αναπόφευκτα θα διαρρεύσει προς τα έξω, απειλώντας θανάσιμα την ενότητα και το κύρος του κόμματος και ως εκ τούτου υπονομεύοντας τον ηγετικό του ρόλο και την ίδια τη δικτατορία του προλεταριάτου. Έτσι λοιπόν, όλες οι μειοψηφίες στα ηγετικά κλιμάκια πρέπει να υπερασπίζονται τις θέσεις της πλειοψηφίας μέσα στα χαμηλότερα όργανα κι όχι τις δικές τους πεποιθήσεις -δηλαδή, πρέπει να δρουν ομόφωνα, όχι μόνο δημόσια αλλά ακόμα και μέσα στο κόμμα.

(ι) Συνεπώς δεν μπορεί να υπάρξει ζήτημα δικαιώματος για δημιουργία τάσεων γύρω από διαφορετικές πλατφόρμες μέσα στο Κομμουνιστικό Κόμμα. Κάτι τέτοιο θα ισοδυναμούσε με "φραξιονισμό". Όλες οι φράξιες ή τάσεις είναι εν δυνάμει "δεύτερα κόμματα" -δηλαδή πρακτορεία του ταξικού εχθρού- και πρέπει να συντριβούν με τον ίδιο τρόπο όπως και οι αντεπαναστατικές οργανώσεις. Η έκφραση διαφορών πρέπει να περιορίζεται στα σώματα που

[186] Μερικές φορές προστίθεται ότι το Κόμμα μπορεί να κάνει λάθη, αλλά αυτά μπορούν και πρέπει να διορθωθούν μόνο μες από τα κανονικά κανάλια του "δημοκρατικού συγκεντρωτισμού", (δηλαδή, στην πραγματικότητα του γραφειοκρατικού υπερσυγκεντρωτισμού). Για τη θέση του μη εργατικού χαρακτήρα όλων των οργανώσεων εκτός των Κομμουνιστικών Κομμάτων, δες τη Σταλινική Βίβλο, *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης (Μπολσεβίκοι): Σύνοψη*, Μόσχα 1939, σελ.359. Το λογικό συμπέρασμα είναι η απόρριψη μιας γνήσιας πολιτικής ενιαίου μετώπου, που μπορεί να βασιστεί μόνο στη σύλληψη του εργατικού κινήματος σαν οργανικού συνόλου. Όταν οι σταλινικοί προτείνουν ενιαία μέτωπα, δεν πρόκειται παρά για ελιγμό. Αυτό έφτασε στο μέγεθος εγκληματικής τρέλλας στην περίοδο 1929-33, όταν υποστηρίχτηκε πως η σοσιαλδημοκρατία (ή ο "σοσιαλφασισμός") έπρεπε να συντριβεί πριν νικηθούν οι Ναζί.

εκπονούν την καθημερινή πολιτική (το Πολίτμπιρό)[187]. Όλα τα μέλη της καθημερινής ηγεσίας έχουν καθήκον, ακόμα και σε προσυνεδριακή περίοδο, να εκφράζουν μόνο τις γνώμες της ηγεσίας της πλειοψηφίας ενώπιον των μελών.[188]

(κ) Εκτός αυτού, κάθε διαφορά γνώμης εντός της ηγεσίας εκφράζει αντικειμενικά (και, πολύ συχνά, υποκειμενικά) "συμφέροντα αλλοτρίων τάξεων". Το να χορηγηθεί ελευθερία έκφρασης σε μειοψηφίες μέσα στο Κόμμα, για να μην πούμε μέσα στην εργατική τάξη ή την ευρύτερη κοινωνία, είναι σαν να δίνεται ελευθερία έκφρασης στον ταξικό εχθρό.

(λ) Τα κυβερνητικά Κομμουνιστικά Κόμματα λειτουργούν σε εξαιρετικά εχθρικό διεθνές περιβάλλον, με διαρκείς προσπάθειες του ιμπεριαλισμού να στείλει κατασκόπους, σαμποτέρ, καταστροφείς, πράκτορες και τους συναφείς στις "σοσιαλιστικές χώρες" και τα Κομμουνιστικά Κόμματα.[189] Για την απόκρουση αυτών των προσπαθειών, απαιτείται υπέρτατη επαγρύπνηση, καθώς και διαρκής ανάπτυξη των αστυνομικών μεθόδων μέσα στο κόμμα και την κοινωνία.[190]

---

[187] Το αν οι διαφορές είναι δυνατό να "ειπωθούν" και να αντιπαλευτούν στην Κεντρική Επιτροπή ήταν πιο αμφισβητήσιμο. Πρακτικά όμως αυτό δε συνέβη ποτέ μετά το 1930, παρά μόνο κάτω από συνθήκες ντε φάκτο μαζικής εξέγερσης.

[188] Το Συνέδριο του ΚΚΡ του 1927 σηματοδότησε άλλη μια αποφασιστική καμπή. Από την Αντιπολίτευση ζητήθηκε όχι μόνο να εφαρμόσει την πειθαρχία -δηλαδή να υπερασπιστεί δημόσια τις θέσεις της πλειοψηφίας- αλλά και να μιλήσει πραγματικά ενάντια στα πιστεύω της και να δηλώσει ότι είχε κάνει λάθος. Στην Κίνα, η μαοϊκή γραφειοκρατία δημιούργησε ένα ιδιαίτερο δόγμα για την υποχρέωση των φυλακισμένων να μετανοούν και να παραδέχονται την "ενοχή" τους.

[189] Ήδη στα 1927, κυκλοφόρησαν στο Κόμμα πλαστά έγγραφα, σύμφωνα με τα οποία η Αντιπολίτευση παρέδιδε κρατικά μυστικά σε ξένες δυνάμεις και προσπαθούσε να χρησιμοποιήσει το στρατό για *coup d'Etat* (πραξικόπημα). Δες το έργο του Michael Reiman *The Birth of Stalinism*, Λονδίνο 1987, σελ.124-28.

[190] Το 1937 ο Στάλιν έδωσε επίσημα οδηγίες στην NKVD να χρησιμοποιήσει βασανιστήρια στην ανάκριση πολιτικών αντιπάλων -μια πρακτική που πιθανόν ήταν ήδη εξαπλωμένη σε ανεπίσημη βάση. Πολλές λεπτομέρειες για τη χρήση βασανιστηρίων προκειμένου να αποσπασθούν ομολογίες εμπεριέχονται στη νέα έκδοση του *Let History Judge*, του Roy Medvedev, σελ.490f. Εδώ λειτουργούσε μια μεσαιωνική αντίληψη περί "δικαιοσύνης" σύμφωνα με την οποία η ενοχή έπρεπε ν' αποδειχτεί με ομολογία ή -κάτι που συχνά έφτανε στο ίδιο αποτέλεσμα- με την αδυναμία αντίστασης στο φυσικό πόνο. Το άτομο που βασανιζόταν, το πάθαινε γιατί του άξιζε, επειδή ήταν "κατά πάσα πιθανότητα ένοχος" προκαταβολικά. Ένας συγκλονιστικός απολογισμός των ψυχολογικών συνεπειών αυτής της εμμονής περιλαμβάνεται στα απομνημονεύματα ενός από τους σημαντικότερους δημοσιογράφους της Κίνας, του Liu Binyan, *A Higher Kind of Loyalty*, Νέα Υόρκη 1990.

(μ) Ο ηγετικός ρόλος του κόμματος απαιτεί, σε όλες τις συνθήκες, υποστήριξη του κύρους και της ενότητας της κεντρικής ηγεσίας, με μια έντονη τάση να δημιουργηθεί μια λατρεία γύρω από την κεντρική της μορφή. Το να αμφιβάλλει κανείς γι' αυτό είναι σαν να αποδυναμώνει τη δικτατορία του προλεταριάτου.

(ν) Απόλυτη νομιμοφροσύνη στο Κόμμα σημαίνει απόλυτη νομιμοφροσύνη στην ηγεσία του Κόμματος. Ο καλός κομμουνιστής πρέπει να αποφεύγει κάθε κριτική σκέψη, επιδεικνύοντας τυφλή υποταγή σε κάθε κατάσταση.

(ξ) Αφού όλες οι ιδεολογικές, πολιτιστικές, καλλιτεχνικές και επιστημονικές δραστηριότητες είναι υψηλά πολιτικές στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού, θα πρέπει να αντιμετωπίζονται από τη σκοπιά των σφαιρικών συμφερόντων του Κόμματος (πάρτιινοστ, για να μεταχειριστούμε το ρωσικό όρο). Κάθε κριτικό πνεύμα στην τέχνη θα απειλούσε την εξουσία του Κόμματος και τη δικτατορία του προλεταριάτου. Η χήρα του Μάο, Γιανγκ Κινγκ, έφτασε να πει ότι αν η "καπιταλιστική γραμμή" επικρατούσε στο θέατρο, η παλινόρθωση του καπιταλισμού θα ήταν αναπόφευκτη. Μετά την Ουγγρική Επανάσταση του 1956, οι σταλινικοί ηγέτες του Ανατολικογερμανικού SED υποστήριζαν ότι, αν δε γινόταν σαφής ρήξη με τις "ρεβιζιονιστικές" ιδέες του Georg Lukács, η αντεπανάσταση θα θριάμβευε. Και κατά τη σταλινική αντίδραση στην Άνοιξη της Πράγας το 1968, η σαφής καταδίκη του Κάφκα ήταν κρίσιμο καθήκον για να εμποδιστεί η αντεπανάσταση.

(ο) "Τα στελέχη αποφασίζουν τα πάντα. Τα στελέχη αυτά μπορούν να μετακινηθούν μόνο με εμφύλιο πόλεμο". Αυτά τα περίφημα λόγια του Στάλιν φαίνονται λογικά μετά τα προαναφερθέντα, γιατί μόνο "τα στελέχη" μπορούν να ασκήσουν τη δικτατορία του προλεταριάτου, που μπορεί με τη σειρά της να ανατραπεί μόνο από μια κοινωνική αντεπανάσταση.

(π) Το κύριο καθήκον της διεθνούς εργατικής τάξης είναι να υπερασπιστεί το "οχυρό του σοσιαλισμού". "Προλεταριακός διεθνισμός" = υπεράσπιση της Σοβιετικής Ένωσης. Υπερά-

σπιση της Σοβιετικής Ένωσης = άνευ όρων υποστήριξη όλων των τρεχουσών πολιτικών της σοβιετικής κυβέρνησης. Κάθε άλλη στάση "αντικειμενικά" βοηθάει τον ιμπεριαλισμό, τον ταξικό εχθρό. Μετά την κατάληψη της εξουσίας από τα Κομμουνιστικά κόμματα, αυτό το δόγμα οδήγησε αναπόφευκτα σε διασπάσεις μέσα στο αποκαλούμενο "παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα", καθώς η υπεράσπιση άλλων "σχυρών" -ειδικά της Κίνας μετά τη ρήξη Μάο-Χρουστσόφ, κι ύστερα, με κωμικό τρόπο, της Αλβανίας και/ή της Βόρειας Κορέας- αντικατέστησε για μερικούς την υπεράσπιση της ΕΣΣΔ.

Το τελικό αποτέλεσμα αυτής της εφιαλτικής λογικής είναι η μαζική καταστολή των κομμουνιστών και των εργατών με την πρόφαση ότι κυριαρχούνται, ή "αντικειμενικά καθοδηγούνται", από την αστική ιδεολογία. Η καταστολή των εργατών "στην πραγματικότητα" σημαίνει καταστολή της αστικής τάξης. Έτσι το αξίωμα "κόμμα = εργατική τάξη" οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, "πραγματικά υπαρκτή εργατική τάξη = αστική τάξη".

Οι αιματηρές μαζικές εκκαθαρίσεις στην ΕΣΣΔ μεταξύ 1934 και 1939, που κορυφώθηκαν με τις ελεεινές Δίκες της Μόσχας, έγιναν η Λυδία Λίθος της νομιμοφροσύνης προς το Κρεμλίνο για τους ηγέτες του ΚΚ και τους συνοδοιπόρους. Η επιδοκιμασία τους σήμανε την αποδοχή ολόκληρης της αλυσίδας των δογμάτων, αλλά και της ηθικής διαφθοράς, στην οποία αυτό οδήγησε.

Μέχρι ποιού σημείου μπορούν οι ιδεολόγοι και οι συνοδοιπόροι των σταλινοποιημένων κομμουνιστικών κομμάτων να θεωρηθούν θύματα απάτης; Πίστευαν ειλικρινά ότι τα θύματα των εκκαθαρίσεων του 1934-39 και 1949-53 ήταν αντεπαναστάτες προδότες και πράκτορες του ιμπεριαλισμού; Ή μήπως ήταν συνεργοί στη συγκάληψη των εγκλημάτων και των συκοφαντιών, με την εκλογίκευση ότι η μόνη επιλογή ήταν ανάμεσα στον Στάλιν και στον Χίτλερ μετά το 1933, στον Στάλιν και στον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό μετά το 1945; Ή ήταν και οι δύο στάσεις μαζί; Το μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι να πάρουμε κάθε ατομική περίπτωση και να δούμε τί είπε το ίδιο άτομο εκ των υστέρων.

Στην καλύτερη περίπτωση, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι επέδειξαν έλλειψη πολιτικής ευθυκρισίας, της πιο αξιοθρήνητης μορφής. Σ' όλες τις άλλες περιπτώσεις, πρέπει να υποθέσουμε ότι η έλλειψη χαρακτήρα και στοιχειώδους προλεταριακής, ή ανθρωπιστικής, ηθικής -δηλαδή αφοσίωσης στην απελευθέρωση όλων των εκμεταλλευόμενων και των καταπιεζόμενων. Θα επιστρέψουμε αργότερα στο ίδιο κεφάλαιο σε κάποιες από τις ψυχολογικές διαστάσεις της διαμόρφωσης ενός σταλινικού. Προς το παρόν, ας πάρουμε τέσσερα παραδείγματα από την λογοτεχνία των αντιδράσεων απέναντι στην καταστολή στην Σοβιετική Ένωση και την Ανατολική Ευρώπη.

Η δημοσιογράφος και ιδεολόγος του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος Ντομινίκ Ντεσαντί εξήγησε πώς έφθασε να συντάξει ένα αισχρό φυλλάδιο, *Masques et Visages de Tito et des Siens*. Ελαττήριό της ήταν οι ίδιες οι αμφιβολίες της, ο φόβος μην υποκύψει σ' εκείνο που ο Λούκατς κάποτε αποκάλεσε "φυσικά τροτσκιστική" (δηλαδή αντιπολιτευτική) κλίση όλων των διανοούμενων, έναν πόθο να διατηρήσει την ταυτότητά της μέσα "στο Κόμμα" με κάθε θυσία. Και, σε τελική ανάλυση, υπήρχε η οικεία λογική των δύο στρατοπέδων: αφού ο ταξικός εχθρός χρησιμοποιεί τις υποθέσεις Τίτο-Ράικ-Κοστόφ για να δυσφημίσει τον Στάλιν και την ΕΣΣΔ για τους δικούς του αχρείους σκοπούς, πρέπει εμείς να υπερασπιζόμαστε άνευ όρων τον Στάλιν και την ΕΣΣΔ.[191]

Περισσότερο αφελής και απλοϊκότερη είναι η προσέγγιση του ηγέτη του ΚΚ Δανίας και αργότερα αντιπολιτευόμενου, Henk Gortzak. Πίστεψε όλες τις κατηγορίες στις Δίκες της Μόσχας, επειδή άνθρωποι στην Ολλανδία, στων οποίων την ακεραιότητα πίστευε απόλυτα (όπως και σ' εκείνη του Στάλιν και άλλων Σοβιετικών ηγετών), τον διαβεβαίωσαν ότι ήταν τεκμηριωμένες. "Εξεπλάγη" μόνο που άνθρωποι όπως ο Τρότσκι, με αναμφισβήτητο επαναστατικό παρελθόν, μπόρεσαν να πέσουν τόσο χαμηλά.[192]

Στην εμετική του απολογία για τον Στάλιν, ο Βρετανός ηγέτης του Κ.Κ. J.T. Murphy δικαιολόγησε τις εκκαθαρίσεις σαν

[191] Dominique Desanti, *Les Staliniens*, Παρίσι 1975, σελ.216f. Μετά το 1944 μια μεγάλη πλειοψηφία διανοούμενων στη Γαλλία υποστήριξε το Κομμουνιστικό Κόμμα και δουλικά υποτάχθηκε στην πλύση εγκεφάλου για τον "Χιτλεροτροτσκισμό" από ημιαγράμματους γραφειοκράτες του Κόμματος.

[192] H.Gortzak, *Hoop zonder Illusies*, Άμστερνταμ 1985, σελ.127-127.

έκφραση της πάλης της επανάστασης κατά της αντεπανάστασης, ισχυριζόμενος απίστευτα ότι οι δίκες-θέαμα στράφηκαν ενάντια σε άτομα των οποίων η "ενοχή" είχε ήδη από πριν αποδειχτεί και ότι, συνεπώς, ο σκοπός τους ήταν πολιτική προπαγάνδα. Παρόμοια, σημαντικοί διανοούμενοι όπως οι D.N.Pritt, Romain Rolland και Lion Feuchtwanger, και φιλελεύθεροι δημοσιογράφοι, όπως ο Walter Duranty, υπερασπίστηκαν δημόσια τις Δίκες της Μόσχας, συχνά ενάντια στις προσωπικές τους πεποιθήσεις. [193]

Ο Rudolf Herrnstadt, ο μόνος χαρισματικός θεωρητικός στην κορυφή της ηγεσίας του Ανατολικογερμανικού SED, έδωσε παθιασμένη έκφραση στους περισσότερους από αυτούς τους σταλινικούς συλλογισμούς. Ο Herrnstadt ήταν επικεφαλής εκδότης του κεντρικού οργάνου του Κόμματος, *Neues Deutschland*, και συντάκτης των περισσότερων πολιτικών ντοκουμέντων του Πολίτμπιρό στην περίοδο 1952-53. Μετά την εξέγερση των εργατών στις 17 Ιουνίου 1953, ο Ulbricht, με παραίνεση του Κρεμλίνου, μετέτρεψε τον Herrnstadt και τον αρχηγό της Στάζι Wilhelm Zaisser σε αποδιοπομπαίους τράγους για τα γεγονότα, ίσως επειδή ο Herrnstadt είχε εφαρμόσει στο Πολίτμπιρό συστηματική εκστρατεία εναντίον των δικτατορικών τάσεων του Ulbricht. Τον επόμενο μήνα εφευρέθηκε από τον Ulbricht και τους πιστούς του μια χωρίς πραγματική βάση "φράξια Hernnstadt-Zaisser", με "πλατφόρμα σοσιαλδημοκρατικής συνθηκολόγησης" συνδεδεμένη με τον Μπέρια.

Κι ακόμα, στην αποφασιστική συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής στις 24-25 Ιουλίου 1953, ο ίδιος ο Herrnstadt ψήφισε υπέρ της απόφασης που καταδίκαζε τον ίδιο και τον Zaisser. "Ήταν για μένα ασύλληπτο να ψηφίσω ενάντια στην Ολομέλεια", έγραψε. Το να πει την αλήθεια "θα έβαζε σε κίνδυνο αποδυνάμωσης τη Σοβιετική Ένωση". Παραπέρα εξήγησε στον Hermann Matern, επικεφαλής των ανακριτών του Κόμματος: "Σ' όλη μου τη ζωή, εκτελούσα όποια αποστολή μου ανέθετε το Κόμμα. Αν το Κόμμα μου έλεγε 'Πέσε στο πηγάδι

[193] J.T.Murphy, *Stalin*, Ζυρίχη 1945 (εκδόθηκε από τον σοσιαλδημοκρατικό εκδοτικό οίκο Gutenberg!), σελ.210-13. Είναι ντροπή για τον Stafford Cripps ότι έγραψε ένα φλογερό πρόλογο για το βιβλίο του Murphy. Ο Walter Duranty, τότε ανταποκριτής της *New York Times* στη Μόσχα, υπερασπίστηκε επίμονα και απόλυτα όλα τα σταλινικά κατασκευάσματα. Δες S.J.Taylor, *Stalin's Apologist*, Οξφόρδη 1990.

και μη ρωτάς', θα έπεφτα. Αν το Κόμμα έλεγε ότι χρειαζόταν μια υπόθεση 'Hernnstadt-Zaisser' μετά τα γεγονότα της 17ης Ιουλίου, εγώ θα το δεχόμουν". Όταν οι στενότεροί του συνεργάτες διαμαρτυρήθηκαν για τις συκοφαντίες, εκείνος τους θύμισε: "Μαζί τραγουδούσαμε: 'Το Κόμμα έχει πάντα δίκιο'. Αυτό, δεν μπορούμε να το αλλάξουμε".

Η χήρα του Hernnstadt σωστά σύνοψισε τη στάση του ως εξής: "Για τους κατηγορούμενους στην 'υπόθεση' Hernnstadt-Zaisser, η κομματική πειθαρχία έπαιζε έναν ιδιαίτερο αλλά όχι και μοιραίο ρόλο. Βαθιά σημαδεμένοι από τα χρόνια του αντιφασιστικού και αντιστασιακού αγώνα, είχαν κι οι δυο τους εθελοντικά υποταχθεί στα συμφέροντα του Κόμματος. Τους ήταν αδύνατο να έρθουν σε ρήξη με την οργάνωση, ακόμα και για ουσιαστικό λόγο. Θα σήμαινε ότι τριάντα χρόνια προσωπικής δραστηριότητας ήταν χωρίς νόημα".[194]

Στις τοπικές οργανώσεις των Κομμουνιστικών Κομμάτων, έπρεπε να διατηρηθεί μια ατμόσφαιρα υστερικού φόβου ενάντια στους "συνωμότες του ιμπεριαλισμού", προκειμένου να δικαιολογούνται τέτοιες εκκαθαρίσεις στις γραμμές τους. Τυπικά παραδείγματα βρίσκονται στα περίφημα αρχεία του Σμολένσκ, που αναλύθηκαν πρώτα από την Merle Fainsod και ύστερα από τον Nicolas Werth.[195] Νά ένα μόνο παράδειγμα από την αναφορά του γραμματέα της Κομματικής οργάνωσης, στο τοπικό δικαστήριο: "Ο αναφέρων δηλώνει ότι οι καπιταλιστικές χώρες, νιώθοντας ότι επίκειται η νίκη του σοσιαλισμού, δεν έχουν παρά μία λύση: να στείλουν κατασκόπους και δολιοφθορείς στη χώρα μας για να σαμποτάρουν την οικονομική μας δύναμη και να καταστρέψουν τη δικτατορία του προλεταριάτου που εγκαθίδρυσε το σοσιαλισμό στο ένα έκτο της γης. Δεν είναι τυχαίο, όπως είπε στην Ολομέλεια του Φεβρουαρίου και ο σύντροφος Στάλιν, σα μεγαλοφυΐα που είναι, ότι κάθε καπιταλιστική χώρα στέλνει περισσότερους δολιοφθορείς στη σοβιετική μας πατρίδα απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη χώρα".[196]

---

[194] Rudolf Herrnstadt, *Das Herrnstadt Dokument*, Βερολίνο 1990, σελ.182-83, 163, 173, 25. Το βιβλίο του Herrnstadt για την προέλευση της έννοιας της τάξης (*Die Entdeckung der Klassen*, Βερολίνο/ΛΔΓ 1965) είναι ένα ενδιαφέρον και αξιόλογο έργο.

[195] Merle Fainsod, *Smolensk under Soviet Rule*, Cambridge Mass. 1958. Nicolas Werth, *Etre communiste en URSS sous Staline* Παρίσι 1981.

[196] Αναφορά από τον Werth, σελ.164.

Οι πολιτικές προϋποθέσεις του υποκαταστατισμού οδήγησαν πρακτικά, στο τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, στην επιβολή καθεστώτων τύπου Κρεμλίνου στην Ανατολική Ευρώπη (εκτός Γιουγκοσλαβίας) με στρατιωτικο-αστυνομική πίεση από τα πάνω, ενάντια σ' ένα δύσπιστο, αν όχι ανοιχτά εχθρικό, πληθυσμό[197]. Όλα τα επόμενα γεγονότα, μαζί και η κατάρρευση ή η σχεδόν κατάρρευση των καθεστώτων αυτών το 1989, πηγάζουν από την αρχική αυτή συνθήκη. Και αποδεικνύουν την αδυναμία "οικοδόμησης του σοσιαλισμού" ενάντια στις επιθυμίες μιας πλειοψηφίας των εργατικών μαζών.

2. Η μαρξιστική αναίρεση της ιδεολογίας και της πρακτικής του υποκαταστατισμού

Οι μαρξιστές θεωρούν όλα εκείνα τα αξιώματα και όλη αυτή τη "λογική" χωρίς εξαίρεση θεωρητικά αθεμελίωτες, πολιτικά καταστροφικές προσαρμογές στα γραφειοκρατικά συμφέροντα. Προφανώς, δεν πρέπει να θεωρηθούν σαν οι ρίζες της γραφειοκρατικής δικτατορίας: ο λόγος που γέννησε τη δικτατορία στην ΕΣΣΔ και αργότερα την επέκτεινε στην Ανατολική Ευρώπη δεν ήταν το ότι οι ηγέτες της σταλινικής φράξιας ήθελαν να εφαρμόσουν την εκδοχή τους για τον "Μαρξισμό-Λενινισμό".[198] Μόνο κατόπιν εορτής, μετά το σοβιετικό Θερμιδόρ, η δικτατορία αναφέρθηκε σ' αυτές τις ιδέες σαν "θεωρητικοποίηση" του μονοπωλίου της εξουσίας της. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι μερικές λαθεμένες "ζινοβιεφικές" ιδέες για το Κόμμα, που κυκλοφόρησαν μετά το θάνατο του Λένιν, έκαναν ευκολότερη τη νίκη του Στάλιν. Αλλά με κανένα τρόπο δεν την προκάλεσαν.

[197] Η χήρα του Kuusinen, κύριου σύμβουλου του Στάλιν επί θεμάτων διεθνούς πολιτικής, δήλωσε ότι ο άντρας της, ήδη από το 1937, ξαναδιατύπωσε την ιδέα της διεθνούς επανάστασης έτσι ώστε να συμπέσει με την εδαφική επέκταση της ΕΣΣΔ. Aino Kuusinen, *Der Gott stürzt Seine Engel*, σελ. 320, 106, 159-64.

[198] Ο όρος "Λενινισμός", για να μην πούμε "Μαρξισμός-Λενινισμός", δε χρησιμοποιήθηκε ποτέ όσο ζούσε ο Λένιν. Επινοήθηκε από τον Ζινόβιεφ μετά το θάνατο του Λένιν για να δικαιολογήσει την εκστρατεία ενάντια στον "Τροτσκισμό" και να συγκροτήσει την ομάδα των Ζινόβιεφ - Κάμενεφ - Στάλιν - Μπουχάριν - Ρύκοφ - Τόμσκι ενάντια στην Αντιπολίτευση.

Οι κοινωνικές τάξεις δεν είναι ομοιογενείς: ιδιαίτερα στρώματα έχουν διαφορετικό ιστορικό υπόβαθρο, εμπειρίες και μόρφωση. Τείνουν λοιπόν γενικά να διαμορφώσουν όχι ένα, αλλά αρκετά κόμματα. Ένα πολυκομματικό σύστημα ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα της τάξης. Η εξάλειψή του συνεπάγεται την πολιτική καταστολή μέρους τουλάχιστον της εργατικής τάξης και όχι μόνο των άλλων κοινωνικών τάξεων.

Είναι αλήθεια ότι ένα πρωτοποριακό κόμμα μπορεί να αντιπροσωπεύσει καλύτερα τα ιστορικά συμφέροντα της εργατικής τάξης, καθώς παλεύει πιο συστηματικά για τα άμεσα συμφέροντά της.[199] Αυτή όμως η δυνατότητα θα εκπληρωθεί μόνο αν το κόμμα είναι σταθερά ριζωμένο στην εργατική τάξη, αν συγκεντροποιεί τις πραγματικές εμπειρίες βασικών τομέων της τάξης αυτής, και αν αναθεωρεί κριτικά το δικό του πρόγραμμα και αρχές με την επιστημονική ανάλυση μιάς πραγματικότητας που αλλάζει διαρκώς. Αυτό είναι αδύνατο χωρίς ελευθερία της έρευνας και της συζήτησης, τόσο μέσα στο κόμμα όσο και γενικά στην κοινωνία.[200] Κανένα κόμμα, καμιά ομάδα ηγετών, και σίγουρα κανένα συγκεκριμένο πρόσωπο δεν είναι αλάθητο. Όλοι, αναπόφευκτα, κάνουν λάθη. Το μόνο πλεονέκτημα ενός κόμματος πρωτοπορίας -αν είναι πραγματικά τέτοιο- είναι ότι κάνει λιγότεροα λάθη και τα διορθώνει πιο καλά και γρήγορα, καθώς συνεχώς εξαρτάται από το ερέθισμα της εσωτερικής και της δημόσιας δημοκρατίας.[201] Όχι η

[199] Οι κλασικές διατυπώσεις για το ρόλο της πρωτοπορίας βρίσκονται στο δεύτερο μέρος, "Προλετάριοι και Κομμουνιστές", του *Κομμουνιστικού Μανιφέστο*. "Οι κομμουνιστές διακρίνονται από τα άλλα κόμματα της εργατικής τάξης μόνο από τα εξής: (1) Στους εθνικούς αγώνες των προλετάριων των διαφόρων χωρών εντοπίζουν και προβάλλουν στην επιφάνεια τα κοινά συμφέροντα του συνόλου του προλεταριάτου, ανεξάρτητα από εθνότητα. (2) Στα διάφορα στάδια ανάπτυξης που πρέπει να διέλθει η πάλη της εργατικής τάξης ενάντια στην αστική, παντού και πάντα αντιπροσωπεύουν τα συμφέροντα του κινήματος σαν σύνολο. Γι' αυτό οι Κομμουνιστές είναι, από τη μία, πρακτικά το πιο προχωρημένο και αποφασισμένο τμήμα των κομμάτων της εργατικής τάξης σε κάθε χώρα, το τμήμα εκείνο που ωθεί κι όλα τ' άλλα προς τα μπρος. Από την άλλη, θεωρητικά, έχουν απέναντι στη μεγάλη μάζα του προλεταριάτου το πλεονέκτημα να καταλαβαίνουν σαφώς την κατεύθυνση, τις συνθήκες και τα τελικά γενικά αποτελέσματα του προλεταριακού κινήματος". Από το Κ. Μαρξ, *The Revolutions of 1848*, Harmondsworth 1973, σελ.79-80.

[200] "Το Κόμμα χρειάζεται σοσιαλιστική επιστήμη και αυτή μπορεί να αναπτυχθεί μόνο κάτω από συνθήκες ελευθερίας". Ο Ένγκελς στον Bebel, 1-2 Μαη 1891, από το *Marx-Engels Werke*, τόμος 38, σελ.94.

[201] Η καταστροφική σοβιετική εμπειρία της αγροτικής κολλεκτιβοποίησης, για παράδειγμα, θα είχε διορθωθεί αν ήταν δυνατό να συζητηθούν διαφορετικά οικονομικά προγράμματα μέσα στο ΚΚΣΕ και τα δημοκρατικά εκλεγμένα σοβιέτ.

δουλοπρέπεια προς την "ηγεσία", αλλά η ικανότητα για κριτική σκέψη, για ανεξάρτητη εκτίμηση της πολιτικής και των πολιτικών διαφωνιών, είναι η προϋπόθεση κλειδί για να είναι κανείς "καλός σοσιαλιστής ή κομμουνιστής".[202] Το δικαίωμα τάσεων μέσα στο κόμμα και το δικαίωμα ελεύθερης δημόσιας συζήτησης είναι απαραίτητα χαρακτηριστικά ενός πολυκομματικού συστήματος.

Ίσως το πιο σημαντικό σημείο είναι ότι η οικοδόμηση του σοσιαλισμού είναι μια ιστορικά νέα εμπειρία, της οποίας οι "κανόνες" ή οι "νόμοι" δεν μπορούν να διαβαστούν από κανένα βιβλίο. Η κοινωνία και η κοινωνική εμπειρία γίνονται ένα τεράστιο εργαστήριο στο οποίο διάφορα σχέδια και πολιτικές σ' όλους τους κοινωνικούς τομείς πρέπει να συζητηθούν στις πιο πλατιά δημοκρατικές συνθήκες και να περάσουν σε δοκιμασία.[203] Ειδικά στον οικονομικό σχεδιασμό, η πολιτική δημοκρατία -η δυνατότητα επιλογής ανάμεσα σε διαφορετικές πλατφόρμες- είναι ουσιαστικό για να μπορέσει η κοινωνία να πετύχει μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και να μειώσει τη σπατάλη και τις δυσαναλογίες.

Απελευθέρωση της εργατικής τάξης σημαίνει αυτο-απελευθέρωση και αυτοδιακυβέρνηση[204] και αυτά απαιτούν την άμεση

[202] Βλ. Λένιν: "Όλα τα μέλη του Κόμματος πρέπει να κάνουν μια ήρεμη και προσεκτική μελέτη (1) της ουσίας των διαφωνιών και (2) της εξέλιξης του Κομματικού αγώνα... Πρέπει να γίνει μια μελέτη και για τα δύο και να υπάρξουν τα ακριβέστερα, γραπτά ντοκουμέντα που να μπορούν να επαληθευτούν πλήρως. Μόνο ένας ηλίθιος θα πίστευε σε προφορικές δηλώσεις. Αν δεν υπάρχουν διαθέσιμα ντοκουμέντα, πρέπει να γίνει εξέταση των μαρτύρων και από τις δύο ή όλες τις πλευρές, και οι ανακρίσεις πρέπει να γίνουν παρουσία μαρτύρων". "The Party Crisis" (19 Γενάρη 1921) στο *Collected Works*, τόμος 32, σελ.43-44.

[203] Βλ. Ρόζα Λούξεμπουργκ: "Όχι μόνο δεν έχει έτοιμες συνταγές που απλώς περιμένουν να εφαρμοστούν, αλλά η πρακτική υλοποίηση του σοσιαλισμού σαν οικονομικού, κοινωνικού και δικαστικού συστήματος είναι κάτι απόλυτα κρυμένο στην αχλύ του μέλλοντος. Εκείνο που κατέχουμε στο πρόγραμμά μας δεν είναι άλλο από λίγα οδόσημα... Αλλά όταν φθάνουμε στη φύση των χιλιάδων συγκεκριμένων, πρακτικών μέτρων, μεγάλων και μικρών, που είναι απαραίτητα για την εισαγωγή των σοσιαλιστικών αρχών στην οικονομία, τη νομοθεσία και τις άλλες κοινωνικές σχέσεις, δεν υπάρχει κλειδί σε κανένα σοσιαλιστικό κομματικό πρόγραμμα ή εγχειρίδιο... Αν είναι έτσι, τότε γίνεται σαφές πως ο σοσιαλισμός από την ίδια του τη φύση δεν μπορεί να κατασκευαστεί με διατάγματα ή με φιρμάνια... Μόνο η εμπειρία είναι σε θέση να διορθώσει και να ανοίξει νέους δρόμους. Μόνο η ανεμπόδιστη, αναβράζουσα ζωή πέφτει σε χίλιες νέες μορφές και αυτοσχεδιασμούς, φέρνει στο φως τη δημιουργική δύναμη, διορθώνει μόνη της όλες τις λάθος προσπάθειες". "The Russian Revolution", από το *Rosa Luxemburg Speaks*, εκδ. Mary-Alice Waters, Νέα Υόρκη 1970, σελ.390.

[204] Ο τελευταίος Hal Draper σωστά επέμεινε στο γεγονός ότι αυτή η θέση παρέχει την

άσκηση της εξουσίας από εκλεγμένα όργανα της μάζας των εργαζομένων -δηλαδή, έναν αυστηρό διαχωρισμό μεταξύ κόμματος και κράτους. Το κόμμα πρωτοπορίας προσπαθεί να κερδίσει ηγετικό ρόλο μέσα στα κρατικά όργανα της εργατικής εξουσίας, όχι καταφεύγοντας σε διοικητικές ή κατασταλτικές μεθόδους, αλλά πείθοντας την πλειοψηφία για την ορθότητα των προτάσεών του. Κάθε περιορισμός στην αυτο-κυβέρνηση των εργατών είναι αντιπαραγωγικός, προκαλεί απογοήτευση και αποπολιτικοποίηση της εργατικής τάξης, και κάνει την οικοδόμηση του σοσιαλισμού πολύ δυσκολότερη, αν όχι αδύνατη.

Με παρόμοιο τρόπο, ο αγώνας ενάντια στον εσωτερικό και εξωτερικό ταξικό εχθρό θα είναι τόσο πιο επιτυχημένος, όσο περισσότερο είναι ενωμένη η εργατική τάξη στη δράση, και όσο περισσότερο πολιτικά συνειδητή και δραστήρια είναι. Και πάλι, ένα πολυκομματικό σύστημα και πλήρη πολιτικά δικαιώματα για τις μάζες είναι εκ των ων ούκ άνευ για τη δημιουργία ενός τέτοιου ενιαίου ταξικού μετώπου.[205]

Η μαρξιστική οπτική της διαλεκτικής διασύνδεσης ανάμεσα στην αυτοοργάνωση των εργατών και το κόμμα πρωτοπορίας, είναι ο αντίποδας της σταλινικής ιδέας για ένα μόνο, μονολιθικό κόμμα.[206] Η πορεία προς το σοσιαλισμό, την αταξική κοινωνία, δεν μπορεί να επιβληθεί πάνω στους πραγματικά υπαρκτούς εργάτες ενάντια στή θέλησή τους· μακροπρόθεσμα, τέτοιες μέθοδοι επιβολής απλά βοηθούν και βολεύουν τον ταξικό εχθρό. Είναι εκφράσεις ξένων ταξικών δυνάμεων, της γραφειοκρατίας των προνομιούχων εργατών. Η Ρόζα Λούξεμπουργκ, θέτοντας αποφασιστικά τον εαυτό της στην παράδοση του Μαρξ και του Ένγκελς, είπε τον τελευταίο λόγο σ' αυτό το θέμα: "Αλλά με την καταστολή της πολιτικής ζωής

κύρια συνεισφορά του Μαρξ στην εξέλιξη των σοσιαλιστικών ιδεών. Δες ειδικά το έργο του H.Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution*, τόμος 2, Νέα Υόρκη 1977.

[205] Προφανώς ένας ανοιχτός εμφύλιος πόλεμος δημιουργεί εξαιρετικές συνθήκες στις οποίες μπορούν να εισαχθούν προσωρινοί περιορισμοί. Τον Ιούλιο του 1936 στην Ισπανία, για παράδειγμα, αφού ο στρατός του Φράνκο δημιούργησε γραμμές μάχης με τις στρατιωτικές του επιθέσεις, ούτε οι αναρχικοί ούτε οι σοσιαλδημοκρατες ήταν υπέρ του να επιτραπεί στη Φάλαγγα να τυπώνει εφημερίδες ή να έχει άλλα δημοκρατικά δικαιώματα.

[206] Για μια συζήτηση των ιδεών του Τρότσκι σ' αυτό το ζήτημα, δες το έργο του E.Mandel, "La théorie de Trotsky sur le rapport entre l' auto-organization de la classe et le parti d' avant-garde", *Quatrième Internationale*, Απρίλης 1990.

στη χώρα γενικά, η ζωή στα σοβιέτ θα χωλαίνει όλο και περισσότερο. Χωρίς γενικές εκλογές, χωρίς απεριόριστη ελευθερία του τύπου και των συγκεντρώσεων, χωρίς ελευθερία γνώμης, η ζωή σε κάθε δημόσιο οργανισμό πεθαίνει, γίνεται ομοίωμα ζωής, στο οποίο μόνο ζωντανό στοιχείο είναι η γραφειοκρατία".[207]

Η πρακτική είναι ο τελικός διαιτητής της αλήθειας της γνώσης. Το αποφασιστικό κριτήριο για να κρίνουμε τις αποφάσεις και τις πολιτικές του κόμματος -κατά συνέπεια και το χαρακτήρα του ίδιου του κόμματος- είναι τα πραχτικά τους αποτελέσματα για την ταξική πάλη. Αυτό ισχύει ειδικά κατά τις άγρια κυμαινόμενες συνθήκες των προεπαναστατικών και επαναστατικών εξεγέρσεων. Όπως δήλωσε ο ίδιος ο Λένιν:

> Σε μια επαναστατική εποχή όπως αυτή που ζούμε, όλα τα θεωρητικά λάθη και οι παρεκτροπές του Κόμματος κρίνονται ανελέητα από την ίδια την εμπειρία, που διαφωτίζει και εκπαιδεύει την εργατική τάξη με άνευ προηγουμένου ταχύτητα. Σε τέτοιους καιρούς, το καθήκον κάθε Σοσιαλδημοκράτη είναι να αγωνίζεται για να εξασφαλιστεί ότι η ιδεολογική πάλη μέσα στο Κόμμα για ζητήματα θεωρίας και τακτικής γίνεται τόσο ανοιχτά, πλατιά και ελεύθερα όσο είναι δυνατό. Αλλά αυτό με κανένα τρόπο δεν ενοχλεί ή εμποδίζει την ενότητα της επαναστατικής πράξης του Σοσιαλδημοκρατικού προλεταριάτου.[208]

Απ' τη δική τους πλευρά οι Μαρξ και Ένγκελς συχνά εξέφρασαν τη συνοχή ανάμεσα στην πάλη για το σοσιαλισμό, την αυτοαπελευθέρωση της πραγματικά υπαρκτής εργατικής τάξης και τη δημοκρατία των εργατών. Θα περιοριστούμε σε λίγες μόνο αναφορές.

Σχολιάζοντας τα καταστατικά που συντάχθηκαν από τους Λασαλικούς για τα συνδικάτα υπό τον έλεγχό τους, ο Μαρξ έγραφε στον Schweitzer το 1868:

> Η συγκεντρωτική οργάνωση, μολονότι χρήσιμη για τις μυστικές οργανώσεις και τα σεκταριστικά κινήματα, είναι αντίθετη με τη φύση των εργατικών συνδικάτων. Ακόμα κι αν ήταν επιθυμητή, εγώ δηλώνω

[207] "The Russian Revolution", σελ.391. Η αντικειμενικότητα απαιτεί να σημειώσουμε ότι και η Ρόζα είχε τα "σκοτεινά της χρόνια". Στα 1912-14, όταν αντιμετώπισε μια ομάδα διαφωνούντων στο κόμμα της Βαρσοβίας, που συμπεριλάμβανε τους Hanecki και Radek, δε δίστασε να τους κατηγορήσει ότι ελέγχονταν από την τσαρική μυστική αστυνομία.

[208] *Collected Works*, τόμος 10, σελ.310.

ανοιχτά ότι είναι αδύνατη -δεν θα ήταν δυνατή και ιδιαίτερα στη Γερμανία. Εδώ, όπου η ζωή του εργάτη ρυθμίζεται από την παιδική του ηλικία από τη γραφειοκρατία και όπου και ο ίδιος πιστεύει στις αρχές, στα όργανα που διορίζονται από πάνω πρέπει να διδαχτεί πριν απ' όλα τ' άλλα να περπατάει μόνος του.[209]

Αναφορικά με το αμερικανικό εργατικό κίνημα, ο Ένγκελς έγραφε το 1886:

Είναι πολύ πιο σημαντικό να επεκταθεί το κίνημα, να αναπτυχθεί αρμονικά, να ρίξει βαθιές ρίζες, να αγκαλιάσει όσο περισσότερο γίνεται όλο το αμερικανικό προλεταριάτο, παρά να ξεκινήσει από την αρχή και να προχωρήσει στη βάση μιας απόλυτα σωστής θεωρητικής γραμμής. Δεν υπάρχει καλύτερος τρόπος για διαύγεια στη θεωρητική γνώση από το να μάθει κανείς από τα λάθη του, "να γίνει έξυπνος μέσα από τις ατυχίες". Και για μια ολόκληρη μεγάλη τάξη δεν υπάρχει άλλος τρόπος... Το κύριο που πρέπει να επιτευχθεί είναι να δράσει η εργαζόμενη τάξη *σαν τάξη*.[210]

Η σαφέστερη είναι η ακόλουθη παράγραφος από τον Ένγκελς, γραμμένη το 1890:

Το Κόμμα είναι τόσο μεγάλο που η απόλυτη ελευθερία διαφωνίας μέσα σ' αυτό είναι αναγκαιότητα. Πολλά νέα στοιχεία έχουν έρθει τα τελευταία χρόνια, που είναι ακόμα ακατέργαστα, χωρίς αφομοίωση και καλλιέργεια... Το μεγαλύτερο κόμμα στη χώρα δεν μπορεί να υπάρχει χωρίς τις φωνές όλων των αποχρώσεων μέσα του, ενώ πρέπει να αποφευχθεί ακόμα και η *εμφάνιση* δικτατορίας τύπου Schweitzer.[211]

Γενικότερα, όποια στρατηγική μεταβιβάζει τους βασικούς μηχανισμούς κοινωνικής προόδου σε όργανα έμμεσης, αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας έχει αποστρατευτικά και μακροπρόθεσμα αποπολιτικά αποτελέσματα στις πλατιές μάζες. Καθώς η αυτοπεποίθησή τους υποσκάπτεται, και καθώς αφήνονται να εξαρτώνται από τους καπιταλιστές για την "προσφορά των αγαθών" και από το κράτος για την αναδιανομή των "καρπών της ανάπτυξης", η προσήλωσή τους στις δημοκρατικές διαδικασίες συμπιέζεται όλο και περισσότερο.

---

[209] *Marx-Engels Werke*, τόμος 32, σελ.570.

[210] F.Engels, "Letter to Florence Kelley-Wischnewetzky", 28 Δεκέμβρη 1886, στο *Marx-Engels Werke*, τόμος 36, σελ.589.

[211] Επιστολή στο Sorge, 9 Αυγούστου 1890, από το *Marx-Engels Werke*, τόμος 37, σελ.440.

3. Είναι ο Λένιν πηγή του υποκαταστατισμού;

Για δεκαετίες οι αστοί ιδεολόγοι, οι σοσιαλδημοκράτες και οι αναρχικοί αγωνίστηκαν να καταστήσουν τον Λένιν υπεύθυνο για τον υποκαταστατισμό, για την έννοια του μονολιθικού κόμματος και για τον σταλινισμό. Σήμερα αυτή η κατηγορία ακούγεται όλο και περισσότερο στα μετασταλινικά κομμουνιστικά κόμματα, τόσο της Ανατολής όσο και της Δύσης, και ακόμα και στην ίδια τη Σοβιετική Ένωση.[212] Ποιά αλήθεια, αν υπάρχει, βρίσκεται σ' αυτό;

Στην πραγματικότητα, η κατηγορία για υποκαταστατισμό πρωτοαπευθύνθηκε στον Λένιν από τους Axelrod, Martov, Τρότσκι και Ρόζα Λούξεμπουργκ στα πρώτα χρόνια αυτού του αιώνα, όταν έβραζε η μάχη φατριών μεταξύ μπολσεβίκων και μενσεβίκων, μετά το Δεύτερο Συνέδριο του Ρωσικού Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος. Στο φυλλάδιό του *Τα πολιτικά μας καθήκοντα,* ο Τρότσκι επινόησε την περίφημη φράση: "Αυτές οι μέθοδοι οδηγούν, όπως θα δούμε, στο εξής: η κομματική οργάνωση υποκαθιστά το κόμμα, η Κεντρική Επιτροπή υποκαθιστά την κομματική οργάνωση και τελικά ένας 'δικτάτορας' υποκαθιστά την Κεντρική Επιτροπή".[213]

Τέτοιες πολεμικές αδίκησαν πολύ τον Λένιν. Ο αρχικός του αγώνας με τους μενσεβίκους επικεντρώθηκε στο πρόβλημα του πώς να δεθεί η κομματική οργάνωση *σε συνθήκες παρανομίας* έτσι ώστε να διατηρήσει και να επεκτείνει την πολιτική αυτονομία της εργατικής τάξης απέναντι στην αστική. Δεν τέθηκε κανένα γενικό πρότυπο για μια κατάσταση όπου η μαζική δράση είναι νόμιμη. Είναι αλήθεια ότι στο *Τι να κάνουμε;* ο Λένιν μερικές φορές προχώρησε υπερβολικά προς μια κατεύθυνση που ο ίδιος αναγνώρισε στα 1908. Πράγματι, τον

---

[212] Δες μεταξύ άλλων: Wolfgang Ruge, "Wer gab Stalin die Knute in die Hand?", στο *Neues Deutschland,* 20-21 Γενάρη 1990, Mark Vandepitte, "De Aufhebung van Lenin", στο *Socialisme en Vrijheid,* Βρυξέλλες 1990 και τα διάφορα γραπτά του Yuri Afanasiev.

[213] Στο έργο του Λ.Τρότσκι, *Schriften zur revolutionäre Organisation,* Αμβούργο 1970, σελ.73. Παρόμοιες διατυπώσεις βρίσκονται στα γραπτά των Άξελροντ, Μαρτόφ, Λούξεμπουργκ. Ενώ η εκτίμηση του Τρότσκι για τον Λένιν ηταν άδικη, κάποιες από τις προειδοποιήσεις του για τη σχέση ανάμεσα σε ισχυρές και υπεροπτικές επιτροπές και σεμαζική δράση της εργατικής τάξης έχουν επιβεβαιωθεί από την ιστορία.

προηγούμενο χρόνο, στον πρόλογο μιας επανέκδοσης αυτού του φυλλαδίου, έγραψε με σαφήνεια:

> Φυσικά η επιτυχία τους [δηλ. των επαναστατικών οργανώσεων] οφειλόταν στο γεγονός ότι η εργατική τάξη, της οποίας οι καλύτεροι εκπρόσωποι χτίζουν το Σοσιαλδημοκρατικο Κόμμα, για αντικειμενικούς οικονομικούς λόγους κατέχει μεγαλύτερη ικανότητα οργάνωσης από οποιαδήποτε άλλη τάξη στην καπιταλιστική κοινωνία. Χωρίς αυτό τον όρο, μια οργάνωση επαγγελματιών επαναστατών δε θά 'ταν τίποτα άλλο από ένα παιχνίδι, μια περιπέτεια, μια ετικέτα. Το *Τι να κάνουμε;* επανειλημμένα δίνει έμφαση σ' αυτό, υποδεικνύοντας ότι η οργάνωση που υπερασπίζεται δεν έχει νόημα πέρα από τη σύνδεσή της με την "αυθεντικά επαναστατική τάξη που ξεσηκώνεται αυθόρμητα ν' αγωνιστεί".

Αναθεωρώντας τα μαθήματα του 1905, στον ίδιο πρόλογο, προσθέτει:

> Παρά το σχίσμα, το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα νωρίτερα από κάθε άλλο κόμμα κατάφερε να εκμεταλλευτεί την προσωρινή ελευθερία για να οικοδομήσει μια νόμιμη οργάνωση με μια ιδανική δημοκρατική δομή, μια εκλεκτορική δομή και αντιπροσώπευση στα συνέδρια σύμφωνα με των αριθμό των οργανωμένων μελών.[214]

Στη διάρκεια της ίδιας της επανάστασης του 1905, ο Λένιν εκφράστηκε ακόμα πιο ανοιχτά, φθάνοντας στις διατυπώσεις του ώριμου Τρότσκι της δεκαετίας του τριάντα:

> Μου φαίνεται ότι ο σύντροφος Ραντίν κάνει λάθος να ανακινεί το ζήτημα...: τα Σοβιέτ των Εργατικών Βουλευτών ή το Κόμμα; Νομίζω ότι... η απόφαση πρέπει σαφώς να είναι: *και* τα Σοβιέτ των Εργατικών Βουλευτών *και* το Κόμμα ... Μου φαίνεται ότι στα Σοβιέτ των Εργατικών Βουλευτών, σαν οργάνωση που αντιπροσωπεύει όλες τις ειδικότητες, θα έπρεπε να παλέψουν να συμπεριλάβουν βουλευτές από *όλους* τους χώρους και τα επαγγέλματα, βιομηχανία, γραφεία, οικιακούς υπηρέτες, αγροτικούς εργάτες, κλπ., από *όλους* όσοι θέλουν και μπορούν να παλέψουν από κοινού για μια καλύτερη ζωή για όλους τους εργαζόμενους, από *όλους* όσοι θα έχουν τουλάχιστον ένα βασικό βαθμό πολιτικής εντιμότητας, από όλους εκτός από τις Μαύρες Εκατοντάδες... πολιτικά, το Σοβιέτ των Εργατικών Βουλευτών θα έπρεπε να θεωρηθεί έμβρυο μιας *προσωρινής επαναστατικής κυβέρνησης*[215].

---

[214] *Collected Works*, τόμος 13, σελ.103-104.

Σε αντίθεση με τα μπολσεβίκικα "μέλη της επιτροπής", ο Λένιν σαφώς διατύπωσε:

> Η αρχή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού και της αυτονομίας για τις τοπικές οργανώσεις του Κόμματος σημαίνει καθολική και *πλήρη ελευθερία κριτικής* όσο αυτό δεν παρενοχλεί την ενότητα *μιάς ορισμένης δράσης*... Όλοι δεχτήκαμε τις αρχές του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, τις εγγυήσεις για τα δικαιώματα όλων των μειοψηφιών και για κάθε νόμιμη αντιπολίτευση, για την αυτονομία κάθε κομματικής οργάνωσης, για την αναγνώριση ότι όλοι οι κομματικοί λειτουργοί πρέπει να είναι αιρετοί, υπόλογοι στο κόμμα και ανακλητοί.[216]

Πολύ μακριά δηλαδή από το "Τα στελέχη μπορούν να μετακινηθούν μόνο με εμφύλιο πόλεμο" του Στάλιν! Ούτε δίστασε ο Λένιν να ξεκαθαρίσει: "Η κριτική μέσα στα όρια των *αρχών* του Κομματικού Προγράμματος πρέπει να είναι απόλυτα ελεύθερη... όχι μόνο στις κομματικές συγκεντρώσεις αλλά ακόμα και στις δημόσιες συγκεντρώσεις".[217]

Ο Λένιν απείχε τόσο πολύ από κάθε υποκαταστατική σύλληψη της απελευθέρωσης της εργατικής τάξης που το κύριο έργο του για αυτά τα θέματα, το *Κράτος και Επανάσταση*, δε λέει τίποτα για κανέναν "ηγετικό ρόλο του Κόμματος". Το ίδιο ισχύει και για το πρώτο Σαβιετικό Σύνταγμα -εκείνο της Ομοσπονδιακής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Σοβιετικής Ρωσίας- που χρησιμοποιήθηκε σαν μοντέλο για το Σύνταγμα της ΕΣΣΔ του 1923-24. Η ιδέα ότι κάθε εργάτης, κάθε νοικοκυρά -όχι μόνο τα κομματικά μέλη ή στελέχη- πρέπει να "αποφασίζουν για τα πάντα", διαπερνά όλα τα γραπτά του Λένιν της περιόδου μεταξύ 1917 και 1919.[218]

Παρομοίως, τα καταστατικά και οι οργανωτικές αρχές των μπολσεβίκων, που υιοθετήθηκαν το Νοέμβρη-Δεκέμβρη του 1905, δεν αφήνουν καν την υποψία μιας θεμελιακής συνέχειας μεταξύ Λένιν και Στάλιν:

> Το ΡΣΔΕΚ πρέπει να οργανωθεί σύμφωνα με την αρχή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού.

---

[215] *Collected Works*, τόμος 10, σελ.19, 20, 21 [υπογραμμίσεις του πρωτοτύπου].
[216] Ο.π., σελ.310-311.
[217] Ο.π., σελ.442-443.
[218] Μια χρήσιμη σύνοψη των πιο "φιλελεύθερων" δηλώσεων του Λένιν βρίσκεται στο έργο του Marcel Liebman *Leninism under Lenin*, Λονδίνο 1975.

Όλα τα μέλη του Κόμματος πρέπει να παίρνουν μέρος στην εκλογή κομματικών οργάνων. Όλα τα όργανα του κόμματος εκλέγονται για μια [συγκεκριμένη] περίοδο, υπόκεινται σε ανάκληση και υποχρεώνονται να δίνουν λόγο για τις πράξεις τους τόσο κατά περιόδους όσο και όποτε τους ζητηθεί από την οργάνωση που τους εξέλεξε.

Οι αποφάσεις που λαμβάνονται από τις καθοδηγητικές κολλεκτίβες είναι δεσμευτικές για τα μέλη των οργανώσεων των οποίων η κολλεκτίβα είναι το όργανο.

Πράξεις που επηρεάζουν την οργάνωση σα σύνολο, (δηλαδή, συνέδρια, αναδιοργανώσεις) πρέπει ν' αποφασίζονται από όλα τα μέλη της οργάνωσης. Οι αποφάσεις οργανώσεων χαμηλότερου επιπέδου δε θα εφαρμόζονται αν αντιτίθενται σε αποφάσεις οργανώσεων υψηλότερου επιπέδου.[219]

Αναγνωρίζοντας σαν απαραίτητη την αρχή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, η Συνδιάσκεψη θεωρεί την πλατιά εφαρμογή της εκλογικής αρχής σαν απαραίτητη· και, ενώ απονέμει στα εκλεγμένα κέντρα πλήρη αρμοδιότητα για θέματα ιδεολογικής και πρακτικής καθοδήγησης, αυτά είναι ταυτόχρονα υποκείμενα σε ανάκληση, δίνεται στις πράξεις τους ευρεία δημοσιότητα και είναι απολύτως υπόλογα γι' αυτές τις δραστηριότητες.[220]

Στα 1906 ο Λένιν έφτασε να προτείνει τη θεσμοθέτηση δημοψηφίσματος ανάμεσα στα μέλη για κρίσιμα πολιτικά ζητήματα. Συγκρίνετε όμως όλα αυτά με την "επίσημη" διατύπωση της σταλινικής θέσης:

Για να λειτουργήσει σωστά και να καθοδηγήσει συστηματικά τις μάζες, το Κόμμα πρέπει να είναι οργανωμένο με την αρχή του *συγκεντρωτισμού*, με ένα σύστημα κανόνων και ενιαίας κομματικής πειθαρχίας, ένα ηγετικό όργανο -το Συνέδριο του Κόμματος και, στα μεσοδιαστήματα μεταξύ συνεδρίων, την Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος. Η μειοψηφία πρέπει να υποτάσσεται στην πλειοψηφία, οι διάφορες οργανώσεις πρέπει να υποτάσσονται στο κέντρο και οι χαμηλότερες οργανώσεις στις ανώτερες. Χωρίς αυτές τις συνθήκες, το

[219] Ralph Carter Elwood, *Resolutions and Decisions of the Communist Party of the Soviet Union*, σελ.83. Αυτή και οι περισσότερες άλλες αναφορές είναι παρμένες από το έργο του Paul Leblanc, *Lenin and the Revolutionary Party*, Νέα Υόρκη/Λονδίνο 1990.

[220] Elwood, σελ.87.

κόμμα της εργατικής τάξης δεν μπορεί να είναι πραγματικό κόμμα και δεν μπορεί να επιτελέσει τα καθήκοντά του στην καθοδήγηση της τάξης".[221]

Όταν το σταλινικό κείμενο επικαλείται τον δημοκρατικό συγκεντρωτισμό, περιορίζεται στην εκλογή ηγετικών οργάνων από τα μέλη.[222] Σε αντίθεση με την όλη εμπειρία του Κόμματος των Μπολσεβίκων, η απαγόρευση τάσεων και ομάδων, με πλατφόρμες που διαφέρουν από εκείνες της ηγετικής πλειοψηφίας, παρουσιάζεται από σταλινικούς και μετασταλινικούς σαν οργανωτική *αρχή*. Οι αρχές της κριτικής και αυτοκριτικής -η ίδια η ουσία της εσωτερικής δημοκρατίας- είναι πλήρως υποταγμένες στην υπεράσπιση της εξουσίας και της ενότητας της ηγεσίας του Κόμματος, άσχετα από τα αποτελέσματα των πολιτικών τους στον ταξικό αγώνα: "Το Κόμμα δε θα δεχόταν, κάτω από το κάλυμα της ελευθερίας της κριτικής, να εκφράζονται ιδέες που σκοπός τους είναι να μειώσουν την αξιοπιστία και να αδυνατίσουν την κομματική ηγεσία, να υπονομεύσουν τις αρχές του Κομματικού πνεύματος".[223] Οι αρχές του Λένιν για το υπόλογο και την ανακλητότητα όλων των κομματικών λειτουργών, για την ελευθερία κριτικής και συζήτησης εντός και εκτός Κόμματος, για την αυτονομία των τοπικών οργάνων, για το δικαίωμα σύστασης συνολικών εναλλακτικών προτάσεων, όλ' αυτά έχουν τελείως εξαφανιστεί.

Είναι αναζωογονητικό να παρατηρούμε ότι η σημερινή συζήτηση στη Σοβιετική Ένωση για τις πηγές του σταλινισμού, και για τη σχέση των οργανωτικών κανόνων με τη γραφειοκρατική δικτατορία, εντόπισε τη βασική διαφορά μεταξύ δημοκρατικού και γραφειοκρατικού συγκεντρωτισμού. Για

---

[221] *Short Course*, σελ.49. Θα έπρεπε να σημειωθεί ότι, κάτω από τη σταλινική δικτατορία, τα κομματικά συνέδρια και οι συνεδριάσεις της Κεντρικής Επιτροπής γίνονταν όλο και πιο σπάνια.

[222] Ο.π., σελ. 49. Cf.Ivan Pronine και Michail Stépichev, *Les normes léninistes de la vie du parti*, Μόσχα 1969, σελ. 74.

[223] Pronine και Stépichev, σελ.109. Πίσω από αυτόν τον "κανόνα" βρίσκεται η υπόθεση πως η ηγεσία έχει πάντα δίκιο. Ο πρώην διευθυντής της Κινεζικής Ακαδημίας Κοινωνικών Επιστημών, Su Shaozhi, δήλωσε σε ένα σημαντικό σχόλιο με την ευκαιρία της δέκατης επετείου της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΚ, που ξεκίνησε τη μεταρρυθμιστική διαδικασία το Δεκέμβρη του 1978: "Κανείς δεν έχει δικαίωμα να κρίνει κάποιον αν είναι κανείς μαρξιστής ή όχι". *Shanghai World Economic Herald*, 26 Δεκέμβρη 1988, αναφορά στο *Das Argument*, Σεπτέμβρης/Οκτώβρης 1989.

παράδειγμα, ο Leon Onikov, που έχει την ευθύνη για το μηχανισμό της Κεντρικής Επιτροπής, δηλώνει:

> [Στο Δέκατο Έβδομο Συνέδριο] εισήχθησαν στο καταστατικό του κόμματος τέσσερα σημεία που εξηγούν το δημοκρατικό συγκεντρωτισμό σύμφωνα με τον Στάλιν... Πρώτα, νομιμοποίησε τη δική του ιδέα γι' αυτή την αρχή, σύμφωνα με την οποία ο συγκεντρωτισμός προηγείται της δημοκρατίας. Δεύτερο, διασφάλισε την καθιέρωση αυτής της αρχής, ούτως ώστε να εξοβελίσει την ανάγκη ευελιξίας στη σχέση μεταξύ δημοκρατίας και συγκεντρωτισμού υπό το φως της φανερά, μόνιμα διαφοροποιούμενης κατάστασης. Μεταξύ 17ου και 26ου Συνεδρίου... η σταλινική ερμηνεία του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού έγινε διαρκής... Μετά το 17ο Συνέδριο, το Κόμμα ανέλαβε εξολοκλήρου τις λειτουργίες της κρατικής διοίκησης και της οικονομικής διαχείρισης. Αφού παγιώθηκαν στα κομματικά καταστατικά, οι ερμηνείες του Στάλιν για το δημοκρατικό συγκεντρωτισμό επεκτάθηκαν μηχανικά και στις δραστηριότητες των σοβιέτ και στα οργανα διαχείρισης. Η οριστική νίκη του γραφειοκρατικού συγκεντρωτισμού σηματοδοτήθηκε από ένα αιματηρό ορόσημο: το 1937.[224]

Ή, ακόμα σαφέστερα:

> Μέχρι τώρα, το Κομμα εφάρμοζε τους κανόνες και αρχές που διακηρύχτηκαν από τον Στάλιν: πρώτα, αναφορικά με την οργανωτική του δομή, όπου η απόλυτη εξουσία του μηχανισμού συνοδεύεται από απόλυτη έλλειψη δικαιωμάτων για την πλειοψηφία των μελών· δεύτερο, αναφορικά με τις αρετές που προσδοκώνται από έναν κομμουνιστή του καιρού μας (κομφορμιστής, υπάκουος, χωρίς τάση για ανεξαρτησία ιδεών ή πράξεων, χωρίς πρωτοβουλία ή πολιτειακό θάρρος, ανίκανος για τολμηρή δράση). Το αποτέλεσμα: ένα κόμμα αιχμάλωτο του συστήματος που το ίδιο δημιούργησε. Ένα σύστημα που, αν του πάρουν τις διοικητικές λειτουργίες του κόμματος, αποδείχνεται ανίκανο να λειτουργήσει με κανονικό τρόπο.[225]

Μ' άλλα λόγια, ο γραφειοκρατικός συγκεντρωτισμός και η κυριαρχία του ενός, παντοδύναμου, μη εκλεγμένου και ανεξέ-

---

[224] L.Onikov, *Probleme der Entwicklung der innerparteilichen Demokratie*. Ο Onikov φαίνεται να αντιπροσωπεύει τη συντηρητική πτέρυγα του μηχανισμού του Γκορμπατσόφ. Η εμμονή του σε μια "κυμαινόμενη" σχέση μεταξύ συγκεντρωτισμού και δημοκρατίας οδηγεί σε μια ρητή έκκληση για ισχυρότερη κεντρική εξουσία σήμερα, ενώ αγνοεί την ανάγκη για μόνιμο σεβασμό ορισμένων ελάχιστων κανόνων της δημοκρατίας.

[225] "Le Tournant", *Nouvelles de Moscou*, 15 Οκτώβρη 1989.

λεγκτου μηχανισμού, όχι μόνο δεν εξασφαλίζουν τον "ηγετικό ρόλο του κόμματος", αλλά και καθιστούν το κόμμα πλήρως φυλακισμένο της γραφειοκρατίας, ανίκανο να ασκήσει όποιο "ηγετικό ρόλο" με την αληθινή έννοια του όρου. Ο Λένιν το είχε ήδη παρατηρήσει το 1922, και η Αριστερή Αντιπολίτευση το έκανε τον Οκτώβρη του 1923.[226]

Απ' τη δική του πλευρά, ο A.P.Butenko καταλαβαίνει ότι οι ιδεολογικές συλλήψεις που επικρατούσαν στην ΕΣΣΔ πριν το 27ο Συνέδριο του Κόμματος, συμπεριλαμβανόμενων κι εκείνων που έχουν να κάνουν με το "δημοκρατικό συγκεντρωτισμό", "έτειναν προς ένα θεωρητικό κίνητρο και μια διανοητική απολογία του γραφειοκρατικού συγκεντρωτισμού... φυσικό προϊόν της καθημερινής δραστηριότητας της γραφειοκρατίας... το άθροισμα των μόνιμων θέσεών της που είναι δεμένες με την ουσία των επαγγελματικών και κοινωνικών της φιλοδοξιών, το σύμπλεγμα των ιδεών πέρα από τις οποίες η καθημερινή της δραστηριότητα δεν κινείται φυσιολογικά".[227]

4. 1920-1921: Τα σκοτεινά χρόνια των Λένιν και Τρότσκι

Στο τέλος του Εμφύλιου Πολέμου, η οικονομία της Ρωσίας ήταν στα πρόθυρα της καταστροφής. Η βιομηχανική παραγωγή είχε μειωθεί στο 18% του επιπέδου της του 1914 και 24% εκείνου του 1917.[228] Το βιομηχανικό προλεταριάτο είχε μειωθεί από τα 3 εκατομμύρια του 1917 σε 1.243.000 το 1921-22.[229] Είναι αλήθεια ότι ο αριθμός υπαλλήλων, ειδικά δημοσίων υπαλλήλων, αυξήθηκε ραγδαία και ότι στα μέσα του 1920 τα μέλη των εργατικών συνδικάτων είχαν περάσει τα 5 εκατομμύρια από 700.000 που ήταν το 1917.[230] Όμως, ο συνολικός αστικός πληθυσμός μειώθηκε κατά περισσότερο από τριάντα τοις εκατό.[231] Πείνα, ασθένειες, επιδημίες, υπεραυξάνονταν. Η

[226] Δες "Platform of the 46", στο, *The Challenge of the Left Opposition*, Νέα Υόρκη 1984.
[227] A.P.Butenko, στο *Voprosy Filosofii*, 1987, No.2, σελ.27.
[228] Δες E.H.Carr, *The Bolshevik Revolution*, Harmondsworth 1966 και L.N.Kritzman, *Die Heroische Periode der grossen russischen Revolution*, Frankfurt 1971, σελ.252.
[229] I.A.L. Rosenfeld, *Promyshlennaia politika SSSR*, Moscow 1926, αναφέρεται στο *Lenin* του Tony Cliff, τόμος 3, Λονδίνο 1978, σελ.113.
[230] Kritzman, σελ.135.

δυστυχία και η απορρέουσα απογοήτευση, έπεσαν βαριές στους ώμους της εργατικής τάξης.

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, η μπολσεβίκικη ηγεσία αποφάσισε να στραφεί από τον πολεμικό κομμουνισμό στη Νέα Οικονομική Πολιτική (ΝΕΠ) επιτρέποντας μια μερική επανεισαγωγή των σχέσεων αγοράς. Η βιομηχανική και ιδιαίτερα η αγροτική παραγωγή γρήγορα έδειξαν μια σαφή ανοδική τάση, όπως και ο αριθμός των εργατών.[232] Αυτή όμως η υποχώρηση στο οικονομικό μέτωπο συνοδεύτηκε και από μια πολιτική στροφή που έφερε την απαγόρευση όλων των πολιτικών κομμάτων και ομάδων εκτός από το Ρωσικό Κομμουνιστικό Κόμμα (ΡΚΚ), και πολύ σύντομα στη συνέχεια και την απαγόρευση ομαδοποιήσεων μέσα στο ΡΚΚ.

Υπήρχε κάτι παράδοξο σ' αυτά τα μέτρα. Ενώ η κυβέρνηση είχε πριν προσπαθήσει να διατηρήσει ένα μάξιμουμ δημοκρατίας συμβατής με τις πολεμικές συνθήκες[233], αντέστρεψε αυτή την πορεία αφού ο πόλεμος είχε κερδηθεί. Δεν υπάρχει στο μυαλό μας αμφιβολία ότι αυτό ήταν τραγικό λάθος εκ μέρους του Δένιν και όλης της μπολσεβίκικης Κεντρικής Επιτροπής. Ο Τρότσκι, που δεν ήταν εξαίρεση αναφορικά μ' αυτό, έγραψε προς το τέλος της ζωής του με καθαρά αυτοκριτική διάθεση: "Η απαγόρευση αντιπολιτευόμενων κομμάτων έφερε κατόπιν την απαγόρευση των ομαδοποιήσεων. Η απαγόρευση των ομαδοποιήσεων κατέληξε σε απαγόρευση του να σκέφτεται κανείς διαφορετικά από τους αλάθητους ηγέτες. Η αστυνομική μονολιθικότητα του Κόμματος έφερε σαν αποτέλεσμα την ατιμωρησία της γραφειοκρατίας που έγινε πηγή κάθε είδους αχαλινωσίας και διαφθοράς".[234]

Ο Victor Serge παρατήρησε με οξύτητα την ίδια τάση στο έργο του *Year One of the Russian Revolution*: "Με την εξαφάνιση των πολιτικών συζητήσεων μεταξύ κομμάτων που αντιπροσωπεύουν διαφορετικά κοινωνικά συμφέροντα μέσα από

[231] Cliff, σελ.89.

[232] Η απόκλιση μεταξύ βιομηχανίας και γεωργίας ενδεχομένως οδηγούσε στο άνοιγμα μιας "ψαλίδας στις τιμές" που θα ευνοούσε την πρώτη σε βάρος της δεύτερης και θα απειλούσε τη συμμαχία αγροτών-εργατών. Αυτό θα απασχολούσε όλο και περισσότερο την Αριστερή Αντιπολίτευση και τον Τρότσκι από το 1923 και μετά.

[233] Για παράδειγμα, όποτε οι Μενσεβίκοι ή ομάδες των Εσέρων αντιτάχθηκαν στο Λευκό Στρατό και τις αντεπαναστατικές κυβερνήσεις, τους επετράπη να λειτουργήσουν νόμιμα στο σοβιετικό έδαφος.

[234] Λ.Τρότσκι, *The Revolution Betrayed*, Λονδίνο 1967, σελ.104-105.

τις ποικίλες αποχρώσεις της γνώμης τους, οι σοβιετικοί θεσμοί, αρχίζοντας με τα τοπικά σοβιέτ και τελειώνοντας στο VTsIK και το Συμβούλιο των Λαϊκών Επιτρόπων, επανδρωμένα αποκλειστικά με κομμουνιστές, λειτουργούν τώρα στο κενό: αφού όλες οι αποφάσεις λαμβάνονται από το Κόμμα, το μόνο που μπορούν να κάνουν είναι να τους βάζουν την επίσημη σφραγίδα".[235]

Στη ρίζα αυτής της στροφής βρίσκονται δύο υποθέσεις, μία εντελώς εσφαλμένη και μία εν μέρει εσφαλμένη (δηλαδή συγκυριακά σωστή, αλλά μακροπρόθεσμα λαθεμένη). Η εντελώς εσφαλμένη είναι εκείνη που υποστηρίζει ότι, παρά τη νίκη στον Εμφύλιο Πόλεμο, το οικονομικό πλαίσιο της πείνας και οι συνέπειες της ΝΕΠ πραγματικά καθιστούν τον κίνδυνο της αντεπανάστασης μεγαλύτερο απ' ό,τι πριν. Αυτή η θέση διέθετε κάτι παραπάνω από ίχνη "οικονομισμού", γιατί υποτιμούσε τη σχετική αυτονομία του πολιτικού παράγοντα στην ιστορία και τον ταξικό αγώνα -πράγμα που είναι παράξενο (και είναι το λιγότερο που μπορούμε να πούμε), αφού η όλη παράδοση του Λένιν και του Μπολσεβίκικου Κόμματος στρεφόταν προς την αντίθετη κατεύθυνση. Όχι μόνο εκ των υστέρων, αλλά ακόμα και τότε, θα έπρεπε να είναι ξεκάθαρο ότι οι κουλάκοι, διασκορπισμένοι σ' όλη τη Ρωσία, χωρίς ούτε καν εμβρυακή πολιτική συγκεντροποίηση, δε συνιστούσαν σημαντικότερη για τη σοβιετική εξουσία απειλή από τα στρατεύματα των Kolchak, Wrangel, Denikin ή Pilsudski με την υποστήριξη του γαλλικού ιμπεριαλισμού.

Από πρώτη ματιά, το δεύτερο επιχείρημα στέκεται σε σταθερότερο έδαφος. Το τέλος του πολέμου έφερε στο λαό και μαζί και στους εργάτες-μπολσεβίκους μια χαλάρωση, τον πόθο για πιο ήρεμη ζωή. Επιπλέον, η εργατική τάξη ήταν δραστικά μειωμένη και *déclassé* (υποβιβασμένη) σαν αποτέλεσμα του πολέμου, που είχε μειώσει την παραγωγή, και της απορρόφησης των καλύτερών της στοιχείων από το στρατό και την κρατική μηχανή. Οι μάζες, έτσι, θα ήταν πολιτικά παθητικότερες, λιγότερο έτοιμες να ξεσηκωθούν από τη μια μέρα στην άλλη ενάντια σε μια αντεπαναστατική απειλή. Η υπεράσπιση της επανάστασης θα έπρεπε να βασιστεί περισσότερο από ποτέ στα

[235] V.Serge, *Year One of The Russian Revolution*, Λονδίνο 1972, σελ.264.

ταξικά συνειδητοποιημένα κομματικά στελέχη, που με τη σειρά τους θα έπρεπε να βασιστούν περισσότερο από πριν σε εξειδικευμένους μηχανισμούς.[236]

Η περιγραφή της κατάστασης στη Σοβιετική Ρωσία την παραμονή της ΝΕΠ ήταν αναμφίβολα ακριβέστατη, αλλά η ανάλυση άφηνε έξω το κρίσιμο δομικό ερώτημα του προς τα πού πήγαιναν ή θα μπορούσαν να πάνε τα πράγματα. Και ποιά θα ήταν τα αποτελέσματα των μέτρων που περιόριζαν τη σοβιετική και ενδοκομματική δημοκρατία; Στην πραγματικότητα, η κοινωνική κατάρρευση ελέγχθηκε ραγδαία μετά την εισαγωγή της ΝΕΠ. Ο αριθμός των μισθοδοτούμενων έφτασε και σύντομα ξεπέρασε το επίπεδο του 1916. Οι πραγματικοί μισθοί αυξήθηκαν. Η πολιτιστική ζωή άνθισε. Οι επιδεξιότητες βελτιώθηκαν, αριθμητικά και ποιοτικά. Δημιουργήθηκαν έτσι οι υλικές συνθήκες για πολύ ισχυρότερη ανάμιξη της εργατικής τάξης στην άμεση άσκηση της εξουσίας. Το 1924, και ακόμα περισσότερο το 1927, θα ήταν μάλλον ακατάλληλο να περιγραφεί η ρωσική εργατική τάξη σαν αντικειμενικά *déclassé*. Η τάση των αρχών της δεκαετίας του είκοσι προς πολιτική παθητικότητα μπορούσε να αντιστραφεί.

Μια τέτοια πολιτική αναζωογόνηση, ωστόσο, δεν μπορούσε να συμβεί στο κλίμα των αυξανόμενων περιορισμών και της κυριαρχίας των μηχανισμών· απαιτούσε απόλυτα μια ριζική επέκταση της σοβιετικής και εσωκομματικής δημοκρατίας. Γι' αυτό και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα μέτρα που λήφθηκαν το 1920-21 από την μπολσεβίκικη ηγεσία συνεισέφεραν, με τα αποτελέσματά τους στο επίπεδο αυτοδραστηριότητας των εργατών, σε μια εδραίωση της διαδικασίας γραφειοκρατικοποίησης.

Δυστυχώς, στο ίδιο χρονικό σημείο, ο Λένιν μετέτρεψε τη συγκυριακή ανάλυση σε λαθεμένη γενική θεωρία. Έγραψε:

[236] Ο κύριος προλεταριακός ηγέτης των Μπολσεβίκων, ο μεταλλωρύχος Σλιάπνικοφ από το Πέτρογκραντ, μισοαστεία μισοσοβαρά έκανε την εξής αποστροφή στον Λένιν στο Δέκατο Κομματικό Συνέδριο: "Σε συγχαίρω, σύντροφε Λένιν, για την άσκηση της δικτατορίας του προλεταριάτου στο όνομα ενός ανύπαρκτου προλεταριάτου". Ο Σλιάπνικοφ ήταν επικεφαλής της Εργατικής Αντιπολίτευσης που, παρά τα πολλά λάθη, διατύπωσε τις περισσότερες κριτικές του κομματικού μηχανισμού που αργότερα θα εισάγονταν στην πλατφόρμα του 1923 της Αριστερής Αντιπολίτευσης. Δες το έργο του R.Daniels, *The Conscience of The Revolution*, Cambridge Mass.1960, κεφ. 5&6 και την επιλογή από τους Kool and Oberländer, *Arbeiterdemokratie oder Parteidiktatur*, Olten 1967, σελ.158-263.

Αλλά η δικτατορία του προλεταριάτου δεν μπορεί να ασκηθεί μέσω μιας οργάνωσης που αγκαλιάζει το σύνολο αυτής της τάξης, επειδή σ' όλες τις καπιταλιστικές χώρες (και όχι μόνο εδώ πέρα, σε μια από τις πιο καθυστερημένες) το προλεταριάτο είναι ακόμα τόσο διαιρεμένο, τόσο εξευτελισμένο και διεφθαρμένο... που μια οργάνωση που θα περιλαμβάνει το σύνολο του προλεταριάτου δεν θα μπορεί να ασκήσει άμεσα την προλεταριακή δικτατορία. Αυτή δεν μπορεί να ασκηθεί παρά μόνο από την πρωτοπορία που έχει απορροφήσει την επαναστατική ενέργεια της τάξης.[237]

Παρόμοιες διατυπώσεις βρίσκουμε και σε γραπτά του Τρότσκι της ίδιας περιόδου -πάνω απ' όλα στο *Τρομοκρατία και Κομμουνισμός*, σίγουρα το χειρότερο βιβλίο του. Σ' ένα λόγο στο Δεύτερο Συνέδριο της Κομιντέρν, για παράδειγμα, ο Τρότσκι είπε:

Σήμερα λάβαμε μια πρόταση από την Πολωνική κυβέρνηση να κάνουμε ειρήνη. Ποιός αποφασίζει για τέτοια ζητήματα; Έχουμε το Συμβούλιο των Λαϊκών Επιτρόπων, αλλά κι αυτό πρέπει να υπόκειται σε κάποιον έλεγχο. Τίνος έλεγχο; Τον έλεγχο της εργατικής τάξης σαν άμορφης, χαοτικής [sic] μάζας; Όχι. Η Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος συνήλθε για να συζητήσει την πρόταση και να αποφασίσει αν θα έπρεπε να απαντηθεί. Και όταν έχουμε να διεξαγάγουμε πόλεμο, να οργανώσουμε νέα τμήματα και να βρούμε τα καλύτερα στοιχεία γι' αυτά -πού στρεφόμαστε; Στρεφόμαστε προς το Κόμμα. Στην Κεντρική Επιτροπή. Και αυτή εκδίδει οδηγίες προς κάθε τοπική επιτροπή για το πώς θα πάνε οι κομμουνιστές στο μέτωπο. Το ίδιο ισχύει και για το αγροτικό ζήτημα, εκείνο της τροφοδοσίας και όλα [!] τα άλλα ζητήματα.[238]

Και ακόμα χειρότερα:

Η Εργατική Αντιπολίτευση κατέβηκε με επικίνδυνα συνθήματα. Έκαναν φετίχ τις δημοκρατικές αρχές. Έβαλαν το δικαίωμα των εργατών να εκλέγουν αντιπροσώπους πάνω από το Κόμμα, σαν τέτοιο, σαν το Κόμμα να μην είχε δικαίωμα να εφαρμόσει τη δικτατορία του ακόμα κι αν αυτή η δικτατορία πρόσκαιρα συγκρούεται με τις περαστικές διαθέσεις της εργατικής δημοκρατίας... Είναι απαραίτητο να δημιουργήσουμε ανάμεσά μας τη συνείδηση του επαναστατικού, ιστορικού, εκ γενετής δικαιώματος του Κόμματος.[239] Το Κόμμα είναι

[237] *Collected Works*, τόμος 32, σελ.21.

[238] Λ.Τρότσκι, *The first five years of the Communist International*, τόμος 1, Νέα Υόρκη 1945, σελ.99-100.

[239] Αυτή η έκφραση έχει παρθεί στην πραγματικότητα από μια ομιλία του Πλεχάνοφ

υποχρεωμένο να διατηρήσει τη δικτατορία του, άσχετα από τις προσωρινές διακυμάνσεις στις αυθόρμητες διαθέσεις των μαζών, άσχετα από τις περιοδικές αμφιταλαντεύσεις ακόμη και της εργατικής τάξης. Αυτή η συνείδηση είναι για μας το απαραίτητο ενοποιητικό στοιχείο. Η δικτατορία δε βασίζεται σε κάθε δεδομένη στιγμή στην τυπική αρχή της εργατικής δημοκρατίας, αν και η εργατική δημοκρατία είναι, φυσικά, η μόνη μέθοδος με την οποία μπορούν να εισαχθούν οι μάζες όλο και περισσότερο στην πολιτική ζωή.[240]

Εντυπωσιάζεται κανείς από το γεγονός ότι ο Τρότσκι χρησιμοποιεί τον όρο "προσωρινές διακυμάνσεις", ενώ ο Λένιν μιλάει για μακροπρόθεσμη διαίρεση και διαφθορά της εργατικής τάξης. Αλλά, όπως και να το δει κανείς, η επιβεβαίωση από τον Τρότσκι του υποκαταστατισμού είναι τη στιγμή εκείνη παρόμοια με του Λένιν: η εξουσία πρέπει να ασκείται από μια ντε φάκτο ολιγαρχία κομματικών ηγετών.

Τέτοιες θεωρητικές δικαιολογήσεις εσφαλμένα γενικεύουν μια συγκυριακή κατάσταση. Αλλά είναι και πιο διφορούμενες απ' ό,τι φάινεται στην αρχή. Γιατί ο Λένιν δεν προσδιορίζει ποιόν εννοεί λέγοντας "η πρωτοπορία" που έχει "απορροφήσει την επαναστατική ενέργεια της τάξης". Σίγουρα όχι την "Λενινιστική Κεντρική Επιτροπή", τον "εσωτερικό πυρήνα" της ηγεσίας του κόμματος. Το να παρουσιάσει μερικές δωδεκάδες ή και μερικές εκατοντάδες άτομα σαν "την πρωτοπορία της τάξης" θα ήταν τελείως γελοίο για έναν τόσο μορφωμένο μαρξιστή σαν τον Λένιν. Ίσως είχε στο μυαλό του τα μέλη του κόμματος ή την προλεταριακή του συνιστώσα -μερικές εκατοντάδες χιλιάδες εργάτες. Αλλά, αν αυτοί είχαν να "ασκήσουν την προλεταριακή δικτατορία", μια πλατιά εσωκομματική και σοβιετική δημοκρατία ασφαλώς θα ήταν απαραίτητη. Μήπως τότε είχε υπόψη του ένα ενδιάμεσο στρώμα ανάμεσα στον "εσωτερικό πυρήνα" και στη μάζα των μελών; Δεν υπάρχει απόδειξη γι' αυτό, και μια τέτοια έννοια θα είχε ούτως ή άλλως πολύ μικρή αντικειμενική βάση. Ή μήπως επέκτεινε την ιδέα της "πρωτοπορίας" πέρα από το Κόμμα για να συμπεριλάβει ορισμένα ενδιάμεσα στρώματα -για

στο Δεύτερο Συνέδριο του ΡΣΔΕΚ.

[240] Αναφέρεται στο έργο του Isaak Deutscher, *The Prophet Armed*, Λονδίνο 1954, σελ.508-509. Στο κεφάλαιο 14 αυτού του βιβλίου, ο Deutscher δίνει αρκετά άλλα παραδείγματα χρήσης από τον Τρότσκι υποκαταστατικών διατυπώσεων το 1920 και 1921.

παράδειγμα, αντιπροσώπους εργατικών συνδικάτων εκλεγμένους από τους συναδέλφους τους; Αυτό φαίνεται να βγαίνει έμμεσα από το κείμενο, το οποίο συνεχίζει με αναφορές σε "γρανάζια" και "ιμάντες μεταβίβασης".

Ένα είναι ξεκάθαρο: ο Λένιν δε θα χρησιμοποιούσε ποτέ τον όρο "ταξική πρωτοπορία" για να δηλώσει τον κομματικό μηχανισμό, για να μην μιλήσουμε για διορισμένο, μη αιρετό μηχανισμό κόμμα-κράτος. Από την αρχή του 1922 μέχρι το θάνατό του το 1924, έδειξε με κάθε τρόπο τρόμο μπροστά στη γραφειοκρατία και αποφασιστικότητα για να την καταπολεμήσει.[241] Στην ομιλία του στο Ενδέκατο Συνέδριο του Κόμματος στις 28 Μαρτίου 1922, επέμεινε ότι "η κομματική μηχανή πρέπει να διαχωριστεί από την σοβιετική κυβερνητική μηχανή".[242] Οκτώ μήνες αργότερα, σε μια εισήγηση στο Τέταρτο Συνέδριο της Κομιντέρν, είπε:

> Αναλάβαμε τον παλιό κρατικό μηχανισμό κι αυτό ήταν η ατυχία μας. Πολύ συχνά, ο μηχανισμός αυτός λειτουργεί εναντίον μας. Το 1917, αφού πήραμε την εξουσία, οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι μας σαμπόταραν. Μας φόβισαν πάρα πολύ κι εμείς παρακαλούσαμε: "Γυρίστε πίσω". Γύρισαν όλοι πίσω, αλλά αυτό ήταν η δυστυχία μας. Τώρα έχουμε έναν τεράστιο στρατό από κυβερνητικούς υπαλλήλους, αλλά όχι επαρκώς εκπαιδευμένες δυνάμεις για να τους ελέγξουμε πραγματικά. Πρακτικά συχνά συμβαίνει εδώ στην κορυφή, όπου ασκούμε πολιτική εξουσία, η μηχανή να λειτουργεί κάπως. Παρακάτω όμως οι κρατικοί υπάλληλοι έχουν αυθαίρετο έλεγχο και συχνά τον ασκούν με τέτοιο τρόπο που ανατρέπουν τα μέτρα μας. Στην κορυφή έχουμε δεν ξέρω πόσους, αλλά σε κάθε περίπτωση πιστεύω όχι περισσότερους από λίγες χιλιάδες και στην περιφέρεια μερικές δεκάδες χιλιάδες δικών μας. Εκεί κάτω, όμως, υπάρχουν εκατοντάδες χιλιάδες παλιοί αξιωματούχοι τους οποίους πήραμε από τον τσάρο και την αστική κοινωνία και που, εν μέρει σκόπιμα και εν μέρει ασυνείδητα, δουλεύουν εναντίον μας.[243]

Στο τελευταίο του άρθρο "Καλύτερα Λιγότερα αλλά Καλύτερα", παραπονιόταν: "Ο κρατικός μας μηχανισμός είναι

---

[241] Ο Moshe Lewin στο *Lenin's last struggle* (Λονδίνο 1969) προσφέρει μια χρήσιμη περιγραφή όσων συνέβησαν στις αρχές του 1923 στην ηγεσία του ΚΚΣΕ, αν και ο πλήρης απολογισμός του αγώνα του Λένιν ενάντια στη γραφειοκρατία δεν έχει καταγραφεί ακόμα.

[242] Από το *Collected Works* του Λένιν, τόμος 33, σελ.314.

[243] Ο.π., σελ.428-29.

τόσο αξιοθρήνητος, για να μην πω ελεεινός, που πρέπει πρώτα να σκεφτούμε πολύ προσεχτικά πώς θα καταπολεμήσουμε τις αδυναμίες του...".[244] Απηχούσε έτσι μια πασίγνωστη παράγραφο από την ομιλία του στο Ενδέκατο Συνέδριο:

> Αν πάρουμε τη Μόσχα με τους 4.700 κομμουνιστές της σε υπεύθυνες θέσεις, και αν πάρουμε τον τεράστιο γραφειοκρατικό μηχανισμό, το γιγάντιο σωρό, πρέπει να ρωτήσουμε: ποιός διευθύνει ποιόν; Πολύ αμφιβάλω αν μπορεί να ειπωθεί στ' αλήθεια ότι οι Κομμουνιστές διευθύνουν το σωρό. Για να πούμε την αλήθεια, δεν διευθύνουν, διευθύνονται. Κάτι ανάλογο συνέβη εδώ μ' εκείνο που μας έμαθαν στο μάθημα της ιστορίας, όταν ήμασταν παιδιά: μερικές φορές ένα έθνος κατακτά ένα άλλο, το έθνος που κατακτά είναι ο κατακτητής κι εκείνο που υποτάσσεται είναι ο κατακτημένος. Αυτό είναι απλό και κατανοητό απ' όλους. Τί συμβαίνει όμως στον πολιτισμό αυτών των εθνών; Εδώ τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά. Αν το έθνος που κατακτά είναι πιο πολιτισμένο από το νικημένο έθνος, το πρώτο επιβάλλει στο δεύτερο τον πολιτισμό του. Αλλά, αν συμβαίνει το αντίθετο, το κατακτημένο έθνος επιβάλλει τον πολλιτισμό του στον κατακτητή. Δεν συνέβη κάτι τέτοιο στην πρωτεύουσα της ΟΣΔΣΡ; Μήπως οι 4.700 Κομμουνιστές (σχεδόν μια ολόκληρη στρατιωτική μεραρχία, και όλοι τους οι καλύτεροι) δεν επηρεάστηκαν από μια ξένη κουλτούρα;[245]

Στη Διαθήκη του Λένιν, η αγωνία του φτάνει στο απόγειό της:

> Το αποτέλεσμα ήταν, να αναλάβουμε τον παλιό μηχανισμό του κράτους από τον τσάρο και την αστική τάξη και... τώρα, με την εγκαθίδρυση της ειρήνης και την ικανοποίηση των ελάχιστων απαιτήσεων απέναντι στην πείνα, όλο μας το έργο πρέπει να κατευθυνθεί προς τη βελτίωση της διοικητικής μηχανής.
>
> Νομίζω ότι λίγες δεκάδες εργάτες, μέλη της ΚΕ, μπορούν να χειριστούν καλύτερα από οποιονδήποτε άλλο τον έλεγχο, τη βελτίωση και την αναμόρφωση του κρατικού μας μηχανισμού. Η Επιθεώρηση Εργατών και Αγροτών, στην οποία μεταβιβάστηκε αυτή η αρμοδιότητα στην αρχή, αποδείχτηκε ανίκανη να την ασκήσει... Οι εργάτες που γίνονται αποδεκτοί στην Κεντρική Επιτροπή θα έπρεπε κατά προτίμηση να μην προέρχονται από όσους είχαν μακρά υπηρεσία σε

[244] "Καλύτερα λιγότερα αλλά καλύτερα", ο.π., σελ.487.
[245] Ο.π., σελ.288.

σοβιετικά όργανα.., επειδή αυτοί οι εργάτες έχουν ήδη αποκτήσει τις παραδόσεις και τις προκαταλήψεις ακριβώς που πρέπει να καταπολεμηθούν.

Οι εργάτες μέλη της ΚΕ πρέπει να είναι κυρίως εργάτες από χαμηλότερα στρώματα από αυτούς που προωθήθηκαν τα πέντε τελευταία χρόνια για να δουλέψουν στα σοβιετικά όργανα: πρέπει να είναι άνθρωποι εγγύτερα στους απλούς λαϊκούς εργάτες και αγρότες, χωρίς να εμπίπτουν στην κατηγορία των άμεσων ή έμμεσων εκμεταλλευτών.[246]

Λίγο καιρό πριν, σε μια προσωπική επιστολή, ο Λένιν στάθηκε ακόμα λιγότερο συγκρατημένος και έγραφε αυτά τα τρομερά λόγια: "Όλοι μας βυθιζόμαστε στο σάπιο γραφειοκρατικό βάλτο των 'τμημάτων'. Μεγάλη ευθύνη, κοινή λογική, και δυνατή θέληση είναι απαραίτητες για τον καθημερινό αγώνα ενάντια σ' αυτό. Τα τμήματα είναι αηδίες· τα διατάγματα είναι αηδίες".[247]

Όταν ο Λένιν στη Διαθήκη του έκανε κριτική στην Επιθεώρηση Εργατών και Αγροτών, επιτέθηκε μαζί και στον Στάλιν που ήταν επικεφαλής της.[248] Αυτό σηματοδότησε μια στροφή από την πρότερη υπεράσπισή του του Στάλιν απέναντι στην κριτική του Τρότσκι για την Επιθεώρηση[249], και από την προτροπή του στο Ενδέκατο Συνέδριο να εκλεγεί ο Στάλιν Γενικός Γραμματέας του Κόμματος. Μετά από αρκετές πικρές εμπειρίες, ο αγώνας του ενάντια στη γραφειοκρατία όλο και πιο πολύ εντοπιζόταν σε μια σύγκρουση με τον Στάλιν, η οποία τελικά κορυφώθηκε με το γεωργιανό ζήτημα.[250]

Ξαναπιάνοντας την τελευταία αυτή σύγκρουση στη Διαθήκη του ο Λένιν χρησιμοποίησε λόγια που δεν είχε προφέρει ποτέ στη ζωή του, λέγοντας πως ήταν "βαθιά ένοχος στα μάτια του ρώσικου και του διεθνούς προλεταριάτου" γιατί

[246] Λένιν, *Selected Works*, Μόσχα 1977, σελ.677.

[247] Γράμα στον A.D.Tsyurupa, 21 Φλεβάρη 1922, από το *Collected Works* του Λένιν, τόμος 36, σελ.566.

[248] Η επίθεση άρχισε πραγματικά με το άρθρο του Λένιν "Πώς θα πρέπει να αναδιοργανώσουμε την Επιθεώρηση Εργατών και Αγροτών", από το *Collected Works*, τόμος 33, σελ.481-86.

[249] Δες την επιστολή του στο Πολιτμπιρό, της 20ης Μάη 1922, ο.π. σελ.363-67.

[250] Στο μετά θάνατο εκδοθέν έργο του, *Στάλιν"* (τόμος 2, Λονδίνο 1969, σελ.170), ο Τρότσκι βεβαιώνει ότι ο Στάλιν παρουσίασε στο κόμμα ένα *fait accompli* [τετελεσμένο γεγονός], διατάζοντας την εισβολή στη Γεωργία ενάντια στις επιθυμίες της συντριπτικής πλειοψηφίας του πληθυσμού.

δεν άρχισε νωρίτερα τον αγώνα ενάντια στην καθοδηγούμενη από τον Στάλιν και τον Ορτζονικιτζέ γραφειοκρατική κλίκα στη Γεωργία. Στην πορεία αυτού του αγώνα, συνειδητοποίησε με φρίκη ότι είχε παρακολουθήσει ο ίδιος την εκκόλαψη ενός τέρατος: του κεντρικού κομματικού μηχανισμού γύρω από τον Στάλιν. Προσπάθησε απεγνωσμένα να του κόψει τα φτερά με μια γενική επίθεση στο Δέκατο Τρίτο Κομματικό Συνέδριο, καλώντας σε βοήθεια τον Τρότσκι:[251]

> Ο Λένιν με κάλεσε στο δωμάτιό του στο Κρεμλίνο, μου μίλησε για την εκφοβιστική ανάπτυξη του γραφειοκρατισμού στο σοβιετικό μας *απαράτ* και για την ανάγκη να βρεθεί μια λύση για αυτό το πρόβλημα. Πρότεινε μια ειδική επιτροπή της Κεντρικής Επιτροπής και μου ζήτησε να λάβω ενεργά μέρος σ' αυτήν. Του απάντησα:
>
> "Βλαντιμίρ Ίλιτς, είμαι πεπεισμένος ότι, στον παρόντα αγώνα ενάντια στον γραφειοκρατισμό του σοβιετικού *απαράτ*, δεν πρέπει να πάψουμε να βλέπουμε τί γίνεται γύρω μας: εδώ γίνεται μια πολύ ειδική επιλογή αξιωματούχων και ειδικών, μελών του Κόμματος και μη μελών του, στο κέντρο και τις επαρχίες, ακόμα και για τα περιφερειακά και τοπικά κομματικά γραφεία, κι όλ' αυτά στη βάση της νομιμοφροσύνης προς ορισμένες κυρίαρχες κομματικές προσωπικότητες και άρχουσες ομάδες μέσα στην ίδια την Κεντρική Επιτροπή. Κάθε φορά που επιτίθεσαι σ' ένα μικρότερο αξιωματούχο, προσκρούεις σε ένα σημαντικό κομματικό ηγέτη... Δε θα μπορούσα ν' αναλάβω τέτοιο έργο υπο τις παρούσες περιστάσεις".
>
> Ο Λένιν έμεινε για λίγο σκεφτικός και -επί λέξει- είπε: "Μ' άλλα λόγια, εγώ προτείνω μια εκστρατεία ενάντια στο γραφειοκρατισμό στο σοβιετικό *απαράτ* και εσύ προτείνεις να επεκτείνουμε τον αγώνα έτσι που να συμπεριλάβει το γραφειοκρατισμό στο Οργκμπιρό [οργανωτικό γραφείο] του Κόμματος;"
>
> Εγώ γέλασα με την αναπάντεχη διατύπωση, επειδή η ιδέα δεν είχε ακόμα ολοκληρωθεί κατ' αυτόν τον τρόπο στο μυαλό μου. Απάντησα: "Μάλλον κάτι τέτοιο".

[251] Πολλά χρόνια κυκλοφορεί ένας νέος μύθος σύμφωνα με τον οποίο ο Τρότσκι έκανε πίσω στην πρόταση του Λένιν για μπλοκ ενάντια στον Στάλιν. Αλλά ντοκουμέντα που πρόσφατα είδαν το φως της δημοσιότητας στο σοβιετικό τύπο (*Moscow News*, 22 Απρίλη 1990) επιβεβαιώνουν ότι ο Τρότσκι μόνος στο Πολιτμπιρό ψήφισε υπέρ της γνωστοποίησης σε όλους τους αντιπροσώπους του περιεχομένου της επιστολής του Λένιν στο Δωδέκατο Κομματικό Συνέδριο.

"Πολύ καλά λοιπόν", ανταπάντησε ο Λένιν, "προτείνω ένα μπλοκ".

"Χαρά μου να συμμαχήσω μ' έναν καλό άνθρωπο", είπα.

Συμφωνήθηκε ότι ο Λένιν θα έπαιρνε την πρωτοβουλία να προτείνει αυτή την επιτροπή της Κεντρικής Επιτροπής για να καταπολεμήσει το γραφειοκρατισμό "γενικά" και ειδικότερα το Όργκμπιρό. Υποσχέθηκε να ξανασκεφτεί τις "παραπέρα" οργανωτικές λεπτομέρειες του ζητήματος.[252]

Ο Στάλιν με τη (συνειδητή ή ασυνείδητη) βοήθεια των γραμματέων του Λένιν και την συνενοχή όλων των ηγετών του κόμματος εκτός του Τρότσκι, πέτυχε να μη γίνει ο βομβαρδισμός του Λένιν στο Δωδέκατο Συνέδριο. Όταν οι αντιπρόσωποι συναντήθηκαν τελικά το Μάη του 1924, ο Λένιν ήταν ήδη τέσσερις μήνες στο Μαυσωλείο της Κόκκινης Πλατείας. Η επιστολή του προς το Συνέδριο παρουσιάστηκε σαν αποτέλεσμα της ασθένειάς του και όχι σαν γράμμα του "αληθινού Λένιν".[253] Όλοι οι επικεφαλής των κύριων αντιπροσωπειών τοποθετήθηκαν υπέρ του να μη ληφθεί υπόψη η Διαθήκη του. Μπορούμε να πούμε ότι κυριολεκτικά ο Λένιν πέθανε αιχμάλωτος της σταλινικής μηχανής, που του αρνήθηκε τη δυνατότητα να δράσει σαν πολιτικός ηγέτης -ή ακόμα και σαν πολιτικό πρόσωπο- μέσα στο Κόμμα.

Στους τελευταίους μήνες της ζωής του, ο Λένιν δεν ασχολήθηκε όσο έπρεπε με το ποιός θα αναλάμβανε τον αγώνα ενάντια στη γραφειοκρατία. Σίγουρα όχι ο κομματικός μηχανισμός, που ήταν ο ίδιος βαθιά γραφειοκρατικοποιημένος· ούτε η Κεντρική Επιτροπή, που ο Λενιν ήθελε να επεκταθεί σε όργανο εκατοντάδων εργατών που εξακολουθούν να δουλεύουν στην παραγωγή, κι όχι κομματικών λειτουργών πλήρους απασχόλησης. Οι μπολσεβίκοι εργάτες-μέλη; Η ευρύτερη μάζα των εργατών; Ο Λένιν εξέταζε το πρόβλημα απ' όλες τις πλευρές, αλλά δεν μπόρεσε να βρει οριστική απάντηση.

Ο Μπουχάριν αρνήθηκε να κάνει έκκληση στα μέλη του Κόμματος ενάντια στην ηγεσία· αυτό ήταν και η καταστροφή του. Ο Τρότσκι δίστασε μεταξύ 1923 και 1927, κάποτε απευθύνοντας άμεση έκκληση στα μέλη, κάποτε περιορίζοντας

[252] Τρότσκι, *Stalin*, τόμος 2, σελ.177-78.

[253] Δες την αναφορά των συζητήσεων του Σοβιετικού μυθιστοριογράφου Alexander Bek με τους γραμματείς του Λένιν, στα *Nouvelles de Moscou*, 23 Απρίλη 1989.

τον αγώνα στα ηγετικά όργανα. Μονο μετά το 1927, έγινε σαφής η θέση του με συνεκτική έκκληση σε όλο το συνειδητό προλεταριάτο. Δεν υπάρχει σήμερα αμφιβολία ότι το βάθος αυτής της θερμιδοριανής αντίδρασης δεν άφηνε άλλη επιλογή. Το μόνο ζήτημα είναι αν θα έπρεπε να είχε υιοθετηθεί νωρίτερα, από το 1923.

Εκείνοι οι συγγραφείς που βλέπουν τα λάθη του Λένιν το 1921 σαν αποφασιστικά για τη νίκη της σταλινικής ομάδας μοιραία υποτιμούν τη στροφή στους κοινωνικούς συσχετισμούς δύναμης που υπήρξε στη Σοβιετική Ρωσία. Ούτε ο Λένιν ούτε ο Τρότσκι ούτε καμιά ομάδα του Κόμματος θα μπορούσαν να πετύχουν μια πολιτική επαναδραστηριοποίηση των μαζών της ρωσικής εργατικής τάξης στα 1923 -και χωρίς αυτήν, ο γραφειοκρατικός στραγγαλισμός της κοινωνίας δε θα μπορούσε να συντριβεί όπως μπορεί να γίνει σήμερα. Μόνο αν το Κόμμα σα σύνολο είχε κινητοποιηθεί ενάντια στη γραφειοκρατία θα υπήρχε περίπτωση επιτυχίας. Νά πώς είδε αργότερα το ζήτημα ο Τρότσκι:

> Αναρίθμητοι κριτικοί, δημοσιολόγοι, ανταποκριτές, ιστορικοί, βιογράφοι και διάφοροι ερασιτέχνες κοινωνιολόγοι έχουν κάνει διαλέξεις στην Αριστερή Αντιπολίτευση από καιρού εις καιρόν για τα λάθη της, λέγοντάς πως η στρατηγική της Αριστερής Αντιπολίτευσης δεν ήταν εφικτή από τη σκοπιά του αγώνα για την εξουσία. Όμως, αυτή η ίδια η προσέγγιση στο ζήτημα ήταν λανθασμένη. Η Αριστερή Αντιπολίτευση δεν μπορούσε να καταλάβει την εξουσία και δεν ήθελε καν να το κάνει -και πάντως όχι οι πιο λαμπροί της ηγέτες. Ένας αγώνας για εξουσία από την Αριστερή Αντιπολίτευση, από μια επαναστατική μαρξιστική οργάνωση, ήταν νοητός μόνο κάτω από συνθήκες επαναστατικής ανόδου... Αλλά, στη διάρκεια των αρχών της δεκαετίας του είκοσι και αργότερα, δεν υπήρχε επαναστατική άνοδος στη Ρωσία, το αντίθετο μάλιστα.[254]

Αυτές οι αράδες ανασκευάζουν εκ των προτέρων τήν κατά τ' άλλα άριστη επισκόπηση του αγώνα μεταξύ ομάδων στο ΚΚΣΕ το 1922-23, στην οποία ο Βίκτορ Ντανίλοφ γράφει: "Ο αγώνας ενάντια στην προσωπική εξουσία πρέπει να είναι και αγώνας για την εξουσία (αν και φυσικά όχι προσωπική εξουσία)".[255] Ένας επαναστάτης προλετάριος μπορεί να

[254] *Stalin*, σελ.229-30.

[255] V.Danilov, "We are Starting to Learn about Trotsky", μεταφρασμένο στο *History*

αγωνιστεί για την εξουσία της δικής του τάξης στη βάση της ενεργητικής της κινητοποίησης. Αλλιώς, η "πάλη για εξουσία" είναι είτε καταδικασμένος πραξικοπηματισμός, είτε, ακόμα χειρότερα, αιχμάλωτη ξένων ταξικών δυνάμεων, εν προκειμένω της γραφειοκρατίας.

Βοήθησαν άραγε οι υποκαταστατικές διατυπώσεις των Λένιν και Τρότσκι το 1920-21, παρά τον κατοπινό τους αγώνα ενάντια στην γραφειοκρατία, την ανάπτυξη της γενικής ιδεολογίας που συνέτριψε το Μπολσεβίκικο Κόμμα; Σ' ένα συγκεκριμένο βαθμό, αναμφίβολα -αλλά πολύ λιγότερο απ' ό,τι συχνά υποθέτουμε. Γιατί οι ηγέτες του Κόμματος και τα στελέχη είχαν επιλογή μεταξύ των θέσεων που εκφράστηκαν το 1920-21 και εκείνων του 1922-23, που στο κάτω κάτω ήταν σύμφωνες με την μπολσεβίκικη παράδοση μέχρι το 1919. Πολλοί παλιοί μπολσεβίκοι πήγαν με την Αντιπολίτευση το 1923. Ο Μπουχάριν τουλάχιστον δίσταζε μέχρι την αρχή του 1923. Έτσι ο απολογισμός είναι ότι η πλειοψηφία των στελεχών πήρε λάθος αποφάσεις για δικούς της λόγους, όχι επειδή παραπλανήθηκε από τον Λένιν.

Πράγματι, υλικό αρχείου που πρόσφατα ανακαλύφθηκε, δημοσιεύθηκε ή δημοσιοποιήθηκε για πρώτη φορά, έριξε νέο φως στη στάση του Λένιν. Φαίνεται ότι, στα βασικά ζητήματα της εργατικής δημοκρατίας, ο Λένιν δεν ήταν ακόμα βέβαιος, την εποχή του Δέκατου Συνεδρίου. Είναι γνωστό ότι, σε αντίθεση με το νεοφώτιστο Ριαζανόφ, ο Λένιν υπερασπίστηκε το δικαίωμα των μελών να συγκροτούν τάσεις και να έχουν εκπροσώπους στα συνέδρια εκλεγμένους στη βάση διαφορετικών πολιτικών προγραμμάτων, την ίδια στιγμή που ανοιχτά μιλούσε ακόμα υπέρ της απαγόρευσης των ομαδοποιήσεων. Παρόμοια, ήθελε να συμπεριλάβει τους αντιπροσώπους των αντιπολιτευόμενων τάσεων και των απαγορευμένων ομάδων στην Κεντρική Επιτροπή. Όταν ο Σλιάπνικοφ εξέφρασε το φόβο του για την καταστολή, ο Λένιν απάντησε ότι η πλατφόρμα της Εργατικής Αντιπολίτευσης τυπώθηκε σε 250.000 αντίγραφα και συζητήθηκε σε όλο το Κόμμα.

Επιπλέον, σύμφωνα με τον Αντρέι Σορόκιν, ο Λένιν υποτίθεται ότι είχε δηλώσει σε ένα ώς τώρα αδημοσίευτο μέρος της ομιλίας του στο ίδιο συνέδριο:

Workshop Journal, Άνοιξη 1990, από το σιβηριανό περιοδικό *Ekis*, νο. 9-10, 1989.

> Κάθε ανάδυση κουλάκων και η ανάπτυξη μικροαστικών σχέσεων προφανώς οδηγεί σε αντίστοιχα πολιτικά κόμματα... Η επιλογή μπροστά μας δεν είναι το να επιτρέψουμε ή όχι να αναπτυχθούν αυτά τα κόμματα -αυτά γεννιούνται αναπόφευκτα από τις μικροαστικές οικονομικές σχέσεις. Η μόνη επιλογή που έχουμε, και που είναι μάλιστα σε αυτό περιορισμένη, είναι ανάμεσα στις μορφές συγκέντροποίησης και συντονισμού των δραστηριοτήτων αυτών των κομμάτων.

Φαίνεται σ' αυτό το σημείο, λέει ο Σορόκιν, ότι ο Λένιν είναι έτοιμος να κάνει άλλο ένα βήμα και ν' αναγνωρίσει την αντικειμενική ανάγκη για ένα πολυκομματικό σύστημα σαν μορφή "συγκέντροποίησης" των πολιτικών δυνάμεων:

> Ταυτόχρονα όμως, τόνιζε ότι οι Μενσεβίκοι και οι Σοσιαλεπαναστάτες -τα λιγότερο από τους Μπολσεβίκους ριζοσπαστικά ρωσικά σοσιαλιστικά κόμματα- θα έπρεπε να έχουν μόνο το δικαίωμα να χειρίζονται οικονομικά ζητήματα, στους συνεταιρισμούς, και με την προϋπόθεση ότι υπάρχει "συστηματική επίδραση και έλεγχος" πάνω τους από τους κομμουνιστές... Αλλά στα τελευταία του χρόνια ο Λένιν σκεφτόταν διαρκώς να αλλάξει το πολιτικό σύστημα του Σοβιετικού κράτους. Σ' ένα προσχέδιο γραμμένο στις αρχές του 1922 για ένα άρθρο που θα ονομαζόταν "Σημειώσεις ενός Δημοσιολόγου", μιλά επανειλημμένα για "τους Μενσεβίκους και τη νομιμοποίησή τους.[256]

Η πραγματική τραγωδία της Ρωσικής Επανάστασης εκείνη την ιστορική στιγμή ήταν ότι τα ηγετικά στελέχη του Μπολσεβίκικου Κόμματος κατάλαβαν τελικά τον κίνδυνο του Σταλινικού Βοναπαρτισμού και δεσποτισμού[257] -*αλλά όχι όλοι*

---

[256] Ο Andrei Sorokin (μέλος του Ινστιτούτου Μαρξισμού-Λενινισμού του ΚΚΣΕ) στο *Soviet Weekly*, 3 Μάη 1990. Ο Samuel Farber (*Before Stalinism*, Cambridge 1990) δίνει μια πολύ πιο κριτική περιγραφή της στάσης του Λένιν και του Τρότσκι απέναντι στη σοβιετική δημοκρατία από το 1918 και μετά. Ισχυρίζεται ότι ο Λένιν αντιτάχθηκε στην νομιμοποίηση άλλων σοβιετικών κομμάτων, που είχε προταθεί μεταξύ άλλων και από έναν αξιωματούχο της Τσεκά. Αλλά τα στοιχεία που έρχονται πρόσφατα στο φως, καθώς και η αναφορά του ίδιου του Farber, είναι πολύ πιο αντιφατικά. Αυτός ο ίδιος δηλώνει ότι το 1921 ο Κάμενεφ και ο Μπουχάριν ήταν υπέρ μιας τέτοιας νομιμοποίησης.

Ουσιαστικά από την εποχή που δημιουργήθηκε η Τσεκά, έδειξε μια έντονη τάση αυτονόμησης και πολλοί -ο Latsis σαφέστερα απ'όλους- προσπάθησαν να θεωρητικοποιήσουν αυτή τη διαδικασία. Τον ίδιο καιρό, σοβαρά φαινόμενα υλικής διαφθοράς άρχισαν να εμφανίζονται στις γραμμές της. Δες, την οξύτατη καταγγελία του V.A.Zhdanov, στις 11 Ιουλίου 1918, που παρατίθεται στα *Nouvelles de Moscou*, 2 Απρίλη 1989. Τέτοια κριτική υποστηρίχτηκε συχνά από τον Λένιν.

[257] Ο Ντζερζίνσκι λέγεται πως δήλωσε στα μέσα της δεκαετίας του είκοσι ότι

μαζί και ταυτόχρονα, μάλλον αργότερα παρά νωρίτερα, όταν δεν μπορούσε πλέον να εμποδιστεί να φτάσει στα άκρα στα μέσα με τέλη της δεκαετίας του τριάντα. Ουσιαστικά αυτή η καθυστέρηση οφειλόταν σε έλλειψη κατανόησης ενός νέου κοινωνικού φαινομένου, της ανόδου στην εξουσία της προνομιούχας γραφειοκρατίας σε ένα κράτος εργατών. Σχεδόν όλα εκείνα τα στελέχη πλήρωσαν ακριβά την καθυστέρηση με τη ζωή τους.

5. Υποκαταστατισμός και άλλα μαρξιστικά ρεύματα

Ήδη τονίσαμε ότι η ρεφορμιστική σοσιαλδημοκρατία ανέπτυξε καθαρά υποκαταστατικές ιδεολογίες πολύ πριν ο Λένιν και ο Τρότσκι κάνουν το μοιραίο τους άλμα το 1920-21. Είναι επίσης σημαντικό να καταλάβουμε ότι μια τέτοια παρεκτροπή δεν ήταν με κανένα τρόπο μονοπώλιο των μπολσεβίκων στο αποκαλούμενο μαρξιστικό στρατόπεδο, στο οποίο οι σημερινοί σοσιαλδημοκράτες δεν ανήκουν πια. Υπήρχε και στη σκέψη των δύο κύριων Δυτικοευρωπαίων μαρξιστών, του Otto Bauer, και του Αντόνιο Γκράμσι.

Οι σπόροι του υποκαταστατισμού βρίσκονται ήδη στα πρώιμα γραπτά του Otto Bauer για τη Ρωσική Επανάσταση, που ταυτόχρονα δείχνουν μια διορατικότητα για τους κινδύνους της γραφειοκρατικοποίησης που μόνο η Ρόζα Λούξεμπουργκ την ξεπέρασε.[258] Αλλά οι καθαρότερες διατυπώσεις των υποκατα-

---

γεννιόταν ένας Σοβιετικός Βοναπάρτης, που θα σκότωνε όλους τους Μπολσεβίκους ηγέτες. Αλλά δεν είναι σαφές αν, ακόμα και τότε, πίστευε, όπως τόσοι το 1923-24, ότι αυτόν το ρόλο θα τον έπαιζε μάλλον ο Τρότσκι κι όχι ο Στάλιν.

[258] "Έτσι, σε εκπληκτικά σύντομο χρονικό διάστημα, μια εξαιρετικά δυνατή κεντρική εξουσία βγήκε από την αναρχία που ήταν η πρώτη, άμεση συνέπεια της Οκτωβριανής Επανάστασης -μια εξουσία που, βασισμένη σ' ένα στρατό κι έναν τεράστιο κρατικό μηχανισμό, μεταμόρφωσε τα τοπικά σοβιέτ σε όργανα που δεν κυβερνούσαν παρά τον εαυτό τους και διασφάλισε για λογαριασμό της την κρίσιμη εξουσία σ' όλη τη χώρα...

Υπάρχει κίνδυνος οι προλετάριοι να αποδυναμωθούν υπερβολικά από τον τεράστιο μηχανισμό κυριαρχίας που στήθηκε από πάνω τους. Και στο μέτρο που συμβαίνει αυτό, το προλεταριάτο χάνει τη δύναμη να διευθύνει και να ελέγχει το μηχανισμό κυριαρχίας που έστησε. Η διατακτική δομή της σοβιετικής γραφειοκρατίας και του Κόκκινου Στρατού αρχίζει να αποσπάται από τη δική του προλεταριακή γενέθλια γη και ανεξαρτητοποιείται. Απειλεί να γίνει μια αυτόνομη εξουσία πάνω από την τάξη που δεν αντιπροσωπεύει παρά την ιδέα του προλεταριάτου, αλλά της οποίας η δεσποτική δύναμη στην πραγματικότητα ασκείται όχι μόνο πάνω στην αστική και την

στατικών ιδεών ήρθαν μετά τις ήττες του 1933 και 1934, ειδικά στο τελευταίο του σημαντικό βιβλίο, *Die illegale Partei*,[259] και στις διαλέξεις του για την πολιτική οικονομία στο Εργατικό Πανεπιστήμιο της Βιέννης.

Αρχίζοντας, σαν τον Λένιν στο *Τι Να Κάνουμε;*, από τα προβλήματα της κομματικής οργάνωσης που προκύπτουν σε συνθήκες παρανομίας (ασφάλεια, μυστικότητα, συνωμοτισμός, κτλ.), ο Μπάουερ θεωρητικοποιεί μια μορφή δημοκρατικού συγκεντρωτισμού χωρίς καμία αυτονομία για τις τοπικές οργανώσεις ή για τις πλατιές δημοκρατικές διεργασίες, αλλά και χωρίς μια υπερβολή αυταρχισμού που θα απειλούσε να καταλήξει σε "προσωπική δικτατορία".[260] Στην ανάλυσή του για τη μετάβαση από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό, ωστόσο, ο Μπάουερ προχωρεί πολύ περισσότερο. Συνειδητοποιεί τον κίνδυνο η διοίκηση της κρατικής βιομηχανίας να γραφειοκρατικοποιηθεί και κατακρίνει την υπερβολική εξουσία των διευθυντών εργοστασίων στην ΕΣΣΔ.[261] Αλλά επιμένει στην ανάγκη για δυαδικότητα των λειτουργιών μέσα στο "σοσιαλιστικό εργοστάσιο": από τη μία οι παραγωγοί, από την άλλη οι διοικητές. Η "βιομηχανική δημοκρατία" θα έπρεπε να πάρει τη μορφή συν-διαχείρισης, όχι αυτο-διαχείρισης. Αν οι εργάτες διαχειρίζονταν μόνοι τους τα εργοστάσια, αυτό θα οδηγούσε αναπόφευκτα σε "εργοστασιακό εγωισμό" (κορπορατισμό) και θα επέτεινε τις εσωτερικές διαιρέσεις, τον ανταγωνισμό και τις αντιφάσεις μέσα στην εργατική τάξη.[262] Η οικονομική διοίκηση είναι απαραίτητο όργανο για την "διαιτησία" αποκλινόντων συμφερόντων μέσα στην εργατική τάξη.

Από αυτή τη απολογία της εργατικής γραφειοκρατίας, που μοιάζει πολύ με την κλασική αστική απολογία της γραφειοκρατίας γενικά, πηγάζουν αναγκαστικά και ορισμένα άλλα πράγματα. Καταρχήν, πρέπει να απαγορευτούν οι απεργίες. Οι εργάτες "πρέπει να καταλάβουν" τις απαιτήσεις μιας

αγροτική τάξη, αλλά και πάνω στη μάζα του ίδιου του προλεταριάτου". Otto Bauer, "Bolschewismus oder Sozialdemokratie", (1920) στο *Werkausgabe*, τόμος 2, Βιέννη 1976, σελ.279-280.

[259] "Die illegale Partei", στο *Werkausgabe*, τόμος 4.

[260] Ο.π., σελ.491-93.

[261] "Einführung in die Volkswirtschaftslehre", ο.π., σελ.866, 967-69.

[262] Ο.π., σελ.854, 859, 861.

αποτελεσματικής διοίκησης εργοστασίου[263]. Πράγματι, τώρα "είναι κουτό να αγανακτούμε για το δεσποτισμό που επικρατεί στα ρωσικά εργοστάσια".[264] Και υπάρχει μάλιστα και μια μερική απολογία για την τρομοκρατία του Στάλιν και τις Δίκες της Μόσχας.[265] Είναι μακρύς ο δρόμος από την καταγγελία των κινδύνων της γραφειοκρατίας του 1918-20. Η "βιομηχανική αποτελεσματικότητα" (εν προκειμένω μικροοικονομική) πρέπει να προηγηθεί όλων των άλλων.

Χωρίς να πάει τόσο μακριά όσο ο Όττο Μπάουερ, ο Γκράμσι στα *Τετράδια Φυλακής* του, επιστρέφει κι αυτός σε μορφές του υποκαταστατισμού, σε πλήρη αντίθεση με τις θέσεις που νωρίτερα είχε αναπτύξει στο *Ordine Nuovo*. Έτσι, θεωρεί πως όλα τα πολιτικά κόμματα "επιτελούν μια αστυνομική λειτουργία" που κατευθύνεται όχι μόνο ενάντια στις αντιδραστικές τάξεις αλλ' ακόμα και ενάντια στα καθυστερημένα τμήματα των μαζών.[266] Ο Γκράμσι συνδέει τον "πόλεμο θέσεων" (παρόμοιο με το *Ermattungsstrategie* του Κάουτσκι) με τον υποκαταστατισμό:

> Ο πόλεμος θέσεων απαιτεί τεράστιες θυσίες απεριόριστων μαζών κόσμου. Έτσι μια άνευ προηγουμένου συγκέντρωση ηγεμονίας [εξουσίας] είναι απαραίτητη, και άρα και μια πιο "παρεμβατική" κυβέρνηση, που θα κάνει πιο ανοιχτή επίθεση ενάντια στους αντιπολιτευόμενους και θα οργανώνει μόνιμα το "αδύνατο" εσωτερικής αποσύνθεσης -με κάθε είδους ελέγχους, πολιτικούς, διοκητικούς, κτλ., ενδυνάμωση των ηγεμονικών "θέσεων" της κυρίαρχης ομάδας, κτλ.[267]

Στη σκέψη τόσο του Όττο Μπάουερ όσο και του Γκράμσι, μια παροδική υποχώρηση του μαζικού κινήματος μεταφράζεται σε μια στρατηγική που εξανεμίζει τη δυνατότητα νέων εξεγέρσεων και συνεπώς ευρείας αυτοδραστηριοποίησης και αυτοοργάνωσης των μαζών για τα δικά τους άμεσα συμφέροντα. Το κόμμα, αν όχι μια μικρή ομάδα κομματικών ηγετών, υπαγορεύει σ' ένα ανυπόταχτο προλεταριάτο το τί είναι ιστορικά "αναγκαίο" και τι "αναπόφευκτο".

---

[263] Ο.π., σελ.862, 863-64.
[264] Ο.π., σελ.865.
[265] "Der Trotzkismus und die Trotzkistenprozesse", *Der Kampf*, 1937, No.3, στο *Werkausgabe*, τόμος 9, σελ. 711-12, 716-17.
[266] Αντόνιο Γκράμσι, *Selections from the Prison Notebooks*, έκδοση των Quintin Hoare και Geoffrey Nowell-Smith, Λονδίνο 1971, σελ.155.
[267] Ο.π., σελ. 238-39.

Στη βάση βρίσκεται μια ιδεαλιστική μάλλον παρά υλιστική σύλληψη του κόμματος, πράγμα εντυπωσιακό ιδιαίτερα στην περίπτωση του Μπάουερ που ήταν ένας από τους πρώτους που κατήγγειλε ακριβώς μια τέτοια παραμόρφωση. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι, ενώ ο Μπάουερ ολισθαίνει προς τον υποκαταστατισμό μέσω της τάσης του για ωμό, μηχανιστικό ντετερμινισμό (αιτιοκρατία), ο Γκράμσι παραπλανείται από την βολονταρίστικη διακήρυξή του για ταύτιση της θεωρίας και της πράξης, η οποία αρνείται τις δυνητικές και πραγματικές αντιφάσεις μεταξύ των δύο.[268]

6. Ρεαλπολιτίκ και υποκαταστατισμός

Οι συλλήψεις των Κάουτσκι, Μπάουερ και Γκράμσι, που μόλις πραγματευθήκαμε, αγγίζουν την ίδια την ουσία της οπορτουνιστικής ρεαλπολιτίκ. Είναι αυτό που, για να μιλήσουμε έτσι, συνδέει τον σοσιαλδημοκρατικό και τον σταλινικό (ή νεοσταλινικό) υποκαταστατισμό.

Φυσικά, το πρόβλημα της μεταβολής των σχέσεων εξουσίας στην κοινωνία, της κατάκτησης "τμημάτων εξουσίας", βρίσκεται στην καρδιά της πολιτικής γενικά. Οι συντηρητικές πολιτικές τείνουν να διατηρήσουν αυτές τις σχέσεις, οι επαναστατικές πολιτικές να τις ανατρέψουν. Οι ρεφορμιστικές πολιτικές τείνουν να τις τροποποιήσουν επιμέρους, χωρίς θεμελιακή αλλαγή.

Το αν μια τέτοια αλλαγή είναι δυνατή ή όχι, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα, προσδιορίζει με κρίσιμο τρόπο τις πολιτικές επιλογές. Νά γιατί η πολιτική τόσο συχνά περιγράφεται σαν η τέχνη (ή η επιστήμη-συν-τέχνη) του δυνατού. Αλλά αμέσως έρχονται στο μυαλό αρκετές αντιφάσεις αυτής της τετριμένης διατύπωσης. Είναι τα σύνορα ανάμεσα στο

[268] Ο John Hoffman (*The Gramscian Challenge*, Λονδίνο 1984) κατορθώνει να παρουσιάσει τον Τρότσκι σαν τον κύριο συνήγορο της καταστολής της εργατικής τάξης στη Σοβιετική Ένωση. Μια ζωή αγώνα ενάντια στον υποκαταστατισμό, δεκαεφτά χρόνια πάλης ενάντια στον γραφειοκρατικό δεσποτισμό, σβήνουν με μια μολυβιά. Όσο για τον Στάλιν, αυτός υποτίθεται ότι είχε μια πιο λογική στάση που συνδύαζε την καταπίεση με μια συναίνεση από τα κάτω. Ένα εκατομμύριο κομμουνιστές σκοτώθηκαν -με "συναίνεση από τα κάτω";

δυνατό και το αδύνατο τόσο άκαμπτα; Μπορεί το αδύνατο να γίνει δυνατό μές από τη συνειδητή επαναστατική μαζική δραστηριότητα; Μπορεί σήμερα κάποια δυνατά να αναπτύσσονται χωρίς να φτάσουν σε πλήρη σαφήνεια. Εκείνο που μοιάζει αδύνατο βραχυπρόθεσμα, μπορεί πολύ καλά να γίνει δυνατό μακροπρόθεσμα -για παράδειγμα, η εκστρατεία της Δεύτερης Διεθνούς για την ημέρα των οκτώ εργάσιμων ωρών ή η μαζική ζύμωση για καθολικό δικαίωμα ψήφου.[269]

Επιπλέον, μπορεί να συμβεί η οπορτουνιστική ρεαλπολιτίκ, ενώ με τους δικούς της όρους να είναι άμεσα επιτυχημένη, στην πραγματικότητα να μειώσει μακροπρόθεσμα τις δυνατότητες μιας ριζικής αλλαγής που θα μπορούσαν να αναπτύσσονταν με διαφορετικό σύνολο πρακτικών. Ή μπορεί μαζικές δράσεις που δεν οδηγήσουν άμεσα σε καρπούς να έχουν μακροπρόθεσμα θετικά αποτελέσματα στο επίπεδο της μαζικής συνειδητοποίησης.

Αυτές οι σκέψεις, και άλλες πολλές, σίγουρα δε δίνουν πλήρη απάντηση στο βασικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει το εργατικό κίνημα, με το οποίο καταπιάστηκαν οι Κάουτσκι, Μπάουερ και Γκράμσι σε συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές: δηλαδή, ποιά μορφή να πάρει η σοσιαλιστική ταξική πολιτική κάτω από συνθήκες αντικειμενικά μη επαναστατικές; Αλλά τουλάχιστον αποκαλύπτουν τις παγίδες της οπορτουνιστικής, για να μην πούμε χυδαίας, ρεαλπολιτίκ. Μια υπερβολική έμφαση σε ό,τι φαίνεται άμεσα δυνατό και επιθυμητό μπορεί να μας τυφλώσει σε σχέση με τα πιο μακροπρόθεσμα αποτελέσματα και αντιφάσεις.[270]

---

[269] Για την έννοια του λανθάνοντος στον ιστορικό υλισμό, δες το κεφάλαιο 5 παρακάτω.

[270] Όταν ο Στάλιν προσάρτησε τη Δυτική Ουκρανία και τη Δυτική Λευκορωσία με τους όρους της συμφωνίας του με τον Χίτλερ, δεν κέρδισε ούτε είκοσι τέσσερις ώρες χρόνο σε σχέση με την ενδεχόμενη στρατιωτική επέλαση των Ναζί (εκτός από το φρούριο του Μπρετ-Λιτόβσκ). Ακόμα και οι άμεσα στρατιωτικές απώλειες μπορεί να υπήρξαν μεγαλύτερες από τα οφέλη αυτής της πολιτικής. Από την άλλη, οι μακροπρόθεσμες πολιτικές συνέπειες ήταν καταστροφικές. Τα μυστικά πρωτόκολλα της συμφωνίας με τον Χίτλερ απαγόρευαν αυστηρά κάθε προπαγάνδα υπέρ μιας ανασύστασης πολωνικού κράτους, και το Πολωνικό Κομμουνιστικό Κόμμα διαλύθηκε προκειμένου να υποβοηθηθεί η επιβολή αυτών των μέτρων σ' έναν λαό που αντιστεκόταν. Έτσι, μετά την αλλαγή των συμμαχιών το 1941, το αντισοβιετικό μένος ήταν τέτοιο και ο πολωνικός εθνικισμός τόσο ξεσηκωμένος που οι Πολωνοί Κομμουνιστές βρέθηκαν να μην μπορούν να καθοδηγήσουν τον εθνικό απελευθερωτικό αγώνα έτσι όπως έκαναν οι σύντροφοί τους στη Γιουγκοσλαβία.

Όταν οι ενέργειες της ρεαλπολιτίκ πηγαίνουν ενάντια σε ό,τι μεγάλα τμήματα των μαζών θεωρούν συμφέρον τους, πρέπει να επιβληθούν ενάντια στη θέλησή τους. Στην πραγματικότητα, αφού η ρεαλπολιτίκ σημαίνει υψηλό βαθμό υπεράσπισης του στάτους κβο -που είναι εκμεταλλευτικό και καταπιεστικό για τις πλατιές μάζες- αυτή η αντίφαση είναι σχεδόν αναπόφευκτη. Μερικές πρακτικές του υποκαταστατισμού, αν όχι ο ίδιος ο υποκαταστατισμός σαν τέτοιος, συνδέονται γι' αυτό αναπόσπαστα με την οπορτουνιστική ρεαλπολιτίκ.

Η ρεαλπολιτίκ δε θα πρέπει με κανένα τρόπο να συγχέεται με την πάλη για μεταρρυθμίσεις. Είναι απολύτως δυνατό να συνδυαστεί η αποφασιστική πάλη για άμεσα υλοποιήσιμες μεταρρυθμίσεις με τη συστηματική αντικαπιταλιστική εκπαίδευση και προπαγάνδα. Εκείνο που είναι αδύνατο, τουλάχιστον με κάποια πειστικότητα, είναι να συνδυαστεί μια τέτοια εκπαίδευση και προπαγάνδα με την συναινετική πολιτική -δηλαδή με την υπεράσπιση του κατεστημένου και το μοίρασμα της εξουσίας με την άρχουσα τάξη.[271]

Η πάλη για μεταρρυθμίσεις και η πάλη για τον τελικό στόχο της ριζικής κοινωνικής μεταμόρφωσης σχετίζονται προφανώς μεταξύ τους με ένα διαλεκτικό τρόπο. Αυτό συνεπάγεται ότι η σεκταριστική αποχή από τους άμεσους αγώνες, ή ακόμα και η απόρριψή τους, είναι τόσο βλαβερή για τη σοσιαλιστική υπόθεση όσο είναι και η οπορτουνιστική ρεαλπολιτίκ. Χωρίς την κατάκτηση επι μέρους μεταρρυθμίσεων, οι εργαζόμενοι κινδυνεύουν να μετατραπούν σε μια μάζα απογοητευμένων και εξαθλιωμένων, ικανών ίσως για περιοδικές εξεγέρσεις πείνας αλλά όχι και για σοβαρή πρόκληση στην υπάρχουσα τάξη πραγμάτων. Χωρίς την εμπειρία πλατιών μαζικών αγώνων, οι εργαζόμενοι είναι ανίκανοι να φθάσουν τα επίπεδα αυτοοργάνωσης και συνειδητοποίησης που είναι απαραίτητα για ένα πετυχημένο αγώνα για μια νέα κοινωνία. Και, αν δεν συμμετάσχουν οι σοσιαλιστές σε τέτοιους αγώνες, προσπαθώντας να κερδίσουν πολιτική ηγεμονία σε αυτούς, θα είναι ανίκανοι να επηρεάσουν σοβαρά την ιστορική διαδικασία.

Για όλους αυτούς ακριβώς τους λόγους, οι πειρασμοί της ρεαλπολιτίκ είναι πραγματικοί πειρασμοί· οι αντιφάσεις των

[271] Αυτή τη έννοια της συναινετικής πολιτικής, που συνεπάγεται από τη χυδαία ρεαλπολιτίκ, θα την πραγματευτούμε αργότερα, στο κεφάλαιο 5.

μερικών κατακτήσεων, που αναλύθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, είναι πραγματικές αντιφάσεις. Για να αποφευχθεί η δίδυμη παγίδα του οπορτουνισμού και του σεκταρισμού, είναι απαραίτητο να αφομοιωθούν τα ιστορικά μαθήματα συγκεκριμένων ταξικών αγώνων, και να εμπλουτισθούν με κριτική εξέταση των σύγχρονων εμπειριών.

Ο τελευταίος λόγος για αυτά τα ζητήματα μπορεί και πάλι να δοθεί στον Καρλ Μαρξ. Το 1865 έγραψε στο φίλο του Ludwig Kugelmann:

> Πιστεύω ότι ο Schweitzer και οι άλλοι έχουν ειλικρινείς προθέσεις, αλλά είναι *"ρεαλιστές πολιτικοί"*. Θέλουν να συμβιβαστούν με τις *υπάρχουσες* συνθήκες και αρνούνται ν' αφήσουν αυτό το προνόμιο της "ρεαλιστικής πολιτικής" στην αποκλειστικότητα των κυρίων Miquel και Σία... Ξέρουν ότι ο εργατικός τύπος και το εργατικό κίνημα στην Πρωσία (και συνεπώς και στην υπόλοιπη Γερμανία) υπάρχει μόνο χάρη στην αστυνομία. Έτσι θέλουν να πάρουν τα πράγματα όπως είναι, και να μην ερεθίζουν την κυβέρνηση, κτλ., όπως ακριβώς οι δικοί μας "ρεπουμπλικανοί" ρεαλιστές πολιτικοί που επιθυμούν να "ανεχτούν" έναν Χοεντσόλερν *αυτοκράτορα*. Αφού όμως εγώ δεν είμαι "ρεαλιστής πολιτικός", μαζί με τον Ένγκελς, θεωρήσαμε ότι είναι απαραίτητο να ενημερώσουμε τη *Σοσιαλδημοκρατία* με δημόσια δήλωση (που πιθανά θα δείς σύντομα σε κάποιες εφημερίδες) ότι έχουμε πρόθεση να παραιτηθούμε.[272]

7. Η ψυχολογική διάσταση του υποκαταστατισμού

Στα κεφάλαια 2 και 3 συχνά αναφερθήκαμε στις ψυχολογικές πλευρές της διαδικασίας γραφειοκρατικοποίησης των μαζικών εργατικών οργανώσεων. Η υποκατάσταση της εργατικής τάξης από το μηχανισμό σαν αντικείμενο αυταπόδεικτης νομιμοφροσύνης περιλαμβάνει και προσδιορισμούς στο επίπεδο της ατομικής ψυχολογίας. Μια "στρατοπεδική" άποψη του κόσμου, η έλξη του να είναι κανείς τμήμα μιας δομής εξουσίας, οι ενοχές μικροαστών διανοουμένων απέναντι "στο κόμμα που ενσαρκώνει την εργατική τάξη", όλα μπορούν να

[272] Επιστολή στον Kugelmann, 23 Φλεβάρη 1865, από το *Marx-Engels Selected Correspondence*, Μόσχα 1975, σελ.159.

μπουν σε μια δομή χαρακτήρα που εύκολα μπορούν να την χειραγωγήσουν επαγγελματίες γραφειοκράτες. Ο Vittorio Vidali, ο μέλλων σταλινικός δολοφόνος των POUMιστών, τροτσκιστών και αναρχικών στην Ισπανία, έδωσε κάποτε μια ανατριχιαστική έκφραση σ' αυτά τα μισοκρυμένα κίνητρα, με μια επιστολή όπου δήλωνε την αφοσίωσή του στο Κόμμα και την προθυμία του να γίνει "σιδερένιος επαναστάτης" και "εκτελεστής της δικαιοσύνης".

> Και αν, τις πρώτες ημέρες, είχα κάποιες μικρές, σύντομες απογοητεύσεις στην επαφή με την πραγματικότητα, αργότερα κατάλαβα ότι οφείλονταν στην μικροαστική ατμόσφαιρα που δεν είχε ακόμα εξαφανιστεί από την ψυχή μου [sic] ... Αλλά τότε, ακόμα κι αυτή η φωνή από το παρελθόν... εξαφανίστηκε, εκδιώχτηκε από πλατύτερους ορίζοντες, Και είδα τους Κόκκινους στρατιώτες να βηματίζουν με τα επαναστατικά τους τραγούδια, με περήφανα, έξυπνα πρόσωπα, και την οπλισμένη νιότη και τα παιδιά που μιλούσαν πολιτικά. Μου αρέσουν οι σοβαροί άνθρωποι. Μια νέα κοινωνία, μεγάλη, θαυμαστή, υψώνει τους πύργους της υπεροχής της πάνω από την παλιά και ετοιμόρροπη...
>
> Ο μαρξιστής πρέπει να είναι ψυχρός ορθολογιστής. Ο Λενινιστής πρέπει να στοχεύει ίσια στο στόχο του... Γράψε για την εφημερίδα μας... Θυσίασε τη δική σου άποψη για κείνη του Κόμματος... Να είσαι άξιος της αγάπης των συντρόφων· δεν είναι τόσο δύσκολο. Σε λίγους μήνες θα δείς ότι όλες [sic] οι πόρτες θ' ανοίξουν".[273]

'Υστερα από μερικά χρόνια "εσύ" θα έχεις φυλακές γεμάτες όχι με αστούς ή κατασκόπους των ιμπεριαλιστών, αλλά με απλούς εργάτες και αγρότες.[274] 'Υστερ' από λίγα χρόνια "εσύ" θα έχεις δουλειά, θα σκοτώνεις τους συντρόφους σου.

Μπορούμε να συμπεράνουμε ότι τα γραφειοκρατικά οργανωτικά καθεστώτα, για να μην πούμε για τις γραφειοκρατικές δικτατορίες, αποδεσμεύουν μια *διαδικασία αρνητικής επιλογής* κατά την οποία άνθρωποι χωρίς χαρακτήρα, δύναμη θέλησης, ανεξαρτησία κρίσης και ικανότητα αντίστασης στις πιέσεις, ή και που επιδεικνύουν δουλικότητα και κονφορμισμό,

---

[273] Αναφέρεται από τον Daniel Aaron στο *New York Review of Books*, 15 Ιουνίου 1989, από την Dorothy Gallagher, *All the Right Enemies: The Life and Murder of Carlo Tresca*, Rutgers University Press, 1988.

[274] "Το χειρότερο ήταν ότι σ' ένα κράτος όπου υποτίθεται πως η εξουσία ανήκε στους εργάτες και τους αγρότες, οι περισσότεροι από τους κρατούμενους ήταν εργάτες ή αγρότες", Sandor Kopacsi, σελ.62.

μαζί με πρωτόγονα κίνητρα, αναπόφευκτα θα αναδειχτούν.[275] Αλλά όποιοι ψυχολογικοί μηχανισμοί κι αν εμπλέκονται, οι διαδικασίες της γραφειοκρατικοποίησης και σταλινοποίησης είναι βασικά κοινωνικό φαινόμενο. Υπάρχουν στην κοινωνία, σ' όλες τις ιστορικές περιόδους, άτομα σαδομαζοχιστικά. Σίγουρα δεν ήταν λιγότερα στη Ρωσία το 1917 ή 1918 απ' ό,τι το 1929 ή

[275] "Η κομματική ηγεσία το χρειάζεται [το απαράτ] να μείνει όπως είναι, μεγάλο, δουλοπρεπές, υπάκουο και αμετάβλητο". Μπορίς Γιέλτσιν, σελ.127. Στο μυθιστόρημά του *Τα παιδιά απ' το Αρμπάτ*, ο Rybakov δείχνει πώς αυτή η αρνητική διαδικασία επιλογής μπορούσε ταυτόχρονα να είναι "θετική" για κάποια παιδιά της νομενκλατούρας στα πρώιμα στάδια της σταλινικής δικτατορίας.

Οι πιο σημαντικές παρατηρήσεις του Τρότσκι για το ζήτημα εμπεριέχονται σε τρεις παραγράφους από το *Στάλιν*: "Ο Στάλιν άρχισε να αναδεικνύεται όλο και σαφέστερα σαν ο οργανωτής, αυτός που θέτει στόχους, μοιράζει δουλειές, σαν ο εκπαιδευτής και ο κύριος της γραφειοκρατίας. Επέλεγε τους άντρες του από την εχθρότητα ή την αδιαφορία τους προς τους διάφορους αντιπάλους του, και ειδικά απέναντι σ' αυτόν τον οποίο θεωρούσε κύριό του αντίπαλο... Ο Στάλιν γενίκευε και ταξινομούσε τη δική του διοικητική εμπειρία, κύρια την εμπειρία του σε συστηματικές συνωμοσίες στο παρασκήνιο, και τη προσέφερε στους πιο κοντινούς του. Τους έμαθε να οργανώνουν τους τοπικούς τους μηχανισμούς κατά το πρότυπο του δικού του μηχανισμού, πώς να στρατολογούν συνεργάτες, πώς να χρησιμοποιούν τις αδυναμίες τους, πώς να σπέρνουν τη διχόνοια στους συντρόφους, πώς να διευθύνουν το μηχανισμό... ούτε ακούει ούτε βλέπει τη διαμόρφωση μιας ολόκληρης προνομιούχας κάστας που συνδέεται με δεσμούς τιμής μεταξύ κατεργαρέων, με τα κοινά συμφέροντα [σαν προνομιούχοι εκμεταλλευτές του όλου σώματος της πολιτικής] και με την όλο και μεγαλύτερη απομάκρυνσή τους από το λαό". *Στάλιν*, τόμος 2, σελ.205.

"Δεν ήταν όλοι οι νεαροί επαναστάτες της τσαρικής εποχής ήρωες μυθιστορημάτων. Υπήρχαν ανάμεσά τους και κάποιοι που δεν διέθεταν το απαραίτητο κουράγιο για τις ανακρίσεις. Αν επανόρθωναν με τη μετέπειτα συμπεριφορά τους, το Κόμμα δεν τους εξοστράκιζε οριστικά και τους έπαιρνε πάλι στις τάξεις του. Στα 1923, ο Στάλιν σαν Γενικός Γραμματέας άρχισε να συλλέγει όλα τα σχετικά στοιχεία στα χέρια του και να τα χρησιμοποιεί για να εκβιάζει εκατοντάδες παλιούς επαναστάτες που είχαν ξεπληρώσει με το παραπάνω την πρώιμη αδυναμία τους. Απειλώντας να δημοσιεύσει το φάκελό τους, τρομοκρατούσε αυτούς τους ανθρώπους για να του έχουν δουλική υπακοή και βήμα βήμα τους έριχνε σε μια κατάσταση πλήρους απελπισίας". Ο.π., σελ.211.

"Στην πρώτη περίοδο της σοβιετικής εξουσίας, το παλιό επαναστατικό κόμμα προσπαθούσε να προφυλαχτεί από τους καριερίστες. Για αυτό, οι επιτροπές αποτελούνταν από επαναστάτες εργάτες, Τυχοδιώκτες ή αριβίστες ή και απλώς παλιάνθρωποι που προσπαθούσαν να προσκολληθούν στην κυβέρνηση απομακρύνονταν. Αλλά οι εκκαθαρίσεις των τελευταίων ετών ήταν, αντίθετα, πλήρως και εντελώς κατευθυνόμενες ενάντια στο παλιό επαναστατικό κόμμα. Οι οργανωτές των εκκαθαρίσεων ήταν τα πιο γραφειοκρατικά και τα χαμηλότερου διαμετρήματος στοιχεία του κόμματος... Σήμερα, ακόμα κι αυτές οι συμμορίες της χρυσής νεολαίας έχουν μπει στο Κόμμα και την Κομμουνιστική Νεολαία. Αυτοί αποτελούν τις ομάδες κρούσης, από παιδιά της αστικής τάξης, προνομιούχους νεαρούς, αποφασισμένους να υπερασπιστούν τη δική τους προνομιούχα θέση ή εκείνη των γονιών τους. Αρκεί να επισημάνουμε ότι επικεφαλής της Κομμουνιστικής Νεολαίας, για μερικά χρόνια, ήταν ο Kossarev, γνωστός απ'όλους σαν ηθικά εκφυλισμένος, που έκανε κατάχρηση της υψηλής του θέσης για να προωθήσει τους προσωπικούς του σκοπούς". Ο.π., σελ.237-38.

1937. Αν έφθασαν να καταλάβουν θέσεις-κλειδιά στην εξουσία στις μετέπειτα μάλλον παρά στις πρώιμες περιόδους, αυτό έγινε γιατί ο συσχετισμός των κοινωνικών δυνάμεων είχε υποβληθεί σε θεμελιακή αλλαγή. Συγκεκριμένοι τύποι χαρακτήρων απασχολούν το προσκήνιο σε καιρούς επαναστατικής ανόδου και γενικευμένης μαζικής δράστηριότητας· άλλοι ξεπετιούνται μόνο σε ένα περιβάλλον μαζικής παθητικότητας, όταν η αντεπανάσταση έχει θριαμβεύσει. Δεν ήταν οι "κακές" προσωπικότητες που έκαναν δυνατό τον εκφυλισμό του ΚΚΣΕ και της ΕΣΣΔ, αλλά μάλλον ο γραφειοκρατικός εκφυλισμός που έθρεψε μια συστηματική "αρνητική επιλογή" ηγετών.

Όταν ήταν ακόμα μαρξιστής, ο Wilhelm Reich αναζήτησε μιαν απάντηση στο ερώτημα: γιατί ορισμένοι άνθρωποι φτάνουν να ενεργούν σε πλήρη αντίθεση με ιδέες, αξίες και πρότυπα που αρχικά δέχονταν; Γιατί τμήματα της εργατικής τάξης συμφωνούν να συμμορφωθούν με τα συμφέροντα των χειρότερων εχθρών τους; Πιο βαθιά και συνεκτικά από τον Reich, ο Bernfeld επίσης καταπιάστηκε με τα προβλήματα αυτά σε μιαν απόπειρα να συνδυάσει το μαρξισμό και την ψυχανάλυση.

Σε σχέση με τις πλατιές μάζες, τέτοια φαινόμενα δεν εξηγούνται -τουναντίον μάλιστα, αντιφάσκουν- με τα κοινωνικά ή υλικά συμφέροντα αυτών τους οποίους αφορούν. Όσο για τους ηγέτες, ενώ τα υλικά συμφέροντα παίζουν όντως ρόλο στην αποδοχή υποκαταστατικών θεωριών και πρακτικών, η σταδιακή φύση της ιδεολογικής μεταμόρφωσης επιβεβαιώνει ότι δεν μπορεί να περιοριστεί απλά σ' αυτά τα υλικά συμφέροντα.

Ο Bernfeld και ο Reich προτείνουν τριών ειδών απαντήσεις. Πρώτον, υποδεικνύουν την μηχανοειδή πλευρά πολλών μορφών μαζικής συμπεριφοράς. Αυτή επιβάλλεται από την εξουσία και την πειθαρχία των ιεραρχικών οργανώσεων όπως οι στρατοί, όπου η άρνηση υπακοής εγκυμονεί κινδύνους για το άτομο. Αλλά μαζί εκπληρώνει και μια πρωταρχική ανάγκη των ατόμων που είναι πρόθυμα να ταυτιστούν με τον "αρχηγό" (τον πατέρα;) -ανάγκη που υποτίθεται ότι έχει τις ρίζες της στην ίδια την προέλευση του γένους μας. Τέτοιες διαδικασίες όμως, δημιουργούν βαθιά διατάραξη ταυτότητας στα άτομα, που δεν μπορούν να δουν τον εαυτό τους να λειτουργεί έξω από μια σφιχτά οργανωμένη δομή. Δεν πρόκειται για *raison de parti* ή "κομματικούς λόγους", αλλά για *κομματική ύπαρξη*, δηλαδή

ύπαρξη μόνο μέσω και δια του κόμματος, πράγμα που αντανακλά το φόβο απέναντι σε έναν εχθρικό κόσμο.

Οι ψυχαναλυτές θεωρούν ότι οι γραφειοκράτες διέπονται από νεύρωση καταναγκασμού που, στην αρχική της μορφή, εμφανίζεται σε πολύ κόσμο. Αλλά το γραφειοκρατικό καθεστώς (σύστημα) *θεσμοθετεί* αυτό τον καταναγκασμό. Εξωτερικεύει την εσωτερική παθολογία μεταφράζοντάς την σε τυπικούς κανόνες που υποχρεώνεται κανείς να σεβαστεί άνευ όρων (Ernst Federn). Αυτό αναστατώνει την "κανονική" ισορροπία μεταξύ μη παθολογικού και παθολογικού κινήτρου της συμπεριφοράς.

Δεύτερον, υπάρχει μια ανορθολογική διάσταση στην ανθρώπινη συμπεριφορά, που προκύπτει από τις πρωιμότερες φάσεις εξανθρωπισμού των ανθρωποειδών. Αυτό σημαίνει κάποια μορφή εξέγερσης ή ατομικής απόρριψης των κανόνων της κοινωνικής συμπεριφοράς που συνοδεύουν την άνοδο του πολιτισμού.[276] Οι άρχοντες ή οι δημαγωγοί που στοχεύουν στην κατάκτηση της εξουσίας (είτε στις μαζικές οργανώσεις είτε στο κράτος) θα παίξουν σκόπιμα μ' αυτό τον ανορθολογισμό. Και, αν οι αντίπαλοί τους δεν το ξέρουν και προσπαθήσουν να απαντήσουν μόνο με λογικά επιχειρήματα, θα αποτύχουν να κερδίσουν τουλάχιστον μερικούς από τους ανθρώπους στους οποίους αποτείνονται.

Τρίτον, η πάλη για την ανάπτυξη ταξικής συνείδησης και ταξικής πολιτικής εμπεριέχει κάτι παραπάνω από την πάλη για σωστό πρόγραμμα ή πολιτική γραμμή. Η οικοδόμηση σοσιαλιστικών μαζικών οργανώσεων, και αργότερα του ίδιου του σοσιαλισμού, μπορεί να πετύχει μόνο αν οι όλο και πιο ατομικοποιημένες μάζες και τα "στελέχη" είναι σε θέση να μεταφράσουν το αφηρημένο σε συγκεκριμένο, να ταυτίσουν πολιτικές γενικεύσεις με προσωπικές εμπειρίες και ανάγκες.[277] Αν δε συμβεί αυτό, ή αν μείνει ανεπαρκές, οι μάζες και τα στελέχη -συμπεριλαμβανόμενων των κεντρικών ηγετών- θα απογοητεύονται όλο και πιο πολύ και θα παθητικοποιούνται.

---

[276] Ο Freud συζητά αυτά τα φαινόμενα στο έργο του *Civilization and Its Discontents*.

[277] Ο Reich σωστά επέμενε στη σημασία της σεξουαλικότητας μέσα στη γενική ανάγκη για ατομική ελευθερία, αλλά αργότερα έτεινε να της δώσει υπερβολική προτεραιότητα.

Τότε η "μηχανή", που εντέλλεται τυφλή υπακοή, θα μπορέσει και πάλι να σφίξει γύρω τους τη λαβή της.

Η παραπάνω ανάλυση αναμφίβολα εμπεριέχει ένα σημαντικό πυρήνα αλήθειας.[278] Αλλά όπως όλες οι προσπάθειες να εξηγηθούν τα ιστορικά φαινόμενα μέσω της ατομικής ψυχολογίας, ή ακόμα χειρότερα, της βιολογίας, πάσχει από ένα βασικό ελάττωμα. Δεν μπορεί να εξηγήσει γιατί οι ίδιες κινητήριες δυνάμεις οδηγούν σε διαφορετικά αποτελέσματα. Η ιστορία είναι αλλαγή, ενώ τα παράλογα συστατικά της ανθρώπινης συμπεριφοράς δεν αλλάζουν, τουλάχιστον για χιλιάδες χρόνια. Οι ίδιες μάζες που επέδειξαν στοιχεία ανορθολογισμού στη διάρκεια της ανόδου του Χίτλερ είχαν φερθεί εξαιρετικά λογικά μόλις πριν δέκα χρόνια, όταν νίκησαν το πραξικόπημα Kapp-von Lüttwitz το 1920. Οι ίδιες μάζες που τόσο αισχρά δέχτηκαν τον πόλεμο και τη σφαγή τον Αύγουστο του 1914 θα αντιτίθενταν σ' αυτά με ίση σφοδρότητα το 1917-18, τουλάχιστον στη Ρωσία, Γερμανία και Αυστρία.

Τέτοια "μυστήρια" της ατομικής και συλλογικής ψυχολογίας γίνονται κατανοητά μόνο μέσα στο όλο και διαφοροποιούμενο πλαίσιο των ιστορικών πραγματικοτήτων, όπως οι συνθήκες διαβίωσης των μαζών, η σχέση των δυνάμεων ανάμεσα και μέσα στις κύριες κοινωνικές τάξεις, το βάρος των διαφορετικών ρευμάτων σκέψης και γνώμης, κ.ο.κ. Παρομοίως, μόνο στην αλληλεπίδραση όλων αυτών των δυνάμεων μπορεί να αναζητηθεί μια εξήγηση για την άνοδο των εργατικών γραφειοκρατιών, την εδραίωση των υποκαταστατικών θεωριών και πρακτικών και τον προσωπικό εκφυλισμό των σοσιαλιστών και κομμουνιστών ηγετών σε γραφειοκράτες.

---

[278] Όλες οι αναφορές σε ιδέες του Reich βασίζονται στο βιβλίο του *People in Trouble*, Νέα Υόρκη 1976. Οι αναφορές στον Bernfeld βασίζονται στα άρθρα του, ειδικά στο "Die Tantalussituation", που ανατυπώθηκε στην ανθολογία του Helmut Dahmer, *Analytische Sozialpsychologie*, 2 τόμοι, Φρανκφούρτη 1980. Ανάμεσα σε άλλες ενδιαφέρουσες συνεισφορές σ' αυτό το έργο, υπάρχουν κομμάτια των Talcott Parsons, Horkheimer, Adorno, Habermas και Paul Parin.

8. Υποκατάσταση και πολιτικές επιλογές: Η τραγωδία του Μπουχάριν και των παλιών μπολσεβίκων

Στη διάρκεια της περιόδου που ο σταλινικός μηχανισμός εδραίωνε τη λαβή του στο Κόμμα και στο σοβιετικό κράτος, αρκετοί Παλιοί Μπολσεβίκοι κυρίως οι Μπουχάριν, Ζινόβιεφ, Κάμενεφ, Ρύκοφ και Τόμσκι- συγκέντρωσαν την προσοχή τους σ' εκείνο που θεώρησαν σαν αγώνα ηγεσίας για την οικονομική και τη διεθνή πολιτική. Κάνοντάς το αυτό, απέτυχαν να συλλάβουν το θέμα-κλειδί του γραφειοκρατικού εκφυλισμού και έπαιξαν το παιχνίδι του Στάλιν. Γιατί ο Γενικός Γραμματέας ενδιαφερόταν κυρίως, όχι για τον έναν ή τον άλλο πολιτικό προσανατολισμό, αλλά για την άσκηση της συνολικής εξουσίας μέσα στο Κόμμα, με πρώτη προτεραιότητα την ενότητα και την ακεραιότητα του πλήρους απασχόλησης μηχανισμού του. Ήταν ένας γνήσιος ιδεολογικός αντιπρόσωπος της γραφειοκρατίας, όπως προκύπτει από το παρακάτω ξέσπασμα:

> Η αντιπολίτευση με επικεφαλής τον Τρότσκι προώθησε το σύνθημα να διαλύσουμε το *απαράτ* του Κόμματος και προσπάθησε να μετατοπίσει το κέντρο βαρύτητας από τον αγώνα ενάντια στη γραφειοκρατία του κρατικού *απαράτ* προς τον αγώνα ενάντια στη "γραφειοκρατία" του Κομματικού *απαράτ*. Μια τέτοια εντελώς αβάσιμη κριτική και η ευθεία προσπάθεια να δυσφημιστεί το Κομματικό *απαράτ* δεν μπορεί, αντικειμενικά, να οδηγήσει σε τίποτ' άλλο παρά στην απελευθέρωση του Κρατικού *απαράτ* από την επιρροή του Κόμματος.[279]

Το ότι το Κόμμα θα μπορούσε να επηρεάσει και να περιορίσει την κρατική γραφειοκρατία με πολλά άλλα μέσα εκτός από τη δική του γραφειοκρατία, δεν περνούσε καν από το μυαλό του Στάλιν.

Όποια κι αν είναι η σοβαρότητα των ζητημάτων στα οποία έδιναν ιδιαίτερο βάρος οι Παλιοί Μπολσεβίκοι -ο ρυθμός εκβιομηχάνισης, η αυξημένη βαρύτητα των κουλάκων, η "ψαλίδα των τιμών", η σχέση με την παγκόσμια αγορά, η αμεσότητα του πολεμικού κινδύνου- είναι δύσκολο να αρνηθεί κανείς σήμερα, εκ των υστέρων, ότι ήταν όλα υποταγμένα στο ζήτημα του ποιός, ποιά ομάδα ανθρώπων, ασκούσε πραγματικά

[279] Ομιλία στη Δέκατη Τρίτη Κομματική Συνδιάσκεψη, 16-18 Γενάρη 1924, αναφέρεται στο έργο του Τρότσκι, *Στάλιν*, τόμος 2, σελ.186.

την εξουσία στην ΕΣΣΔ. Η ανάπτυξη της σοβιετικής κοινωνίας και του ΚΚΣΕ και της πολιτικής του στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1920 επιβεβαιώνει την ακρίβεια αυτής της ανάλυσης. Γιατί, ακριβώς επειδή η σταλινική ομάδα και η γραφειοκρατία κρατούσαν τα ηνία της κρατικής εξουσίας, για αυτό και μπόρεσαν σε μία νύχτα να στραφούν από την ΝΕΠ στην ταχύτατη εκβιομηχάνιση και την αναγκαστική κολλεκτιβοποίηση, από την αυξανόμενη ένταξη στην παγκόσμια αγορά σε ένα μεγάλο βαθμό αυτάρκειας. Και οι ιδιοτροπίες της σταλινικής και μετασταλινικής οικονομικής πολιτικής, από το 1924 μέχρι το 1953 και το 1990, κατανοούνται μόνο αν δούμε ότι το κύριό τους κίνητρο ήταν η υπεράσπιση και επέκταση των γραφειοκρατικών προνομίων και του μονοπωλίου εξουσίας που τα στήριζε.

Απ' αυτό συνεπάγεται ότι ο Μπουχάριν έκανε τραγικό λάθος όταν συμμάχησε με τον Στάλιν, πρώτα από κοινού με τον Ζινόβιεφ και τον Κάμενεφ και αργότερα εναντίον τους -ένα λάθος που τελικά του κόστισε τη ζωή, και για το οποίο η εργατική τάξη και ο σοβιετικός λαός πλήρωσε τρομακτικό τίμημα. Αναμφίβολα έκανε αυτό το βήμα επειδή πίστευε ειλικρινά πως η διαφωνία για την οικονομική πολιτική ήταν αποφασιστική και πως ο πρωταρχικός κίνδυνος ήταν η γραμμή της Αριστερής Αντιπολίτευσης. Η οικονομική πολιτική, ωστόσο, που ασκήθηκε από τον Στάλιν μετά το 1928, ακόμα και σύμφωνα με τα κριτήρια του Μπουχάριν, αποδείχτηκε ασύγκριτα καταστροφικότερη από εκείνη που πρότεινε η Αντιπολίτευση. Και φαίνεται καθαρά ότι, από το 1923 ακόμα, η Αντιπολίτευση έδωσε την κύρια έμφαση στα ζητήματα σχετικά με τη σοβιετική και εσωκομματική δημοκρατία.

Ένας μαρξιστής τόσο ευφυής και καλά εκπαιδευμένος όπως ο Μπουχάριν αναπόφευκτα θα προσπαθούσε να δικαιολογήσει ένα τέτοιο λάθος πολιτικής κρίσης μέσω της θεωρητικής ανάλυσης. Έτσι, στις ομιλίες και τα γραπτά του της περιόδου 1923-28, η στάση του απέναντι στον κίνδυνο γραφειοκρατικου εκφυλισμού υπέστη αξιοσημείωτη αλλαγή. Μεταξύ 1918 και 1922, περιορίστηκε στην κλασική θεώρηση των Μαρξ και Ένγκελς και Λένιν, του *Κράτος και Επανάσταση*, που σήμαινε την αναγνώριση του ότι οι εργατικές μάζες μπορεί να καταπιεστούν από τους δικούς τους αξιωματούχους και ότι ενάντια σ' αυτή

την πιθανότητα πρέπει να ληφθούν ειδικά μέτρα. (Δες κεφάλαια 1 και 2 παραπάνω). Κατά κάποιον τρόπο, ο Μπουχάριν μπορεί να θεωρηθεί ακόμα και εμπνευστής του *Κράτος και Επανάσταση*, αφού το άρθρο του "Προς μια Θεωρία του Ιμπεριαλιστικού Κράτους", γραμμένο ένα χρόνο πριν, το 1916, υπερασπιζόταν την καταστροφή του αστικού κράτους.[280] Ακολούθησε άλλο του άρθρο που δημοσιεύτηκε σε διάφορες εφημερίδες της σοσιαλιστικής αριστεράς: Την ολλανδική *De Tribune*, τη νορβηγική *Klassenkampen*, το περιοδικό της Βρέμης *Arbeiterpolitik* και *Die Jugendinternationale*. Στην αρχή ο Λένιν επιτέθηκε σ' αυτές τις θέσεις αποκαλώντας τες "ημιαναρχικές". Αλλά τον Απρίλη του 1917 τις έκανε εντελώς δικές του. Μέχρι το 1929 η σοβιετική λογοτεχνία παραδεχόταν το ιδεολογικό χρέος του Λένιν προς τον Μπουχάριν.

Στα 1918 ο Μπουχάριν επανέλαβε τις ίδιες διατυπώσεις: "Η προλεταριακή δικτατορία", έγραφε, "δεν είναι κοινοβουλευτική δημοκρατία... αλλά ένα κράτος στις γραμμές της Κομμούνας, χωρίς αστυνομική δύναμη, χωρίς μόνιμο στρατό ή επαγγελματιών δημόσιους υπάλληλους".[281] Στο βιβλίο του *Τα οικονομικά της μεταβατικής περιόδου*, που το έγραψε μεταξύ του 1918 και του 1920, απέδειξε την ανάγκη αυτοοργάνωσης και αυτοδιαχείρισης της εργατικής τάξης, ακόμα και σε καιρό μαζικής χρεοκοπίας της οικονομίας[282]. Εδώ, όπως και στο νέο πρόγραμμα του Μπολσεβίκικου Κόμματος στο οποίο συνεισέφερε ουσιαστικά, ο Μπουχάριν αφιέρωσε μεγάλη προσοχή στη διοίκηση των εργοστασίων από τα συνδικάτα, δηλώνοντας ρητά ότι οι μηχανικοί και οι τεχνικοί έπρεπε να θεωρηθούν στρώματα που να υποτάσσονται στις δομές του απλού εργαζόμενου λαού. Στο *Αλφαβητάριο του Κομμουνισμού*, το οποίο έγραψε το 1919 με τον Πρεομπραζένσκι σαν λαϊκό σχολιασμό του νέου προγράμματος, η προβληματική του διατυπώνεται σε ακόμα δριμύτερη γλώσσα:

> Όλες αυτές οι περιστάσεις κάνουν το έργο μας εξαιρετικά δύσκολο και τείνουν ώς ένα βαθμό στην προώθηση της επανεισαγωγής της

---

[280] Μετάφραση στο, N.I.Μπουχάριν, *Selected Writings on the State and the Transition to Socialism*, εκδ. Richard B.Day, Nottingham 1982.

[281] *Kommunist* No.1, 20 Απριλίου 1918.

[282] Ανατύπωση από τον N.I.Μπουχάριν, *The Politics and Economics of the Transition Period*, Λονδίνο 1979.

γραφειοκρατίας στο Σοβιετικό σύστημα. Αυτός είναι σοβαρός κίνδυνος για το προλεταριάτο... Το κόμμα μας, συνεπώς, πρέπει να βάλει τα δυνατά του να τον αποτρέψει. Μπορεί να αποφευχθεί δε, μόνο αν προσελκύσουμε τις μάζες να πάρουν μέρος στο έργο. Το θεμελιώδες ζήτημα, φυσικά, είναι να ανεβάσουμε το γενικό πολιτιστικό επίπεδο των εργατών και αγροτών και να βάλουμε τέλος στον αναλφαβητισμό, να διαδόσουμε τη μόρφωση. Επιπρόσθετα, όμως, χρειάζεται και μια ολόκληρη σειρά άλλων μέτρων. Ανάμεσά τους, το κόμμα μας προτείνει τα ακόλουθα.

Είναι απολύτως αναγκαίο κάθε μέλος σε σοβιέτ να παίξει ορισμένο ρόλο στο έργο της κρατικής διοίκησης...

Το επόμενο ουσιώδες είναι ότι πρέπει να υπάρχει συνεχής περιστροφή σ' αυτές τις λειτουργίες. Ένας σύντροφος δεν πρέπει να κολλάει για χρόνια στην ίδια δουλειά, γιατί έτσι θα γίνει υπάλληλος ρουτίνας παλαιού τύπου...

Τέλος, το Κόμμα συστήνει, όσον αφορά τη γενική διευθέτηση της εργασίας, σταδιακά όλος ο εργαζόμενος πληθυσμός να παρακινηθεί να συμμετάσχει στην Κρατική διοίκηση. Εδώ βρίσκεται πράγματι η αληθινή πηγή του πολιτικού μας συστήματος.[283]

Στις 30 Δεκέμβρη 1920, ο Μπουχάριν διέκοψε μια ομιλία του Λένιν σε μια συνεδρίαση των κομμουνιστών συνδικαλιστών και αντιπροσώπων στο Συνέδριο των Σοβιέτ, στο σημείο όπου ο Λένιν είχε αποκαλέσει το Σοβιετικό Κράτος "Κράτος εργατών και αγροτών". Λίγες βδομάδες αργότερα ο Λένιν επανόρθωσε: "Ο σύντροφος Μπουχάριν έχει δίκιο. Εκείνο που θα έπρεπε να είχα πεί είναι: "Ενα εργατικό κράτος είναι μια αφαίρεση. Εκείνο που πραγματικά έχουμε είναι ένα εργατικό κράτος, με την ιδιομορφία ότι, κατά πρώτον, δεν είναι η εργατική τάξη αλλά ο αγροτικός πληθυσμός εκείνος που επικρατεί στη χώρα και, κατά δεύτερον, ότι είναι ένα εργατικό κράτος με γραφειοκρατικές παραμορφώσεις.[284]

Στο βιβλίο του *Ιστορικός Υλισμός* γραμμένο το 1920, ο Μπουχάριν γι' άλλη μια φορά συνόψισε την ανάλυσή του για τη

[283] Μπουχάριν και Πρεομπραζένσκι, *The ABC of Communism*, Hamrnodsworth, 1969, σελ. 238-39.
[284] *Collected Works*, τόμος 32, σελ.48.

γραφειοκρατία σε μια πολεμική με τους κοινωνιολόγους Pareto και Robert Michels:

> Αλλά το ζήτημα της περιόδου μετάβασης από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό, δηλ. στην περίοδο της προλεταριακής δικτατορίας, είναι πολύ πιο δύσκολο. Η εργατική τάξη πετυχαίνει τη νίκη, αν και δεν είναι και δεν μπορεί να είναι ενοποιημένη μάζα. Νικά μεν, αλλά οι παραγωγικές δυνάμεις περιορίζονται και οι μεγάλες μάζες είναι υλικά ανασφαλείς. Το αναπόφευκτο αποτέλεσμα είναι μια *τάση* για "εκφυλισμό", δηλ. η έκκριση ενός ηγετικού στρώματος με τη μορφή του σπόρου μιας τάξης: Αυτή η τάση θα επιβραδυνθεί από δυο αντίρροπες τάσεις: πρώτον, από την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων· δεύτερον, από την κατάργηση του εκπαιδευτικού μονοπωλίου.

Και κατέληγε στο ότι στο σοσιαλισμό, "η εξουσία των διοικούντων... θα είναι η εξουσία ειδικών πάνω σε μηχανήματα, όχι πάνω σε ανθρώπους".[285]

Ο ιστορικός απολογισμός, όμως, δείχνει πως τα πράγματα εξελίχθηκαν στην αντίθετη κατεύθυνση, στην ΕΣΣΔ. Η εξουσία των ειδικών (μάλλον, όλων των στρωμάτων της γραφειοκρατίας) έγινε εξουσία όχι μόνο πάνω στις μηχανές αλλά και πάνω στους ανθρώπους, και πρώτα πάνω στους άμεσους παραγωγούς. Το "αληθινό θεμέλιο του πολιτικού μας συστήματος", η ενθάρρυνση όλου του εργατικού πληθυσμού να λάβει μέρος στη διοίκηση του κράτους, παρέμεινε νεκρό γράμμα. Σήμερα αυτό γίνεται ευρέως παραδεκτό στην ΕΣΣΔ μετά από αμέτρητες αποκαλύψεις, κάποιες μάλιστα από τις υψηλότερες τάξεις του Κόμματος.

Η εξουσία έγινε αντικείμενο σφετερισμού από τη γραφειοκρατία. Όχι μόνο για μια σύντομη περίοδο αλλά για τα τελευταία εξήντα επτά χρόνια, τα σοβιέτ ήταν χωρίς πραγματική εξουσία. Πώς έφτασαν τα πράγματα σ' αυτό το σημείο; Αυτό είναι ένα ζήτημα στο οποίο κάθε ιστορικός, καθένας που ασχολείται με τις κοινωνικές επιστήμες, κάθε κομμουνιστής που μελετά την ιστορία του ΚΚΣΕ και της ΕΣΣΔ, πρέπει να βρει μιαν απάντηση.

Στη βιογραφία του ίδιου του Μπουχάριν μπορούμε να εντοπίσουμε την κρίσιμη καμπή στην εκτίμησή του για τον κίνδυνο του γραφειοκρατικού εκφυλισμού. Στην ομιλία του για

[285] *Historical Materialism: a System of Sociology*, University of Michigan, 1969, σελ.310-311.

την *Προλεταριακή Επανάσταση και Κουλτούρα*, που έγινε στο Πέτρογκραντ στις 3 Φλεβάρη 1923, συνυπάρχουν οι παλιότερες και νεότερες απόψεις του για το θέμα. Από τη μία δηλώνει ακόμα διορατικότερα από πριν: "Κάθε προλεταριακή επανάσταση, σε οποιαδήποτε χώρα, θα αντιμετωπίσει αναπόφευκτα, στην πορεία της ανάπτυξής της τους φοβερούς κινδύνους που αντιπροσωπεύουν ο εσωτερικός εκφυλισμός της επανάστασης, του προλεταριακού κράτους και του κόμματος".[286] Η αιτία γι' αυτό είναι το χαμηλό επίπεδο πολιτιστικής ανάπτυξης του προλεταριάτου στην αστική κοινωνία, και οι ακραίες του διαφοροποιήσεις σε υλικές συνθήκες και ταξική συνείδηση.

Από την άλλη, ο μόνος τρόπος που βλέπει ο Μπουχάριν για ν' αποφευχθεί αυτός ο "φοβερός κίνδυνος" είναι η εκπαίδευση των τεχνικών, μηχανικών και διευθυντών της εργατικής τάξης χωριστά από τη μάζα των εργατών. Η όλη προβληματική της αυτοοργάνωσης ξαφνικά εξαφανίζεται:

> Αυτή η περίοδος της μετάβασης είναι η περίοδος κατά την οποία η εργατική τάξη υποβάλλεται σε μεταμόρφωση της φύσης της με τους πιο διάφορους τρόπους, *όταν εκκρίνει από τη δεξαμενή δυνάμεών της αποφασισμένα σώματα αντρών*, που περνούν μέσα από πολιτιστική, ιδεολογική, τεχνική, κτλ., μεταμόρφωση και προβάλλουν απ' αυτό το πανεπιστήμιο με μια άλλη μορφή ύπαρξης... Έτσι βλέπετε ότι η σπουδαιότητα της μεταβατικής περιόδου, ειδωμένης απ' αυτή τη σκοπιά, είναι ότι η εργατική τάξη, κατακτώντας την κρατική εξουσία, ενώ υφίσταται υλικές δυσχέρειες, ταυτόχρονα εκπαιδεύει μέσα από πολιτιστική δουλειά τα στελέχη που θα της δώσουν τη δυνατότητα να κυβερνήσει δραστήρια όλη τη χώρα, στο μέτρο που θα βάλει αυτούς τους ειδικευμένους και έμπιστους ανθρώπους στις πιο διαφορετικές θέσεις.[287]

Ο Μπουχάριν συνειδητοποιεί τις αντιφάσεις της νέας του θέσης. Οι κίνδυνοι εκφυλισμού του εργατικού κράτους δεν πηγάζουν μόνο από το βάρος και την επιρροή ειδικών αστικής προέλευσης με αστική και μικροαστική νοοτροπία. Προκύπτουν ακόμα από το γεγονός ότι αυτοί οι αστικής προέλευσης ειδικοί /αξιωματούχοι/γραφειοκράτες ασκούν μια επίδραση, τουλάχιστον πολιτιστική και διανοητική, στους ειδικούς/αξιωματούχους

[286] *Proletarskaia revoliutsiia i kul'tura*, Μόσχα 1923, σελ.38.
[287] Ο.π., σελ.44-45 [υπογράμμιση Ε.Μ.].

που προέρχονται από την εργατική τάξη. Ωστόσο, ο Μπουχάριν παραμένει αισιόδοξος και απολογητικός απέναντι στην κοινωνική και υλική διαφοροποίηση που συμβαίνει μπροστά στα μάτια του:

> Όταν εμείς, όταν η Ρωσική εργατική τάξη φτάσει να εκπαιδεύσει αρκετά στελέχη, και... καταφέρει σταδιακά να αντικαταστήσει τα στελέχη της παλιάς ιντελλιγκένσιας και τους παλιούς δημόσιους υπαλλήλους, τότε θα έχει εξοβελίσει τον πρώτο κίνδυνο... Επόμενος στόχος μας θα είναι να σταθεροποιήσουμε αυτά τα στελέχη αντλώντας συνεχώς νέο αίμα, σε μια προσπάθεια να εμποδίσουμε αυτά τα στελέχη από το να αποστασιοποιηθούν και να μετατραπούν σε μονοπωλιακή κάστα.[288]

Αυτή η έμφαση στην σταθερότητα και το κύρος των στελεχών, σε συνδυασμό με το μετέπειτα απόφθεγμα του Στάλιν "Τα στελέχη αποφασίζουν τα πάντα", θα είχε καταστροφικές επιπτώσεις στους μηχανισμούς άσκησης της εξουσίας. Ήδη είδαμε κάποια απ' αυτά τα αποτελέσματα: την αρνητική επιλογή στελεχών με διορισμό κι όχι με εκλογή· την τάση προς κονφορμισμό και μονολιθικότητα, αντί για κριτική συζήτηση και ελεύθερη έκφραση· τη μεταβίβαση της πραγματικής εξουσίας από τα σοβιέτ στο Κομματικό *απαράτ*· την κατασταλτική εργασιακή νομοθεσία, συμπεριλαμβανόμενης της ντε φάκτο απαγόρευσης των απεργιών, κ.ο.κ. Η "μονοπωλιακή κάστα" έτσι έγινε πραγματικότητα, παρά το γεγονός ότι διευρύνθηκε με την ένταξη μεγάλου αριθμού τεχνικών, διανοουμένων ή γραφειοκρατών που προέρχονται από την εργατική τάξη.

Στις ομιλίες του Μπουχάριν μεταξύ 1923 και 1928, οι προηγούμενες αντιφάσεις "λύθηκαν" με μια τυφλή πίστη στα στελέχη. Το 1926 ο Μπουχάριν προσάπτει σχεδόν υστερικά στον Τρότσκι την περιγραφή του της πλειοψηφίας της Κεντρικής Επιτροπής σαν "γραφειοκρατικής ομάδας". "Δεν μπορεί παρά να συμφωνήσει κανείς", έγραφε, "ότι η γραφειοκρατικοποίηση του κυβερνώντος κόμματος θα ήταν εξαιρετικά επικίνδυνη. Αλλά αν η Κεντρική Επιτροπή αντιπροσωπεύει τη γραφειοκρατία... γιατί να μη μπει και αυτή στην άκρη;"[289] Στην πιο εκτεταμένη

[288] Ο.π., σελ.48, 50.

[289] Μπουχάριν, "Die Partei und der Oppositionblock", ομιλία στις 28 Ιουλίου 1926, στο έργο του Ulf Wolter, *Die Linke Opposition in der Sowjet-Union. 1923-1928*, τόμος 4, Δυτικό Βερολίνο, 1976, σελ.156-57.

του πολεμική ενάντια στην Αντιπολίτευση, *Problems of Building Socialism*, έφτασε μέχρι του να πει ότι "η θεωρία του [γραφειοκρατικού] εκφυλισμού βασίζεται απόλυτα σε σοσιαλδημοκρατικές παραδοχές".[290]

Τελικά στο θεωρητικό του έργο *The Road to Socialism*, που εκδόθηκε το 1925, ο όλος κίνδυνος του γραφειοκρατικού εκφυλισμού αγνοείται πλήρως. Η κοινωνική ανισότητα στις πόλεις, οι υψηλότερες αποδοχές των "ανώτερων αξιωματούχων" και "υπαλλήλων με υπεθυνότητες" γίνονται μεν παραδεκτές, αλλά παρουσιάζονται σαν αναπόφευκτο -και ούτε καν παροδικό- κακό.[291] Η διαλεκτική ανάλυση του Λένιν για την απογοήτευση που μια τέτοια ανισότητα αναγκαστικά σπέρνει στην εργατική τάξη, και το πρακτικό του συμπέρασμα ότι το εισόδημα των μελών του Κόμματος δεν θα έπρεπε να ξεπερνά εκείνο των ειδικευμένων εργατών, έχουν πλήρως εγκαταλειφθεί.

Όταν ο Μπουχάριν μιλάει στο ίδιο βιβλίο για τη σταδιακή νίκη επί της ανισότητας, αυτό αναφέρεται αποκλειστικά στις σχέσεις μεταξύ εργατικής τάξης και αγροτιάς. Κουβέντα δεν κάνει για την *πολιτική ανισότητα* μέσα στην εργατική τάξη, ανάμεσα σ' εκείνα τα μέλη της κρατικής και κομματικής μηχανής που ασκούν πρακτικά την εξουσία και στις πλατιές μάζες που κυβερνιούνται από πάνω και στις οποίες δε μεταβιβάζεται καμιά εξουσία.

Είναι αλήθεια ότι ο Μπουχάριν, υπό την πίεση έντονης πολεμικής με την Αντιπολίτευση, συνέχισε κατά καιρούς να κάνει αναφορές στο πρόβλημα των γραφειοκρατικών τάσεων. Σε μια ομιλία στους αξιωματούχους της Κομματικής Οργάνωσης της Μόσχας, στις 5 Ιανουαρίου 1926, δέχτηκε ότι οι σχέσεις μέσα στις κοινωνικοποιημένες επιχειρήσεις δεν ήταν "πλήρως σοσιαλιστικές" επειδή υπήρχε ακόμα διαίρεση εργασίας μεταξύ "διοικούντων" και "διοικούμενων". Αλλά τέτοιες παρατηρήσεις δεν θα έπρεπε να ληφθούν πολύ στα σοβαρά, ιδιαίτερα επειδή περικλείονται από συστηματικές καταγγελίες της θέσης της Αντιπολίτευσης ότι μια διαδικασία γραφειοκρατικού εκφυλισμού λάμβανε χώρα στην ΕΣΣΔ και το ΚΚΣΕ. Ο

---

[290] Μπουχάριν, *Les Problèmes de la construction du socialisme*, σελ.266. Βλ. στα αγγλικά *Building up Socialism*, Λονδίνο 1926, σελ.33.

[291] *The Road to Socialism*, ανατυπωμένο στο *Selected Writings*. Δες ειδικά σελ.274-81.

Μπουχάριν απαντούσε σε τέτοιες κατηγορίες λέγοντας ότι η κρατική εξουσία ήταν στα χέρια της εργατικής τάξης, ότι το Κόμμα χειριζόταν την εξουσία για λογαριασμό του προλεταριάτου, ότι είχε τη γραφειοκρατία σε στενή παρακολούθηση, και ότι το να μιλάει κανείς για μια θεμελιακή σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στο μηχανισμό και στις εργαζόμενες μάζες ήταν, έμμεσα, σαν να κινείται προς την κατεύθυνση της ανατροπής της σοβιετικής εξουσίας.[292] Η συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης -την οποία ο Λένιν είχε δει σαν τη "ζώσα ψυχή του μαρξισμού"- αντικαταστάθηκε από προειδοποιήσεις ενάντια σε "ανατρεπτικές ιδέες" και υποτίμηση της καταστολής. Ήδη το 1927, ο Τρότσκι και η Αντιπολίτευση κατηγόρησαν τον Στάλιν και την Κομματική μηχανή ότι χρησιμοποιούσαν ανοιχτά βίαιες μεθόδους προετοιμάζοντας όχι μόνο την αποπομπή, αλλά και τη φυσική τους εξόντωση. Η απάντηση του Μπουχάριν ήταν ότι το να μιλάει κανείς για σοβιετικό Θερμιδόρ είναι αντεπαναστατικό. Ποιόν δικαίωσε η ιστορία σ' αυτή την περίσταση;

Πρέπει φυσικά να τονιστεί ότι το 1928 ο Μπουχάριν θα επέστρεφε στις παλιότερές του ιδέες. Τότε, όμως, δεν είχε πια καμιά δύναμη να επηρεάσει την πορεία των γεγονότων. Έγραφε: "Στους πόρους του γιγαντιαίου μας μηχανισμού, φώλιασαν στοιχεία γραφειοκρατικού εκφυλισμού, απόλυτα αδιάφορα για τα συμφέροντα των μαζών, το επίπεδο ζωής τους, τα υλικά και πολιτιστικά τους συμφέροντα".[293] Δεν είχαν άραγε αυτά τα "στοιχεία γραφειοκρατικού εκφυλισμού" ήδη τον έλεγχο όλων των μοχλών του κράτους και της οικονομικής και κοινωνικής εξουσίας;

Παρόμοια, στην ομιλία του στην πέμπτη επέτειο του θανάτου του Λένιν, ο Μπουχάριν επανέλαβε την παλιά του ιδέα για αυτενέργεια των πλατιών μαζών σαν αποφασιστικό μέσο στην πάλη ενάντια στον εκφυλισμό. Το οργανωτικό σχέδιο του Λένιν, υποστήριξε, "αναπτύσσει κατευθυντήριες γραμμές προς τις μάζες και τις οποίες ο Βλαντιμίρ Ίλιτς εκφράζει με μια σύντομη αλλά ζωηρή διατύπωση: πραγματική συμμετοχή των

[292] Στο *Die Linke Opposition*, τόμος 5, σελ.464, 524-25, τόμος 4, σελ.469.
[293] *Pravda*, 30 Σεπτέμβρη 1928, απόσπασμα από το *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht*, Βιέννη 1969, σελ.363, του A.G.Löwy.

λαϊκών μαζών".[294] Παραδόξως, ωστόσο, σ'όλο αυτό το λόγο δεν χρησιμοποιείται ούτε μια φορά η λέξη γραφειοκρατία!

Στην πορεία της διανοητικής του εξέλιξης, ο Μπουχάριν πολλές φορές θα γύριζε σ' αυτά τα ζητήματα με έντονο συναίσθημα, μολονότι σε μάλλον "Αισώπειες" αναφορές. Για παράδειγμα, η αναβίωση της έννοιάς του για "νέο Λεβιάθαν" -που παραπέμπει στην περιγραφή του για το ιμπεριαλιστικό κράτος στα 1916 σαν "σύγχρονο Λεβιάθαν" - σαφώς σημαίνει ότι είχε σχέση με την πραγματικότητα της Σοβιετικής Ένωσης. Στις 30 Γενάρη 1929, σε μια λίγο γνωστή δήλωση στο Πολιτμπιρό, κατηγόρησε την Κομματική ηγεσία ότι διεξήγε πολιτική "στρατιωτικο-φεουδαρχικής εκμετάλλευσης", ότι "υπονόμευε την Κομιντέρν" και ότι προωθούσε το "γραφειοκρατισμό στο Κόμμα".[295]

Η Αισώπεια γλώσσα ήταν ιδιαίτερα δριμεία στο φυλλάδιό του *Χρηματιστικό Κεφάλαιο με το ένδυμα του Πάπα* (Απρίλης 1930), στο οποίο Πάπας και "Ιησουίτες" είναι φανερά ψευδώνυμα του Στάλιν και του Κομματικού του μηχανισμού. Αργότερα ακολούθησαν δύο αξιοπρόσεκτα ντοκουμέντα: το "Γράμμα από ένα Παλιό Μπολσεβίκο", γραμμένο στο δεύτερο μισό του 1936, που μπορεί να θεωρηθεί σαν η πολιτική διαθήκη του Μπουχάριν[296]· και το συγκινητικό αποχαιρετιστήριο γράμμα *Σε μια Μελλοντική Γενιά Κομματικών Ηγετών*, που το διάβασε στη γυναίκα του μόλις πριν τη σύλληψή του και που δημοσιεύτηκε στη Δύση (και αργότερα στην ΕΣΣΔ), μετά την αρχή της αποσταλινοποίησης από τον Χρουστσόφ.[297] Τέλος, στην προσεχτικά διατυπωμένη τελική του ομιλία στις 12 Μάρτη 1938 στην Τρίτη Δίκη της Μόσχας, πριν καταδικαστεί σε θάνατο, ο Μπουχάριν κατάφερε να τείνει το δάχτυλο προς τον Στάλιν, με προτάσεις όπως: "Γι' άλλη μια φορά αποδείχτηκε ότι το να

[294] Pravda, 24 Γενάρη 1929, αναφέρεται εδώ από τη γερμανική έκδοση "Das politische Vermächtnis Lenins", στο *Sozialismus*, Σεπτέμβρης 1988, που η ίδια βασίζεται στην ιταλική μετάφραση από το ρώσικο πρωτότυπο.

[295] Αναφορά από τον Löwy, σελ.370.

[296] Οι ιστορικοί διαφώνησαν για το αν αυτή η "επιστολή" βασίζεται αποκλειστικά στις σημειώσεις του Nikolaevsky ή αν συντάχθηκε και στην πραγματικότητα από τον Μπουχάριν (ή τον Μπουχάριν και τον Ρύκοφ). Δες Stephen F.Cohen, *Bucharin and the Bolshevik Revolution*, Λονδίνο 1974, σελ.471-72. Η βασική αυθεντικότητα της επιστολής δεν έχει αμφισβητηθεί, εκτός από τη χήρα του Μπουχάριν, Anna Larina Bucharina, στο *Nun bin ich über zwanzig*, Göttingen 1989, σελ.316-23.

[297] Δες Roy Medvedev, *Let History Judge*, Νέα Υόρκη 1971, σελ.182-84.

μετακινηθείς από τη θέση των μπολσεβίκων σημαίνει ότι μετακινείσαι προς την κατεύθυνση της αντεπαναστατικής απάτης".

Στην αποχαιρετιστήρια επιστολή του προς το Κόμμα, ο Μπουχάριν γράφει: "Νιώθω την ανημπόρια μου μπροστά σε μια διαβολεμένη μηχανή που... έχει αποκτήσει γιγάντια δύναμη, κατασκευάζει οργανωμένες συκοφαντίες, δρα με θράσος και σιγουριά... μια εκφυλισμένη οργάνωση γραφειοκρατών, χωρίς ιδέες, σάπιων, καλοπληρωμένων, που χρησιμοποιούν την ξεπερασμένη αυθεντία της Τσέκα για να τροφοδοτήσουν τη νοσηρή καχυποψία του Στάλιν.... Κάθε μέλος της Κεντρικής Επιτροπής, κάθε μέλος του Κόμματος, μπορεί να διαγραφεί, να μετατραπεί σε προδότη, τρομοκράτη, αποκλίνοντα, κατάσκοπο, απ' αυτά τα 'θαυματουργά όργανα'".[298]

Σύμφωνα με την αναφορά του Μενσεβίκου Boris Nicolaevsky για τη συζήτησή του με τον Μπουχάριν το 1936 στο Παρίσι, ο Μπουχάριν υποτίθεται πως είπε: "Χρειάζεται ένα δεύτερο κόμμα. Όταν υπάρχει μόνο μια εκλογική λίστα, χωρίς πραγματική εναλλακτική επιλογή, τότε έχουμε κάτι ισοδύναμο με το Ναζισμό. Για να διαχωρίσουμε σαφώς τη θέση μας από τους Ναζί στα μάτια των λαών της Δύσης, καθώς και της Ρωσίας, πρέπει να εισάγουμε ένα σύστημα με δύο εκλεκτορικές λίστες αντί για μονοκομματικό σύστημα".[299] Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι ένα μόνο μήνα νωρίτερα ο Δέον Τρότσκι είχε κι αυτός έρθει σε ρήξη με το δόγμα του ενός και μοναδικού κόμματος. Αντίθετα, όμως, από τον Μπουχάριν, εκείνος υποστήριξε την ιδέα ενός *πολυ*-κομματικού συστήματος.

Παραμένει ένα μεγάλο αίνιγμα. Πώς μπορούσε ένας κομμουνιστής, ένας μαρξιστής του διαμετρήματος του Μπουχάριν, να συμβιβάζει την οξυδερκή αυτή ανάλυση του εκφυλισμού της κομματικής και κρατικής γραφειοκρατίας -που είχε γίνει, κατά τη γνώμη του, ημιφασιστική- με την απάρνηση ενός συστηματικού πολιτικού αγώνα ενάντια σε αυτούς που ήταν υπεύθυνοι για τον εκφυλισμό της; Ο Στέφεν Κοέν συμπυκνώνει την αντίφαση αυτήν ως εξής:

---

[298] Ο.π.

[299] Löwy, σελ.387. Αυτή η αναφορά, που εκδόθηκε την παραμονή της εκτέλεσης του Μπουχάριν, δεν θα πρέπει να συγχέεται με το *Γράμμα από Έναν Παλιό Μπολσεβίκο*, που αναφέρεται παραπάνω.

Το 1929, ο Μπουχάριν είχε φθάσει να συμμεριστεί τις περισσότερες από τις κριτικές του Τρότσκι για το εσωτερικό καθεστώς του κόμματος. Αντίθετα όμως από τον Τρότσκι, έχοντας εγκρίνει την ανάπτυξή τους, έγινε δέσμιός του. Οι σχισματικές του παράλληλες εκκλήσεις για ανοχή στην κριτική γνώμη το 1928-29 αντικρούονταν συστηματικά με αναφορές σε δικά του παλαιότερα λόγια ενάντια στο "φραξιονισμό" της Αριστεράς, και οι επιθέσεις του στο "γραμματειακό καθεστώς" του Στάλιν με χλευασμούς: "Από πού το πήρες αυτό; ... Από τον Τρότσκι!"... Η θέση του δεν στεκόταν πολιτικά: οδηγημένος από πλήρη περιφρόνηση για τον Στάλιν και την πολιτική του, παρέμενε συγκρατημένος, απρόθυμος αντιπολιτευόμενος.

Πέρα από δημόσιες εκκλήσεις, που ήταν πολύ Αισώπειες για να είναι αποτελεσματικές, ο Μπουχάριν, ο Ρύκοφ και ο Τόμσκι, συνεπώς συνέπραξαν με τον Στάλιν στον περιορισμό της μοιραίας τους διαμάχης σε μια μικρή, ιδιωτική αρένα, όπου θα "στραγγαλίζονταν πίσω απ' την πλάτη του κόμματος.[300]

Οι συνηθέστερες εξηγήσεις για τη συμπεριφορά του Μπουχάριν αναφέρονται στον "μαλακό του χαρακτήρα" (λόγια του Λένιν), τον "οργανικό του κεντρισμό", τις αυταπάτες του μέχρι το θάνατο του Κίροφ -όχι εντελώς εξωπραγματικές, πρέπει να πούμε- ότι οι "μετριοπαθείς" της Κεντρικής Επιτροπής θα έδιναν μια τελευταία μάχη (Ordzhonikidze, Kossior, Rudzutak, Kirov κ.α.),[301] ή την αποστασιοποίησή του από κάθε πράξη που ενείχε την πιθανότητα να προκαλέσει σχίσμα στο Κόμμα. Καθένα απ' αυτά τα επιχειρήματα εμπεριέχει κάποιο στοιχείο αλήθειας.

Κατά τη δική μας άποψη, ωστόσο, ο βαθύτερος λόγος που βρίσκεται πίσω από την ταλάντευση του Μπουχάριν, ακόμα και μετά το 1927, όταν αναγνώρισε και πάλι τη δυνατότητα ενός σοβιετικού Θερμιδόρ, ήταν η λαθεμένη του θέση ότι η κατάληψη και η άσκηση της εξουσίας από τη γραφειοκρατία ήταν αποδόσιμη σε εσωκομματικά φαινόμενα μάλλον παρά σε κοινωνικοπολιτική οπισθοδρόμηση στη χώρα γενικότερα.[302]

[300] Cohen, σελ.325.

[301] Δες, Pierre Broué, *Trotsky*, Παρίσι 1988, σελ.353-59.

[302] Ο σοβιετικός συγγραφέας Mikhail Gefter συλλαμβάνει καθαρά αυτό το φετιχισμό της ενότητας όταν ρωτάει: "Και ο Μπουχάριν του 1928; Τί μετρούσε πρώτα και περισσότερο γι' αυτόν; Να υπερασπιστεί την ΝΕΠ ενάντια στο Στάλιν, ή να διατηρήσει την κομματική ενότητα ακόμα και με κόστος τη δική του συνθηκολόγηση;" Στο Aganbegyan και άλλοι, *La seule voie*, ο.π., σελ.91. Δες ακόμα τη συμβολή του Batkin

Αυτό εξηγεί γιατί ο Μπουχάριν απηύθυνε την αποχαιρετιστήρια επιστολή του σε "μια μελλοντική κομματική ηγεσία" και όχι στη μάζα των μελών του ή στην εργατική τάξη. Εξηγεί γιατί ο Μπουχάριν, μέχρι την τελευταία στιγμή πριν το βασανισμό και την ομολογία του, συνέχιζε να έχει μια αφελή πίστη ότι ο Στάλιν θα τον προστάτευε. (Ο Στάλιν έπαιζε στην πραγματικότητα με το άτυχο θύμα του ένα εξαιρετικά άγριο παιχνίδι γάτας με ποντίκι[303]). Και τελικά, εξηγεί γιατί, αντίθετα από τον Τρότσκι, αρνήθηκε να καλέσει τη μάζα των Σοβιετικών εργατών, νέων και διανοούμενων, να ξεσηκωθούν όχι μόνο εναντίον του Στάλιν και της ομάδας του, αλλά εναντίον της γραφειοκρατίας σαν κοινωνικό στρώμα. Όλα αυτά αποσαφηνίζονται αν κατανοήσουμε πως ο Μπουχάριν δεν έβλεπε πέρα από μια εσωτερική μεταρρύθμιση του σταλινισμού (της γραφειοκρατίας δηλαδή), ενώ ο Τρότσκι έβλεπε ότι, για να ανατραπεί αυτή, χρειαζόταν τουλάχιστον μια νέα επανάσταση.

Κάθε πραγματικός απολογισμός του ρόλου του Μπουχάριν πρέπει να λάβει υπόψη την συνενοχή του ιδίου και των οπαδών του στην καταστολή που ενορχηστρώθηκε από τον Στάλιν, πρώτα ενάντια στα στελέχη της Αριστερής Αντιπολίτευσης στη Μόσχα, ύστερα ενάντια στα στελέχη του Ζινόβιεφ στο Λένινγκραντ. Σε μια μελέτη για τις δεκαετίες του 1920 και του 1930, που δημοσιεύτηκε στην *Πράβδα* στις 3 Οκτώβρη 1988, ο Ακαδημαϊκός Smirnov, έγραφε:

> Ακόμα και ο Ρύκοφ [Πρόεδρος του Συμβουλίου Λαϊκών Επιτρόπων και ο στενότερος πολιτικός σύμμαχος του Μπουχάριν], στην ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής το 1928, σκεφτόταν, με αναφορά στη δίκη του Shakthy και τη φιλάκιση των Γερμανών ειδικών, ότι το Κόμμα θα έπρεπε να υποτάξει ορισμένες δίκες σε πολιτικές προτεραιότητες. Δεν θα έπρεπε να επιτρέψει να καθοδηγηθεί από την αφηρημένη (!) αρχή της τιμωρίας μόνο των ενόχων. Το ζήτημα της φυλάκισης έπρεπε να προσεγγιστεί τόσο από τη σκοπιά των συμφερόντων της σοβιετικής νομικής πρακτικής, ή "της ίδιας της αρχής της δικαιοσύνης", όσο και από τη σκοπιά της "μεγάλης πολιτικής" των Μπολσεβίκων.

Έτσι διαμορφώθηκε ένας τερατώδης κανόνας: ότι λίγη σημασία έχει αν οι κατηγορίες είναι αληθινές ή ψεύτικες, το κύριο είναι ότι θα πρέπει να είναι πολιτικά επίκαιρες. Σύμφωνα

στον ίδιο τόμο.

[303] Δες Anna Larina Bucharina, σελ. 407-18.

μ' αυτή την ίδια αρχή ο Μπουχάριν και ο Ρύκοφ ο ίδιος θεωρήθηκαν ένοχοι και καταδικάστηκαν σε θάνατο το 1938. Θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να βρει κανείς αποσπάσματα του Τρότσκι ή των συντρόφων του της Αριστερής Αντιπολίτευσης να κάνουν παραχώρηση σ' αυτή την αρχή, που είναι διαμετρικά αντίθετη από τις απόψεις του Μαρξ ότι η Επανάσταση εξυπηρετείται μόνο από την αλήθεια.

Να ήταν αυτή η στάση αποτέλεσμα καθαρής τακτικής εκ μέρους του Μπουχάριν και του Ρύκοφ, ή να πήγαζε άραγε από γνήσια πεποίθηση; Είναι αδύνατο να δώσουμε οριστική απάντηση. Κομμουνιστικές, μαρξιστικές και σοσιαλιστικές πολιτικές σχηματίζουν πάντα ένα μείγμα που συνδυάζει γερά ριζωμένες αρχές με την ικανότητα να διεξάγονται τακτικοί ελιγμοί. Η ισορροπία ανάμεσα στα δύο, που είναι η ίδια ασταθής, εμπεριέχει ακραίες εντάσεις, όταν νέα φαινόμενα εμφανίζονται ξαφνικά στην κοινωνία. Είναι περίπου σαφές ότι ο Μπουχάριν δεν μπόρεσε να χειριστεί τέτοιες εντάσεις. Θυσίασε κεντρικές αρχές (συμπεριλαμβανόμενου του βασικού κανόνα να μην κρύβει κανείς την αλήθεια από την δική του κοινωνική τάξη) για τακτικούς υπολογισμούς. Μερικές φορές ο Τρότσκι κατηγορήθηκε ότι έκανε το αντίθετο λάθος. Όπως και να είναι, από το 1928 και μετά δεν μπορεί να κατηγορηθεί για την ελάχιστη τακτική παραχώρηση στον Στάλιν και το σταλινισμό.[304] Αλλά, όπως ήδη είπαμε, πίσω από τους τακτικούς ελιγμούς του Μπουχάριν βρίσκεται μια πολιτική αυταπάτη, μια

[304] Να πώς έθεσε το ζήτημα ο Τρότσκι: "Όμως, ένας από τους σταλινικούς ή τους οπαδούς τους θα έλεγε, δε βλέπετε ότι η Κεντρική Επιτροπή ετοιμάζεται να εκκαθαρίσει το κόμμα από τους δεξιούς, και ότι αυτό σημαίνει ακριβώς ότι ο Στάλιν παίρνει μέτρα ενάντια στο Θερμιδόρ. Όχι, εμείς απαντάμε, η γραφειοκρατική "εκκαθάριση" δεν κάνει άλλο παρά να διευκολύνει τη δουλειά του Θερμιδόρ. Η νέα εκκαθάριση, όπως και όλες εκείνες των τελευταίων δέκα χρόνων, θα κατευθυνθεί ενάντια στην Αριστερή Αντιπολίτευση και άλλους, γενικά ενάντια στα προλεταριακά στοιχεία που σκέφτονται και κρίνουν... Αλλά ακόμα και όπου τα χτυπήματα πλήττουν τη δεξιά, δεν ενδυναμώνουν το Κόμμα: το αποδυναμώνουν. Στη δεξιά πτέρυγα, ανάμεσα σε γνήσια θερμιδοριανά στοιχεία υπάρχουν άλλοι -εκατοντάδες χιλιάδες, εκατομμύρια ίσως- που αντιτίθενται βαθιά στην παλινόρθωση του καπιταλισμού, αλλά ζητούν αναθεώρηση της όλης πολιτικής από τη σκοπιά των εργατών της πόλης και της υπαίθρου. Το πρόγραμμα αυτών των δεξιών είναι συγκεχυμένο. Μπορεί να στηρίξουν προσωρινά το Θερμιδόρ. Αλλά μπορεί και να υποστηρίξουν την αναβίωση του κόμματος προς τον επαναστατικό δρόμο. Η σταλινική γραφειοκρατία τους εμποδίζει να καταλάβουν την κατάσταση. Αλλά η εκκαθάρισή τους τείνει κυρίως να καταπνίξει την κριτική σκέψη. "The Danger of Thermidor", από το *Writings 1932-1933*, σελ.79.

λάθος εκτίμηση για την κοινωνική φύση της ηγεσίας και του μηχανισμού του Κόμματος -κι αυτή η αυταπάτη βασιζόταν σε θεωρητική παρανόηση.

Θα έπρεπε να προστεθεί ότι σημαντικές ομάδες που ανήκαν στην Αριστερή Αντιπολίτευση -προς τις οποίες ο Τρότσκι έκανε πολλές παραχωρήσεις μέχρι το 1929-30- διέπραξαν το ίδιο λάθος με τον Μπουχάριν όταν έφτασε να εντοπίσει τον θερμιδοριανό κίνδυνο. Οι Πρεομπραζένσκι, Πιατακόφ, Σμίλγκα και Ράντεκ, πάνω απ' όλα, υποτίμησαν το πρόβλημα της γραφειοκρατίας εκείνη τη στιγμή, σε έντονη αντίθεση με τη διαυγή τους ανάλυση του 1923-24. Είδαν τον κίνδυνο του Θερμιδόρ κύρια σε μια συμμαχία ανάμεσα στους κουλάκους, τους καινούριους (μεσοαστούς) ανθρώπους της ΝΕΠ και το ξένο κεφαλαίο -δηλαδή, τον είδαν σχεδόν αποκλειστικά σε οικονομικούς όρους. Γι' αυτό το λόγο, απέτυχαν να εκτιμήσουν την πολιτική διάσταση, το γεγονός ότι οι κουλάκοι ήταν εμφανώς ανίκανοι να ενωθούν σε κοινή πολιτική δράση σε κλίμακα επικράτειας.

Οι παράγοντες κλειδί στο πολιτικό μέτωπο ήταν η σταλινική ομάδα, η γραφειοκρατία.[305] Αυτή ήταν η δύναμη που αποφάσισε το πεπρωμένο της Σοβιετικής Ένωσης για μισό αιώνα. Το σοβιετικό Θερμιδόρ αναδύθηκε μέσα από τη δικτατορία της γραφειοκρατίας, και όχι σαν αποτέλεσμα της κατάληψης της εξουσίας από τους κουλάκους ή μιας παλινόρθωσης του καπιταλισμού.

9. Υποκατάσταση και πολιτικές επιλογές: Η προσωπική μοίρα των Μάο Τσετούνγκ και Ντενγκ Χσιάο Πινγκ

Ο Μπουχάριν ήταν ένας έντιμος και λαμπρός κομμουνιστής θεωρητικός, μ' όλο που μπερδεύτηκε με τρόπο τραγικό σ' ένα φραξιονιστικό δράμα του οποίου την ιστορική σημασία δεν συνέλαβε και στο οποίο έχασε τον πολιτικό του μπούσουλα. Σε χαμηλότερο επίπεδο θεωρητικής συνείδησης, οι πορείες του

[305] Ο Stephen F.Cohen (σελ.327) σωστά τονίζει ότι στη διάρκεια των κρίσιμων για τη διαμόρφωση της σταλινικής δικτατορίας χρόνων, ο Στάλιν έτεινε μάλλον να αντιπροσωπεύει τη συναίνεση μέσα στην ολιγαρχία παρά να γίνει ο πρωταγωνιστής μιας ιδιαίτερης πολιτικής γραμμής.

Μάο Τσετούνγκ και του Ντενγκ Χσιάο Πινγκ απεικονίζουν με δραματικό τρόπο την ανικανότητα των πολιτικών εξουσίας, πραγματισμού και ρεαλπολιτίκ που βασίζονται στον υποκαταστατισμό να διαμορφώσουν την πορεία της ιστορίας. Και οι δύο τέλειωσαν τη σταδιοδρομία τους δημιουργώντας καταστάσεις και προωθώντας επιλογές που ήταν το ακριβώς αντίθετες από εκείνες που είχαν αρχικά σχεδιάσει.

Όταν ο Μάο ξεκίνησε την "Πολιτιστική Επανάσταση", σκεφτόταν πάνω απ' όλα πώς να κερδίσει τον αγώνα εξουσίας μέσα στην ηγεσία του κινεζικού ΚΚ. Έχοντας χάσει την πλειοψηφία στην Κεντρική Επιτροπή, μετά τα καταστροφικά αποτελέσματα του "Μεγάλου Άλματος Προς τα Μπρος", έκανε έκκληση στη νεολαία ενάντια στον Κομματικό μηχανισμό και κατασκεύασε μια τεράστια προσωπολατρεία για να στηρίξει τον ισχυρισμό του ότι ήταν αλάθητος. Η όλη αυτή επιχείρηση σήμανε την κατάργηση των όποιων εναπομεινάντων στοιχείων ελεύθερης εσωκομματικής συζήτησης και την εξάπλωση της φυσικής βίας και άλλων μορφών καταστολής ενάντια στους πραγματικούς, δυνητικούς, ή φανταστικούς του αντιπάλους.

Ταυτόχρονα, η Πολιτιστική Επανάσταση εξέφρασε εκ μέρους του Μάο αλλά και των πλατιών μαζών, μια στοιχειώδη αντίσταση απέναντι στο κατεστημένο Κόμμα και την κρατική γραφειοκρατία. Δεν μπορεί να φανταστεί κανείς τον Friedrich Ebert ή τον Clement Attlee, ούτε τον Στάλιν ή τον Μπρέζνιεφ να κινητοποιούν εκατομμύρια κόσμο στους δρόμους για να ξεκαθαρίσουν μια ορδή αξιωματούχων. Το αγαπημένο όπλο του Στάλιν για τις εκκαθαρίσεις του ήταν η μυστική αστυνομία.

Οι μάζες των νέων (δεν ήταν μόνο φοιτητές) ανταποκρίθηκαν στην έκκληση του Μάο επειδή μισούσαν ειλικρινά τους γραφειοκράτες και πίστεψαν πως είχε έρθει η στιγμή να κατακτήσουν μεγαλύτερη ισότητα και δημοκρατία. Στην πραγματικότητα, θα διαστρέφαμε την ιστορική αλήθεια αν αρνιόμασταν ότι την πρώτη φάση της Πολιτιστικής Επανάστασης συνόδευσε ένα κύριο στοιχείο μαζικού αυθορμητισμού και πολιτικής διαφοροποίησης.[306] Αλλά η μανία του Μάο για την πολιτική εξουσίας μέσα στο δογματικό πλαίσιο του κόμματος σε

[306] Υπάρχουν πολλά βιβλία γι' αυτό το θέμα, ένα από τα καλύτερα είναι το *Mao's China*, Λονδίνο 1977, του Maurice Meisner. Δες ακόμα το *Party, Army and Class*, Λονδίνο 1975, του Livio Maitan.

αντιπαράθεση με την ταξική κυριαρχία, γρήγορα του έθεσε ένα άλυτο δίλημμα. Ονειρευόταν να ταρακουνάει κατά περιόδους τη γραφειοκρατία μέσα από μαζικές κινητοποιήσεις, για να εμποδίσει την εδραίωσή της σαν προνομιούχας κάστας, όπως στην ΕΣΣΔ.[307] Αλλά οι πραγματικές κινητοποιήσεις άρχισαν να ξεφεύγουν από τον έλεγχό του, οδηγώντας σε πολιτικές διαμάχες που έβαλαν σε κίνδυνο την Κομματική κυριαρχία και σε συγκρούσεις μεταξύ κοινωνικών στρωμάτων που είναι αναπόφευκτες εκεί όπου η κοινωνική διαφοροποίηση εξακολουθεί να επικρατεί σαν χαρακτηριστικό.[308]

Έτσι ο Μάο πιάστηκε στη μέγγενη. Αν άφηνε την Πολιτιστική Επανάσταση να αναπτυχθεί σε πραγματική πολιτική, αντιγραφειοκρατική επανάσταση, θα ανέτρεπε και τη δική του προσωπική εξουσία και την μαοϊκή ομάδα στο ΚΚΚ. Γι' αυτό επέλεξε, ίσως και μοιρολατρικά, την άλλη διαθέσιμη επιλογή: να χρησιμοποιήσει το στρατό για ν' αρχίσει να καταστέλλει, ή να "επιβάλλει την πειθαρχία", στη μάζα των Ερυθροφρουρών, καθώς και των εργατών, που αναλάμβαναν ανεξάρτητη δράση.[309] Εκατομμύρια νεαρών της πόλης, εξορίστηκαν στην επαρχία. Ο γραφειοκρατικός "νόμος και τάξη"

---

[307] Αν και ο Μάο δε χρησιμοποιεί τον όρο "γραφειοκρατία", καταγγέλει σαφώς τέτοιες τυπικές πρακτικές όπως η "διαχείριση του ενός" σε εργοστασιακό επίπεδο, οι μεγάλες διαφορές εισοδήματος και η λογική κάστας για τα παιδιά των στελεχών. (Δες Helmut Martin, *Mao Tse-tungs Notizen zum sowjetischen Lehrbuch Politische Oekonomie*, Αμβούργο 1975, σελ.82-84, 99, 114-115 και μετά). Αλλά αφού έχει διακηρύξει αφυψηλού το "βασικό δικαίωμα" του λαού να διοικεί το κράτος (και συνεπώς και την κρατική βιομηχανία), χωλαίνοντας φτάνει στο συμπέρασμα ότι η εξουσία του διευθυντή του εργοστασίου θα πρέπει να υποταχθεί σ' εκείνη της κομματικής επιτροπής. "Ο λαός" = η Κομματική επιτροπή. Δεν μπορεί να συλλάβει καν τη διαχείριση από τους εργάτες, και λιγότερο απ'όλα μέσω ελεύθερα εκλεγμένων εργατικών συμβουλίων.

Είναι υπό συζήτηση το αν η "αντιγραφειοκρατική" τάση του Μάο ήταν μια γνήσια αντίδραση στις αρνητικές εξελίξεις στην ΕΣΣΔ και την Κίνα ή αν ήταν αποτέλεσμα του ότι τέθηκε σε μειοψηφία μέσα στην ηγεσία του ΚΚΚ ενάντια στην πλειοψηφία της γραφειοκρατίας που συνασπίστηκε πίσω από την ομάδα Λι-Ντενγκ. Η ακραία γραφειοκρατικοποίηση του κράτους και του κόμματος την περίοδο 1949-64 (που ζωηρά περιγράφεται στο βιβλίο του A.Doak Barnett, *Cadres, Bureaucracy and Political Power in Communist China*, Νέα Υόρκη 1967) τείνει να βαρύνει υπέρ της πρώτης υπόθεσης.

[308] Για τις διαμάχες εντός των Ερυθροφρουρών και των Επαναστατών Ανταρτών, βλ. το βιβλίο του Maitan.

[309] Η συμμαχία του Μάο με τον Λιν Πιάο, τον οποίο έχρησε επίσημα σαν διάδοχό του στο Ένατο Συνέδριο του Κόμματος, στηριζόταν στον έλεγχο του στρατού από τον τελευταίο. Για την άνοδο και την πτώση της κομμούνας των εργατών της Σαγκάης, δες τον Meisner.

αποκαταστάθηκε στα εργοστάσια. Σταδιακά η Κομματική και κρατική γραφειοκρατία ανέκτησε το πάνω χέρι.

Όσο ζούσε ακόμα ο Μάο και η "Συμμορία των Τεσσάρων" έλεγχε τη γραφειοκρατία, η πολιτιστική επανάσταση έμοιαζε σα να είχε αλλάξει κάτι βασικό. Αλλά ο Μάο δεν έτρεφε αυταπάτες. Ήταν πεπεισμένος ότι η γραφειοκρατία είχε κερδίσει, εν μέρει και εξαιτίας των δικών του αποφάσεων. Πέθανε με ένα πικρό αίσθημα αποτυχίας, λέγοντας στη γυναίκα του ότι δεν θα μπορούσε να προστατέψει την ίδια και την ομάδα της για πολύ και ότι θα έπεφταν μόλις εκείνος χανόταν. Έτσι ακριβώς έγινε.

Δε θα πρέπει να ξεχάσει ποτέ κανείς ότι ο Μάο συμμεριζόταν την αρχική αντίθεση του Στάλιν απέναντι στην εσωκομματική και εργατική δημοκρατία, και τη θεμελιώδη του πίστη ότι μόνο η ηγεσία του ΚΚ αντιπροσώπευε την εργατική τάξη. Όλα τα άλλα ρεύματα, ακόμα και αν "κατ' όνομα" αντιπροσώπευαν τους εργάτες και αγρότες, ήταν στην πραγματικότητα εντολοδόχοι της αστικής τάξης.[310] Η εσωτερική αντίφαση της Σκέψης του Μάο Τσετούνγκ είναι λοιπόν αρκετά φανερή: η παγκόσμια ιστορία μας διδάσκει ότι η εξέγερση είναι δικαιολογημένη -εκτός από την εξέγερση ενάντια στον Μάο Τσετούνγκ και την "ορθή γραμμή του κόμματος"!

Σ' όλη την τελευταία περίοδο του Μάο, ο αγώνας εξουσίας μέσα στην ηγεσία του ΚΚΚ και τη γραφειοκρατία συνδυάστηκε με μια συζήτηση για συγκρουόμενες οικονομικές πολιτικές, πολλές λεπτομέρειες της οποίας παραμένουν σκοτεινές. Αυτά που διέρρευσαν, ωστόσο, μετά το θάνατο του Μάο, ξεκαθάρισαν κατά πολύ το τί διακυβεύετο.

Η ομάδα του Μάο στήριξε τις ιδέες της για οικονομική ανάπτυξη στις κεντρικές επενδύσεις στον μεγάλης κλίμακας κρατικό τομέα, με ένα παράξενο τύπο αναγκαστικής κολλεκτιβοποίησης ("Κομμούνες του λαού") που θα επέτρεπε να κρατηθεί η υπερβολική εργασία στα χωριά με "άμεση επένδυση σε εργασία", σε χαμηλό επίπεδο αποτελεσματικότητας. Η εναλλακτική λύση που προτάθηκε από τον Λιου Σάο-σι και τον Ντενγκ Χσιάο Πινγκ, σκόπευε να πετύχει υψηλότερη αποτελεσματικότητα και παραγωγικότητα της εργασίας μέσα από, πρώτον, μια μερικά αποκεντρωμένη επένδυση ώστε να

[310] Δες Μάο Τσε Τουνγκ, σελ.60.

εκσυγχρονισθεί η βιομηχανία τόσο στις πόλεις όσο και στην ύπαιθρο και, δεύτερον, μια επανιδιωτικοποίηση της γεωργίας για να ξεμπλοκαριστούν οι παραγωγικές δυνάμεις της αγροτιάς. Ύστερα από μια σύντομη περίοδο μετάβασης, αυτό το σχέδιο εφαρμόσθηκε όταν η ομάδα του Ντενγκ ανέβηκε στην εξουσία του ΚΚΚ στα 1979.

Μα ο Ντενγκ δεν ήταν μόνο "οικονομικός φιλελευθεριστής". Υπήρξε επίσης επιφανές θύμα της εσωκομματικής τρομοκρατίας στη διάρκεια της Πολιτιστικής Επανάστασης. Πράγματι, κατά πάσα πιθανότητα, η ζωή του σώθηκε παρά τρίχα -αντίθετα από τον ατυχή σύμμαχό του Λιου Σαο-σι, πρώην Πρόεδρο του Κόμματος, που δολοφονήθηκε από τους μαοϊκούς κάτω από ιδιαίτερα βίαιες περιστάσεις. Έτσι, η επιστροφή του Ντενγκ στην εξουσία θεωρήθηκε, όχι μόνο από την κομματική γραφειοκρατία αλλά και από τις πλατιές μάζες, σαν πρελούδιο για μια μείωση της τρομοκρατίας και της καταπίεσης, και τουλάχιστον σαν αρχή μιας διανοητικής και πολιτικής απελευθέρωσης. Το γεγονός ότι η οικονομική πολιτική του Ντενγκ σήμαινε άνοιγμα στην παγκόσμια καπιταλιστική αγορά αναπόφευκτα συνεισέφερε σ' αυτή την εντύπωση.

Και δεν ήταν σκέτη φαντασία. Ανταποκρινόταν σε μια πραγματική, αν και πολύ μερική και αντιφατική, διαδικασία. Δεν υπάρχει στο μυαλό μας αμφιβολία ότι ο Ντενγκ επέλεξε ειλικρινά μια μερική και ελεγχόμενη πολιτική απελευθέρωση να συνοδεύσει την οικονομική απελευθέρωση. Πράγματι, δύο διαδοχικοί Γενικοί Γραμματείς που ορίστηκαν και προετοιμάστηκαν για να τον διαδεχθούν, ο Hu Yaobang και ο Zhao Zhiyang, έφτασαν να ταυτιστούν με μια γραμμή συγγενική με τα πρώτα στάδια της γκλάσνοστ του Γκορμπατσόφ. Ο Ντενγκ προσπάθησε να ξεφορτωθεί τους πραγματικούς γεροντοκράτες τύπου Μπρέζνιεφ, γύρω από τον Peng Chen και το στρατάρχη Yang Shangkin, μετακινώντας τους εκτός της λειτουργικής ηγεσίας σε κατά πολύ τιμητικές θέσεις. Ο στρατάρχης ήταν τυπικά πρόεδρος της Δημοκρατίας.

Κι όμως, ακόμα περισσότερο και από τον Μάο, ο Ντενγκ αντιμετώπισε ένα δίλημμα το οποίο δεν μπορούσε να λυθεί από κάποιον που δεν θέλησε ποτέ του να έρθει σε ρήξη με τις λεγόμενες "τέσσερις αρχές" -που συμπεριλάμβαναν και το

σταλινικό δόγμα της από την κορυφή προς τη βάση κομματικής εξουσίας, σε αντίθεση με την κυριαρχία της τάξης- και με την εξουσία και τα συμφέροντα της γραφειοκρατίας.[311] Από το 1986 και μετά, η κοινωνική δυσαρέσκεια και ακόμα περισσότερο η ανοιχτή διαμάχη ξέσπασαν στην Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας. Τμήματα των μαζών άρχισαν να δρουν αυτόνομα. Υπήρξαν αγροτικές διαδηλώσεις και απεργίες. Υπήρξαν εργατικές διαδηλώσεις και απεργίες. Φοιτητές και διανοούμενοι λειτούργησαν σαν καταλύτες, συνδέοντας αργά όλα αυτά τα τμηματικά κινήματα σε μια γενική εξέγερση υπέρ των δημοκρατικών ελευθεριών μέσα στο εργατικό κράτος. Το κίνημα φοιτητών-εργατών του Πεκίνου, που εξελίχθηκε στην Κομμούνα του Μαΐου-Ιουνίου 1989, έφερε αυτή τη διαδικασία σε ένα αποκορύφωμα.

Όπως ο Μάο στη διάρκεια της εξέγερσης των Ερυθροφρουρών, έτσι και ο Ντενγκ τώρα έπρεπε να διαλέξει. Και γρήγορα έγινε σαφές ότι θα διάλεγε μια βίαιη και ριζική καταστολή του μαζικού αναβρασμού. Αυτό σήμαινε όχι μόνο τη σφαγή της 4ης Ιουνίου του 1989 και τα συνακόλουθα, αλλά και μια κομματική επανευθυγράμμιση μέσα στην ηγεσία του ΚΚΚ. Ο διμερής αγώνας ανάμεσα σε "μετριοπαθείς φιλελεύθερους" γύρω από τον Ντενγκ και "συντηρητικούς", έγινε τριμερής αγώνας στον οποίο η ομάδα του Ντενγκ Χσιάο Πινγκ όλο και πιο πολύ αναγκαζόταν να στηριχτεί στους "συντηρητικούς" απέναντι στους πιο αποφασιστικούς "φιλελεύθερους". Τα στελέχη του ΚΚΚ και ο κινεζικός λαός είχαν δει στο πρόσωπο του Ντενγκ ένα σύμβολο για την απομάκρυνση από την πολιτική τρομοκρατία της "Πολιτιστικής Επανάστασης", που τόσο φοβόνταν μην επιστρέψει. Μα τώρα ο ίδιος αυτός άνθρωπος διαδοχικά απομάκρυνε τους δύο επιλεγμένους του διαδόχους και αποδέσμευσε μια μαζική εκστρατεία εκφοβισμού, διώξεων και τρομοκρατίας, μαζί με εκκλήσεις για δημόσια κατάδοση των αντιπολιτευόμενων, βασανιστήρια των πολιτικών κρατουμένων, ψεύτικες δίκες-θέαμα, άγρια κατάργηση των "αποκλινουσών" ιδεών, αυστηρή λογοκρισία στον τύπο, και συστηματικό κυνήγι

[311] Δες το *Selected Works of Deng Xiaoping 1975-1982*, Πεκίνο 1984, σελ.172. Οι τέσσερις θεμελιώδεις αρχές είναι: Ο σοσιαλιστικός δρόμος ισοδυναμεί με τη δικτατορία του προλεταριάτου, που μπορεί να ασκηθεί μόνο κάτω από την ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος, το οποίο με τη σειρά του πρέπει να βασίζεται στον Μαρξισμό-Λενινισμό και τη Σκέψη του Μάο Τσε Τουνγκ.

των διανοουμένων. Όλα τα στραβά που ο Ντενγκ και η ομάδα του κατέγγελναν επί δέκα χρόνια επανήλθαν με δική του πρωτοβουλία.[312]

Πιθανότατα ο Ντενγκ εξακολουθεί να πιστεύει ότι, υπερασπίζοντας το μονοπώλιο εξουσίας και τα τεράστια υλικά προνόμια της κινέζικης νομενκλατούρας, μπορεί να διασώσει την οικονομική του πολιτική των "τεσσάρων εκσυγχρονισμών". Μένει να δούμε μέχρι ποιού σημείου αυτό μπορεί να αποδειχτεί σωστό. Μα το ουσιαστικό μάθημα βρίσκεται αλλού. Με την προσκόλλησή του στην πολιτική εξουσίας και στο αξίωμα "δικτατορία του προλεταριάτου = κυριαρχία της Κομματικής ηγεσίας", ο Ντενγκ έγινε αιχμάλωτος των ίδιων εκείνων δυνάμεων μέσα στη γραφειοκρατία, τις οποίες αρχικά προσπάθησε, αν όχι να καταργήσει, τουλάχιστον να περιορίσει. Εκείνο που επικράτησε δεν ήταν καμιά "εσωτερική λογική φιλελευθεροποίησης" αλλά η άσκηση πολιτικής εξουσίας από τη νομενκλατούρα, με μερικές από τις πιο κατασταλτικές τρομοκρατικές της μορφές.

Η απόρριψη των υποκαταστατικών δογμάτων είναι ουσιαστικός όρος για ένα συνεκτικό αγώνα ενάντια στο γραφειοκρατικό εκφυλισμό των εργατικών οργανώσεων και των εργατικών κρατών. Με κανένα τρόπο δεν συνεπάγεται οποιαδήποτε αυθορμητίστικη αυταπάτη για την ταξική πάλη και είναι απόλυτα συμβατή με τις απαραίτητες προσπάθειες για τη δημιουργία επαναστατικών κομμάτων της πρωτοπορίας. Απαιτεί όμως μια σωστή αντιμετώπιση της διαλεκτικής σχέσης μεταξύ αυτοδραστηριότητας και αυτοοργάνωσης της τάξης, από τη μια, και κόμματος πρωτοπορίας, από την άλλη. Η κλασική διατύπωση αυτής της σχέσης δόθηκε από τον Τρότσκι:

> Η δυναμική των επαναστατικών γεγονότων καθορίζεται άμεσα από τις μεταστροφές, τις έντονες και παθιασμένες αλλαγές στην ψυχολογία των τάξεων που είχαν ήδη διαμορφωθεί πριν την επανάσταση...

[312] Για την τρομοκρατική φύση της καταστολής της Κομμούνας του Πεκίνου, και την παραδειγματική της λειτουργία σαν προειδοποίηση όλου του κινέζικου λαού ενάντια σε μαζικά κινήματα μη ελεγχόμενα από την ηγεσία, δες μεταξύ άλλων: *Massacre in Beijing*, μια αναφορά από τη Διεθνή Οργάνωση για τα Ανθρώπινα δικαιώματα και το Ad Hoc Study Group on Human Rights in China. Fathers/Higgins, *Tiananmen: The Rape of Peking*, Νέα Υόρκη 1989. Και το *Tiananmen Square*, Ουόσιγκτον 1989, των Simmie/Nixon. Για την πολιτική παράλυση που πηγάζει από την πορεία καταστολής του Ντενγκ, δες μεταξύ άλλων πηγών και τη συνέντευξη με τον Liu Binyan στο *New York Review of Books*.

Οι μάζες προχωρούν σε επανάσταση όχι με έτοιμο σχέδιο κοινωνικής ανοικοδόμησης, αλλά με έντονο το συναίσθημα ότι δεν μπορούν να ανεχτούν άλλο το παλιό καθεστώς. Μόνο τα ηγετικά στρώματα μιας τάξης έχουν πολιτικό πρόγραμμα και ακόμα κι αυτό απαιτεί τη δοκιμασία των γεγονότων και έγκριση από τις μάζες. Η θεμελιακή πολιτική διαδικασία της επανάστασης, έτσι, συνίσταται στη βαθμιαία κατανόηση από μια τάξη των προβλημάτων που προκύπτουν από την κοινωνική κρίση -στον ενεργητικό προσανατολισμό των μαζών με μια μέθοδο διαδοχικών προσεγγίσεων....

Μόνο στη βάση μιας μελέτης των πολιτικών διαδικασιών στις ίδιες τις μάζες μπορούμε να καταλάβουμε το ρόλο των κομμάτων και των ηγετών, που εμείς λιγότερο από όλους τείνουμε να αγνοήσουμε.. Αυτοί συγκροτούν ένα, όχι ανεξάρτητο, αλλά πάντως πολύ σημαντικό στοιχείο στη διαδικασία. Χωρίς καθοδηγητική οργάνωση η ενέργεια των μαζών θα εξανεμιζόταν όπως ο ατμός που δεν κλείνεται σε ένα πιστόνι. Αλλά πάντως εκείνο που δίνει την κίνηση δεν είναι το πιστόνι, ούτε το περίβλημα, αλλά ο ατμός".[313]

[313] Τρότσκι, "History of the Russian Revolution", τόμος Ι, Λονδίνο 1967, σελ.15-16.

Διοίκηση και πραγματοποίηση κέρδους: Η ανάπτυξη των αστικών γραφειοκρατιών

1. Η κρατική μηχανή στον καπιταλισμό

Στην πορεία της ανόδου της στην ιστορική κυριαρχία, η επαναστατική αστική τάξη ιδιοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό την απολυταρχική κρατική μηχανή και την μεταποίησε έτσι που να εξυπηρετεί τους δικούς της σκοπούς.[314] *Μπόρεσε* να το κάνει αυτό, γιατί είχε την αυτοπεποίθηση πως ο πλούτος και η οικονομική της δύναμη θα επέβαλαν σε τελική ανάλυση τη θέλησή της σε κάθε κράτος. Και *έπρεπε* να το κάνει αυτό, γιατί η ταξική της κυριαρχία δεν μπορούσε, και ποτέ δε θα μπορέσει, να βασιστεί αποκλειστικά στο κύριο όπλο της: τον οικονομικό καταναγκασμό.

Η ασφάλεια της αστικής πολιτικής κυριαρχίας απαιτεί αποδοχή του οικονομικού καταναγκασμού εκ μέρους της μεγάλης πλειοψηφίας του λαού, που δεν είναι καπιταλιστές.

[314] Δες την κλασική μελέτη του Perry Anderson *Lineuges of Absolutist State*, Λονδίνο 1974.

Αυτό είναι ίσως δυνατό κάτω από κανονικές συνθήκες. Αλλά από καιρό σε καιρό, κομμάτια των μαζών εξεγείρονται ενάντια στις συνθήκες υποταγής, εκμετάλλευσης και καταπίεσης που τους κρατούν δεμένους. Ενάντια σε τέτοιες εξεγέρσεις, ακόμα κι αν είναι μόνο δυνητικές, οι απολύσεις, η ανεργία και η απειλή πείνας δεν είναι αρκετά.[315] Μπορούν μάλιστα ακόμα και να πυροδοτήσουν τη μαζική δράση.

Για να μειώσει τους κινδύνους ή να προλάβει τις εκρηκτικές στιγμές, η αστική τάξη χρειάζεται τόσο ένα μηχανισμό καταστολής -*"la violence sans phrases"* (η βία χωρίς λόγια)- όσο και ένα μηχανισμό ιδεολογικής κατήχησης και επιβολής στους εκμεταλλευόμενους και καταπιεζόμενους, και κυρίως στο μισθοσυντήρητο προλεταριάτο. Το αστικό κράτος, έτσι, παίζει ζωτικό ρόλο στην αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, χωρίς την οποία δεν μπορεί να επιτευχθεί συσσώρευση κεφαλαίου. Επιπλέον, αν και η υπεραξία είναι η μόνη πηγή του κεφαλαίου και ουσιαστικά παράγεται μέσα στην παραγωγική διαδικασία, το κράτος επίσης επιτελεί μια ουσιώδη ρυθμιστική λειτουργία στην καπιταλιστική οικονομία.

Η φύση του καπιταλισμού είναι τέτοια που μπορεί να υπάρξει μόνο με τη μορφή πολλών κεφαλαίων -δηλαδή, ιδιωτικής ιδιοκτησίας και ανταγωνισμού. Για τον ίδιο λόγο, κανένας συγκεκριμένος καπιταλιστής ή ομάδα καπιταλιστών δεν μπορεί να εκφράσει τα γενικά συμφέροντα της τάξης των καπιταλιστών σε κρίσιμους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας. Στον πολιτικό τομέα, αυτό καθίσταται φανερότερο.

Ο "ιδεατός" ή "γενικός" καπιταλιστής, λοιπόν, δεν μπορεί παρά να είναι μη καπιταλιστής, κάποιος που δεν είναι άμεσα μπλεγμένος σε προσπάθεια να μεγιστοποιήσει το δικό του κέρδος. Ο ρόλος της εξασφάλισης των γενικών συνθηκών της καπιταλιστικής παραγωγής και της πραγματοποίησης κέρδους -για παράδειγμα, ένα νομισματικό σύστημα που να λειτουργεί καλά, μια αποτελεσματική φορολογική και δασμολογική δομή- πρέπει να μεταβιβαστεί από την αστική τάξη σε ειδικούς μηχανισμούς, στο κράτος. Διαφορετικά, η πραγματοποίηση

[315] Ο Πρώσος υπουργός von Puttkammer υποτίθεται ότι είπε πως σε κάθε απεργία ενυπάρχει η λερναία ύδρα της επανάστασης. Αυτό είναι βέβαια κάπως υπερβολικό, αλλά περιέχει έναν πυρήνα αλήθειας.

κέρδους δεν γίνεται σε άριστες, ούτε καν ικανοποιητικές, συνθήκες.

Για ιδιαίτερους ιστορικούς λόγους ο σύγχρονος καπιταλισμός, ήδη στην εμπορική και χειροτεχνική του φάση, αλλά πολύ περισσότερο στην εποχή του βιομηχανικού και χρηματιστικού κεφαλαίου, έχει δομηθεί από ανταγωνιστικά έθνη-κράτη και τις συναφείς μ' αυτά αυτοκρατορίες. Η εθνική αγορά ήταν το φυσικό πλαίσιο για τις παραγωγικές δυνάμεις όπως αυτές είχαν αναπτυχθεί μέχρι το τέλος του δέκατου ένατου αιώνα. Ενώ το διεθνές εμπόριο, η άνιση ανταλλαγή και η λεηλασία άλλων χωρών (ειδικά στην Κεντρική και Νότια Αμερική, την Αφρική και την Ασία) μετρούσαν πολύ για τη συσσώρευση του δυτικού και αργότερα του ιαπωνικού κεφαλαίου, η παραγωγή και η πραγματοποίηση της υπεραξίας διαπλέκονταν κυρίως με την εθνική αγορά.[316] Για μια ολόκληρη περίοδο μετάβασης, τουλάχιστον στις μεγαλύτερες χώρες, το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων στην πραγματικότητα παρέμενε *κάτω* από την δυνατότητα απορρόφησης των εθνικών αγορών. Η επαναστατική αστική τάξη αναγκάστηκε να αγωνιστεί για να αντιπαρέλθει τους προκαπιταλιστικούς περιορισμούς του ελεύθερου εμπορίου, αλλά προστατεύοντας ταυτόχρονα και τον εαυτό της από μια "υπερβολική" εισβολή αγαθών από το εξωτερικό.

Γι' αυτό, ανεξάρτητα από όποια πολιτική σκοπιμότητα, όπως για τη λειτουργία κοινωνικής ενσωμάτωσης της εθνικιστικής ιδεολογίας, ο αγώνας των καπιταλιστών να σταθεροποιήσουν τα έθνη-κράτη συνεπάγεται μεταφορά του ανταγωνισμού στη διεθνή αρένα προς τις διακρατικές σχέσεις. Τα αστικά κράτη δε χρειάζονταν μόνο αστυνόμους, παπάδες και δασκάλους αφοσιωμένους στην υπεράσπιση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Επίσης χρειάζονταν και στρατούς και στόλους -πρόσθετους ειδικούς μηχανισμούς στους οποίους οι ατομικοί

---

[316] Ο Immanuel Wallerstein, ο Samir Amin και, σε μικρότερο βαθμό, ο André Gunder Frank πολλές φορές υποστήριξαν ότι η μητροπολιτική καπιταλιστική συσσώρευση προέρχεται κύρια από την εκμετάλλευση της "περιφέρειας" διαμέσου του εμπορίου και των τιμών. Αυτή η θέση υποτιμά σοβαρά την κεντρικότητα της παραγωγής υπεραξίας στη μητρόπολη και της βιομηχανικής επανάστασης και της βιομηχανία γενικά. Δε χρειάζεται να πούμε ότι αυτό αντιτίθεται έντονα με το *Κεφάλαιο* του Μαρξ και δεν μπορεί να επαληθευτεί από εμπειρικά στοιχεία. Ο Samir Amin πρόσφατα απομακρύνθηκε από αυτή την ακραία θέση.

καπιταλιστές, και ακόμα και η αστική τάξη σαν τάξη, θα μπορούσαν να παραχωρήσουν με ασφάλεια κάποια από τα κυριαρχικά τους δικαιώματα και μέρος του εισοδήματός τους.

Σίγουρα, η αποδοχή μιας δυνατής κρατικής μηχανής δεν είναι με κανένα τρόπο η μόνη παράδοση.[317] Η νεαρή αστική τάξη είχε αρκετή εμπειρία αυτο-κυβέρνησης[318], που βρήκε ιδεολογικο-πολιτική έκφραση στη μεγάλη δυσπιστία απέναντι στο κράτος. Υπήρξε μάλιστα κι ένα ρεύμα αναρχικών ή ημι-αναρχικών ιδεών που κορυφώθηκαν με τον Ζαν Ζακ Ρουσό και που μπορεί από πολλές απόψεις να θεωρηθούν άμεσος πρόδρομος των ιδεών του Μαρξ και του Λένιν για την αυτοοργάνωση και την αυτο-διακυβέρνηση των εργαζομένων.[319]

Όμως, καθώς μια "τέταρτη τάξη" των πρωτο- ή ημι-προλεταρίων άρχισε να συνοδεύει την αστική τάξη στην ιστορική της άνοδο, εισάγοντας τις δικές της πρακτικές αυτενέργειας ή αυτο-διοίκησης[320], οι καπιταλιστές απομακρύνονταν όλο και περισσότερο από τις "αντι-κρατιστικές" υπερβολές. Έπρεπε τώρα να επικρατήσει πάση θυσία "νόμος και τάξη", και αυτό είναι αδύνατο χωρίς ισχυρό κράτος. Για μια μεγάλη χρονική περίοδο, ο πραγματικός αγώνας μέσα στις άρχουσες τάξεις επικεντρώθηκε στο επίπεδο της φορολόγησης που θα έπρεπε να αφαιρεθεί από τα κέρδη για τη διατήρηση του κράτους. Οι ίδιες οι ρίζες του κοινοβουλίου και των αστικών επαναστάσεων βρίσκονται εκεί.

Με την ανάπτυξη ενός μαζικού εργατικού κινήματος και την είσοδο του καπιταλισμού στην ιμπεριαλιστική του φάση, το αστικό κράτος έτεινε να γίνεται όλο και ισχυρότερο -και να καταπίνει όλο και μεγαλύτερα χρηματικά ποσά. Έτσι, τα

[317] Η παράδοση αυτή παρατηρήθηκε ιδιαίτερα στη Γαλλία, όπου τα πρώιμα στάδια της Επανάστασης τραυμάτισαν την αστική τάξη και την οδήγησαν ν' αγκαλιάσει το ισχυρό, συγκεντρωτικό Ναπολεόντειο κράτος.

[318] Δες τί γράφει ο Μαρξ για την αυτοοργάνωση της αστικής τάξης στο Saint-Quentin και σε άλλες μεσαιωνικές πόλεις. Μαρξ προς Ένγκελς, 27 Ιουλίου 1854, στο Marx-Engels, *Selected Correspondence*, Μόσχα 1975, σελ.81.

[319] Ο Lucio Colletti, (*From Rousseau to Lenin*, Λονδίνο 1972), ιχνηλατεί με ακρίβεια αυτό το δεσμό μεταξύ της ριζοσπαστικής σύλληψης του Rousseau για άμεση δημοκρατία και της υπεράσπισης της σοβιετικής εξουσίας από τον Λένιν στο *Κράτος και Επανάσταση*. Αφού απομακρύνθηκε από τον μαρξισμό, ο Colletti αναθεώρησε τις απόψεις του.

[320] Η Παρισινή Κομμούνα του 1792-93, για παράδειγμα, πήρε στα σοβαρά τα ιδανικά της ελευθερίας, ισότητας και αδελφότητας, μετατρέποντάς τα από αστικές σε εν δυνάμει αντικαπιταλιστικές αξίες. Δες Ένγκελς προς Κάουτσκι, 20 Φλεβάρη 1889.

ομοσπονδιακά έσοδα στις ΗΠΑ κινήθηκαν από το 1,3% του ΑΕΠ κατά το 1880-81 στο 3,3% το 1930-31 και στο 18,1% το 1960-61, ενώ στην Αυστραλία τα σύνολικά έσοδα ανέβηκαν από το 4,2% του ΑΕΠ στα 1902-1903 σε 8,6% το 1932-33 και 17,1% το 1960-61. Όπως βλέπουμε στον πίνακα 3, συνεχίστηκε η τάση να αυξάνει η φορολόγηση γρηγορότερα από την παραγωγή και το εθνικό εισόδημα.

Πίνακας 3
Συνολικά φορολογικά έσοδα ως % του ΑΕΠ

	1955	*1980*
Δ. Γερμανία	30,8	37,2
Μ.Βρετανία	29,8	35,9
ΗΠΑ	23,6	30,7
Καναδάς	21,7	32,8
Ελβετία	19,2	30,7
Βέλγιο	24,0	42,5
Ολλανδία	26,3	46,2
Σουηδία	25,5	49,9

Πηγή: Στοιχεία από το βιβλίο *Bureaucracy and Democracy* της Eva Etzioui-Halevy, Λονδίνο 1983, σελ.119.

Επομένως, η αστική τάξη παραμένει διαιρεμένη ανάμεσα σ' εκείνους που είναι κι εκείνους που δεν είναι έτοιμοι να πληρώσουν το τίμημα, ή μάλλον ανάμεσα σε υπέρμαχους ποικίλων επιλογών και προϋπολογισμών στην εμπορική, νομισματική, κοινωνική και διεθνή πολιτική, καθένας από τους οποίους μπορεί να ζητά αρκετά διαφορετικό επίπεδο ή κατανομή των δημοσιονομικών πόρων. Όση όμως κι αν είναι η ένταση τέτοιων διαφορών, οι κυβερνητικές δαπάνες χωρίς τις μεταβιβαστικές πληρωμές (δηλαδή, χωρίς τα έσοδα που απλώς μεταβιβάζονται περνώντας μέσα από τον κρατικό ή τους παρα-κρατικούς προϋπολογισμούς) αυξήθηκαν έντονα από το 1960 και το 1974: για παράδειγμα, στη Μ.Βρετανία από 20,1% σε 38% του ΑΕΠ, και στη Σουηδία από 25% σε 28,9%. Το 1990, ύστερα από πάνω από μια δεκαετία ιδεολογικής φανφάρας και δημαγωγικής απάτης, οι κυβερνητικές δαπάνες στις εφτά

μεγαλύτερες χώρες του ΟΟΣΑ παρέμεναν γύρω στο 39% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος.[321]

Ο ύστερος καπιταλισμός είναι πράγματι ένας ισχυρά κρατικός καπιταλισμός, στον οποίο όλες οι λειτουργίες του κράτους τείνουν ν' αυξηθούν. Ειδικότερα όμως, ο εκτελεστικός κλάδος μεγαλώνει πέρα από κάθε αναλογία σε σχέση με το νομοθετικό και τον δικαστικό. Αυτή είναι μια αντίδραση του συστήματος στην αλλαγή του συσχετισμού δύναμης μεταξύ των τάξεων, που προκύπτει από την πρόοδο του μαζικού εργατικού κινήματος και τη διείσδυσή του μέσα στα κοινοβούλια, τους δήμους, κι άλλα τέτοια όργανα.[322] Ο Ellul μάλιστα λέει: "Στην πραγματικότητα, ο πολιτικός δεν έχει πια επιλογή: οι αποφάσεις προκύπτουν αυτόματα από την προπαρασκευαστική τεχνική εργασία".[323]

Όσο ισχυρότερο γίνεται το εργατικό κίνημα μέσα στην κοινωνία, τόσο μεγαλύτερος είναι ο κίνδυνος να οδηγηθεί μια οικονομική κρίση ή μεγάλα απεργιακά κύματα σε πολιτικές εκρήξεις ή προεπαναστατικές καταστάσεις, και τόσο περισσότερο το αστικό κράτος πρέπει να αναπτύξει μια νέα λειτουργία διαχείρισης της κρίσης.[324] Αυτό μπορεί να πάρει την προληπτική μορφή κοινωνικής νομοθεσίας. Μπορεί να πάρει τη λειτουργική μορφή κρατικής παρέμβασης στην οικονομία για να μειώσει την κλίμακα των οικονομικών διακυμάνσεων.[325] Ή μπορεί να πάρει κατασταλτικές μορφές σε μια προσπάθεια να επιβάλει πάγωμα μισθών ή να περιορίσει τις συνδικαλιστικές ελευθερίες και το δικαίωμα της απεργίας. Αλλά κάθε δυνατότητα συνεπάγεται δυνατότερο εκτελεστικό κλάδο της

---

[321] Eva Etzioni-Halevy, *Bureaucracy and Democracy*, Λονδίνο 1983, σελ.115 και The Economist, 19 Μάη 1990.

[322] Etzioni-Halevy, σελ. 57-58. Δες επίσης το *Bureaucracy*, του E. Kamenka, Oxford 1989, σελ. 125-129. Το *The State in Capitalist Society* του Ralph Miliband, (κεφ.4 και 8), Λονδίνο 1969, είναι το καλύτερο έργο για τη μεταβολή του κέντρου βαρύτητας του αστικού κράτους. Ο Jean Meynaud, που δεν είναι μαρξιστής, παρατηρεί την ίδια τάση στο *La Technocratie*, Παρίσι 1964.

[323] Jacques Ellul, *The Technological Society*, Λονδίνο 1965, σελ.259.

[324] Από μια άποψη, η γαλλική σχολή της ρύθμισης πιστεύει ότι το σύστημα είναι σε θέση να εφαρμόσει μηχανισμούς που λίγο ως πολύ αυτόματα εγγυώνται την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και της αστικής τάξης πραγμάτων, ανεξάρτητα από την κρατική παρέμβαση. Αυτό υποτιμά τον εκρηκτικό χαρακτήρα των διαδοχικών κρίσεων του καπιταλισμού στον εικοστό αιώνα.

[325] Η κεϋνσιανή και νεοκεϋνσιανή παραλλαγή είναι η πιο προφανής, αλλά με κανένα τρόπο η μόνη.

κυβέρνησης. Απαιτείται όλο και μεγαλύτερος αριθμός δημόσιων λειτουργών για να σχεδιάζουν και να εφαρμόζουν ποικίλους νόμους, διατάγματα, προϋπολογισμούς, νομισματικές ρυθμίσεις, βιομηχανική πολιτική, πολιτική για την υποδομή, κ.ο.κ.[326] Αυτά υποβάλλονται στις κυβερνήσεις και (όλο και λιγότερο) στα κοινοβούλια, που σε εννέα στις δέκα περιπτώσεις τα εγκρίνουν χωρίς πολλά λόγια. Για να παραφράσουμε ένα κλασικό ρητό: "οι υπουργοί και οι βουλευτές πάνε κι έρχονται, αλλά οι κορυφαίοι δημόσιοι λειτουργοί και οι αστυνομικοί παραμένουν".[327]

Η Etzioni-Halevy αναφέρει ένα ενδεικτικό σχόλιο από την αναφορά της επιτροπής Fulton για τις βρετανικές δημόσιες υπηρεσίες (1968):

> Επειδή η λύση περίπλοκων προβλημάτων χρειάζεται μεγάλη προετοιμασία, η υπηρεσία πρέπει να βλέπει μακριά. Από τη συσσωρευμένη της γνώση και εμπειρία, πρέπει να επιδεικνύει πρωτοβουλία στην επεξεργασία των αναγκών για το μέλλον και για το πώς μπορούν αυτές να καλυφθούν. Μια ειδική ευθύνη ανατίθεται τώρα στη Δημόσια Υπηρεσία, επειδή ένα Κοινοβούλιο ή ακόμα και μια Κυβέρνηση δεν μπορεί να διαβλέψει τη διαδικασία.[328]

Όταν λέει κανείς ότι "το αστικό κρατος έχει την τάση να γίνεται όλο και πιο ισχυρό", αυτό σημαίνει την ανάπτυξη καπιταλιστικής κρατικής γραφειοκρατίας. Η πρώτη τάση είναι αδύνατη δίχως τη δεύτερη· πραγματικά, είναι σε μεγάλο βαθμό ταυτόσημες.

Στα τέλη του εικοστού αιώνα, δεν έχουμε πια δεκάδες αλλά εκατοντάδες χιλιάδες κρατικών λειτουργών, και σε μερικές από τις μεγαλύτερες χώρες -εξαρτάται από τον ορισμό που θα δώσουμε- αρκετά εκατομμύρια. Η απασχόληση από την κεντρική κυβέρνηση ανά χιλιάδες πληθυσμού αυξήθηκε στις ΗΠΑ από 0,7% το 1821 και 3,1% το 1901-1902 σε 5,3% το 1920-21, 11% το 1941 και 14% το 1970-71. Στη Μ.Βρετανία αυξήθηκε από

---

[326] Το σύστημα αυτοκινητοδρόμων του Χίτλερ, για παράδειγμα, είχε ήδη σχεδιαστεί από τεχνοκράτες υπουργείων της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, στη δεκαετία του είκοσι.

[327] Ειδικά στις ΗΠΑ, το κοινοβούλιο έχει αναπτύξει μια υπο-γραφειοκρατία από γραμματείς και βοηθούς των μελών του, που ασχολούνται με τον αυξανόμενο, και όλο και πιο ανεξέλεγκτο, όγκο των προτεινόμενων νομοσχεδίων και των σχετικών διαφωνιών.

[328] Etzioni-Halevy, σελ. 93.

1,4% το 1901-1902 σε 2,6% το 1920-21, 3,4% το 1939-40 και 8,6% το 1968.

Η αύξηση σε αριθμό των δημοσίων υπαλλήλων είναι ακόμα πιο εντυπωσιακή, όπως βλέπουμε στον πίνακα 4.

Πίνακας 4
Αύξηση των δημοσίων υπαλλήλων στις ΗΠΑ
μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Έτη	*Συνολικός αριθμός*	*Αναλογία δημοσίων / μη δημοσίων*
1947	5.791.000	0,10
1952	7.104.000	0,11
1957	7.046.000	0,12
1962	9.388.000	0,14
1967	11.867.000	0,15
1972	13.333.000	0,16
1977	15.019.000	0,16
1982	16.197.000	0,16

Πηγή: Marshall W. Meyer, William Stevenson, Stephen Webster, *Limits to Bureaucratic Growth*, Νέα Υόρκη 1985, σελ.36.

Αυτές οι γραφειοκρατίες είναι δομημένες με τρόπο που αντικατοπτρίζει, χωρίς να την αντιγράφει πλήρως, την ιεραρχία της ίδιας της αστικής κοινωνίας. Χαμηλότεροι, μεσαίοι και κορυφαίοι καπιταλιστές γραφειοκράτες έχουν διαφορετικά εισοδήματα, απολαμβάνουν αρκετά διαφορετικά μη χρηματικά οφέλη και έχουν αρκετά διαφορετικές δυνατότητες συσσώρευσης κεφαλαίου και ένταξής τους στην αστική τάξη. Επίσης στρατολογούνται και από αρκετά διαφορετικά κοινωνικά στρώματα.[329] Αλλά οι ακραίοι πόλοι της αστικής κοινωνίας δεν αναπαράγονται μέσα στον καπιταλιστικό κρατικό μηχανισμό. Δεν έχει ούτε τα μόνιμα εξαθλιωμένα προλεταριακά στρώματα, ούτε και δημιουργεί δισεκατομμυριούχους.[330]

Σ' αυτά τα διάφορα επίπεδα ενσωμάτωσης στην αστική κοινωνία αντιστοιχούν διαφορετικοί μηχανισμοί εξασφάλισης

[329] Δες Miliband.
[330] Εκτός από μερικές χώρες του Τρίτου Κόσμου.

της ιδεολογικής συμμόρφωσης. Και εδώ, όπως και με τη σοβιετική γραφειοκρατία, εκείνο που αρχίζει σαν λειτουργικό καταλήγει να γίνει κοινωνικό και ιδεολογικό. Ο διευθυντής μιας φυλακής είναι ένας λειτουργός που διοικεί μια φυλακή. Αλλά κανένας δεσμοφύλακας δε θα μπορούσε να γίνει διευθυντής και κανένας διευθυντής δε θα μπορούσε να γίνει κορυφαίος δημόσιος λειτουργός στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, αν είχε την ατυχή συνήθεια να αφήνει τους φυλακισμένους να δραπετεύουν ή και να τους απελευθερώνει. Κανένας φανατικός ειρηνιστής δε θα μπορούσε να τεθεί επικεφαλής ενός στρατού. Οι συγκεκριμένοι μηχανισμοί αυτής της διαδικασίας επιλογής δεν είναι ίδιοι μ' εκείνους που φιλτράρουν τους κορυφαίους πολιτικούς ή διοικητές των καπιταλιστικών εταιρειών.[331] Αλλά είναι παρόμοιοι.

Σε χαμηλότερα επίπεδα λειτουργικής ευθύνης, αυτός ο κονφορμισμός ο βασισμένος στη ρουτίνα δε λειτουργεί τόσο ομαλά όπως πριν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η γενική κρίση των αστικών κοινωνικών σχέσεων και αξιών, που τείνει να βαθύνει περαιτέρω, έρχεται εδώ στο προσκήνιο. Δεν μπορεί να υπάρξει ασφαλές μέρος για τους διευθυντές τηλεόρασης, δασκάλους, καθηγητές πανεπιστημίου, ηγέτες της εκκλησίας, ελεγκτές εναέριας κυκλοφορίας, ή ακόμα και τροχονόμους που μιλούν ενάντια στα δεινά του καπιταλιστικού συστήματος. Το αν θα μείνουν σταθεροί κάτω από την απειλή της καταστολής, το αν θα χάσουν τη δουλειά τους ή θα την κρατήσουν, θα εξαρτηθεί από έναν αριθμό περιστάσεων. Αλλά όσο το κεφάλαιο (το χρήμα δηλαδή) κυβερνά, δεν μπορούν να γίνουν πλειοψηφία στο επάγγελμά τους. Η λειτουργία δημιουργεί το όργανο. Το όργανο παραμένει αστικό, με το στόχο να διευκολύνει την αναπαραγωγή καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και τις γενικές συνθήκες της πραγματοποίησης κέρδους.

[331] Δες E.Mandel, "The Role of Individual in History: The Case of World War Two", *New Left Review* 157, Μάης-Ιούνιος 1986.

2. Η άνοδος της παρα-κρατικής γραφειοκρατίας

Από τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα, οι προσπάθειες του μαζικού εργατικού κινήματος να αναγκάσει τη νομοθεσία να καταπραΰνει τις σοβαρότερες κακουχίες που προκαλούνται από τον καπιταλισμό, καθώς και μια σειρά προληπτικών κοινωνικών μεταρρυθμίσεων που έγιναν με πρωτοβουλία της αστικής τάξης, οδήγησαν στη σταδιακή, αλλά μακροχρόνια εντυπωσιακή, ανάπτυξη ενός νέου κοινωνικού στρώματος: της παρα-κρατικής γραφειοκρατίας. Σε πολλές χώρες, αυτή είναι ίδια αν όχι μεγαλύτερη σε μέγεθος από τον κυρίως κρατικό μηχανισμό.

Η ταξική φύση αυτού του στρώματος ορίζεται με λιγότερη ακρίβεια απ' ό,τι της κρατικής γραφειοκρατίας. Μέρος του προέρχεται από την εργατική γραφειοκρατία -προφανέστερα στην περίπτωση των ασφαλιστικών οργανισμών ασθενείας, συμπεριλαμβανόμενων των νοσοκομείων, που οργανώθηκαν και ελέγχονται από τα εργατικά συνδικάτα στο Βέλγιο, την Αργεντινή και αλλού. Όπως και το ενδεχόμενο συνδικαλιστικό μονοπώλιο στα επιδόματα ανεργίας σε κάποιες χώρες στη μεσοπολεμική περίοδο, τέτοιοι θεσμοί διευρύνουν σημαντικά την υλικοχρηματική βάση των εργατικών γραφειοκρατιών, ενδυναμώνοντας την εξουσία τους καθώς και τον έλεγχό τους πάνω στα μέλη.

Τόσο αντικειμενικά όσο και σε όρους των ιδεολογικών τους επιπτώσεων, πρόκειται για μια αρκετά διφορούμενη διαδικασία, όπως το βλέπουμε σαφέστερα σ' αυτές τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις στο στεγαστικό και τις μεταφορές που συνοψίζονται στη φόρμουλα "δημαρχειακός σοσιαλισμός". Από τη μία πλευρά, πρόκειται για τρόπους χάραξης μη καπιταλιστικών, με σοσιαλιστική τάση, μορφών κοινωνικής οργάνωσης, αξιών και νοοτροπιών. Όχι "κολλεκτιβισμός" ενάντια σε "ατομικισμό", αλλά ανάγκες ενάντια σε κέρδη, αλληλεγγύη και γενναιοδωρία ενάντια σε εγωισμό και πλεονεξία, είναι οι πραγματικές αντιθέσεις σ' αυτή την τάση προς μοιρασμό των πλεονεκτημάτων σε όλους: η φροντίδα των αδυνάτων. Λυπούμαστε εκείνους που οι μυωπικές τους προκαταλήψεις τους εμποδίζουν να δουν τα ολοφάνερα. Όταν η

δημόσια συγκοινωνία γίνεται δωρεάν σε δυο ευρωπαϊκές πόλεις -Μπολόνια και Αθήνα- νωρίς το πρωί, τότε που ο κόσμος πηγαίνει στη δουλειά του, αυτό είναι ένα βήμα προς ένα σοσιαλιστικό τρόπο διανομής, ή ικανοποίησης αναγκών, σαν αντιτιθέμενο σε έναν αστικό. Είναι ένα βήμα μπροστά ακόμα και αν το συγκρίνουμε με τις προσπάθειες των εργατικών συνδικάτων, που γενικά φροντίζουν μόνο για τους δυνατότερους και πιο καλοπληρωμένους μισθωτούς. Κοινωνικές μεταρρυθμίσεις του τύπου που συζητάμε έχουν σα στόχο να οφελήσουν όλους.

Αλλά, αν είναι αδύνατο να πετύχει κανείς να οικοδομήσει το σοσιαλισμό σε μία χώρα, είναι ακόμα πιο εξωπραγματικό να τον οικοδομήσει σ' ένα δήμο ή σε έναν παραγωγικό συνεταιρισμό. Η διοίκηση των εργατικών νοσοκομείων, των συνεταιρισμών ή των δήμων που διοικούνται από σοσιαλιστές, διαπλέκονται μέσα από χιλιάδες νήματα με τους γενικούς μηχανισμούς της αστικής κοινωνίας, την παραγωγή υπεραξίας και την πραγματοποίηση του κέρδους. Όλοι χρειάζονται χρήματα για να λειτουργήσουν. Και μάλιστα χρειάζονται περισσότερα χρήματα για να λειτουργήσουν καλύτερα από ταξική σκοπιά -δηλαδή, να διασφαλίσουν υψηλότερης ποιότητας υπηρεσίες στους εργαζόμενους.

Σε πολλές χώρες, τεράστια χρηματικά ποσά περνούν μέσα από τα χέρια της παρα-κρατικής γραφειοκρατίας. Στη Γαλλία, για παράδειγμα, οι οργανισμοί κοινωνικής ασφάλισης διαχειρίζονται κεφάλαια πρακτικά ίσα σε μέγεθος με το σύνολο του κρατικού προϋπολογισμού (κάπου 250 δισεκατομμύρια δολάρια το 1989). Αυτό ενέχει μεγάλες δυνατότητες διαφθοράς. Πρόσφατα αποκαλύφθηκε ότι, στις Ηνωμένες Πολιτείες, το 10 τοις εκατό των δαπανών των ασφαλιστικών οργανισμών υγείας γίνεται για τελείως πλαστούς λόγους.[332] Κάθε περίπτωση θα πρέπει να κριθεί σύμφωνα με το πραγματικό σοσιαλιστικό-ανθρωπιστικό κριτήριο -τί είναι προς όφελος και τί προς βλάβη της υγείας του ασθενούς.

Τώρα, όλα αυτά τα χρήματα πρέπει κάπου να βρεθούν. Είτε οι εργάτες τελικά τα πληρώνουν οι ίδιοι -το οποίο γενικά σημαίνει ότι η ικανοποίηση των εν λόγω αναγκών θα συνεπάγεται μια μικρότερη ικανοποίηση άλλων αναγκών. Ή,

[332] International Herald Tribune, 8 Ιουλίου 1990.

αλλιώς, βγαίνουν από την υπεραξία, από φόρους στο εισόδημα ή τον πλούτο των καπιταλιστών -περίπτωση στην οποία υπάρχει μόνιμη διαφωνία και πάλη ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργασία, καθώς και ανάμεσα σε ποικίλους τομείς της αστικής τάξης, ανάλογα με την προθυμία και την ικανότητά τους να πληρώνουν και τις συνήθειές τους σε φοροδιαφυγή.[333]

Σ' αυτή την πάλη, αναδεικνύονται με δύναμη οι κυρίαρχες ταξικές σχέσεις. Ακόμα και όταν η εργατική τάξη και το εργατικό κίνημα πραγματοποιούν σημαντικά κέρδη, κάποιοι τομείς τους υπονομεύονται, ανατρέπονται, παρεκκλίνουν από τους αρχικούς τους στόχους, μέσα από τους τρόπους με τους οποίους αναγκάζονται να συνδεθούν με μια λειτουργούσα καπιταλιστική οικονομία.

Ένα δωρεάν σύστημα υγείας θα λεηλατηθεί από ιδιωτικά φαρμακευτικά μονοπώλια ή ημιμονοπώλια. Η αρχή της ικανοποίησης των ανθρωπίνων αναγκών θα υπονομευτεί από ανεύθυνες, κερδοσκοπικές διαφημίσεις για φάρμακα που ενθαρρύνουν την υπερκατανάλωση σε βάρος της υγείας του ασθενούς. Η ποιότητα των υπηρεσιών θα μειώνεται από ελλείψεις στη χρηματοδότηση από τον κρατικό προϋπολογισμό, από τους χαμηλούς μισθούς στους δημόσιους υπαλλήλους, και από την ανεπάρκεια εκπαίδευσης και πληροφόρησης που διατίθεται στο ευρύ κοινό. Σε καιρούς οικονομικής ύφεσης -αναπόφευκτο περιοδικό χαρακτηριστικό του καπιταλισμού- θα υπάρχουν μεγάλες περικοπές δαπανών. Κερδοσκόποι ακινήτων θα βάλουν σε πειρασμό τους διευθυντές των νοσοκομείων για να ξεπουλήσουν γη σε ιδιώτες. Και ούτω καθεξής.

Όλες αυτές οι σκέψεις με κανένα τρόπο δεν σμικρύνουν την προοδευτική φύση και δυναμική των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Αλλά δείχνουν τα όριά τους. Αν η ανάπτυξη των οργανισμών προς αυτή την κατεύθυνση υλοποιεί μια τάση για γραφειοκρατικοποίηση, αυτό δε συμβαίνει μόνο για λόγους μεγέθους ή εξαιτίας της ανάγκης για μεγάλο αριθμό διοικητών. Οι παρα-κρατικές γραφειοκρατίες πρέπει να εκπληρώσουν ένα

[333] Ο φορολογικός χώρος θέτει σε δοκιμασία τη στάση των μεγάλων επιχειρήσεων απέναντι στην αστική νομιμότητα. Η υπεκφυγή του νόμου αρχίζει να εμφανίζεται σαν νόμιμη και να ανατρέφει ένα νέο κλάδο επιχειρήσεων, που ασχολείται ειδικά με αυτήν. Εξού και η αυξανόμενη ενοχοποίηση ολόκληρων στρωμάτων της μεγάλης αστικής τάξης στον ύστερο καπιταλισμό, και η συνύπαρξή της με *μαφιόζους*, διψασμένους να ανακυκλωθούν στη νομιμότητα με "ξέπλυμα" των κεφαλαίων τους.

πλήθος από διαπραγματευτικές λειτουργίες, διαιτητεύοντας μεταξύ εκείνων που λαμβάνουν τα οφελήματα και εκείνων που τα διανέμουν, μεταξύ εκείνων που τα διανέμουν κι εκείνων που γεμίζουν το ταμείο, μεταξύ κεντρικής κυβέρνησης και δημοτικών αρχών, μεταξύ υπερασπιστών και αντιπάλων αυτών των οργανισμών, μεταξύ εκείνων που επικρίνουν κάποιες από τις άδικες και αντιδημοκρατικές τους καταχρήσεις και εκείνων που υπερασπίζονται ανεπιφύλακτα τους κορυφαίους τους διοικητές.

Εκείνο που αληθεύει για τους κοινωνικούς θεσμούς που έχουν βγει μέσα από το εργατικό κίνημα ισχύει ακόμα περισσότερο για όσους δημιουργήθηκαν από το ίδιο το αστικό κράτος. Εδώ οι παρα-κρατικές γραφειοκρατίες είναι σφιχτά ενταγμένες στον αστικό κρατικό μηχανισμό, δεδομένης πάντα της ιεραρχικής του δομής. Αλλά θα ήταν λάθος να τραβήξουμε έντονη διαχωριστική γραμμή μεταξύ των "καθαρά αστικών" και των "καθαρά εργατικών" γραφειοκρατιών σ' αυτό τον τομέα. Καθώς ένα ισχυρό εργατικό κίνημα έγινε δομικό χαρακτηριστικό πολλών ιμπεριαλιστικών και μερικών εξαρτημένων χωρών μέσα στον εικοστό αιώνα -εκτός από περιόδους αντιδραστικής δικτατορίας-, έτσι και οι εργατικές γραφειοκρατίες γνωρίζουν βαθιά αλληλο-διήθηση με την αστική παρα-κρατική γραφειοκρατία.

Μια άλλη εξέλιξη που ενισχύει αυτή την τάση υπήρξε η ανάπτυξη ενός δημόσιου τομέα στην οικονομία που ανήκει στο κράτος ή τους δήμους -αυτό που ο Ένγκελς χλευαστικά αποκάλεσε "κρατικό σοσιαλισμό", αλλά που θα μπορούσε ακριβέστερα να περιγραφεί ως κρατικός καπιταλισμός. Και πάλι αυτό δεν περιορίζεται στις πιο "ώριμες" καπιταλιστικές χώρες. Σε πολλές εξαρτημένες χώρες από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά, εκεί όπου ο ιμπεριαλισμός ασκεί ισχυρή πίεση και η εγγενής αστική τάξη ήταν τουλάχιστον αρχικά αδύναμη, αυτό ήταν το μόνο μέσο για οικονομική "απογείωση".

Σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό, οι γραφειοκρατίες αυτού του δημόσιου τομέα διασυνδέονται με εκείνες των κρατικών κοινωνικών υπηρεσιών και των κοινωνικών οργανισμών που δημιουργήθηκαν από το ίδιο το εργατικό κίνημα. Μια δεύτερη γενική τάση για γραφειοκρατικοποίηση, έτσι, επηρεάζει το εργατικό κίνημα, ιδιαίτερα τα πολιτικά κόμματα (πρώτα, τα

σοσιαλδημοκρατικά και, μετά, τους σοσιαλδημοκρατικοποιημένους κομμουνιστικές σχηματισμούς).

Στο παρελθόν, τα μαζικά κόμματα και συνδικάτα της εργατικής τάξης κυριαρχούνταν από γραφειοκρατίες που προέρχονταν από το ίδιο το κίνημα, συμπεριλαμβανόμενων των εκλεγμένων αντιπροσώπων σε κρατικά όργανα. Τώρα, ένα αυξανόμενο μέρος των γραφειοκρατών που κυριαρχούν στα ρεφορμιστικά κόμματα προέρχονται από, ή αναμειγνύονται με, τις γραφειοκρατίες των κοινωνικών υπηρεσιών και του δημόσιου τομέα, καθώς και με τα κορυφαία στρώματα της δημόσιας υπηρεσίας. Αυτή η αλλαγή στην κοινωνική προέλευση και στα χαρακτηριστικά τους όλο και περισσότερο απομακρύνει αυτά τα κόμματα από τα συνδικάτα και υπονομεύει την όποια ταύτιση με τα άμεσα υλικά συμφέροντα των μελών τους. Εξού και η τάση των συνδικάτων να διεκδικήσουν μεγαλύτερη ανεξαρτησία από τα κόμματα, ή και να μπουν σε ανοιχτή διαμάχη μαζί τους[334].

Μια τρίτη φάση του γραφειοκρατικού εκφυλισμού των μαζικών ρεφορμιστικών κομμάτων άρχισε στα μέσα της δεκαετίας του εβδομήντα, με την αυξανόμενη διείσδυση εκ μέρους γνήσιων καπιταλιστών επιχειρηματιών, κύρια από τον τομέα "πληροφόρησης", και με τη μετατροπή ενός αριθμού ρεφορμιστών γραφειοκρατών σε διοικητές, αν όχι και ιδιοκτήτες, στον ίδιο τομέα. Τυπικό παράδειγμα είναι ο Δυτικογερμανός τεχνοκράτης Detlev Rohwedder, που υπήρξε διαδοχικά αναπληρωτής υπουργός βιομηχανίας και ενέργειας του SPD (1966-72)· γενικός διευθυντής της σχεδόν χρεωκοπημένης χαλυβουργίας Hoesch (από το 1980 και μετά), την οποία έκανε ξανά κερδοφόρα, με μέτρα που περιελάμβαναν μαζικές απολύσεις· και, στα 1990, πρόεδρος του ονομαζόμενου *Treuhandanstalt* (Πιστωτικού Ιδρύματος) στην ΛΔΓ, που διαχειρίζεται την περιουσία έξι χιλιάδων δημόσιων εταιρειών

[334] Τα εντυπωσιακότερα πρόσφατα παραδείγματα είναι οι γενικές απεργίες στην Ισπανία και την Ελλάδα ενάντια σε σοσιαλιστικές κυβερνήσεις· η σύγκρουση που ξέσπασε το 1989 ανάμεσα στη σουηδική σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση και στα εργατικά συνδικάτα· η ανοιχτή διαμάχη της Εργατικής ηγεσίας του Κίνοκ με τη μαζική ομοσπονδία που ήταν αντίθετη στον τοπικό, "κεφαλικό", φόρο της Θάτσερ· η μεγάλη διαμάχη μεταξύ βελγικής διδασκαλικής ομοσπονδίας και του κυβερνητικού συνασπισμού Καθολικών- Σοσιαλδημοκρατών στα 1990· και η μαζική αντίθεση των γαλλικών εργατικών συνδικάτων στην προσπάθεια της κυβέρνησης Ροκάρ να τους αφαιρέσει μερικές από τις κατακτήσεις στο χώρο των κοινωνικών ασφαλίσεων.

και που προετοιμάζει την ιδιωτικοποίησή τους.[335]

Η ανάδυση του δημοτικού, κρατικού, παρα-κρατικού και δημόσιου τομέα σαν κυρίαρχο στρώμα της ρεφορμιστικής γραφειοκρατίας στις καπιταλιστικές χώρες είχε τεράστια επίδραση στην ιδεολογία και τη νοοτροπία των ηγετών του Κόμματος. Ο "δημαρχειακός" σοσιαλισμός ταυτίζεται με τους καλώς λειτουργούντες -δηλαδή καλώς διοικούμενους- δήμους. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση του σοσιαλισμού των "δημοσίων υπηρεσιών" ή του "δημόσιου τομέα". Έτσι, εμφανίζεται η έννοια και η στρατηγική του "διοικητικού σοσιαλισμού" (*"le socialisme gestionnaire"*) σαν ακρογωνιαίος λίθος μιας εκλογικής και μακροπρόθεσμης επιτυχίας. "Μπορούμε να νικήσουμε μόνο αν αποδείξουμε ότι είμαστε καλύτεροι διαχειριστές από τους φιλελεύθερους και τους συντηρητικούς" (δεν είναι πλέον αξιοπρεπές να ειπωθεί: "από τους αστούς"). Αυτό είναι το νέο σοσιαλδημοκρατικό πιστεύω. Στην πραγματικότητα, ο "διοικητικός σοσιαλισμός" δεν είναι παρά μια αποτελεσματική διοίκηση του καπιταλισμού από "σοσιαλιστές".

Εδώ οι αντιδραστικές ή ακόμα και απροκάλυπτα παλινδρομικές απόψεις της όλης διαδικασίας επισκιάζουν ό,τι προοδευτικό υπάρχει σ' αυτήν. Οι παρα-κρατικές γραφειοκρατίες συχνά δρουν σε άμεση αντίθεση με τα συμφέροντα των μελών του εργατικού κινήματος, τείνοντας όλο και περισσότερο να αντιμετωπίζουν με αδιαφορία τους ανθρώπους που υποτίθεται ότι εξυπηρετούν. Γι' αυτό και δυσφημούν την ίδια την ιδέα των κοινωνικών υπηρεσιών και της δημόσιας ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, που εμφανίζεται σε μέρος τουλάχιστον της εργατικής τάξης σαν ένας απόμακρος χώρος των άχρηστων γραφειοκρατικών μηχανισμών, όχι θεμελιακά διαφορετικών από τους ιδιωτικούς οργανισμούς που κινούνται με κίνητρο το κέρδος.

[335] *Süddeutsche Zeitung*, 2 Ιουλίου 1990. Αυτή η διαδικασία φαίνεται ότι προχώρησε περισσότερο στην Ισπανία. Η ημερήσια βελγική εφημερίδα *Le Soir* γράφει τα εξής για το συνέδριο του ισπανικού PSOE το 1990: "Σχεδόν το εβδομήντα τοις εκατό από τους 871 σοσιαλιστές αντιπροσώπους κατέχουν τώρα κυβερνητικές θέσεις... Οι περισσότεροι από τους αντιπροσώπους θα μπορούσαν να πάνε στο συνέδριο με σοφέρ στα υπηρεσιακά τους αυτοκίνητα... Όπως παρατήρησε ο ισπανικός τύπος, αν και οι 871 αντιπρόσωποι εκπροσωπούν ένα 'σοσιαλιστικό εργατικό κόμμα', δεν υπάρχει ούτε ένας εργάτης ανάμεσά τους! Είναι κυρίως δάσκαλοι, αλλά και πολλοί δικηγόροι, υπάλληλοι, οικονομολόγοι, μηχανικοί και γιατροί". *Le Soir*, 10-11 Νοέμβρη 1990.

Η μεταβίβαση αυτών των υπηρεσιών σε περιφερειακό ή δημοτικό έλεγχο δεν λύνει το πρόβλημα. Τις φέρνει βέβαια πιο κοντά στο κοινό, αλλά επίσης τείνει να συσσωρεύσει διοικητικές δουλειές και να κάνει το σύστημα πιο δαπανηρό και βαρύ σε ανώτερο διοικητικό του προσωπικό. Πολλές απ' αυτές τις αδυναμίες θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν μέσα από μια συμμετοχή στη διοίκηση των υπηρεσιών από επιτροπές πολιτών με μερική απασχόληση σε αυτές ή μέσα από μορφές εργατικού ελέγχου στον δημόσιο τομέα. Και δε θα έπρεπε να ξεχάσουμε ότι αυτά τα ελαττώματα δεν εξαλείφουν τα αναρίθμητα πλεονεκτήματα των φθηνών ή δωρεάν κοινωνικών υπηρεσιών για τη μεγάλη μάζα του εργατικού πληθυσμού. Ωστόσο, στο πλαίσιο της αστικής κοινωνίας, αυτό δεν μπορεί από μόνο του να βάλει τέλος στη γραφειοκρατικοποίηση και στις αρνητικές της συνέπειες για τη μέση συνείδηση της εργατικής τάξης. Ούτε και η σοσιαλιστική προπαγάνδα παρέχει λύση από μόνη της.

Η αυξανόμενη κυριαρχία των ρεφορμιστικών κομμάτων από παρα-κρατικές γραφειοκρατίες έχει ακόμα χειρότερα αποτελέσματα στο γενικότερο επίπεδο της ιδεολογίας και της πολιτικής, όπου προσφέρει κοινωνική βάση και κοινωνική εξήγηση για τη "συναινετική πολιτική" και γεννά την τάση για *θεσμοποιημένη ταξική συνεργασία*, όπως αυτή προέβαλε ειδικά μετά τον πόλεμο, στη Δυτική Ευρώπη.[336] Ο διοικητικός σοσιαλισμός γίνεται ένας "σοσιαλισμός" που διοικεί το αστικό κράτος. Αντί για την περίφημη φόρμουλα του Tarnow για την οικονομική κρίση του 1929-32 ("Πρέπει να δράσουμε σα γιατροί πάνω από το κρεβάτι του άρρωστου καπιταλισμού"[337]), υπάρχει τώρα η επιθυμία να διοικηθεί μια "υγιής" καπιταλιστική οικονομία σε μόνιμη βάση, έστω και με αντάλλαγμα κάποιες (όλο και λιγότερες) μεταρρυθμίσεις.

Στην πραγματικότητα, αυτή η διοικητική ιδεολογία όλο και περισσότερο εξαπλώνει οικονομικές πολιτικές που είναι κατ' ουσίαν ολόιδιες μ' εκείνες των αστικών κομμάτων -μάρτυρας οι πολιτικές λιτότητας της δεκαετίας του ογδόντα, που

[336] Το πρωτότυπο ήταν η συμφωνία για μη απεργία του 1937 στην ελβετική βιομηχανία μετάλλου, που τώρα λειτουργεί για πάνω από μισό αιώνα.

[337] Ο Tarnow ήταν ένας από τους κύριους θεωρητικούς της γερμανικής εργατικής συνδικαλιστικής ομοσπονδίας, ADGB.

ακολούθησαν οι σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις στη Γαλλία, Ισπανία, Πορτογαλία και Ιταλία, με στόχο την αύξηση του όγκου και της αναλογίας του κέρδους.

Σε υψηλότερο ιστορικό επίπεδο, δυο βασικές διαδικασίες τείνουν να συνενωθούν στην ιδεολογικο-πολιτική οπισθοδρόμηση των ρεφορμιστικών γραφειοκρατιών. Από τη μία, μια *αυξανόμενη "κοινωνικοποίηση των μισθών"* σημαίνει ότι ένας εργάτης παίρνει λιγότερα σαν πληρωμή του άμεσα με μορφή χρημάτων, και περισσότερα σε οφελήματα που καταβάλλονται όταν ο μισθωτός είναι ασθενής, σπουδαστής, άνεργος, ανίκανος ή συνταξιούχος. Αυτό το κοινωνικοποιημένο ή "έμμεσο" στοιχείο είναι, φυσικά, εξίσου μέρος της "κοινωνικά αναγκαίας" μέσης τιμής του εμπορεύματος εργατική δύναμη. Όμως η γραφειοκρατικοποίηση των αντίστοιχων κοινωνικών οργανισμών, όπου "ανεξάρτητοι" τεχνοκράτες ή ακόμα και εκπρόσωποι των εργοδοτών καταλαμβάνουν μεγάλο αριθμό θέσεων, σημαίνει απώλεια του ελέγχου από τη μάζα των εργατών τουλάχιστον σε τμήμα των δικών τους μισθών, τόσο σαν όγκος όσο και σαν κατανομή εισοδήματος. Η εξαιρετική περιπλοκή του υπολογισμού των επιδομάτων, με την πλειάδα των σχετικών νόμων, διαταγμάτων και κανονισμών, μπροστά στους οποίους κάθε άτομο-μισθωτός αισθάνεται απελπιστικά χαμένος, εξυπηρετεί για να ενδυναμώσει την ιδεολογία αυτοδικαίωσης αυτών των γραφειοκρατιών, ακριβώς όπως και το επιχείρημα της "ανάγκης για μυστικότητα" στήριξε τη σοβιετική και τις παρόμοιες γραφειοκρατίες. Η απαίτηση για μεγαλύτερη διαφάνεια και ριζική απλοποίηση της νομοθεσίας σε σχέση με την κοινωνική ασφάλιση είναι έτσι ουσιαστικό συστατικό στον αγώνα ενάντια στη γραφειοκρατία εδώ και τώρα στις καπιταλιστικές χώρες.[338]

Η μερική "κοινωνικοποίηση" του μισθού αντικατοπτρίζει μια οικονομική δυναμική του ώριμου και ύστερου καπιταλισμού. Καθώς το μαζικό εργατικό κίνημα βαρύνει περισσότερο στον ταξικό συσχετισμό δυνάμεων και καθώς η κοινωνική νομοθεσία παίζει πιο σημαντικό ρόλο στα ζητήματα του κράτους, ένα σχετικά μεγαλύτερο μερίδιο του φορολογικού βάρους, τόσο

[338] Η πιο ολοκληρωμένη μαρξιστική μελέτη του "κοινωνικού μισθού" είναι το National Accounts and Marxian Categories, Δεκέμβρης 1989, των Anwar M.Shaikh και E.Ahmet Touak (πολυγραφημένο).

άμεσου όσο και έμμεσου, πέφτει μάλλον στους ώμους της εργατικής τάξης παρά των καπιταλιστών. Τα κοινωνικά επιδόματα, τότε, δεν οδηγούν σε καμιά βασική ανακατανομή του εθνικού εισοδήματος από την υπεραξία προς τους μισθούς. Η πραγματική ανακατανομή γίνεται μέσα στην μισθοσυντήρητη τάξη σε βάρος ορισμένων ομάδων (καπνιστές, πότες, οδηγοί, νοικοκυριά χωρίς παιδιά, κ.ο,κ.) και προς όφελος άλλων ομάδων. Ταυτόχρονα, τα κορυφαία στρώματα των κρατικών και παρα-κρατικών γραφειοκρατιών φτάνουν να διαχειρίζονται και έτσι να ελέγχουν τεράστια χρηματικά ποσά -γεγονός που είναι πηγή συνεχών σκανδάλων, διαφθοράς και ιδιωτικής οικειοποίησης, σε στενή συνενοχή με τους σκοτεινότερους τομείς της καπιταλιστικής τάξης.[339]

Από την άλλη, υπάρχει μια μακροπρόθεσμη τάση προς την κρατικοποίηση των εργατικών συνδικάτων, και τη μετατροπή του εργατικού κινήματος σε μια πλαστογραφία τελείως υποταγμένη στο αστικό κράτος και στα συμφέροντα του κεφαλαίου. Αυτό προκύπτει από την αντικειμενική ανάγκη του κεφαλαίου να ελέγξει στενότερα την εργασία όχι μόνο στο χώρο δουλειάς, αλλά και στην κοινωνία σα σύνολο, καθώς η ιστορική κρίση κερδοφορίας και όλων των κοινωνικών σχέσεων γίνεται πιο οξεία. Η τάση αυτή έρχεται στην επιφάνεια στις ιμπεριαλιστικές χώρες σε περιόδους αντιδραστικής δικτατορίας και είναι ιδιαίτερα ισχυρή στον Τρίτο Κοσμο. Αλλά επιβεβαιώνεται αργά παντού, ακόμα και κάτω από συνθήκες αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.[340] Σίγουρα, μπορεί να εξουδετερώνεται σε διάφορους βαθμούς από αντίρροπες τάσεις, όπως η περιοδική άνοδος της συνδικαλιστικής αγωνιστικότητας. Ακόμα και κάτω από δικτατορίες στη φάση της παρακμής τους -το καθεστώς Πινοσέτ στη Χιλή, για παράδειγμα- ελεγχόμενα από το κράτος "κίτρινα συνδικάτα" μπορεί μερικές φορές να πάρουν νέα ζωή σαν αληθινά συνδικάτα.

[339] Δες μεταξύ άλλων, το βιβλίο του Hans-Jürgen Schulz για το σκάνδαλο *Neue Heimat* στη Δυτική Γερμανία: *Die Ausplünderung der Neuen Heimat*, Φρανκφούρτη, 1987.

[340] Κάποιοι υποστηρικτές της "επιχειρηματικής" άποψης ισχυρίζονται ότι υπάρχει αυξανόμενη εξίσωση της δύναμης μεταξύ εργατικών συνδικάτων και μεγάλων εταιρειών ή συλλόγων των εργοδοτών στη Δύση. Για μια ανασκευή τέτοιων ιδεών, δες το έργο του Leo Panitch, *Working Class Politics in Crisis*, Λονδίνο 1986.

Ωστόσο, τόσο η "κοινωνικοποίηση" των μισθών όσο και η κρατικοποίηση των εργατικών συνδικάτων είναι πραγματικές ιστορικές τάσεις, που περιλαμβάνουν μια βαθμιαία απώλεια του αυτόνομου ελέγχου στις συνθήκες ζωής που είχαν προηγουμένως κατακτηθεί από το εργατικό κίνημα. Η γραφειοκρατικοποίηση των παρα-κρατικών θεσμών είναι έτσι ισχυρό όχημα για τη μεταβίβαση τέτοιου ελέγχου στο κεφάλαιο. Και στην ίδια λογική, οι εργατικές γραφειοκρατίες που είναι παρούσες σ' αυτούς τους θεσμούς τείνουν να μετατραπούν σιγά-σιγά σε τμήματα της αστικής κρατικής γραφειοκρατίας.

3. Η τραγική παρανόηση της κρατικής γραφειοκρατίας από τους αυστρομαρξιστές

Οι πιο διορατικοί θεωρητικοί της κλασικής σοσιαλδημοκρατίας εκτός από την επαναστατική αριστερά -δηλαδή, πέρα από τον Λένιν, την Ρόζα Λούξεμπουργκ, τον Τρότσκι και τον Γκράμσι- είχαν μια προαίσθηση γι' αυτές τις βασικές τάσεις, τουλάχιστον στη ριζοσπαστική περίοδο της νεότητάς τους. Αυτό αληθεύει ειδικά για τον Otto Bauer και τον Rudolf Hilferding, του οποίου το έργο *Χρηματιστικό Κεφάλαιο* ήταν από τις κύριες εμπνεύσεις για το *Ιμπεριαλισμός* του Λένιν. Στα 1909 ο Χίλφερντινγκ τελείωνε το *magnum opus* (κύριο έργο του) με την εξής αξιοπρόσεκτη παράγραφο:

> Το χρηματιστικό κεφάλαιο, στην ωριμότητά του, είναι το υψηλότερο στάδιο συγκέντρωσης οικονομικής και πολιτικής δύναμης στα χέρια της καπιταλιστικής ολιγαρχίας. Κορυφώνει τη δικτατορία των μεγιστάνων του κεφαλαίου. Ταυτόχρονα, κάνει τη δικτατορία των καπιταλιστών κυρίων μιας χώρας όλο και πιο ασύμβατη με τα καπιταλιστικά συμφέροντα άλλων χωρών, και καθιστά την κυριαρχία του κεφαλαίου μέσα στη χώρα όλο και πιο ασυμβίβαστη με τα συμφέροντα των λαϊκών μαζών, που γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης από το χρηματιστικό κεφάλαιο αλλά επίσης καλούνται και να το αντιπαλέψουν. Στη βίαιη σύγκρουση αυτών των αντίπαλων συμφερόντων, η δικτατορία των μεγιστάνων του κεφαλαίου θα μετατραπεί τελικά σε δικτατορία του προλεταριάτου".[341]

[341] R.Hilferding, "Finance Capital", Λονδίνο 1981, σελ.370.

Στη διάρκεια της συζήτησης για τη "μαζική απεργία" στη γερμανική και τη διεθνή σοσιαλδημοκρατία, ο Χίλφερντινγκ ήρθε πιο κοντά στη θέση της Ρόζας Λούξεμπουργκ απ' ό,τι σ' εκείνη του Κάουτσκι. Ήδη στα 1903, πριν την εμπειρία της επανάστασης του 1905 στη Ρωσία, είχε πει προφητικά: "Η γενική απεργία πρέπει να είναι πραγματοποιήσιμη για να μπορέσει και ο σοσιαλισμός, η νίκη του προλεταριάτου, να είναι πραγματοποιήσιμος. Γιατί η γενική απεργία είναι το μόνο όργανο δύναμης [*Machmittel*] άμεσα στη διάθεση του προλεταριάτου"[342]. Η αριστερο-κεντριστική του συνείδηση έφτασε στο υψηλότερο σημείο της κατά τη γερμανική επανάσταση του Νοέμβρη του 1918, όταν έγραψε:

> Είμαστε απόλυτα πεπεισμένοι ότι η ώρα του σοσιαλισμού έφτασε. Τι είναι αυτό που διακυβεύεται; Πρώτα-πρώτα, η υπεράσπιση των επαναστατικών κατακτήσεων... Σ' αυτή την άμυνα, όλοι οι εργάτες είναι και πρέπει να παραμείνουν ενωμένοι. Αλλά είναι αδύνατο να υπερασπιστείς τις επαναστατικές κατακτήσεις χωρίς να ωθήσεις παραπέρα την επανάσταση. Το δίκιο μας είναι το δίκιο κάθε επανάστασης... Το δίκιο μας είναι αναμφισβήτητο, όπως και τα προηγούμενα δικαιώματα (νομιμότητα), και η κατάσταση που έχει δημιουργήσει σημαίνει δικτατορία του προλεταριάτου.[343]

Στους επόμενους δύο μήνες είδαμε την αιματηρή καταστολή από τον Νόσκε των εργατών του Σπάρτακου στο Βερολίνο· τη δολοφονία των Καρλ Λίμπκνεχτ, της Ρόζα Λούξεμπουργκ, Leo Jogiches, Kurt Eisner και Hugo Haase· τα αποτελέσματα των εκλογών για την Εθνοσυνέλευση οδήγησαν στη διαμόρφωση ενός κυβερνητικού συνασπισμού μεταξύ της δεξιάς του SPD και των "κεντρώων" αστικών κομμάτων· το ριζικό περιορισμό των συνδικαλιστικών (*Betriebsräte*) δικαιωμάτων που αποκτήθηκαν το 1918· και την ντε φάκτο διάλυση των εργατικών συμβουλίων. Όλες αυτές οι εξελίξεις αποκάλυψαν τις ψευδαισθήσεις που εμπεριέχονταν στην αριστερο-κεντριστική θέση.

Ακόμα και στα 1920, όμως, όταν ο Χίλφερντινγκ στην περίφημη διαφωνία του με τον Ζινόβιεφ, αντιτάχθηκε στην

---

[342] Hilferding, "Zur Frage des Generalstreiks", *Die Neue Zeit*, 1903-1904. Εκείνος που πρώτος διατύπωσε τη θεωρία της μαζικής απεργίας ήταν ο Parvus. Δες το άρθρο του "Staatssreich und politischer Massenstreik", *Die Neue Zeit*, 1895-96.

[343] Hilferding, "Worum handelt es sich?" *Die Freiheit* (ημερήσια του USPD) 23 Νοέμβρη 1918.

ένταξη του USPD στην Κομμουνιστική Διεθνή στο Συνέδριο του Χάλλε, εξακολουθούσε να επιμένει ότι η Γερμανία ήταν τόσο οικονομικά όσο και πολιτικά ώριμη για μια σοσιαλιστική επανάσταση, και ότι όλα εξαρτώνταν από την ενότητα δράσης της γερμανικής εργατικής τάξης. Η αντίθεσή του στο χαρακτηρισμό του Ζινόβιεφ για τα καθοδηγούμενα από ρεφορμιστές συνδικάτα σαν "κίτρινα συνδικάτα" ήταν προφανώς σωστή.[344] Υπερασπίστηκε ακόμα και την ιδέα του περιορισμού της δημοκρατίας για τον ταξικό εχθρό στην πάλη για τη δικτατορία του προλεταριάτου. Αλλά μόλις τρία χρόνια αργότερα, θα γινόταν υπουργός σε μια κυβέρνηση συνασπισμού ανάμεσα στην επανενωμένη δεξιά πτέρυγα και στα αστικά κόμματα. Στην αναφορά του στο συνέδριο του SPD στο Κίελο, το 1927, έδωσε μια κλασική διατύπωση της σοσιαλδημοκρατικής συναινετικής πολιτικής: θετική στάση απέναντι στο κοινοβουλευτικό (δηλαδή στο αστικό δημοκρατικό) κράτος βασισμένη στην ανάδυση οργανωμένου καπιταλισμού.

Και πάλι δε θ' αργούσαν να αποκαλυφθούν οι αυταπάτες που εμπεριέχονταν στην ανάλυση. Για άλλη μια φορά υπουργός οικονομικών σε μια κυβέρνηση συνασπισμού, ο Χίλφερντινγκ έγινε συνένοχος σε μια οικονομική πολιτική που οδηγούσε σε σημαντικές περικοπές μισθών και σε μαζική ανεργία. Ο μεγάλος συνήγορος της ενότητας δράσης της εργατικής τάξης αρνήθηκε επίμονα να υποστηρίξει οποιαδήποτε ενότητα δράσης με το μαζικό KPD και συνεπώς μοιράστηκε την ευθύνη της σταλινικής ηγεσίας αυτού του κόμματος για τη νίκη του φασισμού.

Μετά την εγκαθίδρυση του Τρίτου Ράιχ, ο Χίλφερντινγκ στράφηκε για ένα σύντομο χρονικό διάστημα προς μια πιο ριζοσπαστική θέση: δηλαδή, ότι η αποκατάσταση της δημοκρατίας απαιτούσε επαναστατικό σοσιαλισμό.[345] Γρήγορα

---

[344] Βλ. Hilferding αντι-εισήγηση της 15ης Οκτώβρη 1920, στο *Protokoll über die Verhandlungen des ausserordentlichen Parteitags der USPD in Halle vom 12 bis zum 17. Oktober 1920.* Η εμπειρία της γενικής απεργίας ενάντια στο πραξικόπημα Kapp-von Lüttwitz που έγινε τον ίδιο χρόνο, κατά την οποία τα ρεφορμιστικά συνδικάτα κάλεσαν σε γενική απεργία και ακόμα και σε συγκρότηση εργατικής κυβέρνησης, σίγουρα δικαίωσε την κριτική του Χίλφερντινγκ στον υπερ-αριστερό ορισμό του Ζινόβιεφ. Από την άλλη, η ανάλυσή του υποτιμούσε σοβαρά το ρόλο της ρεφορμιστικής γραφειοκρατίας και της ιδεολογίας της σαν εμπόδια για τη μαζική πάλη, ειδικά σε προ-επαναστατικές και επαναστατικές συνθήκες όταν θα μπορούσε ανοιχτά να καταφύγει σε αντεπαναστατικές πρωτοβουλίες.

όμως μπήκε σε μια περίοδο απόγνωσης στην οποία και ανήγγειλε το θρίαμβο μιας νέας ολοκληρωτικής κρατικής οικονομίας που θα υποδούλωνε τον πληθυσμό τόσο της Ανατολής όσο και της Δύσης.[346] Τελικά, το καθεστώς του Πετέν στη Γαλλία τον παρέδωσε στους Ναζί, που τον σκότωσαν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Μπούχενβαλντ.

Η θεωρητική πηγή της τραγικής εξέλιξης του Χίλφερντινγκ ήταν η υπερβολική του επιμονή στον ανεξάρτητο ρόλο του κράτους και η σχετιζόμενη μ' αυτήν έλλειψη κατανόησής του για την ταξική φύση της γραφειοκρατίας του αστικού κράτους. Σ' αυτό εμπνεόταν από τις ιδέες του Κάουτσκι, που σ' ένα σχόλιο για το πρόγραμμα Γκέρλιτς (1921) της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας έγραφε: "Ανάμεσα στην εποχή των κρατών με καθαρά αστικοδημοκρατική μορφή διακυβέρνησης και την εποχή των καθαρά προλεταριακών κρατών βρίσκεται η περίοδος της μετασχηματισμού από το ένα στο άλλο. Αυτό ανταποκρίνεται σε μια περίοδο πολιτικής μετάβασης όπου η κυβέρνηση γενικά θα διαμορφώνεται μες από συνασπισμούς". Ακόμα κι εκεί όπου "καθαρά" αστικές ή σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις συγκροτούνται "δημοκρατικά", μπορούν να λειτουργήσουν μόνο ανεχόμενες την άλλη πλευρά -μια καθαρά εκ των προτέρων δικαιολόγηση της "συναινετικής" πολιτικής, αν μπορεί ποτέ να υπάρξει τέτοια![347]

Μετά την εμπειρία του Φλεβάρη 1934, δεν είναι πια απαραίτητο να ανασκευαστεί η ιδέα του Κάουτσκι ότι οι Αυστριακοί του φίλοι "διέθεταν" (*verfügt*) το στρατό, ούτε και χρειάζεται να αντικρουστεί η φανερή του σύγχιση για τη μορφή του κράτους, της κυβέρνησης και της ταξικής φύσης του κράτους. Το εντυπωσιακό σημείο είναι η συστηματική του

---

[345] Hilferding, "Revolutionärer Sozialismus", *Zeitschrift für Sozialismus*, No.5, Φλεβάρης 1934.

[346] Hilferding,"Staatkapitalismus oder totalitäre Staatswirtschaft?", στο *Dokumente der Arbeiterbewegung*, Βρέμη 1977, του Armin Hetzer. Αυτό το άρθρο, που πρωτοδημοσιεύτηκε στο όργανο των μενσεβίκων *Sotsialisticheskii Viestnik*, No. 8, 25 Απρίλη 1940, κατέκρινε την άποψη του Τρότσκι ότι η γραφειοκρατία ήταν το άρχον κοινωνικό στρώμα στην ΕΣΣΔ. Αλλά το επιχείρημα του Χίλφερντινγκ ότι ήταν "το κράτος" που κυριαρχεί αρνείται να απαντήσει στο ουσιαστικό ερώτημα: Γιατί πώς μπορεί κανείς να ξεχωρίσει πλήρως το κράτος από εκείνους που αποτελούν και καθοδηγούν τους κρατικούς μηχανισμούς;

[347] Karl Kautsky, *Die proletarische Revolution und ihr Programm*, Βερολίνο 1922, σελ.106, 101.

δικαιολόγηση της συγκράτησης της αυτοδραστηριότητας και αυτοοργάνωσης των εργατών, έως και την κατάργηση των απεργιών στο "σοσιαλισμό".

Με ένα τρόπο που προοιώνιζε τις σταλινικές και μετασταλινικές ιδεολογίες, ο Κάουτσκι υπερασπίστηκε ανοιχτά την ανάγκη για μεγάλες γραφειοκρατίες. Πράγματι, είδε την ανεξαρτησία της εκτελεστικής κρατικής εξουσίας, και τη συγκέντρωση της εξουσίας λήψης αποφάσεων σε λίγα χέρια, σαν μία από τις κύριες κατακτήσεις του πολιτισμού και της ιστορικής προόδου, το μεγάλο πλεονέκτημα που προσφέρει η διαίρεση της εργασίας.[348] Οι εργάτες που αντιτίθενται σ' έναν τέτοιο "διαιτητικό" ρόλο υποτίθεται ότι αντιπροσωπεύουν τα στενά, συντεχνιακά τους συμφέροντα ενάντια σε όργανα που ενσαρκώνουν "το συλλογικό συμφέρον του συνόλου της κοινωνίας".[349] Αυτή η συγχώνευση αστικής και γραφειοκρατικής ιδεολογίας αποκορυφώνεται -κάτι διαφορετικό θα ήταν περίεργο- σε μια δικαίωση της κοινωνικής ανισότητας.[350]

Εκείνο που λείπει εντελώς απ' αυτή την επιχειρηματολογία είναι οποιαδήποτε σύλληψη της ταξικής φύσης των "εκτελεστικών κρατικών οργάνων". Η αυτονομία της γραφειοκρατίας από τα πραγματικά ταξικά συμφέροντα υψώνεται στο επίπεδο μιας καθαρής πίστης, παρά τα συντριπτικά περί του αντιθέτου μαζικά ιστορικά στοιχεία.

Ο νεαρός Χίλφερντινγκ δε συμμεριζόταν αυτές τις απόψεις, ούτε στο *Χρηματιστικό Κεφάλαιο*, ούτε στα γραπτά του του 1918-21. Αλλά αφού επανεντάχτηκε στο SPD, τα ιδιοποιήθηκε πλήρως και τα ανέπτυξε μ' ένα πολύ πιο επεξεργασμένο τρόπο από ό,τι έκανε ποτέ του ο ίδιος ο Κάουτσκι. Ανίκανος να ξεχωρίσει την εκλογική-κοινοβουλευτική σχέση των ταξικών δυνάμεων από την ύπαρξη του κρατικού μηχανισμού, διατύπωσε τη θέση ότι τα πολιτικά κόμματα (δηλαδή, η κοινοβουλευτική

[348] Ο.π. σελ.130.
[349] Ο.π. σελ.158.
[350] Φυσικά, είναι η διοικητική, διαχειριστική και επιστημονική εργασία που πληρώνεται καλύτερα στον "σοσιαλισμό" του Κάουτσκι, όπως και στον καπιταλισμό, με τη δικαιολογία ότι κανείς διαφορετικά δεν θα δεχόταν να κάνει τέτοια απαιτητική δουλειά. Αλλά δεν είναι ασύγκριτα *λιγότερο* επώδυνη για τα νεύρα και βλαβερή για την υγεία και τη ζωή απ' ό,τι η δουλειά ενός ανθρακωρύχου, και *πολύ πιο* ευχάριστη και τονωτική από εκείνη ενός σκουπιδιάρη ή ενός οικοδόμου; Γιατί λοιπόν θα έπρεπε αυτές οι τελευταίες κατηγορίες να πληρώνονται τέσσερις φορές λιγότερο από τους κορυφαίους διοικητές, τεχνολόγους, και επιστήμονες;

δημοκρατία) έγιναν "το ουσιαστικό στοιχείο κάθε σύγχρονου κράτους... Συνεπώς, όλα τα κόμματα είναι απαραίτητα συστατικά του κράτους, ακριβώς όπως η κυβέρνηση και η διοίκηση".[351] Δεν θα έπρεπε να ξεχάσουμε ότι, όταν ο Χίλφερντινγκ έγραφε αυτές τις γραμμές, οι σοσιαλιστές είχαν ήδη το παράδειγμα της δικτατορίας του Μουσολίνι μπροστά στα μάτια τους!

Οι πολιτικές επιπτώσεις του θεωρητικού αυτού λάθους θα ήταν καταστροφικές. Η κύρια απάντηση της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας στην άνοδο των Ναζί θα ήταν να ελπίσει και να καλέσει την κρατική μηχανή για να παρέμβει ενάντια στην βία και την "παρανομία" των φασιστών. Η αναπόφευκτη ευθυγράμμιση των κορυφαίων στρωμάτων του στρατού, της αστυνομίας και των δημόσιων υπηρεσιών με το μεγάλο κεφάλαιο -*Big Business*- ενάντια στην Εργασία, σε προ-εμφυλιοπολεμικές συνθήκες ακραίας κοινωνικής έντασης, δεν είναι μόνο αποτέλεσμα των ταξικών τους καταβολών, συμφερόντων και προκαταλήψεων. Επίσης αντιστοιχεί στη λειτουργική φύση της σκέψης τους για τον κόσμο. Οι αστυνομικοί υπάρχουν για να προστατεύουν "το νόμο και την τάξη" που, στην αστική κοινωνία, είναι ο καπιταλιστικός νόμος και τάξη, ταγμένα στην προστασία της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Οι στρατιωτικοί εκπαιδεύονται για να υπερασπίζονται την "πατρίδα" (δηλαδή το καπιταλιστικό κράτος) με τα όπλα. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, ο Τρότσκι έγραφε:

> Η διάθεση της πλειοψηφίας των στρατιωτικών αντικατοπτρίζει την αντιδραστική διάθεση των αρχουσών τάξεων της χώρας, αλλά με πολύ πιο συμπυκνωμένη μορφή... Ο φασισμός εντυπωσιάζει πάρα πολύ τους αξιωματικούς, επειδή τα συνθήματά του είναι αποφασιστικά και επειδή είναι έτοιμος να διευθετήσει δύσκολα ζητήματα με πιστόλια και αυτόματα... Έχουμε μερικές αποσπασματικές αναφορές για τους δεσμούς μεταξύ των φασιστικών συνδέσμων και του στρατού μέσα από τους εφεδρικούς και τους εν ενεργεία αξιωματικούς.[352]

Το γεγονός ότι στη Γερμανία αυτά τα στρώματα προτίμησαν ένα μπλοκ με τους Ναζί παρά όποια υπεράσπιση των δημοκρατικών δικαιωμάτων του εργατικού κινήματος

[351] Hilferding, "Die Aufgaben der Sozialdemokratie in der Republik", στο *Protokolle über die Verhandlungen des Sozialdemokratischen Parteitags in Kiel vom 22bis zum 27. Mai 1927*, σελ. 220.

[352] Trotsky, *On France*, Νέα Υόρκη 1979, σελ.112.

αγνοήθηκε συστηματικά στις σοσιαλδημοκρατικές συλλήψεις. Τα διαδοχικά χτυπήματα, συμπεριλαμβανόμενου και του πραξικοπήματος του von Papen, συνδυάστηκαν με υποχωρήσεις και συνθηκολογήσεις χωρίς αγώνα. Έτσι ανοίχθηκε ο δρόμος για να πάρει την εξουσία ο Χίτλερ, χωρίς να έχει ν' αντιμετωπίσει οργανωμένη αντίσταση.[353]

Ο συνδυασμός του θεωρητικού λάθους και της πολιτικής συνθηκολόγησης κορυφώθηκε στον ισχυρισμό του Χίλφερντινγκ ότι η κύρια αρετή της σοσιαλδημοκρατίας ήταν το ότι πέτυχε να εμποδίσει ένα δεσμό μεταξύ της κρατικής μηχανής και των Ναζί. Δυστυχώς, όταν το κύριο άρθρο του που το εξηγούσε αυτό δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα του SPD, *Die Gesellschaft*, το Γενάρη του 1933, ο Hindenburg είχε μόλις καλέσει τον Χίτλερ να αναλάβει την κυβέρνηση.

Η θεωρία του Χίλφερντινγκ για το κράτος περιέχει δύο περαιτέρω συνδεδεμένες ιδέες: τον πολιτικό μισθό και τον οργανωμένο καπιταλισμό. Οι τιμές των καταναλωτικών αγαθών, καθώς και το επίπεδο των πραγματικών μισθών, υποτίθεται ότι *καθορίζονται* από πολιτικούς συσχετισμούς δυνάμεων και έτσι, πιο κεντρικά, από τα αποτελέσματα των κοινοβουλευτικών εκλογών.[354] (Ο Χίλφερντινγκ ανέφερε επίσης τους εξωκοινοβουλευτικούς ταξικούς αγώνες, αλλά μόνο σαν δεύτερη σκέψη που δεν έπαιζε κανένα ρόλο στο επιχείρημα). Πιο γενικά, στο νέο "οργανωμένο καπιταλισμό" ο νόμος της αξίας έχει πάψει να κυριαρχεί, ακόμα και σε τελική ανάλυση ή μακροπρόθεσμα. Υπάρχει αυξανόμενη αλληλοδιείσδυση ανάμεσα στις όλο και πιο συγκεντροποιημένες εταιρείες και στο όλο και πιο ισχυρό κράτος. Ο "οργανωμένος καπιταλισμός", έφτασε να πει, "σημαίνει στην πραγματικότητα αντικατάσταση της καπιταλι- στικής αρχής του ελεύθερου ανταγωνισμού από τη σοσιαλιστική αρχή της σχεδιασμένης παραγωγής".[355]

[353] Αν ο στρατός (Reichswehr) δίστασε για μια στιγμή μπροστά στην προοπτική μιας ναζιστικής δικτατορίας, αυτό δεν ήταν εξαιτίας καμιάς αντίθεσης αρχών, αλλά επειδή δεν ήταν βέβαιο πώς θα αντιδρούσε η εργατική τάξη. Μόλις η άτολμη πολιτική των ηγεσιών του SPD και του KPD αποσαφηνίστηκε, αυτή έδωσε στον Χίντενμπουργκ το πράσινο φως να καλέσει τον Χίτλερ να σχηματίσει κυβέρνηση.

[354] Hilferding, αναφορά του 1927, σελ.219.

[355] Ο.π., σελ.218. Από πολλές απόψεις, μπορούμε να θεωρήσουμε τον Χίλφερντινγκ -μαζί με τον Μπουχάριν και την έννοιά του "κρατικά μονοπωλιακά τραστ"- σαν τον πραγματικό πρόδρομο της σταλινικής έννοιας "κρατικο-μονοπωλιακός καπιταλισμός" που απέκτησε μεγάλη διάδοση μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Το λογικό συμπέρασμα ήταν ότι ένα τέτοιο σύστημα κρατικά διοικούμενης οικονομίας, που αναστέλλει όλους τους κύριους νόμους κίνησης και τις εσωτερικές αντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, δε μπορούσε πλέον να περιγράφεται σαν καπιταλισμός. Και όταν η "κρατική κυριαρχία" καταλήξει σε δεσποτισμό -δηλαδή, με την καταστροφή των δημοκρατικών ελευθεριών- οι μισθοί εργάτες θα μετατρέπονταν σε σκλάβους του κράτους, κυριολεκτικά ανίκανους να αυτο-απελευθερωθούν ή να παλέψουν για το σοσιαλισμό.[356] Η προσωπική τραγωδία μετατίθεται σε μια υποτιθέμενη ιστορική τραγωδία της ανθρωπότητας.

Οι σκέψεις του Otto Bauer για τη μετάβαση στο σοσιαλισμό ξεκίνησαν από συναφή θέση με εκείνη του Χίλφερντινγκ στα 1918-19, αν και ήταν τότε πολιτικά πιο δεξιά. Ο Μπάουερ χρησιμοποίησε δύο "αντικειμενικίστικα" επιχειρήματα για να εξηγήσει γιατί η εργατική τάξη δεν μπορούσε να πάρει την εξουσία στην Αυστρία. Πρώτον, αν και αυτό ίσως ήταν δυνατό στη Βιέννη και σε μερικές άλλες πόλεις, οι εργάτες ήταν μειοψηφία στην υπόλοιπη χώρα και μια σοσιαλιστική κυβέρνηση θα ήταν αποκομμένη από την ύπαιθρο και τις προμήθειες σε τρόφιμα. Δεύτερον, η Αυστρία όπως και η Γερμανία εξαρτιόταν από την εισαγωγή τροφίμων και πρώτων υλών, έτσι που η Βρετανία και οι ΗΠΑ μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τον έλεγχό τους στη θάλασσα για να της επιβάλουν αποκλεισμό πείνας. Οι προλετάριοι της Βρετανίας και της Αμερικής δεν ήταν έτοιμοι να εμποδίσουν να συμβεί κάτι τέτοιο. Μ' άλλα λόγια: η επανάσταση ήταν αδύνατη επειδή οι οικονομικές συνθήκες μέσα στην Αυστρία και οι πολιτικές συνθήκες στη Δύση δεν ήταν ακόμα ώριμες γι' αυτήν.

[356] Ο Χίλφερντινγκ πραγματικά κατέστησε τις μάζες υπεύθυνες για τη νίκη του φασισμού (και επίσης, έμμεσα, και του σταλινισμού). Στα 1935, έγραψε σε ένα γράμμα: "Η αλήθεια είναι ότι οι μάζες προσδέθηκαν στον Χίτλερ (και όχι μόνο τη "Γερμανία"). Αξιοθρήνητα πιεσμένοι οι εργάτες, ή τουλάχιστον οι περισσότεροι απ' αυτούς, έπαιξαν έναν απογοητευτικό ρόλο". Γράμμα στον Paul Hertz, 17 Γενάρη 1935, αναφέρεται από την Cora Stephan, εκδ., *Zwischen den Stühlen: Oder über die Unvereinbarkeit von Theorie und Praxis: Schriften Rudolf Hilferdings, 1904 bis 1940*, Δυτικό Βερολίνο 1982, σελ.279. Όλα τα στοιχεία που διαθέτουμε σήμερα μας δείχνουν ότι αυτή η διαπίστωση είναι τελείως λαθεμένη. Οι Γερμανοί εργάτες απεγνωσμένα ήθελαν να δράσουν ενάντια στους Ναζί, τους αποφασιστικούς μήνες του 1932 και 1933. Ήταν οι ηγέτες που αρνούνταν να παλέψουν, για λόγους οργανωτικού φετιχισμού, κοινοβουλευτικού κρετινισμού, φαντασιόπληκτου οπορτουνισμού ή τρομακτικού φόβου μπροστά στους μαζικούς αγώνες.

Η μοιρολατρική αυτή προσέγγιση στο ζήτημα της κρατικής εξουσίας, ωστόσο, έλαβε μια παράδοξη τροπή που θα έφερνε τον Όττο Μπάουερ στα αριστερά του Χίλφερντινγκ μετά το 1920. Η σοσιαλδημοκρατία, εξηγούσε, θα έπρεπε να παλέψει και να εξασφαλίσει απόλυτη πλειοψηφία στο κοινοβούλιο, που θα μπορούσε τότε να χρησιμοποιηθεί σε μια προσπάθεια να κατακτηθεί η κρατική εξουσία. Αλλά θα έπρεπε να γίνει κατανοητό ότι, ακριβώς γι' αυτό το λόγο, η αστική τάξη όλο και περισσότερο θα στρεφόταν κατά των αστικών δημοκρατικών θεσμών.[357] Το Πρόγραμμα Linz του 1926, σχεδιασμένο από τον Όττο Μπάουερ, διατύπωνε με σαφήνεια ότι, απέναντι σε ένα αντιδραστικό πραξικόπημα, η σοσιαλδημοκρατία θα έπρεπε να είναι έτοιμη να προχωρήσει στη δικτατορία του προλεταριάτου. Επιπλέον, θα έπρεπε να εξοπλισθεί όπως και η εργατική τάξη για να είναι έτοιμη για ένα τέτοιο ενδεχόμενο, ένα είδος οπλικής ισορροπίας ανάμεσα στον αδύναμο στρατό και στην εργατική Schutzbund [πολιτοφυλακή] που είχε ήδη επιβληθεί στην αστική τάξη στα 1918.[358]

Όταν όμως έφτασε η ώρα, αυτή η προοπτική αποδείχτηκε σε μεγάλο βαθμό ρητορική. Στα 1927, η αστική τάξη ξεκίνησε το παρατεταμένο της "ψυχρό πραξικόπημα", ακριβώς όπως είχε προβλέψει ο Μπάουερ. Οι εργάτες απάντησαν με αυθόρμητη μαζική εξέγερση στη Βιέννη. Το σοσιαλδημοκρατικό δημοτικό συμβούλιο κατέστειλε τους εργάτες και σκότωσε πολλές δεκάδες. Η Schutzbund οδηγήθηκε έξω από την πόλη, όχι μέσα σ' αυτήν για να υπερασπίσει τους άοπλους εξεγερμένους εργάτες.

Οι εργάτες ένιωσαν φοβερά εμπαιγμένοι και αποπροσανατολισμένοι όταν η αστική τάξη αύξησε την καταστολή της, απογυμνώνοντας κυριολεκτικά όλες τις θέσεις που είχαν κατακτηθεί το 1918-19 και μετά. Όλες οι σοσιαλιστικές ελπίδες εναποτέθηκαν στο αποτέλεσμα των εκλογών. Ο Όττο Μπάουερ εξύμνησε την υποχώρηση λέγοντας ότι είχε γλυτώσει τη χώρα από εμφύλιο πόλεμο. Αλλά όταν ο εμφύλιος πόλεμος ξέσπασε

---

[357] Otto Bauer, "Rätediktatur oder Demokratie" (Μάρτης 1919) και "Weltrevolution" (Μάης 1919), και τα δύο στο *Werkausgabe*, τόμος 2, Βιέννη 1976· "Kapitalherrschaft in der Demokratie", (1928) στο *Werkausgabe*, τόμος 9, σελ.202f· και "Die Illegale Partei".

[358] Αυτό δείχνει πόσο ευνοϊκός ήταν ο συσχετισμός δυνάμεων για το προλεταριάτο το Νοέμβρη του 1918 -και πόσο εύκολα θα μπορούσε να είχε πάρει την εξουσία.

όντως το Φλεβάρη του 1934, κάτω από τις χειρότερες δυνατές συνθήκες, η πρωτοβουλία είχε αφεθεί πλήρως στα χέρια του εχθρού. Και πάνω απ' όλα, ο Μπάουερ προσπάθησε τότε να καταστήσει τους εργάτες υπεύθυνους για την ήττα, με το επιχείρημα ότι η μαζική ανεργία τους είχε καταστήσει ανίκανους.[359] Το ότι ήταν έτοιμοι να αγωνιστούν το 1927, ότι η γενική απεργία που απέτυχε το 1934 θα μπορούσε να είχε πετύχει το 1927, ότι αυτός ο ίδιος έφερε την κύρια ευθύνη που την εμπόδισε σ' εκείνο το υψηλό σημείο του πραγματικού ταξικού αγώνα -όλα αυτά ξεχάστηκαν ευκολότατα. Και πάλι, η αυταπάτη ότι κατά κάποιον τρόπο η κρατική μηχανή δε θα τολμούσε να δράσει ενάντια στη δύναμη του οργανωμένου εργατικού κινήματος αποδείχτηκε δυνατότερη από όλες τις θεωρητικές διορατικότητες.

4. Τριτοκοσμικές γραφειοκρατίες

Μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η πίεση για εκσυγχρονισμό και εκβιομηχάνιση, σαν αντίδραση στη μιζέρια και τις αδικίες της αποικιοκρατίας, έγινε ακατανίκητη για μια σειρά από χώρες του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου. Για όλες τις μη προλεταριακές πολιτικές δυνάμεις, ήταν ζωτικό θέμα να εμποδίσουν αυτή την πίεση να μετατραπεί σε σοσιαλιστική επανάσταση -όπως γινόταν στην Κίνα- και να την διοχετεύσουν σε κανάλια συμβατά με την αστική κοινωνία. Κι ωστόσο, ούτε ο ιμπεριαλισμός ούτε οι ντόπιες άρχουσες τάξεις (ημι-φεουδαρχικές και/ή καπιταλιστικές) δεν μπορούσαν ή δεν ήθελαν να προωθήσουν την εκβιομηχάνιση με ευρύτητα και συνοχή. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, ήταν το κράτος -διευθυνόμενο είτε από καπιταλιστικές δυνάμεις (Αργεντινή, Ινδία, Μεξικό, Βραζιλία, Νότιος Κορέα) είτε από μικροαστικές (Αίγυπτος, Ιράκ, Συρία)- που άρχισε τη διαδικασία μιας σε μεγάλη κλίμακα πρωταρχικής συσσώρευσης βιομηχανικού κεφαλαίου, σε ποικίλους βαθμούς συμβίωσης ή προσωρινού ανταγωνισμού με τον ιμπεριαλισμό.

[359] O.Bauer, "Der blutige 15. Juli" και "Die politische und wirtschaftliche Lage Oesterreichs", στο *Werkausgabe*, τόμος 3· "Die illegale Partei", σελ.381-82.

Μια τέτοια κατάσταση συνεπαγόταν τεράστια επέκταση των κρατικών και παρα-κρατικών γραφειοκρατιών. Και συχνά ήταν η στρατιωτική γραφειοκρατία που έπαιξε για μεγάλη χρονική περίοδο το ρόλο-κλειδί -η πιο αξιοσημείωτη περίπτωση ήταν η Ινδονησία, μετά το πραξικόπημα του 1965.

Αυτές οι γραφειοκρατίες κατά πολύ επανέλαβαν την ιστορική λειτουργία της προώθησης της βιομηχανίας που κάποτε είχε αναλάβει η απολυταρχία σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Δεδομένου του χαρακτήρα της σύγχρονης τεχνολογίας και του μεγέθους της μεγάλης κλίμακας βιομηχανίας, τα κεφάλαια που ελέγχονταν από το κράτος ήταν ποιοτικά πολύ μεγαλύτερα από εκείνα του δέκατου όγδοου ή των αρχών του δέκατου ένατου αιώνα. Παρομοίως, σε σύγκριση με ο,τιδήποτε είδαμε ποτέ στην Ευρώπη, ο αριθμός των γραφειοκρατών ήταν αναλογικά πολύ μεγαλύτερος και βάρυνε πολύ πιο αποφασιστικά στην "κοινωνία των πολιτών".

Ωστόσο, πρέπει να τονιστούν οι ευρύτατες ομοιότητες. Σ' όλες αυτές τις κοινωνίες, το χρήμα εξακολούθησε να έχει την ύψιστη επικυριαρχία -ακόμα και στην Αίγυπτο του Νάσερ, που ήταν πιθανά η πιο προωθημένη μορφή "κρατικοποίησης" που έχει προωθήσει η μικροαστική τάξη. Όταν το χρήμα κυβερνά, η συσσώρευση ιδιωτικού χρηματικού πλούτου είναι μακροπρόθεσμα το βασικό κίνητρο για όλους τους δυναμικούς παράγοντες στην πολιτικοοικονομική αρένα. Η λεηλασία του κρατικού κορβανά και των ιδιωτών πολιτών γίνεται πηγή των ασύλληπτων περιουσιών, από τις οποίες οι πιο γνωστές είναι αυτές που ανήκουν στην οικογένεια Τρουχίλιο στην Δομινικανή Δημοκρατία, στο σόι του Μάρκος στις Φιλιππίνες, στους Σομόσα στη Νικαράγουα και στην οικογένεια Μομπουτού στο Ζαΐρ. Πλουσιότερη όλων είναι ίσως η οικογένεια Παχλεβί στο Ιράν. Ο πλούτος των σεΐχηδων με τις πετρελαιοπηγές στην Σαουδική Αραβία, το Κουβέιτ και τα Αραβικά Εμιράτα -όπως και του Σουλτάνου του Μπρουνέι, που κατά φήμες είναι η δεύτερη πλουσιότερη οικογένεια στη Γη- αποτελεί μια ειδική περίπτωση στην οποία δεν υπάρχει πραγματική διαχωριστική γραμμή μεταξύ ιδιοκτησίας των φυσικών πόρων της χώρας, δημόσιου θησαυροφυλακίου και ιδιωτικής περιουσίας των αρχουσών οικογενειών.

Η άνοδος των τριτοκοσμικών γραφειοκρατιών, όμως, με κανένα τρόπο δεν είναι απλά πρόβλημα μιας χούφτας διεφθαρμένων κύκλων της εξουσίας, συμπεριλαμβανόμενων και των στρατιωτικών.[360] Η υπερτροφία του κράτους, και η λαβή που ασκεί σε σημαντικούς τομείς της σύγχρονης οικονομικής ζωής, είναι ένα πολύ διαδεδομένο φαινόμενο, όπως είναι και η εσωτερική ώθηση των κορυφαίων γραφειοκρατών να συσσωρεύσουν ιδιωτικό κεφάλαιο. Το να αντικατασταθούν οι περισσότερες διεφθαρμένες κλίκες με άλλες πολιτικές δυνάμεις δε θα άλλαζε τη βασική δυναμική όσο η αστική κοινωνία και ο χρηματικός πλούτος επικρατούν. Το Ιράν, μετά τον Αγιατολάχ Χομεϊνί, είναι ένα καλό παράδειγμα.

Εκείνο που όντως αλλοιώνει τη γενική ανάπτυξη των τριτοκοσμικών γραφειοκρατιών είναι η μακροπρόθεσμη λογική της ίδιας της συσσώρευσης κεφαλαίου. Όταν η ιδιωτική συσσώρευση του κεφαλαίου -ουσιαστικά δια της κλοπής των δημόσιων πόρων και της διαφθοράς- ξεπεράσει ένα ορισμένο κατώφλι, τότε η οικονομική "φιλελευθεροποίηση" και η ιδιωτικοποίηση μπαίνουν στην ημερήσια διάταξη και το βάρος του κρατικού τομέα μειώνεται σταδιακά. Η πίεση της παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς λειτουργεί προς την ίδια κατεύθυνση. Ένα νέο "μπλοκ εξουσίας" διαμορφώνεται, που συνδέει ακόμα πιο στενά τα "εθνικά" ιδιωτικά μονοπώλια, τις κρατικές γραφειοκρατίες (μαζί και τη στρατιωτική), και το διεθνές κεφάλαιο. Η Βραζιλία δίνει την καθαρότερη εικόνα αυτής της τάσης.

Μια αναδιάρθρωση ή αναστρωμάτωση των τριτοκοσμικών γραφειοκρατιών είναι αναπόφευκτο χαρακτηριστικό αυτής της διαδικασίας. Μέρη των ανώτερων στρωμάτων μεταμορφώνονται τα ίδια σε υπερπλούσιους ιδιώτες καπιταλιστές. Άλλοι παραμένουν γραφειοκράτες με την παραδοσιακή έννοια της λέξης. Τα μεσαία και χαμηλότερα κλιμάκια, των οποίων το επίπεδο ζωής τείνει να χάσει οποιοδήποτε σχετικό πλεονέκτημα ή ακόμα και να μειωθεί σε απόλυτους όρους, σταδιακά

[360] Ένα από τα πιο εντυπωσιακά παραδείγματα ιδιωτικού στρατιωτικού πλουτισμού είναι ο Ινδονήσιος στρατηγός υπεύθυνος της Εταιρείας Πετρελαίων Pertamina, που λέγεται ότι έχει συσσωρεύσει (δηλαδή ουσιαστικά καταχραστεί) μισό δισεκατομμύριο δολάρια.

ενώνονται με τους "εργάτες με τα λευκά κολλάρα", όπως συμβαίνει και στις ιμπεριαλιστικές χώρες.

Από την περίοδο ακμής του περονικού καθεστώτος στην Αργεντινή, στις αρχές της δεκαετίας του 1950, όλα αυτά τα φαινόμενα έγιναν αντικείμενο σημαντικής διαμάχης και συζήτησης ανάμεσα σε οικονομολόγους, κοινωνιολόγους και πολιτικούς επιστήμονες που εμπνέονταν στον ένα ή τον άλλο βαθμό από τον μαρξισμό. Ιδιαίτερα, η περίφημη "συζήτηση για την εξάρτηση" των δεκαετιών του εξήντα και του εβδομήντα, επικεντρώθηκε στο ζήτημα του αν η ύπαρξη του διεθνούς ιμπεριαλισμού και η εξάρτηση των χωρών του Τρίτου Κόσμου απ' αυτόν, αποτελούν απόλυτο φραγμό στον εκσυγχρονισμό/ εκβιομηχάνιση. Οι πιο ριζοσπαστικοί ερμηνευτές αυτής της θεωρίας ήταν ο Raul Mario Marini και ο André Gunter Frank, που χαρακτήριζαν όλες τις τριτοκοσμικές άρχουσες τάξεις σαν "λούμπεν αστική τάξη".

Η ιστορία έχει τώρα κατά πολύ απαντήσει στο θέμα αυτό. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ένας αριθμός από τις πρώην ημιαποικιακές χώρες μπόρεσαν να μετατραπούν σε ημι-εκβιομηχανισμένες εξαρτημένες χώρες.[361] Σίγουρα, μόνο μια σχετικά μικρή μειοψηφία των χωρών του τρίτου κόσμου εμπίπτει σήμερα σ' αυτή την κατηγορία, και ακόμα και γι'αυτές η τεχνολογική και οικονομική (πιστωτική) εξάρτηση είναι μεγαλύτερη από ποτέ. Αλλά είναι φανερό ότι χώρες σαν τη Βραζιλία, τη Νότια Κορέα, την Ταϊβάν κι ακόμα και την Ινδία, δεν είναι πια "ημιαποικίες" με την έννοια που χρησιμοποιήθηκε ο όρος από τους μαρξιστές από την αρχή μέχρι τα μέσα του εικοστού αιώνα. Εκεί, η διαδικασία εθνικής καπιταλιστικής συσσώρευσης δεν κυριαρχείται από το ξένο κεφάλαιο. Ούτε υποτάσσεται στα συμφέροντα του ιμπεριαλισμού.

Εδώ ακριβώς πρέπει να δώσουμε έμφαση στο ρόλο των κρατικών γραφειοκρατιών. Εμπλέκονται συχνά σε συγκρούσεις με παραδοσιακούς ιδιώτες καπιταλιστές. Αλλά ο δικός τους αστικός χαρακτήρας εκφράζεται καθαρά με τη λειτουργία του

---

[361] Δες, E.Mandel, "Pays semi-coloniaux et pays dominés semi-industrialisés", *Quatrième Internationale*, 13/3, Απρίλης 1984. Στη συζήτησή μας εδώ, αφήνουμε κατά μέρος τα πολιτικοκοινωνικά κίνητρα των "εκσυγχρονιστικών" τομέων του κυρίαρχου μπλοκ της εξουσίας στις ημιβιομηχανοποιημένες χώρες -παράγοντες που δεν θα έπρεπε ωστόσο να υποτιμώνται.

κρατικού τομέα σαν μακροπρόθεσμου υποστηρικτή και χορηγού ενός "νέου" ιδιωτικού καπιταλιστικού τομέα.

5. Οι γραφειοκρατίες των μεγάλων καπιταλιστικών εταιρειών

Η συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου, ένας από τους βασικούς νόμους κίνησης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, οδηγεί στην ανάδυση μεγάλων ιδιωτικών εταιρειών σαν κύρια οργανωτική μορφή. Αυτές διαμορφώθηκαν αρχικά σε εθνική βάση στον "κλασικό" μονοπωλιακό καπιταλισμό. Στην ύστερη καπιταλιστική φάση, γενικά εξελίχθηκαν σε πολυεθνικές ή υπερεθνικές εταιρείες.

Τα μεγάλης κλίμακας βιομηχανικά, εμπορικά και οικονομικά συγκροτήματα δημιουργούν παντού μεγάλης κλίμακας εσωτερικούς μηχανισμούς, για λόγους συντονισμού, μεσολάβησης, επίβλεψης και ελέγχου.[362] Ένας μόνο επιχειρηματίας, ή ένα μικρό διοικητικό συμβούλιο, πρέπει να μεταβιβάσει εξουσίες για να διοικηθούν τόσο τεράστιες οργανώσεις. Οι διοικητικές λειτουργίες κατανέμονται σε διαφορετικούς κλάδους και υποδιευθύνσεις, καθένας με την ιεραρχία του, και η συνεργασία τους απαιτεί παραπέρα όργανα για την ανταλλαγή πληροφοριών. Τα χαρτιά συσσωρεύονται αδιάκοπα και ο χειρισμός τους πάλι απαιτεί μεγάλο προσωπικό με δική του ιεράρχηση.

Αυτή η τάση συνοψίζεται στη διαρκή αύξηση των "λευκών κολλάρων" και ειδικά του διοικητικού προσωπικού, σε αντίθεση με τους αυστηρά ορισμένους "παραγωγικούς εργάτες" στη βιομηχανία (δες πίνακα 5), αν και θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και άλλα φαινόμενα, όπως η απότομη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας στην άμεση παραγωγή.

Εκείνο που χαρακτηρίζει αυτές τις γραφειοκρατίες των ιδιωτικών εταιρειών, ακριβώς όπως και τις κρατικές

[362] Υπάρχει εκτεταμένη βιβλιογραφία για το θέμα. Δες μεταξύ άλλων το *Bureaucracy and Trusteeship in Large Corporations*, TNEC study No.11, Ουάσιγκτον 1940, των Marshall Dimock και John Hyde· το *Industry and Society*, Νέα Υόρκη 1946, ανθολογία του William F. Whyte· το *Industrial Relations and the Social Order*, Λονδίνο 1946, του William E.Moore.

γραφειοκρατίες, είναι ο χαρακτήρας τους σαν οικονομικά υβρίδια. Οι τάξεις τους δεν περιλαμβάνουν ούτε ιδιοκτήτες κεφαλαίου προσωπικά μπλεγμένους στη μεγιστοποίηση του κέρδους, ούτε άμεσους παραγωγούς αγαθών ή υπηρεσιών για τελικούς καταναλωτές ή άλλες εταιρείες. Επιτελούν μια μεσολαβητική λειτουργία μεταξύ αυτών των δύο πόλων οικονομικής δραστηριότητας. Αλλά η κύρια μέριμνα του

Πίνακας 5

Εργαζόμενοι στην παραγωγή και τη διοίκηση στη βιομηχανία στις ΗΠΑ

Έτη	*Παραγωγή*	*Διοίκηση*	*Λόγος Π / Δ* [1]
1947	11.918.000	14.294.000	0,20
1954	12.372.000	15.645.000	0,26
1958	11.907.000	15.381.000	0,29
1963	12.232.000	16.235.000	0,33
1967	13.957.000	18.496.000	0,32
1972	13.528.000	19.029.000	0,41
1977	13.691.000	19.500.000	0,42
1983	12.241.000	18.166.000	0,48

Πηγή: Meyer, Stevenson και Webster, σελ.37.

[1] Ο λόγος Π / Δ είναι ο λόγος του καθαρά διοικητικού προσωπικού (όχι όλων των λευκών κολλάρων) προς τους παραγωγικούς εργάτες.

προσωπικού αυτού είναι να κρατήσει τη δουλειά του και να διασφαλίσει την προαγωγή του -αρκετά διαφορετικό κίνητρο απ' εκείνο των ανταγωνιστών επιχειρηματιών ή παραγωγικών εργατών που αγωνίζονται γύρω από την κατανομή της υπεραξίας. Δεν είναι τυχαίο ότι ο όρος "πολιτική γραφείου" επιστρατεύθηκε για να περιγράψει τον ιδιόρρυθμο τύπο του γραφειοκρατικού "ανταγωνισμού"[363]· ούτε ότι οι πιο φιλόδοξοι γραφειοκράτες στις μεγάλες εταιρείες έφτασαν να αποκαλούνται "workaholics" (εργασιομανείς).

Συνδέεται άραγε η άνοδος των γραφειοκρατιών στις επιχειρήσεις με φαινόμενα όπως οι μεικτές εταιρείες και το διαζύγιο μεταξύ ιδιοκτησίας και διοίκησης;[364] Αυτό μας

[363] Δες, για παράδειγμα, το *The Organization Man*, Νέα Υόρκη 1956, του William H.Whyte.

φαίνεται αμφίβολο σαν επιχείρημα. Εταιρείες που νομικά διατηρούν ιδιωτικό χαρακτήρα είναι τόσο βαθιά γραφειοκρατικοποιημένες όσο και οι λεγόμενες δημόσιες εταιρείες. Πολύ πιο αποφασιστική από τη νομική μορφή είναι η ανάγκη μιας μεγάλης εταιρείας να δημιουργήσει έναν ειδικό μηχανισμό για να ασκήσει λειτουργίες που, αρχικά, μπορούσαν να επιτελούνται από τους ιδιοκτήτες ή από μια μικρή ομάδα κορυφαίων στελεχών. Ο απαραίτητος πολλαπλασιασμός των λειτουργιών οδηγεί σε μεταβίβαση εξουσιών.

Μια από τις εντυπωσιακότερες ελλείψεις της θεωρίας του Ludwig von Mises για τη γραφειοκρατία -την οποία θα συζητήσουμε λεπτομερέστερα στο κεφάλαιο 5- είναι η άποψή του ότι η ανάπτυξη των γραφειοκρατιών μέσα στις μεγάλες ιδιωτικές εταιρείες οφείλεται στην επιρροή και την πίεση των οικονομικών κανονισμών του κράτους. Αυτό προφανώς δεν ισχύει για τα παλιά μονοπώλια των ΗΠΑ όπως η Standard Oil και η US Steel, που αναδύθηκαν πριν υπάρξει καμία ουσιαστική οικονομική νομοθεσία ή παρέμβαση από το κράτος. Παρομοίως, αν και τέτοια παρέμβαση είναι πολύ μεγαλύτερη στη Σουηδία απ' ό,τι στην Ελβετία, δεν υπάρχει διαφορά στο βαθμό εσωτερικής γραφειοκρατικοποίησης μέσα σε ελβετικές εταιρείες όπως η Nestlé, η Ciba-Geigy, από τη μια πλευρά, και σε σουηδικές εταιρείες όπως η Volvo, η Asea ή η SKF από την άλλη.

Στην πραγματικότητα, η ανάπτυξη γραφειοκρατιών στις ιδιωτικές επιχειρήσεις συνδέεται στενά με το επεκτεινόμενό τους μέγεθος. Συσχετίζεται ακόμα και με την εμφάνιση της "επιστημονικής διαχείρισης" και της "επιστημονικής οργάνωσης της εργασίας" -δηλαδή, με τις τεχνικές και ιδεολογίες των Taylor και Gulick.

Είναι σημαδιακό ότι, όταν ήταν ακόμα πολιτικός επιστήμονας, ο μελλοντικός πρόεδρος των ΗΠΑ Γούντροου Ουίλσον προσπάθησε να εφαρμόσει τις αρχές της διοίκησης επιχειρήσεων στη δημόσια διοίκηση. Πράγματι, θα μπορούσαμε ίσως εν μέρει να αντιστρέψουμε το θεώρημα του von Mises. Τουλάχιστον στις ΗΠΑ, η ανάπτυξη της δημόσιας διοίκησης μέχρι το New Deal, και πάλι από τη δεκαετία του 1950 και μετά, οφείλεται σε προσπάθειες να γίνει πιο "ιδιωτικο-οικονομική",

[364] Αυτό ισχυρίστηκε, μεταξύ άλλων, και ο Robert A. Brady, στο *Business as a System of Power*, Νέα Υόρκη 1943.

να εφαρμόσει κριτήρια "κόστους-απόδοσης" πολύ περισσότερο παρά στην εξάπλωση οικονομικών ρυθμίσεων από κυβερνητικούς οργανισμούς.

Υπάρχει μια σημαντική περιοχή αλληλεπίδρασης στην ανάπτυξη δημόσιων και ιδιωτικών γραφειοκρατιών. Η ανάπτυξη του κράτους στον ώριμο και ύστερο καπιταλισμό πηγαίνει χέρι χέρι με μια αύξηση στη φορολογία, μέρος της οποίας βαρύνει τις ιδιωτικές εταιρείες. Η φορολογική νομοθεσία γίνεται όλο και πιο περίπλοκη, όλο και πιο αυστηρή, έτσι που η διατήρηση βιβλίων και τα οικονομικά κόλπα -επιπρόσθετα από την αρχική τους λειτουργία του να καταγράφουν κόστος και κέρδη- όλο και περισσότερο έχουν να ασχοληθούν με τη φοροαποφυγή και τη φοροδιαφυγή. Υπο-κλάδοι των γραφειοκρατιών στις ιδιωτικές επιχειρήσεις, συμπεριλαμβανόμενων και των νομικών συμβούλων, αναπτύσσονται με αυτόν ακριβώς το σκοπό κατά νου.

Μια άλλη διάσταση συνδέεται στενότερα με την πραγματική διαδικασία της παραγωγής. Μέρη της γραφειοκρατίας των ιδιωτικών εταιρειών δεν κάθονται στο γραφείο αλλά δουλεύουν στο χώρο δουλειάς ή ανάμεσα στο γραφείο και στο χώρο δουλειάς. Αυτή η "βιομηχανική γραφειοκρατία", όπως ονομάστηκε, περικλείει όλους εκείνους τους επιστάτες που, αντίθετα από τους παραδοσιακούς αρχιεργάτες, δε συνδέονται άμεσα με την παραγωγή αλλά χρησιμεύουν στο να ασκείται αυστηρότερος έλεγχος στην εργασία μέσα στο εργαστήριο.[365] Ο αριθμός τους σ' ένα παραδοσιακό εργοστάσιο (ειδικά του τύπου αλυσίδας συναρμολόγησης) είναι σημαντικά μεγαλύτερος απ' ό,τι συνήθως θεωρείται.

Επιπλέον, η σημασία αυτής της λειτουργίας για την τάση ανάπτυξης των επιχειρηματικών γραφειοκρατιών έχει πολύ υποτιμηθεί από πολλούς νεοφιλελεύθερους και νεοσυντηρητικούς κριτικούς της γραφειοκρατίας. Τέτοια επίβλεψη είναι στενά συνδεδεμένη με την ανάγκη για ιεραρχικό έλεγχο του άμεσου παραγωγού, που, όπως επανειλημμένα υποστηρίξαμε, βρίσκεται στην καρδιά τόσο της καπιταλιστικής όσο και της σταλινικής οργάνωσης της εργασίας. Ο Taylor, "εφευρέτης" της φόρμουλας της επιστημονικής διοίκησης, δεν παρέλειψε να είναι πλήρως διευκρινιστικός όταν συζητούσε τη φύση της

[365] Alvin A.Gouldner, *Patterns of Industrial Bureaucracy*, Glencoe, Ill.1954.

διοικητικής ιεραρχίας. Ο όλος του σκοπός ήταν να αυξήσει το βαθμό υπακοής των εργατών με την επιβολή αυστηρά ορισμένων και μετρημένων καθηκόντων που θα μείωναν την αυτονομία τους στην εργασιακή διαδικασία.

Τριάντα χρόνια αργότερα, όταν τέθηκε θέμα να μειωθεί η αυτονομία των συνδικαλιστών στα εργαστήρια με την πρόφαση να μην υπονομευτεί η "πολεμική προσπάθεια" στις ΗΠΑ -μια πολιτική στην οποία οι σταλινικοί συνδικαλιστές ενεργητικά συνήργησαν- ο αντιπρόσωπος του Εθνικού Πολεμικού Εργατικού Συμβουλίου, Harry Shulmann, έγραφε όχι λιγότερο ξεκάθαρα:

> Κάθε επιχείρηση σε μια καπιταλιστική ή σοσιαλιστική οικονομία απαιτεί άτομα με κύρος και ευθύνη για να την κρατήσουν σε λειτουργία... Αυτό το κύρος παραδίδεται στην Επίβλεψη [Supervision, με κεφαλαίο κατά τον Shulmann]. Πρέπει να της αποδοθεί, γιατί και η ευθύνη για την παραγωγή της αποδίδεται, και η ευθύνη πρέπει να συνοδεύεται από εξουσία.[366]

Και πάλι δυο δεκαετίες αργότερα, η κίνηση προς τη βιομηχανική ημιαυτοματοποίηση μέσω ψηφιακά ελεγχόμενων εργαλειομηχανών -η πρώτη φάση της τρίτης τεχνολογικής επανάστασης- ουσιαστικά είχε σαν κίνητρο την προσπάθεια των διοικητών (των καπιταλιστών) να σπάσουν την εξουσία του εργάτη χειριστή της μηχανής στη βιομηχανία μετάλλου. Όπως δηλώνει ο David F.Noble στο αξιοσημείωτο βιβλίο του, *Forces of Production:*

> Έτσι, οι εργαλειομηχανές γενικής χρήσης παρέμειναν στην καρδιά της εργασίας μετάλλου και εδώ, παρά τις προσπάθειες των μηχανικών και της επιστημονικής διαχείρισης, ο *χειριστής της μηχανής είχε την ύψιστη κυριαρχία.*
>
> Αυτό, τότε, έγινε η υπέρτατη πρόκληση για αυτοματοποίηση της εργαλειομηχανής: Πώς να καταστήσουν αυτολειτουργούσα μια εργαλειομηχανή γενικής χρήσης (δηλαδή, που να λειτουργεί αυτόματα σύμφωνα με προσδιορισμένες εκ των προτέρων οδηγίες της διοίκησης, χωρίς παρέμβαση της εργασίας)...[367]

Ο Noble συνεχίζει για να διατυπώσει μια γενικότερη θέση:

---

[366] Αναφέρεται στο *Labor's War at Home: The CIO in World War II*, Κέιμπριτζ 1982, σελ.179, του Nelson Lichtenstein.

[367] David F. Noble, *Forces of Production*, Νέα Υόρκη 1984, σελ.81 [υπογράμμιση ΕΜ].

Στην πραγματικότητα, ο "αντικειμενικός ειδικός" έρχεται στη δουλειά του τόσο προκατειλημμένος όσο και ο διπλανός του, φτιαγμένος από το "τεχνικό κλίμα", τις πολιτιστικές συνήθειες, τις σκέψεις για σταδιοδρομία, τους διανοητικούς ενθουσιασμούς, τα θεσμικά κίνητρα και το βάρος των προηγούμενων και των παράλληλων εξελίξεων -για να μην αναφερθούμε στις προδιαγραφές απόδοσης που έχουν οι διευθυντές σχεδιασμού και οι υποστηρικτές τους...

Εν συντομία, οι έννοιες της "οικονομικής βιωσιμότητας" και της "τεχνικής βιωσιμότητας" δεν είναι στην πραγματικότητα καθόλου οικονομικές ή τεχνικές κατηγορίες -όπως μας υποβάλλει η ιδεολογική μας κληρονομιά- αλλά πολιτικές και πολιτιστικές κατηγορίες.[368]

Αυτό απέχει μίλια από το αξίωμα του Max Weber για "τεχνολογικούς περιορισμούς". Αλλά είναι μια πολύ ρεαλιστικότερη περιγραφή του τρόπου με τον οποίο η αστική κοινωνία πραγματικά λειτουργεί.

6. "Γραφειοκρατικοποίηση του κόσμου";

Σ' αυτό το περιβάλλον εμφανίστηκαν θεωρίες για μια ονομαζόμενη "διευθυντική τάξη", με δική της ιεραρχία και κοινή νοοτροπία ή ακόμα και "ταξική συνείδηση" αρκετά παρεμφερείς με της σοβιετικής γραφειοκρατίας. Από εκεί μέχρι το συμπέρασμα ότι ο κόσμος όλος υφίσταται μια γραφειοκρατικοποίηση δεν υπάρχει παρά ένα βήμα -και βήμα που συγγραφείς σαν τον Burnham, και σε κάποιο βαθμό και τον Galbraith, έχουν κάνει.[369] Τα εμπειρικά στοιχεία, όμως, αποδεικνύουν ακριβώς το αντίθετο. Οι γραφειοκρατίες στις ιδιωτικές επιχειρήσεις δεν έχουν αρκετή συνοχή για να μπορούν να δράσουν, ακόμα και περιστασιακά, σαν συλλογική κοινωνική δύναμη συγκρίσιμη με την καπιταλιστική ή την εργατική τάξη. Ο εσωτερικός ανταγωνισμός μετρά πολύ περισσότερο απ' ό,τι τα κοινά

[368] Ο.π., σελ. 145.

[369] Ο ίδιος ο όρος είναι ο τίτλος πασίγνωστου βιβλίου του Bruno Rizzi, που πρωτοεκδόθηκε ιδιωτικά στα γαλλικά το 1939. B.Rizzi, *The Bureaucratization of the World*, Λονδίνο 1985. Για τον Galbraith, δες την έννοιά του για την "τεχνοδομή" στο *The New Industrial State*, Harmondsworth 1969.

συμφέροντα. Όσο για την ομοσπονδιακή γραφειοκρατία των ΗΠΑ, ο H.Kaufman γράφει:

> Η ομοσπονδιακή γραφειοκρατία είναι τέτοια συλλογή ποικίλων, συχνά ανταγωνιστικών και αντιφατικών συμφερόντων που πολλά από τα στοιχεία της αλληλοελέγχονται και εξουδετερώνονται μεταξύ τους. Σαν αποτέλεσμα τέτοιων διαιρέσεων, αντιπαλοτήτων, και αντίθετων αποστολών και συμφερόντων, ένα από τα κύρια εμπόδια για να υποθέσει κανείς μια κυρίαρχη εξουσία από γραφειοκράτες είναι οι άλλοι γραφειοκράτες.[370]

Και αν αυτό ήδη ισχύει για τη γραφειοκρατία του αστικού κράτους, πολύ περισσότερο εφαρμόζεται στη γραφειοκρατία των ιδιωτικών επιχειρήσεων, ιδωμένης σαν ένα σύνολο. Αυτό το σύνολο, στην πραγματικότητα, υπάρχει μόνο σαν στατιστικό μέγεθος. Δεν έχει συγκεκριμένη κοινωνική ύπαρξη, και άρα ούτε κοινωνιολογική αναφορά. Αυτό οφείλεται κύρια στην οικονομική του εξάρτηση από το κεφάλαιο, αλλά επίσης αντανακλά τη διασύνδεσή του με τη γενική δομή της αστικής κοινωνίας.

Οι γραφειοκρατίες των ιδιωτικών εταιρειών οργανώνονται ιεραρχικά με τέτοιο τρόπο που η κοινωνική θέση και τα χαρακτηριστικά του κάθε στρώματος συνδέονται όλο και περισσότερο με τις διαφορετικές κοινωνικές τάξεις. Τα κορυφαία στελέχη θα προσπαθήσουν να ενταχθούν στην καπιταλιστική τάξη, και να αποφύγουν "πολεμικό κλίμα" ενάντια στη μεγαλοαστική τάξη. Τα μεσαία στρώματα θα τείνουν να ενωθούν με τις μεσαίες τάξεις γενικά. Και, παρά τα απίστευτα εμπόδια και τα χρονικά χάσματα μεταξύ διαφορετικών καπιταλιστικών χωρών, γραφειοκράτες στα χαμηλότερα κλιμάκια των ιδιωτικών εταιρειών -που στην πραγματικότητα δεν είναι παρά υπάλληλοι με λευκά κολάρα- θα τείνουν να συνενωθούν με και να πλησιάσουν στο ίδιο το οργανωμένο εργατικό κίνημα. Πράγματι, είναι ακριβώς η έντονη αριθμητική ανάπτυξη της εργασίας με "λευκά κολάρα" μέσα στις ιδιωτικές εταιρείες που τείνει να ανατρέψει το κύριο εμπόδιο σ' αυτό το δρόμο -δηλαδή, τον προσωπικό ανταγωνισμό και τον καριερισμό. Όταν οι μισθοί για τους εργάτες με τα

[370] H.Kaufman, "Fear of Bureaucracy: A Raging Pandemic", στο *Public Administration Review*, No.41, σελ.5-6.

λευκά κολάρα εξαρτώνται λιγότερο από ατομικές καταστάσεις και δένονται στενότερα με τις γενικές συνθήκες της αγοράς εργασίας, η ενοποίηση είναι φανερά ελκυστική σε όρους άμεσου οικονομικού συμφέροντος.

Ο Meyer, ο Stevenson και ο Webster, στο πρωτοποριακό τους έργο *Limits to Bureaucratic Growth*, υποστήριξαν πειστικά ότι οι γραφειοκρατίες τείνουν να παράγουν γοργά αναπτυσσόμενες "υπο-γραφειοκρατίες" που δεν είναι σε θέση να προσαρμοστούν σε ένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον και στις οποίες η αρχική γραφειοκρατική δομή τείνει να χάσει τον έλεγχο.[371] Θα μπορούσαν να είχαν προσθέσει ότι, αναφορικά μ' αυτό, υπάρχει ουσιαστική διαφορά μεταξύ των γραφειοκρατιών των ιδιωτικών εταιρειών και εκείνων των αστικών κρατών και των μετακαπιταλιστικών κοινωνιών- διαφορά που πηγάζει από το λειτουργικό τους χαρακτήρα.

Οι γραφειοκρατίες ιδιωτικών επιχειρήσεων πρέπει να είναι λειτουργικές σε σχέση με την πραγματοποίηση κέρδους και την προσπάθεια μεγιστοποίησης του κέρδους. Κάθε καρκινική ανάπτυξη γραφειοκρατικών υπο-οργάνων που υπονομεύει το κέρδος τελικά υφίσταται τις κυρώσεις: ακόμα και τα κορυφαία στελέχη παίρνουν πόδι αν δεν αποδίδουν.

Δεν ισχύει το ίδιο για τις κρατικές γραφειοκρατίες είτε στην Ανατολή, είτε στη Δύση είτε στο Νότο. Και εδώ, φυσικά, υπάρχει ένα παρόμοιο όριο στην ανάπτυξή τους. Το αυξανόμενο βάρος που επιβάλλουν στην οικονομία σα σύνολο μπορεί να "σκοτώσει την πάπια που κάνει το χρυσό αυγό" -δηλαδή να προκαλέσει κατάρρευση των δημόσιων οικονομικών ή ακόμα (ειδικά στις μετακαπιταλιστικές κοινωνίες) να θέσει σε κίνδυνο την παραγωγή και κατανομή των αγαθών. Ωστόσο, επειδή η λειτουργία τους είναι πολύ λιγότερο σαφώς ορισμένη και μετρήσιμη απ' ό,τι στην περίπτωση των ιδιωτικών επιχειρήσεων, είναι πολύ πιο μακρόχρονο και δυσχερές έργο το να συγκρατηθεί ένα δυσλειτουργικό υποσύστημα ή να περιοριστεί το γραφειοκρατικό σύστημα σα σύνολο.

[371] *Limits to Bureaucratic Growth.*

7. Οι αντίθετες λογικές της άμεσης κατανομής πόρων και της μεγιστοποίησης του κέρδους

Υπάρχει ένας περαιτέρω, βαθύτερος λόγος που καμιά "διευθυντική τάξη" δεν μπορεί να γίνει άρχουσα τάξη στην καπιταλιστική κοινωνία. Τα συμφέροντα των κρατικών και ιδιωτικών γραφειοκρατιών δεν μπορούν να καταπατήσουν εκείνα της καπιταλιστικής τάξης χωρίς να θέσουν υπό αμφισβήτηση την οικονομική και κοινωνική της εξουσία. Γιατί στον καπιταλισμό, οι τρόποι και τα μέσα με τα οποία οι γραφειοκρατίες λειτουργούν οικονομικά είναι διαφορετικά από εκείνα που κάνουν τις επιχειρήσεις να επιβιώνουν και να ευημερούν ή να παρακμάζουν και να μαραζώνουν. Δεν μπορούν να συνυπάρξουν και τα δυο στο ίδιο επίπεδο. Το πρώτο πρέπει να υποταχθεί στο δεύτερο, για να μην εξαφανιστεί ο ίδιος ο καπιταλισμός.[372]

Οι καπιταλιστικές γραφειοκρατίες χρηματοδοτούνται με μια άμεση, a priori, κατανομή πόρων. Το σύστημά τους είναι ένα σύστημα προμηθειών. Στην αρχή κάθε χρόνου ή μιας περιόδου μερικών ετών, ο προϋπολογισμός του κράτους, του δήμου ή της επιχείρησης βάζει στην άκρη ένα ορισμένο ποσό για μισθούς και τρέχοντα έξοδα της σχετικής γραφειοκρατίας, η οποία έχει φανερό συμφέρον να διατηρήσει το σύνολο στο ίδιο επίπεδο ή να το αυξήσει σε σχέση με τον προηγούμενο χρόνο. Δεν υπάρχει κίνητρο για περικοπή του κόστους -το αντίθετο μάλιστα. Προς το τέλος της περιόδου του προϋπολογισμού, οι γραφειοκρατίες έχουν πραγματικό συμφέρον να "ξοδέψουν όλα όσα μπορούν" αν, εκείνη τη στιγμή, οι δαπάνες βρίσκονται χαμηλότερα από τα κονδύλια που τους έχουν χορηγηθεί. Το κίνητρο είναι να αναπαραχθεί ή να αυξηθεί το κόστος άσχετα από το κέρδος, όχι να μειωθεί το κόστος για χάρη του κέρδους.

---

[372] Ο υπό αποχώρηση πρόεδρος της British Rail -η οποία υποτίθεται πως εξακολουθεί να είναι δημόσια υπηρεσία- δήλωσε στις αρχές του Γενάρη 1990 σ' ένα λόγο του στο Chartered Institute of Transport: "Το καθήκον μας δεν είναι να λειτουργήσουμε μια υπηρεσία επιθυμητή -είναι να λειτουργήσουμε μια υπηρεσία αποδοτική". (*The Observer*, 14 Γενάρη 1990). Αυτή η πολιτική κόστισε ήδη πολλές ανθρώπινες ζωές. Θα κοστίσει πολύ περισσότερες -και μακροπρόθεσμα, από μακροοικονομική (και ακόμα περισσότερο από μακροκοινωνική) σκοπιά, θα οδηγήσει σε απώλειες πολύ μεγαλύτερες από κάθε βραχυπρόθεσμο κέρδος.

Αυτή η βασικά μη καπιταλιστική λογική των δαπανών φυσικά λειτουργεί μόνο στις υψηλότερες βαθμίδες. Παρακάτω στην ιεραρχία, οι υπάλληλοι δεν έχουν περισσότερο λόγο για τις δαπάνες απ' ό,τι οι εργάτες με μπλε κολάρα. Αλλά αυτοί που μπορούν ν' αποφασίσουν τείνουν να δρουν με τον τρόπο που περιγράψαμε, και η γενική τους στάση αδιαφορίας για τον περιορισμό του κόστους θα φτάσει αναπόφευκτα ώς τα χαμηλότερα κλιμάκια.

Τα πρότυπα συμπεριφοράς, κίνητρα και νοοτροπίες που προκύπτουν από τη λογική της εκ των προτέρων κατανομής δεν είναι απαραιτήτως ανεύθυνα από τη σκοπιά της κοινωνίας στο σύνολό της. Αντίθετα, μπορούν να ταιριάξουν με τα συμφέροντα της μεγάλης πλειοψηφίας του πληθυσμού όταν αφορούν δημόσεις δαπάνες που ήδη εν μέρει βασίζονται στην αρχή της ικανοποίησης αναγκών: υγεία, παιδεία, δημόσιες συγκοινωνίες, πολιτισμός, ακόμα και κάποιες δαπάνες για υποδομή. Σ' όλες αυτές τις περιοχές, αυστηρές ή μειωμένες κατανομές από τον προϋπολογισμό πολύ συχνά είναι κοινωνικά ανεύθυνες, όπως και αντιπαραγωγικές σε οικονομικούς όρους. Αν οι υπάλληλοι των σχετικών μηχανισμών ασκήσουν συστηματική πίεση για να αυξηθεί το επίπεδο των δαπανών, αυτό γενικά θα έχει ευεργετικά αποτελέσματα -αν και θα πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ καθαρά διοικητικού κόστους ή καθαρής σπατάλης, από τη μια, και δαπανών για το άμεσο συμφέρον των καταναλωτών (της μάζας του πληθυσμού), από την άλλη. Η πραγματική κατεύθυνση της πίεσης θα εξαρτηθεί από ένα πλήθος παραγόντων των οποίων η λεπτομερής ανάλυση είναι πέρα από το θέμα αυτού του βιβλίου.

Η σύμφυτη τάση των καπιταλιστικών γραφειοκρατιών να διασφαλίζουν την "εκτεταμένη αναπαραγωγή" των κονδυλίων τους τις κάνει ταυτόχρονα να δρουν με τρόπο τέτοιο που να προωθούν την ανάπτυξη τους. Και αυτό επίσης είναι αντίθετο με τη λογική της μεγιστοποίησης του κέρδους, που θεωρεί το διοικητικό κόστος σαν ένα φόρο που μειώνει το ποσοστό του κέρδους, έστω και αν είναι αναπόφευκτο και, στον ύστερο καπιταλισμό, δείχνει αδήριτη τάση ν' αυξηθεί.[373] Ο Cyril

[373] Ο Gillman ανέπτυξε μάλιστα μια θεωρία ότι το υψηλότερο κόστος για την πραγματοποίηση της υπεραξίας έχει γίνει μόνιμο στοιχείο του σύγχρονου καπιταλισμού. Δες το *The Falling Rate of Profit*, Λονδίνο 1957, του G.M.Gillman.

Northcotte Parkinson, ευφυής συντηρητικός παρατηρητής, διατύπωσε αυτή την τάση για γραφειοκρατική επέκταση με τον περίφημο "νόμο" του.[374] Ο αντιφρονών κομμουνιστής μυθιστοριογράφος από την ΛΔΓ, Stefan Heym, την εξέφρασε με μαρξιστικούς όρους κοινωνικών (κατ' αρχήν υλικών) συμφερόντων.

> Σκεφτείτε μόνο έναν απ' αυτούς τους καημένους τους ανθρώπους στο γραφείο του, να ξέρει βαθιά μες στην καρδιά του πόσο άχρηστος είναι -ότι κάθεται μέρα με τη μέρα εκεί και πρέπει να δικαιολογήσει την ύπαρξή του σ' όλο τον κόσμο, να αποδείξει ότι έχει το δικαίωμα να παίρνει τον ούτε καν χαμηλό μισθό του. Τί κολοσσιαίες δραστηριότητες έχει να επιτελέσει! Πρέπει να εκδώσει τη μια εντολή μετά την άλλη, να παρακολουθήσει τη μια συνεδρίαση μετά την άλλη, να διαβάσει τη μια αναφορά μετά την άλλη, και πάνω απ' όλα τ' άλλα, πρέπει να πολλαπλασιαστεί. Πρέπει να αυξηθεί έτσι που να μην τον κλωτσήσουν προς τα κάτω από τη θέση όπου έχει σκαρφαλώσει. Αν είναι επικεφαλής ενός τομέα, πρέπει να βεβαιωθεί ότι θα γίνει επικεφαλής του τμήματος. Αλλ' αυτό δε γίνεται παρά αν δημιουργήσει τουλάχιστον δύο νέους τομείς πέρα από τον δικό του, τον καθένα με καινούργιο επικεφαλής, που εκδίδει περισσότερες εντολές, παρακολουθεί συνεδριάσεις, διαβάζει αναφορές και δημιουργεί υποτμήματα και ούτω καθεξής *επ' άπειρον*.[375]

Ειδικά σε περιόδους που τα κέρδη μειώνονται και το κεφάλαιο περνά "κρίση αξιοποίησης", (δηλαδή σε μακρόχρονα κύματα με τάση στασιμότητας ή ύφεσης), γίνονται έντονες προσπάθειες για να μπλοκαριστεί αυτή η αυτοεπέκταση και να ορθολογικοποιηθούν οι δημόσιες και ιδιωτικές διαχειριστικές δαπάνες. Αν η σημερινή πολιτική λιτότητας αποβεί μακροπρόθεσμα επιτυχής, μένει να το δούμε. Δεν έχει ξαναγίνει στο παρελθόν.

Στη δεκαετία του τριάντα και στις αρχές της δεκαετίας του σαράντα, τόσο κάτω από τα φιλελεύθερα καθεστώτα του "New Deal" όσο και κάτω από φασιστικές ή φασιστοειδείς δικτατορίες, το διαχειριστικό κόστος αυξήθηκε σημαντικά, παρά τη σοβαρή κρίση της κερδοφορίας. Η πίεση από το κεφάλαιο και τις κυβερνήσεις για συγκράτηση του κόστους μπορεί να αντιβαίνει, αλλά δεν μπορεί και να ανατρέψει ουσιαστικά τη

[374] Δες το *Parkinson's Law*, Λονδίνο 1958, του C.N. Parkinson.
[375] Stefan Heym, *Einmischung*, Μόναχο 1990, σελ.226.

φυσική τάση των γραφειοκρατιών να δρουν προς την αντίθετη κατεύθυνση. Στη βάση αυτής της απόκλισης μεταξύ κινήτρων και στάσεων, βρίσκονται αντιτιθέμενα κοινωνικά συμφέροντα. Παραδόξως, το αστικό κράτος οδηγείται τελικά να προσλάβει κι άλλους ελεγκτές και ελεγκτές των ελεγκτών -άλλο ένα στρώμα γραφειοκρατών δηλαδή- για να αντικρούσει την τάση της γραφειοκρατίας προς αυτο-επέκταση.

Μια εξαίρετη σύνθεση αυτών των αντιτιθέμενων τάσεων μπορούμε να δούμε στον τρόπο που λειτουργούν και χρηματοδοτούνται οι σύγχρονοι στρατοί. Οι στρατοί είναι πρότυπα μιας a priori χρηματοδότησης από τον προϋπολογισμό. Είναι όμως επίσης άλυτα δεμένοι με την καπιταλιστική βιομηχανία, που λειτουργεί για το κέρδος, μες από το σύστημά τους των προμηθειών. Οι στρατιωτικές γραφειοκρατίες παραγγέλνουν τα υλικά τους από την ιδιωτική βιομηχανία μετά από πολλά παζάρια για την τιμή και το "κόστος συν προκαθορισμένο περιθώριο κέρδους". Οι εταιρείες τείνουν αναπόφευκτα να αναφέρουν φουσκωμένους αριθμούς για να ανεβάσουν το περιθώριό τους. Η στρατιωτική γραφειοκρατία προσπαθεί εξίσου σκληρά να τους ξεφουσκώσει, όχι βέβαια για να μειώσει τις συνολικές της δαπάνες, αλλά, αντίθετα, για να ξοδέψει όσο περισσότερα γίνεται με τις καλύτερες δυνατές συμφωνίες. Ο σκοπός των συγκεκριμένων περικοπών κόστους είναι να πετύχει και να εδραιώσει αυτή τη συνολική επέκταση των δαπανών, σ' ένα κλίμα όπου ο στρατιωτικός προϋπολογισμός πρέπει να δικαιολογηθεί στο κοινοβούλιο ή ενώπιον του κοινού.

Δεδομένης της ακαταμάχητης δύναμης του πλούτου και του χρήματος στον καπιταλισμό, και της σχετικής τάσης για προσωπική διαφθορά, αναπτύσσεται μια εκλεπτυσμένη μορφή διάδρασης ανάμεσα στα συμφέροντα των ιδιωτικών εταιρειών, των στρατιωτικών γραφειοκρατών, των κρατικών διαχειριστών (μαζί με τους νομοθέτες και τις δημοτικές αρχές) και ακόμα και τμημάτων της συνδικαλιστικής γραφειοκρατίας. Η ανώτερη στρατιωτική ιεραρχία θα ασκήσει πίεση στις ιδιωτικές εταιρείες να κατεβάσουν τις τιμές, ενώ αυτές οι εταιρείες θα χρησιμοποιήσουν διάφορα μέσα, χωρίς να διστάσουν ακόμα και για άμεσες ή έμμεσες δωροδοκίες, για να αποδυναμώσουν αυτή την πίεση. Ταυτόχρονα, θα ασκήσουν και τη δική τους πίεση

-μες από ειδικά λόμπι, για παράδειγμα- για να διασφαλίσουν προτιμησιακή μεταχείριση από πολιτικούς για συμβόλαια με το στρατό και ακόμα και για το επίπεδο των τιμών. Τέτοιες προσπάθειες να παρακαμφθεί η στρατιωτική γραφειοκρατία μπορεί μάλιστα να υποστηριχτούν και από τοπικούς πολιτικούς που συνηγορούν για τα ιδιαίτερα συμφέροντα κοινοτήτων ή περιοχών όπου τοποθετείται η παραγωγή εξοπλισμών.

Οι εταιρείες αφιερώνουν ένα τμήμα από τα κέρδη τους σε αυτό το σύστημα προμηθειών, για να επηρεάσουν τις αποφάσεις των πολιτικών και, έτσι, να δημιουργούν ένα σχεδόν τέλειο μηχανισμό ανάδρασης που τροφοδοτεί την αυτο-επέκταση. Η στρατολόγηση κορυφαίων στρατιωτικών, μετά τη συνταξιοδότησή τους, σε διοικητικά συμβούλια κλείνει ωραία τον κύκλο. Ο Πρόεδρος Αϊζενχάουερ, -πρώην στρατηγός Αϊζενχάουερ- επινόησε τον όρο "στρατιωτικο-βιομηχανικό σύμπλεγμα" για να περιγράψει αυτό το σύστημα. Αλλά το στρατιωτικό σκέλος αυτού του συμπλέγματος, αντίθετα από το βιομηχανικό, δεν ακολουθεί μια λογική μεγιστοποίησης του κέρδους.

Παρόμοιες τάσεις γραφειοκρατικής αυτο-επέκτασης λειτουργούν και στις μετακαπιταλιστικές κοινωνίες, αλλά υπάρχει μια αποφασιστική διαφορά. Οι μετακαπιταλιστικές γραφειοκρατίες, τουλάχιστον σε χώρες όπου απολαμβάνουν μονοπώλιο εξουσίας, ελέγχουν την εξαγωγή υπερεργασίας σε επίπεδο εργοστασίου και άρα και τη διανομή του κοινωνικού υπερπροϊόντος. Δεν υπάρχει υψηλότερη αρχή στην οποία να πρέπει να υποκλιθούν στον οικονομικό τομέα, αν και θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη η μερική πίεση του νόμου της αξίας (σε τελική ανάλυση, του παγκόσμιου καπιταλισμού).

Αντίθετα, οι καπιταλιστές γραφειοκράτες, τόσο δημόσιοι όσο και ιδιωτικοί, έχουν όντως μια υψηλότερη αρχή από πάνω τους: αυτή των κατόχων του κεφαλαίου. Άσχετα από το αν συμπεριφέρονται ορθολογικά ή ανορθολογικά, από τη δική τους σκοπιά ή από εκείνη του "συνολικού κοινωνικού συμφέροντος" (στο μέτρο που μπορεί να υπάρξει μονάδα μέτρησης γι' αυτό), θα τιμωρηθούν, θα υποβιβαστούν ή ακόμα και θα απολυθούν, αν θεωρηθεί ότι έδρασαν ενάντια στα ιδιωτικά ή στα συνολικά συμφέροντα της παραγωγής και της πραγματοποίησης κέρδους. Χειρότερα: θα υποστούν τα αντίστροφα αποτελέσματα αν ο

αριθμός τους (και το κόστος) πρέπει να μειωθεί για να προστατευθούν τα γενικά επίπεδα κέρδους.

Το κέρδος υπερισχύει της λογικής (των "αναγκών") της διοίκησης. Και, αφού οι καπιταλιστές ελέγχουν τις μηχανικές και ανθρώπινες παραγωγικές δυνάμεις, καθώς και τα προϊόντα της εργασίας όπου περιλαμβάνεται και το κοινωνικό υπερπροϊόν, δεν υπάρχει τρόπος με τον οποίο μια διοίκηση να μπορέσει να τους εξαναγκάσει να πάρουν μέτρα που είναι ενάντια στα βασικά τους συμφέροντα. Ο Etzioni εκφράζει αυτή την αλήθεια με άλλους όρους, μα το συμπέρασμά του είναι το ίδιο:

> σ' ένα εργοστάσιο, η ελίτ που ενσαρκώνει τους στόχους της παραγωγής ή του κέρδους πρέπει, λειτουργικά μιλώντας, να είναι πιο ισχυρή απ' εκείνους που αντιπροσωπεύουν επαγγελματικές ή καλλιτεχνικές αξίες. Όταν αυτές οι ομάδες που αντιπροσωπεύουν τους δευτερεύοντες στόχους (ή τα μέσα) είναι πιο δυνατές από αυτές που αντιπροσωπεύουν τους πρωταρχικούς στόχους, τότε η οργάνωση πιθανά θα είναι αναποτελεσματική: για παράδειγμα, ένα εργοστάσιο που έχει τέτοια δυσλειτουργική ιεραρχική ελίτ μπορεί να κάνει γερά και καλοσχεδιασμένα προϊόντα, αλλά όχι κέρδη.

Εξού και ο γενικός κανόνας: "Αποτελεσματική ιεραρχική ελίτ είναι εκείνη στην οποία η δομή των ελίτ και η ιεραρχία των στόχων (ή στόχων και μέσων) συγκλίνουν".[376] Αφού ο καπιταλισμός είναι σύστημα παραγωγής για κέρδος, συνεπάγεται ότι αποτελεσματικές καπιταλιστικές επιχειρηματικές γραφειοκρατίες είναι εκείνες που σέβονται και υποτάσσονται στο στόχο της μεγιστοποίησης του κέρδους.

8. Η εναλλακτική θεωρία του Max Weber για τη γραφειοκρατία

Οι Μαρξ και Ένγκελς δεν εκπόνησαν μια συστηματική θεωρία για τη γραφειοκρατία· άφησαν όμως στα γραπτά τους διάφορες αναλύσεις. Ο Max Weber, ωστόσο, προχώρησε στην ανάπτυξη μιας τέτοιας θεωρίας. Αυτή απέκτησε μάλιστα μεγάλο

[376] Amitai Etzioni, *Complex Organizations*, Νέα Υόρκη 1975, σελ.157.

κύρος κατά τις τελευταίες δεκαετίες και όλο και περισσότερο χρησιμοποιείται, *in toto* (στο σύνολο) ή στο κύριό της μέρος, όχι μόνο από ακαδημαϊκούς κύκλους Ανατολής και Δύσης, αλλά και από πολιτικούς ιδεολόγους σχεδόν κάθε απόχρωσης. Το περιεχόμενο της θεωρίας του Βέμπερ εκφράζεται καλά από την ακόλουθη σύνοψη του Robert K. Merton:

> Όπως το δείχνει ο Βέμπερ, η γραφειοκρατία συνεπάγεται μια πολύ σαφή διαίρεση των δραστηριοτήτων μέσα σε ένα σύστημα που αντιμετωπίζονται σαν καθήκοντα σύμφυτα με το αξίωμα. Ένα σύστημα διαφοροποιημένων ελέγχων και κυρώσεων επιβάλλεται με κανονισμούς. Η κατανομή των ρόλων γίνεται στη βάση των τεχνικών χαρακτηριστικών που επιβεβαιώνονται από τυπικές, απρόσωπες διαδικασίες (π.χ. εξετάσεις). Μέσα στη δομή του ιεραρχικά διαρθρωμένου κύρους, οι δραστηριότητες των "εκπαιδευμένων και έμμισθων ειδικών" διέπονται από γενικούς, αφηρημένους, σαφώς ορισμένους κανόνες που αποκλείουν την αναγκαιότητα να εκδίδονται ειδικές εντολές σε κάθε περίπτωση. Η γενικότητα των κανόνων απαιτεί διαρκή χρήση της κατηγοριοποίησης, συμφωνα με την οποία τα ατομικά προβλήματα και οι ειδικές περιπτώσεις ταξινομούνται στη βάση προ-σχεδιασμένων κριτηρίων και αντιμετωπίζονται ανάλογα. Ο καθαρός τύπος του γραφειοκρατικού αξιωματούχου διορίζεται, είτε από έναν ανώτερο είτε μέσω της άσκησης ενός απρόσωπου ανταγωνισμού· δεν εκλέγεται.[377]

Ο Alvin W. Gouldner[378] προσθέτει σ' αυτή την περίληψη τα ακόλουθα αποσπάσματα από τον ίδιο τον Βέμπερ:

> Η αποτελεσματικότητα της νόμιμης [δηλαδή, στο πλαίσιο αυτό, "γραφειοκρατικής" -A.W.Gouldner] εξουσίας στηρίζεται στην αποδοχή των εξής αντιλήψεων... Ότι κάθε νόμιμος κανόνας μπορεί να εγκαθιδρυθεί με συμφωνία ή με επιβολή, στη βάση ενός ορθολογισμού σκοπιμότητας[379] ή αξιών ή και των δύο, με απαίτηση για υπακοή τουλάχιστον εκ μέρους των μελών της ομαδοποίησης.

---

[377] R.K.Merton, *Social Structures and Social Theory*, Glencoe, Ill., σελ.151-52.

[378] *Patterns of Industrial Bureaucracy.*

[379] Η δυαδική φόρμουλα του Βέμπερ πηγάζει από τις αντιτιθέμενες θεωρίες για τη νομιμοποίηση του κράτους στην Ελληνική Αρχαιότητα: Νορματιβισμός του Πλάτωνα και ρεαλισμός του Αριστοτέλη. Οι αντιφάσεις τους, ιδιαίτερα του Αριστοτέλη, ξεδιπλώθηκαν εκρηκτικά στις εμπειρίες του σταλινισμού και του φασισμού όπου, στο κάτω κάτω, εφαρμόστηκαν επίσης "πραγματικά υπαρκτοί νόμοι", και αθώοι άνθρωποι καταδικάστηκαν, φυλακίστηκαν και δολοφονήθηκαν σε "νόμιμη" βάση.

Επιλογή υπάρχει μόνο μεταξύ γραφειοκρατισμού και ερασιτεχνισμού στον τομέα της διοίκησης. Η πρωταρχική πηγή της γραφειοκρατικής διοίκησης βρίσκεται στο ρόλο της ειδικής, τεχνικής γνώσης... Το ζήτημα είναι πάντα ποιός ελέγχει το γραφειοκρατικό μηχανισμό και αυτό μπορεί να γίνει μόνο σε πολύ περιορισμένο βαθμό από άτομα που δεν είναι τεχνικοί ειδικοί... Η γραφειοκρατική διοίκηση σημαίνει βασικά κυριαρχία στη βάση της γνώσης. Αυτό της το χαρακτηριστικό την καθιστά ειδικά ορθολογική... Η γραφειοκρατία είναι ανώτερη στη γνώση των συγκεκριμένων γεγονότων μέσα στη δική της σφαίρα συμφέροντος.

Το στοιχείο της πειθαρχίας δεν είναι άλλο από τη διαρκώς ορθολογικοποιούμενη, μεθοδικά καταρτισμένη και ακριβή εκτέλεση της εντολής που δίνεται, κατά την οποία κάθε προσωπική κριτική αναστέλλεται άνευ όρων και αυτός που την αναλαμβάνει είναι ακλόνητα και αποκλειστικά στραμμένος προς τη διεκπεραίωσή της.[380]

Μ' άλλα λόγια, οι γραφειοκρατίες αντικαθιστούν την κυριαρχία των ερασιτεχνών από την κυριαρχία των ειδικών· την εξουσία που ασκείται με φαντασία, συναίσθημα ή προκατάληψη από την εξουσία που ασκείται με απρόσωπους, τυπικούς κανόνες· την εξουσία που ασκείται κάτω από ημι-άναρχες, απρόβλεπτες συνθήκες από την εξουσία που επιβάλλεται με σκληρή, προβλέψιμη πειθαρχία· μια κατά πολύ ανορθολογική διοίκηση από μια ορθολογική διοίκηση.

Για τον Βέμπερ η ουσία της γραφειοκρατίας βρίσκεται στην ιεραρχία των διαταγών. Η βάση της εξουσίας μετατίθεται από την προσωπική προς την διοικητική πράξη. Η εξουσία των *ηγετών*, είτε κληρονομική είτε αιρετή, έχει ουσιαστικά αποδυναμωθεί. Η αυξημένη εξουσία των κορυφαίων γραφειοκρατών πηγάζει εν μέρει από τη μονοπωλιακή τους θέση και εν μέρει από την ικανότητά τους να κρύβουν τα δικά τους έργα σε υπηρεσιακή μυστικότητα. Γι' αυτό και η γραφειοκρατία έχει σημαντικά μεγαλύτερη διάρκεια από ό,τι παλαιότερες διοικητικές μορφές: "Όλο και περισσότερο, το υλικό πεπρωμένο των μαζών εξαρτάται από τη σταθερή και σωστή λειτουργία των αυξανόμενα γραφειοκρατικών οργανώσεων του ιδιωτικού καπιταλισμού. Η ιδέα της εξάλειψης αυτών των οργανισμών γίνεται όλο και πιο ουτοπική".[381] Αυτό

[380] Max Weber, σελ.329, 339, 254.

εκφράστηκε μερικές φορές με τη διατύπωση "τεχνολογικο-οργανωτική μοιρολατρεία" (*Sachzwang*).[382]

Η θεωρία του Βέμπερ, παρόλες τις κριτικές της πλευρές, είναι ωστόσο σε μεγάλο βαθμό μια υπεράσπιση και απολογία της γραφειοκρατίας.[383] Χωρίς αμφιβολία, εκθέτει με οξυδερκή ακρίβεια πώς λειτουργούν πραγματικά οι γραφειοκρατικοί μηχανισμοί -πολλές όψεις των οποίων είχαν ήδη αναπτυχθεί στα πρώτα γραπτά του Μαρξ, με τα οποία ο Βέμπερ δεν πρέπει να ήταν πολύ εξοικειωμένος. Αλλά ο Talcott Parsons και άλλοι κοινωνιολόγοι υπέδειξαν έναν αριθμό αδυναμιών στην ανάλυση.[384] Η διοίκηση με βάση την ειδικότητα και η διοίκηση με βάση την πειθαρχία δεν συμπίπτουν απαραιτήτως. Στην πραγματικότητα, μπορεί (ή, θα έπρεπε να πούμε, πρέπει) να αλληλοσυγκρούονται. Οι γραφειοκρατικοί μηχανισμοί δε λειτουργούν μέσα σε κοινωνικό κενό. Ό,τι είναι "λογικό" και "αποτελεσματικό" για τη μια κοινωνική τάξη ή στρώμα μπορεί να είναι αντίθετο με τα συμφέροντα και τα αισθήματα ενός άλλου.[385] Επιπλέον, όπως διευκρίνισαν οι Meyer, Stevenson και Webster, αποτελεσματική διοίκηση για τον Βέμπερ σημαίνει ότι το κοινό θα πρέπει να έχει μικρή επιρροή στις κρατικές γραφειοκρατίες -θέση ασυνεπής με οποιοδήποτε ορισμό δημοκρατικής διακυβέρνησης, πλην εκείνου του ίδιου του Βέμπερ.

Όλες αυτές οι κριτικές είναι ορθές. Επισκιάζονται όμως από μια ουσιαστικότερη αποτυχία. Ο Μαξ Βέμπερ υποθέτει ότι η γραφειοκρατική διακυβέρνηση είναι εκ φύσεως ορθολογική. Αλλά αυτό δεν ισχύει. Η γραφειοκρατική διακυβέρνηση συνεπάγεται συνδυασμό ενός μερικού ορθολογισμού και ενός συνολικού ανορθολογισμού, που αντανακλά ακριβώς τον παράλληλο συνδυασμό στην οικονομία της αγοράς και της γενικευμένης εμπορευματικής παραγωγής -δηλαδή τον ίδιο τον

---

[381] Απόσπασμα από το κεφάλαιο για τη γραφειοκρατία (*Wirtschaft und Gesellschaft*, τόμος 3, κεφ.6) στο *From Max Weber: Essays in Sociology*, εκδ.H.H.Gerth και C.Wright Mills, Λονδίνο 1970, σελ.229.

[382] Δες την περίληψη στους Meyer, Stevenson και Webster.

[383] Δες το *Actors and Systems: The Politics of Collective Action*, Σικάγο 1980, του Michel Crozier.

[384] Δες τα σχόλια του Parson στο Henderson and Parsons, σελ.59.

[385] Βλ. Gouldner, σελ.20-21. Ο Gouldner σωστά υποθέτει (σελ.26-27) ότι, αν ο Βέμπερ είχε μελετήσει τις βιομηχανικές (ενδοεργοστασιακές) γραφειοκρατίες, αυτή η αντίφαση θα είχε προβάλει στα μάτια του.

καπιταλισμό- με του οποίου την ιστορική άνοδο είναι στενά συνδεδεμένα τα γραφειοκρατικά συστήματα. Εκφράζει την αναγκαιότητα για ένα κράτος που θα λειτουργεί πιο ορθολογικά, για να προστατέψει τα συμφέροντα των ιδιοκτητών, ένα κράτος που να διασφαλίζει μια νόμιμη ασφάλεια, μια μη αυθαίρετη χρήση των νομισματικών συστημάτων, που να στέκεται φρουρός απέναντι σε οικονομικές πολιτικές που παρεμποδίζουν την ελεύθερη ροή των εμπορευμάτων κ.ο.κ.

Αλλά αυτά τα κέρδη σε ορθολογισμό, για κάθε άτομο, εταιρεία ή κράτος ξεχωριστά, οδηγούν σε έναν ιστορικά αυξανόμενο ανορθολογισμό του συστήματος (του κόσμου) στο σύνολό του. Αυτό είναι που δεν καταλαβαίνει ο Βέμπερ.

Ο ακραίος ορθολογισμός που εφαρμόζεται μέσα στην οργάνωση μιας εταιρείας εκρήγνυται σε ακραίο παραλογισμό των περιοδικών κρίσεων υπερπαραγωγής. Ο ακραίος ορθολογισμός στη διοίκηση των εθνών-κρατών και των ενόπλων τους δυνάμεων οδηγεί στον ακραίο παραλογισμό των όλο και περισσότερο "ολοκληρωτικών" πολέμων. Ο ακραίος ορθολογισμός στη δικαστική διασφάλιση των δικαιωμάτων της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, οδηγεί στον ακραίο, βάρβαρο παραλογισμό των δικτατορικών συστημάτων, που παραβλέπουν εντελώς την ακεραιότητα ενός όλο και μεγαλύτερου αριθμού πολιτών. Ο ακραίος ορθολογισμός του να κρατηθούν υπό έλεγχο μέσα σε μια χώρα δευτερεύουσες συγκρούσεις οδηγεί στον εν δυνάμει "ολικό" παραλογισμό της φυσικής καταστροφής της ανθρωπότητας μέσω ενός νέου παγκοσμίου πολέμου, οικολογικών καταστροφών ή μιας εκρηκτικής κρίσης στην παραγωγή τροφίμων.

Αυτές οι αναπτυσσόμενες αντιφάσεις δεν οφείλονται σε κάποιο "λάθος" εκ μέρους των γραφειοκρατιών, των ειδικών ή των κυβερνητών. Είναι το αναπόφευκτο αποτέλεσμα των εσωτερικών αντιφάσεων της αστικής κοινωνίας (και της παραγωγής εμπορευμάτων στην οποία αυτή στηρίζεται), τις οποίες αναφέραμε σε πολλά σημεία αυτού του βιβλίου, αλλά και σε προηγούμενα έργα μας.[386] Η ανικανότητα του Max Βέμπερ να συλλάβει αυτή την πορεία αντικατοπτρίζει την άκριτη αποδοχή εκ μέρους του του Αλφάβητου της αστικής κοινωνίας: δηλαδή,

[386] Δες το τελευταίο κεφάλαιο του *Late Capitalism*, Λονδίνο 1975, του E.Mandel.

παραγωγή υπερεργασίας, πραγματοποίηση κέρδους και ιδιοποίηση υπεραξίας σε μορφή χρήματος, συσσώρευση κεφαλαίου σε μορφή χρήματος για σκοπούς ιδιωτικού πλουτισμού κάτω από την πίεση πυρετώδους και συνεχούς ανταγωνισμού.

Για τον Βέμπερ, όλα αυτά είναι μέρος και τμήμα του "πολιτισμού", συμπεριλαμβανόμενων και των μαζικών σφαγών στις οποίες κατά καιρούς οδηγούν.[387] Κάτω απ' αυτές τις περιστάσεις, ο συνολικός ανορθολογισμός του συστήματος είναι πράγματι ένα αδυσώπητο "γεγονός της ζωής".

Αυτές οι αντιφάσεις εμφανίζονται όλο και περισσότερο μέσα στα γραφειοκρατικά "υποσυστήματα" των μεγάλων επιχειρήσεων και της κρατικής διοίκησης. Αν αφήσουμε κατά μέρος την περίπτωση των μετακαπιταλιστικών γραφειοκρατιών -που υποτίθεται, πάντως, ότι συμπεριλαμβάνονται και αυτές στη γενική θεωρία του Βέμπερ- είναι άραγε αλήθεια ότι οι μεγάλες εταιρείες διοικούνται από κορυφαίους ειδικούς; Μήπως διοικούνται μάλλον από χρηματιστές-κεφαλαιούχους; Είναι άραγε όλο και πιο αποτελεσματικές; Και τί γίνεται με τη σπατάλη υλικών και ανθρώπινων πόρων, που συνεπάγεται η αύξηση της γραφειοκρατίας; Τί γίνεται με τις κρατικές

[387] Στον εναρκτήριο λόγο του στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου ο Μαξ Βέμπερ το 1895 δικαιολόγησε τη στροφή της Γερμανίας προς την "πολιτική παγκόσμιας δύναμης" (*Weltmachtpolitik*) όπως θα δικαιολογούσε και τους αποικιακούς κατακτητικούς πολέμους που έκανε η Γερμανία και τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Στη διάλεξή του το 1919 σε φοιτητές του Πανεπιστημίου του Μονάχου ("Η Πολιτική σαν Επάγγελμα" από το *From Max Weber*, των Gerth και Mills, σελ.77-128), ο Βέμπερ έκανε μια διάκριση μεταξύ μιας "απόλυτης ηθικής" ή "ηθικής απόλυτων στόχων" και μιας "ηθικής της ευθύνης". Η τελευταία, που πάντα σημαίνει μια κρίση στον απολογισμό των θετικών και των αρνητικών αποτελεσμάτων, υποχρεώνει τον πολιτικό να πάρει την ευθύνη για τις πρακτικές συνέπειες της δράσης του (ή της αδράνειάς του). Έτσι ο Βέμπερ παίρνει τη θέση του σε μια παραλλαγή του ηθικού σχετικισμού. Αλλά δεν προσθέτει, όπως θα το έκαναν οι μαρξιστές, ότι ο μαρασμός ενός τέτοιου σχετικού μέτρου είναι επιθυμητός· αυτός ο ηθικός σχετικισμός στηρίζεται σε τελευταία ανάλυση στις κοινωνικές συγκρούσεις που αντικατοπτρίζουν την αντίθεση υλικών ταξικών συμφερόντων· και ότι ο μαρασμός της "δυαδικής ηθικής" εξαρτάται από την ανάδυση μιας αταξικής και ακρατικής κοινωνίας.

Είναι έτσι ασυνεπές και μάλλον υποκριτικό εκ μέρους του Βέμπερ, και ιδιαίτερα των βεμπεριανών της επόμενης μέρας, να προσάπτουν στους μπολσεβίκους και τους επαναστάτες σοσιαλιστές γενικά την εφαρμογή διπλών ηθικών κριτηρίων. Πράγματι, μέσα από το πλαίσιο μιας "ηθικής της ευθύνης", μια κρίση για το ποιές μορφές αδικίας πρέπει να προτιμήσει ένας πολιτικός θα καθοριστούν σαφώς από τα ταξικά συμφέροντα και τις ταξικές προκαταλήψεις. Ο ίδιος ο Βέμπερ υποστήριξε με ενθουσιασμό τις αποικιακές κατακτήσεις και τους ιμπεριαλιστικούς πολέμους που στοιχίζουν εκατομμύρια εκατομμυρίων ανθρωπίνων ζωών. Ήταν αυτό στ' αλήθεια το "μη χείρον";

διοικήσεις που συνειδητά "σχεδιάζουν" μείωση των δημοσίων δαπανών, με αποτέλεσμα, για παράδειγμα, να κινδυνεύουν με κατάρρευση οι μισές γέφυρες στις ΗΠΑ; Τί γίνεται με τον "ορθολογισμό" της τυφλής υπακοής σε διαταγές που δεν είναι μόνο απάνθρωπες ή βάρβαρες αλλά ακόμα και αναποτελεσματικές σε απλούς τεχνικούς όρους; Θα μπορούσαμε να συνεχίσουμε την απαρίθμηση επ' άπειρον.

Η θεωρία του Βέμπερ για τη γραφειοκρατία είναι σε μεγάλο βαθμό μια ορθολογικοποίηση της ανάπτυξης και της επέκτασης του πρωσικού κράτους, με τους ειδικούς του -και αντιφατικούς- δεσμούς με μια απολυταρχία, από τη μια, και μια φιλελεύθερη, καλλιεργημένη αστική τάξη, από την άλλη. Ο Franz Mehring φωτίζει αυτή την πλευρά των πραγμάτων. Στη μη απολογητική του μελέτη για την προέλευση της πρωσικής γραφειοκρατίας, δείχνει ότι προέκυψε από την εξαιρετικά στρατιωτική φύση του πρωσικού κράτους, όπου υπήρχε μια βαθιά αντίφαση μεταξύ της πολεμικά προσανατολισμένης μοναρχίας και μιας αριστοκρατίας που ασχολείτο κυρίως με τα άμεσα υλικά της συμφέροντα.[388] Το απορρέον μίσος μεταξύ των Junkers και της κρατικής γραφειοκρατίας θα αναπαραγόταν αργότερα υπό τον Μπίσμαρκ.

Με την ανάπτυξη όμως του καπιταλισμού, η πρωσική γραφειοκρατία άρχισε επιπλέον να επιτελεί μια δεύτερη λειτουργία: να φτιάχνει το δρόμο για τη γερμανική ενοποίηση με πρωτοβουλίες όπως η τελωνειακή ένωση (*Zollverein*), που ολοκληρώθηκε το 1852.

> Η *Zollverein* αναπτύχθηκε σαν οικονομική αναγκαιότητα... και απ' αυτήν αναπτύχθηκε και μια γραφειοκρατία *Zollverein* -όχι επειδή στρατολογήθηκε από τα πιο επίλεκτα στοιχεία της γραφειοκρατίας, αλλά επειδή η δραστηριότητα στην *Zollverein* διεύρυνε την οπτική τους και τους οδήγησε πέρα από τα στενά οικονομικά συμφέροντα των Junkers ανατολικά του Έλβα, προς τα πολιτιστικά ενδιαφέροντα του σύγχρονου κόσμου. Είναι αυτή η γραφειοκρατία που ετοίμασε το πρωσικό κράτος για "γερμανικό του έργο" και υπήρχε μια αλήθεια σ' αυτό όταν περηφανευόταν, με πραγματική γραφειοκρατική ευαρέσκεια, πως αυτή είναι η γνήσια ελίτ της Πρωσίας.[389]

---

[388] Δες, F.Mehring, *Die Lessingslegende*, Στουτγάρδη 1920, σελ.103-104.

[389] F. Mehring, "Ein altpreussischer Bürokrat", στο *Zur Deutschen Geschichte*, τόμος 3, Βερολίνο 1947, σελ.325.

Στη θεωρία του Βέμπερ, βρίσκουμε μια καθαρή αντανάκλαση αυτών των αυταπατών για τη νομιμότητα της πρωσικής γραφειοκρατίας. Από την άλλη, όπως τόνισε ο Ένγκελς, οι παραισθήσεις της γύρω από την απόλυτη εξουσία, στον ανερχόμενο καπιταλισμό, είχαν ρίζες μικροαστικές:

> Η γραφειοκρατία στήθηκε για να κυβερνήσει τους μικροαστούς και τους χωρικούς. Αυτές οι τάξεις, διασκορπίσμένες σε μικρές πόλεις και χωριά..., δεν μπορούν να κυβερνήσουν ένα μεγάλο κράτος... Και ήταν ακριβώς σ' αυτό το στάδιο του πολιτισμού, όταν η μικροαστική τάξη ανθούσε τόσο, που τα διαφορετικά συμφέροντα διαπλέκονταν τόσο πολύ... Οι μικροαστοί και οι χωρικοί δεν μπορούν, συνεπώς, να κάνουν χωρίς μια ισχυρή και πολυάριθμη γραφειοκρατία. Πρέπει να τους αφήσουν να παραμείνουν στα νήματα της εξουσίας...
>
> Αλλά η γραφειοκρατία, που είναι αναγκαιότητα για τη μικροαστική τάξη, πολύ γρήγορα γίνεται αφόρητο εμπόδιο για την αστική τάξη... Ήδη στο επίπεδο της χειροτεχνίας, μια επίσημη επίβλεψη και ανάμειξη καταντάει μεγάλο βάρος· το βιομηχανικό εργοστάσιο μπορεί πολύ δύσκολα να λειτουργήσει με τέτοιον έλεγχο.[390]

Η πρωσική αστική τάξη ήταν από την αρχή συνδεδεμένη με την κρατική γραφειοκρατία. Αλλά αυτοί οι δεσμοί ήταν αντιφατικοί, και η αυξανόμενη πολιτική ανικανότητα της αστικής τάξης τελικά οδήγησε στην αποτυχημένη επανάσταση του 1848. Αν ο Μπίσμαρκ και οι Πρώσοι ευγενείς εκπλήρωσαν τη διαθήκη εκείνης της επανάστασης, το έκαναν στηριζόμενοι κατά πολύ σε μια προ-αστική κρατική γραφειοκρατία της οποίας τα συντηρητικά και κονφορμιστικά στοιχεία χαρακτηρίζονταν βαθιά από ανορθολογικές ιδεολογίες και κίνητρα. Όλα αυτά θα έρχονταν στην επιφάνεια με το πολεμικό κλίμα του Δεύτερου Ράιχ, και ακόμα περισσότερο με την υποταγή των γερμανικών ελίτ στο Τρίτο Ράιχ και την αποδοχή των ιμπεριαλιστικών του στόχων. Ο Βέμπερ στάθηκε ανίκανος να προβλέψει, πόσο μάλλον να αντικρούσει, αυτές τις τάσεις. Οι μαρξιστές τουλάχιστον τα πρόβλεψαν. Οι διορατικότεροι ανάμεσά τους έκαναν ρεαλιστικές προτάσεις για το πώς θα μπορούσαν αυτές να αντιμετωπιστούν.

[390] Φ. Ένγκελς, "The Status Quo and the Bourgeoisie", στο *Marx-Engels Collected Works*, τόμος 6, σελ.87-88.

Ο Βέμπερ έσφαλε ακόμα και στην υποτίμηση του βάρους της παράλογης αλαζονείας και προκατάληψης μεταξύ γραφειοκρατών, που συνδέονται στενά με τον προκαπιταλιστικό ή πρωτοκαπιταλιστικό τους χαρακτήρα. Σε μεγάλο βαθμό, η σύγχρονη αστική γραφειοκρατία αναπτύχθηκε σε ευθεία -αν και "αυτο-μεταρρυθμιζόμενη"- γραμμή από τη γραφειοκρατία του απολυταρχικού κράτους. Ο Ludwig von Mises το συνέλαβε αυτό καθαρότερα από τον Βέμπερ. Έτσι, στον πρόλογο του βιβλίου του *Bureaucracy*, αναφέρεται σε ένα κείμενο ενός Πρώσου υπουργού, το Γενάρη του 1838:

> Δεν είναι ευπρεπές για έναν υπήκοο να εφαρμόζει τα κριτήρια του δικού του αξιοθρήνητου πνεύματος στις πράξεις του Αρχηγού του Κράτους και να σφετερίζεται, με αλλαζονική αυθάδεια, το δικαίωμα να κρίνει δημοσίως την ορθότητά τους.

Μισό αιώνα αργότερα, ο πρύτανης του Πανεπιστημίου του Στρασβούργου, θα έκανε μια παρόμοια δήλωση:

> Οι αξιωματούχοι μας... δεν θα ανεχτούν ποτέ να αποσπάσει κανείς από τα χέρια τους την εξουσία, σίγουρα όχι οι κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες που ξέρουμε πώς τις χειρίζεται κανείς αριστοτεχνικά. Καμιά εξουσία δε γίνεται τόσο εύκολα ανεκτή ή με τόση ευγνωμοσύνη αποδεκτή όσο εκείνη των ευφυών και μορφωμένων δημοσίων υπαλλήλων. Το Γερμανικό Κράτος είναι ένα Κράτος υπεροχής των υπαλλήλων -ας ελπίσουμε ότι θα παραμείνει τέτοιο.[391]

Στην πραγματικότητα, το πρωτότυπο της σύγχρονης κρατικής γραφειοκρατίας προέρχεται από την Αυστρία μάλλον παρά από την Πρωσία. Ενώ η πρωσική απολυταρχία ήταν ένα ουσιαστικά στρατιωτικό κράτος, στο οποίο η γραφειοκρατία ήταν υποταγμένη στους στρατιωτικούς στόχους, η αυστριακή γραφειοκρατία, ειδικά μετά την ενδυνάμωσή της από τις μεταρρυθμίσεις του Ιωσήφ του Β', ενσωμάτωνε πολύ ευρύτερους κοινωνικούς και οικονομικούς σκοπούς από απλώς του στρατιωτικού κατεστημένου. Απέκτησε μεγαλύτερη δύναμη απ' ό,τι στην Πρωσία, κυρίως λόγω των πολλών κοινωνικών και εθνικών συγκρούσεων που χώριζαν τις άρχουσες τάξεις στην αυτοκρατορία. Και είχε εσωτερικεύσει μια "διαφωτιστική" ιδεολογία που λίγο χώρο έπιανε στην πρωσική γραφειοκρατία. Αυτό δεν την έκανε να τείνει λιγότερο προς το δεσποτισμό, αν

[391] Ludwig von Mises, *Bureaucracy*, Yale University Press 1944, σελ.iv-v.

και παρέμενε πιο τρωτή, τόσο αντικειμενικά όσο και υποκειμενικά.

Η θεωρία του Βέμπερ για τη γραφειοκρατία έφτασε την μεγαλύτερη δημοτικότητά της σε μια στιγμή που ο "οργανωμένος καπιταλισμός" έμοιαζε παντοδύναμος -δηλαδή κατά το μακρόχρονο κύμα επέκτασης που ακολούθησε το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Αυτός ο μεταπολεμικός βεμπεριανισμός στην πολιτική και την κοινωνιολογία ανταποκρινόταν στο θριαμβευτικό νεοκεϋνσιανισμό στον τομέα της οικονομικής πολιτικής. Ο κρατικός παρεμβατισμός μέσω ειδικών γραφειοκρατών υποτίθεται ότι εγγυόταν για πάντα πλήρη απασχόληση, οικονομική ανάπτυξη, αυξανόμενο επίπεδο ζωής, κοινωνική ειρήνη, έναν πραγματικά γενναίο νέο κόσμο.

Τότε οι μεγάλες κρίσεις ξέσπασαν, η μια μετά την άλλη: εκρήξεις στις χώρες του Τρίτου Κόσμου· μια γενική κρίση των αστικών κοινωνικών σχέσεων αποκορυφώθηκε το Μάη του 1968· μια στροφή από το μακρόχρονο επεκτατικό κύμα προς το μακρόχρονο κύμα ύφεση στις αρχές της δεκαετίας του εβδομήντα. Οι αυταπάτες για ορθολογισμό της κρατικής παρέμβασης άρχιζαν τώρα να περιορίζονται. Αλλά η φανερή προσφυγή στην "ελεύθερη αγορά" δεν έλυσε κανένα από τα βασικά προβλήματα· και μάλιστα τα όξυνε. Ο "οργανωμένος καπιταλισμός" έγινε "ανοργάνωτος καπιταλισμός".[392] Η θεωρία του Βέμπερ δεν μπορεί να το εξηγήσει αυτό. Ο μαρξισμός μπορεί.

Η ιαπωνική εμπειρία, που συχνά αναφέρεται σαν το πιο αποτελεσματικό μοντέλο ύστερου καπιταλισμού, κατά πολύ "υπερκαθορίστηκε" από τον διευθυντικό ρόλο του υπουργείου MITI. Όπως υπέδειξαν αρκετοί αντικειμενικοί σχολιαστές, και στην ίδια την Ιαπωνία, αυτό το μοντέλο γεννήθηκε από τις πολεμικές ανάγκες και τη μεταπολεμική ανάκαμψη από την καταστροφή και, αν και το μιμήθηκε με κάποια επιτυχία η Ταϊβάν και η Νότιος Κορέα, είναι δύσκολο να δούμε πώς θα μπορούσε να μεταμοσχευτεί σήμερα στην Ευρώπη ή τη Βόρειο Αμερική. Το αν θα τα καταφέρει με την καταιγίδα της επόμενης ύφεσης ή αν και αυτό μετατραπεί σε "ανοργάνωτο καπιταλισμό" μένει να το δούμε.

[392] Δες το *Disorganized Capitalism*, Οξφόρδη 1985, του Claus Offe.

9. Οι απόψεις του Schumpeter για την τάση προς γραφειοκρατικοποίηση

Ο Josef Schumpeter είναι ο κατά πολύ πιο σημαντικός αντιπρόσωπος της Αυστριακής Σχολής οικονομολόγων, στην οποία προσπάθησε να δώσει μια νέα και δυναμικότερη κατεύθυνση. Αποδείχτηκε ικανός να συλλάβει σαφέστερα, μετά τον Μαρξ, τη φύση του καπιταλισμού σα συστήματος ανεξέλεγκτης ανάπτυξης, επινοώντας τη διατύπωση "δημιουργική καταστροφή" για να προσδιορίσει το βασικό του χαρακτηριστικό.

Δεν είναι, έτσι, τυχαίο που, προς το τέλος της ζωής του, ο Σουμπέτερ αφιέρωσε το τελευταίο του βιβλίο στο πρόβλημα της γραφειοκρατίας. Ήδη ο τίτλος του, *Καπιταλισμός, σοσιαλισμός και δημοκρατία*, δείχνει μέχρι ποιού σημείου τον απασχολούσαν οι αντιφατικές και καθολικές όψεις του γραφειοκρατικού φαινομένου. Η προσέγγισή του είναι σίγουρα ανώτερη από κείνη του Βέμπερ, επειδή συλλαμβάνει πιο αποτελεσματικά τη βασική δυναμική του εξεταζόμενου οικονομικού συστήματος.

Ο Σουμπέτερ παρουσιάζει την τάση προς γραφειοκρατικοποίηση σαν μορφή αυτοκαταστροφής που προβάλλει από τις εσωτερικές αντιφάσεις του καπιταλισμού. Ο μονοπωλιακός καπιταλισμός υπονομεύει το επιχειρηματικό πνεύμα, τόσο αυξάνοντας τη μεταβίβαση και τυποποίηση της εξουσίας μέσα στην εταιρεία όσο και ασκώντας αρνητική επίδραση στην οικονομική αποτελεσματικότητα. Η τεχνολογική ανανέωση οργανώνεται σε βάση ρουτίνας. Γι' αυτό, ο γραφειοκρατικοποιημένος καπιταλισμός κινείται προς την κατεύθυνση του γραφειοκρατικοποιημένου σοσιαλισμού.

Σ' αυτές τις αναλύσεις, ο Σουμπέτερ μοιάζει σαν ο πραγματικός πατέρας της θεωρίας της "σύγκλισης των δύο συστημάτων" που ήταν πολύ δημοφιλής στη δεκαετία του εξήντα. Επιπλέον, υποστήριξε ότι, αφού ο μονοπωλιακός καπιταλισμός γεννά μεγάλης κλίμακας ανεργία και υποαπασχόληση των πόρων, ο γραφειοκρατικοποιημένος σοσιαλισμός θα εμφανιστεί σαν μικρότερο κακό και ο λαός δημοκρατικά θα τον προτιμήσει.

Έτσι, αντίθετα με τους νεοφιλελεύθερους Hayek και von Mises, τους άλλους κύριους αντιπρόσωπους της αυστριακής σχολής, ο Σουμπέτερ δεν πίστευε ότι η γραφειοκρατία ήταν απαραίτητα ασυμβίβαστη με τις πολιτικές ελευθερίες ή ότι ισοδυναμεί με "πορεία προς προς την δουλεία". Έκλινε περισσότερο προς την άποψη του Βέμπερ ότι μια ορισμένη "ορθολογική" μορφή γραφειοκρατικής εξουσίας θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή (και επαρκώς ευέλικτη) μέσα από μια εδραίωση της πολιτικής δημοκρατίας. Αλλά, καθώς συμμεριζόταν τη δυσπιστία των αστών φιλελεύθερων απέναντι στη δυνητική επάρκεια της εργατικής τάξης, δεν μπορούσε να οραματιστεί τίποτ' άλλο από μια υπερσυγκεντρωτική μορφή σοσιαλισμού, θεωρώντας τον δημοκρατικό σοσιαλισμό ουτοπικό, τουλάχιστον στον τομέα της οικονομικής διαχείρισης. Δεν είναι να εκπλήσσεται κανείς, λοιπόν, που μόνο τους σταλινικούς κομμουνιστές έλαβε σοβαρά υπόψη στην ανάλυσή του.[393] *De gustibus non est disputandum* (περί ορέξεως ουδείς λόγος).

10. Εξουσία και πλούτος

Σε τελική ανάλυση, το πρόβλημα του βάρους και των ορίων των καπιταλιστικών γραφειοκρατιών ανάγεται στο πρόβλημα της σχετικής αυτονομίας των κρατικών μηχανισμών απέναντι στην άρχουσα τάξη και στην κυριαρχία του χρηματικού πλούτου στην αστική κοινωνία. Κανένας σοβαρός μαρξιστής δεν αρνήθηκε ποτέ ένα βαθμό τέτοιας αυτονομίας, όπως βλέπουμε στη θεωρία του Μαρξ για τον Βοναπαρτισμό και τη μετέπειτα επεξεργασία της από τους Τρότσκι, Ταλάιμερ, Γκράμσι και άλλους. Το ερώτημα είναι, ποιά είναι τα όριά της;

Ασχοληθήκαμε ήδη με τους πολλαπλούς δεσμούς των ανώτερων γραφειοκρατικών στρωμάτων με την αστική τάξη, τα αστικά συμφέροντα, αξίες, νοοτροπίες, ιδεολογίες και προκαταλήψεις. Σημαντικότερη ωστόσο είναι η ενσωμάτωσή τους στην αστική κοινωνία όπως αυτή πραγματικά λειτουργεί, κάτω από τη διακυβέρνηση του χρηματικού πλούτου και της χρηματικής εξουσίας. Καμιά καπιταλιστική γραφειοκρατία,

[393] J.Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Λονδίνο 1943, σελ.363.

ιδιωτική, ημι-δημόσια ή δημόσια, δεν μπορεί να απελευθερωθεί απ' αυτή την κυριαρχία. Όλοι οι κορυφαίοι γραφειοκράτες, ακόμα και αν επαναστατούν πνευματικά, αργά ή γρήγορα κάνουν όλη τη διαδρομή, προσπαθώντας να μεταφράσουν τη δύναμή τους σε συσσώρευση ιδιωτικού κεφαλαίου.[394] Αυτή είναι η αποφασιστική ανομοιότητα μεταξύ αστικής και προ-καπιταλιστικής ή μετα-καπιταλιστικής κοινωνίας. Στη δεύτερη, η εξουσία υπερισχύει του χρήματος· οι κάτοχοι χρηματικού πλούτου μπορούν να απαλλοτριωθούν από αυτούς που κατέχουν την εξουσία.[395] Στην πρώτη, κανένα κράτος -ούτε και το κράτος των Ναζί- δεν κατάφερε να αντιπαρέλθει την εξουσία του χρηματικού πλούτου. Όποιος δεν συλλαμβάνει τη διαφορά δεν καταλαβαίνει τη λεπτή απόχρωση μεταξύ έχοντος και μη έχοντος.[396]

Η ιστορία της ιταλικής Mediobanca, περιγράφει τέλεια την ιδιόρρυθμη σχέση μεταξύ κρατικής εξουσίας (συμπεριλαμβανόμενης της κρατικής ιδιοκτησίας) και ιδιωτικών μεγάλων επιχειρήσεων στον ύστερο καπιταλισμό. Για μια χρονική περίοδο, η κρατική μιλανέζικη εμπορική τράπεζα Mediobanca, με διοικητή την *eminence grise* [εξοχότης των παρασκηνίων] της Ιταλίας, Enrico Cuccia, λειτουργούσε σαν μητρική εταιρεία μέσω της οποίας οι ισχυρότερες οικογένειες δισεκατομμυριούχων -Agnelli, Pirelli, Garolini, De Benedetti, κ.α.- έλεγχαν τις

[394] Τυπικό παράδειγμα αναφορικά μ' αυτό είναι το τί συνέβη επί ναζιστικής δικτατορίας. Ακόμα και ο σχετικά λιτός Χίτλερ έγινε πολύ πλούσιος και ο Γκέρινγκ δισεκατομμυριούχος. Όλα τα κορυφαία και μεσαία στρώματα της ναζιστικής διοίκησης, ήταν πλήρως διεφθαρμένα. Και, αντίθετα από έναν ορισμένο μύθο, οι ηγέτες των SS ήταν μανιακοί με τη συσσώρευση χρυσού και χρήματος και προσπάθησαν να εντάξουν την επεκτεινόμενη δουλοκτητική αυτοκρατορία τους μέσα στον "κανονικό" καπιταλισμό.

[395] Μέχρι το δέκατο πέμπτο αιώνα, σχετικά αδύναμοι βασιλιάδες μπορούσαν ακόμα να δημεύουν περιουσίες μεγάλων τραπεζιτών, όπως το έκανε ο αγνώμων Λουδοβίκος ο IIος στον Jacques Coeur που είχε χρηματοδοτήσει όλους του τους πολέμους για την προώθηση της ενότητας της Γαλλίας. Αλλά τον δέκατο έκτο αιώνα, ο Αυτοκράτορας Κάρολος ο 5ος, αν και δέκα φορές πλουσιότερος και πιο ισχυρός, δεν μπορούσε πλέον να ακυρώσει τα χρέη του στους τραπεζίτες της Αμβέρσας και της Γερμανίας. Η οικονομική εξουσία είχε στραφεί αποφασιστικά υπέρ της καπιταλιστικής τάξης.

[396] Ο Πολωνός μαρξιστής Stanislaw Kozyr-Kowalski ανέπτυξε μια ενδιαφέρουσα κριτική στη θεωρία του Βέμπερ για τις κοινωνικές τάξεις. Ενώ δείχνει ότι η έμφασή της στην ιδιοκτησία είναι κοντά στον Μαρξ, εντοπίζει και τις κρίσιμες διαφορές ανάμεσα στις οποίες είναι το ότι ο Βέμπερ συμπεριλαμβάνει στην καπιταλιστική άρχουσα τάξη και εκείνους των οποίων τα προνόμια πηγάζουν αποκλειστικά από τη μόρφωση. "Ownership and Classes in Max Weber's Sociology", *Polish Sociological Bulletin* 1/4, 1982.

αντίστοιχες επιχειρήσεις τους. "Κλασικό παράδειγμα της μεθόδου Cuccia είναι ο τρόπος με τον οποίο η οικογένεια Pirelli διατήρησε τον έλεγχο στις επιχειρήσεις των ελαστικών και καλωδίων, αν και δεν είχαν παρά 6 τοις εκατό της καθαρής τους αξίας. Αυτό επιτεύχθηκε διαμέσου ενός 'συνδικάτου' που περιλαμβάνει την αφρόκρεμα του ιταλικού χρηματιστικού κεφαλαίου, οι οποίοι υποστηρίζουν με κάθε τρόπο την οικογένεια. Οι Pirelli ανταποδίδουν τις εύνοιες, αν οι σύμμαχοί τους το χρειαστούν".[397]

Σήμερα, ενώ η Mediobanca κινείται για να προσθέσει τη μεγαλύτερη ασφαλιστική εταιρεία της Ιταλίας, την Assicurazione Generale, σαν πετράδι στο στέμμα της, το πολιτικό κατεστημένο, με επικεφαλής το χριστιανοδημοκράτη Αντρεότι και το σοσιαλδημοκράτη Κράξι, ασκεί μεγάλη πίεση για να αποδυναμώσει αυτή τη λέσχη των βιομηχάνων και τραπεζιτών. Η μηχανορραφία περιλαμβάνει και το διορισμό των προέδρων σε δύο άλλες μιλανέζικες κρατικές τράπεζες, την Banca Commerciale Italiana και την Credito Italiano.

Ο Pirelli είπε κάποτε: "ό,τι θέλει ο Cuccia το θέλει και ο Θεός". Και υποτίθεται ότι ο Αντρεότι απάντησε: "Να μην ξεχνάμε ότι δεν είναι δυνατόν ένα ιδιωτικό κατεστημένο υπεράνω όλων να κάνει ό,τι του κατέβει".[398] Θα περιμένουμε να δούμε αν η δύναμη του Cuccia μειωθεί πραγματικά με το διορισμό πιο υπάκουων διοικητών στις δύο κρατικές τράπεζες. Ένας τουλάχιστον τραπεζίτης είναι πεπεισμένος ότι οι πολιτικοί δε θα πάνε μακριά στην ενοχοποίηση των δραστηριοτήτων της Mediobanca: "Θα ήταν πράξη σαδομαζοχισμού", λέγεται ότι είπε. Όμως η πραγματικότητα της χρηματικής εξουσίας είναι τέτοια που, ακόμα και πριν γίνουν αυτοί οι διορισμοί, "ένας αριθμός μεγάλων οικογενειών όπως οι Pirelli και οι Agnelli... άρχισαν να ενδυναμώνουν τη θέση τους μέσα στις δικές τους εταιρείες" -μπορούμε να στοιχηματίσουμε ότι το έκαναν με τη βοήθεια πιστώσεων, ακόμα και από τις κρατικές τράπεζες.[399] Τέτοια εξουσία -και παρόμοιες ιστορίες θα

[397] *Sunday Times*, 20 Μάη 1990.

[398] *International Herald Tribune*, 15 Μάη 1990. Παραδόξως, αυτό το πρόβλημα εμφανίστηκε μόνο μετά την ιδιωτικοποίησή του!

[399] *Sunday Times*, 20 Μάη 1990. Ταυτόχρονα, αναφέρθηκε ότι η Mediobanca -που ασκεί την εξουσία της μέσω ενός ιστού διαπλεκόμενων ιδιοκτησιών- ήθελε να επεκτείνει τον έλεγχό της (δηλ. τον έλεγχο των "Μεγάλων Οικογενειών") στην ιταλική

μπορούσαν να αναφερθούν από άλλες καπιταλιστικές χώρες- δεν μπορεί ποτέ να διασπαστεί χωρίς να απαλλοτριωθεί ο μεγάλος πλούτος των καπιταλιστών.

Για πολύ καιρό, οι παρατηρητές των κοινωνικών πραγμάτων εντυπωσιάζονταν από το απόφθεγμα του Λόρδου Άκτον: η εξουσία διαφθείρει, η απόλυτη εξουσία διαφθείρει απόλυτα. Ο μαρξιστής Stefan Heym πρόσφατα το επανέλαβε, εξάγοντας το λογικό και σωστό συμπέρασμα ότι υπάρχει απόλυτη ανάγκη για κοινωνικό έλεγχο από τα κάτω.[400]

Αν όμως σκεφτούμε την πραγματική λειτουργία της αστικής κοινωνίας μέσα σε πέντε αιώνες, ειδικά στον ώριμο και ύστερο καπιταλισμό, με την αυξανόμενη γραφειοκρατικοποίηση της κοινωνικοοικονομικής ζωής, τότε η διατύπωση που ταιριάζει καλύτερα στην πραγματικότητα πρέπει να είναι ουσιαστικά διαφορετική. Θα λέει: Η εξουσία διαφθείρει. Η πολλή εξουσία γεννά πολλή διαφθορά. Αλλά στην εποχή του καπιταλισμού, καμιά εξουσία δεν μπορεί να είναι απόλυτη, επειδή σε τελική ανάλυση κυβερνά το χρήμα και ο πλούτος. Ο μεγάλος πλούτος διαφθείρει το ίδιο με, αν όχι περισσότερο από, τη μεγάλη εξουσία. Τα τεράστια χρηματικά ποσά γεννούν τεράστια εξουσία και γι' αυτό διαφθείρουν απόλυτα. Μπορείτε να καταργήσετε τη σχεδόν απόλυτη εξουσία μόνο αν καταργήσετε τόσο το ισχυρό κράτος όσο και το μεγάλο χρηματικό πλούτο.

βιομηχανία μέσα από την ιδιωτικοποίηση της *Banca Commerciale Italiana* (*International Herald Tribune*, 15 Μάη 1990). Το Νοέμβρη φάνηκε ότι είχε βρεθεί ένας συμβιβασμός με τη δημιουργία μιας "υπερτράπεζας" γύρω από την Banca di Roma, στην οποία συμμετείχαν δημόσιοι και ιδιώτες μέτοχοι. Ο Cuccia έδωσε τις ευλογίες του σ' αυτή την υπερτράπεζα επειδή θα συνέχιζε να συλλέγει χρήματα για την Mediobanca, που θα παραμείνει κάτω από τον έλεγχο του "συνδικάτου". *Panorama*, 4 Νοέμβρη 1990.

[400] Stefan Heym, σελ.258.

Αυτοδιαχείριση, αφθονία και απονέκρωση της γραφειοκρατίας

1. Η πραγματικότητα της πολιτικής επανάστασης

Όταν ο Τρότσκι έθεσε πρώτος την προοπτική μιας πολιτικής, αντιγραφειοκρατικής επανάστασης στην ΕΣΣΔ, προκάλεσε μεγάλο σκάνδαλο μεταξύ κομμουνιστών και αριστερών σοσιαλδημοκρατών τύπου Otto Bauer. Ακόμα και ο πιο χαρισματικός αν και μάλλον επικριτικός του υποστηρικτής, ο Isaac Deutscher, εξέφρασε αμφιβολίες για το ρεαλισμό της, ακόμα και το 1963.[401]

Η ιστορία εξέδοσε πια την ετυμηγορία της και αυτή δικαίωσε τον Τρότσκι. Μια πραγματική διαδικασία πολιτικής επανάστασης όντως άρχισε στην Ουγγαρία τον Οκτώβριο-Νοέμβριο του 1956, στην Τσεχοσλοβακία το 1968-69, στην Πολωνία το 1980-81 και στην ΛΔΓ, Τσεχοσλοβακία και Ρουμανία το 1989. Έμβρυό της εμφανίστηκε στην Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας.

[401] I.Deutscher, *The Prophet Outcast*, Οξφόρδη 1963, σελ.311-13.

Παραδόξως, ενώ μερικοί εναπομείναντες κριτικοί του σταλινισμού παραμένουν σκεφτικοί αναφορικά με το "κατορθωτό" της πολιτικής επανάστασης, ο ίδιος ο επικεφαλής του Σοβιετικού κράτους επανειλημμένα χρησιμοποίησε τη λέξη "επανάσταση" για να περιγράψει τι χρειαζόταν για να ξαναμπεί η ΕΣΣΔ στο δρόμο του σοσιαλισμού[402]. Πράγματι, όπως ο Τρότσκι και αργότερα και ο Deutscher, έτσι κι εκείνος χρησιμοποίησε την ιστορική αναλογία με τις γαλλικές επαναστάσεις του 1830, 1848 και 1870 για να προσδιορίσει την ποιότητα μιας *πολιτικής* επανάστασης. Αυτή επεκτείνει ή εδραιώνει το κοινωνικό σύστημα που γεννήθηκε από μια προηγούμενη κοινωνική επανάσταση (1789-94 στην περίπτωση της Γαλλίας), καθιστώντας το ικανό να χρησιμοποιήσει όλο του το δυναμικό. Είναι ωστόσο το άκρως αντίθετο μιας κοινωνικής αντεπανάστασης.[403]

Η πιθανότητα πολιτικής αντιγραφειοκρατικής επανάστασης εξαρτάται από αρκετά ζητήματα: το βάθος και την εκρηκτικότητα της κρίσης του συστήματος· την έκταση του ανταγωνισμού μεταξύ των μαζών, ουσιαστικά της εργατικής τάξης, και της γραφειοκρατίας ή του ανώτερού της στρώματος, της νομενκλατούρας· τη σχέση των δυνάμεων μεταξύ αρχουσών και κατώτερων τάξεων· και την ικανότητα της νομενκλατούρας να αυτοαναμορφώνεται, που θέτει και την προοπτική κατάργησής της. Οι τέσσερις ιστορικές εναλλακτικές λύσεις είναι: νικηφόρα κοινωνική αντεπανάσταση (παλινόρθωση του καπιταλισμού)· συνεχιζόμενη αυτοαναπαραγωγή της γραφειοκρατίας, με τη δυνατότητα παρατεταμένης κρίσης και παραπέρα αποσύνθεσης·[404] ριζική αυτοαναμόρφωση της γραφειοκρατίας· και νικηφόρα πολιτική αντιγραφειοκρατική επανάσταση.

Και πάλι η ετυμηγορία της ιστορίας είναι καθαρή σε δύο τουλάχιστον απ' αυτές τις πιθανές εκβάσεις. Όποιος βλέπει

---

[402] Βλ. Μ.Γκορμπατσόφ, *Perestroika*, Λονδίνο 1987.

[403] T.Zaslavskaia, *Die Gorbatschow-Strategie*, Βιέννη 1989, σελ.28, 30, 224, κτλ.

[404] Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο Ι, το ενδεχόμενο αυτό συνάγεται από θεωρίες σύμφωνα με τις οποίες η γραφειοκρατία είναι μια νέα άρχουσα τάξη, ή ακόμα περισσότερο ότι η ΕΣΣΔ είναι μια ολοκληρωτική κοινωνία. Το σπέρμα του θέματος που παρουσιάστηκε σε πολλά έργα, τέθηκε πιθανότατα από το έργο *The Origins of Totalitarianism* της Hannah Arendt, νέα έκδοση, Νέα Υόρκη 1966. Είναι σημαντικότατο να κάνουμε διάκριση μεταξύ της ιδέας μιας "ολοκληρωτικής κοινωνίας" (που δεν υπήρχε και δε θα υπάρξει ποτέ) και ενός "ολοκληρωτικού καθεστώτος" (που, φυσικά, είναι μια πικρή πραγματικότητα του εικοστού αιώνα).

κατά πρόσωπο την πραγματικότητα, δεν μπορεί ν' αρνηθεί το βάθος της κρίσης του συστήματος,[405] ενώ ο βαθμός της εχθρότητας μεταξύ εργατικής τάξης και νομενκλατούρας είναι ακόμα μεγαλύτερος από ό,τι πίστευαν οι επαναστάτες μαρξιστές. Η παρατήρηση του Τρότσκι το 1936 ότι οι εργάτες ήταν απρόθυμοι να ξεσηκωθούν, φοβούμενοι ότι "με το να καταργήσουν τη γραφειοκρατία θα άνοιγαν το δρόμο για την παλινόρθωση του καπιταλισμού", δεν ισχύει σε καμιά περίπτωση σήμερα.[406] Και τα στενά όρια της γραφειοκρατικής αυτομεταρρύθμισης επιδείχτηκαν με εντυπωσιακό τρόπο από την εξέλιξη των Τίτο, Χρουστσόφ, Μάο και Ντενγκ. Επίσης βρίσκονται σε πορεία επιβεβαίωσης και από το πείραμα Γκορμπατσόφ.

Αν μπορεί να εξαχθεί ένα κεντρικό συμπέρασμα από τη διαδικασία της περεστρόικα-γκλάσνοστ, αυτό είναι ότι αν δεν προφτάσει μια "επανάσταση από τα κάτω" τις "μεταρρυθμίσεις από τα πάνω", (αυτό και μόνο, όχι μια "επανάσταση από τα πάνω"), είναι αδύνατο να περιοριστούν τα εμπόδια που θέτουν οι μεγάλοι γραφειοκρατικοί μηχανισμοί στο δρόμο των ριζικών αλλαγών.

Εκείνο που χαρακτηρίζει μια *νικηφόρα* πολιτική αντιγραφειοκρατική επανάσταση δεν είναι μόνο η σαρωτική μαζική δράση αλλά και το υψηλό επίπεδο συνειδητοποίησης και επαναστατικής ηγεσίας. Το ζήτημα δεν είναι τόσο οι μηχανικά επαναλαμβανόμενες φόρμουλες από το 1917, 1927 ή 1936 ("δικτατορία του προλεταριάτου", "υπαρκτή σοβιετική εξουσία", "συλλογική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και ανταλλαγής", "κυριαρχία του κεντρικού σχεδιασμού", και άλλα). Το ζήτημα μάλλον είναι να διασφαλιστεί το πραγματικό τους περιεχόμενο, σε όρους σχετικούς με τη μαζική συνείδηση όπως αυτή έχει διαμορφωθεί μέσω των τραυματικών εμπειριών της σταλινικής και μετασταλινικής δικτατορίας.

Το πραγματικό περιεχόμενο είναι αρκετά σαφές. Οι παραγωγοί, συλλογικά και με τις συγκεκριμένες τους μορφές διάρθρωσης, πρέπει να είναι οι κύριοι των μεγαλύτερων μέσων παραγωγής και ανταλλαγής. Αποφασίζουν δημοκρατικά για τις άμεσες προτεραιότητες και αναλογίες στις οποίες θα διατεθούν

---

[405] Βλ. Γκορμπατσόφ, *Perestroika*· Μαντέλ, *Beyond Perestroika*, Λονδίνο 1989· Abel Aganbegyan, *Moving the Mountain: Inside the Perestroika Revolution*, Λονδίνο 1989.

[406] L. Trotsky, *The Revolution Betrayed*, Λονδίνο 1967, σελ.241-42.

οι υπάρχοντες πόροι. Τα υπολείμματα ή οι επανεμφανιζόμενοι πυρήνες των πρώην αρχουσών τάξεων εμποδίζονται να προσλάβουν μισθωτούς εργάτες πέρα από ένα αυστηρά προσδιορισμένο όριο. Η συσσώρευση κεφαλαίου εξακολουθεί να εμποδίζεται σοβαρά.[407] Η ισότητα επικρατεί στην εξασφαλισμένη κατανομή βασικών αγαθών και υπηρεσιών για όλους. Αυτές οι εγγυήσεις θα πρέπει να εμπεριέχονται στο σύνταγμα και να αλλάζουν μόνο με το 75 ή 80 τοις εκατό του εκλογικού σώματος. Οι πολιτικές συνθήκες για την διάβρωσή τους θα καταστούν έτσι αδύνατες ή σχεδόν αδύνατες, ειδικά αν η πολιτική δύναμη βρίσκεται σταθερά στα χέρια του εργαζόμενου λαού.

Αν η πολιτική επανάσταση πετύχει όλες αυτές τις ασφαλιστικές δικλείδες, αναμφίβολα θα διασφαλίσει μια νέα σοσιαλιστική τάξη ενάντια στην παλινόρθωση του καπιταλισμού. Η πλατιά πλειοψηφία των παραγωγών/καταναλωτών θα ενταχθεί στην πορεία της κοινωνίας και συνεπώς συνειδητά θα ταυτιστεί μαζί της. Η οικονομία θα γίνει πιο αποτελεσματική μέσα από την κατάργηση της γραφειοκρατικής κακοδιοίκησης, κύριας πηγής σήμερα της μαζικής σπατάλης και των δυσαναλογιών. Για τα αποτελέσματα αυτά, μπορούμε να βασιστούμε με σιγουριά στην εκτεταμένη εμπειρία, και τις λογικές υποθέσεις εργασίας. Αλλά η δημιουργία πολιτικών προαπαιτούμενων για μια τέτοια πετυχημένη επανάσταση, είναι άλλο θέμα. Πιθανά θα χρειαστεί κάμποσο χρόνο.

Δεν μπορεί να δοθεί ακόμα τελική απάντηση στο αποφασιστικό ιστορικό ερώτημα: Θα μπορούσε μια νικηφόρα πολιτική επανάσταση στις μετακαπιταλιστικές δημοκρατίες να μειώσει ποιοτικά τις διαστάσεις και το βάρος της γραφειοκρατίας; Θα μπορούσε η απονέκρωση του κράτους (κανένας δεν προτείνει στα σοβαρά την άμεση κατάργησή του) να επικρατήσει και να διατηρήσει τη δύναμή της; Ή μια κάπως πιο αδύνατη και ταλαιπωρημένη γραφειοκρατία θα επανακτήσει και θα διατηρήσει τη βασική της επιρροή στην κοινωνία; Αν η

[407] Θα έπρεπε να γίνει διάκριση μεταξύ των σχέσεων χρημάτων-εμπορευμάτων και της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Το πρώτο υπεισέρχεται στο δεύτερο μόνο κάτω από συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες, που μπορούν να αποφευχθούν ή τουλάχιστον να ελεγχθούν.

πολιτική επανάσταση αποτύχαινε, οι προοπτικές για παλινόρθωση του καπιταλισμού θα αυξάνονταν πάρα πολύ.

Το ζήτημα εκτείνεται πέρα από αυτή καθαυτή την πολιτική επανάσταση. Αφορά και τη μοίρα των νικηφόρων επαναστάσεων στο καπιταλιστικό μέρος του κόσμου. Θα μπορέσουν να αποφύγουν το γραφειοκρατικό εκφυλισμό, ή τις σοβαρές γραφειοκρατικές παραμορφώσεις, ακόμα και στην "ιδανική" περίπτωση μιας διεθνούς σοσιαλιστικής κοινωνίας που να αγκαλιάζει όλες τις κύριες βιομηχανικές και ημιβιομηχανικές χώρες; Μ' άλλα λόγια: μπορούν οι λειτουργίες που οι γραφειοκρατικοί μηχανισμοί έχουν σφετεριστεί από την κοινωνία, σαν σύνολο, να μεταβιβαστούν σταδιακά στη μάζα των πολιτών; Είναι αυτό το όραμα του Ένγκελς και του Λένιν στο *Κράτος και Επανάσταση*, τόσο ουτοπικό όσο λένε σήμερα όλοι;[408] Αν όχι, ποιές είναι οι προϋποθέσεις για μια ριζική επέκταση της αυτοδιαχείρισης στον κόσμο όπως αυτός έχει, με τις μάζες των εργαζομένων όπως αυτές είναι σήμερα;

2. Οι πολιτικές προϋποθέσεις για την απονέκρωση του κράτους

Η βαθμιαία απονέκρωση της γραφειοκρατίας και πάντως μια ριζική συμπίεση της ευρύτητας και του βάρους της στην κοινωνία, συνεπάγεται πρώτα απ' όλα ένα πολιτικά πιο αδύναμο κράτος. Όσο μεγαλύτερος ο πολιτικός συγκεντρωτισμός δύναμης, τόσο δυνατότερο το κράτος και τόσο δυνατότερη και η γραφειοκρατία.

Στο μυαλό πολλών σύγχρονων κοινωνιολόγων και πολιτικών επιστημόνων η αποδυνάμωση του κράτους ταυτίζεται με τη μείωση της δύναμης της μυστικής αστυνομίας ή των μηχανισμών καταστολής. Αυτό εναρμονίζεται με την "εκπτωτική" χυδαία-μαρξιστική άποψη του κράτους και της γραφειοκρατίας. Στην πραγματικότητα όμως, ακόμα και στη Σοβιετική Ένωση και τις ΗΠΑ, για να μη μιλήσουμε για

[408] Βλ. τις θέσεις του Alec Nove στο *Economics of Feasible Socialism*, Λονδίνο 1979, σαν παράδειγμα στη Δύση· και εκείνα των Tsypko, Afanasiev και E.Yakovlev, εκδότη της εφημερίδας *Moscow News* στην ΕΣΣΔ.

Δυτική Ευρώπη και Ιαπωνία, οι γενικά θεωρούμενοι ως μηχανισμοί καταστολής αντιπροσωπεύουν μικρό μόνο ποσοστό των ανώτερων και μεσαίων στρωμάτων της γραφειοκρατίας, των ανθρώπων που ασκούν κρατικές λειτουργίες, που διοικούν άλλους ανθρώπους. Τα σημαντικότερα μέρη της κρατικής διοίκησης βρίσκονται αλλού, και εκεί πρέπει να κοιτάξουμε αν θέλουμε να ξέρουμε τι θα σήμαινε μια πραγματική παρακμή του κράτους,

Πρώτη προϋπόθεση για αποδυναμωμένο κράτος είναι η ποιοτική αύξηση της *πολιτικής* δημοκρατίας, γιατί το κράτος είναι πάνω απ' όλα μια μηχανή άσκησης πολιτικής εξουσίας. Συγκεκριμένα, μια σειρά διοικητικά κέντρα -αρχίζοντας από τα υπουργεία και τα τοπικά τους ισοδύναμα- πρέπει να καταργηθούν και να αντικατασταθούν από αυτοδιαχειριζόμενα όργανα. Σήμερα πολλά απ' αυτά τα υπουργεία πλεονάζουν: εκπληρώνουν λειτουργίες που ήδη επιτελούνται σε μεγάλο βαθμό από παράλληλους θεσμούς. Ένα υπουργείο μεταφορών, παιδείας ή υγείας, διπλασιάζει αντίστοιχα τη σιδηροδρομική, αεροπορική και άλλες τέτοιες διοικήσεις, τη διοίκηση του σχολείου ή του πανεπιστημίου, και τις διοικήσεις των νοσοκομείων και των ιδρυμάτων δημόσιας υγείας, όπου λειτουργεί κάποιο κοινωνικοποιημένο σύστημα.

Η κατάργηση αυτών των υπουργείων, και η μεταβίβαση των αρμοδιοτήτων τους σε αυτοδιαχειριζόμενα όργανα, δεν σημαίνει και ανάπτυξη νέων γραφειοκρατιών, αν συνοδεύεται από μεγάλη περικοπή του αριθμού των πλήρους ωραρίου λειτουργών και από σαρωτική διαδικασία αποκέντρωσης.[409] Τα κύρια θέματα τότε θα αναλαμβάνονται από τοπικά ή κοινοτικά όργανα όπως τα σχολεία, νοσοκομεία, σιδηροδρομικά κέντρα, σταθμοί ηλεκτροδότησης, κέντρα τηλεπικοινωνιών, κ.ο.κ..

Φυσικά αυτό δε θα γίνει αστραπιαία με όλα τα υπουργεία. Θα υπάρχουν ακόμα διαμάχες για τα συμφέροντα των διάφορων τομέων και προβλήματα συντονισμού, στα οποία θα επιστρέψουμε σε λίγο. Αλλά τα ανώτερα και μεσαία στρώματα της υπαλληλικής ιεραρχίας σίγουρα θα αποδυναμωθούν -και

[409] Rödel, Frankenberg και Dubiel (*Die demokratische Frage*, Φρανκφούρτη/Μάιν 1989) προειδοποιούν προς την ίδια κατεύθυνση όταν ζητούν μια ευρύτερη σφαίρα δραστικής άσκησης εξουσίας από σώματα των πολιτών. Δες ακόμα το έργο *Critique of Economic Reason*, του André Gorz, Λονδίνο 1989.

βέβαια δεν αποκαλούμε "γραφειοκράτες" το δάσκαλο, το γιατρό, τη νοσοκόμα, τον ηλεκτρολόγο ή τον τεχνικό. Θα τολμούσαμε να προτείνουμε σε κάθε ανεπτυγμένη βιομηχανική χώρα, μια τέτοια περικοπή μέχρι 50 τοις εκατό.

Όσο σημαντική είναι αυτή η αριθμητική μείωση τόσο, αν όχι περισσότερο, είναι σημαντική και η *ποιοτική* επέκταση της πολιτικής δημοκρατίας. Πρέπει να είναι πλουραλιστική και διαφανέστατη. Πολυκομματικό σύστημα με ελεύθερες, δημοκρατικές εκλογές και τη μεγαλύτερη δυνατή διεύρυνση όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και πολιτικών ελευθεριών (ελευθερία του συνέρχεσθαι, του συνεταιρίζεσθαι και του εκφράζεσθαι· ελευθερία τύπου, θρησκείας, πολιτιστικής και επιστημονικής δημιουργίας, σκέψης, έρευνας κλπ.) -όλα αυτά είναι απόλυτες προϋποθέσεις για τη διεύρυνση της πολιτικής δημοκρατίας.[410] Η δυνατότητα του κράτους να περιορίζει αυτές τις ελευθερίες, ειδικά για λόγους "κρατικής ασφάλειας", πρέπει να περιοριστεί δραστικά.[411]

Εδώ αναδύεται η κλασική μαρξιστική κριτική για την αστική δημοκρατία. Για να είμαστε βέβαιοι, είναι σημαντικό να εγγυηθούμε αυτά τα τυπικά δικαιώματα και ελευθερίες. Αλλά είναι εξίσου ουσιώδες να δώσουμε στις μάζες του λαού τα μέσα να τα απολαύσουν. Δεν υπάρχει αντίθεση ανάμεσα σ' αυτές τις

---

[410] Ο Leszek Kolakowski αποδίδει στον Τρότσκι την ιδέα ότι "αφού μόνο η αυθεντική πρωτοπορία του προλεταριάτου πρόκειται να ασκήσει εξουσία, αυτή η πρωτοπορία πρέπει να έχει το δικαίωμα ν' αποφασίζει ποια κόμματα είναι "σοβιετικά" και ποια αντεπαναστατικά. Στην οπτική του Τρότσκι, το συμπέρασμα φαίνεται να είναι ότι η σοσιαλιστική ελευθερία σημαίνει ελευθερία για τους τροτσκιστές και κανέναν άλλο", (*Main Currents of Marxism*, τόμος 3, Λονδίνο 1981, σελ. 197). Πρόκειται για άδικη κριτική της θέσης που πήρε ο Τρότσκι τουλάχιστον μετά το 1935, αν όχι νωρίτερα. Υπερασπίστηκε σαφώς ένα πολυκομματικό σύστημα, με την εξουσία ν' ασκείται από ελεύθερα εκλεγμένα σοβιέτ και όχι από "αυθεντική πρωτοπορία": "Οι ίδιοι οι εργάτες και οι αγρότες με τη δική τους αβίαστη ψήφο θα δείξουν ποια κόμματα αναγνωρίζουν σαν σοβιετικά κόμματα". *The Transitional Programme for Socialist Revolution* (1938), Νέα Υόρκη 1973, σελ.105.

[411] Οι ΗΠΑ στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου ή το Ισραήλ σήμερα παρέχουν τέτοια εντυπωσιακά παραδείγματα στις καπιταλιστικές χώρες, με την Βρετανία της κυρίας Θάτσερ να δείχνει πολλά σημάδια του ιδίου τύπου. Η τάση κωδικοποιήθηκε πρόσφατα με μιαν απόφαση του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου: "Η απάνθρωπη μεταχείριση όπως τα βασανιστήρια, δεν είναι αποδεκτή από το γράμμα και το πνεύμα του Συντάγματος. Ωστόσο, το θέμα είναι αρκετά διαφορετικό, αν το βασανιστήριο επιβλήθηκε σε κάποιον εξαιτίας της επίθεσής του σε ένα πολιτικό αντικείμενο νομικής προστασίας κι έτσι εξαιτίας του κινδύνου για την κρατική ενότητα και τα θεμέλια του κράτους". (*Süddeutsche Zeitung*, 23 Φλεβάρη 1990). Δύσκολα θα έβρισκαν κάτι καλύτερο ο Χίτλερ και ο Στάλιν.

δυο αρχές, -αντίθετα με όσα παραδοσιακά ισχυρίζονται οι σταλινικοί (ή νεοσταλινικοί) και οι δογματικοί φιλελεύθεροι (ή νεοφιλελεύθεροι).

Το παράδειγμα της ελευθερίας του τύπου και των μέσων μαζικής ενημέρωσης επιβεβαιώνει αυτό το γενικό κανόνα. Οι επίσημες εγγυήσεις είναι: όχι λογοκρισία, ούτε από το κράτος, ούτε από ιδιοκτήτες ή επαγγελματικές οργανώσεις· ελευθερία κάθε σημαντικής ομάδας ατόμων να εκδίδει εφημερίδα ανεξάρτητα από όποια δημόσια ή ιδιωτική "εξουσία"· ελευθερία από ποινικές διώξεις για ό,τι γράφεται στον τύπο ή λέγεται στο ραδιόφωνο και την τηλεόραση, εκτός από περιστάσεις που ορίζονται με μεγάλη ακρίβεια από τον νόμο και υπόκεινται στην ετυμηγορία εκλεγμένου δικαστηρίου σε ανοιχτή συνεδρίαση. Ποιός φιλελεύθερος, για να μην πούμε αναρχίζων υπερασπιστής της ελευθερίας του τύπου θα διαφωνούσε μ' αυτό τον σαφή, επίσημο ορισμό;

Για να εγγυηθεί όμως κανείς ότι όλοι οι πολίτες μπορούν *εξίσου και πρακτικά* να απολαύσουν αυτή την ελευθερία, πρέπει να δημιουργηθούν *επιπρόσθετες* υλικές συνθήκες. Η πρόσβαση στον τύπο, το ραδιόφωνο ή τους τηλεοπτικούς σταθμούς πρέπει να είναι δωρεάν, με όρους που θα εμποδίζουν την υπερβολική σπατάλη -ας πούμε, όλες οι ομάδες που θα παρουσιάζουν 10.000 υπογραφές θα έχουν πρόσβαση σε μια ημερήσια εφημερίδα, 5.000 στη δική τους εβδομαδιαία, 1.000 στη δική τους δεκαπενθήμερη, 500 σε μηνιαία έκδοση, 100 σε μια στήλη και μεμονωμένα άτομα στη σελίδα των επιστολών σ' ένα γενικό πλουραλιστικό, εβδομαδιαίο ή μηνιαίο, έντυπο. Η κατά περιόδους αναθεώρηση αυτών των όρων υπό το φως των πωλήσεων, ή μιας αύξησης του αριθμού των υπογραφών, θα τους έκαναν ακόμα πιο δημοκρατικούς.

Ακόμα κι η ελευθερία ανακοινώσεων θα μπορούσε να γίνει αντικείμενο εγγύησης. Οι άνθρωποι θα ήταν ελεύθεροι να διαλέξουν την εφημερίδα στην οποία επιθυμούν να βάλουν τη διαφήμισή τους. Αλλά το εισόδημα θα έμπαινε σε ένα κοινό ταμείο για τη χρηματοδότηση του συνόλου του τύπου.

Η διαχείριση του συστήματος του τύπου και των απαραίτητων οικονομικών του πόρων δε θα είναι στα χέρια ούτε του κράτους, ή των δημοτικών θεσμών ούτε των συνδέσμων των δημοσιογράφων, αλλά σε όργανα ελεύθερα

εκλεγμένα από τους δημοσιογράφους, εργάτες και τεχνικούς στον τομέα του τύπου, και κατ' αναλογίαν, από την μάζα των πολιτών γενικότερα. Το συνολικό κόστος θα αποφασίζεται από ελεύθερα εκλεγμένα κεντρικά όργανα, υπεύθυνα για τις προτεραιότητες στην κατανομή των εθνικών πόρων: κοινοβούλιο, κεντρικό εργατικό συμβούλιο, οικονομική σύγκλητος.

Μια τέτοια πραγματική, υλικά εγγυημένη ελευθερία του τύπου δεν θα περιόριζε την επίσημη ελευθερία του τύπου για κανένα άτομο. Τουλάχιστον δεν ακούσαμε ποτέ κανένα πειστικό επιχείρημα περί του αντιθέτου. Θα περιόριζε την ελευθερία των ατόμων να εκδίδουν και να κατέχουν *μεγάλες* καθημερινές εφημερίδες ή τηλεοπτικούς σταθμούς χωρίς ικανή λαϊκή υποστήριξη με τη μορφή υπογραφών. Αυτό θα εμπόδιζε οποιονδήποτε να μονοπωλήσει την αγορά, να εγκαθιδρύσει μονοπώλιο του εθνικού ή ακόμα και τοπικού τύπου. Και ποιό είναι το κακό; Τέτοια "ελευθερία" για λίγους συμπιέζει την ελευθερία των πάρα πολλών, ενώ στη διευρυμένη πολιτική δημοκρατία που προτείνουμε *όλα* τα άτομα θα απολάμβαναν την ελευθερία του τύπου.

Δύσκολα μπορεί ν' αρνηθεί κανείς ότι κάτω από τις καπιταλιστικές συνθήκες, ένας μικρός αριθμός μεγιστάνων -Μέρντοχ, Μάξγουελ, Ερσάντ, Γκόλντσμιθ, ντε Μπενεντέτι, Μπερλουσκόνι, Σπρίνγκερ, Μπέρτελσμαν, κ.α., στην Ευρώπη- απέκτησαν τον έλεγχο μεγάλου μέρους του καθημερινού τύπου. Το οικονομικό κόστος της προώθησης μιας καινούριας εφημερίδας έχει τόσο ανέβει, που είναι πέρα από τα μέσα που διαθέτουν ακόμα και μεγάλα μαζικά κόμματα, σαν το δυτικογερμανικό SPD, ή το βρετανικό Εργατικό Κόμμα. Ο Κλοντ Ζιλιέν πρόσφατα συνόψισε την κατάσταση ως εξής: "Πενήντα εκατομμύρια 'ίσοι' πολίτες είχαν το δικαίωμα να αγοράσουν το TF1 (το ιδιωτικό πλέον γαλλικό τηλεοπτικό κανάλι). Μόνο δύο απ' αυτούς, οι κύριοι Lagardère και Bouygues, έγιναν δυνητικοί αγοραστές".[412]

Κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί σοβαρά ότι αυτό είναι ανώτερο η ίσο με την πραγματική ελευθερία των ΜΜΕ, η οποία είναι μέρος ενός παλιού σοσιαλιστικού προγράμματος. Στην

[412] *Le Monde Diplomatique*, Οκτώβρης 1989.

πραγματικότητα, υπάρχει μια παλιά αστικο-φιλελεύθερη/ συντηρητική παράδοση που σημαίνει ανοιχτό περιορισμό των δημοκρατικών ελευθεριών από το φόβο των υπερβολών ή της καταστολής της "πλειοψηφίας" ή του "όχλου". Λογικά, υπερασπίζονται τη συγκράτηση των ίδιων ελευθεριών -πάνω απ' όλα της ελευθερίας της πλειοψηφίας- στο πλαίσιο της υπεράσπισης των δικών τους (μειοψηφικών) δικαιωμάτων. Τα δικαιώματα της ιδιωτικής καπιταλιστικής περιουσίας προηγούνται της ελευθερίας. Ενάντια σε κείνους που συνηγορούν υπέρ των περιορισμών και της καταστολής, είτε μέσω καπιταλιστικών ισχυρών κρατών, ή μετακαπιταλιστικών κρατικών γραφειοκρατιών, οι σοσιαλιστές υποστηρίζουν ανεπιφύλακτα τα δημοκρατικά δικαιώματα και τις ελευθερίες για όλους.

Η διεύρυνση της πολιτικής δημοκρατίας σημαίνει ότι οι αντιπροσωπευτικές, έμμεσες μορφές θα έπρεπε να συμπληρώνονται από ένα ευρύ φάσμα άμεσης δημοκρατίας. Κι εδώ έρχεται από μόνη της η κλασική μαρξιστική κριτική της αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

Στον καπιταλισμό, η κοινοβουλευτική δημοκρατία είναι ένα καθεστώς στο οποίο η άνιση κατανομή και χρήση του πλούτου σημαίνει ανισότητα πολιτικής εξουσίας. Η φιλελεύθερη θεωρία ισχυρίζεται ότι, με το καθολικό δικαίωμα ψήφου, η κάλπη εξασφαλίζει ίσο πολιτικό βάρος σε κάθε άτομο. Αλλά αυτό είναι καταφανώς φανταστικό αφού οι πλούσιοι μπορούν να επηρεάσουν το εκλεκτορικό σώμα με τρόπους που δεν είναι ανοιχτοί στον καθένα. Στη διάρκεια των τελευταίων προεδρικών εκλογών στις Ηνωμένες Πολιτείες για παράδειγμα, τόσο το Ρεπουμπλικανικό όσο και το Δημοκρατικό Κόμμα, ξόδεψαν δεκάδες εκατομμύρια δολάρια, μόνο σε τηλεοπτική διαφήμιση. Στις Ιαπωνικές γενικές εκλογές του 1990, το κυβερνητικό συντηρητικό κόμμα δαπάνησε πάνω από μισό εκατομμύριο δολάρια για *καθένα* από τους 380 υποψηφίους του. Ποιά ομάδα κοινών πολιτών θα ήταν σε θέση να φτάσει σ' αυτή την οικονομική προσπάθεια;

Επιπλέον, η κοινοβουλευτική δημοκρατία είναι εξ ορισμού έμμεση δημοκρατία. Η μάζα των πολιτών δεν ασκεί διαρκώς τα κυριαρχικά της δικαιώματα, αλλά τα εκχωρεί σε αντιπροσωπευτικούς θεσμούς. Αν πάρουμε τις μεγάλες χώρες όπως η

Βραζιλία, η Ιαπωνία, η Γερμανία, η Γαλλία ή η Βρετανία, και *ακόμα περισσότερο* οι ΗΠΑ, ΕΣΣΔ, Ινδία ή Κίνα, τότε δεκάδες εκατοντάδες εκατομμύρια άνθρωποι "μεταβιβάζουν" την κυριαρχία τους σε λιγότερα από χίλια άτομα στα κεντρικά κοινοβούλια. Ακόμα και αν προστεθούν τα εκλεγμένα επαρχιακά όργανα, ο αριθμός θα ανέβει μόνο σε λίγες δεκάδες χιλιάδες.

Η αλλοτρίωση αυτή της κυριαρχίας (δημοκρατία, στο κάτω-κάτω, σημαίνει ότι ο λαός κυβερνά), αναπόφευκτα παράγει τεράστιους διοικητικούς μηχανισμούς που πρέπει να μεσολαβούν μεταξύ των εκλεγμένων αντιπροσώπων κι εκείνων που πρέπει να εφαρμόζουν και να ζούν με τις αποφασεις τους. Μπορεί να διατυπωθεί ένας γενικός κανόνας: όσο μεγαλύτερη είναι η χώρα, τόσο μεγαλύτερη είναι η μετάθεση της λήψης αποφάσεων από τους πολίτες προς τα αντιπροσωπευτικά όργανα, και τόσο μεγαλύτερη και η γραφειοκρατική κρατική (και παρακρατική) διοίκηση.

Θα πρέπει να οριστούν λοιπόν σημαντικές περιοχές άμεσης δημοκρατίας στην πολιτική ζωή, για να μειωθεί δραστικά η έκταση και το βάρος της γραφειοκρατίας. Όργανα των πολιτών στις γειτονιές (των μεγαλύτερων πόλεων), τις κωμοπόλεις και τα χωριά, μπορούν να αναλάβουν πολλά από τα καθήκοντα των δημοτικών και επαρχιακών συμβουλίων και όχι λίγες από τις κρατικές, διοικητικές λειτουργίες. Τοπικές ομοσπονδίες επιχειρήσεων που να λειτουργούν όχι με ειδικούς υπαλλήλους αλλά με εναλλασσόμενα από τα όργανα μέλη, που το κάνουν χωρίς πρόσθετη αμοιβή, θα μπορούσαν να παίξουν σημαντικό ρόλο, κατά την ίδια λογική. Γιατί, εν πάσει περιπτώσει, αυτό εννοούμε όταν μιλάμε για "κοινοτικό σύστημα".[413]

Μια άλλη μορφή άμεσης δημοκρατίας θα ήταν η μεγάλης κλίμακας χρήση του δημοψηφίσματος. Σε ζητήματα τοπικού ή επαρχιακού χαρακτήρα, δεν υπάρχει μεγάλο πρόβλημα. Αλλά και στα εθνικά θέματα, παρά τους πολλούς φόβους του σοσιαλιστικού κινήματος, θα επιτελούσε μια μορφωτική λειτουργία και θα βοηθούσε στην τόνωση της δημοκρατίας.[414]

---

[413] Στην ακμή της Γιουγκοσλαβικής αυτοδιαχείρισης, μεταξύ 1957 και 1971, το κοινοτικό σύστημα έκανε σημαντική πρόοδο προς αυτή την κατεύθυνση.

[414] Δες γι' αυτό το θέμα, το ενδιαφέρον βιβλίο των Rödel, Frankenberg και Dubiel, *Die Demokratische Frage*. Οι επιφυλάξεις των σοσιαλιστών, αφορούσαν κύρια το λαϊκό

Αυτός είναι και ο απολογισμός της μόνης εμπειρίας από δημοψηφίσματα που να χρησιμοποιήθηκαν ευρύτατα για μεγάλη χρονική περίοδο, στην Ελβετία.

Όλες αυτές οι μορφές άμεσης δημοκρατίας -και αρκετές άλλες που θα μπορούσαν να αναφερθούν[415]- δεν είναι υποκατάστατα αλλά συμπληρώματα των θεσμών καθολικής ψηφοφορίας. Μετά τα τραυματικά σοκ της φασιστικής, της στρατιωτικής και της σταλινικής δικτατορίας, οι εργατικές μάζες σ' όλο τον κόσμο αφοσιώνονται βαθιά στις ελεύθερες δημοκρατικές εκλογές για όργανα τύπου κοινοβουλίου. Θα ήταν αυτοκτονία για τους σοσιαλιστές να αντιτεθούν σ' αυτή την αφοσίωση, στο όνομα κάποιου πλαστού δόγματος που παπαγαλίζει τα επιχειρήματα των μπολσεβίκων και της Κομιντέρν ανάμεσα στο 1917 και το 1921.

Οι ειδικές συνθήκες που οδήγησαν τους μπολσεβίκους να περιορίσουν το καθολικό δικαίωμα ψήφου στο πρώτο σοβιετικό σύνταγμα -το γεγονός ότι το προλεταριάτο ήταν μικρή μόνο μειοψηφία στην κοινωνία- δεν επικρατούν σήμερα σε καμιά μεγάλη χώρα του κόσμου, με πιθανή εξαίρεση την Ινδονησία και το Πακιστάν. (Οι αγροτικοί εργάτες και οι ακτήμονες χωρικοί προφανώς αναγνωρίζονται σαν μέρος του προλεταριάτου). Η δίκαιη προσδοκία για ποιοτική αύξηση της άμεσης δημοκρατίας μπορεί πολύ εύκολα να πραγματοποιηθεί σ' ένα σύστημα όπου τα δικαιώματα ενός κοινοβουλευτικού τύπου οργάνου περιορίζονται από τα δικαιώματα άλλων οργάνων που αντιπροσωπεύουν τομείς της κοινωνίας (εθνότητες, παραγωγούς, γυναίκες κ.ο.κ.). Μια μεγαλύτερη συχνότητα εκλογών συν δικαίωμα ανάκλησης αντιπροσώπων θα μείωναν δραματικά την "απόσταση" των κοινοβουλευτικών από τους εκλογείς τους, καθώς και την τάση τους να δίνουν δημαγωγικές προεκλογικές υποσχέσεις τις οποίες δεν έχουν καμία πρόθεση να τηρήσουν.[416]

δυναμικό των δημοψηφισμάτων και τη δυνατότητα να παραποιηθούν τα αποτελέσματα με το να τεθεί παραπλανητικά το ερώτημα. Μια απάντηση όμως θα ήταν η απομάκρυνση από απλά ερωτήματα του τύπου "ναι ή όχι", ίσως με την παρουσία τριών ή τεσσάρων εναλλακτικών επιλογών, από τις οποίες θα διαλέγει ο ψηφοφόρος. Για τον ιστορικό απολογισμό της χρήσης του δημοψηφίσματος στην Ελβετία, δες το έργο του Jean-François Aubert, *Institutions politiques de la Suisse*, Λωζάνη, 1983.

[415] Ένα δημοψήφισμα με πρωτοβουλία της ελβετικής αριστεράς το 1989, κατέγραψε το ένα τρίτο του συνόλου των ψήφων (περισσότερες από τις μισές μεταξύ της νέας γενιάς, σε ηλικία στράτευσης), υπέρ της άμεσης κατάργησης του στρατού.

3. Οι κοινωνικές συνθήκες για ριζική μεγένθυνση της αυτοδιαχείρισης

Για να εφαρμοστούν όλες αυτές οι αντιγραφειοκρατικές διαδικασίες στην πραγματική ζωή, πρέπει να υπάρξει μια σειρά κοινωνικών συνθηκών. Μεγάλες μάζες λαού πρέπει να μπορούν και να θέλουν ν' αναλάβουν καθήκοντα απαραίτητα για τη διαχείριση των "γενικών θεμάτων της κοινωνίας".[417] Αυτό με τη σειρά του απαιτεί σαν κύρια προϋπόθεση -στην οποία μέχρι τώρα έχει δοθεί πολύ λίγη προσοχή- τη δραστική μείωση της εργάσιμης ημέρας ή εβδομάδας. Υπάρχουν πολλοί λόγοι που κάνουν αυτό το πρόβλημα κεντρικό σήμερα, τόσο στη Δύση όσο και στην Ανατολή, αλλά εκείνο που αφορά εμάς εδώ είναι ότι δεν μπορεί να γίνει πραγματική ποιοτική πρόοδος προς την κατεύθυνση της αυτοδιοίκησης *αν δεν έχουν οι άνθρωποι το χρόνο να διαχειριστούν τα ζητήματα του τόπου δουλειάς ή της γειτονιάς τους.*

Όσο ο μέσος άντρας ή η μέση γυναίκα περνούν δέκα ώρες τη μέρα στη δουλειά ή μεταξύ σπιτιού και δουλειάς -για να μην πούμε για τη "δεύτερη εργάσιμη" της γυναίκας στο σπίτι- δεν έχουν, ούτε το χρόνο ούτε την ψυχολογική διάθεση να περάσουν άλλες τέσσερις ώρες παρακολουθώντας συνεδριάσεις ή κάνοντας διοικητική δουλειά. Η αυτοδιοίκηση και η αυτοδιαχείριση θα μείνουν εν τοιαύτη περιπτώσει σε μεγάλο βαθμό τυπικές και πλαστές, ανεξάρτητα από "κακές προθέσεις" πολιτικών κομμάτων, πολιτικών, ή περιχαρακωμένων γραφειοκρατών. Το κοινοτικό σύστημα αυτόματα θα αφήσει χώρο σε μια επιπρόσθετη γραφειοκρατία, όπως απέδειξε τόσο θλιβερά το Γιουγκοσλαβικό παράδειγμα. Λογικά, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι η μισή εργάσιμη μέρα των τεσσάρων ωρών, ή η μισή

---

[416] Πρόσφατο παράδειγμα, η προεδρική καμπάνια του Φουτζιμόρι στο Περού το 1990, που του εξασφάλισε τη νίκη παρουσιάζοντάς τον σαν "προστάτη των φτωχών" ενάντια στον νεοφιλελεύθερο-συντηρητικό Μάριο Βάργκας Λιόσα. Μετά τη δύσκολη εκλογή του ο Φουτζιμόρι, επέβαλε ένα πρόγραμμα λιτότητας που έκανε πέντε εκατομμύρια κόσμο φτωχότερο. Δες *Le Monde*, 10 Σεπτέμβρη 1990.

[417] Πολλές λειτουργίες που σήμερα επιτελούνται από κρατικούς μηχανισμούς είναι άχρηστες και κανείς δεν θα έπρεπε να τις ασκεί. Π.χ.: ο εκτελεστής, ο βασανιστής, ο "σχεδιαστής" πυρηνικού πολέμου, ο προστάτης των "κρατικών μυστικών", και αυτός που παρακολουθεί ιδιωτικές τηλεφωνικές συνομιλίες.

εργάσιμη εβδομάδα των είκοσι ωρών, θα παρείχε τις ιδανικές συνθήκες για αυτοδιαχείριση σε μαζική κλίμακα.

Άλλη μια προϋπόθεση-κλειδί είναι η κατάργηση της μυστικότητας, η οποία, όπως το ισχυρό κεντρικό κράτος, συντηρεί αμέτρητους, ειδικούς γραφειοκράτες που αναλαμβάνουν να την διαφυλάξουν καθώς και πράκτορες που αναλαμβάνουν να ανακαλύψουν και να τιμωρήσουν τους πραγματικούς, δυνητικούς ή φανταστικούς παραβάτες. *Χωρίς την ευρύτερη δυνατή πρόσβαση στην πληροφόρηση, δεν είναι δυνατή σοβαρή αυτοδιαχείριση, είτε στην οικονομική ζωή είτε σ' άλλους τομείς της κοινωνικής προσπάθειας.* Κι αυτό σχετίζεται στενά με τις συνθήκες στις μεγάλες επιχειρήσεις, αφού δεν ξεπερνιέται διαφορετικά ο κατατεμαχισμός της εργασίας -ένα από τα κύρια στοιχεία της αλλοτρίωσης. Ο κόσμος πρέπει να ξέρει τι ακριβώς παράγει, για ποιό λόγο και σκοπό, πριν καν σκεφτεί ότι μπορεί να πάρει αποφάσεις για τη φύση και την κατανομή των προϊόντων της δουλειάς του. Οι υπολογιστές και τα συστήματα επικοινωνίας τους κάνουν ασύγκριτα ευκολότερη την καθολική πρόσβαση στην πληροφόρηση, απ' ό,τι στο παρελθόν.[418]

Μα δεν είναι αρκετό αυτό. Οι άνθρωποι πρέπει να είναι σε θέση να χρησιμοποιούν τις διαθέσιμες πληροφορίες. Για την ποιοτική επέκταση της αυτοδιαχείρισης, είναι καταφανώς απαραίτητο ένα ελάχιστο γενικής μόρφωσης και επαγγελματικής ειδίκευσης που να προκύπτει από υψηλή στάθμη εκπαίδευσης.[419] Ίσως κανείς μας αντέκρουε ότι αυτό είναι πολύ υποθετικό, σ' έναν πλανήτη όπου υπάρχουν ακόμα, μόνο στον Τρίτο Κόσμο, τετρακόσια εκατομμύρια αναλφάβητοι, ενώ και τα επίπεδα του αλφαβητισμού μειώνονται σε χώρες σαν τη

[418] Όλο και περισσότερα γράφονται γι' αυτό το θέμα, και σωστά υπογραμμίζουν τη διπλή όψη της ηλεκτρονικοποίησης υπό τον καπιταλισμό: καταστροφή επιτηδειοτήτων και ταυτόχρονα δημιουργία νέων δυνατοτήτων. Δες μεταξύ άλλων, το *Mensch und Computer im Jahre 2000* του Klaus Haefner, Ζυρίχη 1986, το *All the Livelong Day: The Meaning and Demeaning of Routine Work*, της Barbara Garson, Χάρμοντσγουόρθ 1977 και το έργο του Άσλεϊ Μόνταγκιου.

[419] Το γεγονός ότι ο αριθμός των πληροφοριών που οι περισσότερες εναποθηκεύονται στους υπολογιστές, αυξάνεται εντυπωσιακά, δεν είναι επιχείρημα εναντίον της αυτοδιαχείρισης, εκτός αν το θεωρήσουμε επιχείρημα ενάντια στη ορθολογική διαχείριση γενικά. Δεν δικαιολογεί το ότι μια μικρή ομάδα επαγγελματιών μάνατζερς καταφέρνουν καλύτερα από ένα μεγάλο αριθμό παραγωγών να χειριστούν μια τεράστια μάζα πληροφοριών, ειδικά αν οι παραγωγοί μπορούν να ξεχωρίσουν τα χρήσιμα από τα λιγότερο χρήσιμα στην καθημερινή δραστηριότητα.

Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες.[420] Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτό θα είναι ανυπέρβλητο εμπόδιο για μια εν μία νυκτί ανάπτυξη της αυτοδιαχείρισης. Κανένας σοβαρός σοσιαλιστής ωστόσο δεν προτείνει κάτι τέτοιο: εμείς μιλάμε για *σταδιακή διαδικασία*, που θα επεκταθεί σε αρκετές γενιές.

Δεν υπάρχει απολύτως κανένας λόγος να υποθέσουμε ότι ο αναλφαβητισμός δεν μπορεί να εξαλειφθεί από παντού στον κόσμο μέσα σε πενήντα χρόνια. Στο κάτω κάτω, ακόμα και μια σχετικά υπανάπτυκτη χώρα σαν την Κούβα, το πέτυχε κυριολεκτικά σε λιγότερο από τριάντα χρόνια. Είναι παράλογο να μας περνάει απ' τ' μυαλό ότι συγκεκριμένοι λαοί ή "φυλές" αδυνατούν εκ φύσεως να φτάσουν σε υψηλή στάθμη πολιτιστικής και τεχνολογικής εκπαίδευσης. Το μόνο που πρέπει να γίνει είναι να τεθεί ο καθολικός αλφαβητισμός σαν πρώτη προτεραιότητα και να παραχωρηθούν οι απαραίτητοι πόροι. Όπως το κατάλαβε ο Χέγκελ και ο νέος Μαρξ, όμως, δεν μπορείς να διδάξεις στους ανθρώπους πώς να γίνουν ελεύθεροι και να απολαύσουν συγκεκριμένες ελευθερίες, χωρίς να τις γνωρίζουν από την εμπειρία τους. Οι άνθρωποι πρέπει ακόμα να αυτοεκπαιδευτούν, να μάθουν την τέχνη και την επιστήμη της αυτοδιαχείρισης αρχίζοντας άμεσα και σε ευρεία κλίμακα την πρακτική εξάσκηση.

Θα ανεχτεί σ' αυτό το θέμα η κοινωνία λάθη και απώλειες; Αναμφίβολα. Μήπως και ποιό σύστημα διοίκησης δεν παρουσιάζει τέτοια φαινόμενα; Αν κάνει κανείς τον απολογισμό της κολοσσιαίας σπατάλης που έχει υποστεί η ανθρωπότητα από την καπιταλιστική κακοδιαχείριση και τη γραφειοκρατική κακοδιοίκηση -όχι μόνο των οικονομικών πόρων αλλά και των απωλειών σε ανθρώπινες ζωές που χάθηκαν σε πολέμους και εσωτερική καταστολή (κυριολεκτικά εκατοντάδες εκατομμύρια στον αιώνα μας) -τότε το πιθανό κόστος της μετάβασης στην αυτοδιαχείριση μοιάζει πράγματι μικρό.[421]

Μια περαιτέρω παρατήρηση που έγινε από καλοπροαίρετους κριτικούς σαν τον Michael Harrington ή λιγότερο

[420] Γι' αυτήν και άλλες παρατηρήσεις για την αυτοδιαχειριζόμενη οικονομία, δες μεταξύ άλλων και την κριτική των θέσεών μου από τον Jan Osers, στο έργο του *Sozialistische Wirtschaftsmodel*, Φρανκφούρτη 1990.

[421] Δε θα πρέπει να ξεχάσουμε, επιπλέον, ότι το άκρο της μόνιμης, μεγάλης κλίμακας ανεργίας, θα ήταν το μεγάλο οικονομικό αποτέλεσμα μιας δημοκρατικά σχεδιασμένης οικονομίας.

καλοπροαίρετους σοσιαλδημοκράτες, είναι ότι ο περισσότερος κόσμος απλώς δεν είναι έτοιμος να ξοδέψει πολύ χρόνο σε ατέλειωτες συνεδριάσεις.[422] Μέχρις ενός σημείου, εδώ έχουμε μια απλή σύγχιση. Σίγουρα θα ήταν παράλογο να φανταστούμε ότι όλοι θα μιλούσαν και θ' αποφάσιζαν για τα πάντα -στην πραγματικότητα, η ίδια η ιδέα μιας προοδευτικής μεταβίβασης των γραφειοκρατικών λειτουργιών στη μάζα των πολιτών, σημαίνει μια βασική ώθηση προς την *αποκεντρωμένη* λήψη αποφάσεων και διοίκηση. Μόνο τότε θα μπορούσε η συμμετοχή όλων στη διαχείριση των κοινών ("καθείς και μάγειρας", σύμφωνα με την περίφημη φράση του Λένιν), να συλληφθεί ρεαλιστικά. Προφανώς δεν είναι οι ίδιοι άνθρωποι που θα συμμετέχουν στη διοίκηση αγροκτημάτων, εργοστασίων υφασμάτων, σταθμών ηλεκτρικής ενέργειας, εργοστασίων παραγωγής μηχανημάτων, τραπεζών, νοσοκομείων, σχολείων και θεάτρων. Κι ακόμα λιγότερο θα αναγκάζονται να τρέχουν κάθε μέρα από συνεδρίαση αυτοδιαχείρισης στο χώρο της δουλειάς τους σε συνεδρίαση αυτοδιαχείρισης των επιβατών μέσων μαζικής μεταφοράς, κι από 'κει σε συνεδρίαση για ν' αποφασίσουν για την τοπική ή την εθνική πολιτική, σε μια άλλη όπου θα συζητήσουν τα μέτρα για να πολεμήσουν τη μόλυνση του Ρήνου ή του Γάγγη ή του Αμαζονίου. Η αυτοδιαχείριση δεν απαιτεί την εξαφάνιση της εκπροσώπησης. Συνδυάζει τη λήψη αποφάσεων από τους πολίτες με έναν αυστηρότερο έλεγχο των εντολοδόχων από τ' αντίστοιχα εκλεκτορικά τους σώματα.

Αλλά μήπως ισχύει πράγματι ότι η πλειοψηφία των πολιτών αδιαφορεί για τα κοινωνικά προβλήματα, και προτιμά να "περνά τα βράδια μπροστά στην τηλεόραση", πράγμα που την εμποδίζει να αναλάβει νέα καθήκοντα; Και πάλι υπάρχει ένα στοιχείο παρανόησης σ' αυτό το ερώτημα. Ήδη προτείναμε μια φόρμουλα: τέσερεις ώρες μη διοικητικής δουλειάς, και τέσσερεις ώρες διοικητικής δουλειάς τη μέρα (ή, αν προτιμάτε, είκοσι ώρες τη βδομάδα). Αν η αυτοδιαχείριση μείνει σ' αὐτά τα χρονικά όρια, δεν αυξάνει το σύνολο του εργασιακού φόρτου. Δε μειώνει την ανάπαυση ή τον ύπνο. Στο μέτρο που υπάρχει ένας ισχυρός πυρήνας στην προηγούμενη αντίρρηση, απλώς επιβεβαιώνεται ότι μια ριζική μείωση στην εργάσιμη εβδομάδα είναι προϋπόθεση για εκτεταμένη αυτοδιαχείριση.

[422] Michael Harrington, *Socialism Past and Present*, Νέα Υόρκη 1989.

Η πραγματική αδυναμία τέτοιων αντιρρήσεων, όμως, βρίσκεται στην αντιφατική τους σύλληψη για την ανθρώπινη φύση, που ανατρέχει στις παλιές συζητήσεις του Λοκ και του Άνταμ Σμιθ, ή ακόμα του Χομπς και Αριστοτέλη. Από τη μία ισχυρίζονται ότι το ιδιωτικό ατομικό συμφέρον είναι εκείνο που δίνει κίνητρο στον άνθρωπο. Από την άλλη, όμως, υποθέτουν ότι οι άνθρωποι παραμένουν τυφλοί μπροστά στο ιδιωτικό ατομικό συμφέρον όταν δεν μεσολαβείται από τους "μηχανισμούς της αγοράς" και τους αιώνιους "οικονομικούς νόμους". Υποτίθεται ότι όλοι θέλουν να "πλουτίσουν" κι έχουν το δικαίωμα να το κάνουν. Αλλά οι εργάτες κατηγορούνται ότι "είναι εγωιστές" και "ζηλεύουν" όταν υπερασπίζονται τα υλικά τους συμφέροντα ενάντια σ' εκείνα των προνομιούχων τάξεων ή κοινωνικών στρωμάτων.

Στην πραγματικότητα ο *homo economicus* της φιλελεύθερης θεωρίας δεν είναι ένας αιώνιος ανθρώπινος τύπος αλλά ένα ιστορικό φαινόμενο που χαρακτηρίζει συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες κάτω από τις οποίες ζουν οι άνθρωποι και σκέφτονται για τον κόσμο. Επειδή έχουμε να κάνουμε με ανθρώπινες υπάρξεις που τις συνθήκες ζωής τους προσδιόρισαν αιώνες αν όχι χιλιετηρίδες παραγωγής εμπορευμάτων, θεσμοποιημένης σπανιότητας, πραγματικής ή τεχνητής, παγκόσμιου αγώνα για επιβίωση μέσα από τον ανταγωνισμό και την εμμονή στη συσσώρευση ατομικού πλούτου, το ιδιωτικό συμφέρον φαντάζει σπουδαίο στη συνείδηση των περισσότερων πολιτών, συμπεριλαμβανόμενων των εργατών. Γι' αυτόν όμως ακριβώς το λόγο, επειδή πρόκειται όντως για το δικό τους "ιδιωτικό" συμφέρον, η πλειοψηφία του κόσμου θα είναι ίσως έτοιμη να συμμετάσχει σε κάποιες μορφές αυτοδιαχειριστικών δραστηριοτήτων.

Εάν μια τρίμηνη συνεδρίαση ενοικιαστών αποφασίζει την προμήθεια επαρκούς θέρμανσης για την πολυκατοικία ή τη γειτονιά, τα ενδιαφερόμενα νοικοκυριά άραγε δε θα έχουν κίνητρο να συμμετάσχουν; Δεν είναι και δικό τους θέμα η συχνότητα κυκλοφορίας των λεωφορείων σε μια συγκεκριμένη περιοχή ή πού βρίσκονται οι στάσεις; Δεν έχουν ζωτικό ενδιαφέρον για το φόρτο της εργασίας και τους ρυθμούς στο χώρο δουλειάς τους; Είναι αδιάφοροι στην επιλογή τροφίμων για το κυλικείο στο γραφείο ή το εργοστάσιό τους, ή στο σχολείο των παιδιών τους; Είναι άραγε παθητικοί απέναντι σε

ζητήματα "γενικά" όπως η μόλυνση στην πόλη τους και η σχέση μεταξύ του εισοδήματός τους και των τιμών της στέγασης, των τροφίμων, των διακοπών ή των δημοσίων συγκοινωνιών (εφόσον όλ' αυτά δεν παρέχονται ακόμα δωρεάν); Και δε θα αισθάνονται έτοιμοι να υπερασπιστούν τη διασφάλιση της εργασίας τους;

Η "ανθρώπινη φύση" αντιπροσωπεύει σε μεγάλο βαθμό τις ανθρώπινες ανάγκες, που συμπεριλαμβάνουν την ανάγκη για αυτοεκπλήρωση, ή, όπως το θέτει ο Amitai Etzioni, "αυτοπραγμάτωση χωρίς υποταγή, σε κατάσταση ισότητας, χωρίς ιεραρχικές σχέσεις".[423] Αντίθετα με τα συμπεράσματα τόσων επικριτών του "μαρξιανού ουτοπισμού", είναι ακριβώς το μαρξιστικό σχέδιο για μαρασμό του κράτους που ανταποκρίνεται σ' αυτή τη θεμελιακή πλευρά της ανθρώπινης φύσης. Στο μεγαλύτερο μέρος της παρουσίας της σ' αυτόν τον πλανήτη, η ανθρωπότητα έζησε χωρίς κράτη και γραφειοκρατίες.

Όταν λέμε ότι οι περισσότεροι πολίτες θα αδράξουν την ευκαιρία να ασχοληθούν άμεσα με τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, δεν ισχυριζόμαστε ότι κίνητρό τους θα είναι η εντολή να "αγαπάς τον πλησίον σου". Απλά πιστεύουμε ότι η κινητοποίηση του ατομικού συμφέροντος δεν είναι προνόμιο μόνο των μεγαλοσχημόνων του χρηματιστηρίου, των ειδικών στις συναλλαγές, των γιάπις, των βιομηχάνων, των τραπεζιτών, των μικρεμπόρων και των επαγγελματιών πολιτικών.

Θα προχωρήσουμε κι άλλο. Οι άνθρωποι θ' αδιαφορήσουν για συνεδριάσεις του είδους που περιγράψαμε, αν τους δοθεί η εντύπωση ότι είναι πλαστές, ότι οι πραγματικές αποφάσεις έχουν ήδη ληφθεί αλλού. Ενώ οι άνθρωποι είναι γενικά εξυπνότεροι από όσο τον χρεώνει ο μέσος φιλελεύθερος-συντηρητικός, (ή, αλίμονο, σοσιαλδημοκράτης), εντοπίζουν ταχύτατα τη διαφορά μεταξύ των συνεδριάσεων-σφραγίδα κι εκείνων που έχουν πραγματική υπόσταση. Οι πρώτες εκτρέφουν τον κυνισμό και την απάθεια, όπως το κάνει και η αθέτηση ή αντιστροφή των εκλογικών υποσχέσεων. Αλλά οι δεύτερες δημιουργούν έναν ενάρετο κύκλο συμμετοχικής δημοκρατίας βασισμένης στο ατομικό συμφέρον με το οποίο μια γενική κοινωνική στράτευση μπορεί βαθμιαία να αυξηθεί παράλληλα με την επιτυχία της αυτοδιαχείρισης.[424]

[423] Etzioni, *Complex Organizations*, Νέα Υόρκη 1975, σελ.472.

4. Οι οικονομικές συνθήκες για την αυτοδιαχείριση

Αν η υπέρτατη πηγή της γραφειοκρατίας και της κρατικής εξουσίας βρίσκεται στην σπανιότητα, τότε η απονέκρωση του κράτους εξαρτάται από το σταδιακό της αποκλεισμό σ' ένα κλίμα αφθονίας. Εδώ χρειαζόμαστε ορισμούς για να αποφύγουμε σημειωτικές διαφωνίες που εκτρέπουν την προσοχή από τα πραγματικά ζητήματα.

Είναι βέβαια δυνατό να ορίσουμε την "αφθονία" σαν καθεστώς απεριόριστης πρόσβασης σε απεριόριστο απόθεμα αγαθών και υπηρεσιών. Πολλές φορές υποδείξαμε τον παραλογισμό μιας τέτοιας ιδέας, που εκφράστηκε και στην ομιλία του Στάλιν για τις "όλο και αυξανόμενες ανάγκες".[425] Πραγματικά θα ήταν εφιάλτης αν άντρες και γυναίκες επρόκειτο να "καταναλώνουν" αγαθά και υπηρεσίες κάθε λεπτό της ζωής τους.

Η αδιάκοπη συσσώρευση όλο και περισσότερων αγαθών (με φθίνουσα "οριακή χρησιμότητα"), δεν είναι με κανένα τρόπο παγκόσμιο ή καν κυρίαρχο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η ανάπτυξη ταλέντων για τα ταλέντα και κλίσεων για τις κλίσεις· η προστασία της υγείας και της ζωής· η φροντίδα για τα παιδιά· η ανάπτυξη των έντονων κοινωνικών σχέσεων σαν προϋπόθεση διανοητικής σταθερότητας και ευτυχίας -όλα αυτά γίνονται μείζονα κίνητρα αφού ικανοποιηθούν οι βασικές υλικές ανάγκες. Δε χρειάζεται παρά να δει κανείς πώς τα ανώτερα στρώματα της αστικής τάξης συμπεριφέρονται σε σχέση με την τροφή, την ένδυση, τη στέγαση, τα έπιπλα ή τα "πολιτιστικά αγαθά", για να αντιληφθεί ότι για όσους ήδη "ζουν υπό κομμουνιστικό καθεστώς", η λογική κατανάλωση παίρνει τη θέση της αδιάκοπης αναζήτησης για περισσότερα. Πράγματι, συχνά αυτό σημαίνει μείωση παρά αύξηση της ποσότητας των αγαθών που καταναλώνονται, αν

---

[424] Μερικές ενδιαφέρουσες μελέτες για το δυναμικό των διαμαχών και των συζητήσεων δείχνει ποια είναι η σύμφυτη δυναμική της αυθεντικής άμεσης δημοκρατίας. Δες μεταξύ άλλων το βιβλίο *Decision by Debate*, eds. D.Ehminger and Wayne Bockriede, Νέα Υόρκη 1978· και κεφάλαιο 9, "Participation and Self-Management", στο εξαίρετο *Rethinking Democracy*, Cambridge 1988, της Carol C.Gould.

[425] Δυστυχώς η Agnes Heller που θα έπρεπε να ξέρει κάτι παραπάνω, επαναλαμβάνει αυτή την παράλογη ιδέα στο βιβλίο *The Theory of Need in Marx*, Λονδίνο 1974.

και η τεράστια, παράλογη σπατάλη σίγουρα συνεχίζει να επικρατεί σε άλλους τομείς.[426]

Απ' αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο σωστός θεωρητικός ορισμός της αφθονίας, είναι *ο κορεσμός της ζήτησης*. Μπορεί να λέγεται ότι ένα προϊόν υπάρχει εν αφθονία όταν η οριακή ελαστικότητα της ζήτησής του βρίσκεται γύρω ή κάτω από το μηδέν -επίπεδο, πρέπει να πούμε, στο οποίο η δωρεάν διανομή του είναι πιο συμφέρουσα οικονομικά απ' ό,τι οι περαιτέρω πωλήσεις σε φθίνουσες "πραγματικές" τιμές, αφού το κόστος της διανομής τότε μειώνεται δραστικά. Μακροχρόνιες στατιστικές, πάνω απ' όλα στη Δυτική Ευρώπη, επιβεβαιώνουν εντυπωσιακά ότι ένας μεγάλος αριθμός αγαθών εμπίπτει πάντα σ' αυτή την κατηγορία στις πλουσιότερες χώρες -όχι μόνο για τους εκατομμυριούχους αλλά για τη μάζα του πληθυσμού.

Θα μπορούσε να σκεφτεί κανείς ότι η αυξανόμενη ποικιλία και ο βιομηχανικός μετασχηματισμός βασικών αγαθών (τριάντα ποικιλίες ψωμιού στα γερμανικά αρτοποιεία, για παράδειγμα), αντιτίθεται σ' αυτή την τάση. Αλλά ο ίδιος νόμος επιβεβαιώνει τον εαυτό του. Αν η μέση ημερήσια κατανάλωση ψωμιού ενός ατόμου σταθεροποιείται ή σταδιακά μειώνεται, για λόγους υγείας ή γεύσης, δεν μπορεί να συνεχίσει να καταναλώνει μια "όλο και μεγαλύτερη ποικιλία" διαφορετικά συσκευασμένων και φτιαγμένων ψωμιών. Η περιορισμένη ποσότητα θέτει όρια και στην ποικιλία και στην ποιότητα.

Αυτό το επιχείρημα μπορεί να θεωρηθεί πιο ανοιχτό σε αμφισβήτηση, στην περίπτωση των υπηρεσιών. Αλλά αν ορίζει κανείς την κατανάλωση των υπηρεσιών σαν ουσιαστικά παθητική (παρόμοια με την κατανάλωση αγαθών), τότε εφαρμόζεται ο ίδιος νόμος. Οι άνθρωποι δεν μπορούν να καταναλώνουν απεριόριστη ποσότητα αεροπορικών ταξιδιών, τηλεφωνικών συνομιλιών ή τηλεοπτικών προγραμμάτων μέσα στο χρονικό διάστημα μιάς ζωής, όπου όλο και αυξάνεται ο

---

[426] Ο μάλλον συντηρητικός αν και κριτικός στο νου Αμερικανός κοινωνιολόγος Vance Packard, πρόσφατα πήρε συνέντευξη από κάποιους πολυεκατομμυριούχους και δισεκατομμυριούχους, για τον τρόπο της ζωής τους. Ανακάλυψε ότι πέρα από μερικές εξαιρέσεις, η πλειοψηφία ζει μάλλον απλά, επί το πλείστον σαν το συνήθη μεγάλο ή μέσο αστό. Είναι ενστικτώδης αντίδραση: γιατί να μπείς στο πρόβλημα να ξοδεύεις όλο και πιο μεγάλα χρηματικά ποσά, αν αυτό απλώς περιπλέκει την ύπαρξή σου; Ακόμα και για δισεκατομμυριούχους, ένα ποσό 150.000 δολάρια συχνά αναφερόταν σαν μέγιστο επίπεδο ετήσιων προσωπικών δαπανών. *The Ultra Rich*, Νέα Υόρκη 1989.

προβληματισμός για ζητήματα όπως η υγεία, η ευτυχία και η διανοητική/ψυχολογική σταθερότητα. Μεγάλη δόση από οτιδήποτε απλώς σκοτώνει.

Η εικόνα αλλάζει φυσικά, αν αντικαταστήσουμε την παθητική κατανάλωση υπηρεσιών από την δημιουργική πράξη. Το να χαρακτηρίζονται σαν "κατανάλωση" ορισμένες δραστηριότητες όπως το να παίζεις πιάνο, να ζωγραφίζεις, να ασχολείσαι με τα λουλούδια σου, να κάνεις αθλητισμό ή έρωτα, να περπατάς στα δάση ή στα πάρκα, να παρακολουθείς τα πουλιά, να θρέφεις ζώα, να μιλάς με φίλους, να μορφώνεις παιδιά, να φροντίζεις τους γέρους ή τους αρρώστους, να γράφεις βιβλία, θα ήταν -το λιγότερο που μπορούμε να πούμε- μάλλον ακατάλληλος. Μακριά από το να βάζουμε πολλά εκεί που δεν τα φτάνουμε, το άνθισμα τέτοιων "πραγματικά ανθρώπινων" πρακτικών, απαιτεί ακριβώς μείωση του χρόνου που αφιερώνεται στην απόκτηση και την κατανάλωση υλικών αγαθών και υπηρεσιών. Προϋποθέτει πολύ και όλο κι αυξανόμενη ψυχαγωγία.

Σήμερα έχουμε συνειδητοποιήσει, με μεγάλη καθυστέρηση, ότι οι κίνδυνοι για τις μη ανανεώσιμες πηγές της γης και για το φυσικό περιβάλλον του ανθρώπινου πολιτισμού και της ανθρώπινης ζωής, σημαίνουν ότι η κατανάλωση υλικών αγαθών και υπηρεσιών δεν μπορεί να αυξάνει απεριόριστα.[427] Ο κορεσμός της ζήτησης, της κατανάλωσης, δεν είναι μόνο δυνατός· είναι και απόλυτα απαραίτητος για την επιβίωση της ανθρωπότητας. Αυτός είναι ένας από τους λόγους που έγινε ζήτημα ζωής ή θανάτου να εξαλειφθεί ένα σύστημα που θεσμοποιεί τη σπανιότητα με το να τονώσει τη ζήτηση για αγαθά που όλο και αλλάζουν, με όλες τις συναφείς στερήσεις και τους ψυχολογικούς ή ακόμα και μακροοικονομικούς παραλογισμούς.

Μήπως ο ορισμός μας για την αφθονία σαν κορεσμό της τρέχουσας κατανάλωσης συνεπάγεται την πλατωνικού τύπου αλαζονεία ενός ειδικού (ή φιλοσόφου) ή, ακόμα χειρότερα, την

[427] Μεταξύ αμέτρητων πηγών, αναφέρουμε μόνο: The World Commission on Environment and Development, *Our Common Future*, Oxford 1987· B. Wiesberg, *Beyond Repair: The Ecology of Capitalism*, Boston 1971· Christian Leipert, *Die heimlichen Kosten des Fortschritts*, Bonn 1989· World Watch Institute, *State of The World 1990*, London 1990· και το *Die Klima-Katastrophe*, των Peter Hennicke και Michael Müller, Βερολίνο 1989.

αλαζονεία ενός λευκού σε σχέση με τις ανάγκες των λαών του Τρίτου Κόσμου και τον "πολιτιστικό πλουραλισμό" γενικά;[428] Όχι, καθόλου. Ποτέ δεν προτείναμε ούτε για μια στιγμή να οριοθετηθεί η οικονομική ανάπτυξη της *παγκόσμιας* κατανάλωσης, αφού οι βασικές ανάγκες των λαών στο Βόρειο Ημισφαίριο έχουν ικανοποιηθεί. Ούτε ονειρευτήκαμε ποτέ να διατηρήσουμε την τωρινή παγκόσμια κατανομή της εργασίας, που αναπόφευκτα εκτρέφει φαινόμενα άνισης συναλλαγής.[429] Μοιάζει φανερό ότι όλες οι βασικές ανάγκες όλων των κατοίκων του κόσμου πρέπει να ικανοποιηθούν πριν γίνει όποια συζήτηση για γενική αφθονία. Αυτό είναι ένα από τα πιο ισχυρά επιχειρήματα ενάντια στο μύθο του "σοσιαλισμού σε μια χώρα" ή σ' ένα μικρό αριθμό χωρών.

Ο στόχος της αφθονίας, λοιπόν, απαιτεί επιτακτικά μια διεθνή ριζική ανακατανομή της τρέχουσας παραγωγής και των υπαρχουσών παραγωγικών πηγών, συμπεριλαμβανόμενων των ανθρώπινων, έτσι που οι άνθρωποι στον Τρίτο Κόσμο να μπορούν να γίνουν κύριοι και παραγωγοί της προχωρημένης τεχνολογίας προσαρμοσμένης στις δικές τους και τις παγκόσμιες ανάγκες.[430] Σ' ένα σοσιαλιστικό κόσμο, ο αριθμός των δασκάλων, γιατρών, επιστημόνων, μαθηματικών, τεχνολόγων, προγραμματιστών ηλεκτρονικών υπολογιστών, ή κατασκευαστών μηχανημάτων στο Νότιο ημισφαίριο θα είναι ανάλογος με το μερίδιο του παγκόσμιου πληθυσμού που κατοικεί εκεί, και όχι με τη σημερινή δομή του εμπορίου.[431]

---

[428] Τέτοια αλαζονεία πράγματι υπάρχει στις νεοσταλινικές προτάσεις του Harich και άλλων, που ισχυρίζονται ότι μια τεχνοκρατική δικτατορία είναι απαραίτητη για να σώσει το περιβάλλον αναγκάζοντας τους ανθρώπους να μειώσουν την κατανάλωσή τους. Απ' τη δική τους μεριά, οι νεοφιλελεύθεροι συντηρητικοί θέλουν να επιβάλουν στους ανθρώπους, παρά τη θέλησή τους, την παθητική αποδοχή των υποτίθεται αναπόφευκτων "νόμων της οικονομίας της αγοράς", όπως η δομική ανεργία, η μαζική φτώχεια και η αυξανόμενη ανισότητα.

[429] Δες κεφ. 15 του δικού μας, *Marxist Economic Theory*, Λονδίνο 1968.

[430] Όπως δείξαμε πολλές φορές, αυτό δεν απαιτεί πτώση των επιπέδων ζωής για τις εργατικές μάζες στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες, με την προϋπόθεση ότι οι πόροι που καταναλώνονται άσκοπα και επικίνδυνα σε παραγωγή όπλων, θα μετατραπούν σε δωρεάν παροχές στον Τρίτο Κόσμο, και ότι η τεράστια σπατάλη που περιλαμβάνεται στην υποαπασχόληση των πόρων θα περιοριστεί.

[431] Μια καλή απάντηση στο νεομαλθουσιανό φόβο του πληθυσμού προσφέρεται από το έργο του M.Bookchin, *Toward an Ecological Society*, Μόντρεαλ 1980. Δες ακόμα το "Why the Population Bomb Is a Rockefeller Baby", *Ramparts*, Μάης 1970, του S. Weissman.

Η ιδέα του κορεσμού της παθητικής κατανάλωσης αγαθών και υπηρεσιών βασίζεται σε μια θεωρία αναγκών που είναι πραγματικά ιεραρχική. Οι ανάγκες χωρίζονται σε βασικές, δευτερεύουσες που γίνονται απαραίτητες με την ανάπτυξη του πολιτισμού, και πολυτελείς, ανούσιες ή ακόμα και βλαβερές. Το αξιοπρόσεκτο βιβλίο της Agnes Heller σ' αυτό το θέμα, ταιριάζει πολύ καλά με την ιεράρχηση των Maslow-Etzioni, σύμφωνα με την οποία οι ανάγκες για φυσική ικανοποίηση και ασφάλεια είναι οι πιο επείγουσες, ενώ ακολουθούνται από την ανάγκη για αγάπη και σεβασμό, και έπειτα από την ανάγκη για αυτοπραγματοποίηση ή "αυτοπραγμάτωση".[432]

Κάποιοι συγγραφείς ισχυρίστηκαν ότι μια τέτοια ιεραρχία είναι εξ ορισμού "τυραννική". Υπάρχει ένα στοιχείο αλήθειας σ' αυτό, αφού ο ορισμός μας για την αφθονία σημαίνει μια *προτεραιότητα* στην κατανομή των πόρων προς ικανοποίηση των βασικών αναγκών για όλους, και ύστερα στην μείωση του φόρτου εργασίας για όλους. Αλλά είναι αρκετό να αναγνωρίσουμε αυτόν τον "πυρήνα" για να δούμε ότι μια πολύ δυνατότερη κατηγορία τυραννίας μπορεί να τεθεί ενώπιον όσων καταφέρονται ενάντια σ' αυτή την προτεραιότητα. Αντί για "τυραννία" της πλειοψηφίας απέναντι στις ανάγκες μιας μικρής μειοψηφίας για πολυτέλεια, προτιμούν τη συνεχή ή τουλάχιστον αυθόρμητη ανάπτυξη της κατανάλωσης για τη μικρή αυτή μειοψηφία. Δεν μπορούμε να δούμε ούτε τη λογική ούτε τη δικαιοσύνη μιας τέτοιας υποκατάστασης.

Επιπλέον, η εκ των προτέρων κατανομή πόρων, σύμφωνα με τις αποφάσεις της δημοκρατικής πλειοψηφίας, δεν επιβάλλει απόλυτους περιορισμούς στις καταναλωτικές επιλογές που στηρίζονται από μεγάλες μειοψηφίες. Μια αναλογική κατανομή πόρων είναι δυνατή. Ακόμα λιγότερο χαλιναγωγεί το δικαίωμα του (ή της) κάθε πολίτη, να παράγουν ό,τι θέλουν ακόμα και με αυξημένο προσωπικό φόρτο εργασίας. Η μόνη προϋπόθεση είναι ότι αυτό δεν θα έπρεπε να αναγκάσει άμεσα ή έμμεσα άλλους να απασχοληθούν στην παραγωγή για την ικανοποίηση του ατόμου αυτού και μόνο.

Ακριβώς επειδή οι συνολικοί πόροι είναι πεπερασμένοι, μια συστηματική προτεραιότητα των ειδών πολυτελείας, απαιτεί συστηματική μη ικανοποίηση κάποιων βασικών αναγκών της

[432] Heller, *The Theory of Need in Marx*· Etzioni, σελ.470-73.

λιγότερο τυχερής πλειοψηφίας. Τεράστιοι κοινωνικοί πόροι χρησιμοποιούνται (και σπαταλούνται) σήμερα γι' αυτό το σκοπό, συμπεριλαμβανόμενης και της χρήσης και κατάχρησης της πιστώσεων. "Η καλλιέργεια των νεόπλουτων", όπως το ονομάζει η δημοσιογράφος Κλερ Μάρτιν, χρειάζεται κατά την εκτίμησή της τουλάχιστον επτά τρις δολάρια πιστώσεις, που χρησιμοποιούνται κύρια σε κερδοσκοπικές δραστηριότητες, όπως οι εξαγορές μετοχών.[433]

Για να προσδιοριστούν οι προτεραιότητες σύμφωνα με τους "νόμους της αγοράς" -δηλαδή μέσω της ανισότητας εισοδήματος και πλούτου- επιβαρύνεται επίσης με αβάσταχτο φόρτο εργασίας η μεγάλη πλειοψηφία, καθώς και αυξημένο άγχος και κινδύνους για την υγεία.[434] Γιατί λοιπόν, θα έπρεπε η ίδια πλειοψηφία, και κυρίως αυτοί που αφιερώνουν μεγάλο μέρος της ζωής τους στην υλική παραγωγή, να μην έχει το δικαίωμα να παίρνει αυτές τις αποφάσεις;[435] Όποιος θέλει να δουλεύει δεκαοκτώ ώρες τη μέρα για να πάρει τρίτη τηλεόραση στο σπίτι του, όταν η κοινωνία αρνείται να παραγάγει περισσότερες από ένα δεδομένο αριθμό τηλεοράσεις, θα μπορούσε να λάβει όλα τα απαιτούμενα εργαλεία με τα οποία θα την έφτιαχνε στο ιδιωτικό του εργαστήριο. Αυτό θα ήταν απόλυτο δικαίωμά του. Αλλά δεν έχει το δικαίωμα να υπαγορεύσει, σύμφωνα με τους "κανόνες της αγοράς" και την αγορά εργασίας, ότι η μάζα των παραγωγών θα πρέπει να εργάζεται 50, 40 ή 36 ώρες τη βδομάδα αντί για 30, ή χειρότερα, ότι δεκάδες εκατομμύρια Ινδιάνοι ή Κινέζοι θα πρέπει να μην έχουν ούτε ποδήλατο, μόνο και μόνο επειδή 20 τοις εκατό των κατοίκων των πλουσιότερων χωρών (λιγότερο από 5 τοις εκατό του παγκόσμιου πληθυσμού) έχουν προτεραιότητες διαφορετικές από όλους τους άλλους.

---

[433] *Institutional Investor*, Απρίλης 1989. Παραδείγματα αυτής της πρακτικής παρέχονται από τις περιπτώσεις των Τραμπ και Κασόγκι.

[434] Ένα γκάλοπ που έγινε από το New York Business Group on Health αποκάλυψε πως, σε συγκεκριμένες εταιρείες, ένα 25% της εργατικής δύναμης υποφέρει από άγχος ή σχετικές ασθένειες. *The Wall Street Journal*, 20 Οκτώβρη 1989.

[435] Η Carol Gould παρουσίασε μια πειστική επιχειρηματολογία -που θα είναι πολύ δύσκολο να καταρριφθεί- για το ότι η κοινωνική δικαιοσύνη, ακόμα και όπως ορίζεται από τους νεοϋλιστές ή τους νεοφιλελεύθερους σαν τον Rawls και τον Dahl, δεν μπορεί να εξυπηρετηθεί από το σύστημα ιδιωτικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, με ελευθερία πρόσληψης και απόλυσης μισθωτών. Όμως η Gould ακόμα υποστηρίζει πως οι επιχειρήσεις που διοικούνται με εργατική αυτοδιαχείριση θα έπρεπε να συνδέονται μεταξύ τους ουσιαστικά μέσω της αγοράς. Δες επίσης, το *Choice, Welfare and Measurement*, Oxford 1982, Amartya Sen.

Η κατηγορία της "διανοητικής αλαζονείας" θα δικαιωνόταν αν κάποιο εξωτερικό όργανο *επέβαλλε* τέτοιες προτεραιότητες πάνω στην πλειοψηφία των πολιτών. Αλλά αυτό είναι το ακριβώς αντίθετο της δικής μας ιδέας για πραγματική ανάπτυξη της αυτοδιαχείρισης. Κυβερνήσεις, κόμματα, σχεδιαστές, επιστήμονες, τεχνοκράτες ή οποιοσδήποτε, μπορεί να κάνει προτάσεις, να υποβάλει σχέδια, να προσπαθήσει να επηρεάσει τον κόσμο. Το να τους εμποδίσουμε να το κάνουν, θα ήταν σαν να περιορίζαμε την πολιτική ελευθερία. Σε ένα πολυκομματικό σύστημα, όμως, οι αποφάσεις δεν θα είναι ποτέ ομόφωνες: οι άνθρωποι θα έχουν την επιλογή μεταξύ συνεκτικών εναλλακτι- κών λύσεων. Και το δικαίωμα και η εξουσία για *λήψη αποφάσεων*, θα έπρεπε να είναι στα χέρια της πλειοψηφίας των παραγωγών/καταναλωτών/πολιτών, όχι οποιουδήποτε άλλου. Υπάρχει τίποτα πατερναλιστικό ή δεσποτικό σ' αυτό;

Μια παραπέρα αντίρρηση προέβαλε ο Philippe Van Parijs, που υπερασπίζεται την ιδέα της "γενικής αφθονίας" ενάντια στην προσέγγιση "αγαθό προς αγαθό" που πρώτα προτάθηκε από τον Oskar Lange και στη συνέχεια ανέπτυξα εγώ ο ίδιος. Για τον Van Parijs, το δεύτερο θα σήμαινε οικονομική αναποτελεσματικότητα από την "νεοκλασική" σκοπιά.[436] Ενώ προσθέτει ότι αυτό δεν θα ήταν από μόνο του θανάσιμο αμάρτημα, προτείνει μια εναλλακτική λύση "αδύναμης αφθονίας", κατά την οποία θα διασφαλίζεται σ' όλα τα ανθρώπινα όντα ένα ελάχιστο εισόδημα για να κατανείμουν όπως νομίζουν στις διάφορες υπηρεσίες και τα αγαθά.

Το πρόβλημα, όμως, είναι ακριβώς ότι μια τέτοια καθολική χορήγηση χρηματικού ποσού θα μπορούσε να δαπανηθεί σε οποιοδήποτε αγαθό ή υπηρεσία. Δεν υπάρχει λόγος να υποθέσουμε ότι όλοι ή ακόμα οι περισσότεροι άνθρωποι θα τα ξόδευαν αναγκαστικά σε βασικές ανάγκες, ειδικά αν έχουν επιπρόσθετα εισοδήματα. Έτσι, θα μπορούσαν και πάλι να στερούνται παιδιά φαγητό, ενώ οι γονείς τους θα ξόδευαν μέρος του εισοδήματός τους στα οινοπνευματώδη ή την έγχρωμη τηλεόραση -όπως θα μας αποδείξει οποιαδήποτε μελέτη για το πού ξοδεύονται τα οικονομικά βοηθήματα στις "πλούσιες"

[436] Βλ. το άρθρο του στο Robert Ware and Carl Nielsen, eds, *Analysing Marx*, Calgary 1989.

χώρες. Η ψυχολογική επανάσταση που προκύπτει από την εγγυημένη ικανοποίηση των βασικών αναγκών, δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσα από καθολική χρηματική επιδότηση.[437]

Εάν ισχυριστεί κανείς ότι οι παγκόσμιοι πόροι δεν αρκούν για να ικανοποιήσουν τις βασικές ανάγκες όλων των ανθρωπίνων όντων σ' αυτό τον πλανήτη, χωρίς να μπει σε μοιραίο κίνδυνο το περιβάλλον, θα απαντούσαμε ότι σήμερα το 50 τοις εκατό της παγκόσμιας παραγωγικής ικανότητας είτε δεν χρησιμοποιείται, είτε χρησιμοποιείται για την παραγωγή όπλων και άλλους σπάταλους ή καταστρεπτικούς σκοπούς. Αυτό το τεράστιο απόθεμα, αν στραφεί σε ωφέλιμους σκοπούς, θα είναι περισσότερο από αρκετό για να έχουν όλοι οι άνθρωποι να φάνε, να ντυθούν, να σπουδάσουν, να θεραπεύονται από τις ασθένειες μέσα στα παρόντα όρια της ιατρικής επιστήμης, και να έχουν μια στοιχειωδώς αξιοπρεπή κατοικία. Είναι σίγουρο ότι η οικονομική ανάπτυξη θα πρέπει να συνεχιστεί για λίγο καιρό ώστε να εξασφαλίσει την αφθονία όλων των αγαθών και των υπηρεσιών που έχουν γίνει πολιτιστικές-ιστορικές αναγκαιότητες. Μα όχι για πάντα.[438] Και ήδη σήμερα υπάρχει μια υλική βάση για σημαντικές κινήσεις προς την αφθονία, την αυτοδιαχείριση και την απονέκρωση της κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας μεταξύ αφεντικών και υποκείμενων σε αφεντικά.

Θα μπορούσε ίσως, τέλος, κανείς να μας αντιπροβάλει ότι το όλο βιομηχανικό σύστημα όπως υφίσταται σήμερα παρουσιάζει μια θανατερή απειλή για το περιβάλλον και ότι αυτό θα γινόταν αφόρητο αν έπρεπε να αναπτυχθεί ακόμα περαιτέρω η βιομηχανία. Το επιχείρημα αυτό είναι τουλάχιστον αμφισβητήσιμο. Γιατί, αν και ο οικολογικός κίνδυνος αυξάνεται σταθερά, δεν πέρασε ακόμα το σημείο απ' όπου δεν υπάρχει επιστροφή. Και το είδος της επαναδιάταξης των πόρων που έχουμε κατά νου, θα είχε σαν μια από τις πρώτες της προτεραιότητες την προστασία του περιβάλλοντος. Η αφθονία,

[437] Θα έπρεπε να επισημανθεί ότι ο van Parijs εγκαθιδρύει, όπως κι εμείς, μια βασική, αιτιατή γραμμή μεταξύ ικανοποίησης αναγκών και μείωσης του καταναγκασμού στην εργασία. Η απονέκρωση της γραφειοκρατίας συνεπώς, γίνεται δυνατή κάτω από την αυξανόμενη αφθονία.

[438] Στο *Marxist Economic Theory* (κεφάλαιο 15), σημειώναμε ότι η οικονομική ανάπτυξη δεν είναι από μόνη της στόχος της ανθρώπινης προσπάθειας, και ότι μια μέρα θα πρέπει να σταματήσει. Αλλά δε λάβαμε υπόψη πως οι οικολογικοί παράγοντες θα το κάνουν τελικά απαραίτητο.

όπως την προσδιορίσαμε, είναι συνεπώς ακόμα σε σημείο που να τη φτάνει η ανθρωπότητα.[439]

5. Οι θεσμικές συνθήκες για την αφθονία

Τα διαφορετικά οικονομικά συστήματα, ομάδες σχέσεων παραγωγής, και οικονομικές πολιτικές, όλα στο τέλος σημαίνουν διαφορετικές μορφές κατανομής πόρων. Οι μαρξιστές δεν πραγμοποιούν τις σχέσεις παραγωγής. Δε συναντάς στο δρόμο τον κ. Σχεδιασμό ή την κυρία Αγορά όπως ακριβώς δε συναντάς και τον κ. Κεφάλαιο ή την κυρία Γη. Οι σχέσεις παραγωγής είναι πάντα *κοινωνικές σχέσεις* παραγωγής ανάμεσα σε δεδομένες ομάδες ανθρωπίνων όντων. Το πραγματικό πρόβλημα για την κοινωνική επιστήμη -που, από μαρξιστική σκοπιά, δεν είναι ποτέ "καθαρά" οικονομική ή πολιτική επιστήμη- είναι να ανακαλυφθεί ποιά κοινωνική ομάδα επιβάλλει μια δοσμένη μορφή κατανομής πόρων, για ποιο λόγο, για ποιού το συμφέρον, και με ποιες συνέπειες για κείνους που θα υποστούν τις συγκεκριμένες προτεραιότητες και δυναμικές.

Όσο τη μέριμνα για τα "γενικά ζητήματα της κοινωνίας" την έχει μια ιδιαίτερη ομάδα ανθρώπων, οι γραφειοκρατικοί μηχανισμοί, η κρατική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και το δικαίωμα λήψης αποφάσεων για την κατανομή του πλεονάσματος σχεδόν αυτόματα απαιτεί μεγάλο βαθμό γραφειοκρατικού ελέγχου στο σύνολο της οικονομίας. Φυσικά, ο βαθμός και η βλάβη που προέρχεται απ' αυτό τον έλεγχο, μπορεί να ποικίλει πολύ, όπως και οι μορφές του υβριδικού του συνδυασμού με τη μικρή εμπορευματική παραγωγή και τον

[439] Όλο και περισσότερα γράφονται για τα ενδοσυσχετιζόμενα ζητήματα της ελεγχόμενης/ανεξέλεγκτης οικονομικής ανάπτυξης, της ικανοποίησης των αναγκών στο λεγόμενο Βόρειο Ημισφαίριο και τον Τρίτο Κόσμο, των απειλών για το περιβάλλον και την ανθρώπινη επιβίωση, την απαραίτητη προσαρμογή των κοινωνικοοικονομικών δομών σ' αυτές τις ανάγκες και το θέμα της επανατοποθέτησης της οικονομικής επιστήμης (συμπεριλαμβανόμενης της μαρξιστικής οικονομικής θεωρίας) στο φως της σημερινής μας οικολογικής κατανόησης. Εδώ θα αναφέρουμε μόνο μια εξέχουσα πρόσφατη συνεισφορά στη συζήτηση: Keekok Lee, *Social Philosophy and Ecological Scarcity*, Λονδίνο 1989. Θα ασχοληθούμε πιο εκτεταμένα με όλα αυτά τα αντικείμενα στο ερχόμενο βιβλίο μας, *Restating Marx's Case at the End of the Twentieth Century.*

ανερχόμενο καπιταλισμό. Με τον ίδιο τρόπο, στον καπιταλισμό, ο δεσποτισμός της αγοράς μπορεί να φθάσει σε παροξυσμό από την εξουσία των μεγάλων μονοπωλίων, ή μπορεί να καταπραϋνθεί από την κοινωνική νομοθεσία και άλλες κατακτήσεις του εργατικού κινήματος.

Όποιες όμως και να είναι οι ενδιάμεσες μορφές, ο δεσποτισμός του κράτους και ο δεσποτισμός του κεφαλαίου (του χρηματικού πλούτου) αντιπροσωπεύουν δυο διαφορετικές μορφές κατανομής υλικών και ανθρώπινων πόρων, ή δύο διαφορετικές μορφές επιλογής των προτεραιοτήτων.

Θα μπορούσαμε να επιμείνουμε ότι κράτος και κεφάλαιο είναι οι δύο πρωταρχικές πηγές δεσποτισμού -δηλαδή ριζικών περιορισμών της ελευθερίας επιλογής για τη μάζα των παραγωγών/καταναλωτών/πολιτών. Η εναλλακτική λύση δεν είναι ούτε ο σχεδιασμός ούτε η αγορά. Όπως ισχυριστήκαμε στο Κεφάλαιο 1, απλώς δεν είναι αλήθεια ότι ο κεντρικός σχεδιασμός συνεπάγεται αυτόματα τη ανάπτυξη μεγάλης κλίμακας γραφειοκρατιών.[440] Όσοι θέλουν να υποστηρίξουν κάτι τέτοιο δείχνοντας τη Σοβιετική Ένωση, κάνουν σα να μην βλέπουν το γεγονός ότι η εγκαθίδρυση της γραφειοκρατικής δικτατορίας *προηγήθηκε* των ιδιαίτερα γραφειοκρατικοποιημένων μορφών σχεδιασμού και της γενικής υπερτροφίας του κράτους.

Παρομοίως, μπορούμε να πούμε ότι τα τεράστια εργοστάσια ή συστήματα μεταφορικών μέσων, κέντρα εμπορίου ή τηλεπικοινωνιών, για να μη μιλήσουμε για τα μεγάλα σχολεία και νοσοκομεία, δεν οδηγούν "αυτόματα" στην εμφάνιση μεγάλης κλίμακας γραφειοκρατιών. Όπως ούτε και σχετικά σημαντικές περιοχές με οικονομία της αγοράς στις μετακαπιταλιστικές κοινωνίες οδηγεί αυτόματα στην ανάπτυξη καπιταλισμού. Γιατί όλες αυτές οι εξελίξεις, για να παράγουν νέες ποιότητες, (γραφειοκρατικοποίηση, παλινόρθωση του καπιταλισμού κλπ.), οι υλικοί παράγοντες, όπως το μέγεθος των θεσμών, η φύση της τεχνολογίας ή ακόμα και η ύπαρξη χρημάτων, είναι ανεπαρκείς. Το κοινωνικό πλαίσιο, ο συσχετισμός δύναμης, το αποτέλεσμα της πάλης μεταξύ των κύριων κοινωνικών ομάδων, τάξεων και υποομάδων, είναι αποφασιστικά.

---

[440] Δες, μεταξύ των σύγχρονων συγγραφέων, το έργο του Gérard Roland, *Economie politique du système sovietique*, Παρίσι 1989. Το επιχείρημα είναι πάνω από εκατό χρόνων.

Ο ίδιος ο Max Weber παρατηρεί ότι, πριν από την εμφάνιση των αστικών γραφειοκρατιών, επικρατούσαν πατρογονικές γραφειοκρατίες υπό το καθεστώς που μπορούμε να ονομάσουμε ημιφεουδαρχική, απολυταρχική κρατική εξουσία. Η πατρογονική γραφειοκρατία χαρακτηριζόταν από την πώληση κρίσιμων κρατικών λειτουργιών, συμπεριλαμβανόμενης της συλλογής φόρων, στον πλειοδότη. Ήταν μια από τις κύριες πηγές της ευρείας διαφθοράς και της μόνιμης ταμειακής κρίσης, που αντικατόπτριζε μια συγκεκριμένη σχέση δυνάμεων μεταξύ γαιοκτημόνων, αυλικών ευγενών, υπερπλούσιων εμπόρων/κερδοσκόπων, και των υπόλοιπων από την ανερχόμενη αστική τάξη. Πριν αναλάβουν οι σύγχρονες γραφειοκρατίες, αυτή η σχέση των δυνάμεων έπρεπε να τροποποιηθεί, όπως έγινε στη Μ. Βρετανία μετά την "Ένδοξη Επανάσταση" και στη Γαλλία σαν αποτέλεσμα της επανάστασης του 1789.

Είδαμε ότι υπάρχουν συγκεκριμένα θεσμικά πλαίσια τα οποία εγγυώνται και συνδράμουν την εξουσία της προνομιούχας γραφειοκρατίας στις μετακαπιταλιστικές κοινωνίες. Το ερώτημα που πρέπει να τεθεί είναι: ποιές είναι οι θεσμικές προϋποθέσεις για μια βαθμιαία ανάδυση της αφθονίας και κατά συνέπεια για την απονέκρωση της γραφειοκρατίας και του κράτους; Η απάντησή μας είναι: οι διαδικασίες κατανομής πόρων που εμπλέκουν ελεύθερες, συνειδητές και εκ των προτέρων επιλογές εκ μέρους των παραγωγών/καταναλωτών/πολιτών. Πρέπει ο λαός να διαθέτει την *εξουσία* να παίρνει αυτές τις αποφάσεις, και πρέπει να εγκαθιδρυθεί ένα πλαίσιο αρθρωμένων θεσμών για να τους δώσει τη δυνατότητα να το κάνουν.

Αυτοί οι θεσμοί δεν μπορούν να καλύψουν κάθε μία απόφαση για τη διανομή, τουλάχιστον όχι στη διάρκεια μιας μακράς μεταβατικής περιόδου. Κάποιες θα πρέπει να αφεθούν στην αγορά. Κάποιες, αν και ελάχιστες, θα παραμείνουν ίσως "τεχνοκρατικές". Αλλά πριν η αγορά ορίσει την ακριβή τιμή πώλησης και αγοράς, ας πούμε της πατάτας, τόσο χοντρικά όσο και λιανικά, ο λαός πρέπει να έχει το δικαίωμα να αποφασίσει ποιά τρόφιμα θα διανέμονται δωρεάν και αν οι πατάτες θα συμπεριληφθούν σ' αυτά. Παρομοίως, πριν οι επιστήμονες και οι τεχνοκράτες αποφασίσουν πώς θα έπρεπε να κατασκευάζονται ή να διατηρούνται σε μέγιστο επίπεδο ασφαλείας οι σταθμοί

ηλεκτρικής ενέργειας οι σταθμοί πυρηνικής ενέργειας, οι άνθρωποι πρέπει να έχουν το δικαίωμα ν' αποφασίζουν δημοκρατικά αν θα έπρεπε κατ' αρχήν να κατασκευαστούν ή να συνεχίσουν να διατηρούνται.

Ας αρχίσουμε από ό,τι υπάρχει ήδη σε όλα τα κράτη με ποικίλες μορφές αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Η κυβέρνηση, ή μάλλον τα κορυφαία στρώματα της αστικής κρατικής γραφειοκρατίας, παρουσιάζουν ετήσιες προτάσεις για τον καταμερισμό του εθνικού εισοδήματος π.χ. κατά 5% σε θεσμούς εθνικής άμυνας και ασφάλειας, 8% για εκπαιδευτικούς, ερευνητικούς και "πολιτιστικούς" σκοπούς, και 7% για την υγεία. Αυτές οι τρεις προτεραιότητες, φθάνουν ήδη το 20% των διαθέσιμων πόρων. Η κατανομή τους αποφασίζεται εκ των προτέρων, ένα (ή, στην πράξη, πολλά) χρόνια πριν. Οι προτάσεις είναι ανοιχτές για συζήτηση και αναθεώρηση στο κοινοβούλιο και μέσω της πίεσης της κοινής γνώμης. Οι μεγάλες κοινοβουλευτικές μειοψηφίες όπως το βρετανικό Εργατικό Κόμμα με κυβέρνηση Θάτσερ, ή εξωκοινοβουλευτικές δυνάμεις όπως τα ισπανικά εργατικά συνδικάτα με κυβέρνηση "σοσιαλισμού λιτότητας" του Φελίπε Γκονζάλες, μπορούν να παρουσιάσουν εναλλακτικές λύσεις και ακόμα και να αναγκάσουν την κυβέρνηση να τροποποιήσει τις προτάσεις της. Αλλά μια προσεκτική ανάγνωση εκείνου που πραγματικά συμβαίνει στις κύριες καπιταλιστικές χώρες του κόσμου θα δείξει ότι οι σχεδιασμένες δαπάνες δεν τροποποιούνται βασικά.

Ένα σύστημα δημοκρατικά συγκεντροποιημένου σχεδιασμού (αρθρωμένης αυτοδιαχείρισης) θα μπορούσε να επεκτείνει αυτό το 20% σε 50, 60 ή 75% των διαθέσιμων πόρων, μόλις το επιτρέψει το επίπεδο του υλικού πλούτου. Επιπλέον από τις εκ των προτέρων αποφάσεις για την "εθνική άμυνα" (αν υπάρχουν αυτές ακόμα), την εκπαίδευση και την υγεία, θα μπορούσαν να υπάρχουν εκ των προτέρων προβλέψεις για την τροφή, τη βασική ένδυση, τις δημόσιες μεταφορές, τη στέγαση και τις οικιακές ανέσεις (θέρμανση, αέριο, ηλεκτρισμό, νερό, βασικές παροχές, ίσως ραδιόφωνο και τηλεόραση). Ο λόγος για να τεθούν αυτές οι προτεραιότητες θα ήταν ακριβώς ο ίδιος με το λόγο που, σ' ένα αστικό κράτος, ο στρατός, η αστυνομία και η δικαιοσύνη απολαμβάνουν ιδιαίτερη προσοχή. Είναι βασικοί εγγυητές της κοινωνικής τάξης πραγμάτων.

Από τη στιγμή που η πλειοψηφία του λαού αναλαμβάνει ελεύθερα να οικοδομήσει μια *σοσιαλιστική* κοινωνική τάξη πραγμάτων -και όσο δεν το επιλέγει, το σχέδιο παραμένει απλά ένας πολιτικός στόχος, όχι μια πραγματοποιούμενη ιστορική διαδικασία- η ικανοποίηση των βασικών κοινωνικών αναγκών ("αφθονία") θα εξασφαλίζεται βαθμιαία για όλους. Η κοινωνία έχει την κυρίαρχη εξουσία ν' αποφασίζει ότι η οικονομία θα λειτουργήσει με τρόπο που να το κάνει δυνατό. Και αυτό δημιουργεί το μέτρο με το οποίο μπορεί να μετρηθεί η πρόοδος προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Όσο προχωρούμε από την αστική προς τη σοσιαλιστική δημοκρατία, η εκ των προτέρων κατανομή των οικονομικών πόρων προχωρεί από το 20% στο 50-60-75%. Αλλά αυτό επιτυγχάνεται με μέσα δημοκρατικά· μέσα, που στην πραγματικότητα κάνουν την κοινωνία και ειδικά την οικονομία, ποιοτικά πιο δημοκρατική απ' ό,τι θα μπορούσε ποτέ να είναι στον καπιταλισμό. Οι ψηφοφόροι, και όχι το κοινοβούλιο, θα είχαν να επιλέξουν ανάμεσα σε διάφορα μεγάλης κλίμακας σχέδια με εσωτερική το καθένα συνοχή για το πού να αφιερωθούν οι πόροι ("κεντρικά σχέδια"). Οι αποφάσεις θα γίνονταν διάφανες -δηλαδή, οι αριθμοί και οι στατιστικές θα μεταφράζονταν σε τί συγκεκριμένα και πρακτικά σημαίνουν για τη μάζα των πολιτών. Μετά από ευρείες, πλουραλιστικές συζητήσεις, η μάζα του λαού θα καθόριζε τότε τις προτεραιότητες στη βάση της καθολικής ψηφοφορίας.

Η ποιοτική βελτίωση στη δημοκρατική λήψη αποφάσεων απαιτεί, όπως ήδη επισημάναμε, μια μείζονα διαδικασία αποκέντρωσης. Μόνο το γενικό πλαίσιο (βασικές αναλογίες της κατανομής των εθνικών πόρων) θα αποφασίζεται εθνικά, και κάποτε διεθνώς. Όλες οι άλλες αποφάσεις θα ήταν αντικείμενο διαπραγμάτευσης σε επαρχιακά, τοπικά, κλαδικά ή συνοικιακά όργανα, καθένα δημοκρατικά εκλεγμένο μετά από ελεύθερη συζήτηση. Δυο κανόνες θα πρέπει να εφαρμοστούν κατ' αρχήν εδώ. Οι αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται στο επίπεδο στο οποίο μπορούν ευκολότερα να εφαρμοστούν. Και πρέπει να λαμβάνονται στο επίπεδο όπου το μεγαλύτερο ποσοστό των ανθρώπων που επηρεάζονται πραγματικά απ' αυτές μπορεί να λάβει μέρος στη λήψη αποφάσεων. Προφανώς δεν μπορεί να αποφασιστεί αποτελεσματικά σε επίπεδο χωριού πώς θα

εμποδιστεί και θα αντιστραφεί η μόλυνση των μεγαλύτερων ποταμών του κόσμου, αλλά ούτε και μια επαρχία με δεκαπέντε εκατομμύρια κατοίκους μπορεί να χαράξει όρια για κάθε πεζό που περπατάει στην περιοχή της. Ωστόσο, όλα τα εκλεγμένα όργανα λήψης αποφάσεων θα λειτουργούν μέσα στις κατευθυντήριες γραμμές που θα έχει καθορίσει η καθολική ψήφος για τις γενικές προτεραιότητες.

Ένα τέτοιο θεσμικό πλαίσιο περιλαμβάνει πολύ μικρότερο βαθμό μεταβίβασης εξουσιών από εκείνο που υποστηρίζει είτε ο γραφειοκρατικός κρατικός δεσποτισμός είτε ο δεσποτισμός του κεφαλαίου -στον τελευταίο, η μάζα των παραγωγών "εκχωρεί" το δικαίωμα λήψης αποφάσεων σε μια χούφτα μεγάλων καπιταλιστών και στελεχών, χωρίς να ερωτηθεί αν θέλει να το κάνει ή όχι. Περιλαμβάνει επίσης μια ποιοτικά υψηλότερη ένταξη της οικολογικής, φεμινιστικής και εθνικής μέριμνας, που δεν είναι με κανένα τρόπο το ελάχιστο των προσόντων του.[441]

Εν πάσει περιπτώσει, το κοινωνικό προϊόν δημιουργείται στο χώρο δουλειάς. Ύστερα, συγκεντροποιείται με το να μεταβιβαστεί σε άλλα μέρη. Η θεσμική εγγύηση για μια σταδιακή παρακμή της γραφειοκρατίας, ωστόσο, αφορά το βαθμό εξουσίας που έχουν άμεσα οι παραγωγοί να ελέγχουν ένα μέρος του προϊόντος τους. Και πάλι αυτό πρέπει να συμπεριλάβει ένα στοιχείο αντιπροσώπευσης, αφού ορισμένα τμήματα της τρέχουσας παραγωγής πρέπει να συγκεντροποιούνται, κάτω από κάθε κοινωνικό σύστημα -τουλάχιστον με τα σημερινά ή τα νυν προβλέψιμα επίπεδα τεχνολογίας.[442] Αλλά όταν οι εργάτες με τα μπλε και τα λευκά κολάρα έχουν μεγάλη εξουσία λήψης αποφάσεων στη δουλειά τους -πιθανά συμπεριλαμβανόμενου και του δικαιώματος να διαθέσουν μέρος της τρέχουσας παραγωγής τους για δική τους κατανάλωση ή

[441] Δες, για παράδειγμα, την έξοχη σπουδή του Andy Pollack, "Socialist Planning and the National Question", χειρόγραφο που δεν έχει ακόμα εκδοθεί.

[442] Αυτό το σημείο αγνοείται στην κλασική αναρχική υπόθεση του Makhaisky κατά του σοσιαλιστικού σχεδιασμού, αλλά μόνο με αντίτιμο την αποκατάσταση της οικονομίας της αγοράς στην παράδοση του Proudhon. Πέρα από τις αλλοτριωτικές συνθήκες για τους παραγωγούς, αυτό θα ήταν άδικο για τους λιγότερο προστατευμένους τομείς της κοινωνίας, αφού οι ηλικιωμένοι ή μόνιμα ανάπηροι καθώς και τα παιδιά του σχολείου και όλοι οι πλήρους ωραρίου φοιτητές, δε θα είχαν το δικαίωμα να παρέμβουν στις αποφάσεις για τις κατανομές. J.W.Makhaisky, *Le socialisme des intellectuels*, Παρίσι 1979. Δες ακόμα, το *The Political Forms of Modern Society: Bureaucracy, Democracy, Totalitarianism*, Cambridge 1986, του Claude Lefort.

για άμεση ανταλλαγή[443]- ο πραγματικός τους έλεγχος πάνω στο κοινωνικό προϊόν αυξάνεται ουσιαστικά, σε σύγκριση μ' εκείνο που υπάρχει κάτω από το δεσποτισμό του κεφαλαίου ή το γραφειοκρατικό δεσποτισμό.

Η ιδέα ότι ο "μαρξιανός σοσιαλισμός" συνεπάγεται πλήρη κοινωνικοποίηση και συνεπώς σχεδιασμό της όλης τρέχουσας παραγωγής, ή τουλάχιστον όλο και μεγαλύτερου μέρους της, είναι ουσιαστικά σταλινικής προέλευσης και έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τα γραπτά των Μαρξ και Ένγκελς. Σοσιαλισμός γι' αυτούς σήμαινε μια κοινωνικοποίηση (κοινωνική ιδιοποίηση) ενός μεγάλου μέρους του *κοινωνικού υπερπροϊόντος*, για λόγους τόσο κοινωνικής δικαιοσύνης όσο και οικονομικής αποτελεσματικότητας, όπως εξηγείται στην *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*. Δεν συμπεριελάμβανε καθόλου την αλλοτρίωση του παραγωγού από το δικαίωμα να διαθέσει το κοινωνικό του προϊόν όπως του φαίνεται καλό -πράγματι, αυτό θα ερχόταν σε αντίθεση με τον ίδιο τον ορισμό του σοσιαλισμού σαν καθεστώτος *ελεύθερα συνεταιρισμένων* παραγωγών.

Επιπλέον, τα ενδιάμεσα όργανα που ελέγχουν το κοινωνικό προϊόν/υπερπροϊόν, θα εκλέγονται επίσης δημοκρατικά σε πλουραλιστική βάση, με αντιπροσώπους υποκείμενους σε ανάκληση από το εκλεκτορικό τους σώμα. Θα δίνεται ευρύτατη δημοσιότητα στις διαδικασίες τέτοιων οργάνων.

Ένα σύστημα του είδους που διαγράψαμε, θα σήμαινε μείζονα πρόοδο στις οικονομικές προϋποθέσεις για την απονέκρωση της γραφειοκρατίας. Για να μπορέσουν τόσο πολλοί άνθρωποι να εμπλακούν σε γενικές συνελεύσεις, σε συμβούλια εργατών, γυναικών, καταναλωτών, κατοίκων και πολιτών, καθώς και σε τοπικά, επαρχιακά, εθνικά και κλαδικά συνέδρια τέτοιων συμβουλίων, απόλυτη προϋπόθεση είναι η ριζική μείωση της εργάσιμης εβδομάδας. Είναι επίσης ουσιαστικό να είναι οι άνθρωποι ελεύθεροι από τη διαρκή ανησυχία για τις υλικές ανάγκες τις δικές τους και των παιδιών τους.

---

[443] Μείζων διάλογος λαμβάνει χώρα για το ζήτημα αυτό στην ΕΣΣΔ, όπως αναφέρεται στα Νέα της Μόσχας και αλλού. Επίσης παίζει ρόλο κλειδί στις τρέχουσες συζητήσεις μέσα στη σοβιετική εργατική τάξη -για παράδειγμα, στους απεργούς μεταλλωρύχους το 1989 και 1990- για τους συγκεκριμένους τρόπους και μέσα μετατροπής της κρατικής (δεσποτικής) περιουσίας σε πραγματικά κοινωνική, εργατική περιουσία.

Έχει προβληθεί η αντίρρηση ότι σχεδιάζουμε το μαρασμό της γραφειοκρατίας μετατρέποντας κάθε άνθρωπο σε γραφειοκράτη.[444] Μα η γραφειοκρατία είναι συνώνυμη όχι της οργάνωσης, συγκέντρωσης και άσκησης εξουσίας γενικά, αλλά του *σφετερισμού τους από ειδικά (και εξειδικευμένα) όργανα ανθρώπων που έχουν διαχωριστεί από τη μάζα της κοινωνίας και πληρώνονται επαγγελματικά για να επιτελέσουν τις λειτουργίες τους.* Όταν οι απλοί άνθρωποι αναλαμβάνουν σιγά-σιγά αυτές τις λειτουργίες δε γίνονται "γραφειοκράτες". Οργανώνουν και διοικούν οι ίδιοι και για λογαριασμό τους -και αυτό εννοούμε όταν λέμε πως απονεκρώνεται η γραφειοκρατία.

6. Είναι η "ελεύθερη επιχείρηση" αποτελεσματικό αντίδοτο στον γραφειοκρατικό δεσποτισμό;

Στο βιβλίο του *Γραφειοκρατία* που εκδόθηκε το 1944, ο Ludwig von Mises, πρύτανης της αυστριακής νεοκλασικής ή οριακής σχολής οικονομολόγων, έθεσε το κλασικό και κλασικά απλοποιημένο ζήτημα υπέρ της ελεύθερης καπιταλιστικής επιχείρησης. Υπάρχουν δυο μέθοδοι για τη διαχείριση των πραγμάτων μέσα στο πλαίσιο της ανθρώπινης κοινωνίας, ισχυρίζεται· η μια είναι η "γραφειοκρατική διαχείριση", η άλλη είναι η "διαχείριση κέρδους". Η γραφειοκρατική διαχείριση είναι από τη φύση της δεσποτική και ολοκληρωτική. Ακόμα και κάτω από συνθήκες πολιτικής δημοκρατίας, η κρατική παρέμβαση στην ελεύθερη επιχείρηση -δηλαδή το κράτος πρόνοιας- υποσκάπτει το κίνητρο του κέρδους και συνεπώς ανοίγει το δρόμο για το δεσποτισμό.[445] Μόνο η ελεύθερη επιχείρηση, μια γενικευμένη οικονομία της αγοράς, εγγυάται την ελευθερία.

Αφού ξέσπασε η κρίση του συστήματος στην ΕΣΣΔ και τα σταλινικά καθεστώτα στην Ανατολική Ευρώπη κατέρρευσαν, η θεματολογία αυτή επανήλθε από μια χορεία ιδεολόγων στην Δύση και τη μεγάλη πλειοψηφία των ομολόγων τους στην

[444] Δες τα έργα των Makhaisky και Lefort που αναφέρονται στη σημείωση 442.

[445] L.von Mises, *Bureaucracy*, Πρώτη έκδοση, 1944, Yale University Press, και δεύτερη έκδοση, Arlington House, 1969, κεφάλαιο πρώτο. (Η σελιδοποίηση είναι ολόιδια και στις δύο εκδόσεις). Δες ακόμα το περίφημο βιβλίο του F.A. von Hayek, *The Road to Serfdom*, Λονδίνο 1944.

Ανατολή. Όπως το εξήγησε εν συντομία ο Άλεκ Νόβε, είτε γραφειοκρατικός (κρατικός) δεσποτισμός είτε ελεύθερη αγορά[446], *tertium non datur*.[447]

Ωστόσο, υπάρχουν πολλές αδυναμίες στην επιχειρηματολογία του von Mises και των συνεχιστών του, τις βασικότερες από τις οποίες θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε εδώ. Ο von Mises σωστά συσχετίζει τη φύση των οικονομικών συστημάτων με τη μορφή της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής.[448] Ουσιαστικά, σύμφωνα με το δικό του σχήμα, μόνο δύο τέτοιες μορφές είναι δυνατές: είτε ιδιωτική ιδιοκτησία είτε κρατική ιδιοκτησία. Αλλά αυτό δεν είναι ούτε λογικά ούτε ιστορικά βάσιμη θέση. Στην πραγματικότητα, υπάρχουν τέσσερις τουλάχιστον διαφορετικές μορφές:

1. η ιδιωτική ιδιοκτησία από άμεσους παραγωγούς (εκείνο που ονομάζουν οι μαρξιστές μικρή εμπορευματική παραγωγή)·

2. η ιδιωτική ιδιοκτησία από καπιταλιστές που, με αντάλλαγμα ένα μισθό, προσλαμβάνουν άλλους για να χρησιμοποιήσουν τα μέσα παραγωγής και ιδιοποιούνται όλα τα παραγόμενα έτσι αγαθά·

3. η κρατική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, χωρίς ελεύθερη πρόσβαση της μάζας των παραγωγών σ' αυτά (αυτό που είναι σήμερα γνωστό στην ΕΣΣΔ σαν "διοικητική οικονομία")·

4. η κοινωνική (συλλογική) ιδιοκτησία στην οποία οι άμεσοι παραγωγοί έχουν ευρεία πρόσβαση στα μέσα παραγωγής και στα καταναλωτικά αγαθά και τις υπηρεσίες (αυτό που ονομάσαμε δημοκρατικά διαρθρωμένη αυτοδιαχείριση, ένα καθεστώς ελεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγών).

Λίγη σκέψη, μαζί με στοιχειώδη γνώση της οικονομικής ιστορίας της Ευρώπης μεταξύ δέκατου πέμπτου και εικοστού αιώνα, είναι αρκετά για να καταλάβουμε ότι οι διαφορές ανάμεσα στην πρώτη και τη δεύτερη απ' αυτές τις μορφές είναι πολύ μεγαλύτερη απ' ό,τι μεταξύ πρώτης και τέταρτης. Και η μελέτη της πολιτικής ιστορίας θα καταδείξει ότι το δεύτερο

---

[446] Δες τη συζήτηση των Nove/Mandel στην *New Left Review*, No.159, 161 και 169.
[447] Σ.τ.Μ.: Λατινικά: αποκλεισμός του τρίτου.
[448] Von Mises, σελ.10,20.

σύστημα, που υμνείται από τον von Mises, είναι απολύτως συμβατό σε μεγάλες περιόδους με την έλλειψη πολιτικής ελευθερίας και πολιτικών δικαιωμάτων για τη μάζα του λαού, ή ακόμα και με αιματηρή τυραννία. Τέτοιες ακραίες μορφές καταστολής σπάνια βρίσκονται στο πρώτο σύστημα. Είναι δε αδιανόητες στο τέταρτο.

Μια σύντομη παράγραφος από το βιβλίο του von Mises μας βοηθά να δούμε από κοντά το κρίσιμο ελάττωμα αυτού του επιχειρήματος:

> Το ίδιο το γεγονός ότι η εργασία στον καπιταλισμό, είναι εμπόρευμα και αγοράζεται και πουλιέται σαν εμπόρευμα, απελευθερώνει το μισθωτό από κάθε προσωπική εξάρτηση. Όπως οι καπιταλιστές, οι επιχειρηματίες και οι γεωργοί, έτσι και ο μισθωτός εξαρτάται από την αυθαιρεσία των καταναλωτών. Αλλά οι επιλογές των καταναλωτών δεν αφορούν τα πρόσωπα που ασχολούνται με την παραγωγή· αφορούν πράγματα και όχι άτομα. Ο εργοδότης δεν είναι σε θέση να ενδώσει σε ευνοιοκρατία ή σε προκαταλήψεις απέναντι στο προσωπικό...
>
> Είναι αυτό το γεγονός, και όχι τα συντάγματα και οι χάρτες των δικαιωμάτων, που κάνει τους λήπτες των μισθών και των ημερομισθίων, μέσα σ' ένα ανεμπόδιστο καπιταλιστικό σύστημα, ελεύθερους ανθρώπους. Είναι κυρίαρχοι στην ικανότητά τους ως καταναλωτές και, σαν παραγωγοί, είναι, όπως όλοι οι άλλοι πολίτες, άνευ όρων υποκείμενοι στους νόμους της αγοράς. Πουλώντας ένα συντελεστή παραγωγής, δηλαδή τον κόπο και το μόχθο τους, στην αγορά, σε τιμή αγοράς, σε οποιονδήποτε είναι έτοιμος να τον αγοράσει, δεν διακινδυνεύουν τη θέση τους. Δεν οφείλουν ευχαριστίες ή υποταγή στον εργοδότη τους, του οφείλουν μια ορισμένη ποσότητα εργασίας ορισμένης ποιότητας.[449]

Σχεδόν κάθε φράση εδώ είναι λαθεμένη -δηλαδή, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματική κατάσταση των μισθωτών στην καπιταλιστική κοινωνία, ούτε στις πραγματικές δυναμικές (νόμους κίνησης) του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος.

Είναι οι μισθωτοί "κυρίαρχοι στην ικανότητά τους ως καταναλωτές"; Μόνο αν η "κυριαρχία" αναχθεί απλώς στην ικανότητα να μοιράσουν το μεροκάματό τους όπως μπορούν καλύτερα απέναντι σε ένα δεδομένο φάσμα καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών. Αλλά, στο κάτω κάτω, αυτό δεν

[449] ο.π., σελ. 38-39.

συμβαίνει και στη δεσποτική κρατική οικονομία της ΕΣΣΔ; Σίγουρα ο όρος "κυριαρχία" υπονοεί και μια ικανότητα ικανοποίησης αναγκών, ειδικά εκείνων που θεωρούνται ζωτικές. Οι δύο τελευταίοι αιώνες δείχνουν με κρυστάλλινη καθαρότητα ότι σε μια γενικευμένη οικονομία της αγοράς, η "κυριαρχία του καταναλωτή" μπορεί να περιοριστεί με δύο βασικούς τρόπους: από τη μεριά της προσφοράς, με μια ανεπαρκή διαθεσιμότητα αγαθών και υπηρεσιών· από την μεριά της "ενεργούς ζήτησης", με την έλλειψη αγοραστικής δύναμης που να δίνει πρόσβαση στα διαθέσιμα αγαθά και υπηρεσίες.

Ας σημειώσουμε παραπέρα ότι υπάρχει κι ένας τρίτος περιορισμός της κυριαρχίας του καταναλωτή στον πραγματικά υπαρκτό καπιταλισμό: είναι η ικανότητα των μεγάλων μονοπωλίων -ειδικά στον τομέα λιανικής που κυριαρχείται από αλυσίδες σούπερ μάρκετ- να κατευθύνουν τις επιλογές των καταναλωτών. Όπως έδειξαν αρκετοί αμερικανοί κοινωνιολόγοι, ούτε κατά διάνοια μαρξιστές, ο μέσος αγοραστής ήδη επιδεικνύει όλο και μεγαλύτερα προβλήματα άγχους και κορεσμού όταν αντιμετωπίζει την ατέλειωτη ποικιλία προϊόντων που συνεχώς φυτρώνουν σαν μανιτάρια. Συχνά ο αγοραστής δε συνειδητοποιεί τι συμβαίνει:

> Μπαίνεις σ' ένα σούπερ μάρκετ και το ρίσκο δικό σου. Ο διευθυντής του καταστήματος ξέρει καλύτερα από σένα πώς θα φερθείς -προς τα πού θα κινηθείς, πού θα κοιτάξεις. Και εκμεταλλεύεται τη γνώση του με τρόπο που αδίστακτα εγγυάται να ανοίξει τρύπες στον τραπεζικό σου λογαριασμό. Ακόμα και οι μεγαλοβιομήχανοι τροφίμων, που πρέπει να πληρώσουν το προνόμιο να προβάλλονται τα προϊόντα τους, είναι αδύναμα πιόνια και χειραγωγούνται οι ίδιοι από τις υπερδυνάμεις των καταστημάτων, τόσο ανελέητα όσο και οι πελάτες τους.[450]

Μάλλον ασύνετα ο von Mises συνόψισε την κλασική υποστήριξη της οικονομίας της αγοράς με τη φόρμουλα: "Το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής είναι μια οικονομική δημοκρατία στην οποία κάθε δραχμή δίνει δικαίωμα ψήφου".[451] Κάθε δραχμή! Το πρόβλημα είναι ότι, ενώ κάθε ψηφοφόρος έχει

[450] *Sunday Times*, 4 Νοέμβρη 1990. Σύμφωνα με μια έρευνα της *Harvard Business Review* (αναφέρεται στον Gorz, σελ.172), το 85% των κορυφαίων μάνατζερς αναγνώριζαν ότι οι διαφημιστικές εκστρατείες συχνά οδηγούν στην πώληση προϊόντων άχρηστων στους αγοραστές, και που (σύμφωνα με το 51% των απαντήσεων) οι καταναλωτές δεν θέλουν πραγματικά να τα αγοράσουν.

[451] *Bureaucracy*, σελ. 21.

μια μόνο ψήφο στις δημοκρατικές εκλογές, δεν μετρά κάθε άτομο σαν μία μονάδα στην αγορά. Η παράξενη σύλληψη του Von Mises για την "οικονομική δημοκρατία", δίνει στους περισσότερους ανθρώπους μία ή δύο ψήφους και σε μια μικρή μειοψηφία, χίλιες ψήφους. Αν έχετε 500.000 νοικοκυριά με 1.000 ψήφους το καθένα, και 100 εκατομμύρια νοικοκυριά με μέσον όρο 1,5 ψήφους, τότε είναι εύκολο να δείτε ότι ο μικρός όμιλος των μεγάλων καπιταλιστών θα έχει μια μόνιμη απόλυτη πλειοψηφία: 500 εκατομμύρια ψήφοι απέναντι σε 150 εκατομμύρια. Κατάσταση που δεν μπορεί πλέον να αλλάξει -εκτός από μια επανάσταση.

Ο κύριος υπέρμαχος της άποψης αυτής σήμερα, ο Milton Friedman, δείχνει με μια εξίσου απλή και ξεκάθαρη φόρμουλα πώς οι φιλελεύθεροι παραμορφώνουν τον τρόπο λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος:

> Αν το εισόδημα [ενός ατόμου] εξαρτάται από το τί κάνει το άτομο, από τη διαφορά μεταξύ των τιμών που παίρνει για την πώληση των υπηρεσιών του κι εκείνων που πρέπει να πληρώσει για τα είδη που αγοράζει -αν δηλαδή εξαρτάται από τη διαφορά μεταξύ εσόδων και κόστους από τη σκοπιά μιας επιχείρησης ή από τη διαφορά μισθού και κόστους για έναν εργάτη, και ούτω καθεξής- τότε έχει ισχυρό κίνητρο για να προσπαθήσει να βεβαιωθεί ότι πουλάει τις υπηρεσίες του στην καλύτερη αγορά, με την υψηλότερη τιμή.[452]

Μπορεί αυτή να είναι μια ακριβής περιγραφή της οικονομίας της γενικευμένης μικρής εμπορευματικής παραγωγής, έτσι όπως δεν υπήρξε ποτέ στην πράξη. Αλλά σίγουρα δεν ανταποκρίνεται στις εργασίες του καπιταλισμού.

Ο μέσος μισθωτός δεν έχει κεφάλαιο που "φέρνει λεφτά", ή μόνο ένα ασήμαντο ποσό. Το ετήσιο εισόδημά του εξαρτάται πράγματι από το τί κάνει -ή, για να είμαστε ακριβέστεροι, τί του επιτρέπεται να κάνει και κατά πόσο του επιτρέπεται να το κάνει στη διάρκεια του συγκεκριμένου έτους.[453] Ας εκτιμήσουμε αυτό το εισόδημα σε 30.000 δολάρια. Το εισόδημα ενός καπιτα-

[452] Milton Friedman, *Market on Plan*, Κέντρο για την Έρευνα της Κομμουνιστικής Οικονομίας, 1984, σελ.9.

[453] Ούτε ο Von Mises ούτε ο Hayek, ούτε καν ο Friedman αναφέρονται στην καταστροφική επίπτωση που έχουν για το εισόδημα των μισθωτών οι εντελώς έξω από τον έλεγχό τους διακυμάνσεις της απασχόλησης. Τότε που ο καπιταλισμός ήταν "ανεμπόδιστος" από το κράτος πρόνοιας, αυτές μπορούσαν κυριολεκτικά να καταδικάσουν τους εργάτες να πεθάνουν της πείνας.

λιστή, από την άλλη, εξαρτάται πολύ περισσότερο από το τί κατέχει, παρά από το τί κάνει. Αν έχει 50 εκατομμύρια δολάρια, αν το μέσο μονοπωλιακό ποσοστό του κέρδους είναι 20%, και αν μπορεί να πετύχει αύξηση κεφαλαίου κατά 20 εκατομμύρια δολάρια, τότε τα πρόσθετα χρήματα που θα έρθουν στα χέρια του μέσα σ' ένα χρόνο θα είναι 30 εκατομμύρια δολάρια -χίλιες φορές το εισόδημα του εργάτη.

Ένα καπιταλιστικό νοικοκυριό που διαθέτει 50 εκατομμύρια δολάρια δεν έχει τις προϋποθέσεις για το κλαμπ των "υπερπλούσιων". Ο πλουσιότερος άνθρωπος του κόσμου, με κάπου 400 δισεκατομμύρια δολάρια, λέγεται ότι είναι ο Ιάπωνας μεγιστάνας Yoshiaki Tsutsumi.[454] Με μέσο επιτόκιο 7%, αυτά τα χρήματα θα "παράγουν" 28 δις δολάρια το χρόνο, χωρίς να κουνήσει το μικρό του δαχτυλάκι ο κ.Tsutsumi, χωρίς ν'αναλάβει τον ελάχιστο κίνδυνο. Αυτά τα 28 δις το χρόνο, αν επανεπενδύονταν, θα απέφεραν με τη σειρά τους περίπου 2 δις δολάρια το χρόνο, κι αυτά άλλα 150 εκατομμύρια δολάρια το χρόνο... Μα ας σταματήσουμε εδώ. Μιλάμε ήδη για συσσώρευση κεφαλαίου του μεγέθους των 30 δις δολαρίων το χρόνο, 80 εκατομμύρια δολάρια τη μέρα, 55.000 το λεπτό. Δύσκολο να εκπλαγούμε ύστερα όταν ο Πολ Γκετί, ένας άλλος μεγιστάνας του πλούτου, που ρωτήθηκε πόσα είχε, απάντησε: "Αν ήξερα πόσα είχα, δε θα ήμουν ένας απ' τους πλουσιότερους ανθρώπους στον κόσμο".

Υπάρχει τώρα, μια δομική σύνδεση μεταξύ της διαθεσιμότητας προσφοράς και της τρομερά άνισης διαστρωμάτωσης της ενεργούς ζήτησης στον καπιταλισμό -μια σύνδεση που και πάλι διαφεύγει κατά πολύ από τους δογματικούς μας νεοφιλελεύθερους. Η κατανομή της "ενεργούς ζήτησης" -δηλαδή, της πραγματικής αγοραστικής δύναμης- δεν προσανατολίζει μόνο τις δουλειές αυθόρμητα προς τις αγορές "όπου μπορούν να πιάσουν την υψηλότερη τιμή". Συχνά σημαίνει παράλληλα ότι απλά δεν παράγουν αγαθά για τα οποία τα κέρδη βρίσκονται κάτω του μέσου όρου. Μερικές φορές, μικρότερες εταιρείες προσπαθούν να καταλάβουν αυτές τις "νησίδες". Αλλά όπου το κόστος είναι γενικά υψηλό και οι εναλλακτικές ευκαιρίες επένδυσης άφθονες, οι ανάγκες των

[454] *Times Saturday Review*, 3 Νοέμβρη 1990.

καταναλωτών, για να μη μιλήσουμε για την "κυριαρχία του καταναλωτή", θα μένουν απλώς στα χαρτιά.

Η περίπτωση της φθηνής στέγασης στη Δυτική Γερμανία (και την Ιαπωνία) καταδεικνύει τέλεια αυτό το σημείο. Από πολύ καιρό, το χτίσιμο φθηνών διαμερισμάτων παρουσιάζει έντονη κάμψη, από το ανώτατο σημείο των 447.000 του 1956 ώς το κατώτατο των 41.000 του 1988.[455] Το αποτέλεσμα είναι να υπάρχει τώρα έντονη έλλειψη. Ταυτόχρονα όμως χτίστηκαν εκατοντάδες χιλιάδες "δεύτερες κατοικίες" για πλουσιότερους ανθρώπους, πολλές από τις οποίες κατοικούνται μόνο δυο μήνες το χρόνο. Δε θα μπούμε τώρα σε ζητήματα σαν την κοινωνική δικαιοσύνη, που δε σημαίνουν τίποτα στη γλώσσα του νεοφιλελευθερισμού. Αλλά δικαιούμαστε να ρωτήσουμε τί απέγινε η "οικονομική δημοκρατία" και η "κυριαρχία του καταναλωτή" μέσα σ' όλ' αυτά.

Η κατανομή του εισοδήματος στον καπιταλισμό, περιλαμβάνει μια *δομική ανισότητα θέσεων*, την οποία ο von Mises ξορκίζει με τη φιλόδοξή του φόρμουλα ότι ο μισθωτός είναι "ελεύθερος από κάθε προσωπική εξάρτηση". Στο μέτρο που απλώς αντιπαραθέτει τη θέση του μισθωτού στη θέση του δούλου ή του μεσαιωνικού δουλοπάροικου, θα έμοιαζε ισχυρό, αδιαμφισβήτητο, σημείο. Αλλά στο μέτρο που υπονοεί ότι οι *μόνες δυνατές* μορφές προσωπικής εξάρτησης είναι εκείνες των "δεσμών υποτέλειας" και "υποταγής" με τη φεουδαρχική έννοια του όρου, το μόνο που πετυχαίνει είναι να μπερδέψει το ζήτημα. *Η οικονομική εξάρτηση είναι μια ορισμένη μορφή εξάρτησης.* Και η ιδιαίτερη μορφή κατανομής εισοδήματος στον καπιταλισμό αναπαράγει διαρκώς μια τέτοια οικονομική εξάρτηση των μισθωτών από τους καπιταλιστές.

Μισθοί και ημερομίσθια, υψηλά ή χαμηλά, επιτρέπουν απλώς στη μάζα της τάξης των μισθωτών να απολαύσει ένα συγκεκριμένο επίπεδο κατανάλωσης.[456] Δεδομένου του διαρκώς αυξανόμενου αρχικού κόστους μιας μεγάλης επιχείρησης, δε

[455] Δες τον πίνακα στην *Die Zeit*, 27 Οκτώβρη 1989.

[456] Σε αντίθεση με τη δημογραφική θεωρία των Malthus-Ricardo-Lassalle για τους μισθούς (τον λεγόμενο "σιδερένιο νόμο"), ο Μαρξ έδειξε ότι ο μισθός έχει δύο συστατικά: ένα φυσιολογικό ελάχιστο κάτω από το οποίο δεν μπορεί να πέσει· και ένα ηθικό-ιστορικό στοιχείο του οποίου οι διακυμάνσεις, αν και υπεροπροσδιορισμένες από το επίπεδο της απασχόλησης, εξαρτώνται σε τελευταία ανάλυση από την πάλη των τάξεων μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας.

δίνει στους εργάτες τη δυνατότητα να ξεφύγουν από την προλεταριακή κατάσταση που τους αναγκάζει να πουλούν την εργατική τους δύναμη στους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής στην επικρατούσα τιμή της αγοράς -δηλαδή, σε μια τιμή που ταλαντεύεται ακριβώς γύρω από το συνολικό κόστος των αγαθών και υπηρεσιών που μπαίνουν στην αναπαραγωγή της εργατικής τους δύναμης.

Μόνο οι καπιταλιστές αποκτούν εισόδημα από ιδιοκτησία κεφαλαίου (το συσσωρευμένο τους πλούτο). Αυτό το εισόδημα τους παρέχει τα μέσα όχι μόνο ν' αποκτήσουν βασικά αγαθά και υπηρεσίες και αντικείμενα πολυτελούς κατανάλωσης, αλλά και να αγοράσουν νέα μέσα παραγωγής και να προσλάβουν πρόσθετους εργάτες. Για να το θέσουμε με άλλους όρους: το "ποσοστό αποταμίευσης" του ισόβιου εισοδήματος είναι ασήμαντο ή μηδενικό για την συντριπτική πλειοψηφία των μισθωτών.[457] Αλλά είναι πολύ υψηλό για το μέσο καπιταλιστή και αστρονομικά υψηλό για τον κορυφαίο.[458]

Η δομική ανισότητα στα εισοδήματα, και συνεπώς και στις θέσεις, δεν σημαίνει μόνο ότι ο μισθωτός εξαρτάται για την απασχόλησή του και το επίπεδο κατανάλωσής του αποκλειστικά από την τάξη των καπιταλιστών[459]. Σημαίνει επιπλέον ότι υφίσταται και μια κτηνωδώς άμεση εξάρτηση από τον εργοδότη καθώς και έλλειψη προσωπικής ελευθερίας στον τομέα της παραγωγής.

---

[457] Αν ο μέσος μισθωτός ή ημερομίσθιος μπορούσε πραγματικά να αποταμιεύσει αρκετά από το τρέχον εισόδημά του για να ξεκινήσει μια δουλειά, το ποσοστό των ανεξάρτητων επαγγελματιών στο συνολικό ενεργό πληθυσμό, θα ανέβαινε διαρκώς. Στην πραγματικότητα όμως μειώνεται σταθερά εδώ και πάνω από έναν αιώνα, ενώ η αναλογία μισθωτών και ημερομίσθιων αυξήθηκε στο παρόν επίπεδο του 90% και πάνω, σε χώρες όπως οι ΗΠΑ, η Βρετανία και η Σουηδία.

[458] Ο Von Mises ισχυρίζεται ότι αφού κάθε επένδυση έχει ρίσκο και αφού οι καινούργιες δουλειές διαρκώς καταστρέφουν τις παλιές, η αδιάλλειπτη συσσώρευση κεφαλαίου (και συνεπώς η άνοδος δυναστειών του χρήματος που διαρκούν αρκετές γενιές), είναι εξαιρετικά απίθανη αν όχι αδύνατη (*Socialism*, Λονδίνο 1951, σελ.379-80). Τα εμπειρικά στοιχεία αποδεικνύουν το αντίθετο. Η συνέχιση των "υπερπλούσιων" οικογενειών στις ΗΠΑ, και σε πολλές περιπτώσεις στη Δυτική Ευρώπη και την Ιαπωνία, τώρα εκτείνεται πάνω από έναν αιώνα. Όταν ο πλούτος περνάει ένα συγκεκριμένο κατώφλι, συσσωρεύεται χωρίς άλλο ρίσκο πέρα από εκείνο της συνολικής κατάρρευσης του τραπεζικού συστήματος και της δημόσιας οικονομίας.

[459] Μια ισχυρή αριστερή κριτική των φιλελεύθερων (και νεοφιλελεύθερων) δογμάτων βρίσκεται στο Gynnar Myrdal, *The Political Element in the Development of Economic Theory*, Λονδίνο 1953.

Ακόμα και αν δεν αναμένεται να απευθύνει ευχαριστίες ο μισθωτός στον εργοδότη του, του οφείλει πάντως τυφλή υπακοή στο χώρο δουλειάς. Ο Von Mises και άλλοι απολογητές του καπιταλισμού μιλούν πάρα πολύ για τα καλά του ανταγωνισμού. Αλλά λησμονούν να αναφέρουν ένα φανερό γεγονός της ζωής: δηλαδή, ότι ο ανταγωνισμός θέτει μια πίεση για περικοπή του κόστους παραγωγής, συμπεριλαμβανόμενου και του εργατικού κόστους, και ότι συνεπώς ο αυστηρότερος δυνατός έλεγχος επί των εργατών στο σημείο της παραγωγής, για σκοπούς μέγιστης εξαγωγής υπερεργασίας, είναι σύμφυτος με τη λειτουργία του καπιταλισμού.

Όμως δεν είναι αλήθεια τότε ότι, πουλώντας την εργατική τους δύναμη στον εργοδότη οι μισθωτοί, "δεν διακινδυνεύουν τη θέση τους". Όχι μόνο την "διακινδυνεύουν" καθημερινά, αλλά και παραδίδουν ουσιαστικά όλη την ελευθερία και την αυτονομία τους στο χώρο δουλειάς, όπου πρέπει να υποτάσσονται στις εντολές του αφεντικού.

Παρομοίως, όταν ο von Mises γράφει ότι "οι καταναλωτικές επιλογές αφορούν πράγματα και όχι ανθρώπους", κάνει έναν αυθαίρετο κατατεμαχισμό του οικονομικού συνόλου. Ναι, όταν επιλέγεις ανάμεσα σε δυο ζευγάρια παπούτσια, με διαφορετική τιμή και ποιότητα, ασχολείσαι με "πράγματα" και όχι με "ανθρώπους". Αλλά τα παπούτσια συμβαίνει να παράγονται από ανθρώπους με τη βοήθεια κι άλλων πραγμάτων (μέσα παραγωγής). Για να κατασκευάσουν φτηνότερα παπούτσια, οι καπιταλιστές πρέπει να γυρίσουν τις βίδες σε ζωντανούς άντρες και γυναίκες, όχι μόνο σε πράγματα. Και αυτές οι βίδες εμποδίζουν, ακρωτηριάζουν, αλλοτριώνουν όλες τις ανθρώπινες εμπνεύσεις και ικανότητες, με τρόπο που δεν διαφέρει από μια "διοικητική οικονομία". Σ' ένα σύστημα "απρόσκοπτου" καπιταλισμού, το εργοστασιακό καθεστώς που μοιάζει σα φυλακή είναι ένας απρόσκοπτος δεσποτισμός, όπου ακόμα και ο χρόνος που ο εργάτης περνάει στην τουαλέτα, υπαγορεύεται και επιβλέπεται από τα αφεντικά, και το άτομο μπορεί να τιμωρηθεί ή ακόμα και ν' απολυθεί για τέτοιες "ανεπικερδείς" και "οικονομικά ατελέσφορες" δραστηριότητες.

Η "ελεύθερη επιχείρηση" δεν είναι αντίδοτο στον κρατικό δεσποτισμό· δεν συνιστά εγγύηση για μεγαλύτερη ανθρώπινη ελευθερία. Και πάλι, υπάρχει μια εναλλακτική λύση, ένα *tertium*

datur[460] -ένα οικονομικό σύστημα στο οποίο η μάζα των παραγωγών/καταναλωτών αποφασίζει ελεύθερα τί να παράγει, πώς να το παραγάγει και πόσο απ' αυτό να αφιερώσει σε συγκεκριμένες προτεραιότητες στο βασίλειο της ατομικής και συλλογικής κατανάλωσης. Κανείς δεν έφερε ποτέ σοβαρό επιχείρημα για να καταδείξει γιατί μια τέτοια δημοκρατία παραγωγών, σε συνδυασμό με την πολιτική δημοκρατία και τον ευρύτερο πλουραλισμό και το άνοιγμα στη δημόσια ζωή, θα ήταν εκ γενετής ολοκληρωτική ή δεσποτική. Μοιάζει φανερό ότι θα ήταν ποιοτικά λιγότερο δεσποτική και από τη γραφειοκρατική "διοικητική οικονομία" και από την καπιταλιστική οικονομία της αγοράς, επειδή θα επεξέτεινε ποιοτικά τη σφαίρα της αυτονομίας και του αυτοκαθορισμού για τη μάζα του πληθυσμού.

7. Καπιταλισμός, σχεδιασμός και οικονομικός υπολογισμός

Ανίκανοι ν' αποκρούσουν αυτά τα επιχειρήματα, ορισμένοι φανατικοί του "απρόσκοπτου καπιταλισμού", υποχωρούν σε μια δεύτερη γραμμή άμυνας. Είναι έτοιμοι να παραδεχτούν ότι "οικονομική δημοκρατία" με την πραγματική ένοια του όρου θα μπορούσε να πηγάζει από εναλλακτικά μοντέλα οικονομικής οργάνωσης, και ότι η κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας των μεγαλύτερων μέσων παραγωγής θα ήταν απαραίτητη, αν και σαφώς όχι επαρκής, προϋπόθεση. Συνεχίζουν να επιμένουν, όμως, ότι τέτοια μοντέλα θα ήταν από τη φύση τους λιγότερο αποτελεσματικά και πιο σπάταλα απ' ό,τι η ελεύθερη καπιταλιστική επιχείρηση.

Και αυτή η γραμμή αιτιολόγησης παραπέμπει σε συζητήσεις που άρχισαν τα πρώτα χρόνια του αιώνα. Η αυστριακή σχολή προσπάθησε ν' αποδείξει ότι, χωρίς αγορά, ένας ακριβής οικονομικός υπολογισμός θα ήταν αδύνατος, και ότι ως εκ τούτου μια σχεδιασμένη οικονομία σημαίνει πάντα αυθαιρεσία και σπατάλη στην κατανομή των σπανίων πόρων.[461] Εκείνο που

[460] Σ.τ.Μ.: Λατινικά ύπαρξη τρίτου.

[461] Ακολουθώντας άλλους συγγραφείς, όπως οι Gossen, Pareto, Barone και Pierson, ο Ludwig von Mises μας έδωσε την κλασική διατύπωση αυτής της θέσης, στο *Archiv für*

οι παραγωγοί/καταναλωτές θα κέρδιζαν σε ελευθερία και αυτονομία, σ' ένα σύστημα δημοκρατικής αυτοδιαχείρισης, θα το έχαναν σε πρόσβαση σε καταναλωτικά αγαθά. Η προσφορά αυτών (ή η ποιότητα ή η ποικιλία τους) θα περιοριζόταν σοβαρά, αν όχι σε απόλυτους όρους, πάντως σε σχέση με το τί θα μπορούσε να προσφέρει η "ελεύθερη καπιταλιστική επιχείρηση". Έτσι, οι δογματικοί φιλελεύθεροι προσπαθούν να στρέψουν το σοσιαλιστικό επιχείρημα κατά του καπιταλισμού, εναντίον του εαυτού του: τί νόημα έχει η "ελευθερία" αν σημαίνει ελευθερία να πεθαίνεις της πείνας; Ο Hayek μας δίνει ένα καλό παράδειγμα στο τελευταίο του βιβλίο:

> Υπάρχουν ήδη πάρα πολλοί άνθρωποι· και μόνο η οικονομία της αγοράς μπορεί να κρατήσει τους περισσότερους ζωντανούς... Αφού μπορούμε να συντηρήσουμε και να εξασφαλίσουμε ακόμα και τους παρόντες αριθμούς μας μόνο με το να εμμείνουμε στις ίδιες γενικές αρχές, είναι καθήκον μας -εκτός αν επιθυμούμε αληθινά να καταδικάσουμε εκατομμύρια ανθρώπους σε πείνα- να αντισταθούμε στους ισχυρισμούς των δογμάτων που τείνουν να καταστρέψουν τις βασικές αρχές...[462].

Εδώ και πάλι το επιχείρημα είναι μισές αλήθειες και ολόκληρες σοφιστείες. Είναι γεγονός ότι *κάθε* οικονομικός υπολογισμός στον καπιταλισμό και στις μεταβατικές κοινωνίες μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού πρέπει να είναι ανακριβής. Όσο οι οικονομικοί παράγοντες φέρονται με τρόπο τμηματικό, επειδή η εργασία δεν είναι ακόμα απόλυτα κοινωνικοποιημένη, μια ενοποιημένη συνολική πρακτική είναι αδύνατη. Κάθε ανεξάρτητος παράγοντας αλλάζει διαρκώς τη συνολική κατάσταση, τροποποιώντας έτσι το τί μπορεί και το τί χρειάζεται να γίνει γνωστό. Ένας "καθολικός εγγέφαλος", του είδους που είδαμε ότι διακωμωδεί ο Τρότσκι στο κεφάλαιο 1, δεν μπορεί να υπάρξει ποτέ.

Εάν οι επιχειρήσεις ή οι μεγιστάνες των μονοπωλίων ήταν σε θέση να προβλέψουν με ακρίβεια το κόστος της παραγωγής και τα έσοδα από τις πωλήσεις, τότε θα ήταν δύσκολο να καταλάβουμε τι σκοπό θα εξυπηρετούσε η αγορά. Η λειτουργία της αγοράς είναι ακριβώς να δίνει σήματα ή πληροφορίες στη

Sozialwissenschaft, τόμος 47 (Απρίλης 1920) και τόμος 51 (1921), σελ. 490-495.

[462] F.A.Hayek, *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, Λονδίνο 1988, σελ.134.

βάση των οποίων αλλάζουν τα σχέδια και τους υπολογισμούς τους. Αλλά αυτό σημαίνει ότι οι αρχικοί υπολογισμοί ήταν εσφαλμένοι. Αλλιώς, δε θα υπήρχε ανάγκη διόρθωσης.

Η σύμφυτη διαψευσιμότητα όλων των οικονομικών υπολογισμών και σχεδιασμών έχει ουσιαστικά τις ρίζες της στα εξής: (α) είναι αδύνατο να προβλεφθεί επακριβώς η συμπεριφορά εκατομμυρίων ή εκατοντάδων εκατομμυρίων καταναλωτών· (β) είναι αδύνατον να προσδιοριστεί η ακριβής διάρκεια στην οποία το κόστος των μακροπρόθεσμων, παγίων επενδύσεων θα καλυφθεί, εξαιτίας της αβεβαιότητας απέναντι στην τεχνολογική παλαίωση, στις διακυμάνσεις του ποσοστού του κέρδους, στις αλλαγές της οικονομικής συγκυρίας, κλπ.· (γ) δεν είναι προβλέψιμες οι επιπτώσεις της πάλης των τάξεων στο κόστος των μισθών· και (δ) ούτε είναι προβλέψιμες οι διακυμάνσεις στη διαθεσιμότητα και το κόστος των πιστώσεων. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και μερικούς άλλους παράγοντες, αλλά αυτοί είναι αρκετοί για να στηρίξουμε την υπόθεσή μας.

Το εκπληκτικό συμπέρασμα, λοιπόν, είναι ότι οι ιδιωτικές επιχειρήσεις δεν βρίσκονται σε ουσιαστικά καλύτερη θέση από εκείνη των "κεντρικών σχεδιαστών" αναφορικά με την ικανότητά τους για ακριβή οικονομικό υπολογισμό και πρόβλεψη. Πράγματι, οι ομοιότητες είναι πολύ μεγαλύτερες από τις διαφορές.

Μήπως αυτό σημαίνει ότι οι ιδιωτικές επιχειρήσεις και τα συμβούλια κεντρικού σχεδιασμού βρίσκονται και τα δύο στο σκοτάδι όταν προκύπτει το ζήτημα του υπολογισμού του κόστους και της προσδοκίας μελλοντικών κερδών; Φυσικά όχι. Αν ήταν έτσι, ούτε η σχεδιασμένη οικονομία, ούτε η καπιταλιστική οικονομία θα λειτουργούσε, ούτε για ένα χρόνο. Ενώ και τα δύο συστήματα ξεκινούν από την αδυναμία να κάνουν ακριβείς υπολογισμούς και προβλέψεις, στην πράξη εφαρμόζουν τη μέθοδο των *διαδοχικών προσεγγίσεων*. Προσαρμόζουν τις λειτουργικές τους τιμές κόστους επανυπολογίζοντας τι θα πρέπει να πληρώσουν για να αντικαταστήσουν τις εισροές τους. Προσπαθούν διαρκώς να βελτιώσουν τις προβλέψεις τους για τη συμπεριφορά των καταναλωτών, αναπτύσσοντας όλο και πιο ακριβείς έρευνες αγοράς. Προσπαθούν να προβλέψουν τις αλλαγές και μεταστροφές στην ανανέωση των προϊόντων και στις τεχνικές παραγωγής.[463]

Όλα αυτά τα διορθωτικά μέτρα δεν είναι ικανά να ξεπεράσουν πλήρως τον ανακριβή χαρακτήρα των υπολογισμών ή των προβλέψεων. Και για την έλλειψη τελειότητάς τους, πληρώνεται υψηλό τίμημα. Στον καπιταλισμό, το τίμημα είναι περιοδική γενική κρίση υπερπαραγωγής για όλους και χρεωκοπία για μερικούς. Στη "διοικητική οικονομία", το τίμημα είναι η δομική υποπαραγωγή αγαθών και υπηρεσιών χαμηλής προτεραιότητας, με την συνακόλουθη ανάπτυξη δυσαναλογιών μεταξύ των τομέων.

Υπάρχει ένας εντυπωσιακός και με κανένα τρόπο τυχαίος παραλληλισμός ανάμεσα στις ψευδο-τιμές που χρησιμοποιούνται στο εσωτερικό των μεγάλων καπιταλιστικών συγκροτημάτων και σε εκείνες που θα λειτουργούσαν σ' ένα σύστημα σχεδιασμένης, διαρθρωμένης αυτοδιαχείρισης. Ο Hayek, πιο ρεαλιστής και λιγότερο δογματικός από τον von Mises, ήδη κατάλαβε εκείνο που ξέρει κάθε καπιταλιστής διευθυντής: ο σχεδιασμός είναι αναπόφευκτο συστατικό της οικονομικής διαχείρισης σε κάθε κοινωνία που στηρίζεται σε μεγάλης κλίμακας παραγωγή.[464] Έτσι, η πρακτική τείνει να δικαιώσει εκείνους τους οικονομολόγους που, σε απάντηση του φιλελεύθερου δόγματος για αδυναμία οικονομικού υπολογισμού στο σοσιαλισμό, αναφέρονταν στο δυναμικό της βήμα-προς-βήμα προσέγγισης και της χρήσης ψευδο-τιμών ή "σχεδόν-τιμών".[465]

Η ιδέα ότι η καπιταλιστική οικονομία, όπως λειτούργησε για πάνω από έναν αιώνα, βασίζεται ουσιαστικά στους

---

[463] Φυσικά οι μονοπωλιστές και οι "αρχές κεντρικού σχεδιασμού" (δηλαδή, οι γραφειοκράτες της νομενκλατούρας) ζητούν πάντα να σφίξουν τον έλεγχό τους σε τέτοιες ανανεώσεις.

[464] "Στην κοινή γλώσσα περιγράφουμε με τη λέξη "σχεδιασμός" το σύμπλεγμα των διασυνδεδεμένων αποφάσεων για την κατανομή των διαθέσιμων πόρων μας. Κάθε οικονομική δραστηριότητα είναι, μ' αυτή την έννοια, σχεδιασμός [...άλλο ένα] ερώτημα προκύπτει εδώ, ποιός θα κάνει το σχεδιασμό". (F.A.Hayek, "The Use of Knowledge in Society", *American Economic Review*, Σεπτέμβρης 1945). Ο Ελβετός καθηγητής Norbert Thom, που είναι επικεφαλής του προγράμματος εκπαίδευσης μάνατζμεντ στο Πανεπιστήμιο του Fribourg, δηλώνει εξίσου κατηγορηματικά: "Όπως ο σχεδιασμός και ο έλεγχος, έτσι και η οργάνωση είναι βασικό εργαλείο για τη διεύθυνση εταιρειών". *Neue Zürcher Zeitung*, 9 Οκτώβρη 1990.

[465] Αυτή η μακρά παράδοση άρχισε στη δεκαετία του τριάντα με τους Lange και Taylor, (*On the Economic Theory of Socialism*, Minneapolis 1938) και Abba Lerner ("Economic Theory and Socialist Economy", *Review of Economic Studies*, Οκτώβρης 1934, και The Economics of Control, Νέα Υόρκη 1944). Πιο πρόσφατες συνεισφορές έγιναν από το Γερμανό σοσιαλδημοκράτη Heimann, και τους H.D. Dickinson, Maurice Dobb και James E. Meade.

μηχανισμούς της αγοράς και σε υπολογισμούς των τιμών στην αγορά, είναι εξωπραγματική. Απλώς δεν είναι αλήθεια -όπως αμέτρητοι συνήγοροι των γενικευμένων σχέσεων αγοράς, συμπεριλαμβανόμενου πιο πρόσφατα και του Alec Nove, έχουν υποστηρίξει- ότι υπάρχουν εκατομμύρια αγαθών στις βιομηχανικές χώρες, των οποίων οι τιμές καθορίζονται με το νόμο της προσφοράς και της ζήτησης[466].

Ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης πράγματι συχνά, όχι πάντα, επηρεάζει τις διακυμάνσεις της τιμής αγαθών όπως οι πατάτες, οι κάλτσες ή οι τηλεοράσεις. Σίγουρα δεν καθορίζει τις τιμές της μεγάλης πλειοψηφίας των εκατομμυρίων αγαθών στο καλάθι του Νόβε, που πρέπει κατά πολύ να αποτελείται από εργαλεία, μηχανήματα και ανταλλακτικά. Εκείνο που επικρατεί εδώ είναι ένα υβρίδιο μεταξύ της εκ των προτέρων κατανομής και του κινήτρου κέρδους. Οι πιο μεγάλες μηχανές παραγγέλλονται, δεν αγοράζονται έτοιμες με βόλτα για ψώνια στα μαγαζιά. Ο "ανταγωνισμός" δεν προσδιορίζει την παραγωγή. Τα μόνα αγαθά που παράγονται είναι εκείνα που πραγματικά παραγγέλλονται. Οι τιμές δεν κυμαίνονται κάτω από την επίδραση του ανταγωνισμού. Τα περισσότερα μέρη δεν είναι καθόλου εμπορεύματα, αλλά παράγονται σε συνάρτηση τεχνικών δεδομένων, όπως τα τμήματα ενός αυτοκινήτου που παράγονται σε αλυσίδα παραγωγής. Δεν έχουν πραγματικές τιμές, συνεπώς δεν υπάρχουν διακυμάνσεις τιμών.

Το κόστος παραγωγής της μεγάλης πλειοψηφίας τέτοιων αγαθών υπολογίζεται όχι με τιμές αγοράς αλλά με "σχεδόν-τιμές". Όταν το τμήμα που παρασκευάζει σασί σε μια μεγάλη αυτοκινητοβιομηχανία υπολογίζει το κόστος του σασί, δεν το κάνει στη βάση του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης, αφού δεν πουλάει το προϊόν του στη γραμμή συναρμολόγησης.[467] Απλώς προεκτείνει στο μέλλον εκείνο που μετρήθηκε στο παρελθόν, μετά την πώληση ενός προηγούμενου αριθμού τελειωμένων αυτοκινήτων. Σ' αυτό τον υπολογισμό κόστους-τιμής δεν προστίθεται τόκος στο κεφάλαιο που είναι επενδυμένο στην παραγωγή σασί.

---

[466] A.Nove, *The Economics of Feasible Socialism*, σελ. 33-34.

[467] Οι μεγάλες διαφορές στο κόστος παραγωγής μπορεί να οδηγήσουν στην ανάθεση συγκεκριμένων μερών του τελικού προϊόντος. Αλλά για τεχνικούς και οργανωτικούς λόγους, αυτό δεν μπορεί να γίνει γενικευμένη πρακτική. Καμία αυτοκινητοβιομηχανία δεν θα επιτρέψει τα αυτοκίνητα να παράγονται από υπεργολάβους.

Αυτό δημιουργεί ένα γενικότερο ερώτημα. Αν δεν υπάρχει ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στις ατέλειες του οικονομικού υπολογισμού στον καπιταλισμό και σε μια "διοικητική οικονομία", πώς να εξηγήσουμε την όλο και μεγαλύτερη δυσλειτουργικότητα της τελευταίας τις δύο προηγούμενες δεκαετίες; Ποιά είναι η *ειδοποιός διαφορά* της "διοικητικής οικονομίας" αναφορικά με την οικονομική ανάπτυξη;

Η απάντησή μας συνδέεται στενά με την ανάλυση της γραφειοκρατίας που αναπτύξαμε σ' αυτό το βιβλίο. Λόγω της οικονομικής της φύσης, των πηγών και μορφών του εισοδήματός της, η γραφειοκρατία -και άρα και η "διοικητική οικονομία" την οποία ελέγχει- είναι πιο συντηρητική, λιγότερο ευέλικτη και λιγότερο ικανή να προσαρμοστεί σε νέες προκλήσεις και να ανταποκριθεί σε αλλαγές περιβάλλοντος -εκτός από περιόδους οξείας κρίσης και σε συγκεκριμένους τομείς προτεραιότητας- από ό,τι μια προχωρημένη καπιταλιστική οικονομία. Δεν είναι, όπως αγωνίζεται ν' αποδείξει ο Milton Friedman, ότι η έλλειψη ελεύθερης αγοράς τής στερεί τα σημάδια που θα της δείξουν τα λάθη της. Μάλλον αντιδρά πιο αργά στα διαθέσιμα σημάδια, αφού υπάρχει ένα έμφυτο κίνητρο για παραποίηση, ή για μη μεταβίβαση, της πληροφορίας.

Μετά απ' αυτό, είναι ανάγκη να κάνουμε μια σημαντική συγκριτική τροποποίηση. Όσο περισσότερο γίνεται η καπιταλιστική οικονομία μονοπωλιακή, τόσο τα μονοπώλια (όχι μόνο οι ιδιωτικές επιχειρηματικές γραφειοκρατίες, αλλά και οι ίδιοι οι πιστωτικοί μεγιστάνες), δρουν σαν φρένα στην οικονομική ανάπτυξη με τρόπο παρόμοιο μ' εκείνον που επικρατεί σε μια "διοικητική οικονομία". Ο David F. Noble, παρατηρεί:

> Δεν είναι παρά στην απλουστευτική φαντασία των οικονομολόγων που οι αποφάσεις για τη νέα τεχνολογία λαμβάνονται αυστηρά στη βάση καλοδουλεμένων αξιολογήσεων χωρίς ανοησίες και λεπτών αναλυτικών διαδικασιών για την εκτίμηση της σχέσης αποτελέσματος-κόστους. Όχι δηλαδή ότι η πραγματοποίηση κέρδους δεν είναι κίνητρο· είναι... Στην πραγματικότητα, που είναι πολύ λιγότερο ξεκάθαρη απ' ό,τι κάθε οικονομικό μοντέλο, τέτοιες αποφάσεις βασίζονται πιο συχνά (απ'ό,τι το αντίστροφο) σε προαισθήσεις, πίστη, εγωκεντρισμό, ευχαρίστηση και συμφωνίες. Όποια οικονομική πληροφόρηση κι αν τις συνοδεύει, όσο κι αν είναι άφθονη, παραμένει ασαφής και ύποπτη.

Αυτό, όχι μόνο βάζει εμπόδια στον αγοραστή νέου εξοπλισμού, αλλά παράλληλα πλήττει και τον ανεξάρτητο ερευνητή που προσπαθεί να δει αντικειμενικά την οικονομική βιωσιμότητα μιας νέας τεχνολογίας. Τα αξιόπιστα στοιχεία απλώς δεν είναι διαθέσιμα ή προσβάσιμα... Επιπλέον, οι εταιρείες έχουν ιδιοκτησιακό συμφέρον στην πληροφόρηση, γιατί φοβούνται την αποκάλυψη (και τον ως εκ τούτης κίνδυνο) της θέσης τους απέναντι στα εργατικά συνδικάτα (μισθοί), τους ανταγωνιστές (τιμές) και την κυβέρνηση (νόμοι και φόροι). Και τα στοιχεία δεν βρίσκονται τακτικά ταξινομημένα σ' ένα συρτάρι κάπου. Κατανέμονται μεταξύ τμημάτων, με ξεχωριστούς προϋπολογισμούς, και το κόστος του ενός είναι το κρυφό κόστος των άλλων. Επιπρόσθετα, έχουμε κάθε λόγο να πιστέψουμε ότι τα στοιχεία που όντως υπάρχουν είναι αυτο-εξυπηρετούμενες πληροφορίες που παρέχονται από κάθε λειτουργική μονάδα με στόχο να την προφυλάξει από κριτικές και να ενισχύσει τη θέση της στην εταιρεία.[468]

Και πάλι, τόσο η "διοικητική οικονομία" όσο και ο πραγματικά υπαρκτός καπιταλισμός δείχνουν μια μάλλον όμοια παρά παρόμοια αδυναμία να αριστοποιήσουν την ανάπτυξη. Και πάλι προκύπτει το "*tertium datur*"[469]. Γιατί σε μια δημοκρατικά σχεδιασμένη και αυτοδιαχειριζόμενη οικονομία, οι παραγωγοί θα είχαν ισχυρό κίνητρο να δοκιμάσουν ευκαιρίες για ορθολογική τεχνική πρόοδο. Ο χρόνος εργασίας τους και μαζί και εκείνος της ανάπαυσης, ή "αληθινής ζωής", θα καταταχθεί στις οικονομίες του χρόνου παραγωγής. Η "μέρα" θα τελείωνε, μόλις παραγόταν μια δεδομένη ποσότητα αγαθών και υπηρεσιών, κάτω από αυστηρό ποιοτικό έλεγχο από εκλεγμένους αντιπροσώπους των καταναλωτών. Ποιά ομάδα εργατών θα αρνιόταν να δοκιμάσει μια νέα τεχνική αν αυτή σήμαινε ότι θα μπορούσαν να γυρίσουν σπίτι τους μετά από τέσσερις αντί για επτά ή οκτώ ώρες δουλειάς;

[468] *Forces of Production*, Νέα Υόρκη 1984, σελ.217
[469] Σ.τ.Μ.: τρίτο δεδομένο.

8. Οικονομικός ορθολογισμός και κοινωνικός ορθολογισμός

Ο όρος "ορθολογική τεχνική πρόοδος" τον οποίο είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ανοίγει μια ολόκληρη νέα περιοχή συζήτησης μεταξύ φιλελεύθερων και σοσιαλιστών.

Οι φιλελεύθεροι υποθέτουν -κάποτε σιωπηρά, κάποτε στη βάση σύνθετων μαθηματικών μοντέλων- ότι ο μικροοικονομικός και ο μακροοικονομικός ορθολογισμός συμπίπτουν. Ο δεύτερος, στο μέτρο που θεωρείται ότι μπορεί να υπολογιστεί, δεν είναι παρά άθροισμα του πρώτου. Τα στοιχεία όμως δε συνηγορούν για αυτή την υπόθεση -κι όχι μόνο λόγω των "εξωτερικοτήτων" τις οποίες οι νεοφιλελεύθεροι προσπαθούν κάπως να υπολογίσουν με όρους χρηματικούς.

Η μέγιστη αποτελεσματικότητα στο επίπεδο της εταιρείας δεν ταυτίζεται αυτόματα με τη μέγιστη αποτελεσματικότητα στο επίπεδο της οικονομίας σα σύνολο.[470] Για παράδειγμα, μια περικοπή της εργατικής δύναμης για να αυξηθούν τα κέρδη μπορεί να ωφελήσει σε χίλιες επιχειρήσεις 2 δις δολάρια, αλλά μπορεί ταυτόχρονα να κοστίσει στην κοινότητα 4 δις σε χαμένο προϊόν και επιδόματα ανεργίας σε ανθρώπους που σκόπιμα εμποδίζονται να δουλέψουν.[471]

Ένα παρεμφερές ισοζύγιο κερδών-ζημιών βλέπουμε στην περίπτωση των δημόσιων δαπανών για υποδομή, υγεία ή παιδεία. Για ιδιωτικές επιχειρήσεις (και ιδιώτες καπιταλιστές), μια περικοπή τέτοιων δαπανών μπορεί να τους γλυτώσει από 10 δις δολάρια φόρους το χρόνο. Ας δεχτούμε ακόμα αυτό που λένε οι αφελείς "οικονομολόγοι της προσφοράς" και που αποδείχτηκε λάθος υπόθεση στην αμερικάνικη οικονομία υπό τον Ρίγκαν και

[470] Ο Ernst Fehr (*Oekonomische Theorie Den Selbstverwaltung*, Φρανκφούρτη/Μάιν 1988) προσπάθησε ν' αποδείξει με νεοκλασικά όργανα ανάλυσης ότι οι επιχειρήσεις με αυτοδιαχείριση των εργατών θα ήταν πιο αποτελεσματικές από τις καπιταλιστικές. Μια παρόμοια θέση υπερασπίστηκε και ο Yaroslav Vanek.

[471] Η γερμανική εβδομαδιαία φιλελεύθερη εφημερίδα *Die Zeit*, υπολόγισε πως δύο εκατομμύρια άνεργοι στη Γερμανία κοστίζουν στο κράτος κάπου 60 δις μάρκα (40 δις δολάρια) το χρόνο: 27,3 δις μάρκα σε επιδόματα και 31,4 δις μάρκα σε απολεσθέντα εισοδήματα, ή 3.000 μάρκα ανά άνεργο. Επιπλέον, αν αυτά τα δύο εκατομμύρια έβρισκαν δουλειά εκτός οικονομίας της αγοράς, στην αναδάσωση, τη δημοτική στέγαση, τον έλεγχο της ρύπανσης κτλ, θα μπορούσαν να αυξήσουν το εθνικό προϊόν κατά 120 δις μάρκα το χρόνο, χωρίς "αρνητικά ανταγωνιστικά αποτελέσματα". Πέρα από τον ανθρώπινο φόρο σε αγωνία και χαμηλότερο επίπεδο ζωής, τότε, η ανεργία είναι καθαρά μακροοικονομικά αναποτελεσματική.

τον Μπους: δηλαδή ότι το σύνολο αυτού του ποσού αυτόματα θα επενδυόταν και μεσω πολλαπλασιαστή θα αύξαινε την τρέχουσα παραγωγή κατά κάπου 20 δις δολάρια το χρόνο, ή 100 δις δολάρια σε μια πενταετία.

Ωστόσο, αν υπολογίσουμε το υψηλότερο κόστος μεταφοράς από την ανεπαρκή συντήρηση γεφυρών και δρόμων, την απώλεια σε μεταφορές και εξαγωγές από τα φτωχά επίπεδα εκπαίδευσης, την αύξηση αδειών ασθενείας και ατυχημάτων, όλα αιτία της χαμηλότερης στάθμης των δημοσίων δαπανών, και αν φθάναμε σε μια συνολική απώλεια 150 δις δολαρίων σε πέντε χρόνια, τότε είναι γι' άλλη μια φορά φανερό πως η "αριστοποίηση" δεν είναι η ίδια σε μικροοικονομικούς και μακροοικονομικούς όρους. Τα υψηλότερα κέρδη για τις ιδιωτικές εταιρείες υπεραντισταθμίζονται από μεγαλύτερες απώλειες για το σύνολο της οικονομίας.

Τα οικονομικά κριτήρια, φυσικά, δεν είναι από μόνα τους αρκετά για να αξιολογηθεί συγκριτικά πλήρως ο ορθολογισμός διαφορετικών κοινωνικών συστημάτων. Πρέπει να εισάγουμε την έννοια του μακρο-κοινωνικού ορθολογισμού (αριστοποίηση) στην ανάλυση.

Η οικονομική αποτελεσματικότητα δεν είναι το άλφα και το ωμέγα της ανθρώπινης προσπάθειας. Είναι ένα *όργανο* για την επίτευξη της ανθρώπινης ευημερίας, της ικανοποίησης των ανθρώπινων αναγκών και φιλοδοξιών, και τίποτ' άλλο. Αν το κυνήγι όλο και μεγαλύτερης οικονομικής αποτελεσματικότητας έρχεται σε αντίθεση μ' αυτούς τους στόχους, αν απαιτεί μαζικούς φόνους ή ακόμα και πυρηνικό πόλεμο, αν πλήττει τη φυσική και πνευματική υγεία εκατομμυρίων ανθρώπων, αν απειλεί το περιβάλλον μέσα στο οποίο ζουν άντρες και γυναίκες, τότε πρέπει να περιοριστεί γι' αυτούς ακριβώς τους λόγους. Ο μικροοικονομικός ορθολογισμός θα έπρεπε να υποτάσσεται πλήρως στη μακρο-κοινωνική αριστοποίηση.[472]

Κάποιοι έχουν ισχυριστεί ότι είναι ακριβώς η αγορά, με την πίεση των τιμών αγοράς και το κίνητρο του κέρδους, που επιτρέπει από μόνη της να γίνει τέτοιος υπολογισμός. Βάλτε, λένε, τις εταιρείες που μολύνουν, λέγεται, να πληρώνουν

[472] Χωρίς να μιλάει για μακρο-κοινωνική λογική ή για αριστοποίηση, ο André Gorz επιχειρηματολογεί ακριβώς προς την ίδια κατεύθυνση στο έργο του *Critique of Economic Reason*.

υψηλούς φόρους ή πρόστιμα για τη μόλυνση του περιβάλλοντος και θα ψάξουν για εναλλακτικές τεχνολογίες.

Αλλά αυτό το είδος επιχειρήματος επιστρέφει στους απολογητές του καπιταλισμού. Οι φόροι και τα πρόστιμα γενικά δεν έχουν απαγορευτικό αποτέλεσμα. Όσοι μολύνουν θα εξακολουθήσουν να μολύνουν (έστω και, ίσως, λιγότερο από πριν) όσο οι υπάρχουσες τεχνολογίες τους επιτρέπουν να αποσβέσουν τις πρωτύτερες επενδύσεις, και όσο τα νομικά τους τμήματα τους βρίσκουν χιλιάδες τρόπους να περιορίζουν το βάρος προστίμων και φόρων. Εκτός αυτού, δεν είναι δυνατό να μετρήσεις ακριβώς τις επιπτώσεις της μόλυνσης και τις απειλές για το περιβάλλον, ειδικά σε μια μεγάλη χρονική περίοδο. Ούτε μπορεί η ανθρώπινη ταλαιπωρία και η απώλεια της υγείας να εκφρασθεί απλά με όρους μείωσης του αναμενόμενου εισοδήματος.

Σε όλους αυτούς τους χώρους υπεισέρχονται αξιολογήσεις και κλίμακες προτεραιοτήτων. Όπως ακριβώς η αστική ιδεολογία το θεωρεί δεδομένο ότι η "εθνική άμυνα" ή η αστυνομική προστασία της ιδιωτικής περιουσίας είναι μια "απόλυτη αξία",[473] έτσι και η κοινωνία έχει το πλήρες δικαίωμα να εκτιμήσει τα υψηλά επίπεδα εκπαίδευσης για όλα της τα παιδιά, ή η υψηλή στάθμη υγείας για όλα της τα μέλη, είναι μια απόλυτη αξία ανεξάρτητη από το κόστος σχολείων και νοσοκομείων, ή τους μισθούς των δασκάλων και του νοσηλευτικού προσωπικού.

Μόνο αν οι φόροι και τα πρόστιμα μπορούσαν να οδηγήσουν σε δήμευση, θα μπορούσαν να θεωρηθούν αποτελεσματικά εργαλεία για την παρεμπόδιση περαιτέρω βλάβης στο περιβάλλον. Αλλά σ' αυτή την περίπτωση, η κατακραυγή από τους υπερασπιστές της "ελεύθερης επιχείρησης" θα ήταν τόσο θορυβώδης όσο και απέναντι σε μια ευθεία απαγόρευση της χρήσης συγκεκριμένων τεχνολογιών.

Αφού περιορίσουμε το πρόβλημα της οικονομικής αποτελεσματικότητας στις σωστές του διαστάσεις, η ανάγκη να συνδυάσουμε τον μικροοικονομικό ορθολογισμό με την μακροοικονομική αριστοποίηση, συνηγορεί μάλλον κατά της γενικευμένης οικονομίας της αγοράς και υπέρ του δημοκρατικού σχεδιασμού. Υπογραμμίσαμε την περίπτωση αυτή στο κεφάλαιο 3.

[473] Von Mises, *Bureaucracy*, σελ. 46-50 και εντεύθεν.

Ας τονίσουμε γι' άλλη μια φορά ότι δεν προτείνουμε ένα ραγδαίο τέλος των μηχανισμών της αγοράς, που θα παραμείνουν κατά την περίοδο της μετάβασης από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό. Η λύση μας περιλαμβάνει ακριβή μέτρηση του κόστους παραγωγής, με ένα σταθερό νόμισμα και ένα σύστημα τιμών καταναλωτικών αγαθών -εκτός από εκείνα που διανέμονται δωρεάν- διορθωμένο μέσα από τη λειτουργία του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης. Η διαφορά μεταξύ αυτού και της γενικευμένης οικονομίας της αγοράς (με ή χωρίς προσωπική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής) μένει στη μακροπρόθεσμη δυναμική της οικονομίας και της οικονομίας ως συνόλου. Οι σημαντικές κατανομές των σπάνιων πόρων - ας πούμε, 50% με 75% του συνόλου- θα αποφασίζεται δημοκρατικά και εκ των προτέρων από τη μάζα των ίδιων των πολιτών, και δε θ' αφήνεται στις ιδιοτροπίες των διακυμάνσεων της αγοράς οι οποίες, στην πραγματικότητα, κυβερνιούνται από τους μεγάλους τραπεζικούς λογαριασμούς.

Τα νεοφιλελεύθερα επιχειρήματα για τον δεσποτισμό, σαν αντιτιθέμενου στην εδραίωση και την επέκταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δεν μπορούν στην πραγματικότητα να εναρμονιστούν με τους δογματικούς ισχυρισμούς τους για τη μικροοικονομική αποτελεσματικότητα. Ένα αναντίρρητο και αυξανόμενο στοιχείο *κοινωνικής αδικίας* συμπεριλαμβάνεται στην αναζήτηση μικροοικονομικής μεγιστοποίησης του ιδιωτικού κέρδους. Έτσι, όταν η πολυεθνική Φίλιπς αποφασίζει να απολύσει 40.000 μισθωτούς, όπως έκανε πρόσφατα, δεν τιμωρεί τους εργάτες γιατί "αποτίμησαν εαυτούς εκτός της αγοράς εργασίας". Ακόμα κι αν υποθέσουμε ότι το κόστος των μισθών της Φίλιπς ήταν κατά 10 ή 20% "υπερβολικά υψηλό", αυτό είναι τόσο μικρό συστατικό στο συνολικό κόστος της παραγωγής ηλεκτρονικών υπολογιστών που η μείωσή του σε "πιο αποδεκτό" επίπεδο θα μείωνε το κόστος της Φίλιπς απλώς κατά 2,5-5%. Οι απώλειες από την παραγωγή υπολογιστών ήταν πολύ μεγαλύτερες από αυτή τη μικρή διαφορά.

Η αλήθεια είναι ότι οι απολύσεις προέκυψαν από λαθεμένες επενδυτικές αποφάσεις, από κακοσχεδιασμένα μοντέλα παραγωγής και από λάθος προβλέψεις για τη συμπεριφορά της αγοράς. Όλες αυτές οι ζημιές ήταν ευθύνη της διοίκησης και

μόνο της διοίκησης. Αλλά 40.000 εργάτες πληρώνουν το αντίτιμο για αποφάσεις για τις οποίες δεν ρωτήθηκαν καν.

Τέτοια επεισόδια είναι από τα γενικά φαινόμενα των οικονομικών και κοινωνικώ κρίσεων που πηγάζουν από τις λειτουργίες της καπιταλιστικής παραγωγής με στόχο το κέρδος. Προκαλούν όλο και περισσότερες αμφιβολίες για το σύστημα και περιοδικά οδηγούν σε μαζικές αντιδράσεις και ευρείας κλίμακας εξεγέρσεις. Ενώ ο Max Weber υπέθεσε ότι οι τεχνολογικοί περιορισμοί θα καταστούσαν αδύνατες τέτοιες εξεγέρσεις, η ιστορία του εικοστού αιώνα αποδεικνύει άλλα.

Από τη δική τους πλευρά, οι νεοκλασικοί συντηρητικοί, αντιμετωπίζουν μια καθαρή αντίφαση ανάμεσα στην υπεράσπιση του κινήτρου κέρδους και της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, με κάθε κόστος και σαν υπ' αριθμόν ένα προτεραιότητα, και στην επέκταση ή έστω διατήρηση των πολιτικών ελευθεριών και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όταν πέσουν οι μάσκες, το βάρος του επιχειρήματος σίγουρα γέρνει υπέρ της "οικονομικής αποτελεσματικότητας" και του περιορισμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Στην περίπτωση του von Hayek, αυτή η αντιδραστική στροφή είναι αληθινά παθιασμένη. Όχι μόνο ικετεύει για περιορισμούς στην καθολική ψήφο, αλλά και ελπίζει μια επιστροφή στη Θρησκεία, την Οικογένεια και την Παραδοσιακή Εξουσία.[474] Ο τροχός έκανε πλήρη κύκλο. Οι συντηρητικοί νεοφιλελεύθεροι έγιναν νόμιμοι κληρονόμοι του *ancien régime* ή της πεταινικής του παρωδίας, ανοιχτοί εχθροί των ιστορικών αιτίων που υπερασπιζόταν ο κλασικός φιλελευθερισμός. Γίνονται ντε φάκτο υπερασπιστές των γραφειοκρατιών του αστικού κράτους, χωρίς το οποίο οι Παραδοσιακές Εξουσίες και οι αξίες τους δεν μπορούν να επιβληθούν στην κοινωνία.

Οι κοινωνικο-ιστορικές κρίσεις παράγουν παρόμοιες ιδεολογικές αντιδράσεις στους στυλοβάτες μιας αντιδραστικής κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Αλλά μετά τον εφιάλτη του

[474] F.A.von Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, Σικάγο 1979, τόμος 3, σελ.112-113. Ο Bruno Coppieters ("La Critique de l'utopie dans la théorie politique de Friedrich August von Hayek" στο *Tijdschrift voor de Studie van de Verlidrting*, Free University, Βρυξέλλες) σωστά υπογραμμίζει τον αυταρχικό χαρακτήρα των επιθέσεων του Hayek ενάντια στο καθολικό δικαίωμα ψήφου και τον κανόνα της πλειοψηφίας, παρά την άρνηση του ίδιου του Hayek. Για την υπεράσπιση των παραδοσιακών αξιών από τον Hayek δες *The Fatal Conceit*, σελ. 136-37, 157.

σταλινισμού, οι σοσιαλιστές πάλι μπορούν να ενεργήσουν όπως έκαναν παραδοσιακά (και πολλοί δεν έπαψαν ποτέ να κάνουν): σαν οι πιο σταθεροί και αποφασισμένοι υπερασπιστές των ανθρώπινων δικαιωμάτων, που αρνούνται να τα θυσιάσουν στο βωμό μιας φετιχοποιημένης μικροοικονομικής αποτελεσματικότητας.

Οι συνήγοροι της εισαγωγής της αγοράς σε πλήρη κλίμακα στην πρώην Σοβιετική Ένωση, συνεπικουρούμενοι και από όχι λίγους Δυτικούς ψευτοφιλελεύθερους και ακόμη και σοσιαλδημοκράτες, διακηρύσσουν: Προσέξτε την πολλή γκλάσνοστ, μήπως μπει στο δρόμο της περεστρόικα.[475] Εκεί είναι και η πραγματική επιλογή για τα επόμενα χρόνια, και όχι μεταξύ της "διοικητικής οικονομίας" και της αγοράς.

9. Εμπόδια στο δρόμο για την αυτοδιαχείριση και την αυτοδιοίκηση

Η απονέκρωση του κράτους και της γραφειοκρατίας, καθώς και της σπανιότητας και παραγωγής εμπορευμάτων, δεν είναι εύκολη διαδικασία. Στην πραγματικότητα, η ίδια η οικοδόμηση σοσιαλισμού δεν είναι εύκολη διαδικασία -διαφορετικά, θα είχε γίνει εδώ και πολύ καιρό. Εκείνο για το οποίο μιλάμε είναι η σταδιακή εξαφάνιση ενός ορισμένου συνόλου από θεσμούς, καθώς και των μορφών κοινωνικής ζωής και σκέψης που τους στηρίζουν, με τα αντίστοιχα κίνητρα της ατομικής, ομαδικής και συλλογικής συμπεριφοράς. Όλ' αυτά υπάρχουν μαζί μας για αιώνες, αν όχι χιλιετίες, αλλά δεν μπορούμε με κανένα τρόπο να πούμε ότι υπήρχαν ανέκαθεν. Έτσι, αν και η απονέκρωσή τους είναι δύσκολη, δεν είναι ασυμβίβαστη με την "ανθρώπινη φύση", όπως αυτή παρουσιάστηκε εμπειρικά στην ιστορία του γένους.

Το σημαντικότερο εμπόδιο ανταποκρίνεται σ' ένα πραγματικό πρόβλημα, όχι μόνο μύθο ή προκατάληψη. Στο σημερινό επίπεδο τεχνολογικής και οργανωτικής εξέλιξης, η ειδικευμένη γνώση είναι η γνώση των ειδικών, και αυτές οι

[475] Δες το ρεπορτάζ του J.-M.Chaviez, "La perestroika 'new look' en quête d' un pouvoir fort", *Le Monde Diplomatique*, Νοέμβρης 1990.

"ειδικές ομάδες ατόμων" θα παραμείνουν καιρό ακόμα. Η εξάλειψή τους θα οδηγούσε σε καταστροφική οπισθοδρόμηση του πλούτου και της ευημερίας για τη μεγάλη μάζα του λαού. Κάποιο ζύγιασμα ανάμεσα στην τρέχουσα κατανάλωση ή ευημερία και στη σχετική εξουσία των ειδικών θα χρειαστεί, συνεπώς, να παραμείνει για αρκετό διάστημα. Το πρόβλημα δεν μπορεί να περιοριστεί σ' εκείνο της ανόδου του γενικού επιπέδου κουλτούρας κι επιδεξιότητας. Όσο κι αν όλοι όσοι δραστηριοποιούνται στον τομέα της υγείας έχουν σπουδάσει μέχρι τα δεκαοκτώ ή τα είκοσί τους χρόνια, αυτό δε σημαίνει ότι θα μπορούν και να πραγματοποιούν χειρουργικές επεμβάσεις. Μ' άλλα λόγια, η κοινωνική διαίρεση εργασίας δεν μπορεί να "καταργηθεί" έτσι απλά· μπορεί μόνο να απονεκρωθεί σταδιακά.

Από την εποχή του Schumpeter, πολλές φορές αναφέρθηκε η κοινωνική ασφάλιση σαν παράδειγμα γι' αυτή τη σχέση. Η ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας, τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση, αύξησε την περιπλοκότητα της νομοθεσίας σε ζητήματα όπως οι συντάξεις, η άδεια μητρότητας ή τα επιδόματα ανικανότητας για εργασία, με αποτέλεσμα την εφαρμογή, στις περισσότερες περιπτώσεις, δεκάδων διαφορετικών κανόνων και κανονισμών. Κανένας συγκεκριμένος μισθωτός δεν μπορεί να ελπίζει ότι θα ξεπεράσει αυτό το πολύπλοκο δίκτυο, που υποτίθεται ότι πλέχτηκε για να τον προστατεύει. Γι' αυτό και τείνουμε να εξαρτώμαστε από ειδικούς -δηλαδή γραφειοκράτες- των κρατικών ή παρακρατικών οργάνων ή των οργανώσεων πολιτών.[476]

Το εμπόδιο αυτό είναι πραγματικό. Αλλά αντικρούεται εν μέρει από τρεις τάσεις στη σύγχρονη κοινωνία. Πρώτον, πρέπει να κάνουμε προσεκτικά τη διάκριση μεταξύ των σχέσεων εξουσίας και μεταβίβασης εξουσίας από τη μια, και της *διάρθρωσης της εξουσίας* που αφορά την ειδικευμένη γνώση, από την άλλη. Οι αποφάσεις για την κατανομή της κοινωνικής εργασίας (διαθέσιμων πόρων) στην υγεία και την κοινωνική ασφάλιση πρέπει και μπορούν να αναληφθούν από τη μάζα των πολιτών. Γραφειοκρατική αλλοτρίωση υπάρχει αν και μόνο αν αυτές αφεθούν στα χέρια των κυβερνήσεων και των κρατικών γραφειοκρατιών, των Μεγάλων Επιχειρήσεων ή της "αγοράς".

[476] Cf.Kamenka, *Bureaucracy*, Οξφόρδη 1989, σελ.74-75.

Δεν μπορεί ωστόσο κανείς να ισχυριστεί στα σοβαρά ότι η ικανότητα επιτέλεσης εγχειρίσεων αποσπάσθηκε από τη μάζα του πληθυσμού και συγκεντρώθηκε στα χέρια μιας "μειοψηφίας χειρούργων". Θα ήταν στενόμυαλη προκατάληψη ενάντια στην επιστήμη γενικά -αν και πρέπει φυσικά να λάβει κανείς υπόψη το δικαίωμα του ασθενούς στην πλήρη ιατρική πληροφόρηση.

Δεύτερον, η μεγάλη διαφοροποίηση της επιστημονικής και άλλης ειδικευμένης γνώσης, όχι μόνο δεν ενισχύει την εξουσία των ειδικών, αλλά και την περιορίζει δραστικά. Η εξουσία είναι πάντα κοινωνική εξουσία, εξουσία κάποιων ανθρώπινων όντων πάνω σε άλλα. Ο χειρούργος έχει εξουσία πάνω στον ασθενή του. Αλλά ένας ειδικός σε ενεργειακά θέματα έχει εξουσία πάνω στον χειρούργο, και ένας αρχιτέκτονας ή πολεοδόμος έχει εξουσία πάνω στον ειδικό επί των ενεργειακών. Οι ελεγκτές τροφίμων έχουν εξουσία πάνω σε όλους αυτούς. Κάθε μιά απ' αυτές τις εξουσίες ωστόσο περιορίζεται στο μέτρο που αυξάνεται η εξειδικευμένη γνώση και διαχέεται σε μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων, και η κοινωνία σα σύνολο αποφασίζει με τρόπο κυρίαρχο πόσοι πόροι θα διατεθούν στους χειρούργους, τους ειδικούς για την ενέργεια, τους πολεοδόμους, τους επιθεωρητές τροφίμων, κ.ο.κ. Καθώς όλο και περισσότερες τέτοιες αποφάσεις κοινωνικοποιούνται, η γραφειοκρατική εξουσία μάλλον μειώνεται παρά αυξάνεται.

Τρίτον, η τάση προς την εξειδικευμένη πρόσβαση στην πληροφόρηση για τα ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης μπορεί να μειωθεί δραστικά αν η προστασία βασιστεί κύρια σε μη νομισματικούς, άσχετους με την αγορά μηχανισμούς. Όταν το καταναλωτικό επίπεδο των συνταξιούχων, των εγκύων, των ατόμων με ειδικές ανάγκες ή των φοιτητών είναι κοινωνικά εγγυημένο μέσω της ελεύθερης πρόσβασης σε συγκεκριμένα αγαθά και υπηρεσίες, η ανάγκη για πολύπλοκους κανονισμούς για κάθε συγκεκριμένη περίπτωση θα υποχωρήσει σημαντικά.

Η περιπλοκότητα της κοινωνικής ζωής θέτει σημαντικότερα προβλήματα στο δρόμο για την αυτοδιαχείριση. Οι τάσεις για αντικειμενική κοινωνικοποίηση της εργασίας και αυξανόμενη συνεργασία σε βασικά επίπεδα της κοινωνικής ζωής είναι αντιφατικές. Αφορούν παράλληλες διαδικασίες συγκέντρωσης και αποκέντρωσης, που καθιστούν αναπόφευκτους τους μηχανισμούς διαμεσολάβησης.

Σ'ένα υπερηχητικό αεροσκάφος υπάρχουν 500.000 κομμάτια που απαιτούν 500.000 διαφορετικά σχέδια. Είναι δυνατό να έχουμε δεκάδες χιλιάδες εργάτες να συνεργάζονται με την ευρύτερη έννοια του όρου, για την παραγωγή του τελειωμένου προϊόντος, στη βάση της μέγιστης διαθέσιμης πληροφόρησης. Είναι παρόμοια πιθανό ότι, στο επίπεδο της βάσης, της υπηρεσιακής ή ολοκληρωμένης ομάδας, ίσως η συνειδητή συνεργασία καταβάλλει τα ιεραρχικά συστήματα, η λογική των οποίων συνδέεται περισσότερο με την απόσπαση υπερεργασίας παρά με τους τεχνικούς περιορισμούς.

Ωστόσο, το γεγονός είναι πως η σύγκλιση όλων αυτών των σχεδίων και μερών απαιτεί όργανα μόνιμης διαμεσολάβησης. Δύσκολο να φανταστούμε ότι αυτό δε θα παραμείνει εργασία πλήρους απασχόλησης, αντιπροσωπεύοντας μια μορφή κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας που δεν είναι πιθανό να απονεκρωθεί πριν γεννηθεί μια καινούργια τεχνολογία. Και είναι τουλάχιστον δυνατό, αν όχι πιθανό, τέτοιοι επαγγελματίες μεσολαβητές να διατηρήσουν κάποια εξουσία πάνω στο λαό.

Εκείνο που ισχύει στο χώρο της παραγωγής εφαρμόζεται και στη διανομή, μεταφορές, τηλεπικοινωνίες, πολιτισμό, υγεία κ.ο.κ. Θα υπάρξουν ποτέ νοσοκομεία τόσο μικρά και τόσο προσαρμοσμένα στις συνθήκες της γειτονιάς που να μην χρειάζεται ενδιάμεσος μεταξύ ασθενών και νοσηλευτικού προσωπικού; Το ελάχιστο μέγεθος ενός αποτελεσματικού νοσοκομείου, εξοπλισμένου με τις πιο σύγχρονες συσκευές, είναι τέτοιο που το διοικητικό προσωπικό δεν παύει να είναι απαραίτητο, τουλάχιστον στο ορατό μέλλον. Δεν μπορεί να μπει κανείς σ' ένα νοσοκομείο έτσι απλά και να διαλέξει όποιο κρεβάτι του αρέσει. Κι έτσι, οι ενδιάμεσοι θα έχουν κάποια εξουσία επί των ανθρώπων, που θα εξακολουθήσει να είναι πηγή ορισμένων καταχρήσεων.

Περισσότερο ενοχλητικές είναι οι διαμάχες που θα παραμείνουν στη διάρκεια της διαδικασίας απονέκρωσης του κράτους: ανταγωνισμοί μεταξύ κοινωνικών, ατομικών και ομαδικών συμφερόντων· μεταξύ τοπικών, επαρχιακών, εθνικών και διεθνικών συμφερόντων· μεταξύ συμφερόντων των διαφορετικών φύλων· μεταξύ συμφερόντων διαφορετικών ηλικιακών ομάδων· μεταξύ εθνικών πλειοψηφιών και εθνικών μειονοτήτων και των συμφερόντων τους, κ.ο.κ. Οι μαρξιστές

-αρχίζοντας από τους Μαρξ, Ένγκελς και Λένιν- ποτέ δεν πρότειναν τη χιλιαστική θέση ότι μια αταξική, σοσιαλιστική κοινωνία θα επιδείξει τέλεια αρμονία ανάμεσα σ' όλα τα ανθρώπινα όντα. Αρκέστηκαν απλά, στη βάση στοιχείων από το μακρινό παρελθόν καθώς και ορατών τάσεων για το μέλλον, να καταδείξουν ότι ακόμα και οι σοβαρές διαμάχες δε θα απαιτούν κανένα "ειδικό μηχανισμό", κανένα κράτος ή γραφειοκρατία, για την επίλυσή τους. Οι κοινωνικές ομάδες χωρίς καμία ειδίκευση σε καταστολή -σχολεία, "εκτεταμένη οικογένεια", κοινότητες, γειτονιές, συνελεύσεις χώρου δουλειάς, συνεδριάσεις παραγωγών/καταναλωτών, κτλ.- θα τις αντιμετωπίζουν χωρίς ανάγκη εξωτερικής "βοήθειας".[477]

Μπορεί να σκεφτεί κανείς ότι τέτοιες διαδικασίες θα οδηγούσαν, αν όχι σε νέες γραφειοκρατίες και μηχανισμούς καταστολής, τουλάχιστον σε ένα μεγάλο κίνδυνο αυθαιρεσίας και αδικίας στη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου. Αυτό είναι το κουμπί στην κριτική του Norberto Bobbio για την άμεση δημοκρατία και στην εμπνευσμένη του υπεράσπιση της "κυριαρχίας του νόμου ενάντια στην κυριαρχία των ανθρώπων".[478] Αναμφίβολα εμπεριέχει ένα στοιχείο αλήθειας,

Όπως στην περίπτωση του καθολικού δικαιώματος ψήφου, η μεγάλη, τραυματική εμπειρία των φασιστικών, στρατιωτικών, σταλινικών και μετασταλινικών δικτατοριών, δίδαξε όλους τους σοσιαλιστές ότι ο γραπτός νόμος είναι αναγκαιότητα, αν θέλουμε οι κίνδυνοι μιας αυθαίρετης δικαιοσύνης -της αδικίας δηλαδή- τουλάχιστον να περιοριστούν. Αυτό στις μετακαπιταλιστικές κοινωνίες απειλεί εργάτες και αγρότες πολύ περισσότερο απ' ό,τι διανοούμενους και γραφειοκράτες.[479] Οι

---

[477] Το πραγματικό ζήτημα εδώ είναι ότι τέτοιες διαμάχες, αν τις χειριστούμε με τρόπο θεραπευτικό, θα χάσουν σταδιακά τον εκρηκτικό τους χαρακτήρα, και σε καμιά περίπτωση δεν θα οδηγήσουν σε κοινωνικές καταστροφές όπως πολέμους, εμφυλίους πολέμους, μαζικές φυλακίσεις, βασανιστήρια ή μεγάλης κλίμακας καταστολή. Όσοι εμπλέκονται στην επίλυση διαμαχών δεν έχουν συγκαλυμένο συμφέρον για την καταστολή -αντίθετα, το συμφέρον τους θα είναι να δουν τη διαμάχη να φθίνει βαθμιαία.

[478] N. Bobbio, "The Future of Democracy", *Telos*, Φθινόπωρο 1984. Δες ακόμα, *Liberalism and Democracy*, Λονδίνο 1990.

[479] Ένα από τα τραγικότερα παραδείγματα είναι οι ukazniks υπό τον Στάλιν -εκατοντάδες χιλιάδες άντρες και γυναίκες εργάτες που καταδικάστηκαν σε χρόνια καταναγκαστικά έργα με απλά διατάγματα, χωρίς τη δυνατότητα ούτε καν να υπερασπιστούν τον εαυτό τους. Τα υποτιθέμενα αδικήματά τους που γενικά είχαν να κάνουν με απουσίες, ακόμα και απουσίες λόγω υγείας αλλά χωρίς επίσημη άδεια

επαναστάτες μαρξιστές δεν περίμεναν τις τρέχουσες επαναστάσεις στις μετακαπιταλιστικές κοινωνίες για να τονίσουν αυτό το σημείο.[480]

Ένας καθαρά τυπικός ορισμός του προβλήματος, όμως, -σαν αυτόν που προτείνει ο Bobbio, ακολουθώντας την παράδοση του Weber και των προηγούμενων φιλελεύθερων φιλοσόφων- δε βοηθά να μειωθούν οι πηγές και η έκταση της αυθαιρεσίας και της αδικίας.[481] Η αντιπαράθεση της "κυριαρχίας του νόμου" στην "κυριαρχία των ανθρώπων" είναι ένα παράδειγμα φετιχιστικής σκέψης, που δεν ισχύει πραγματικά ακόμα και αν η τελευταία ερμηνεύεται σαν να σημαίνει κυριαρχία των δεσποτών.[482] Παραβλέπει το γεγονός -που αποδεικνύεται θαυμάσια από την ιστορία των ΗΠΑ π.χ.- ότι οι άνθρωποι που συντάσσουν και εφαρμόζουν τους νόμους δεν είναι απλά μηχανές προγραμματισμένες από δικαστικές διαδικασίες, αλλά ανθρώπινες υπάρξεις από σάρκα και οστά, δεμένες με συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες και υλικά συμφέροντα.[483]

Η μόνη "κυριαρχία του νόμου" που διαχωρίζεται από την "κυριαρχία των ανθρώπων" θα ήταν μια δικαιοσύνη εφαρμοσμένη από ρομπότ. Είναι ένα ανοιχτό ζήτημα το αν αυτό θα ήταν ριζικά καλύτερο, αλλά σε καμιά περίπτωση δε θα έρθει στο ορατό μέλλον. Εν τω μεταξύ, θα μπορούσαμε να

γιατρού, έστω και αν ο γιατρός κλήθηκε αλλά δεν ήρθε στο σπίτι του αρρώστου.

[480] Δες το ντοκουμέντο *Δικτατορία του προλεταριάτου και σοσιαλιστική δημοκρατία*, που υιοθετήθηκε από το Δωδέκατο Παγκόσμιο Συνέδριο της Τετάρτης Διεθνούς.

[481] Για μια ενδιαφέρουσα κριτική εξέταση της σύλληψης ενός "κράτους σε νομική βάση" (Rechtsstaat), δες το άρθρο του Ελβετού σοσιαλδημοκράτη καθηγητή συνταγματικού δικαίου Andreas Auer, "L' Etat de droit: sens et non-sens d' un concept pretentieux", *Plaidoyer*, Απρίλης 1990.

[482] Δε θα έπρεπε να ξεχάσουμε ότι ο διωγμός των Εβραίων από τους Ναζί άρχισε με τους λεγόμενους Νόμους της Νυρεμβέργης, και ότι δημοκρατικά εκλεγμένα κοινοβούλια αποδείχτηκαν τελείως ικανά να θεσπίσουν μια άδικη, κατασταλτική και ρατσιστική νομοθεσία. Όσο για το δικαστικό σύστημα, τον Απρίλη του 1941, μια σύσκεψη όλων των κύριων Γερμανών δικαστών και όλων των δημόσιων εισαγγελέων αποφάσισε να νομιμοποιήσει τη μαζική δολοφονία από τους Ναζί των διανοητικά ασθενών ("Aktion T-4") και να παρεμποδίσουν κάθε προσπάθεια μελών των οικογενειών τους να διώξουν τους δράστες αυτών των εγκλημάτων, που τελικά εξαφάνισαν εβδομήντα χιλιάδες ανθρώπους. Δες, *Die Zeit*, 26 Οκτώβρη 1990.

[483] Στις Ηνωμένες Πολιτείες η νομοθεσία περιορίζει σημαντικά τη δυνατότητα των εργατών να υπερασπίσουν τους εαυτούς τους με μέσα κανονικής συνδικαλιστικής δραστηριότητας. Δες Christopher L. Tomlins, "The State and the Unions", Κέιμπριτζ 1985. Ο *Economist*, (10 Νοέμβρη 1990), σημειώνει: "Πολλοί Ιταλοί βρίσκουν ενοχλητικές τις αποκαλύψεις. Ο Giovanni di Lorenzo, επικεφαλής της ιταλικής μυστικής υπηρεσίας που φαίνεται ότι ίδρυσε την Gladio στα 1956, έγινε αργότερα ύποπτος για σχεδιασμό πραξικοπήματος".

παραθέσουμε αμέτρητα παραδείγματα εξαιρετικά άδικων ετυμηγοριών παρά την "κυριαρχία του νόμου" σε συνθήκες αστικής δημοκρατίας. Ο συστηματικός τρόπος με τον οποίο οι δικαστές στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης άφησαν τους φονιάδες των εργατών ή των ηγετών της αριστεράς είναι ένα απ' αυτά. Ένα άλλο είναι η σκανδαλώδης απελευθέρωση των εξτρεμιστών δεξιών που ήταν υπεύθυνοι για τη βομβιστική ενέργεια στη Μπολόνια, στην Ιταλία.[484]

Οι άνθρωποι πρέπει να έχουν την υλική δυνατότητα να υπερασπίζονται κάπως αποτελεσματικά τον εαυτό τους ενάντια σε όποιο νόμο θεωρούν άδικο, ή στην επιβολή του από άδικους δικαστές. Η "κυριαρχία του νόμου", με ένα ελάχιστο ίσης δικαιοσύνης για όλους, πρέπει συνεπώς να ενισχύεται από την ισότητα της πρόσβασης σε δικηγόρους, δίκη από ενόρκους κι ένα σύστημα για την εκλογή (και την απόρριψη) δικαστών. Στη θεωρία, και όλ' αυτά μπορεί να οδηγήσουν σε αδικίες ή σ' έκείνο που οι συντηρητικοί αποκαλούν "οχλοκρατία". Όπως και νά 'χει όμως, έχουμε ένα συνδυασμό "κυριαρχίας του νόμου" και "κυριαρχίας των ανθρώπων", κι όχι διαχωρισμό τους.

Η αυτοδιαχείριση που να δένεται αμέσως με γραπτό δίκαιο, η άμεση δημοκρατία, ο πλουραλισμός και ο δημόσιος έλεγχος, μας φαίνονται σαν η βάση για μια ποιοτική παρακμή της αυθαιρεσίας και της αδικίας -όχι για την πλήρη τους εξαφάνιση, που θα ήταν σκέτη ουτοπία. Αλλά αυτό σημαίνει πως οι ανταγωνισμοί υλικών, κοινωνικών συμφερόντων θα έπρεπε να αναγνωριστούν σαν αυτό που είναι, και ότι η διοίκηση της δικαιοσύνης δεν θα έπρεπε να υποτάσσεται σε μια ανάγκη αποφυγής εκρηκτικών ανταγωνισμών -δηλαδή, στη συντήρηση της βασικής κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Είναι εξαιρετικά εύκολο, στο όνομα της ανοχής και της συναίνεσης, να γίνει όλο και πιο αφόρητη για τα θύματα της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων που επαναστατούν εναντίον της.[485]

[484] Όλο και περισσότερα γράφονται για τις "κρατικές σφαγές" που καλύπτονται από τον ιταλικό δικαστικό κλάδο. Δες μεταξύ άλλων το *Gli Ermellini da Guardia: Magistratura e repressione in Italia 1968-1973*, Ρώμη 1973, του Edgardo Pellegrini. Όταν τελειώναμε αυτό το βιβλίο, ξέσπασε στην Ιταλία το σκάνδαλο Gladio. Φαίνεται ότι από τη δημιουργία του NATO, ένα μυστικό δίκτυο δεξιών τρομοκρατών δούλευε χέρι χέρι με τις μυστικές υπηρεσίες και αξιωματούχους του NATO σε παράνομες δραστηριότητες ενάντια στην εργατική τάξη. (Δες, *Panorama*, 4 Νοέμβρη 1990). Επεκτεινόταν σ' όλη τη δυτική Ευρώπη και ήταν ίσως αποφασιστικής σημασίας για το πραξικόπημα των Ελλήνων συνταγματαρχών.

Στη Σοβιετική Ένωση οι νεοφιλελεύθεροι υιοθέτησαν μια συναφή μισαλλοδοξία που συνορεύει με τον κυνισμό. Ο Efrim Cherniak, για παράδειγμα, γράφει τα παρακάτω αναφορικά με την συμπεριφορά των Γάλλων Ιακωβίνων απέναντι στη δουλεία: "Είναι απαραίτητο να αναφερθούμε στις αρχές του ιστορικισμού, που δεν επιτρέπουν να κρίνει κανείς τα χαρακτηριστικά ενός ιστορικού μορφώματος σε απομόνωση από τα ειδικά χαρακτηριστικά της εποχής. Μια απολογία της δουλείας, αν και απαράδεκτη με τα κριτήρια του εικοστού αιώνα, δεν ήταν το ίδιο για τους ανθρώπους του δέκατου έβδομου ή δέκατου όγδοου αιώνα".[486] Ποιούς ανθρώπους; θα ήθελε να μάθει κανείς. Οι δούλοι τάχα δεν ήταν τόσο "άνθρωποι" όσο οι δουλοκτήτες και οι απολογητές τους; Δεν εξεγέρθηκαν ενάντια στη δουλεία; Δεν είναι ο Toussaint L'Ouverture μέρος της ιστορίας του δέκατου όγδοου αιώνα, όπως ο Ροβεσπιέρος, ο υπέρμαχος της δουλείας; Είχε άδικο να επαναστατήσει; Και τί να πούμε για τον Condorcet, που καταδίκασε δριμύτατα το θεσμό της δουλείας; Στο όνομα "αντικειμενικών αναγκών" και "αντικειμενικών δυνατοτήτων", δανεισμένων από τους σταλινικούς, αυτοί οι ωραίοι νεοφιλελεύθεροι εξοβελίζουν μισαλλόδοξα εκτός της ιστορίας, όλους εκείνους που σπάνε τη συναίνεση με τη θριαμβεύτρια αστική τάξη.

10. Η αναζήτηση του καλύτερου στέκεται εμπόδιο στην επίτευξη του καλού;

Από την κατάρρευση των σταλινικών και νεοσταλινικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη, ένας μεγάλος αριθμός νεοσυντηρητικών, φιλελεύθερων και ακόμα και κοινωνικών δημοκρατών, επανέλαβαν την παλιά επωδό ότι ο μαρξισμός έχει μια επικίνδυνα χιλιαστική μορφή. Φυσικά υπάρχει κάτι

---

[485] Σε πρόσφατες συζητήσεις που αφορούν την επανένωση της Γερμανίας, αστοί πολιτικοί τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση επέμεναν ότι "το δικαίωμα στην ιδιοκτησία" θα έπρεπε να περιλαμβάνεται σε μια τελική συμφωνία, ενώ το "δικαίωμα στη δουλειά" (ή, προτιμότερο να πούμε, το δικαίωμα σ' ένα εγγυημένο εισόδημα χωρίς την πίεση της ανεργίας) θα έπρεπε να αποκλειστεί.

[486] E.Cherniak, "La Grande Révolution française: L' année 1794", *Sciences Sociales*, (Μόσχα) No.2, 1990, σελ.83.

γκροτέσκο στην ιδέα ότι κυνικοί πολιτικοί της RealPolitik σαν τον Στάλιν οδηγούνταν από τον πόθο να υλοποιήσουν μια "ουτοπία". Αλλά, συνεχίζει το επιχείρημα, το ουτοπικό πάθος να πετύχεις έναν "τέλειο κόσμο", "επίγειο παράδεισο", "μια πλήρη επανασυμφιλίωση ανθρώπου και φύσης, ατόμου και κοινωνίας", ενδέχεται να εμπνεύσει αναλγησία στην επιλογή των μέσων που θα οδηγήσει στη φρίκη του κρατικού δεσποτισμού. Κατ' αυτό τον τρόπο, δημιουργείται ένας άμεσος δεσμός μεταξύ από τη μία όχι μόνο του Λένιν και των μπολσεβίκων αλλά ακόμα και του Μαρξ και όλων των σοσιαλιστών, και από την άλλη της θλιβερής πραγματικότητας της ΕΣΣΔ, της Κίνας, της Ανατολικής Ευρώπης και ακόμα και της Καμπότζης του Πολ Ποτ.

Στην κύρια ουσία του, αυτό το επιχείρημα απλώς χάνει το στόχο. Περικλείει μια σημαντική παρανόηση, αν όχι σκόπιμη παραποίηση, της σκέψης και των γραπτών του Μαρξ, και των θεωριών και των πρακτικών του κλασικού σοσιαλισμού.

Δεν υπάρχει στοιχείο χιλιασμού ή "κοσμικής θρησκείας" στο μαρξισμό. Δεν υπάρχει παιδιάστικο όνειρο πλήρους επανασυμφιλίωσης μεταξύ ανθρώπου και φύσης, ατόμου και κοινότητας. Δεν υπάρχει πρόβλεψη ότι οι κοινωνικές διαμάχες και αντιθέσεις θα εξαφανιστούν εντελώς. Ούτε υπάρχει σχέδιο για εξαναγκασμό του λαού να ενστερνιστεί τέτοιες ουτοπίες. Ο μαρξισμός με κανένα τρόπο δεν είναι τυφλός στην διαλεκτική μέσων-στόχων.[487] Και είναι θέμα κλειδί αυτού του βιβλίου ότι η ίδια η ουσία του μαρξιστικού σοσιαλισμού είναι η *αυτο*-απελευθέρωση των εργαζομένων, όχι το "να κάνουμε τους ανθρώπους ευτυχισμένους παρά τη θέλησή τους".

Εκείνο που ισχυρίζονται όντως οι μαρξιστές είναι ότι είναι και δυνατό και απαραίτητο να μειωθούν *δραστικά* οι διαμάχες μεταξύ ανθρώπινης πρακτικής και φύσης, μεταξύ τυφλού εγωισμού και γενικών αναγκών της κοινότητας. Σήμερα όμως, ένας όλο και μεγαλύτερος αριθμός μη σοσιαλιστών επίσης το βλέπουν σαν επείγουσα ανάγκη, για λόγους αυτοσυντήρησης του γένους μας, καθαρής φυσικής επιβίωσης.

[487] Cf. Καρλ Μαρξ "Αλλά ένας σκοπός που απαιτεί άδικα μέσα δεν είναι δίκαιος σκοπός". "Debates on freedom of the Press", από το *Marx-Engels Collected Works*, τόμος 1, Λονδίνο 1975, σελ.164.

Στο μέτρο που η εξίσωση "μαρξισμός = ουτοπισμός = δρόμος προς το σταλινισμό και τη δουλεία" δεν είναι μια απλώς διεστραμμένη ιδεολογική κατασκευή, θέτει μια σειρά πραγματικών ερωτημάτων για τη σοσιαλιστική θεωρία και πράξη, και τις συνέπειές τους από τη σκοπιά της προοδευτικής πολιτικής. Μήπως δεν είναι η οικοδόμηση μιας αταξικής και ακρατικής κοινωνίας ουτοπικό σχέδιο; Και η ενέργεια που αφιερώνεται σ' αυτό δε θα ξοδευόταν καλύτερα σε μια βαθμιαία μεταρρύθμιση της υπάρχουσας "ανοιχτής" κοινωνίας, τουλάχιστον όπως υπάρχει στη Δύση; Δεν υπάρχει μια βασική αντίφαση ανάμεσα στον αγώνα για εφικτές μεταρρυθμίσεις και στο κυνήγι του "τελικού στόχου" μιας διαφορετικής κοινωνίας; Μήπως οι συστηματικές καταγγελίες, και οι "σκληρές" προκλήσεις προς τις άρχουσες τάξεις και το κράτος δεν σκλήρυναν την αντίστασή τους στις άμεσα επιτευκτές μεταρρυθμίσεις και δεν τις ώθησαν σε βίαιη αντεκδίκηση; Μήπως δε διαβρώνει αντικειμενικά τους θεσμούς της πολιτικής δημοκρατίας, που μπορούν να λειτουργήσουν μόνο στη βάση της συναίνεσης γύρω από μια δεδομένη ομάδα κοινωνικών αξιών;

Τώρα, η κατηγορία του ουτοπισμού που κατευθύνεται ενάντια στο μαρξιανό σοσιαλισμό συνεπάγεται ένα περιοριστικό ορισμό του ίδιου του όρου "ουτοπία" -που με τη σειρά του μας βάζει βαθιά στην υλιστική ερμηνεία της ιστορίας,[488] Αν σαν "ουτοπικό", οριστεί το αδύνατο ή το απραγματοποίητο, τότε σαφώς είναι απώλεια χρόνου και προσπάθειας να παλεύει κανείς *πολιτικά* για ό,τι είναι ουτοπικό -αν και πάλι θα μπορούσε να έχει ηθικό νόημα και ακόμα να είναι και μέσο καλύτερης κατανόησης της πραγματικότητας.

Αλλά το περιεχόμενο της "ουτοπίας" αλλάζει μόλις κάποιος αποκοπεί από αυτό τον τυπικό, μηχανιστικό και αντιδιαλεκτικό ορισμό, που θέτει μια απόλυτη αντίθεση μεταξύ του "δυνατού" και του "αδύνατου", "του πραγματικού και του εξωπραγματικού". Απ' όλους περισσότερο ο Λένιν, και απ' όλα του τα έργα ιδίως στο *Τι να κάνουμε;* επέστησε πραγματικά την προσοχή στο "δικαίωμα στο όνειρο", ή και στην "ανάγκη για όνειρο", με την προϋπόθεση ότι το όνειρο είναι για εκείνο που δεν υπάρχει ακόμα, αλλά θα μπορούσε να υπάρξει κάτω από συγκεκριμένες

[488] Δες, για παράδειγμα, Hand, Jung και Braun, eds, *Utopien: Die Möglichkeit des Unmöglichen*, Ζυρίχη 1989.

περιστάσεις.[489] Για να κάνουμε τέτοια όνειρα "αληθινά" σημαίνει να υπάρξουν και οι υλικές συνθήκες καθώς και η ανθρώπινη προσπάθεια, σχέδια, επιθυμία για δράση, αλλά και η ικανότητα για αποτελεσματική δράση.[490]

Η κοινοτοπία ότι ο "μαρξιανός σοσιαλισμός" δεν υπάρχει πουθενά στον κόσμο σήμερα επαναλαμβάνεται ακατάπαυστα, στην πράξη σαν επιχείρημα ενάντια σε κάθε ανθρώπινη πρόοδο. Αλλά ήταν ουτοπία η πάλη για την κατάργηση της δουλείας, που υπήρχε σε μεγάλη κλίμακα για πάνω από χίλια χρόνια; Ήταν ουτοπία η προσπάθεια για κατάργηση της δουλοπαροικίας; Η θρησκευτική καταπίεση, συμπεριλαμβανόμενου του καψίματος αιρετικών, ήταν "πραγματικότητα της ζωής" τουλάχιστον για πέντε αιώνες. Ήταν τότε ουτοπικό να προσπαθήσει κανείς να εγκαθιδρύσει την ελευθερία της συνείδησης και της σκέψης; Τα κοινοβούλια υπήρχαν εκατοντάδες χρόνια στη βάση εξαιρετικά περιορισμένου δικαιώματος ψήφου. Ήταν λοιπόν ουτοπικός ο αγώνας για καθολική ψηφοφορία; Γιατί να είναι σήμερα ουτοπικό να προσπαθήσει κανείς να καταργήσει τη μισθωτή εργασία και τις γιγάντιες κρατικές γραφειοκρατίες, που στο κάτω κάτω είναι κεντρικές δομές της κοινωνίας εδώ και μόλις διακόσια χρόνια;

Είναι τόσο απαραίτητο όσο και εμπειρικά δικαιολογημένο να αποκρούσουμε κατευθείαν αυτό το επιχείρημα των σταδιαστών. Η ουτοπία, με την πλατιά έννοια της λέξης, είναι ένα από τα μεγαλύτερα οχήματα της τελικής επίτευξης της ιστορικής προόδου. Στην περίπτωση της δουλείας, για παράδειγμα, η κατάργησή της δε θα συνέβαινε όταν και όπως έγινε αν οι επαναστάτες ή "ουτοπιστές" οπαδοί της κατάργησής της είχαν αυτοπεριοριστεί σε μια πάλη για να βελτιώσουν τις συνθήκες των σκλάβων μέσα στον "ιδιόρρυθμο θεσμό".

Για να εκτιμήσουμε ένα συγκεκριμένο σχέδιο από τη σκοπιά της ιστορικής προόδου, πρέπει να κάνουμε δυο είδη ερωτήσεις. Είναι *επιθυμητό* επειδή ζητά να εξαφανίσει τις απάνθρωπες συνθήκες -που είναι επαρκής λόγος να αγωνιστεί κανείς γι' αυτό; Είναι *πραγματοποιήσιμο*, με την έννοια ότι οι

---

[489] Λένιν, *What is to be done?* από το *Selected Works*, τόμος Ι, Λονδίνο 1947, σελ. 261-62.

[490] Το μνημειώδες έργο του Ernst Bloch *Das Prinzip Hoffnung* προσφέρει πολλές όψεις του προβλήματος. Αγγλική μετάφραση: *The Principle of Hope*, Λονδίνο 1986.

απαραίτητες για την ύπαρξή του συνθήκες, αν και δεν έχουν πλήρως ωριμάσει, αναπτύσσονται μέσα στην υπάρχουσα κοινωνία; Αυτή ήταν και η προσέγγιση του ίδιου του Μαρξ, που ακολουθήσαμε σ' αυτό το βιβλίο, στο πρόβλημα της δημιουργίας μιας αταξικής και ακρατικής κοινωνίας.

Όπως ισχυριστήκαμε ήδη, δεν υπάρχει αντίφαση ανάμεσα στον αγώνα για μεταρρυθμίσεις και στην προπαγάνδα (προετοιμασία) για επανάσταση. Πράγματι, ενώ οι "συναινετικοί πολιτικοί" αποστρέφονται τις μεταρρυθμίσεις ή ακόμα και προσπαθούν να διαβρώσουν προηγούμενα κέρδη, μόλις ο υψηλότερος στόχος του καπιταλιστικού κέρδους απειληθεί, οι επαναστάτες σοσιαλιστές είναι οι πιο αποφασιστικοί μαχητές για άμεσα πραγματοποιήσιμες μεταρρυθμίσεις. Η πραγματική αντίφαση είναι ανάμεσα στην αδέσμευτη μαζική δράση (συμπεριλαμβανόμενης της εξωκοινοβουλευτικής δράσης) και τη συναινετική πολιτική.

Αυτή η αφοσίωση των επαναστατών σοσιαλιστών στις ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις έχει ρίζες βαθύτερες από την ανάγκη υπεράσπισης των άμεσων υλικών και δημοκρατικών συμφερόντων της μάζας των εκμεταλλευόμενων και καταπιεζόμενων. Συνδέεται στενά με τις βασικές ψυχολογικοπολιτικές προϋποθέσεις για μια αυξανόμενη αυτοδραστηριότητα και αυτοοργάνωση των εργαζομένων.

Οι επαναστάσεις δε συμβαίνουν και δεν μπορούν να συμβούν κάθε μέρα· ούτε καν κάθε χρόνο. Είναι περιοδικά αποτελέσματα εκρηκτικών κοινωνικών αντιφάσεων από τη μία πλευρά και εκρηκτικών μαζικών ενεργειών από την άλλη. Μια μεγάλη αυτοπεποίθηση των πλατιών μαζών είναι απαραίτητη για να αναμιχθούν επιτυχώς αυτά τα δύο στοιχεία και αυτή αναπτύσσεται μέσω της εμπειρίας της αυτενέργειας και αυτοοργάνωσης κάτω από μη επαναστατικές συνθήκες, στον αγώνα για ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις.[491]

---

[491] Cf. Καρλ Μαρξ: σημαίνει άραγε αυτό ότι η εργατική τάξη θα έπρεπε να απαρνηθεί την αντίστασή της ενάντια στις καταπατήσεις του κεφαλαίου και να εγκαταλείψει τις προσπάθειές της να πετύχει το καλύτερο στις ευκαιρίες προσωρινής της βελτίωσης; Αν το έκανε, θα ξέπεφτε σε μια μάζα ερειπίων... Δειλά παραιτούμενη από την καθημερινή της διαμάχη με το κεφάλαιο, θα έχανε ασφαλώς τη δυνατότητα να ξεκινήσει ένα πλατύτερο κίνημα". "Wages, Price and Profit", από το *Marx-Engels Selected Works* σελ.225.

Σε τελική ανάλυση, ο στιγματισμός των επαναστατών σοσιαλιστών σαν επικίνδυνων ουτοπιστών βασίζεται στην υπεράσπιση της συναινετικής πολιτικής, με την "αμοιβαία ανοχή" της, σαν απαραίτητη εγγύηση της πολιτικής δημοκρατίας, όπως αυτή γίνεται κατανοητή σε όρους καθαρά κοινοβουλευτικούς. Επιπλέον, για κάποιους συγγραφείς, θεσμοί σαν τα εργατικά ή τα λαϊκά συμβούλια, δεν είναι μόνο μακροπρόθεσμα ανεφάρμοστοι, αλλά επιπλέον θέτουν και μια εν δυνάμει απειλή στις πολιτικές ελευθερίες.[492]

Το μοιραίο ελάττωμα σ' αυτό το επιχείρημα είναι ο μονόπλευρος χαρακτήρας της συναίνεσης στην ταξική κοινωνία, που εξορίζει κάθε σοβαρή πρόκληση στο στάτους κβο. Στην Ινδία, για παράδειγμα, θεωρείται φυσιολογικό ότι το 50% του πληθυσμού, (οι shudra και οι μουσουλμάνοι) παίρνουν μόνο 4% των ανώτερων θέσεων στην κυβέρνηση και στο δημόσιο τομέα, ενώ οι βραχμάνοι της ανώτερης κάστας λιγότεροι από 20% του πληθυσμού, απολαμβάνουν το 68%. Μια συναίνεση που αποδέχεται τη βασική αυτή αδικία είναι απαραίτητη για την "σταθερότητα των δημοκρατικών θεσμών". Κάθε πρόταση να γίνει πιο ίση η κατανομή, ακόμα κι αν υποστηρίζεται από κοινοβουλευτική πλειοψηφία, θεωρείται επικίνδυνα "ανατρεπτική". Παρομοίως, οι εκμεταλλευόμενοι υποτίθεται ότι συναινούν στην καπιταλιστική εκμετάλλευση, τουλάχιστον όσο αυτή υπόκειται σε κάποιες ρυθμίσεις. Δε ζητείται από τους εκμεταλλευτές να συναινέσουν στην κατάργηση της εκμετάλλευσης, ακόμα κι όταν αυτό συνιστά αίτημα της πλειοψηφίας του λαού.

Μερικές φορές γίνεται προσπάθεια ν' αντιμετωπιστούν αυτά τα σημεία με επίκληση της πολιτικής φιλοσοφίας του σταδιασμού, με την υποτίθεται ανώτερη σοφία τους. Η πολιτική της συναίνεσης, λέγεται, θα μειώσει βαθμηδόν την αντίθεση της άρχουσας τάξης στις μεταρρυθμίσεις. Αν δεχτούν όλοι τους "κανόνες του παιχνιδιού" (δηλαδή το κοινοβουλευτικό-εκλογικό παιχνίδι), η κοινωνική νομοθεσία θα απομακρύνει τελικά τα βασικά κακά του καπιταλισμού και το γραφειοκρατικό κράτος: αγάλι αγάλι γίνεται η αγουρίδα μέλι.[493]

---

[492] Για μια πρόσφατη διατύπωση της θέσης αυτής, που ακολουθεί το έργο του Νίκου Πουλαντζά, δες το *Marxismo y Estado*, του Antonio Santesmases, Μαδρίτη 1986, σελ.253f.

Η αντίστοιχη ιταλική παροιμία είναι: *chi va piano, va sano* -αν και η λαϊκή σοφία πρόσθεσε ταιριαστά: *ma non arriva mai*.[494]

Αυτό που παραβλέπεται, ωστόσο, έτσι είναι ο *δομικός χαρακτήρας* των βασικών σχέσεων παραγωγής και της πολιτικής και κοινωνικής ταξικής εξουσίας, που στηρίζεται από μια αυξανόμενα ανεξάρτητη και ανεξέλεγκτη εκτελεστική εξουσία. Αυτές οι σχέσεις δεν μπορούν να αλλάξουν σιγά-σιγά, όπως και δεν μπορεί μια γυναίκα να μείνει λίγο έγκυος. Δεν υπάρχει τρόπος να μειωθεί η ισχύς του μεγάλου χρηματικού πλούτου, χωρίς να καταργηθεί ο μεγάλος χρηματικός πλούτος. Ο Όλαφ Πάλμε, ο αδικοχαμένος σοσιαλδημοκράτης ηγέτης, διεξήγαγε την τελευταία του προεκλογική εκστρατεία με το σύνθημα: Δώστε μας κοινοβουλευτική πλειοψηφία· αλλιώς οι δεκαπέντε οικογένειες που ελέγχουν τη σουηδική οικονομία θα ελέγχουν και το Κοινοβούλιο. Αν όμως ύστερα από σαράντα πέντε χρόνια μεταρρυθμίσεις και σχεδόν αδιάκοπη σοσιαλδημοκρατική διακυβέρνηση, η οικονομία της Σουηδίας εξακολουθεί να κυριαρχείται από δεκαπέντε οικογένειες, είναι πολύ δύσκολο να καταλάβουμε γιατί δεν θα συμβαίνει το ίδιο και μετά από εκατό χρόνια. Δεν είναι αυτή η σαφέστερη έκφραση της ιστορικής αποτυχίας του "σταδιασμού";

Δεν είναι ζήτημα επίτευξης κάποιου μακρινού στόχου για δογματικούς ή "ιδεολογικούς" λόγους. Φυσικά, ο σουηδικός καπιταλισμός anno [έτος] 1990, είναι διαφορετικός και λιγότερο αποκρουστικός από το σουηδικό καπιταλισμό anno 1890 ή 1832. Εξακολουθεί ωστόσο να είναι καπιταλισμός και εξακολουθεί να είναι αποκρουστικός. Ο καπιταλιστικός ανταγωνισμός και το κίνητρο του κέρδους σημαίνουν ακόμα ότι περιοδικά κλείνουν εργοστάσια, εργάτες πετιούνται στο δρόμο, μισθοί περικόπτονται, κοινωνικά επιδόματα μειώνονται. Μέσα στο εργοστάσιο, η ταχύτητα της δουλειάς ανεβαίνει και ο αλλοτριωτικός της χαρακτήρας αυξάνεται.[495] Είμαστε εναντίον του καπιταλισμού επειδή είμαστε εναντίον αυτών των κοινωνικών κακών. Σημειώνουμε ότι ακόμα και οι καλύτεροι

---

[493] Ο νέος επίσημος ύμνος του SPD λέει: "σταγόνα-σταγόνα, θ'αλλάξουν τα πράγματα!"

[494] Σ.τ.Μ.: "Όποιος πάει αργά πάει συνετά", όπου προστίθεται "αλλά ποτέ δεν φτάνει".

[495] Δες μεταξύ άλλων πηγών: *Det plundrarde boet*, του Svet Ljungren, Στοκχόλμη 1987· "Visst tusan ar det kris", της Eva Nickell, *Internationalen* 8/90· "The End of the Social-Democratic Miracle", και "The Crisis of the Swedish Model", της Maria Sandvall, *International Viewpoint*, 26 Φλεβάρη και 2 Ιουλίου 1990.

και οι πιο συνεκτικοί "σταδιαστές" δεν πέτυχαν να τα ξεριζώσουν. Έτσι η υπεράσπιση της πολιτικής της συναίνεσης είναι ιστορικά αδύναμη, καθώς συνεπάγεται την επιβίωση του καπιταλισμού και την εκ των προτέρων απόρριψη της επανάστασης.

Επιπλέον, η πολιτική της συναίνεσης φέρει σοβαρό κίνδυνο να σπείρει την πολιτική απογοήτευση μέσα σ' έναν ακόμα μεγαλύτερο τομέα του πληθυσμού. Ειδικά στην εποχή της "τηλεοπτικής πολιτικής" και της "πολιτικής των δημοσκοπήσεων", οδηγεί σε περαιτέρω διάβρωση της διαφοράς μεταξύ "αριστεράς" και "δεξιάς", που τείνει να γίνει "κεντροαριστερά" και "κεντροδεξιά", με μικρές αποχρώσεις ανάμεσά τους. Η αίσθηση ότι δεν υπάρχει πια πραγματική πολιτική επιλογή μπορεί να εκθρέψει ένα είδος πολιτικής απάθειας που είναι φανερά επικίνδυνο για την επιβίωση των δημοκρατικών ελευθεριών. Παραδόξως τότε, είναι οι ίδιοι ακριβώς άνθρωποι που κατηγορούν τους επαναστάτες σοσιαλιστές ότι υπονομεύουν την κοινοβουλευτική δημοκρατία αυτοί που παράγουν ακριβώς αυτό το αποτέλεσμα μες από την καθημερινή τους πολιτική.[496]

Στο τέλος, η πολιτική της συναίνεσης υψώνει το αστικό κράτος πρόνοιας στο επίπεδο της μόνης δυνατής, προοδευτικής και πραγματοποιήσιμης εναλλακτικής λύσης απέναντι σε έναν καπιταλισμό "τύπου ζούγκλας". Ο αποκλεισμός *tertium non datur* εμφανίζεται γι' άλλη μια φορά. Ο "μαρξιανός σοσιαλισμός", για να μην πούμε η σοσιαλιστική επανάσταση, δε θεωρείται ούτε δυνατή, ούτε επιθυμητή επιλογή.

Σκόπιμα μιλάμε για *αστικό* κράτος πρόνοιας, γιατί η υποβόσκουσα υπόθεση του σημερινού, σοσιαλδημοκρατικού σταδιασμού είναι ακριβώς αυτό: αφήστε τους καπιταλιστές να παράγουν τα αγαθά, ούτως ώστε οι κυβερνήσεις να μπορέσουν να τα ανακατανείμουν δικαιότερα. Αλλά τί γίνεται αν η καπιταλιστική παραγωγή απαιτεί πιο άνιση, πιο άδικη κατανομή των "καρπών της ανάπτυξης"; Κι αν δεν υπάρχει καθόλου οικονομική ανάπτυξη σαν αποτέλεσμα της καπιταλιστικής κρίσης; Οι σταδιαστές δεν μπορούν τότε παρά

[496] Αυτό αποκαλύπτεται σαφώς από την όλο και μικρότερη συμμετοχή στις αμερικανικές εκλογές για το Κογκρέσσο. Δες, *La Repubblica*, 8 Νοεμβρίου 1990.

να επαναλάβουν μηχανικά: δεν υπάρχει εναλλακτική λύση· δεν υπάρχει διέξοδος.

Τώρα, έγινε ένας αριθμός μελετών για τα όρια του κράτους πρόνοιας. Η Γερμανική Εταιρεία Πολιτών, για παράδειγμα, έθεσε γενικά θεωρητικά ερωτήματα για τις σχέσεις μεταξύ κράτους και αγοράς, για τα "όρια" της ανάπτυξης του δημόσιου τομέα και την ανακατανομή του εισοδήματος σε μια ουσιαστική οικονομία αγοράς (δηλαδή προσανατολισμένης στο κέρδος) και για τις επιπτώσεις της κοινωνικής ασφάλισης στην οικονομική ανάπτυξη.[497] Το τελικό συμπέρασμα που πρέπει να εξαχθεί είναι ότι η εσωτερική λογική του καπιταλισμού είναι που περιορίζει τις διαστάσεις της ευημερίας. Οι πολίτες δεν πρέπει να χάσουν την αίσθηση της "πραγματικότητας". Δεν πρέπει να ξεχάσουν τους "κανόνες του αγώνα για ζωή". Πράγματι, δε θά 'πρεπε. Ο "αγώνας για ζωή", ο αγώνας όλων εναντίον όλων, είναι η ίδια η καρδιά της "καπιταλιστικής κουλτούρας".

Το τελευταίο επιχείρημα που επιστρατεύεται ενάντια στους αντιτιθέμενους στην πολιτική της συναίνεσης είναι ότι δε βλέπουν τα εκλογικά γεγονότα της ζωής. Πώς μπορείτε να προχωρήσετε στην κοινωνική νομοθεσία αν δεν κερδίσετε τις εκλογές; Και πώς μπορείτε να κερδίσετε τις εκλογές με αντικαπιταλιστική προπαγάνδα αν αυτό δεν ταιριάζει στη μεγάλη πλειοψηφία των ψηφοφόρων; Αλλά μια τέτοια προσφυγή σε ρητορικά ερωτήματα μπορεί να πάει προς δύο κατευθύνσεις. Πώς ν' αλλάξετε τα μυαλά των εκλογέων για τον καπιταλισμό αν δεν προσπαθήσετε να προωθήσετε εναλλακτικές ιδέες; Και τί γίνεται αν αυτοί ξαφνικά ψηφίσουν υπέρ της ριζικής αλλαγής, ενός εναλλακτικού "μοντέλου κοινωνίας", όπως έκανε πρόσφατα το γαλλικό εκλεκτορικό σώμα, το 1981-82; Γιατί τότε εσείς ξαφνικά παραδέχεστε το κοινωνικό στάτους κβο και αρνείστε να δεχτείτε το μήνυμά τους; Είναι επειδή θέλετε να διατηρήσετε με οποιοδήποτε τίμημα τη συναίνεση με την αστική τάξη;

Με τρόπο που αγγίζει το τραγικό ο André Gorz συμπυκνώνει το ιστορικό *αδιέξοδο* του σταδιασμού. Το βιβλίο του, *Κριτική του οικονομικού λόγου*, που είχαμε ήδη την ευκαιρία να επισημάνουμε, είναι μια λαμπρή έκθεση του

[497] Koslowski, Kreuzer και Löw, eds, *Chancen und Grenzen des Sozialstaats*, Tübingen 1983.

χαρακτήρα της μισθωτής εργασίας και των τάσεων προς μια "δυαδική κοινωνία" στον καπιταλισμό, που οδηγεί σε μαζική επανεμφάνιση της φτώχειας και του ψυχικού και πνευματικού βασάνου για ένα νέο "στρώμα Λαζάρων" του σύγχρονου προλεταριάτου. Η κριτική αυτή δίνει στους μαρξιστές μια σειρά νέων και ισχυρών επιχειρημάτων υπέρ του σοσιαλισμού.[498] Παρομοίως, η επίκλησή του για ριζική μείωση της εργάσιμης εβδομάδας σαν απαίτηση-κλειδί για το συνδικαλιστικό κίνημα και για μια ριζική αλλαγή στην κατανόησή μας της σχέ- μεταξύ εργασίας και ανάπαυσης, είναι ταυτόσημη με τη θέσ.. που υποστηρίζουμε εδώ και πολλά χρόνια.

Κι όμως όταν ο Gorz προωθεί τις προτάσεις του για ριζική μεταρρύθμιση -τις οποίες επιδοκιμάζουμε όλες, όσο μακριά κι αν πάνε- δεν αγγίζει τις βασικές σχέσεις εξουσίας μέσα στο εργοστάσιο και την εταιρεία, ή μέσα στην οικονομία σα σύνολο. Ούτε αμφισβητεί τις θεμελιακές δομές του αστικού κράτους. Το μόνο που θέλει να κάνει είναι να τις "εκδημοκρατίσει". Δεν είναι παράξενο που κατέληξε σύμβουλος του νέου προγράμματος της Γερμανικής Σοσιαλδημοκρατίας. Όταν κάποιος πει "αντίο στην εργατική τάξη", δεν περνάει πολύς καιρός πριν πει και "γεια χαρά" στον αναθεωρημένο καπιταλισμό του κράτους προνοίας. Αν δεν υπάρχει πια δυνητικό επαναστατικό υποκείμενο, τότε οι καπιταλιστές, σαν τα διαμάντια, είναι για πάντα -μέχρι να τινάξουν τελείως το μικρό μας πλανήτη.

11. Ο Bobbio και η μαρξιανή έννοια της απονέκρωσης του κράτους

Η υπεράσπιση του Bobbio της "κυριαρχίας του νόμου" έναντι της "κυριαρχίας των ανθρώπων", την οποία καλύψαμε νωρίτερα σ' αυτό το κεφάλαιο, δεν είναι η μόνη μεγάλη του συνεισφορά στη συζήτηση για τον γραφειοκρατικό δεσποτισμό.

[498] Ο Gorz αδικεί τον Μαρξ, όμως, όταν του αποδίδει μια αμφιλεγόμενη στάση απέναντι στην τεχνολογία και την "ηθική της εργασίας" και μάλιστα υπονοεί ότι ονειρεύτηκε έναν "παράδεισο εργασίας". Ήδη αναφερθήκαμε σ' όλες τις προφητικές δηλώσεις στα *Grundisse*, όπου ο Μαρξ προβλέπει πως η ψυχαγωγία και όχι η εργασία θα γίνει το πραγματικό μέτρο της ανθρώπινης ευημερίας.

Προσφέρει επίσης μια συστηματική κριτική της μαρξιστικής ιδέας του κράτους και της απονέκρωσής του.

Ο Bobbio δίνει τον ακόλουθο ορισμό των "κανόνων της δημοκρατίας", σαν ελάχιστα, χωρίς τα οποία δεν μπορεί να πει κανείς ότι υπάρχει πολιτική δημοκρατία:

1. Όλοι οι ενήλικοι πολίτες δικαιούνται χωρίς διάκριση φυλής, θρησκείας, οικονομικών συνθηκών, φύλου, κτλ. να έχουν πολιτικά δικαιώματα, δηλ. το δικαίωμα να εκφράζουν δια της ψήφου τη γνώμη τους και/ή να εκλέγουν το πρόσωπο που την εκφράζει για λογαριασμό τους.

2. Η ψήφος όλων των πολιτών πρέπει να έχει ίσο βάρος (πρέπει δηλαδή να μετρά σαν εκλεκτορική μονάδα).

3. Όλοι οι πολίτες που έχουν πολιτικά δικαιώματα πρέπει να είναι ελεύθεροι να ψηφίζουν σύμφωνα με τη δική τους γνώμη -που να έχει διαμορφωθεί όσο το δυνατό πιο ελεύθερα, δηλ. μέσα από έναν ελεύθερο ανταγωνισμό μεταξύ οργανωμένων πολιτικών ομάδων που αμιλλώνται μεταξύ τους για συνολικές απαιτήσεις και τις μετασχηματίζουν σε συλλογικές αποφάσεις.

4. Πρέπει ακόμα να είναι ελεύθεροι με την έννοια ότι πρέπει να τους διατίθενται πραγματικές εναλλακτικές επιλογές για να μπορούν να διαλέξουν ανάμεσα σε διάφορες λύσεις.

5. Τόσο στις συλλογικές αποφάσεις όσο και στην εκλογή αντιπροσώπων, εφαρμόζεται ο κανόνας της αριθμητικής πλειοψηφίας...

6. Καμιά απόφαση της πλειοψηφίας δεν μπορεί να περιορίσει τα δικαιώματα της μειοψηφίας, και ειδικά το δικαίωμά της να γίνει πλειοψηφία, υποκείμενη στην ίδια συνθήκη.[499]

Ίσως ξαφνιάσουμε τον Bobbio αλλά σαν ορθόδοξοι μαρξιστές θα δεχτούμε όλους αυτούς τους κανόνες και θα επιμείνουμε για περαιτέρω μέτρα να τους προστατέψουμε. Όπως μπορεί να κρίνει ο αναγνώστης, δεν υπάρχει τίποτα σ' αυτό το βιβλίο που να αντιλέγει σ' αυτούς -τουναντίον.

Πρέπει ωστόσο άμεσα να καταδείξουμε ότι *πουθενά στον κόσμο δεν εφαρμόζονται πλήρως στην πράξη οι έξι αυτοί κανόνες*. Στην καλύτερη περίπτωση, εφαρμόζονται κατά 50, 66 ή

[499] N. Bobbio, *Which Socialism?* Κέιμπριτζ 1988, σελ.66.

75 τοις εκατό, και σίγουρα όχι παραπάνω. Οι περιορισμοί που επικρατούν στην αστική κοινοβουλευτική δημοκρατία, έτσι, την κάνουν μερική δημοκρατία, που χρειάζεται ακόμα τελειοποίηση. Επιβεβαιώνουν την μαρξιστική κριτική της εγγυρότητάς της.

Και δε μιλάμε καθόλου για κάποιες μικροελλείψεις. Οι αλλοδαποί και οι ξένοι εργάτες δεν έχουν δικαίωμα ψήφου σ' όλες τις καπιταλιστικές χώρες -το πρώτο Σοβιετικό Σύνταγμα, για να θυμηθούμε τον Bobbio, τους έδινε το δικαίωμα αυτό από τη στιγμή της εγκατάστασής τους στη χώρα. Πραγματικές εναλλακτικές επιλογές δεν υπάρχουν στις περισσότερες χώρες που έχουν κινηθεί προς μια ομοιόμορφη "αμερικανοποίηση" της πολιτικής. Όχι ασήμαντες μειονότητες εξαιρούνται από την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση με μέσα το ελάχιστο ποσοστό εκλογιμότητας και συστήματα που διαστρέφουν ή και απορρίπτουν την αναλογικότητα.

Το σημαντικότερο απ' όλα, ωστόσο, είναι το γεγονός ότι ο ανταγωνισμός ανάμεσα σε αντίπαλα πολιτικά κόμματα δεν είναι ούτε απόλυτα ελεύθερος ούτε ιδιαίτερα ίσος, αφού η πρόσβασή τους σε χρήματα και άλλα μέσα επιρροής στο εκλεκτορικό σώμα διαφέρει πολύ. Μπορούμε πολύ καλά να ρωτήσουμε τον Bobbio αν θα σκεφτόταν να προσθέσει άλλον ένα στον κατάλογό του με τους "κανόνες της δημοκρατίας" -ένα που, σύμφωνα με τις προηγούμενες παρατηρήσεις μας, θα έδινε σε όλους τους πολίτες πρόσβαση στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και, έτσι, την υλική δυνατότητα να ασκήσουν ίσα πολιτικά δικαιώματα.

Εδώ τα "παράδοξα της δημοκρατίας" του Bobbio γυρίζουν πάνω του, δείχνοντας τους απολογητές της *καθαρά* αντιπροσωπευτικής (δηλαδή έμμεσης) δημοκρατίας να μην είναι ιδιαίτερα συνεκτικοί με τη διακηρυγμένη τους πίστη. Δε χρειάζεται να δώσουμε μεγάλη προσοχή στο τετριμμένο επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο οι μαρξιστές, και ειδικά οι λενινιστές, τείνουν να αντικαταστήσουν την "κυριαρχία των μαζών" από την "κυριαρχία του κόμματος". Είδαμε αυτή την αντι-ιστορική προσέγγιση σε αρκετά σημεία αυτού του βιβλίου. Για τον Μαρξ, η άμεση δημοκρατία είναι ένα όργανο για την αυτοαπελευθέρωση των εργατικών μαζών, και όχι πρόφαση για κομματική κυριαρχία. Και τουλάχιστον μετά το 1905 -με

εξαίρεση τα σκοτεινά χρόνια- και ο Λένιν είχε μια παρόμοια άποψη.

Ερχόμαστε στην καρδιά του ζητήματος στον ισχυρισμό του Bobbio ότι "το να απαιτούμε επέκταση της δημοκρατίας σημαίνει να ζητάμε οι αποφάσεις να γίνουν ευθύνη ανθρώπων που, δεδομένων των αντικειμενικών συνθηκών οι οποίες συνοδεύουν την ανάπτυξη της σύγχρονης κοινωνίας, είναι όλο και λιγότερο αρμόδιοι για να τις πάρουν. Αυτό ισχύει ειδικά [!] για το βιομηχανικό τομέα, δηλ. ακριβώς τον τομέα που απομακρύνθηκε μέχρι τώρα αποτελεσματικά από κάθε είδους λαϊκό έλεγχο"[499].

Η περαιτέρω κριτική του Bobbio για την άμεση δημοκρατία εστιάζεται σ' εκείνο που, κατά την άποψή του, αποτελεί τέσσερις αδυναμίες: (α) οι μαζικές ενέργειες τείνουν να προωθήσουν τη δημαγωγία· (β) τα δημοψηφίσματα δεν είναι πρακτικά, εκτός από περιπτώσεις λίγων και περιορισμένων ερωτημάτων· (γ) οι θεσμοί της άμεσης δημοκρατίας δεν μπορούν να λειτουργήσουν σε μεγάλες κοινότητες· (δ) η ανακλητότητα των εκλεγμένων αντιπροσώπων θα σήμαινε ότι θα έπαιρνε την πρωτοβουλία κάποιος μεσολαβητής. Ήδη έχουμε απαντήσει εκτεταμένα σ' αυτά τα σημεία. Αλλά όλα βασικά περιστρέφονται γύρω από το ερώτημα αν είναι οι μάζες ικανές ή όχι.

Ο Bobbio παίρνει σα δεδομένο ότι η "βιομηχανική μας κοινωνία" διευθύνεται από "αρμόδιους ειδικούς", ενώ τα πάντα μας λένε ότι μάλλον διευθύνεται από οικονομικούς μεγιστάνες στη Δύση και από την ανώτατη νομενκλατούρα στην Ανατολή. Είναι άραγε ο ιστορικός απολογισμός της ικανότητας των διοικούντων πραγματικά τόσο πειστικός που η επέκταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων θα ερχόταν σε δεύτερη μοίρα; Είναι οι ίδιες οι ευρείες μάζες πραγματικά ανίκανες να γίνουν όλο και πιο "αρμόδιες", σαν αποτέλεσμα τόσο των υψηλότερων επιπέδων εκπαίδευσης όσο και της άσκησης της αυτοδιαχείρισης;

Δύο παραδείγματα επαρκούν. Πρόσφατα αναφέρθηκε ότι ένα από τα πυρηνικά υποβρύχια της Βρετανίας, το *Warspite*, έπρεπε να αχρηστευθεί, λίγο πριν το τέλος μιας επισκευής που κόστισε εκατό εκατομμύρια λίρες, και δέκα μήνες μετά την

[499] Ibid., σελ.72.

ανακάλυψη στο σύστημα του ψυχρού αντιδραστήρα μιας ρωγμής που τους φάνηκε σαν τρίχα. Δεν θα εγκύψουμε στο αρχικό κόστος της παραγωγής και συντήρησης του *Warspite* για είκοσι τρία χρόνια, ούτε για τον αριθμό των νοσοκομειακών κλινών που θα μπορούσαν να είχαν προσφερθεί με το ίδιο ποσό σε χειρουργεία που σώζουν ζωές. Θα ρωτήσουμε μόνο: πού είναι η πραγματογνωμοσύνη; Ποιός είναι αρμόδιος και ποιος αναρμόδιος ανάμεσα στους υποτίθεται αναντικατάστατους κυρίους της κοινωνίας;

Μετά από μια επίσημη έρευνα για την καταστροφή στην πετρελαιοπηγή Piper Alpha, στην οποία σκοτώθηκαν 167 εργάτες, ο Σκότος δικαστής Lord Cullen πρότεινε η ευθύνη για την ασφάλεια εκτός χωρικών υδάτων να μεταφερθεί από το Υπουργείο Ενέργειας στο Υπουργείο Υγείας -μια κίνηση που, δέκα χρόνια πριν, την είχε αρνηθεί η κυβέρνηση και η Occidental Oil. Μια αναφορά του Υπουργείου Ενέργειας, που δεν δημοσιοποιήθηκε ποτέ, είχε παρατηρήσει μια παράβαση στους κανονισμούς ασφαλείας σε μια προηγούμενη έκρηξη. Επιπλέον, οι εργάτες και οι συνδικαλιστές συστηματικά αγωνίζονταν να εφαρμοστούν οι σκληρότεροι ηπειρωτικοί κανονισμοί και στις πλατφόρμες εκτός χωρικών υδάτων, και μια λαϊκή επιτροπή με την καθοδήγηση συνδικαλιστών είχε οργανώσει μερικές ανεπίσημες απεργίες με αυτό το αίτημα. Και πάλι ρωτάμε: πού είναι η αρμοδιότητα; Πού είναι η αίσθηση κοινωνικής ευθύνης;[501]

Ο Bobbio δε θέτει αυτά τα ερωτήματα, αφού δεν ασχολείται σοβαρά με τον πυρήνα της μαρξιστικής κριτικής της καθαρά αντιπροσωπευτικής αστικής δημοκρατίας: δηλαδή το δομικό της πνίξιμο από άνισες οικονομικές δυνάμεις και από έναν όλο και ισχυρότερο "εκτελεστικό κλάδο της κυβέρνησης", ελευθερωμένο από κάθε δημοκρατική ανάμειξη από τη μάζα των πολιτών.

Έτσι, όταν όλα ξεκαθαρίζουν, ο Bobbio παραμένει παγιδευμένος μέσα σε μια τεχνοκρατική δικαιολόγηση για τη γιγάντωση της γραφειοκρατίας. Μακριά από του να συνηγορήσει υπέρ της επέκτασης της δημοκρατίας σαν μόνου μέσου για αντιμετώπιση αυτού, απορρίπτει μια τέτοια εναλλακτική προοπτική σαν εξωπραγματική και ανεφάρμοστη. Αναφέρει ακόμα, για να υποστηρίξει τις απόψεις του, μια

[501] Για το σκάνδαλο Warspite, δες τους *Sunday Times*, 11 Νοέμβρη 1990· και για το Piper Alpha, τους *Times*, 13 Νοέμβρη 1990.

παράγραφο από τον Κάουτσκυ, που συμπληρώνει το παραπάνω και που κάνει τον Κάουτσκυ -όχι τον Λένιν- πραγματική πηγή του υποκαταστατισμού, θεωρητική πηγή του σταλινισμού.

> Τα δημόσια ζητήματα, είναι σήμερα τόσο περίπλοκα, τόσο πολύπλοκα και ευρέος φάσματος που δεν μπορούν να τα χειριστούν σα δευτερεύουσα δραστηριότητα ερασιτέχνες στον ελεύθερό τους χρόνο... Η ιδέα μιας κυβέρνησης του λαού από το λαό, δηλαδή από ανθρώπους που δουλεύουν δωρεάν τον ελεύθερο χρόνο τους είναι μια ουτοπία και, το σημαντικότερο, μια αντιδραστική και αντιδημοκρατική ουτοπία.[302]

Λογικά θα έπρεπε κανείς να προσθέσει με τον Στάλιν ότι τα "στελέχη" (δηλαδή, οι ειδικοί γραφειοκράτες) "αποφασίζουν τα πάντα". Αυτό θα τετραγώνιζε τον κύκλο. Αλλά δεν είναι ο κύκλος του Μαρξ. Δεν είναι ο κύκλος των ριζοσπαστών υπερασπιστών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Από τη βαθιά έρευνα του Bobbio συμμεριζόμαστε πλήρως την αφοσίωσή του στους τυπικούς δημοκρατικούς κανόνες που παρέχουν εγγυήσεις σε όλους. Αλλά γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, αρνιόμαστε να υποτάξουμε τέτοιους κανόνες στην υποτιθέμενη "ειδικότητα" των γραφειοκρατών ή των τεχνοκρατών, όπως και αρνιόμαστε να τους υποτάξουμε στην "οικονομική αποτελεσματικότητα" ή σε μια υποθετική "σταθερότητα των θεσμών".

12. Η νέα ώθηση για αυτοδιαχείριση

Όσα κι αν είναι τα εμπόδια στο δρόμο του, ο στόχος της οικοδόμησης μιας αταξικής, σοσιαλιστικής κοινωνίας ούτε αδύνατος είναι ούτε εντοπίζεται σε ένα μέλλον όλο και απώτερο. Αναδύεται από τις τάσεις που είναι ήδη ορατές στον κόσμο γύρω μας, από οικονομικές, κοινωνικές, πολιτιστικές και ψυχολογικές διαδικασίες που ωθούν προς την κατεύθυνση της αυτοδιαχείρισης.

Η τρίτη τεχνολογική επανάσταση με την τάση της προς κομπιουτεροποίηση της οικονομικής δραστηριότητας στην παραγωγή, διανομή, λογιστική ή μεταφορές, εμπεριέχει μια ισχυρή δυναμική για μείωση της εργάσιμης εβδομάδας και

[302] K. Kautsky, *Die Agrarfrage*, Στουττγάρδη 1899, αναφορά του Bobbio από την ιταλική έκδοση, Μιλάνο 1959, σελ.473.

μεγάλη επέκταση της ομαδικής συνεργασίας σαν βασικής κοινωνικής δομής. Η κοινωνία αντιμετωπίζει μια κρίσιμη επιλογή. Είτε μετατρέπεται σε "δυαδική κοινωνία" στην οποία ένας τομέας ειδικευμένης εργασίας, πάνω-κάτω προστατευμένης ή και "σπάνιας" σε περιόδους οικονομικής επέκτασης,[503] συνυπάρχει με έναν άλλο τομέα υποβαθμισμένης, ανειδίκευτης και σε ποικίλους βαθμούς απροστάτευτης εργασίας. Είτε, διαφορετικά, επιβάλλει μια νέα ομογενοποίηση της εργασίας, με τέλος της ανεργίας, μείωση της εργάσιμης εβδομάδας σε 30, 24 και 20 ώρες, και με αναβάθμιση του ρόλου της μόρφωσης, της κατάρτισης και της επανεκπαίδευσης κατά τη διάρκεια της ζωής του παραγωγού.

Απ' τη σκοπιά της πραγματικότητας, ακόμα και οι πιο "πεφωτισμένοι" καπιταλιστές εργοδότες καταλαβαίνουν ότι η μακροοικονομική παραγωγικότητα μιας χώρας (θα προσθέταμε: της ανθρωπότητας) είναι πολύ περισσότερο συνάρτηση της επιτηδειότητας και της προσαρμοστικότητας της εργατικής δύναμης στις νέες τεχνολογικές διαδικασίες παρά αυξήσεων στην τρέχουσα απόσπαση υπεραξίας. Το προφητικό όραμα του Μαρξ για μια κοινωνία στην οποία η ανάπαυση και η πλήρης ανάπτυξη της προσωπικότητας είναι η κύρια πηγή πλούτου αρχίζει έτσι, με μια έννοια, να γίνεται πραγματικότητα σαν αποτέλεσμα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων στον ύστερο καπιταλισμό.[504]

Ο Ανατολικογερμανός μαρξιστής Ulrich Hedtke, σωστά υπέδειξε ότι:

> Πάνω από τις λιανικές ελλείψεις στην κρατική οικονομία, δεν θα έπρεπε να ξεχνάμε την αφθονία ιδεών, ικανοτήτων, ταλέντων και παραγωγικών αναγκαιοτήτων που χρειάστηκε να στερηθεί ο λαός αυτής της χώρας. Οι χειρώνακτες εργάτες, οι επιστήμονες, οι ειδικευμένοι εργάτες, οι οικονομολόγοι και οι παιδαγωγοί, οι μηχανικοί και οι γιατροί, όλοι τους χρειάστηκε να μάθουν πρώτα από την πρακτική εμπειρία ότι αντιμετωπίζονταν μόνο σαν φορείς *υποτιθέμενων* και ως εκ τούτου συστηματικά προσδιορισμένων ικανοτήτων. Δεν ήταν αποδεκτοί σαν άτομα που θα μπορούσαν να

[503] Ο Ούγγρος Μαρξιστής οικονομολόγος Franz Janossy, ανέλυσε την σύμφυτη τάση του καπιταλισμού να υποαναπτύσσει την υψηλά εξειδικευμένη εργασία, που γενικά οδηγεί στην έλλειψή της σε μακρές περιόδους ανάπτυξης. Δες *Das Ende der Wirtschaftswunder*, Φρανκφούρτη 1969.

[504] *Grundrisse*, σελ.706.

συνεισφέρουν απατελεσματικά στην κοινωνία την ικανότητά τους να δημιουργήσουν κάτι καινούργιο... Αυτή η πλευρά της ιστορίας των εργαζομένων στη ΛΔΓ δεν έχει ακόμα καταγραφεί -η πραγματική, καθημερινή και κοινωνική ιστορία της *παρεμπόδισης αυτής της παραγωγικής δύναμης*[505].

Δεν θα έπρεπε όμως να ερμηνεύσουμε τη σχετικά μεγαλύτερη ανανεωτική επιτυχία του ύστερου καπιταλισμού σαν να συνεπάγεται ότι το ίδιο φαινόμενο δεν υπάρχει και εκεί. Πράγματι, τόσο ο ύστερος καπιταλισμός όσο και ο γραφειοκρατικοποιημένος μετακαπιταλισμός δεν μπορούν να επιτρέψουν το παραγωγικό ή δημιουργικό δυναμικό της μεγάλης πλειοψηφίας αντρών και γυναικών να αναπτυχθεί ελεύθερα. Μόνο σε μια σοσιαλιστική κοινοπολιτεία ενωμένων παραγωγών/καταναλωτών/πολιτών θα γίνει η "ελεύθερη ανάπτυξη του καθενός" η πραγματική συνθήκη για την "ελεύθερη ανάπτυξη όλων" -μια διασύνδεση που η σύγχρονη τεχνολογία κυριολεκτικά απαιτεί.

Μια σχετική τάση είναι η παρακμή της λεγόμενης εργασιακής ηθικής, όχι μόνο στις προτεσταντικές χώρες της ιστορικής της προέλευσης, αλλά και σ' εκείνα τα μέρη του κόσμου, την Ιαπωνία και την Ασία, με τα οποία συχνότερα ταυτίστηκε πρόσφατα.[506] Η ανάπαυση και η "ποιότητα ζωής" έρχονται σε ισχύ και προοδευτικά αντικαθιστούν την επιθυμία για μεγαλύτερη κατανάλωση.[507] Ένα από τα μεγαλύτερα στηρίγματα του ύστερου καπιταλισμού υπονομεύεται μ' αυτό, ενώ ανοίγει μιά από τις βασικές πηγές της αυτοδιαχείρισης.

Η ανάπτυξη της οικολογικής, φεμινιστικής, εθνο-μειονοτικής, αντιμιλιταριστικής, αντιρατσιστικής και αντιιμπεριαλιστικής συνείδησης σε ευρύτατα στρώματα του πληθυσμού, μαζί με την εμφάνιση των επονομαζόμενων νέων κοινωνικών κινημάτων στα οποία έχουν λάβει μέρος

---

[505] U.Hedtke, *Stalin oder Kondratieff?* Βερολίνο/ΛΔΓ 1990, σελ.24-25.

[506] Αντίθετα από τον Max Weber, ο Μαρξ τονίζει ότι πριν ο κόσμος εσωτερικεύσει αυτή την εργασιακή ηθική, του επιβλήθηκε πάνω του παρά τις αντίστάσεις και τις περιοδικές εξεγέρσεις- με μέσα πολιτικής βίας, οικονομικής καταπίεσης και αποστέρησης.

[507] Για την Ιαπωνία, δες την *Tagesspiegel*, 15 Απρίλη 1990, και για τις ΗΠΑ την *International Herald Tribune*, 28 Σεπτέμβρη 1989, που αναφέρονται στο πρόσφατο βιβλίο των Donald Kanter και Phillip Mirvis, *The Cynical Americans: Living and Working in an Age of Discontent and Disillusion*. Για τη Δυτική Γερμανία δες δύο πρόσφατες μελέτες στην *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 13 Σεπτέμβρη 1989.

εκατομμύρια άνθρωποι τα τελευταία χρόνια, σημαίνει στην πραγματικότητα ένα νέο τρόπο σύλληψης της πολιτικής δραστηριότητας από μεγάλες μάζες του λαού.

Αυτά τα κινήματα έχουν πραγματικά όρια, εξαιτίας της έλλειψης ή αδυναμίας αντι-μοντέλου κοινωνίας μέσα στις τάξεις τους, και επιδεικνύουν επίσης μια τάση προς ένα νεο-ρεφορμισμό και μια απορρόφησή τους από το κατεστημένο, τουλάχιστον σε πολιτικούς όρους. Το πιο πρόσφατο θλιβερό παράδειγμα αναφορικά μ' αυτό, είναι η πτέρυγα "Ρεάλο" των Γερμανών Πράσινων.

Ωστόσο, στο επίπεδο της μαζικής δράσης, είναι εκπληκτικά ζωντανά και γεμάτα απελευθερωτικό δυναμικό. Αναπηδούν διαρκώς. Και αντιπροσωπεύουν μια οριστική τάση προς ανάμιξη των μαζών στην πολιτική διαδικασία, έξω από τα κανάλια των καθεστώτων και των γραφειοκρατικών κρατών, κυβερνήσεων, κομμάτων και μεγάλων επιχειρησιακών λόμπι. Τέτοιες νέες συλλήψεις δείχνουν τεράστιες δυνατότητες θεσμοποιημένης άμεσης δημοκρατίας μετά την πτώση του καπιταλισμού. Δείχνουν ότι η αυτοδιαχείριση, μακράν της ουτοπίας, είναι πραγματικά το κύμα του μέλλοντος.

Παρά την προπαγάνδα που παρουσιάζει σαν πανάκεια την "οικονομία της αγοράς", επείγοντα προβλήματα της καθημερινής ζωής -αρχίζοντας με την ασφυξία στις μεγάλες πόλεις από την αλόγιστη χρήση του αυτοκινήτου και τις εκπομπές της βιομηχανικής μόλυνσης[308]- ξαναέθεσαν σε αμφισβήτηση την άσκηση καταναλωτικής επιλογής διαμέσου της άνισα κατανεμημένης "ενεργούς ζήτησης" και μόνο, δηλαδή δια του χρηματικού εισοδήματος και του χρηματικού πλούτου. Υπάρχει ακόμα αυξανόμενη συνείδηση της απειλής για την πολιτειακή συμβίωση που πηγάζει από το στρες, την ψυχολογική ανισορροπία, τη βία, τον εθισμό στα ναρκωτικά, την έλλειψη ελπίδας και προοπτικής για τους νέους και τη γενική εξάπλωση της απογοήτευσης. Ακόμα και οι εξυπνότεροι συντηρητικοί κύκλοι φθάνουν βαθμιαία, αν και απρόθυμα, στο να δεχτούν ότι περισσότερος εγωισμός, μεγαλύτερες κοινωνικές προστριβές, περισσότερη ενέργεια για το κυνήγι του πλούτου δεν προσφέρουν καμία λύση σ' αυτά τα προβλήματα, αφού στην

[308] Δες το εξαίρετο βιβλίο του Winfried Wolf, *Eisenbahn und Autowahn*, Αμβούργο 1986.

πραγματικότητα βρίσκονται στην πηγή τους. Κατά συνέπεια, μια ολόκληρη σειρά κοινωνικών αναγκών, που πάει πέρα από το επίπεδο δικτύου ασφαλείας, πρέπει να προηγηθεί σε προτεραιότητα των χειραγωγούμενων ατομικών επιλογών.

Αντίθετα με μια αρκετά συνηθισμένη παρανόηση, οι μαρξιστές και οι σοσιαλιστές δεν υποστηρίζουν ότι οι ανθρώπινες επιλογές και αγώνες είναι αποκλειστικά, ή έστω κατά κύριο λόγο, ωθούμενοι από λογικά κίνητρα. Στην πραγματικότητα ένα τέτοιο πιστεύω είναι πολύ πιο τυπικό του φιλελεύθερου μύθου του *homo economicus* -όσο μεγάλες και να είναι οι αντιφάσεις που αναδύονται απ' αυτόν. Οι σοσιαλιστές ξέρουν καλά ότι παράλογα κίνητρα, πάθη και προτιμήσεις παίζουν σημαντικό ρόλο στην ατομική συμπεριφορά, και συνεπώς και στη ζωή της κοινωνίας.[509] Η συγκρατημένη τους ιστορική αισιοδοξία βασίζεται στην ικανότητα των ανθρώπων να καταλαβαίνουν και να ελέγχουν σταδιακά αυτές τις παράλογες όψεις της συμπεριφοράς τους. Η ικανότητα αυτή αποδεικνύεται από την ανάπτυξη του πολιτισμού, έστω και σίγουρα όχι με ευθύγραμμη και χωρίς αντιθέσεις μορφή: τα εποχιακά πλεονεκτήματα πάντα συνοδεύονται και καμιά φορά συνδυάζονται με επιμέρους πισωγυρίσματα.

Το βασικό επιχείρημα υπέρ του σοσιαλισμού σήμερα είναι ακριβώς ότι η ανθρωπότητα δεν αντέχει πια το κόστος ενός συνολικού παραλογισμού. Είναι πλέον ζήτημα ζωής και θανάτου να ελεχτούν οι σοβαρότερες ανορθολογικές τάσεις της κοινωνικής εξέλιξης. Η συνείδηση αυτής της ανάγκης εξαπλώνεται όλο και περισσότερο στις μέρες μας, τουλάχιστον αναφορικά με τον κίνδυνο των πυρηνικών και άλλων όπλων μαζικής καταστροφής, και την απειλή της περιβαλλοντικής καταστροφής. Αν ο παραλογισμός συνεχίσει να επικρατεί σ' αυτές τους τομείς, η ανθρωπότητα είναι καταδικασμένη σε εξάλειψη.

Υπάρχει ένας δομικός δεσμός ανάμεσα σ' αυτές τις απειλές για το ανθρώπινο γένος, στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και σε όλες τις "αξίες", νοοτροπίες και κίνητρα που προκύπτουν απ' αυτόν. Ο καπιταλισμός σημαίνει σε τελευταία ανάλυση την

---

[509] Δες για παράδειγμα το "Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Philosophy" και το "The Origin of the Family, Private Property and the State", του Ένγκελς, που εμπεριέχονται στο *Selected Works* των Μαρξ και Ένγκελς.

αναζήτηση του βραχυπρόθεσμου ιδιωτικού κέρδους και ιδιωτικού πλούτου, τη συσσώρευση του κεφαλαίου με την ώθηση του ανταγωνισμού. Αυτή η αναζήτηση συνεπάγεται μια βασική τάση να παραβλέπονται οι μακροπρόθεσμες μακρο-κοινωνικές επιπτώσεις της ανθρώπινης δράσης, για χάρη των βραχυπρόθεσμων κερδών. Δεν αναφερόμαστε απλά στην αντιμετώπιση των εξωτερικοτήτων -ένα πρόβλημα που οι νεοφιλελεύθεροι συντηρητικοί και οι νεορεφορμιστές οπαδοί τους ισχυρίζονται ότι μπορούν να λύσουν "καταρχήν" διαμέσου της αποτίμησης αυτών των εξωτερικοτήτων. Το θέμα είναι ότι οι αποφάσεις για τις τρέχουσες εισροές παραβλέπουν συνολικά τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις των υπονοούμενων κοινωνικών τους προτεραιοτήτων. Δεν υπάρχει τρόπος να "τιμολογήσεις" ή να "προεξοφλήσεις" το μελλοντικό εισόδημα των αγέννητων παιδιών. Και πάντως, η ανάλυση κόστους-κέρδους που "προεξοφλεί" τις ανθρώπινες ζωές σα συνάρτηση "χαμένου εισοδήματος" είναι η ίδια τελείως απάνθρωπη.

Το ζήτημα κλειδί για την ανθρώπινη επιβίωση, λοιπόν, είναι να επιτευχθεί μια ποιοτική αύξηση στο συνειδητό έλεγχο των κοινωνικών εξελίξεων, αντί οι εξελίξεις αυτές να αφεθούν σε αυθόρμητες, ανεξέλεγκτες και ακόμα πιο καταστροφικές διαδικασίες. Το ίδιο ισχύει ακόμα περισσότερο για τις σχέσεις του ανθρώπου με τη φύση. Τίποτα καθαρότερο δεν έχει ειπωθεί σ' αυτά τα θέματα από κείνο που έγραψε ο Φρίντριχ Ένγκελς στα 1876, προβλέποντας την ανάπτυξη του οικολογικού κινήματος:

> Εν συντομία, το ζώο απλώς *χρησιμοποιεί* το περιβάλλον του και το αλλάζει με την παρουσία του και μόνο. Ο άνθρωπος με τις αλλαγές που κάνει μετατρέπει το περιβάλλον του σε υπηρέτη των δικών του στόχων, σαν να ήταν το αφεντικό του. Αυτή είναι η τελική, ουσιαστική διάκριση ανάμεσα στον άνθρωπο και τα άλλα ζώα, και γι' άλλη μια φορά είναι η εργασία που φέρνει αυτή τη διάκριση.
>
> Ας μην κολακευόμαστε όμως ιδιαίτερα για τις ανθρώπινες νίκες πάνω στη φύση. Γιατί για κάθε τέτοια νίκη, η φύση μας εκδικείται. Κάθε νίκη, είναι αλήθεια, κατ' αρχήν μας αποδίδει τα αναμενόμενα αποτελέσματα, αλλά στη δεύτερη και τρίτη φάση έχει αρκετά διαφορετικές, απρόβλεπτες συνέπειες, που πολύ συχνά ακυρώνουν το

αρχικό αποτέλεσμα. Οι λαοί που, στη Μεσοποταμία, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και αλλού, κατέστρεψαν τα δάση για να κερδίσουν καλλιεργήσιμα εδάφη, ποτέ δεν ονειρεύτηκαν ότι μαζί με τα δάση θα μετακινούνταν τα συλλεκτικά κέντρα και οι ταμιευτήρες υγρασίας που συνιστούσαν τη βάση για την παρούσα άθλια κατάσταση αυτών των χωρών...

Εκείνοι που έφεραν την πατάτα στην Ευρώπη δεν συνειδητοποίησαν ότι μαζί μ' αυτούς τους αμυλώδεις βολβούς εξάπλωναν ταυτόχρονα τη χοιράδωση. Έτσι, σε κάθε βήμα, ειδοποιούμαστε πως με κανένα τρόπο δεν κυριαρχούμε στη φύση σαν κατακτητές σε ξένο λαό, σαν κάποιος που στέκει έξω από τη φύση, αλλά ότι εμείς, με το σώμα, το αίμα και το μυαλό μας, ανήκουμε στη φύση, υπάρχουμε μέσα σ' αυτήν και ότι όλη η κυριαρχία μας σ' αυτήν συνίσταται στο γεγονός ότι έχουμε το πλεονέκτημα σε σχέση με τα άλλα δημιουργήματά της ότι μπορούμε να μάθουμε τους νόμους της και να τους εφαρμόζουμε σωστά.

Και, πράγματι, κάθε μέρα που περνάει κατανοούμε καλύτερα αυτούς τους νόμους και μπορούμε να συλλάβουμε τόσο τις πιο άμεσες όσο και τις απώτατες συνέπειες της παρέμβασής μας στην παραδοσιακή πορεία της φύσης. Ειδικά μετά τη μεγάλη πρόοδο των φυσικών επιστημών στον αιώνα μας, είμαστε περισσότερο από ποτέ σε θέση να καταλάβουμε και έτσι να ελέγξουμε ακόμα και τις απώτατες φυσικές συνέπειες τουλάχιστον των καθημερινών μας παραγωγικών δραστηριοτήτων. Αλλά όσο περισσότερο προοδεύουν οι επιστήμες, τόσο περισσότερο θα αισθάνεται αλλά και θα συνειδητοποιεί ο άνθρωπος τη μοναδικότητά του στη φύση και τόσο περισσότερο θα γίνεται αδύνατη η παράλογη και αφύσικη ιδέα της αντίθεσης μεταξύ μυαλού και γεγονότων, ανθρώπου και φύσης, ψυχής και σώματος, όπως αυτή προέκυψε μετά την παρακμή της κλασικής αρχαιότητας στην Ευρώπη και έφτασε στην υψηλότερη επεξεργασμένη της μορφή με τον χριστιανισμό.

Χρειάστηκαν χιλιάδες χρόνια δουλειάς για να μάθουμε λίγο πώς να υπολογίζουμε τα απώτερα *φυσικά* αποτελέσματα των πράξεών μας, στον τομέα της παραγωγής, αλλά ήταν ακόμα πιο δύσκολο να εκτιμήσουμε τα απώτερα *κοινωνικά* αποτελέσματα των ίδιων ενεργειών. Αναφέραμε την πατάτα και την απορρέουσα διάδιοση της χοιράδωσης. Αλλά τι είναι η χοιράδωση σε σύγκριση με το αποτέλεσμα που είχε ο εξαναγκασμός των εργατών σε διαιτολόγιο κύρια βασισμένο στην πατάτα, σε χώρες ολόκληρες, ή σε σύγκριση με το λιμό που έπεσε

στην Ιρλανδία το 1847 εξαιτίας της ερυσίβης που μεταφέρθηκε με την πατάτα, και που σκότωσε ένα εκατομμύριο Ιρλανδούς, οι οποίοι τρέφονταν αποκλειστικά ή σχεδόν αποκλειστικά με πατάτες, και εξανάγκασε άλλα δυο εκατομμύρια να μεταναστεύσουν πέρα από τον Ατλαντικό; Όταν οι Άραβες έμαθαν να αποστάζουν οινόπνευμα, ποτέ δεν τους πέρασε από το μυαλό ότι με το να το κάνουν αυτό δημιουργούσαν ένα από τα κύρια όπλα για τον εκμηδενισμό της τότε άγνωστης Αμερικανικής ηπείρου. Και όταν μετά ο Κολόμβος ανακάλυψε αυτή την Αμερική, δεν ήξερε ότι μ' αυτή του την ενέργεια έθετε τις βάσεις για το δουλεμπόριο των Νέγρων και έδινε νέα πνοή στη δουλεία, που είχε από χρόνια ξεχαστεί στην Ευρώπη. Οι άνθρωποι που δούλευαν το δέκατο έβδομο και τον δέκατο όγδοο αιώνα για να δημιουργήσουν την ατμομηχανή, δεν είχαν ιδέα ότι ετοίμαζαν το εργαλείο που περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο θα επαναστατικοποιούσε τις κοινωνικές σχέσεις σ' όλο τον κόσμο. Ειδικά στην Ευρώπη, με τη συγκέντρωση του πλούτου στα χέρια μιας μειοψηφίας και την απαλλοτρίωση της πλατιάς πλειοψηφίας, αυτό το εργαλείο αρχικά προοριζόταν για να δώσει κοινωνική και πολιτική κυριαρχία στην αστική τάξη, αλλά αργότερα για να δώσει έναυσμα σ' έναν ταξικό αγώνα μεταξύ αστικής τάξης και προλεταριάτου, που δεν μπορεί να τελειώσει παρά με την ανατροπή της αστικής τάξης και την κατάργηση όλων των ταξικών ανταγωνισμών. Αλλά και σε αυτή τη σφαίρα, με μεγάλη και συχνά σκληρή εμπειρία και συλλογή και ανάλυση ιστορικού υλικού, μαθαίνουμε σταδιακά να βλέπουμε καθαρά τις έμμεσες, τις πιο μακρινές κοινωνικές επιπτώσεις της παραγωγικής μας δραστηριότητας κι έτσι έχουμε την ευκαιρία να ελέγξουμε και να ρυθμίσουμε αυτές τις επιπτώσεις, σύμφωνα με τις επιθυμίες μας.

Η ρύθμιση αυτή, όμως, απαιτεί κάτι παραπάνω από γνώση. Απαιτεί πλήρη επανάσταση στον μέχρι τούδε υπάρχοντα τρόπο παραγωγής μας και ταυτόχρονα επανάσταση σ' όλη την σύγχρονη κοινωνική μας τάξη πραγμάτων.

Όλοι οι μέχρι τούδε υπάρχοντες τρόποι παραγωγής σκοπεύουν απλά στην επίτευξη του αμεσότερου και ταχύτερου ωφέλιμου αποτελέσματος από την εργασία. Οι παραπέρα συνέπειες, που εμφανίζονται μόνο αργότερα και καθίστανται αποτελεσματικές διαμέσου σταδιακής επανάληψης και συσσώρευσης, παραμελήθηκαν εντελώς. Η αρχική, κοινή ιδιοκτησία της γης ανταποκρινόταν, από τη μία, σ' ένα επίπεδο ανάπτυξης των ανθρωπίνων όντων στο οποίο οι ορίζοντές τους περιορίζονταν γενικά στα αμέσως διαθέσιμα, και προϋπέθετε, από την

άλλη, μια ορισμένη περίσσεια γης που επέτρεπε κάποια ευρύτητα για τη διόρθωση των πιθανών κακών αποτελεσμάτων αυτού του πρωτόγονου τύπου οικονομίας. Όταν αυτή η επιπλέον γη εξαντλήθηκε, παράκμασε και η κοινή ιδιοκτησία. Όλες οι υψηλότερες μορφές παραγωγής όμως, οδήγησαν στη διαίρεση του πληθυσμού σε διαφορετικές τάξεις και ως εκ τούτου στον ανταγωνισμό των αρχουσών και καταπιεζομένων τάξεων. Έτσι τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης έγιναν ο κινητήριος παράγοντας της παραγωγής, αφού η παραγωγή δεν περιοριζόταν πια στην παροχή των ελάχιστων μέσων συντήρησης για τον καταπιεσμένο λαό. Αυτό έγινε πιο ολοκληρωτικά αποτελεσματικό με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής που επικρατεί σήμερα στη Δυτική Ευρώπη. Οι ιδιώτες καπιταλιστές, που είναι κύριοι της παραγωγής και των συναλλαγών, είναι σε θέση να δουν μόνο τα πιο άμεσα χρήσιμα αποτελέσματα των ενεργειών τους. Στην πραγματικότητα, ακόμα κι αυτά τα ωφέλιμα αποτελέσματα -στο ζήτημα της χρησιμότητας του αντικειμένου που παράγεται ή ανταλλάσσεται- υποχωρούν και το μόνο κίνητρο γίνεται το κέρδος που θα προκύψει από την πώληση....

Σχετικά με τη φύση, όπως και με την κοινωνία, ο παρών τρόπος παραγωγής αφορά κύρια μόνο το άμεσο, το πιο απτό αποτέλεσμα· και μετά εκφράζεται έκπληξη που τα απώτατα αποτελέσματα των πράξεων που κατευθύνονται μ' αυτό το σκοπό αποδεικνύονται τελείως διαφορετικά ή και είναι τελείως αντίθετα σε χαρακτήρα· που η αρμονία προσφοράς και ζήτησης μετατρέπεται στο ακριβώς αντίθετο, όπως φαίνεται από την πορεία κάθε δεκαετούς βιομηχανικού κύκλου".[509]

Για να επεκτείνουμε το συνειδητό, δημοκρατικό έλεγχο στις σχέσεις μεταξύ ανθρωπότητας και φύσης, από τη μια, και πάνω στις αμοιβαίες σχέσεις των ανθρώπινων όντων, από την άλλη, είναι απαραίτητο να σπάσουμε το στραγγαλισμό της κοινωνίας από το κεφάλαιο, τη συσσώρευση του κεφαλαίου, τη γενικευμένη παραγωγή εμπορευμάτων ή οικονομία της αγοράς, και τις δομές του ανταγωνισμού -και μονοπωλιακού ανταγωνισμού. Είναι απαραίτητο να κάνουμε ουσιαστική, ποιοτική πρόοδο προς την εξάλλειψη της θεσμοποιημένης σπανιότητας και του κράτους, δηλαδή προς την αφθονία και την αυτοδιαχείριση. Από την επιτυχία αυτής της· προσπάθειας εξαρτάται η επιβίωσή μας.

[509] Ένγκελς, "The Part played by Labour in the Transition from Ape to Man", σελ.182-86.

Μπορεί μερικοί να το δουν αυτό σαν διαφωνία μεταξύ ρεαλισμού και ουτοπίας. Για μας, είναι ένας ανταγωνισμός ανάμεσα σε απαισιόδοξους συν μισάνθρωπους και σε μετριοπαθείς αισιόδοξους. Το να πιστέψει κανείς ότι η τάση για αυτοκαταστροφή του ανθρώπινου είδους μπορεί να σταματήσει χωρίς να ξεπεραστεί ο ανταγωνισμός και ο μακροπρόθεσμος σφαιρικός ανορθολογισμός, "ο πόλεμος όλων εναντίων όλων", ο παγκόσμιος κανόνας της πλεονεξίας, δεν είναι καθόλου ρεαλιστικό. Είναι κυριολεκτικά ουτοπικό. Παραπέμπει κατευθείαν σε μια Ημέρα της Κρίσεως.

Οι σοσιαλιστές πιστεύουν ότι η Ημέρα της Κρίσεως μπορεί να αποτραπεί ακόμα, αν αυξήσουμε το βαθμό εκλογίκευσης της συλλογικής μας συμπεριφοράς, αν παλέψουμε να πάρουμε το μέλλον στα χέρια μας. Γι' αυτή την ελευθερία και τον αυτοπροσδιορισμό αγωνιζόμαστε. Το να πιστέψει κανείς ότι η ανθρωπότητα είναι ανίκανη για αυτά δεν είναι "ρεαλισμός". Σημαίνει ότι άντρες και γυναίκες έχουν έμφυτη αδυναμία αυτοσυντήρησης. Μα αυτό είναι η τέλεια προκατάληψη, μια νέα εκδοχή του μύθου του Προπατορικού Αμαρτήματος.

Η τελευταία λέξη παραμένει του Καρλ Μαρξ: "Η γραφειοκρατία θα κατανικηθεί μόνο αν το καθολικό συμφέρον γίνει ιδιαίτερο συμφέρον *στην πραγματικότητα* και όχι απλά στη σκέψη, στην *αφαίρεση*, όπως στον Χέγκελ".[510] Μ' άλλα λόγια, μπορεί να υπερνικηθεί μόνο αν η μεγάλη πλειοψηφία των παραγωγών/ καταναλωτών/πολιτών σταδιακά πάρει στα δικά της χέρια τη διεύθυνση των "γενικών θεμάτων της κοινωνίας". Αυτό είναι δυνατό μόνο με την κυριαρχία των ελεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγών, σε μια σοσιαλιστική κοινοπολιτεία.

[510] "Critique of Hegel's Doctrine of the State", σελ.109.

ΕΡΓΑ ΤΟΥ Ε. ΜΑΝΤΕΛ ΠΟΥ ΕΧΟΥΝ ΕΚΔΟΘΕΙ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

1.	Μαρξιστική Πραγματεία της Οικονομίας	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ, 1971-1976
2.	Υστερος Καπιταλισμός	GUTENBERG, 1975
3.	Γέννεση και Εξέλιξη των Οικονομικών Θεωριών του Κ. Μαρξ	Σ.Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, 1975
4.	Εργατικός Ελεγχος, Εργατικά Συμβούλια, Αυτοδιαχείριση (ανθολογία)	ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗΣ, 1975
5.	ΕΟΚ: Ο Ανταγωνισμός Ευρώπης και Αμερικής	ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ, 1976
6.	Η Τελευταία Οικονομική Κρίση (1974-1978)	ΟΔΥΣΣΕΑΣ, 1979
7.	Κριτική του Ευρωκομμουνισμού	ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ, 1980
8.	Φοιτητές, Διανοούμενοι και πάλη των τάξεων	ΟΥΤΟΠΙΑ, 1980
9.	Απάντηση στον Αλτουσέρ και τον Ελλενστάιν	ΟΥΤΟΠΙΑ, 1980
10.	Ο Μαρξισμός ενάντια στον Υπεραριστερισμό	ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 1983
11.	Εργατική Τάξη, Πρωτοπορία, Κόμμα	ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 1984
12.	Εισαγωγή στο Μαρξισμό	ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 1984
13.	Αντιφάσεις στη θεωρία του Κρατικού Καπιταλισμού	ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 1984
14.	Η Μαρξιστική θεωρία για την Αλλοτρίωση (με τον Τ. Νόβακ)	ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 1985

Σ'αυτά πρέπει να συμπεριληφθούν οι "Βασικές Αρχές της οικονομικής θεωρίας" (διαδοχικές εκδόσεις από τους οίκους, ΣΤΟΧΟΙ, ΝΕΟΙ ΣΤΟΧΟΙ, ΑΝΔΡΟΜΕΔΑ, ΥΨΙΛΟΝ), και γνωστές μπροσούρες όπως "Η Μαρξιστική Αντίληψη για το κράτος", "Οι εργάτες κάτω από το Νεοκαπιταλισμό", "Η υπεροχή του Μαρξισμού", "Η Υπουλη Λογική του Χρέους" (εκδ. ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΠΑΛΗ), "Ειρηνική Συνύπαρξη και Παγκόσμια Επανάσταση" (ΣΤΟΧΟΙ, ΥΨΙΛΟΝ) "Για τη Γραφειοκρατία" (ΝΕΟΙ ΣΤΟΧΟΙ), "Για τη Νέα Ιστορία του ΚΚΣΕ" (ΝΕΟΙ ΣΤΟΧΟΙ) κλπ. Τέλος, εκατοντάδες άρθρα του έχουν δημοσιευτεί σε εφημερίδες και περιοδικά της Αριστεράς ή σε συλλογές κειμένων (λ.χ. "Για τη Γραφειοκρατία" εκδ. ΘΕΩΡΙΑ, "Ο Σοσιαλισμός στο κατώφλι του 21ου αιώνα" εκδ. ΚΑΛΒΟΣ) στο διάστημα 1960-1994.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ιδρυτής: Χρήστος Αναστασιάδης

Ν. Λένιν

- Η προλεταριακή Επανάσταση και ο αποστάτης Κάουτσκι (εξαντλημένο)

Λ. Τρότσκι

- Που βαδίζει η Γαλλία;
- Και τώρα;
- Γερμανία: Ο Φασισμός και το εργατικό κίνημα
- Η προδομένη Επανάσταση
- Τα εγκλήματα του Στάλιν

Π. Πουλιόπουλος

- Δημοκρατική ή Σοσιαλιστική Επανάσταση στην Ελλάδα;
- Αρθρα, θέσεις και Πολεμικές
- Τα Λαϊκά Μέτωπα - Ο 2ος Παγκόσμιος Πόλεμος - Η 4η Αυγούστου (εξαντλημένο)
- Κείμενα

Μ. Πάμπλο

- Ο Πόλεμος που έρχεται (εξαντλημένο)

Ε. Μαντέλ

- Εισαγωγή στο Μαρξισμό
- Ο Μαρξισμός ενάντια στον υπεραριστερισμό
- Εργατική Τάξη - Πρωτοπορία - Κόμμα
- Οι αντιφάσεις στη θεωρία του κρατικού καπιταλισμού

Ε. Μαντέλ - Τζ. Νόβακ

- Η Μαρξιστική θεωρία για την αλλοτρίωση

Τζ. Νόβακ

- Εισαγωγή στη λογική του Μαρξισμού

Π. Φράνκ

- Η 4η Διεθνής

Γ. Κουρόν - Κ. Μοντζελέφσκι

- Ανοιχτό γράμμα στο Πολωνικό Ε.Ε.Κ.

Θ. Πίστης

- Στα κρατητήρια της Εθνικής Πολιτοφυλακής

Ντοκουμένα

- Θέσεις και αποφάσεις του 4ου παγκοσμίου συνεδρίου της Κομμουνιστικής Διεθνούς
- Σοσιαλιστική Δημοκρατία και Δικτατορία του προλεταριάτου (απόφαση του 11ου συνεδρίου της 4ης Διεθνούς)
- "Προλετάριος" και "Διεθνιστής" της Κατοχής
- Διαλέξεις και συζητήσεις ανάμεσα στο ΚΚΕ και το ΚΔΚΕ
- Βασικά ζητήματα του εργατικού κινήματος (συλλογη κειμένων)
- Η πάλη για το κόμμα της προλεταριακής επανάστασης (συλλογή κειμένων)

Πρακτορεύονται:

Π.Αντερσον

- Οι αντινομίες του Α. Γκράμσι (εκδ. ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΣΥΣΠΕΙΡΩΣΗ)

Ν. Μαρινόπουλος

- Λ. Τρότσκι: Το κόκκινο λιοντάρι (εκδ. του συγγραφέα)

Παλαιά τεύχη των περιοδικών

- Μαρξιστικό Δελτίο
- Μαρξιστική Συσπείρωση
- Σπάρτακος

ERNEST MANDEL

ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑ

Μαρξιστική Θεωρία της Γραφειοκρατίας

ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑ
Μαρξιστική θεωρία της γραφειοκρατίας

Οι αναλύσεις για τη γραφειοκρατική εξουσία και τα προνόμιά της, ενώ κατάγονται από την ακαδημαϊκή έρευνα, έχουν, ταυτόχρονα, απασχολήσει από πολύ νωρίς και τους σοσιαλιστές όλων των τάσεων. Μετά την κατάρρευση του λεγόμενου "υπαρκτού σοσιαλισμού" στη Σοβιετική Ένωση και την Ανατολική Ευρώπη, οι κλασικές θεωρίες για τις σχέσεις γραφειοκρατίας - κοινωνικών τάξεων βρέθηκαν στο μικροσκόπιο της επανεξέτασης.

Το παρόν βιβλίο αποτελεί μιαν επίκαιρη συμβολή στη συντελούμενη αναζωπύρωση της θεωρητικής σκέψης, καθώς διερευνά τις κοινωνικές και ιστορικές ρίζες των γραφειοκρατιών στα αστικά κράτη και τις εργατικές μαζικές οργανώσεις.

Ο συγγραφέας, ανατρέχοντας σε κλασικές και σύγχρονες αναλύσεις, αναλύει αφενός την καπιταλιστική διοίκηση και αφετέρου την ιδεολογία και πρακτική της γραφειοκρατικής δικτατορίας στο πρώην σοβιετικό μπλοκ. Αντιπαραβάλει την πραγματική λειτουργία των δυτικών και ανατολικών κοινωνιών στις προβλέψεις των Λένιν και Τρότσκι, των Ludwig von Mises και Roberto Michels, ή και στις πιο πρόσφατες απόψεις των Emitai Etzioni και Alvin Gouldner.

Και με σαφή τρόπο εγκαλεί όλες εκείνες τις θεωρίες (βεμπεριανές, σταλινικές ή σοσιαλδημοκρατικές) που υποστηρίζουν ότι μια αυτονομημένη υπαλληλοκρατία είναι ένα από τα απαραίτητα στοιχεία των σύγχρονων κοινωνιών, προσφέροντας μια διεισδυτική θεώρηση για τη συγκεκριμένη δυναμική της σύγχρονης και της μετα-καπιταλιστικής κοινωνίας.

Ο Ερνέστ Μαντέλ (1923) θεωρείται από τους διαπρεπέστερους μαρξιστές οικονομολόγους και πολιτικούς επιστήμονες, με πολυμεταφρασμένο συγγραφικό έργο που συμπεριλαμβάνει τη *Μαρξιστική Πραγματεία της Οικονομίας*, τον *Ύστερο Καπιταλισμό*, τα *Μακρά Κύματα της Καπιταλιστικής Ανάπτυξης*, το *Πέρα από την Περεστρόικα*.

Κατά καιρούς καθηγητής στα Ελεύθερα Πανεπιστήμια του Βερολίνου και των Βρυξελλών αλλά και του Καίμπριτζ, δεν έπαψε ποτέ να είναι και ενεργός αγωνιστής: από τη συμμετοχή του στην Αντίσταση ενάντια στους Ναζί μέχρι σήμερα που είναι ηγετικό στέλεχος του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος του Βελγίου και της 4ης Διεθνούς.

ISBN 960 85531 0 5

ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ